J. A. KISTANOV
MAJANDUSTEADUSTE KANDIDAAT

NSV LIIDU TARBIJAS-KOOPERATSIOON

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1953

2/20774

Sundeksemplar

J. A. KISTANOV
MAJANDUSTEADUSTE KANDIDAAT

NSV LIIDU TARBIJASKOOPERATSIOON

(AJALOOLINE ÜLEVAADE)

TOIMETANUD
PROF. M. M. LIFITS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1953

Originaali tiitel:

Я. А. Кистанов,
кандидат экономических наук
Потребительская кооперация СССР
(Исторический очерк)

Под редакцией проф. М. М. Лифица

Издательство Центросоюза
Москва 1951

Tõlkinud R. Lember

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
20774

SISSEJUHATUS

Kooperatsioon tekkis kapitalistliku majanduse arenemisega. Tema tekkimise eelduseks on kapitalistlike suhete arengu võrdlemisi kõrge aste.

Kuivõrd kooperatsioon on isiklikult (juriidiliselt) vabade inimeste vabatahtlik koondis, võis ta tekkida alles pärast talupoegade vabastamist pärisorjusest ja linna käsitööliste vabastamist tsunftikorra reglementatsioonidest.

Kapitalistlike suhete arenemine süvendas töötajate rõhumist ja soodustas samal ajal nende klassiteadvuse ja organiseerituse tõusu. Sel pinnal luuaksegi mitmesuguseid kooperatiivorganisatsioone võitluseks tööstus-, panga- ning kaubanduskapitali ekspluateerimise mitmesuguste vormidega.

Kapitalistlikel alustel organiseeritud suurtööstus laostas käsitöölisi ja kodutööndajaid. Käsitöölised ning kodutööndajad püüavad leida väljapääsu olukorrast kooperatiivühendustes ja loovad tööndusliikke artelle, ühinguid toodangu turustamiseks ja tooraine ning materjalide ostmiseks, krediitühinguid, laenu-hoiukassasid ja teisi kooperatiivi liike.

Proletaarlased, olles sunnitud müüma oma tööjõudu kapitalistidele ja ostma kõike ülalpidamiseks vajalikku turult, loovad kooperatiivühinguid, et võidelda kaubanduskapitali ekspluateerimise vastu.

Talupojad, saades «vabadeks» väiketootjateks, seovad end üha tihedamini turuga, ostes sealt kaupu ja turustades omatoodetud saadusi; võitluseks suurkapitali kõikvõimsuse vastu organiseerivad nad turustus-varustuskooperatiive, tarbijate kooperatiive, krediitühinguid jne.

Oma huvide kaitsmiseks loovad töötajad kõige mitmekesisemaid organisatsioone — ametiühinguid, kultuurhariduslikke ühinguid jne. Need organisatsioonid seavad endale eesmärgiks parandada oma liikmete või teatud ühiskondlike rühmade ja klasside majanduslikku seisukorda kapitalismi raames. Töölisklass loob kommunistliku partei, revolutsioonilise klassipartei, kelle kõige tähtsamaks eesmärgiks on kapitalistliku korra purustamine ja kommunismi teostamine.

Kõik need organisatsioonid aga ei moodusta oma eesmärkide

saavutamiseks erilisi majandusettevõtteid. Kooperatsiooniliikumise iseärasuseks on see, et töötajate ühinemine toimub kollektiivsete majandusettevõtete loomise alusel. Selle poolest erinebki kooperatsiooniliikumine igast muust ühiskondlikust liikumisest. Töötajad, koondudes kooperatiivettevõttesse kui tarbijad tarbeesemete ühiseks ostmiseks või kui tootjad ühiseks tootmiseks, tooraine ostmiseks ja oma toodangu turustamiseks, püüavad tõsta oma elatustaset. Seejuures olenevad kooperatiivettevõtte vorm ja töö sisu sellest, milline klass organiseerib neid ettevõtteid ja milliseid majanduslikke eesmärke ta siinjuures taotleb.

Kooperatsiooniliikumine kujutab endast nende ühiskondlike klasside liikumist, kes on kapitalistliku arenemise käigus proletariseerunud (töölised) või kaotamas oma majanduslikku stabiilsust (talupojad, kodutööndajad, käsitöölised) ja kes organiseerivad oma kollektiivettevõtteid (kooperatiive) võitluseks kapitalistliku ekspluateerimise mitmesuguste mooduste vastu.

Töötajad loovad tarbijate kooperatiive oma majanduslike huvide kaitsmiseks neile vajalike kaupade ja toiduainete ostmisel. Nende kooperatiivide eesmärgiks on võidelda kaubanduskapitali vastu, töötajate tarbimise laiendamise eest kaupade ja toiduainete hindade alandamise teel sama kapitalismi raames.

Tarbijaskooperatsioon tekkis kapitalistlikus ühiskonnas koos kooperatsiooni teiste liikidega, siis kui tekkis kaasaegne tööstusproletariaat ja kui talurahvas oli suuremas osas lõpetanud naturaalmajapidamise ja üle läinud kaubatootmisele.

Tarbijaskooperatsiooni laialdane arenemine algas alles massilise töölisliikumise tingimustes, s. o. XIX sajandi lõpul, kui töölisklassi poliitiline ja majanduslik võitlus võtab massiliselt organiseeritud ja terava klassivõitluse iseloomu.

Tarbijaskooperatsioon areneb mitmes vormis: tööliste ja talupoegade kooperatsiooni ja linnatöötajaid — töölisi, kodutööndajaid, käsitöölisi ja teenistujaid ühendava üldkodanliku kooperatsiooni näol.

Iga tähendatud vormi arenemine on sõltuv sotsiaalsetest ja majanduslikest üldtingimustest ning kooperatsiooniliikumisest osavõtva klassi või sotsiaalse rühma ajaloolisest arenemisest.

Kapitalismi tingimustes allub tarbijaskooperatsioon valitsevaile kapitalistlikele suhetele. Kooperatiivettevõtted on jõuetud looma midagi printsipiaalselt uut kapitalistlikus majanduses. Vähe sellest, nad ise võtavad kollektiivsete kapitalistlike ettevõtete iseloomu. Tarbijate kooperatiivid etendavad kapitalistlike maade majanduselus võrdlemisi väikest osa.

Kuna aga tarbijate kooperatiivid haaravad laialdaselt töötajaid, kergendab see proletariaadi avangardi sidet töötajate laiade hulkadega ja loob proletariaadile võimaluse kasutada kooperatiive lisarelvana võitluses kapitaliga.

Nõukogude majanduse tingimustes tegutseb tarbijaskooperatsioon sootuks teistsuguses olukorras. Ta muutub sotsialistliku ma-

jandussüsteemi orgaaniliseks osaks. Nõukogude Liidus rajatakse tarbijaskooperatsioon hoopis teistele sotsiaalsetele ja majanduslikele alustele kui kapitalismi tingimustes. Ta seab endale ülesandeks elanikkonna tegeliku osavõtu ja sotsialistliku kooperatiivse omandi kindlustamise alusel rahuldada töötajate pidevalt kasvavat nõudlust neile vajalike kaupade ning toiduainete alal, et sellega kaasa aidata sotsialistliku korra õitsengule. Teenindades kaubakäivet linna ja maa vahel, omab ta silmapaistvat kohta riigi majanduselus.

Tarbijaskooperatsioon NSV Liidus kujutab endast töötajate isetegevusele rajatud massiorganisatsiooni.

Nõukogude majanduse tingimustes soodustavad tarbijate ühingute massilisus ja isetegevus töötajate lülitamist sotsialistlikku ülesehitustöösse.

Käesolev töö on pühendatud NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni ajaloole. Selles antakse lühike iseloomustus kooperatsiooni arenemisest revolutsioonieelsel Venemaal ja üksikasjalisem iseloomustus nõukogude sotsialistliku majanduse tingimustes. Töös on antud tähtis koht nõukogude tarbijaskooperatsiooni olemuse iseloomustamisele, selle osale ja tähtsusele sotsialistlikus ülesehitustöös. Arvestades seda, et nõukogude tarbijaskooperatsiooni kui uut tüüpi kooperatsiooni iseärasusi võib paremini mõista selle kõrvutamise teel kooperatsiooniga kapitalismi tingimustes, on raamatu esimene osa pühendatud tarbijaskooperatsiooni arenemisele ja tegevusele kapitalistlikes maades.

Nõukogude Liidu tarbijaskooperatsiooni ajaloo tundmaõppimisel on suur tähtsus. See rikastab kooperaatoreid võitluskogemustega sotsialismi eest ja relvastab neid igapäevases töös kooperatsiooni edaspidisel ülesehitamisel.

NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni ajaloo tundmaõppimisel on ühtlasi suur rahvusvaheline tähtsus: see võimaldab sotsialismi teele asunud rahvademokraatia maade töötajail laialdaselt kasutada nõukogude kooperatsiooni kogemusi.

ESIMENE OSA

*

TARBIJASKOOPERATSIOON KAPITALISMI TINGIMUSTES

I PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOONI ARENEMINE KAPITALISTLIKUS MAJANDUSES

1. Ühistegevus tööstusliku ja monopolistliku kapitalismi perioodil

Tarbijaskooperatsioon tekkis ajajärgul, kus kapitalistlike suhete arenemine oli saavutanud võrdlemisi kõrge taseme ja kus rohkearvuline proletariaat muutus teadlikuks majanduslike organisatsioonide tähtsusest võitluses elutingimuste parandamise eest. Tarbijate ühingud tekkisid Inglismaal 1844. a., Prantsusmaal 1848. a., Itaalias 1853. a. ja Saksamaal 1854. a. On iseloomustav, et esimesed tarbijate ühingud loodi peamistes kapitalistlikes maades tööliste poolt.[1] See on seletatav sellega, et kõige suurem majanduslik vajadus selliste ühingute järele oli nimelt nendel töötajate kihtidel, kes said vahendeid eksisteerimiseks oma tööjõu müügist ja olid sunnitud ostma turult kõike vajalikku; siin etendas tähtsat osa ka tööliste parem organiseeritus, võrreldes teiste töötajate rühmadega. Arendades võitlust kasvava kapitalistliku ekspluateerimise vastu ja püüdes tõsta töötasu ning parandada töötingimusi, asuvad töölised samal ajal oma huvide kaitsmisele tarbijatena kooperatiivide abil. Ühinedes tarbeainete ühiseks ostmiseks, püüavad nad tõsta oma elatustaset, mida kapitalism pidevalt alla surub.

Tuleb aga tähendada, et kooperatsiooniliikumise esimestest sammudest peale hakkasid sellest osa võtma ka teised töötava elanikkonna rühmad (käsitöölised, kodutööndajad, teenistujad, töötav intelligents). Hiljem lülitus kooperatsiooniliikumisse talurahvas.

Tarbijaskooperatsiooni arenemist kapitalistlikes maades võib jaotada kolme põhiperioodi: esimene periood, mis hõlmab monopolistliku kapitali eelset epohhi, teine periood — mil kapitalism jõudis imperialistliku arengu staadiumi, kolmas periood — arvates kapitalismi üldkriisi algusest, s. o. pärast maailma lõhenemist kaheks süsteemiks (kapitalistlikuks ja sotsialistlikuks). Eraldi tuleb

[1] Inglismaal organiseerisid esimese tarbijate ühingu 1844. a. Rochdale'i flanellikangrud, Prantsusmaal 1848. a. — Lyoni kangrud, Itaalias 1853. a. — Turiini raudteetöölised, Saksamaal 1854. a. — Leipzigi töölised ja käsitöölised, Venemaal 1864. a. — Uraalis asuva Kõni tehase töölised ja teenistujad.

esile tõsta kooperatsiooni arenemist ajavahemikus Teisest Maailmasõjast kuni käesoleva ajani, mil kapitalismi üldkriis järsult teravnes. Peatume lühidalt kooperatsiooni arenemise tähendatud perioodidel.

Esialgu arenes kooperatsiooniliikumine väga aeglaselt. Nii näiteks arvestati Inglismaal, kus kooperatsiooniliikumine tekkis varem kui teistes maades, XIX sajandi 80-ndate aastate alguseks, s. o. kolmkümmend viis aastat pärast esimese kooperatiivi tekkimist, kokku 964 tarbijate ühingut 543 000 liikme-osanikuga. Saksamaal oli 80-ndate aastate alguseks, s. o. kakskümmend viis aastat pärast esimese kooperatiivi asutamist, 195 tarbijate ühingut, mis kuulusid keskliidu koosseisu ja milles oli 94 000 osanikku. Sama aeglaselt arenes kooperatsiooniliikumine ka teistes maades. See on seletatav rea asjaoludega.

Esiteks töölisliikumise olukorraga. Kapitalismi arenemine ei haaranud sel perioodil veel töötajate laiu hulki poliitiliseks ja majanduslikuks võitluseks.

Teiseks pidurdas tarbijate ühingute arenemist teatud määral töölisklassi tööndusko operatsiooni innustus tarbijaskooperatsiooni kahjuks, innustus, mis sai alguse utoopilise sotsialismi esindajailt Owenilt ja Fourier'lt ning leidis pooldajaid väikekodanlike sotsialistide Louis Blanc'i näol Prantsusmaal, F. Lassalle'i näol Saksamaal ja nn. «kristliku sotsialismi» näol Inglismaal.

Kolmandaks, kuigi elukallidus pidevalt kasvas, ei avaldanud see niivõrd tugevat mõju kooperatsiooniliikumise kasvule, nagu ta hakkas avaldama edaspidi, monopolistliku kapitalismi perioodil, mil tarbeainete hinnad hakkasid tõusma eriti kiiresti.

Ja lõpuks oli tarbijaskooperatsiooni aeglase arenemise põhjuseks talurahva passiivne osavõtt tarbijate ühingute organiseerimisest, seoses aeglase üleminekuga naturaalmajapidamiselt kaubatootmisele ja kapitalistlike suhete hilisema arenemisega külas, võrreldes tööstusega.

Selle perioodi tarbijate kooperatiivid kogusid majanduslikul ning organisatsioonilisel alal kogemusi ja saavutasid mõningat edu võitluses era-väikekaubandusega.

Möödunud sajandi 80-ndaist aastatest alates elavneb kooperatsiooniliikumine Inglismaal, Prantsusmaal, Belgias ja Saksamaal, mis oli seotud töölisliikumise tõusuga neis maades. Tervikuna jäi aga kooperatsiooniliikumine tööstuskapitalismi perioodil nõrgaks.

Perioodi XIX sajandi 90-ndaist aastatest alates kuni Esimese Maailmasõjani võib iseloomustada kui kooperatsiooniliikumise tunduva arenemise perioodi. See nähtub andmetest tarbijate kooperatiivide arenemise kohta Inglismaal ja Saksamaal.[1]

[1] a) «Hundred Years of Co-operation» — Review of the International Co-operative Alliance, London, 1944, lk. 2;
b) Мировая кооперация в цифрах, Tsentrosojuzi väljaanne, 1926, lk. 33;
c) «A Review of 1947 Co-operative Statistics», Co-operative Union Ltd., Manchester, 1948, lk. 5 andmetel.

Aastad	Inglismaa		Saksamaa	
	tarbijate ühingute arv	nende liikmete arv (tuhandetes)	tarbijate ühingute arv	nende liikmete arv (tuhandetes)
1 881	971	547	199	98
1 891	1 307	1 044	1 022	andmed puuduvad
1 901	1 438	1 793	1 500	818
1 911	1 403	2 640	2 215	1 900
1 913	1 382	2 879	2 344	2 300

Samasugust nähtust võib tähele panna ka teistes Euroopa maades. Selle paremaks illustreerimiseks võib tuua Kooperatiivide Rahvusvahelise Alliansi (liidu) koosseisu kasvu: selle esimesel kongressil 1895. a. olid esindatud kaheksa maa kooperatiivorganisatsioonid, 1913. a. aga olid alliansi liikmeiks juba 23 maa organisatsioonid.

Alates 90-ndate aastate lõpust, astub kapitalism oma arengu monopolistlikku staadiumi. Sel perioodil suureneb töölisklassi arvuline koosseis tohutult, tõuseb tema organiseeritus, teravneb klassivõitlus. Ekspluateerimise tugevnemine, elukalliduse tõus — kõik see õhutab töölisklassi ja teisi töötajate kihte kooperatiivorganisatsioonide loomisele kapitalistlike monopolide rõhumisele vastupanemise eesmärgil. Elukalliduse tõusu võib sel perioodil näha tarbeainete hindade dünaamikast Inglismaal ja Saksamaal. Kui võtta tähtsamate tarbeainete hindade tase aastail 1896—1900 100-ks, siis on hindade tõus järgmine:

	Aastad 1896—1900	Aastad 1901—1905	Aastad 1906—1912
Inglismaa ...	100,0	106,0	111,7
Saksamaa ...	100,0	106,1	127,0

Veel rohkem tõusid niisuguste tähtsaimate toiduainete hinnad nagu leib ja liha. Inglismaal tõusid nende toiduainete hinnad aastail 1911—1912, võrreldes aastatega 1896—1900, 15,4% võrra, Saksamaal 35,2% võrra.

Töötasu tõstmine, isegi kõige paremini organiseeritud töölistele, mis toimus nende pingelise võitluse tulemusena oma olukorra parandamise eest, mitte ainult ei katnud, vaid jäi tunduvalt maha hindade tõusust. Nii näiteks tõusis metallitööliste töötasu Inglismaal 1905. aastast kuni 1912. aastani 5% võrra, vajalike toiduainete ja kaupade hinnad aga tõusid 12,7% võrra. Saksamaal tõusis töötasu 1900. aastast kuni 1912. aastani 16,7% võrra, elukallidus aga tõusis 35,7% võrra.

Tarbijaskooperatsiooni arenemist soodustas samuti monopolistliku kapitali üha suureneva rõhumise all kannatava linnade väikekodanliku elanikkonna ja maaelanikkonna laialdane astumine kooperatiividesse.

Sotsiaaldemokraatlike parteide ja ametiühingute arenemine, mis iseloomustab tööliskiassi organiseerituse tõusu, avaldas omakorda mõju kooperatsiooniliikumise tugevnemisele.

Majanduslikust küljest saavutas kooperatsiooniliikumine sel ajajärgul mõningat edu: kooperatiivide finantsiline seisukord tugevnes, kaupluste võrk kasvas kiiresti. Seda soodustas kooperatiivide liitude, keskuste ja hulgiostuühingute kasv, kes andsid edasi oma majanduslikke ja organisatsioonilisi kogemusi ja osutasid abi ning toetust nõrkadele tarbijate ühingutele.

Sellesse perioodi kuulub rahvuslike kooperatiivide liitude ja hulgiostuühingute organiseerimine enamikus maades. Esimesed kooperatiivide liidud loodi: Saksamaal 1859. a. (Schulze-Delitzschi liit, millesse kuulusid tarbijate ühingud), Inglismaal 1878. a., Prantsusmaal ja Norras 1885. a., Itaalias 1886. a. Alates 90-ndatest aastatest, tekivad kooperatiivide liidud paljudes teistes maades: Šveitsis 1890. a., Venemaal 1898. a., Rootsis 1899. a., Belgias 1900. a., Austrias 1904. a. Hulgiostuühingud organiseeritakse Šveitsis 1890. a., Belgias 1902. a., Saksamaal 1903. a., Austrias 1905. a., Norras ja Prantsusmaal 1906. a.

Tarbijaskooperatsiooni arenemist sel ajajärgul soodustas ühtlasi asjaolu, et kapitalistlikud monopolid, olles haaranud tööstuse, panganduse ja hulgikaubanduse, ei etendanud veel silmapaistvat osa jaekaubanduses. Tarbijaskooperatsiooni vastu seisid kapitalistlike maade jaekaubanduses mitte sedavõrd monopolistlikud kaubandusorganisatsioonid, kuivõrd ühinemata kaupmehed. Kapitali kasvav kontsentreerimine ja tsentraliseerimine jaekaubakäibe alal nõudsid aga kooperatiivide võrgu suurendamist.

Esimese Maailmasõja aastaid iseloomustab kõikjal esinev kooperatsiooniliikumise kasvu tõus. Selle kasvu põhjusteks olid: esiteks, töötajate püüe kaitsta end kooperatiivide organiseerimise teel kapitalistlike monopolide ja erakaupmeeste tõkestamatu spekuleerimise vastu, kes kasutasid sõja ajal tekkinud toidu- ning tööstuskaupade puudust, ja teiseks, kooperatsiooni kaasatõmbamine rea sõdivate maade valitsuste poolt kaupade normeeritud jagamiseks.

Kuni kooperatsiooniliikumise elavnemiseni XIX sajandi 80-ndail aastail olid tarbijate ühingute liikmete koosseisus ülekaalus töölised. Alates 80-ndaist ning eriti 90-ndaist aastatest, toimus ühes tööliste edaspidise kaasatõmbamisega teenistujate, käsitööliste ja linnaelanikkonna teiste väikekodanlike rühmade ning talupoegade tohutu juurdevool kooperatiivorganisatsioonidesse. Tööliste ülekaal tarbijate ühingutes jäi püsima ainult Inglismaal. Saksamaal moodustasid 1913. a. Saksamaa Tarbijate Ühingute Keskliidus olevad töölised ja teenistujad 66,5% kogu liikmete arvust ning Ülesaksamaalises Liidus 46%. Ülejäänud maades läks ülekaal tarbijate ühingutes elanikkonna väikekodanlikele kihtidele. Seejuures oli töölis-kooperatsiooniliikumises kõige rohkem esindatud tööliskiassi ladvik, s. o. töötajate rühmad, kellele töö eest maksti hästi, ja talurahvaliikumises — küla jõukam, kulaklik osa.

Esimese Maailmasõja aastail suurenes kooperatsiooni koosseis veelgi elanikkonna väikekodanlike kihtide arvel.

Muudatused tarbijate ühingute liikmete klassikoosseisus, kooperatiivorganisatsioonide sõltuvuse suurenemine pankadest ning tööstuse ja hulgikaubanduse monopolistlikest koondistest väljendusid reformismi tugevnemises kooperatsiooniliikumise ideoloogias ja praktikas.

2. Ühistegevus pärast Esimest Maailmasõda

Esimene imperialistlik maailmasõda pani vankuma kapitalismi alused. Bolševike partei poolt juhitav tööliisklass murdis Venemaal 1917. aasta oktoobrikuus läbi imperialismirinde ja rajas uut tüüpi riigi — nõukogude sotsialistliku riigi. Venemaa langes välja maailma kapitalistlikust süsteemist. Ainus, kõikehõlmav kapitalism lakkas olemast. Nõukogude Venemaal kehtestati sotsialistlik kord.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena algas kapitalismi üldkriis, kapitalismi hukkumise ajajärk. Seda ajajärku iseloomustab vastuolude tervavnemine tööliste ja kapitalistide vahel, imperialistlike suurriikide ja koloniaal- ning sõltuvate maade rahvaste vahel, imperialistlike riikide vahel ja kapitalistliku majanduse langus.

Tarbijaskooperatsiooni arenemine kapitalistlikes maades kajastas seda kapitalistliku majanduse uut ajajärku.

Tarbijaskooperatsiooni arenemise üldtulemusi 27 Lääne-Euroopa kapitalistlikus maas esimese kümne aasta jooksul pärast sõda võib näha järgmistest andmetest:

Aastad	Liikmete arv	Käive (tuhandetes rublades)
1 914	7 253 058	1 555 830
1 923	17 726 673	3 210 371
1 927	15 191 240	3 627 208

Toodud andmed näitavad, et alates 1923. a., s. o. kapitalismi suhtelise stabiliseerumise ajajärgu algusest kuni 1927. aastani, vähenes kooperatiivide liikmete arv 14% võrra. Tarbijate kooperatiivide käive kasvas aeglaselt ja tõusis 1923. a. alates kuni 1927. a. ainult 13% võrra.

Kooperatiivide osanike arvu vähenemine 1927. aastal, võrreldes 1923. aastaga, toimus osaliselt teatud arvu «sõjaaegsete liikmete» äralangemise arvel, s. o. liikmete arvel, kes astusid kooperatsiooni sõja-aastail (mil kooperatsioon reas maades jagas normeeritud saadusi), hiljem, sõjajärgsetes tingimustes, aga hakkasid ostma neile vajalikke kaupu erakaupmeestelt.

Peamiseks kooperatiivide osanike arvu vähenemise põhjuseks kapitalismi suhtelise stabiliseerumise ajajärgul oli aga töötajate raske

olukord, kelle õlgadele kodanlus veeretas sõjast purustatud majanduse taastamise kogu raskuse. Eriti teravalt ilmnes see põhjus võidetud maades — Saksamaal ja Austrias.

Tarbijaskooperatsiooni arenemine Saksamaal ja Austrias (aastad 1913—1929)[1]

Aastad	Saksamaa (Keskliit)			Austria (Keskliit)		
	tarbijate ühingute arv	nende liikmete arv (tuhandetes)	käive rahvuslikus valuutas (miljonites)	tarbijate ühingute arv	nende liikmete arv (tuhandetes)	käive rahvuslikus valuutas (miljonites)
1913	1 157	1 621	472	91	152	67
1925	1 110	3 382	616	130	321	134
1927	1 086	2 910	881	125	254	139
1929	974	2 960	1 210	117	259,9	162,2

Töötasu järsu languse ja tarbeainete hindade tõusu tagajärjel ei saanud töötajad, eriti töölised, tasuda vajalikke osamakse. See oli kooperatsiooni osanike arvu äärmiselt aeglase juurdekasvu üks tõsisemaid põhjusi niisugustes maades, nagu Prantsusmaa ja Belgia. Prantsusmaal kasvas rahvuslikku liitu kuuluvate kooperatiivide liikmete arv 1 741 000-lt 1925. a. ainult 1 750 000-le 1927. a., Belgias 269 000-lt 1925. a. 298 000-le 1927. a. ja 300 000-le 1929. a.

Mõnede maade kooperatsiooniliikumisel, näiteks Inglismaal, õnnestus pärast sõda takistada osanike lahkumist ja isegi tunduvalt edasi nihkuda rahva koopereerimise teel. Kuid siingi on iseloomustav käivete äärmiselt aeglane kasv (vt. tabelit).

Tarbijate ühingud Inglismaal[2]

Aastad	Tarbijate ühingute arv	Nende liikmete arv (tuhandetes)	Käive (tuhandetes naelsterlingites)	Aastad	Tarbijate ühingute arv	Nende liikmete arv (tuhandetes)	Käive (tuhandetes naelsterlingites)
1919	1 357	4 131	198 930	1929	1 234	6 169	216 967
1920	1 379	4 504	254 158	1930	1 210	6 403	217 318
1921	1 352	4 548	218 780	1931	1 188	6 590	207 888
1922	1 321	4 519	169 582	1932	1 171	6 760	201 222
1923	1 314	4 569	165 490	1933	1 150	6 917	197 258
1924	1 314	4 703	175 078	1934	1 135	7 202	207 014
1925	1 289	4 911	183 584	1935	1 118	7 484	220 429
1926	1 280	5 187	184 880	1936	1 107	7 808	233 844
1927	1 267	5 579	199 925	1937	1 094	8 085	251 393
1928	1 245	5 885	209 390	1938	1 085	8 404	263 265

[1] Materjalid: a) «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 246—248 ja b) «Потребительская кооперация СССР за 1929—33 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 208. Käivete suurenemine on peamiselt seotud hindade järsu tõusuga.

[2] «A Review of 1947 Co-operative Statistics», Co-operative Union Ltd., Manchester, 1948, lk. 5.

Nagu toodud andmeist nähtub, kasvas tarbijate ühingute liikmete arv Inglismaal iga aastaga. Mis puutub käivetesse, siis need vaheldumisi suurenesid või vähenesid, peegeldades sõjajärgse Inglismaa kapitalistliku majanduse olukorda. Nii näiteks suurenes käive 1919. a. 198,9 miljoni naelsterlingini, seejärel vähenes järsult 1923. a. (165,4 miljonini). Alates 1924. a. suureneb käive uuesti, kuid väga aeglaselt, kuni 1930. aastani, mil käive suurenes 217,3 miljoni naelsterlingini. Aastail 1931—1934 käibed vähenevad ja nende uut suurenemist märgitakse alates 1935. a. Kuid üksnes 1938. a. ületasid käibed mõnevõrra 1920. a. taseme.

Tuleb märkida, et käive ühe osaniku kohta vähenes süstemaatiliselt. 1919. a. moodustab käive ühe liikme kohta 48,15, 1929. a. 35,17 ja 1938. a. 31,92 naelsterlingit. Kui seejuures arvesse võtta Inglismaal sõjajärgsel perioodil toimunud pidevat kaubahindade tõusu, siis vähenes käibe füüsiline maht sõjaeelsega võrreldes veel rohkem kui nominaalne maht, näidates töötajate olukorra tugevat halvenemist.

Tarbijaskooperatsiooni aeglane arenemine sõjajärgsel perioodil tõendab kapitalismi poolt kooperatsiooni tegevuseks loodud uusi tingimusi.

Need tingimused seisavad selles, et sõjajärgsetel aastatel toimus monopolistliku kapitali tohutu tungimine jaekaubandusse. Monopolistlik kapital lõi jaekaubanduse suurettevõtted, millega on palju raskem võidelda kui ühinemata erakaupmeestega.

Sõjajärgsel perioodil toimus võimas hulgi- ja jaekaubanduse kontsentreerimine ja tsentraliseerimine. Saksamaal moodustasid jaekaubanduse suurettevõtted 1928. a. 9,6% jaeettevõtete arvust riigis, nende käive aga — 68,9% kogu jaekaubakäibest.

Ameerika Ühendriikides kuulus jaekaubanduse suurettevõtteile aastakäibega üle 200 000 dollari, mis moodustasid 1,8% jaeettevõtete üldarvust ja 31,5% jaekaubakäivest. Samasugune oli olukord ka teistes kapitalistlikes maades.

Ei tekkinud ainult hiigel-universaalmagasinid miljoniliste käivetega, vaid ka universaalmagasinide kontsernid.

Tekkisid paljukaupluselised (paljude filiaalidega) jaekaubanduse firmad. Näiteks arvestati Prantsusmaal enne Esimest Maailmasõda ainult 47 toidukaupadega kauplevat paljukaupluselist firmat, millel oli 6440 kauplust. 1931. a. tõusis selliste kaubanduslike firmade arv 107-ni, neile kuulus 20 500 kauplust.

Veel laialdasemalt levisid paljukaupluselised firmad Ameerika Ühendriikides: 1910. a. arvestati neid 3000 13 500 magasiniga, 1929. a. aga juba 7000 160 000 magasiniga. Samasuguseks kujunes olukord ka Inglismaal ja Saksamaal.

Monopolistlik kapital lõi saatekaubanduse hiigelorganisatsioonid ja omapärased kaubandusettevõtete vormid, nn. «üliturud».

Tarbijaskooperatsiooni ja monopolistlike firmade võimsuse ja käivete kasvu tempo kõrvutamiseks jaekaubanduses toome näite Saksamaa praktikast.

Saksa universaalmagasinide ja Saksamaa Tarbijate Ühingute Keskliidu käibed olid järgmised:

Aastad	Keskliidu käive (miljonites markades)	Universaalmagasinide käive (miljonites markades)
1903	130	50
1914	492	600
1927	881	1 600
1928	1 124	2 000

1903. a. olid keskliidu käibed 2,6 korda suuremad universaalmagasinide käivetest, 1928. a. aga moodustasid need ainult poole universaalmagasinide käivetest. 25 aasta jooksul kasvasid universaalmagasinide käibed 40 korda, keskliidu käibed aga 8,6 korda.

1927. a. moodustasid Saksamaa Tarbijate Ühingute Keskliidu kooperatiivide käibed 881 miljonit marka, kuna ainult kahe universaalmagasini, Tietzi ja Karstadti käibed ühes osakondadega moodustasid 359,2 miljonit marka.

On täiesti arusaadav, et kooperatiividel oli väga raske konkureerida selliste monopolistliku kapitali hiiglastega.

Peale selle kasutavad monopolistlikud kaubandusettevõtted laialdaselt kaupade müüki järelmaksuga ning võlgu. See muidugi tugevdab nende positsiooni jaekaubakäibes töötajate laiade hulkade ostujõu languse tingimustes.

Võitluses monopolistliku kapitaliga suurendas tarbijaskooperatsioon oma kooperatiive, mis kajastus viimaste arvu mõningas vähenemises. Nii toimis näiteks Inglismaa tarbijaskooperatsioon.

Tarbijaskooperatsioon, võideldes kaubanduse alal monopolistliku kapitaliga, püüab luua võimsaid kooperatiivühinguid ja ära kasutada liitude jõudu. Võimsate tarbijate-ühingute näiteiks on: Leedsi Tarbijate Ühing (Inglismaal), millel oli 1924 a. 94 299 liiget, 260 magasini, 2882 töölist ning teenistujat, aastakäive 3 874 000 naelsterlingit; Hamburgi Tarbijate Ühing «Produktion» (Saksamaal), mis ühendas 1925. a. 118 723 liiget, omas 288 magasini, 2 231 töölist ja teenistujat ning mille käive oli 43 591 000 marka, ja mõned teised.

Sellele vaatamata lämmatab ning laostab suurkapitali monopol tööstuse ja kaubanduse alal kooperatsiooni paratamatult.

Monopolistlik kapital avaldab tohutut mõju ka kooperatsiooni kogu tegevuse iseloomule. Viimane seotakse üha tihedamini kapitalistide monopolistlike koondiste ja pankadega; tugevneb kooperatsiooni allutamine monopolistlikule kapitalile. Imperialismi ajajärgul võib tähele panna arvukaid fakte kooperatiivorganisatsioonide astumisest kapitalistlikesse tööstus- ning kaubandusaktsiaühingutesse, fakte igasuguste «sega»-aktsiaseltside jne. ühisest organiseerimisest.

Aastail 1929—1933 halvendas ülemaailmne majanduskriis kapitalistlike maade tarbijaskooperatsiooni seisukorda.

Töölisklassi vaesumine, tööpuudus, mis haaras peaaegu 40 miljonit töötajat, linnade väikekodanike ja talurahva laostumine põhjustasid nende kihtide ostujõu languse, keda tarbijaskooperatsioon eeskätt teenindab. See andis end tunda nende käivete languses ja finantsilise seisukorra halvenemises (üheaegselt käivete langusega toimus osanike osamaksete väljavõtmine kooperatiivorganisatsioonidest).

Peale selle andis kriis end tarbijaskooperatsioonile tunda veel teisest küljest: väikekaupmeeste enneolematu laostumine tugevdas nende võitlust kaubanduse suurkapitali ja kooperatsiooni vastu. Olukord viis selleni, et reas maades, näiteks Belgias, Šveitsis, Tšehhoslovakkias jm., anti kaubanduse suurkapitali (ahel- ja paljukaupluseliste ettevõtete) «piiramisele» suunatud seadusi. Need seadused, olles antud demagoogilise sihiga võita valitsevatele parteidele väikekodaniuse hääli, ei põhjustanud muidugi kaubanduse suurfirmade tegevuse piiramist, kuna viimastel olid laialdased võimalused neist möödahiilimiseks, küll aga andsid ränga hoobi tarbijaskooperatsiooni tegevusele, mis oli arvatud paljukaupluseliste kaubanduse suurettevõtete hulka.

Aastail 1929—1933 toimunud ülemaailmse kriisi mõju kooperatsiooni olukorrale nähtub järgmistest andmetest.[1]

Riigid	1929. a.		1932. a.	
	osanike arv (tuhandetes)	jaekaubakäive	osanike arv (tuhandetes)	jaekaubakäive
Inglismaa .	6169	216,9 miljonit naelsterlingit	6760	201,2 miljonit naelsterlingit
Saksamaa .	2960	1210 miljonit marka	2760	761 miljonit marka
Austria . .	259,9	162,2 miljonit šillingit	268,2	139,3 miljonit šillingit
Belgia . .	300	772,2 miljonit franki	288,3	723,9 miljonit franki

Nagu toodud andmetest nähtub, langes kooperatsiooni jaekäive. Reas maades langes ka liikmete-osanike arv.

Aastail 1934—1936 ületas tarbijaskooperatsioon raskustega aastail 1929—1933 valitsenud ülemaailmse majanduskriisi tagajärjed. Tema käibed paiguti suurenesid, siis jälle vähenesid.

Uue majanduskriisiga, mis algas 1937. a. teisest poolaastast, käis kaasas jaekäibe tugev langus. Teravnenud konkurentsi rasketes tingimustes sattusid rea maade tarbijate ühingud kriisikeerisesse.

Kõige haletsemisväärsem oli kooperatsiooniliikumise saatus neis

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1929—33 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 208 (tabel «NSV Liidu ja kapitalistlike maade kooperatsiooni näitajad»). Belgia kohta on antud osanike arv ja jaekaubakäive 1931. aastal.

maades, kus tuli võimule fašism. Neis maades oli tarbijaskooperatsioon määratud hävingule.

Fašistlikus Itaalias oli 1927. a. järele jäänud vaid 3180 tarbijate ühingut 1921. a. tegutsenud 6480 ühingu asemel. Sotsialistlikule parteile lähedased kooperatiivid suleti. Ülejäänud kooperatiivid virelesid täiesti õigusteta olukorras ja etendasid fašistliku riigi jaotusaparaati. 1942. a. arvestati «Natsionaal-fašistliku Kooperatiivkeskuse» koosseisu ainult 2500 tarbijate ühingut.

Hävitati ka Saksamaa võimas tarbijaskooperatsioon.

Fašismi võimuletuleku esimesel aastal, 1933. a., langesid Saksamaa tarbijaskooperatsiooni käibed 41,2% võrra 1932. aastaga võrreldes. 12. mai 1933. a. seaduse alusel võttis fašistlik valitsus kooperatsioonilt ära suurel arvul kauplusi, andes need üle erakaupmeestele. Mittetäielikel andmeil anti ainuüksi aastail 1933—1934 erakaupmeestele 15 000 kooperatiivkauplust. Seejuures said eriti tugevasti kannatada ametiühingutega seotud Saksamaa Tarbijate Ühingute Keskliidu kooperatiivid.

1933. a. lõpul määras fašistlik valitsus järelejäänud tarbijate ühingute võrgu juhtimiseks erilise komissari, kellele anti õigus nimetada oma äranägemisel kooperatiivide juhatajaid. Sellega hävitati tarbijaskooperatsiooni juhtivate organite valitavus ja viimane muudeti ühiskondlikust organisatsioonist fašistliku riigiaparaadi osaks.

Aastail 1934—1935 likvideeriti vanad tarbijate liidud ja fašistliku kontrolli all tekkis uus keskorganisatsioon «Riigi Liit», mis ühendas kõike, mis jäi järele saksa kooperatsiooni organisatsioonidest. Neilt organisatsioonidelt oli täiesti võetud nende kooperatiivne iseloom. Tarbijate ühingute asemel organiseeriti varustuspunktid.

Sama saatus tabas austria tarbijaskooperatsiooni pärast Austria vallutamist 1938. a. hitlerliku Saksamaa poolt.

Hispaanias asetas 1939. aastal kehtestatud fašistlik režiim kooperatsiooni otsese riikliku kontrolli alla ja võttis talt vaba arenemise võimaluse. Seati sisse sunduslik «kooperatsiooni» rajooni- ja keskorganisatsioonide süsteem; kooperatiivi all-lülid muudeti totalitaarse riigi varustus- ja kokkuostupunktideks.

Kooperatsiooniliikumise ja esmajärjekorras tööliste tarbijatekooperatiivide purustamine oli osa laialt läbimõeldud töötajate orjastamise üldplaanist, mille fašism endaga kaasa tõi.

Mõnedes kapitalistlikes maades jätkus ka sel perioodil kooperatsiooniliikumise arenemine, mis väljendus kooperatsiooni arenemise üldandmetes. Kooperatiivide Rahvusvahelise Alliansi ülevaates Rochdale'i pioneeride saja aasta juubeli puhul (1944. a.) toodi järgmised andmed iga liigi kooperatsiooni arenemise kohta[1]:

[1] «Hundred Years of Co-operation» — Review of the International Co-operative Alliance, London, 1944, lk. 65.

	1931. a.		1937. a.	
	ühingute arv	liikmete arv	ühingute arv	liikmete arv
Euroopa (ilma NSV Liiduta)	238 783	41 238 926	300 323	52 470 589
Ülejäänud maailm kaasa arvatud (ilma NSV Liiduta)	405 361	69 495 579	523 917	82 871 682

Kooperatiivid tekivad ja ühendavad elanikkonda kodanliku demokraatia maades ja eriti väljaspool Euroopat: nii Kanadas, Austraalias, Ladina-Ameerikas kui ka teistes maades.

Ettekujutuse kooperatsiooniliikumise arenemisest üksikutes maades enne Teist Maailmasõda võivad anda alltoodud andmed (näidatud on ainult Rahvusvahelisse Kooperatiivide Allianssi kuuluvad organisatsioonid)[1]:

Tarbijate ühingute liikmete arv suhteliselt elanikkonnale 1938. a. (protsentides)

Riik	Tarbijate ühingute liikmete arv	Elanikkond	Tarbijate ühingute liikmete arv protsentides elanikkonnast
Inglismaa . . .	8 404 688	47 367 000	17,74
Prantsusmaa . .	2 456 000	41 980 000	5,85
Tšehhoslovakkia .	640 290	15 239 000	4,20
Rootsi	634 700	6 310 000	10,06
Soome	605 995	3 630 000	16,69
Ungari	598 483	10 111 000	5,92
Šveits	504 790	4 210 000	11,99
Taani	458 916	3 793 000	12,10
Poola	412 762	35 090 000	1,17
Belgia	305 197	8 386 000	3,64
Jaapan	253 573	72 223 000	0,35
Holland	255 925	8 727 000	2,93
Norra	169 175	2 921 000	5,79
Ameerika Ühendriigid . . .	126 590	130 215 000	0,96
Jugoslaavia . . .	87 000	15 630 000	0,56
Bulgaaria . . .	79 869	6 371 000	1,25
Kanada	17 428	11 209 000	0,16
Island	14 623	118 000	12,39

Need andmed näitavad, et Teise Maailmasõja eelõhtul oli tarbijaskooperatsioon kõige rohkem arenenud Inglismaal (tarbijate ühingute liikmete arv moodustas 17,74% elanikkonna üldarvust), Soomes (16,69%), Islandis (12,39%), Taanis (12,1%), Šveitsis (11,99%), Rootsis (10,06%). Suurriikidest oli tarbijaskooperat-

[1] «Hundred Years of Co-operation» — Review of the International Co-operative Alliance, London, 1944, lk. 40.

sioon vähe arenenud Jaapanis (tarbijate ühingute liikmete arv moodustas 0,35% elanikkonnast), Ameerika Ühendriikides (0,96%) ja Poolas (1,17%).

Seega ei olnud kooperatsioon Teise Maailmasõja eelõhtul laialdaseks massiorganisatsiooniks, ta ühendas vaid väikese osa elanikkonnast.

Vaatamata pikale arenemisperioodile, ei ole tarbijaskooperatsioon omandanud kapitalistlike maade majanduselus kuigi silmapaistvat kohta.

Nii kuulus Inglismaal aastail 1925—1926 kooperatsioonile laiatarbekaupade käibest umbes 15% ja Saksamaal umbes 5% jaekaubanduse üldkäibest.

1929. a. moodustas tarbijaskooperatsiooni jaekäibe erikaal Inglismaal 13%, Prantsusmaal 9%, Saksamaal 4,1% ja Ameerika Ühendriikides 0,2% üldisest jaekäibest.

Ülemaailmse majanduskriisi aastail 1929—1933 langes kooperatsiooni jaekäibe erikaal igal pool. Saksamaal näiteks langes see 4,1%-lt 1929. a. 2,8%-ni 1933. a.

Isegi oma liikmete teenindamisel ei saavutanud tarbijaskooperatsioon valdavat tähtsust. Nii kulutasid 1927. a. andmete järgi tarbijate ühingute liikmed kaupade ja toiduainete ostuks kooperatiivorganisatsioonidelt: Saksamaal 5,9% oma tuludest, Austrias 7,3%, Prantsusmaal 10%, Inglismaal 10,4%, Belgias 15%, Norras 17% ja Rootsis 20%. Järelikult teenindasid kooperatiivid isegi paremal juhul oma liikmeid $^1/_5$ osas nende tuludest.

Kooperatsiooniliikumine oli killustatud klassi, rahvuse ja poliitilise kuuluvuse järgi.

Näiteks Saksamaal tegutses Saksamaa Tarbijate Ühingute Keskliidu kõrval, mis ühendas peamiselt tööliste kooperatiive ja oli sotsiaaldemokraatliku partei mõju all, Ülesaksamaaline Tarbijate Ühingute Liit. Viimane ühendas linnade väikekodanluse, ametnike ja teenistujate kooperatiive ning oli katoliku kiriku mõju all. Vastavalt tegutsesid ka kaks hulgiostuühingut.

Belgias tegutses Belgia Kooperatiivühingute Föderatsiooni kõrval, mis ühendas sotsialistliku parteiga seotud tööliskooperatiive, iseseisev kristlike (katoliiklike) tarbijate ühingute keskus.

Soomes oli kaks liitu: üks ühendas tööliskooperatiive (nn. «progressiivne liit»), teine aga (nn. «neutraalne») maa tarbijate ühinguid. Esimene oli tihedalt seotud sotsiaaldemokraatliku parteiga, teine agraarparteiga. Kumbagi liitu teenindas oma hulgiostuühing.

Hollandis olid katoliiklikud ja nn. «sotsialistlikud tarbijate ühingud» ühendatud eri liitudesse (Hollandi Tarbijate Kooperatiivide Keskliit ja Katoliiklike Tarbijate Ühingute Liitude Föderatsioon). Neid teenindas ühine hulgiostu- ja tootmisühing, mis on tuntud nimetuse all «Hana».

Šveitsis tegutses isegi kolm liitu: Baseli Liit (mis ühendas linna tarbijate ühinguid), Ida-Šveitsi Tarbijate Ühingute Liit (mis ühen-

das maa tarbijate ühinguid) ja Šveitsi Kooperatiivühingute Liit «Concordia» (mis ühendas katoliiklikke tarbijate ühinguid).

Kooperatsiooniliikumine oli väga killustatud ka rahvuslikult tunnuselt. Nii näiteks oli Tšehhoslovakkias kahe maailmasõja vahelisel perioodil kolm iseseisvat tarbijate ühingute liitu: tšehhi, saksa (sudeedi) ja poola. Poolas tegutses Poola Tarbijate Ühingute Liidu «Spolem» kõrval ukraina rahvusest kooperatiivorganisatsioonide keskus iseseisva hulgiostukeskusega «Rahva Kaubandus».

Arusaadavalt nõrgestas see kodanluse poolt õhutatud ning ärakasutatud kooperatsiooniliikumise killustatus kooperatsiooni majanduslikku jõudu.

Kapitalistlike maade kooperatsiooniliikumises valitses Teise Maailmasõja eelõhtul sotsiaaldemokraatlik reformism. Selle valitsemine kooperatsiooniliikumise ideoloogias ning praktikas kajastus kooperatsiooni kasvavas allutamises monopolistlikule kapitalile, kooperatsiooni liitumise protsessis kapitalistlike monopolidega ja kodanliku riigiga. Samal ajal olid sotsiaaldemokraatliku reformismi jutlused klassirahust, kodanliku riigi toetamisest, «tervest» kapitalismist, mis rahulikult kasvab sisse sotsialismi jne., valitseva kapitalistliku süsteemiga kooperatsiooni tihedalt kokkukasvatamise aluseks.

3. Kooperatsioon Teise Maailmasõja aastail ja sõjajärgsel perioodil

Uus etapp kooperatsiooniliikumise arenemises algas fašistliku Saksamaa ja imperialistliku Jaapani poolt algatatud Teisest Maailmasõjast alates.

Inglismaa tarbijaskooperatsioon võttis endale kokkuleppel valitsusega normeeritud saaduste jaotamise ülesande ja lülitus elanike varustamiseks vajalike kaubaressursside mobiliseerimise üritusse, arendades oma tööstuskaupade ja põllumajandussaaduste tootmist.

Teise Maailmasõja aastail oli Inglismaal tarbijaskooperatsiooni kätte koondunud umbes 12% toiduainete kaubandusest. Kooperatsiooni osa oli tunduvalt suurem normeeritud saadustega varustamise alal. Nii varustas kooperatsioon 1942. a. juulis suhkru ja konservidega 27% kogu tsiviilelanikkonnast, või, margariini, rasvade ning juustuga 26%, peekoni ja piimaga 24%, munadega 18%, lihaga 14,5%. Kooperatiivne leivakaubandus moodustas 25% üldisest leivakaubandusest. Kooperatiivide kätte oli samuti koondatud umbes 20% kivisöekaubandusest. Inglismaa ja Šoti hulgiostuühingud avasid palju mitmesuguseid vabrikuid ja töökodasid.[1]

Inglismaa tarbijaskooperatsiooni arenemist sõja-aastail võib näha järgmisest tabelist[2]:

[1] «Hundred Years of Co-operation» — Review of the International Co-operative Alliance, London, 1944, lk. 2—3.

[2] «A Review of 1947 Co-operative Statistics». Co-operative Union Ltd., Manchester, 1948, lk. 5

Aastad	Ühingute arv	Nende liikmete arv (tuhandetes)	Käive (tuhandetes naelsterlingites)
1939	1 077	8 643	271 294
1940	1 065	8 616	298 880
1941	1 059	8 773	302 246
1942	1 058	8 924	319 448
1943	1 054	9 082	331 574
1944	1 050	9 225	352 311
1945	1 50	9 404	361 075

Samas suunas korraldusid ümber ka hitlerivastase koalitsiooni teiste maade kooperatsioonid, saades üle eelneva ajajärgu raskest olukorrast ja suurendades oma käibeid.

Kooperatsiooniliikumise tunduvat kasvu võis tähele panna erapooletutes maades.

Toome mõningad andmed tarbijaskooperatsiooni arenemisest Rootsis ja Šveitsis sõjaperioodil [1]:

Riigid	Ühingute arv			Liikmete arv		
	1938. a.	1942. a.	Juurdekasvu %	1938. a.	1942. a.	Juurdekasvu %
Rootsi	693	703	1,44	634 700	765 700	20,64
Šveits	872	874	0,23	504 790	554 231	9,79

Sõja ajal toimus teatud edasinihkumine ka Ameerika Ühendriikide tarbijaskooperatsiooni arenemises. President Roosevelt saatis eridelegatsiooni Inglismaale kooperatsiooniliikumise tundmaõppimiseks ja kooperatsiooni kogemuste ärakasutamiseks normeeritud kaupade jaotamisel. Pärast sõda aga hakkas Ameerika Ühendriikide kooperatsiooniliikumine hulkade ostujõu languse ja kapitalistlike monopolide konkurentsi teravnemise mõjul tagasi minema ja on käesoleval ajal raskes olukorras.

Tuleb märkida kooperatsiooniliikumise arenemist Kanadas. 1937. aastal kuulus Kanada Kooperatiivide Liitu 63 organisatsiooni, 1940. a. — 93, 1941. a. — 207 ja 1942. a. — 228. Enamik neist organisatsioonidest on jaekaubanduse ühingud, kellel on kauplusi, bensiinijaamu ja ladusid. Kanada liitu kuuluvate kooperatiivide liikmete arv oli 1942. a. 45 300.

Kiire tempoga arenes kooperatsioon Indias. Näitena võib tuua andmeid tarbijaskooperatsiooni arenemisest Madrasi provintsis. Aastail 1938—1939 oli selles provintsis ainult 35 kooperatiivmagasini aastakäibega 2,4 miljonit ruupiat, 1941. a. oli juba 354 magasini käibega 5,8 miljonit ruupiat, 1943. a. lõpul aga arvestati 1131 magasini aastakäibega 32 miljonit ruupiat. Selle provintsi tarbijas-

[1] «Hundred Years of Co-operation» — Review of the International Co-operative Alliance, London, 1944, lk. 60.

kooperatsioonis arvestati 1941. a. 54 800 liiget, 1943. a. aga 268 300 liiget.

Teise Maailmasõja aastail levis kooperatsiooniliikumine Austraalias ja Ladina-Ameerika maades. 1921. a. tekkinud austraalia kooperatsioon kujutas endast 1943. a. lõpul juba võrdlemisi suurt organisatsiooni — temasse kuulus 140 000 liiget. 1943. a. detsembris asutasid Austraalia kooperatiivid Austraalia Kooperatiivide Föderatsiooni.

Saksamaa poolt Teise Maailmasõja ajal okupeeritud maades kooperatsioon hävitati, tema kaubad ja varanduse aga riisusid fašistlikud röövlid. Nii hävitati saksa fašistide poolt okupeeritud Tšehhoslovakkia, Poola, Belgia, osaliselt Prantsusmaa ja teiste maade kooperatsioonid.

Nõukogude rahva suur võit saksa imperialismi üle kindlustas kooperatsiooniliikumise taassünni neis maades.

Kooperatsiooni taassünni teed ja arenemise perspektiivid olid aga vabastatud maades sootuks erinevad. Niisugustes maades, nagu Prantsusmaa ja Belgia, toimusid kooperatsiooni taastamine ja arenemine põhiliselt sõjaeelsetes organisatsioonilistes vormides reeturlike parempoolsete sotsialistlike elementide juhtimisel. Kuid ka nendes maades tugevnesid kooperatsiooniliikumises progressiivsed, revolutsioonilised elemendid.

Teisiti toimus itaalia kooperatsiooni taassünd.

Itaalia Kommunistlik Partei pööras õigeaegselt tähelepanu kooperatsiooniliikumise tõusule pärast maa vabastamist fašistlikust režiimist. Uute kooperatiivide juhtideks hakkasid kommunistid ja juhtiv osa kooperatsiooniliikumises läks üle kommunistlikule parteile. Suurt abi ja tähelepanu kooperatsiooniliikumisele osutasid ja osutavad Itaalia Üldine Töökonföderatsioon ja progressiivsed massiorganisatsioonid — Partisanide Liit, Noorsoo Rinne, Itaalia Naiste Liit.

Selle tulemusena loodi võimas kooperatiivkeskus «Kooperatiivide ja Vastastikuse Abistamise Organisatsioonide Rahvuslik Liiga». Liiga XXI kongressil 1947. a. (nimetatud liiga loeb ennast fašistliku režiimi eel tegutsenud «Itaalia Kooperatiivide Liiga» järglaseks) said kommunistid 59% häältest, pahempoolsed sotsialistid 26%, saragatlased (parempoolsed sotsialistid) 5%, ülejäänud voolud ja parteitud 10%.

Liiga etteotsa pääsesid pahempoolsete parteide esindajad eesotsas kommunistidega.

XXI kongress määras kindlaks itaalia progressiivse kooperatsiooniliikumise eelseisvad eesmärgid ja ülesanded. Kongressi poolt vastuvõetud resolutsioonis tähendatakse, et kooperatsiooniliikumine on «vahetult huvitatud demokraatlike ja vabariiklike institutsioonide kaitsmisest, mis moodustavad kooperatsiooniliikumise olemise, vabaduse ja arenemise kõige peamised tingimused». Kooperatsiooniliikumine — öeldakse liiga kongressi resolutsioonis edasi — «on solidaarne tegevusega, mis soodustaks inflatsiooni piiramist,

rahvusliku majanduse taastamist, õiglasemate sotsiaalsete suhete sisseseadmist põhjalike struktuursete reformide teostamise teel». Kooperatsioon «ergutab väikeste hoiuste kapitaliseerimist ja nende kasutamist ühiskondlikult kasulikuks eesmärgiks, kindlustab kaupade parimat jaotust turul ja teostab piiravaid funktsioone eraspekulatsiooni suhtes, võtab osa tootmistöö hoogustamisest, teostades kõige laialdasemat tootmisvahendite ärakasutamist ja rakendades parimaid töötingimusi».

1949. a. toimus liiga XXII kongress. Selle kongressi töö aluseks oli «Deklaratsioon kooperatiivide ühtsuse ja sõltumatuse eest», mis kirjutati alla kõigi progressiivse kooperatsiooniliikumise poliitiliste voolude esindajate poolt ja kiideti heaks provintside kongresside poolt. Selles deklaratsioonis paljastatakse reaktsiooniliste jõudude kallaletung kooperatsioonile ja liiga uuele juhatusele tehakse ülesandeks võidelda koos ametiühingute ja teiste demokraatlike organisatsioonidega põhjalike reformide (tööstuse natsionaliseerimise, maareformi jne.) eest, töötajate huvidele vastava majanduspoliitika eest, laialdase demokraatia eest, rahvusvahelise ja rahvusliku kooperatsiooniliikumise ühtsuse eest ja reaktsiooni kallaletungide vastu konstitutsioonilistele vabadustele. Liiga XXII kongress võttis vastu otsuse tihedast koostööst Itaalia Üldise Töökonföderatsiooniga ja konföderatsiooni poolt esitatud maa majandusliku rekonstrueerimise plaani toetamise kohta kogu rahva huvides. Kongress võttis vastu ettepaneku võtta liiga põhikirja nõudmine võidelda demokraatia, rahu ja töötajate sotsiaalse vabastamise eest.

Seega toimus itaalia kooperatsiooni taassünd kommunistide ja pahempoolsete sotsialistide juhtimisel. Progressiivne itaalia kooperatsioon astus ametiühingute ning töötajate poliitiliste organisatsioonidega ühisesse võitlusse rahvademokraatia ning kindla ja püsiva rahu eest.

1. jaanuariks 1950. a. ühendas Kooperatiivide Rahvuslik Liiga 10 000 kooperatiivi, kuhu kuulus 3 miljonit liiget, sealhulgas: 4000 tarbijate kooperatiivi 2 150 000 liikmega, 3500 ehitus- ja tootmiskooperatiivi 300 000 liikmega, 1000 põllumajanduslikku kooperatiivi 200 000 liikmega (sulased ja kehvikud), 1200 talurahva kooperatiivi põllumajandussaaduste ühiseks tööstuslikuks töötlemiseks ja müügiks, masinate ostuks ja kollektiivseks kasutamiseks 150 000 liikmega ja 300 vastastikuse abistamise ning krediidiühingut 200 000 liikmega.

Kuid Kooperatiivide Rahvuslik Liiga ei juhi ega ühenda kogu itaalia kooperatsiooniliikumist. On taastatud ja tegutseb Itaalia Kooperatiivföderatsioon.

Kooperatiivföderatsioon on katoliikliku iseloomuga organisatsioon. Katoliiklikud kooperatiivid alluvad täielikult sõjakale katoliiklaste organisatsioonile «Katoliiklik Aktsioon» ja olenevad muuseas katoliiklikest ametiühingutest (Itaalia Töötajate Katoliiklik Assotsiatsioon).

Katoliikliku kooperatsiooni tegevus toimub Vatikani direktiivide kohaselt ja seda juhib kristlike demokraatide partei.

Katoliikliku ajakirjanduse andmeil on föderatsiooni kuuluvate kooperatiivide arv umbes 7000 1,5 miljoni liikmega.

Praegune klerikaalne Itaalia de Gasperi valitsus toetab igati seda keskust, piirates ja raskendades samal ajal progressiivse kooperatiivide liiga tegevust.

Demokraatlikel ja progressiivsetel alustel toimus kooperatsiooni taassünd Saksa Demokraatlikus Vabariigis. Nõukogude sõjaväeline administratsioon andis juba 1945. a. kooperatsioonile täieliku arenemise vabaduse. Tühistati kooperatsiooni vastu suunatud fašistlikud seadused. Kooperatiivorganisatsioonidele tagastati varandus, mille fašistid olid neilt ära võtnud. Kinnitati tarbijate ühingute tüüppõhikiri, mille alusel toimusid juhtivate organite valimised. Selle põhikirjaga ei lastud valitavate organite koosseisu endisi hitlerlaste partei ja sellè poolt kontrollitavate organisatsioonide liikmeid.

Tänu kõigile neile abinõudele hakkas kooperatsiooniliikumine Saksa Demokraatlikus Vabariigis kiiresti arenema. 1949. a. keskpaiku arvestati vabariigis 163 tarbijate ühingut 2 025 000 liikmega (1932. a. oli sellel territooriumil ainult 930 000 liiget).

1949. a. toimus Saksa Demokraatliku Vabariigi tarbijate kooperatiivide kongress, kus loodi «Saksa Tarbijate Ühingute Liit». Juhtivat osa etendavad tarbijate ühingutes ja loodud liidus Saksamaa Sotsialistliku Ühtsuspartei (SSÜP) liikmed.

Saksa Demokraatliku Vabariigi tarbijaskooperatsioon kuulub demokraatliku Saksamaa rahvarinde koosseisu, võitleb ühtse, demokraatliku ja rahuarmastava Saksamaa loomise eest ning toetab aktiivselt rahva elujärje parandamisele suunatud vabariigi valitsuse abinõusid.

Teistsugust pilti näeme Lääne-Saksamaa tsoonides. Inglise, ameerika ja prantsuse imperialistid lämmatavad ühistegevust. Selle tsooni kooperatiivorganisatsioonidele ei ole senini tagastatud fašistide poolt riisutud varandust. Kooperatiivorganisatsioonide etteotsa on pandud parempoolsed sotsialistid (šumahherlased) ja hitlerlased. On kehtestatud kooperatsiooni raske koormamine maksudega.

Olemasolevad andmed 1. maiks 1949. a. näitavad, et inglise tsoonis oli 450 000 tarbijate ühingute liiget, ameerika omas 192 000 ja prantsuse tsoonis 51 000, s. o. kokku oli läänetsoonides umbes 693 000 liiget, mis moodustab umbes 35% 1932. a. (fašistide võimuletulekuni) tarbijate ühingute liikmete arvust.

Sõjajärgne olukord Lääne-Euroopa kapitalistlikes maades, mida iseloomustab töötajate hulkade ostujõu tohutu langus, kapitalistlike monopolide tõusev osatähtsus ja jõupingutused orjastada nende maade majandust ameerika kapitali poolt, loob äärmiselt rasked tingimused kooperatsiooni arenemiseks.

Teistsugune olukord kujunes kooperatsiooni arenemiseks rahvademokraatia maades (Bulgaarias, Poolas, Tšehhoslovakkias, Albaa-

nias, Ungaris, Rumeenias). Siin muutus kooperatsioon rahva kitsaid kihte teenindavast organisatsioonist töötajate laiade hulkade organisatsiooniks ja saavutas suure tähtsuse nende maade sotsialistlikus ülesehitustöös. Rahvademokraatia maades areneb kooperatsioon kiire tempoga.

Uuel etapil kerkivad kapitalistlike maade kooperatsiooni demokraatlike ja progressiivsete elementide ette väga vastutusrikkad ülesanded. Need seisavad selles, et takistada reaktsiooni jõududel ära kasutada kooperatsiooni enda huvides; et otsustavalt võidelda fašismi ja fašismi pooldavate elementide jäänustega, kes püüavad tungida kooperatsiooniliikumisse, ja selles, et anda kooperatsioon töötajate teenistusse nende võitluses kapitaliga.

Demokraatlikud ja progressiivsed jõud peavad arendama otsustavat võitlust parempoolsete sotsialistide — töötajate kõige kurjemate vaenlaste — progressiivse kooperatsiooniliikumise vaenlaste reeturliku tegevuse vastu.

II PEATÜKK

KAPITALISTLIKE MAADE KOOPERATSIOONI TEGEVUSE ALUSED JA TEMA ISELOOM

1. Kooperatsiooniliikumise Rochdale'i põhimõtted

Tarbijaskooperatsioonil on eri kapitalistlikes maades oma iseärasused, mis on seotud nende maade arenemise ja klasside ning rühmade ajaloolise arenemisega, keda ta teenindab.

Paljudes maades, näiteks Itaalias, Belgias, Šveitsis, Prantsusmaal, tegutsevad katoliiklikud kooperatiivid. Ameerika Ühendriikides on baptistide kooperatiive. Kõik need kooperatiivid on sisult kiriku äritsevate ettevõtete ja kodanliku demonstratiivse «heategevuse» elementide kombinatsioonid.

Peamiseks ja valdavaks tarbijate ühingute tüübiks kapitalistlikes maades on Rochdale'i tüüpi tarbijate ühingud.

Selle eriliikideks on: tarbijate ühingute Genti-süsteem (Belgias), mida iseloomustab madal osamaks ja puhaskasust osa eraldamine sotsialistlikule parteile; tarbijate ühingute Taani tüüp (Taanis), kus liikmetel on piiramatu vastutus ja sissemaksu suurus sõltub varanduslikust seisukorrast; tarbijate ühingute Hamburgi tüüp (Saksamaal), dividendide piiratud väljamaksmisega ostudelt ja kasumi ülejäänud osa kinnipidamisega fondi moodustamiseks liikmeteosanike puuduse puhul.

Rochdale'i tüüpi kooperatiivide asutajaiks olid Rochdale'i linna flanellikangrud (Inglismaal), kes avasid 21. detsembril 1844. a. kooperatiivi, nimetuse all «Rochdale'i ausad pioneerid».

Rochdale'i pioneerid olid sotsialisti-utopisti Oweni ja tema õpilase Kingi maailmavaate mõju all. Oma kooperatiivi programmis kirjutasid nad:

«Ühing seab endale eesmärgiks abinõude tarvituselevõtmise, mis soodustaksid liikmete materiaalset kasu, sotsiaalse olukorra ja koduse elu parandamist osamaksudest, igaüks 1 naelsterlingi suuruses, küllaldase kapitali moodustamise teel, järgmiste ülesannete teostamiseks:

kaupluse avamine toiduainete, üleriiete jne. müügiks;

majade omandamine või ehitamine, kuhu võiksid elama asuda kooperatiivi liikmed, kes soovivad aidata üksteist koduse elu ja sotsiaalse olukorra parandamisel;

esemete tootmine, mida ühing leiab tarviliku olevat toota, et anda tegevust töötuile või töötasu pideva alandamise tagajärjel puudustkannatavaile liikmeile.

Oma liikmete edaspidiseks kindlustamiseks peab ühing ostma või rentima ühe või mitu maatükki, mis tuleb üles harida töötuil või nendel liikmetel, kellele töö eest halvasti tasutakse.

Niipea kui osutub praktiliselt võimalikuks, peab ühing asuma ühtlasi tootmise, jaotamise, kasvatamise ja juhtimise organiseerimisele, või teiste sõnadega, iseseisvalt elava kogukonna organiseerimisele, milles oleksid ühendatud kõikide huvid, või kaasa aitama teistele ühingutele selliste kogukondade loomiseks.»

Nagu toodud programmist nähtub, koondasid Rochdale'i pioneerid peatähelepanu abinõude tarvituselevõtmisele, mis vahetult soodustaksid osavõtjate materiaalset kasu ja sotsiaalse olukorra ning koduse elu parandamist. Esialgu organiseeritakse kauplus, mis osalise tarviduse rahuldamise kõrval kaupade ja toiduainete alal peab kaasa aitama kapitalide kogumiseks, mis on vajalikud ühingu edaspidiste ülesannete elluviimiseks. Pärast seda nähakse ette eluhoonete ehitamine ja tööstusliku ning põllumajandusliku tootmise organiseerimine puudustkannatavaile liikmetele tööd võimaldamise eesmärgil. Kogukonna organiseerimisele aga, «milles oleksid ühendatud kõikide huvid», eeldasid nad asuda ebamäärases tulevikus — «niipea kui osutub praktiliselt võimalikuks».

Faktiliselt kujunes Rochdale'i pioneeride kogu tegevus ühise kaupluse organiseerimiseks, millega seoses nende ühing omandas tarbijate kooperatiivi iseloomu.

Rochdale'i pioneerid määrasid kindlaks kaubandusettevõtte põhimõtted, kuidas ühiselt võimalikult paremini tegutseda, mida kooperatsiooniliikumise praktikas hakati nimetama «Rochdale'i põhimõtteiks». Need põhimõtted olid:

1) kapitalide moodustamine ettevõtete avamiseks ja tegevuseks osamaksude tellimise teel, millelt maksti madalat protsenti;

2) kaupade müük sularaha eest, mitte järelmaksuga;

3) kaupade müük turuhindadega, mitte odavamalt või kallimalt neist;

4) heakvaliteediliste saaduste müük täpse kaalu ja täpse mõõduga;

5) kasumi jaotamine liikmete vahel ostude järgi (proportsionaalselt ostude summale), mitte aga osamaksude suuruse järgi;

6) ühesugune häälte arv kooperatiivi juhtimisel, olenemata osatähtede arvust;

7) tingimusteta erapooletus poliitilistes ja usuküsimustes.

Kooperatiivi kaupluse (kaubandusettevõtte) avamiseks ja tegevuseks kapitalide moodustamise põhimõte liikmete sissemaksete (osamaksude) teel taotles eesmärki ajada asja oma vahenditega, et sellega säilitada kooperatiivi sõltumatust kodanlusest. Seejuures jäi osamaks liikme omanduseks, kes selle tasus; ta võis selle tagasi saada. Osamaksult maksti madalat protsenti, mis oli küllaldane selleks, et stimuleerida osamaksu sissemaksu. Osamaksu suurus määrati madal ja seda võis maksta osade kaupa.

Põhimõte, et kooperatiivettevõtet pidi juhitama demokraatlikult, et selle eesotsas pidi olema valitav juhatus ja et igal liikmel, olenemata osatähtede arvust, oli üks hääl, pidi kaasa aitama kõigi liikmete-osanike kaasatõmbamisele kooperatiivi asjade juhtimiseks. See põhimõte pidi ühtlasi takistama üksikute liikmete või kooperatsiooni vastaste poolt vallutada kooperatiivi seestpoolt, muuta seda aktsiaseltsiks ja ära kasutada kodanluse huvides tööliste vastu.

Heakvaliteediliste kaupade täpse kaalu ja õige mõõduga müügi põhimõte seati vastukaaluks erakaupmeeste kiskjalikele võtetele.

Mis puutub müüki sularaha eest ja mitte järelmaksuga, müüki turuhinnaga, samuti kasumi jaotamisse kooperatiivist teostatud ostude põhjal, siis need põhimõtted tähendasid püüet tugevdada kooperatiivi nende vahenditega, mis olid Rochdale'i pioneeride käsutuses, kooperatsiooni parima kohaldamise alusel kapitalistliku majanduse olukorrale. Kasumi jaotus ostude järgi aitas kaasa osanike värbamiseks kooperatiividesse, käivete suurendamiseks, liikmetes materiaalse huvi tekitamiseks ühise ettevõtte eduka kaubandusliku tegevuse vastu. Müük ainult sularaha eest ja ainult keskmiste turuhindadega soodustas kooperatiivide vastupidavust kapitalistliku majanduse kiiresti muutuvas olukorras. See Rochdale'i tüüpi kooperatiivide kohaldumine kapitalistliku majanduse tingimustele kergendas kooperatsiooni arenemist kapitalistlikus ühiskonnas.

On täiesti ilmne, et iseloomustatud Rochdale'i pioneeride põhimõtted tarbijate kooperatiivide organisatsioonides lähtuvad kodanliku korra alustest. Kooperatiivi tegevuse peamiseks motiiviks on osavõtjate aineline kasu. Andes vahendeid kooperatiivile osamaksu näol, säilitab iga liige sellele isikliku omandi. Iga osavõtja osamaks kannab protsenti, nagu igas ettevõttes kapitalismi tingimustes. Kaupade ja toiduainete müügi põhimõte keskmiste turuhindadega tuleneb kapitalistliku turu iseloomust ja kooperatiivettevõtte allumisest selle seadustele. Kasumite jaotus liikmete vahel proportsionaalselt ostude summale kujutab endast jaotuse kodanlikku printsiipi.

Erapoolétuse väljakuulutamine poliitilistes küsimustes rotšdeillaste poolt kajastas kahtlemata selle perioodi ajaloolist olukorda, millal nad tegutsesid. Sel perioodil puudus peale ametiühinguliikumise veel töölisklassi iseseisev, teadlik klassipoliitika. Samuti

puudus selle avangardi organiseerimine parteisse. Inglismaal tegutsesid tol ajal ainult kaks kodanlikku parteid, vanameelsed ja liberaalid, kelle vahel käis poliitiline võitlus. Liitumine ühega nendest parteidest oleks nõrgendanud kooperatsiooniliikumist.

Samuti on kaheldamatu, et neutraliteedi põhimõte poliitilistes küsimustes kajastas püüdu üldse eralduda poliitilisest võitlusest, sulguda kooperatsiooniliikumise raamesse.

See kõik oli klassivõitluse arenematuse ja Rochdale'i kooperatiivi asutajate väikekodanlike vaadete tulemus.

Töölishulgad aga ei lasknud end kunagi veenda selles, et nende maa ühiskondlikud küsimused ei ole nende endi asjaks, kuna nad on oma loomult poliitiliselt aktiivsed. Sellepärast tähendas tööliste poliitikast eemalehoidmine nende ajamist kodanlike poliitikute rüppe.

Rakendades Rochdale'i pioneeride põhimõtteid, sai tarbijaskooperatsioon Inglismaal ning hiljem ka teistes maades kasvava töölisliikumise baasil laialdase arenemise võimaluse.

See oli aga kooperatsioon, mis erines sotsialistide-utopistide poolt jutlustatud töötajate assotsiatsioonist. See kooperatsioon juba ei seadnud enam endale eesmärgiks ühiskonna sotsialistlikku ümberkujundamist, vaid piirdus sellega, et kaitses oma liikmeid ekspluateerimise vastu kaubandus- ja liigkasuvõtliku kapitali poolt.

Marx, iseloomustades «Tööliste Rahvusvahelise Ühingu asutamise manifestis» Oweni poolt külvatud seemnest kasvanud kooperatsiooniliikumist, juhtis tähelepanu selle liikumise positiivsele tähtsusele kui tööliste iseseisvuse ja aktiivsuse väljendusele. Seejuures hoiatas ta proletariaati äärmiselt piiratud võimaluste eest, mis on kooperatsiooniliikumise käsutuses kapitalismi tingimustes, kapitalismi pahede sunnitud kordamise eest kooperatsiooni poolt ja jõudis järeldusele, et töölisklassi kõige tähtsam ülesanne seisab poliitilise võimu haaramises.

Tõusva kapitalismi epohh, milles elasid ning tegutsesid Rochdale'i pioneerid, vaheldus monopolistliku, sureva kapitalismi ajajärguga. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tagajärjel lakkas kapitalism olemast ainus ja kõikehõlmav maailma majandussüsteem. Kapitalistliku süsteemi kõrval tekkis NSV Liidus sotsialistlik majandussüsteem, mis kasvab ja õitseb. Teine Maailmasõda teravdas veelgi kapitalismi üldkriisi ja põhjustas rahvademokraatia maade väljalangemise kapitalistlikust süsteemist. Sm. Molotovi väljenduse kohaselt: «Meie elame sellisel ajastul, kus kõik teed viivad kommunismile».[1]

Kaasaegne reformism kapitalistlike maade kooperatsiooniliikumises parempoolsete sotsialistide ja «kooperatismi» esindajate näol jätab kõrvale selle progressiivse, mis esines Rochdale'i pioneeride juures: nende usu tööliste iseseisvusse ja aktiivsusse oma olukorra

[1] V. M. Molotov, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäev Moskva Nõukogu pidulikul koosolekul 6. novembril 1947 peetud kõne, Tallinn, 1947, lk. 26

parandamisel. Ta heitis kõrvale kooperatsiooni majandusliku sõltumatuse põhimõtte kodanlusest ja kodanlikust riigist, sõltumatuse, mis kuulutati välja rotšdeillaste poolt. Kuid ta kasutab täiel määral ära Rochdale'i pioneeride reformistlikud unistused kapitalistliku ühiskonna rahulikust ümberkujundamisest, et eksitada töötajaid revolutsioonilise võitluse teelt oma vabastamise eest ja sellega kõvendada vankuvat kapitalistlikku korda.

Klassijõudude terava eraldumise olukorras, olukorras, kus töölisliikumine oli kujundanud oma eesrindliku avangardi — kommunistliku partei — muutus kooperatsiooni poliitilise erapooletuse põhimõte puhtkodanliku poliitika maskeeringuks. Kaasaegses olukorras, on esile kerkinud täie tõsidusega küsimus, et töölisklassi poolt loodud organisatsioonid, sealhulgas ka kooperatsioon, peavad kõige aktiivsemalt osa võtma tema vabadusvõitlusest.

Tööliskooperatsiooni poliitiline erapooletus kujutab endast teravnenud klassivõitluse olukorras sisult töölisklassi ja tema ajalooliste ülesannete reetmist.

Käesoleval ajal on maailma poliitilised jõud eraldunud kahte leeri: imperialistlik ning demokraatiavastane leer eesotsas Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa valitsevate ringkondadega ja imperialismivastane ning demokraatlik leer eesotsas Nõukogude Liiduga. Reaktsiooni mustad jõud on ühinenud uue maailmasõja ettevalmistamiseks. Neis tingimustes püüavad reaktsioonilised reformistlikud elemendid, kes juhivad inglise ja prantsuse kooperatsiooni ning rea teiste kapitalistlike maade kooperatsiooni, muuta see organisatsiooniks, mis võitleb imperialismivastase ning demokraatliku leeriga, püüavad nõrgestada töötajate võitlust uue sõja õhutajate vastu, Lääne-Euroopa maade orjastamise vastu ameerika monopolistliku kapitali poolt. Nad suhtuvad metsiku vihaga Nõukogude Liitu ja rahvademokraatia maadesse.

Seega võtab kaasaegne kapitalistlike maade kooperatsioon osa poliitikast, kuid poliitika, mida ajavad tema reformistlikud juhid, kujutab endast kodanlikku poliitikat, ja ainult siis, kui kõne alla tuleb proletariaadi ja töötajate revolutsioonilise võitluse toetamine, meenutavad reformistid kooperatsiooni «poliitilist neutraliteeti» ja varjavad end Rochdale'i pioneeride lipuga.

Mõistagi peegeldub kõik see kapitalistlike maade kooperatsiooni iseloomus ja tema tegevuses.

2. Tarbijaskooperatsiooni olemus kapitalistlikes maades

Marksism-leninism vaatleb kooperatsiooni kui ajaloolist nähtust ühenduses teatud majandusliku korraga. Ainult see suur õpetus annab kooperatsiooni olemuse ja tähenduse õige teadusliku määratluse kapitalistlikus majanduses.

Tootmissuhete aluseks kapitalistlikus süsteemis on tootmisvahendite kapitalistlik omandus. Töölistel ei ole tootmisvahendeid, ja et

mitte nälga surra, on nad sunnitud müüma kapitalistidele oma tööjõudu ja kandma oma turjal ekspluateerimise iket.

Kapitalistliku omanduse kõrval on olemas, kuid pidevalt väheneb, talupoegade ja käsitööliste isiklikul tööl põhinev eraomandus.

Tarbijate kooperatiivide aluseks on liikmete-osanike kooperatiivettevõtte varanduse ja tegevuse resultaatide kollektiivne omandus. See kollektiivne omandus põhineb aga tootmisvahendite kapitalistlikul eraomandusel, mis on kapitalistliku ühiskonna majanduslikuks aluseks.

Neis tingimustes annab tarbijaskooperatsioon kasu ainult tema poolt ühendatud osanike rühmale. Osanikud eraldatakse ülejäänud elanikkonnast ja nende huvid on kooperatsiooni arenemist edasiviivaks jõuks.

Osanikud moodustavad paratamatult elanikkonna vähemuse, sest kooperatiivi astumine on seotud liikmemaksu tasumisega, mis, nagu kooperatsiooniliikumise ajalugu näitab, tõuseb pidevalt ja on kättesaadav võrdlemisi jõukale elanikkonna osale. Seepärast ühendab kooperatsioon kapitalistlikes maades kõige jõukamaid töötajaid. Samas suunas mõjub ka proportsionaalselt ostudele kasumite jaotamise põhimõte, mis tekitab kõige suuremat huvi kooperatsiooni vastu võrdlemisi kindla ja kõrgendatud töötasuga töötajate rühmades.

Teenindades osanikke, loob ja säilitab kooperatsioon oma eriaparaadi, tõmbamata sellesse elanikkonna laiu hulki; saaduste ja kaupade jagamisel arvestab ta ainult oma liikmeid, andmata mingisugust soodustust proletariaadile kodanluse ees, kehvikutele võrreldes rikastega.

Osanikuks võib olla igaüks, kes tasub osamaksu. Kooperatsiooni kodanlik teoreetik Ch. Gide ütleb: «Põhimõte on — kooperatsioon kõigile. Kaupmehed ekspluateerivad nii rikkaid kui ka kodanlust samuti nagu vaeseidki, ning veel rohkemgi, ja neil on õigus tarbijatena koputada meie ühingute ustele, mida nimetatakse «tarbijate ühinguteks».»[1]

Teatavasti määratletakse ettevõtte sotsiaalne olemus inimeste suhetega tootmisprotsessis.

Kapitalismi tingimustes kuuluvad kooperatiivettevõtte tootmisvahendid osanike kollektiivile. Ja samuti nagu kapitalistid — tootmisvahendite omanikud — ekspluateerivad proletariaati, nii ekspluateerib ka tootmisvahendite omanike kollektiiv, kasutades palgalist tööjõudu, töölisi kooperatiivettevõtteis.

Mis puutub kapitalismi tingimustes tegutsevatesse kooperatiividesse, siis astuvad nad toodetud kaupade realiseerimisel faktiliselt töösturi-kapitalisti või selle agendi — kaupmehe asemele. Kooperatiiv, müües kaubad töösturi-kapitalisti asemel oma liikmetele, realiseerib kapitalistlikus tootmises loodud lisaväärtuse ja realiseerib ühes

[1] Ш. Жид, Рочдель и Москва (ajakiri «Союз потребителей» nr. 12, 1924, lk. 29—30).

sellega tolle osa väärtusest (kasumi näol), mis talle loovutati töösturi-kapitalisti poolt kaupade müügifunktsiooni teostamise eest. Sellepärast on tarbijate kooperatiivide kasum, mida hiljem osaliselt jaotatakse osanike vahel, tavaline kapitalistlik kasum, mis millegagi ei erine oma tekkimiselt ega olemuselt erakaupmehe kasumist.

Seejuures ekspluateeritakse tarbijate kooperatiivide palgalisi töölisi ja teenistujaid, kes ise vahetult ei tooda lisaväärtust, sest nad teevad osaliselt tasuta tööd, soodustades sellega lisaväärtuse realiseerimise kulude vähendamist ja kooperatiivide kasumite suurenemist.

Siit järgneb, et kapitalismi tingimustes kujutavad kooperatiivettevõtted endast ainult ühte kodanliku majandussüsteemi vormi. Nad erinevad erakapitalistlikest ettevõtteist ainult kui kollektiivettevõtted. Selle tõttu ei ole kooperatiivettevõtete iseseisvusel kapitalismi tingimustes põhimõttelist tähtsust.

Kooperatiivkaubandus kajastab kapitalismi tingimustes kapitalistliku kaubanduse põhijooni. Kooperatiivetteyõtted tegutsevad kapitalistlike turusuhete olukorras. Nad on seotud tuhandete niitidega kapitalistliku ühiskonna majandusorganismiga. Selle juures teeb kooperatiivide majanduslik nõrkus (väikeste kapitalide, tema liikmete madala ostujõu, oma tootmisbaasi puudumise jne. tõttu) neid sõltuvaks pankadest ja tööstuse monopolistlikest keskustest.

Nagu erakaubanduse arenemine, nii on ka kooperatiivkaubanduse arenemine stiihilise iseloomuga.

Puht kommertsasutusena seab kooperatiiv, nagu eraettevõtegi, endale vahetuks ülesandeks kasumi saamise, vahe on vaid selles, et see kasum peab minema kollektiivi korraldusse. Kasumi (dividendi) tagaajamine tekitab kapitalistliku psühholoogia ja viib selleni, et juhindudes puhtkaubanduslikest huvidest, unustavad kooperaatorid töötavate hulkade põhilised hädad.

Minnes seda teed mööda, kooperatsioon mitte ainult ei «võida» kapitalismi, nagu seda kinnitavad kodanluse agendid-reformistid, vaid aitab kaasa kapitalismi arenemisele, sest ta laiendab turgu kaupade turustamiseks ja soodustab väikekodanlike suhete kasvu, tõstes esiplaanile «osanike erikihi», mõningail juhtudel aga ka otseselt väikeettevõtjaid ja kapitaliste.

Kõik see andis põhjust V. I. Leninile iseloomustada kooperatsiooni kapitalistlikes maades kui kollektiivset kapitalistlikku asutust. «... kooperatsioon kapitalistliku riigi tingimustes,» kirjutas Lenin, «on kollektiivne kapitalistlik asutus.» [1]

Lenin määras kindlaks kooperatiivettevõtte iseloomu võrreldes eraettevõttega järgmiselt:

«Erakapitalismis erinevad kooperatiivsed ettevõtted kapitalistlikest ettevõtetest nagu kollektiivsed ettevõtted erinevad eraettevõtetest.» [2]

---

[1] V. I. Lenin, Valitud Teosed, II kd., Tallinn, 1946, lk. 686.
[2] Sealsamas.

Sellepärast iseloomustabki Lenin kooperatsiooni kapitalistlikus majanduses kui «äritsemist» («Kooperatiiv on äritsemine, ja mistahes muudatused, täiustused, reformid ei muuda seda, et see on äritsemine» [1]), kui «kodanliku ühiskonna aparaati». («... kooperatsioon on kodanliku ühiskonna aparaat, mis on võrsunud «äritsemise» atmosfääris, mis kasvatab juhtijaid kodanliku poliitika ja kodanliku maailmavaate vaimus...» [2].)

Kodanluse teenrid ja agendid ilustavad kooperatsiooni sotsiaalset iseloomu kapitalistlikes tingimustes. Nad eitavad, et kooperatsioon kapitalistlikus majanduses on kollektiivne kapitalistlik asutus. Ühed neist iseloomustavad kooperatsiooni kui vahepealset vormi kapitalismi ja sotsialismi vahel (Tugan-Baranovski, «kooperatismi-pooldajad»), teised püüavad «tõestada», et kooperatsioon on sotsialismi «elemendiks» kapitalistlikus majanduses (revisjonistid, parempoolsed sotsialistid). Kõik nad eraldavad kooperatsiooni valitsevast korrast, millega ühenduses teda ainult võibki vaadelda. Nende harjutuste tagamõte on selge: petta töötajaid, juhtida neid kõrvale kapitalismi kukutamise revolutsioonilisel teelt reformismi teele ja toetada sellega kodanlikku korda.

Marksism-leninism paljastab halastamatult kodanlikke kooperaatoreid ja nende «teooriaid». Relvastades töölisklassi teadmistega ühiskondliku arenemise ja klassivõitluse seadustest, annab marksism-leninism kooperatsiooni iseloomu ja tähtsuse õige määratluse kapitalistlikus ühiskonnas.

III PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOONI OSA JA TÄHTSUS KAPITALISMI TINGIMUSTES

1. Tööliste tarbijate kooperatiivide osa ja tähtsus

Marx ja Engels käsitlesid kooperatsiooniliikumist kui sotsiaalset kogemust, mis «tegelikkuses näitab kaasaegse despootliku ja pauperismi tekitava kapitalile *töö allutamise* süsteemi asendamise võimalust vabariikliku ja õilsa *vabade ning võrdsete tootjate assotsiatsioonide* süsteemiga» [3].

Nad nägid selgesti, et kapitalismi tingimustes ei saa kooperatsioon maa ja kapitali peremeeste rõhumise tõttu laialdaselt areneda, ja seda enam ei saa ta kapitalistlikku ühiskonda ümber kujundada. «...kääbusettevõtete raames, milliseid üksikud palgatööorjad oma jõupingutustega on ainult suutelised looma, ei suuda kooperatiivsüsteem iialgi ümber kujundada kapitalistlikku ühis-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 27. kd., lk. 189 (v. k.).
[2] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 28. kd., lk. 365 (v. k.).
[3] K. Marx ja F. Engels, Teosed, XIII kd., 1. osa, lk. 200 (v. k.).

konda. Selleks, et muuta ühiskondlik tootmine vaba ja kooperatiivse töö hiiglasuureks ja harmooniliseks süsteemiks, on vajalikud *üldised sotsiaalsed muudatused, ühiskondliku korra aluste muudatused,* niisugused muudatused, mida võib saavutada ainult ühiskonna organiseeritud jõudude, s. o. riigivõimu ülemineku teel kapitalistidelt ja maa valdajailt tootjaile endile.»[1] Veel enam, kooperatiivid kajastavad nende tegelikus organisatsioonis, nagu näitasid Marx ja Engels, kõiki olemasoleva süsteemi puudusi.

Kuid sellele vaatamata, et kooperatsioon kapitalismi tingimustes kujutab oma iseloomult kollektiivset kapitalistlikku asutust ja kajastab kapitalistliku süsteemi puudusi, on tal suur tähtsus töölisklassi ja teiste töötajate rühmade vabadusvõitluses kapitalistliku orjuse vastu.

Töölisklassi seisukord kapitalistlikus ühiskonnas on ekspluateeritava klassi seisukord.

Tööliste ekspluateerimine kapitalistide klassi poolt on mitmesuguse iseloomuga. Töölist ekspluateeritakse tootmise alal. Olles ilma tootmisvahenditeta, on ta sunnitud müüma oma tööjõudu kapitalistile — tootmisvahendite omanikule. Kapitalist sunnib töölist töötama rohkem, kui see on vajalik töölise tööjõu väärtuse taastootmiseks. Töölise vaevaga loodud lisaväärtus omastatakse kapitalisti poolt. Osa sellest lisaväärtusest loovutatakse töösturi-kapitalisti poolt kodanluse teistele rühmadele (kaubanduskapitalistidele, pankuritele jne.). Selles peitub töölisklassi ekspluateerimise põhivorm kapitalistide klassi poolt tervikuna.

Peale selle kannab tööline vahendilise ekspluateerimise iket kaubanduskapitali poolt. Selle sisu on selles, et kaupmehed kasutavad ära oma seisukorda turul ja kruvivad hinnad kõrgele. Nad müüvad madalasordilisi ja järeletehtud kaupu kõrgekvaliteediliste kaupadena. Kõige laiemas ulatuses kasutatakse valesti arvutamist ja valesti mõõtmist. Kasutades tööliste halba majanduslikku olukorda, suruvad nad oma kaupu töölistele järelmaksuga järgmise palgapäeva arvel. Sel juhul müüvad kaupmehed kaupu veel kõrgemate hindadega kui tavaliselt. Sel teel vähendatakse töösturi-kapitalisti poolt töölisele makstavat töötasu, mis võrdub töölise elatusminimumiga, lisaekspluateerimisega töötasust kinnipidamistega kaubanduskapitali esindajate poolt. K. Marx ja F. Engels iseloomustavad seda pilti «Kommunistliku partei manifestis» järgmiselt:

«Kui töölise ekspluateerimine vabrikandi poolt lõpeb ja tööline saab lõpuks sularahas kätte oma töötasu, siis tormavad ta kallale kodanluse teised osad, majaomanik, kaupmees, liigkasuvõtja jne.»[2]

Ekspluateerimise aste oleneb töölisklassi võitlusest kapitalistide klassiga (poliitilisest ja majanduslikust võitlusest). See oleneb töölisklassi organiseeritavusest, oleneb sellest, kuidas töölisklass kasu-

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, XIII kd., 1. osa, lk. 200 (v. k.).

[2] K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest, Tallinn, 1951, lk. 38.

tab ära poliitilisi, ameti- ja muid ühinguid. Selles suhtes võimaldab tööliste tarbijaskooperatsioon, müües kaupu odavamate hindadega kui erakaupmehed ja seejuures kõrgema kvaliteediga, täie kaaluga ning mõõduga, vähendada kaubandusliikku, vahendilist ekspluateerimist. Vahendilise ekspluateerimise vähendamist saavutab ta isegi saaduste müügi puhul keskmiste turuhindadega, kuna kooperatiivi poolt saadav kasum ei satu kaupmeeste taskusse, vaid läheb kooperatiivile ja osaliselt tarbijale — dividendidena osamaksult ning kaupade ostusummalt. See kooperatsiooni tähtsus kasvab imperialismi epohhil, mil monopolistlik kapital tungib jaekaubandusse ja püüab kehtestada monopoli jaehindu töötajate elatusvahenditele.

Tarbijaskooperatsiooni tegevuses kapitalistlikes maades esineb rohkeid näiteid erakaupmeeste turuhindade mõjutamisest kooperatsiooni poolt.

Konkureerides kaubandusliku erakapitaliga, sunnib kooperatsioon kaupmehi hindu alandama. Sel teel ja samuti sellega, et ta ise müüb kaupu tervikuna odavamini erakapitalist, võimaldab kooperatsioon veidi parandada töötajate materiaalseid elutingimusi.

Tööliste tarbijaskooperatsioon võib samuti aidata parandada töölisklassi üksikute rühmade olukorda kaupade hankijate ettevõtetes töötavate tööliste töötingimuste mõjutamise teel. Kahtlemata on kooperatsiooni võimalused selles suhtes väikesed, kuid paljude kooperatiivide ja nende ühise väljaastumise puhul kaupade ostmisel hankijailt võib saavutada mõningaid tagajärgi.

Tööliste tarbijate kooperatiivid võivad samuti parandada nende juures töötavate tööliste ja teenistujate olukorda. Kooperatsiooni tööliste ja teenistujate töötingimuste parandamise küsimusi on tihti üles seatud kooperatiivide rahvusvahelistel ja rahvuslikel kongressidel. Järelikult võivad kooperatiivid siingi abistada töölisklassi üht rühma.

Seega võimaldab tööliskooperatsioon kapitalismi tingimustes töölisklassil parandada oma olukorda. Parandused aga, mida võib saavutada kooperatiivide abil, on väga piiratud.

Peamine põhjus, miks parandused, mida võivad kooperatiivid saavutada kapitalistlikes maades, on piiratud, peitub selles, et tootmis- ja vahetusvahendid kuuluvad kodanlusele. Kapitalistliku majanduse arenemine suurendab järjest töölisklassi suhtelist ja absoluutset vaesumist. Järjest sagedamini toimuvad ületootmise kriisid mõjutavad kõige hukatuslikumalt töölisklassi ning kooperatiivide seisukorda. See, et tööliskooperatiivid on sõltuvad kapitalistlikust riigist, pankadest, tööstusest, s. o. kogu kapitalismi poolt loodud elukorrast, õõnestab kahtlemata võimalust mõningalgi määral oluliselt parandada tööliste olukorda kooperatiivorganisatsioonide abil.

Tuleb samuti silmas pidada, et kooperatiivide töötamise olukord halvenes imperialismi epohhi saabumisega. Imperialismieelse kapitalismi epohhil konkureeris kooperatsioon enam-vähem edukalt eraldiseisvate, nii suuruselt kui kapitalilt võrdlemisi väikeste kau-

banduslike eraettevõtetega. Imperialismi epohhil, kui jaekaubanduses hakkasid tekkima monopolistlikud keskused, muutus olukord järsult. Kooperatsioonil on raske vastu panna monopolistlike koondiste konkurentidele viimaste majandusliku võimsuse tõttu.

Tavaliselt osutavad kooperatiivid toetust ainult vähestele töölistele, üksikutele tööliste rühmadele, sest mitte kõik töölised ei saa astuda kooperatiividesse. Lenin ütles, et kooperatiivide praktiline tegevus põhjustas tihti väikese isikute rühma elu-olu parandamist. Järelikult ei ole kooperatiivide saavutused töötajate hulkade elatustaseme tõstmisel mitte ainult piiratud, vaid neid saavutusi kasutavad üksnes töötajate väikesed rühmad.

Töölisklass peab kodanlusega võitlust enda vabastamise eest, sotsialismi kehtestamise eest. Nende eesmärkide saavutamiseks peab ta olema organiseeritud, liitunud, looma tugevaid proletariaadi organisatsioone ja neid pidevalt laiendama. Selles mõttes on tööliste tarbijaskooperatsioonil kui ühel proletariaadi hulki organiseerival vahendil suur tähtsus. Ühendades töölisi, kasvatab ta neid seltsimeheliku solidaarsuse vaimus ja kergendab sotsialismi ideede levitamist nende hulgas.

Orgaanilise seose olemasolu puhul kommunistlike parteidega ja revolutsiooniliste ametiühingutega, võib tööliskooperatsioon osutada töölisklassile olulist abi tema majanduslikus ja poliitilises võitluses. See abi on eelkõige majandusliku iseloomuga: aidata töölisi streikide puhul, anda neile kaupu järelmaksuga, võimaldada tööd lokaudi tõttu vallandatud töölistele ja teenistujatele.

Sellise abi näiteid on olnud kooperatsiooniliikumise ajaloos nendes maades, kus eksisteerib arenenud, progressiivne tööliskooperatsiooniliikumine.

Tööliskooperatiivid võivad osutada abi revolutsioonilise tegevuse eest jälitatavaile, andes neile tööd ja ainelist toetust.

Tähtsaks abiks töölisklassile on kooperatsiooni kultuurihariduslik tegevus (lugemistubade ja rahvamajade organiseerimine, ettekannete, loengute korraldamine jne.).

Tuleb tähendada, et kooperatiivide tähtsus töölisklassi poliitilises ja majanduslikus võitluses kasvab vastavalt sellele, kuivõrd see võitlus muutub üha massilisemaks ja teravamaks.

Ühendades hulki majandusliku ettevõtte ümber, milleks on kooperatiiv, arendavad proletaarsed kooperatiivid isetegevust ja õpetavad töölisi iseseisvalt töötama. See on tähtis asjaolu, sest kapitalistlikes vabrikutes, tehastes ja kaubandusettevõtteis puudub töölistel võimalus iseseisvalt kaasaegse suure majandusettevõtte asjaajamist õppida. Kooperatiivide organisatsioon aga annab töölistele teatud võimalusi õppida seda, mis on vajalik edaspidi — proletariaadi diktatuuri ajal. Seejuures on väga tähtis, et nad õpivad kollektiivse ühiskondliku ettevõtte asjaajamist.

Kuivõrd tarbijaskooperatsioon tegutseb käibe alal, kogutakse kogemusi saaduste jaotuse organiseerimiseks laiade hulkade seas. Nagu Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon tõendas, etendasid

need kogemused teatud osa varustuse organiseerimisel meie maal nõukogude võimu esimesel ajajärgul.

Kahtlemata omandab töölisklass majanduse korraldamiseks vajalikud võtted ja meetodid pärast võimu haaramist enda poolt. Teatud määral aga valmistab ta end selleks osaks ette juba kapitalistliku ühiskonna tingimustes.

Tööliste tarbijaskooperatsioon organiseerib seega töölisklassi hulki, õpetab neid iseseisvalt ajama majandusasju ja valmistab teda ette sotsialistliku ühiskonna majanduselu organisaatoriks.

Tööliste tarbijate kooperatiivid võivad ja peavad saama proletariaadi diktatuuri puhul uue ühiskonna jaotusaparaadi koostisosaks.

Proletaarne revolutsioon, tähendas J. V. Stalin, algab sotsialistliku korra valmisvormide puudumisega või nende mõningal määral eksisteerimisega. Sotsialistlikud majandusvormid ei valmi kapitalismi rüpes, nagu kapitalistlikud majandusvormid valmisid feodalismi rüpes. Sotsialistlik majandus luuakse ja ehitatakse üles proletariaadi poolt pärast tema poolt võimu haaramist.

Uue sotsialistliku majanduse ülesehitamisel kasutab võidule tulnud proletariaat kõiki materiaalseid eeldusi, mille ta pärib kukutatud kapitalistlikult korralt.

Tootmise ja vahetuse korraldamiseks üleminekuajal ja sotsialistlikus ühiskonnas kasutab proletariaat ühtlasi tööliste tarbijate kooperatiivi ja nende poolt loodud majandusaparaati. Seejuures korraldab võidule tulnud töölisklass need organisatsioonid põhjalikult ümber.

See proletariaadi kooperatiivide osa vahetusaparaadi ettevalmistamisel, mis oleks suuteline töölisklassi võimu kehtestamise tingimustes asendama kapitalistlikku aparaati, on Lenini poolt väljendatud järgmistes sõnades: «(kooperatiivid) aitavad teataval määral ette valmistada tootmise ja vahetuse funktsioneerimist pärast kapitalistide klassi ekspropriieerimist.» [1]

Hinnates tööliste tarbijate kooperatiivide osa ja tähtsust, tuleb silmas pidada, et neil on kapitalismi tingimustes tendents manduda kodanlikeks aktsiaühinguteks.

Tarbijate kooperatiivid, nagu ülalpool öeldud, kujutavad endast kommerts-kaubandusettevõtteid. Kapitalistlikus majanduses on kooperatiivid, nagu erakapitalistlikud kaubandusettevõttedki, allutatud konkurentsi tingimuste survele. Selle tõttu püüavad nad kindlustada end võimalikult suure akumulatsiooniga, see aga viib selleni, et kooperatiivid väga tihti allutavad kõik oma tegevusharud kasumi tagaajamisele.

Tööliskooperatiivide aktsiaühinguteks mandumise tendentsi alus peitub konkurentsi surve kõrval veel kooperatiivide majanduslikus loomuses kodanlikus ühiskonnas, kus nad teenindavad elanike kitsast rühma — osanikke, ja oma praktilises tegevuses vahetavad

[1] V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., Tallinn, 1953, lk. 258.

töötajate üldhuvid selle kitsa rühma huvidega. Mandumist soodustavad ka kooperatiivide eraldatus tööliskassi teistest organisatsioonidest ning kooperatiivide juhatajate reformistlik poliitika.

Tuleb samuti silmas pidada, et kooperatiivid ei ole kapitaliga vahetult võitlemise organisatsioonid. Tööliskooperatiivid tegutsevad teiste klasside samasuguste organisatsioonide kõrval. Nende eesmärgiks on peamiselt võitlus kaubanduskapitali vastu, tööliste tarbimise laiendamise eest kaubahindade alandamise teel sama kapitalismi raames. Kooperatiivid, mis ise ei ole kapitaliga vahetu võitluse organisatsioonideks, ühendades kõige mitmekesisemaid elanike rühmi tarbijatena, võivad tekitada ja tekitavad illusiooni, et nad on «kapitalismi rahuliku võitmise» vahendiks. Reformistid kasutavad ära kooperatiive nimelt selles suunas töölishulkade petmise vahendina. Nad levitavad illusiooni kapitalismi rahulikust sissekasvamisest sotsialismi kooperatsiooni arendamise teel, ilma klassivõitluseta, kodanlust kukutamata ja proletariaadi diktatuuri kehtestamata.

Kooperatiivid võivad Lenini arvates teatud tingimustel etendada proletaarse klassivõitluse ühe abivahendi osa. [1]

Tarbijaskooperatsiooni proletariaadi klassivõitluses ärakasutamise peatingimuseks on kooperatiivorganisatsioonide juhtimine kommunistliku partei poolt. Ainult niisugusel juhtimisel võivad kooperatiivid osutada asjalikku abi tööliskassile tema võitluses kapitaliga.

Kooperatiivorganisatsioonide juhtimine kommunistliku partei poolt ei tähenda, et need parteitud organisatsioonid peaksid formaalselt olema allutatud parteilisele juhtimisele. Nagu suur Stalin tähendas, «Jutt on ainult sellest, et partei liikmed, kes kuuluvad neisse organisatsioonidesse, kahtlemata mõjukate inimestena võtaksid tarvitusele kõik veenmisvahendid selleks, et parteitud organisatsioonid läheneksid oma töös proletariaadi parteile ja tunnustaksid vabatahtlikult tema poliitilist juhtimist.» [2]

Tarbijaskooperatsiooni juhtimise hõivamine nõuab omakorda terve rea eeldusi: tööliste massilist astumist kooperatiividesse; kooperatiivide organiseerimist rangelt demokraatlikus vaimus; kommunistide intensiivsemat tööd kooperatiivides nende liikmete kasvatamisel; klassivõitluse ja sotsialismi ideede levitamist kooperatsiooni liikmete seas; sidemete kõvendamist kooperatiivide, kommunistlike parteide ja revolutsiooniliste ametiühingute vahel.

J. V. Stalin oma teoses «Kas anarhism või sotsialism?» ütleb proletariaadi partei, kooperatiivide ja ametiühingute vastastikustest suhetest järgmist:

«Kuid ainuüksi ametiühingud ja kooperatiivid ei suuda rahuldada võitleva proletariaadi organisatsioonilisi vajadusi. Ja seda sellepärast, et mainitud organisatsioonid ei saa lahkuda kapitalismi raamidest, sest nende eesmärgiks on tööliste olukorra parandamine kapitalismi raamides.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., Tallinn, 1953, lk. 253.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn, 1948, lk. 174.

... Igatahes pole kahtlust, et nii ametiühingud kui ka kooperatiivid arenevad seda täielikumalt, mida sõbralikumas vahekorras nad on proletariaadi sotsialistliku parteiga. Ja seda sellepärast, et need mõlemad majanduslikud organisatsioonid, kui nad ei seisa lähedal tugevale sotsialistlikule parteile, muutuvad sageli kiduraks, unustavad kogu klassi huvid kitsalt professionaalsete huvide kasuks ja toovad sellega proletariaadile suurt kahju. Seepärast on kõigil juhtumeil tarvis kindlustada partei ideelis-poliitiline mõju ametiühinguile ja kooperatiividele. Ainult sel tingimusel muutuvad mainitud organisatsioonid selleks sotsialistlikuks kooliks, kes organiseerib üksikuiks gruppideks killustatud proletariaadi teadlikuks klassiks.» [1]

2. Tarbijaskooperatsiooni tähtsus talurahva ja töötajate teiste rühmade suhtes

Tarbijaskooperatsioonil on suur tähtsus talurahva töötavate hulkade, käsitööliste ja töötava intelligentsi suhtes.

Elanikkonna nende rühmade kooperatsiooniliikumine näitas oma elulisust ja suurt levikut. Talurahva ja linnade töötajate kooperatiivide elulisus seisab selles, et nad toetuvad elanikkonna mainitud rühmade majanduslikule huvile saada heakvaliteedilisi kaupu täiskaalu ning -mõõduga ja võimalikult odava hinnaga. Kapitalistlike ettevõtete teenistujaid, käsitöölisi ja talurahvast ekspluateerib kaubanduskapital samuti nagu töölisigi. Seepärast on tarbijate kooperatiivide organiseerimine nende poolt ekspluateerimise nõrgendamise ja oma olukorra parandamise vahendiks.

Talurahva tarbijaskooperatsiooni tähtsus ei piirdu ainult sellega. Tema tähtsus seisab veel selles, et ta organiseerib talurahvast, arendab tema isetegevust ja kasvatab kollektivismi. Peale selle tõstab tarbijaskooperatsiooni arenemine külas maaelanikkonna kultuuri.

Neil põhjustel on töölisklass huvitatud töötava talurahva kooperatsiooni laialdasest arenemisest. Samal ajal aga ei või töölisklass jätta tähele panemata, et kooperatsiooni arenemine külas soodustab kapitalistlike elementide kasvu.

Kapitalistlike maade küla tarbijate kooperatiivides on kulakute ja mõisnike mõju tugev.

Sellega seoses arvavad mõned kooperatsiooni teoreetikud, et maakooperatiivid ei saa tuua proletariaadile mingit kasu.

Tõsi, proletariaat ei saa jätta heaks kiitmata küla kehvikute ja talurahva keskmike kihtide tarbijate kooperatiivide kasvu. Suured ekspluateeritavad talurahvahulgad on töölisklassi liitlased võitluses kapitalismi vastu ja seepärast peab proletariaat kaasa aitama töötava talurahva organiseerimiseks. Kodanlike ja mõisniklike elementide tugeva mõju faktist maakooperatiivides tuleneb ainult järeldus,

[1] J. V. Stalin, Teosed, 1. kd., Tallinn, 1952, lk. 333 ja 335.

et töölisklass ja kommunistlik partei peavad tugevdama võitlust oma mõju eest neis organisatsioonides.

Üheks töölisklassi mõju tugevdamise vahendiks talurahvale on sidemete loomine tööliskooperatiivide ja töötava talurahva kooperatiivide vahel.

Paar sõna tootmisühingute tähtsusest.

Tootmisühingute liikmed on tootmisvahendite omanikud, kuigi need tootmisvahendid kuuluvad neile kollektiivselt. Järelikult on neil teistsugused huvid kui palgatöölistel. Tootmisühingute liikmed on väikekodanlikud tootjad. Utoopilise sotsialismi esindajad ja väikekodanlikud sotsialistid propageerisid selliseid ühinguid innukalt.

Marx ja Engels suhtusid eitavalt tootmisühingute jutlustamisse töölisklassi hulgas.

Lenin iseloomustas nende osa järgmiselt: «... tootmiskooperatiivid on töölisklassi võitlusele tähtsad ainult sel juhtumil, kui nad on tarbimiskooperatiivide koostusosadeks.» [1]

Kui tootmisühingud on tööliste tarbijate kooperatiivide koostisosaks, kõvendavad nad kooperatiive majanduslikult ja aitavad sellega kaasa nende ülesannete täitmisele. Tööliskooperatiivide proletaarse koosseisu mõju all ja revolutsiooniliste elementide juhtimisel tugevneb tootmisühingute liikmete mõjutamine proletariaadi klassivõitluse suunas.

Kooperatsiooni tähtsuse hindamisel ei tule tähele panemata jätta kooperatsiooniliikumise teatud mõju kapitalistlike maade poliitilisele elule. See mõju on eriti märgatav neil juhtudel, kui suured kooperatiivorganisatsioonid seavad sisse tiheda sideme töölisparteidega.

Selline on tarbijate kooperatiivide osa ja tähtsus kapitalismi tingimustes.

IV PEATÜKK

MARKSISMI-LENINISMI VÕITLUS REFORMISMIGA KOOPERATSIOONILIIKUMISES

1. Proletaarne liin kooperatiivide küsimuses

Võitluses proletariaadi diktatuuri ja sotsialismi kehtestamise eest võidab marksism-leninism proletariaadi revolutsioonilisele liikumisele vaenulikud voolud töölisklassi hulgas, mis väljenduvad proletariaadi ideoloogilises allutamises imperialistlikule kodanlusele või kajastavad ideoloogilist survet temale väikekodanluse poolt. Marksism-leninism võitleb religioosselt varjundatud voolude ja organisatsioonide vastu (katoliiklikud ametiühingud, katoliiklikud ja baptistlikud kooperatiivid, kristlikud noorsooliidud, juudi sionistlikud organisatsioonid jne.), mis on proletariaadi seas klassi-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., Tallinn, 1953, lk. 243.

vaenlase kõige reaktsioonilisemad rühmad. Ta võitleb sotsiaaldemokraatliku reformismi — imperialistliku kodanluse agentuuri vastu töölisklassi ridades. Ta peab võitlust kodanlik-natsionalistlike elementide ja igasuguste töölisklassi tungivate väikekodanlike voolude vastu.

Oma revolutsioonilises võitluses rakendab marksism-leninism kõiki proletariaadi massilise tegevuse vorme.

Marksismi-leninismi liin kooperatsiooniliikumises — see on «proletaarse klassivõitluse joon, selle tunnistamine, et kooperatiivid omavad selle võitluse jaoks väärtust kui selle võitluse tööriistad, kui üks selle võitluse abivahendeid, ja nende tingimuste kindlaksmääramine, kus kooperatiivid etendaksid tõesti niisugust osa ega jääks lihtsaiks kaubandusettevõtteiks.»[1]

See liin määrati kindlaks põhiliselt Marxi ja Engelsi poolt, töötati läbi ning arendati Lenini ja Stalini poolt vastavalt töölisliikumise arengu uuele staadiumile, kui see hakkas haarama proletariaadi kooperatiive klassivõitluse voolu.

V. I. Lenin omistas kooperatsioonile suurt tähtsust proletariaadi klassivõitluses. Ta nägi, et kooperatsioon hõlmab Lääne-Euroopas miljoneid töölisi ja et tsaari-Venemaal hakkas kooperatsiooniliikumine XX sajandil samuti kiire tempoga arenema. Ühtlasi nägi ta hädaohtu, mis ähvardas kooperatiividesse ühinenud töölisi reformistide poolt, kes olid haaranud kooperatsiooniliikumise juhtimise ja juhtisid töölisi kõrvale revolutsioonilselt teelt.

Seepärast astus Lenin 1910. a. sotsialistide rahvusvahelisel kongressil Kopenhaagenis, kus oli päevakorras kooperatiivide küsimus, võitlusse reformistidega ja esitas kongressile Venemaa sotsiaaldemokraatliku delegatsiooni resolutsiooni projekti kooperatiivide kohta.

Selles projektis formuleeris Lenin teesid, mis määrasid kindlaks tarbijaskooperatsiooni osa ja tähtsuse töölisklassi suhtes kapitalismi tingimustes. Resolutsiooni projekti peamiseks sisuks oli küsimus kooperatsiooni kasutamisest relvana, mis soodustaks töölisklassi revolutsioonilise võitlusvalmiduse arendamist, ja otsustav võitlus kapitalismi rahuliku sissekasvamise idee vastu sotsialismi.

Selles projektis kirjutas Lenin:

«1) et proletaarsed kooperatiivid annavad töölisklassile võimaluse parandada oma olukorda, vähendades ekspluateerimist vahetalitajate poolt, mõjutades töötingimusi kaupadega varustajate juures, parandades teenistujate olukorda jne.;

2) et proletaarsed kooperatiivid omandavad üha suurema tähtsuse massilises majanduslikus ja poliitilises võitluses, andes abi streikide, lokautide, tagakiusamiste jne. korral;

3) et proletaarsed kooperatiivid, kui nad organiseerivad töölisklassi hulki, õpetavad talle iseseisvat asjaajamist ja tarbimise organiseerimist, valmistades teda sel alal ette majanduselu organisaatori osa jaoks tulevases sotsialistlikus ühiskonnas.»

[1] V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., Tallinn, 1953, lk. 253.

Ühtlasi märkis Lenin: «1) et kooperatiivide poolt saavutatavatel parandustel on väga kitsad piirid senikaua, kui tootmis- ja vahetusvahendid jäävad klassi kätte, kelle ekspropriieerimine on sotsialismi peaeesmärk;

2) et puhtkaubanduslike asutustena ja konkurentsi tingimuste survel on kooperatiividel tendents manduda kodanlikeks aktsiaseltsideks;

3) et kooperatiivid, kuna nad ei ole kapitali vastu otsese võitlemise organisatsioonid, võivad tekitada ja tekitavad illusioone, nagu oleksid nad sotsiaalküsimuse lahendamise vahendiks.» [1]

Lenin kutsus töölisi üles astuma tööliskooperatiividesse, kaasa aitama nende arenemisele, kaitstes seejuures kooperatiiv-organisatsioonide demokraatlikku iseloomu; levitama töölishulkades klassivõitluse ja sotsialismi ideed; kaasa aitama kooperatiivide lähendamiseks töölisliikumise teiste vormidega.

Oma artiklis «Kooperatiivide küsimus rahvusvahelisel sotsialistlikul kongressil Kopenhaagenis» (8. oktoobril 1910), mis oli pühendatud revisjonismi paljastamisele proletariaadi kooperatsiooniliikumises, tõstis Lenin esile tööliskooperatsiooni tähtsaima ülesandena otsese abi osutamise proletariaadile tema klassivõitluses, revolutsioonilise, poliitilise ja ametiühingulise liikumise vahetu abistamise.

J. V. Stalin oma töödes «Kas anarhism või sotsialism?» (aastail 1906—1907) ja «Leninismi alustest» (1924. a.) näitas, et töölisklassile võitluse mitmesugustes sfäärides vajalikud proletariaadi organisatsioonid (ametiühingud, kooperatiivid, parlamendi fraktsioonid jne.) peavad pidama võitlust ühes suunas, sest nad teenindavad üht klassi, proletaarlaste klassi. Nende organisatsioonide üldliini igapäevastes ning jooksvates küsimustes ja proletariaadi kui klassi ees seisvate põhiliste küsimuste lahendamise võib kindlustada vaid proletariaadi partei juhtimine, kes on proletariaadi klassiorganisatsiooni kõrgeim vorm. Seoses sellega kirjutas J. V. Stalin, et «oportunistlik teooria parteitute organisatsioonide «sõltumatusest» ja «neutraalsusest», mis sigitab **sõltumatuid** parlamenditegelasi ja parteist **irdunud** ajakirjanikke, **kitsarinnalisi** ametiühinglasi ja **väikekodanlikke** ühistegelasi, — ei sobi sugugi kokku leninismi teooria ja praktikaga» [2].

Kooperatsiooni arenemine kapitalistlikes maades kinnitas ja kinnitab käesoleval ajal hiilgavalt tööliskooperatiivide osa ja tähtsuse leninlik-stalinliku hinnangu õigsust kapitalistlikes tingimustes, proletaarse klassivõitluse liini õigsust kooperatsiooniliikumises.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., Tallinn, 1953, lk. 242.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn, 1948, lk. 174 ja 175.

2. Võitlus reformismiga. Tööliklassi ülesanded kooperatsiooniliikumises

Peamiseks takistuseks sotsialistliku revolutsiooni teel on reformistlikud voolud. Need on ühtlasi peamiseks takistuseks kooperatsiooni muutumise teel proletariaadi klassivõitluse üheks relvaks kapitalistlikes maades. Seepärast peab marksism-leninism otsustavat võitlust reformismiga.

Marx näitas «Tööliste rahvusvahelise ühingu asutamise manifestis» (1864. a.) sotsialistide-utopistide ja nende järglaste unistuse alusetust kapitalistliku ühiskonna ümberkujundamisest sotsialistlikuks ühiskonnaks ühistegevuse abil. Ta ütles, et kapitalismi tingimustes ei ole kooperatiivne töö kunagi suuteline ei vabastama tööliste hulki ega isegi märgatavalt kergendama nende vaesuse iket, sellepärast et maa ja kapitali peremehed alati kasutavad ära poliitilisi privileege oma majandusliku monopoli kaitsmiseks ja jäädvustamiseks. Üksnes poliitilise võimu vallutamine tööliklassi poolt võib töötajad vabastada kapitalistlikust orjusest ja arendada kooperatiivset tööd rahvuslike piirideni.

V. I. Lenin iseloomustas vanade ühistegelaste unistusi järgmiselt:

«Milles seisab vanade ühistegelaste plaanide fantastilisus, alates Robert Oweniga? Selles, et nad unistasid kaasaegse ühiskonna rahulikust ümberkujundamisest sotsialismi abil, arvestamata sellist põhiküsimust, nagu küsimus klassivõitlusest, poliitilise võimu vallutamisest tööliklassi poolt, ekspluateerijate klassi ülevõimu kukutamisest. Ja seepärast on meil õigus, kui leiame selles «kooperatiivses» sotsialismis ainult fantastikat, midagi romantilist, koguni labast unistustes sellest, kuidas elanikkonna lihtsa koopereerimisega saab muuta klassivaenlased klassikaastöölisteks ja klassisõja klassirahuks (niinimetatud kodurahuks).»[1]

Samas artiklis ütleb Lenin veel: «Vanade ühistegelaste unistustes on palju fantaasiat. Nad on oma fantastilisusega sageli naeruväärsed. Milles aga seisab nende fantastilisus? Selles, et ei mõisteta ekspluateerijate võimu kukutamiseks peetava tööliklassi poliitilise võitluse pea-, põhitähendust.»[2]

Väikekodanlikud sotsialistid jätsid täielikult kõrvale utoopilise sotsialismi põhiidee — idee kommunistlike kogukondade kujundamisest tööliste endi iseseisvate jõupingutuste alusel. Nad asendasid selle ideega kooperatiivassotsiatsioonide kujundamisest kodanliku riigi abil. Seejuures võtsid nad omaks utoopilise sotsialismi reaktsioonilise joone — klassivõitluse eitamise.

Nii propageeris Louis Blanc Prantsusmaal ühiskondlike töökodade (tootjate assotsiatsioonide) organiseerimist riigi toetusel. Louis Blanc'i arvamuse järgi pidid need ühiskondlikud töökojad

---

[1] V. I. Lenin, Kooperatsioonist, Tallinn, 1948, lk. 9—10.
[2] V. I. Lenin, Kooperatsioonist, Tallinn, 1948, lk. 3.

tööstuse ja põllumajanduse alal, kaotades omavahelise konkurentsi ja arenedes edukalt, neelama turuvõitluse protsessis era- ning kapitalistlikud ettevõtted ja järk-järgult, ilma klassivõitluseta ja sotsiaalse pöördeta muutma ühiskonna ühtseks tootjate hiiglasuureks assotsiatsiooniks. Marxi väljenduse kohaselt olid need väikekodanluse vaated, kes esitasid enda säilitamise eritingimused üldtingimustena, mille puhul võiks kõrvaldada kapitalismi pahed.

Teine väikekodanliku sotsialismi esindaja F. Lassalle (Saksamaal) propageeris, lähtudes kodanlikust poliitilisest ökonoomiast omandatud töötasu «raudsest seadusest», saksa tööliste tootmisühingute organiseerimist riigi abil. Tema arvates võib tootmisühingute arenemine tööstuses ja põllumajanduses asendada tootmisvahendite eraomanduse kollektiivse omandusega olemasolevate kapitalistlike suhete baasil.

Sel teel, kinnitas F. Lassalle, on võimalik minna sotsialismile ilma sotsiaalse revolutsioonita, kapitaliste ekspropriieerimata. See oli nende tööliste vaate väljendus, kes alles äsja olid iseseisvad väikekaubatootjad ja unistasid kodanliku riigi abil tagasi pöörduda endise olukorra juurde.

Marx kirjutas sel puhul «Gotha programmi kriitikas»: «Ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise protsessi asemel «kogu töö sotsialistlik organiseerimine» «tekib» «riigi abist», mida osutatakse tootmisühistutele, millised «on ellu kutsutud» tema (riigi), mitte aga tööliste poolt. See on täiesti Lassalle'i fantaasia vääriline, et riikliku toetusega on niisama kerge ehitada uut ühiskonda nagu uut raudteed!» Ja edasi tähendas Marx: «Tööliste püüe luua tingimusi seltsimehelikuks tootmiseks sotsiaalses maastaabis, kõigepealt aga enda juures rahvuslikus maastaabis, tähendab ainult seda, et nad võitlevad pöörde eest tänapäeva tootmistingimustes. Sel pole midagi ühist kooperatiivühistute asutamisega riikliku abiga. Mis aga puutub tänapäeva kooperatiivühistutesse, siis on need väärtuslikud *ainult* sedavõrd, kuivõrd nad on loodud tööliste endi poolt ja ei sõltu ei valitsusest ega kodanlastest.» [1]

Sotsiaaldemokraatlik reformism, mis II Internatsionaali perioodil haaras faktilise ülemvõimu töölisliikumises ja muutus pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu liberaalkodanlikuks reformismiks ja sotsiaal-imperialismiks, võttis oma juhtimise alla ka kooperatsiooniliikumise kapitalistlikes maades.

Sotsiaaldemokratism kujutab endast sotsialistliku revolutsiooni vastu suunatud jõudu. Ta asendas õpetuse klassivõitlusest jutlusega klassirahust, revolutsiooni — evolutsiooniga, kodanliku riigi purustamise — tema otsese toetamise ja ülesehitamisega; õpetuse proletariaadi diktatuurist — teooriaga koalitsioonist kodanlusega; kapitalismi kukutamise — teooriaga «tervest» kapitalismist, mis rahulikult kasvab sotsialismi.

Pärast Teist Maailmasõda, kui Nõukogude Liidu rahvusvaheline

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, XV kd., lk. 281—282 (v. k.).

osatähtsus kasvas erakordselt, kui kapitalismist eraldusid rahvademokraatia maad ja kui Euroopa kontinendi maade kodanlus juba enam ei arvesta küllaldasi jõude oma siseriigis, et säilitada oma klassi ülemvõimu, esinevad parempoolsed sotsialistid mitte ainult oma maade kodanluse agentuurina, vaid ühtlasi ameerika imperialismi agentuurina.

«Eri kohta imperialistide taktikaliste vahendite arsenalis omab Prantsusmaal Blumi, Inglismaal Attlee ja Bevini, Saksamaal Schumacheri, Austrias Renneri ja Scherfi, Itaalias Saragati jne. tüüpi parempoolsete sotsialistide reeturliku poliitika ärakasutamine, kes püüavad varjata imperialistliku poliitika röövellikku olemust demokraatia maskiga ja sotsialistliku fraseoloogiaga, tegelikult aga on igas asjas imperialistide ustavad käsilased, kes toovad sisse laostumise töölisklassi ridadesse, kes mürgitavad tema teadvust.»[1]

«Demokraatliku sotsialismi» ja «kolmanda tee» reaktsioonilise teooria, majanduse «plaanimise» ja «reguleerimise», «riigi ja majanduse demokratiseerimise» jne. kõmu katte all tugevdavad parempoolsed sotsialistid riiklik-monopolistlikku kapitalismi, mille olemus seisab kodanliku riigiaparaadi kokkukasvatamises monopolidega, riigi veel suuremas allutamises kapitalistlikele monopolidele ja sunnitöörežiimi kehtestamises töötajatele. Parempoolsete sotsialistide kosmopoliitilised sonimised rahvuslikust suveräniteedist loobumise vajadusest on ameerika ja inglise imperialismi agressiooni ideoloogiliseks katteks.

Parempoolsed sotsialistid kasutavad kooperatsiooni vahendina, et kõrvale juhtida töölisklassi ja kõiki töötajaid revolutsiooniliselt võitluselt. Nad püüavad sisendada laiadele hulkadele, et ühistegevus on üks kapitalismi rahulikult sotsialismi sissekasvamise relvadest, kuigi nad tegelikult ei mõtlegi mingist sotsialismist, vaid püüavad kindlustada kõikuvat kapitalistlikku korda. Julgemata vastu vaielda tõele, mis on saanud NSV Liidu suurte kogemuste tagajärjel omaseks miljoneile, et sotsialismi majanduslikuks aluseks võib olla ainult tootmisvahendite ühiskondlik omandus, lobisevad need kodanluse orjad tootmisvahendite ühiskonnastamisest kapitalismi raames riigistamise, munitsipaliseerimise ja koopereerimise teel. Seejuures püüavad nad igasuguste vahenditega kõrvale juhtida töötajate tähelepanu proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri vajalikkuse tunnustamisest.

Käesoleval ajal on parempoolsed sotsialistid haaranud kooperatsiooniliikumise juhtimise reas kapitalistlikes maades (Inglismaal, Prantsusmaal, Rootsis jm.), on pugenud Kooperatiivide Rahvusvahelise Alliansi juhtivatesse organitesse ja on peamisteks vaenlasteks kooperatsiooni kasutamisel töölisklassi poolt tema vabadusvõitluses. Nad püüavad juhtida kooperatsiooniliikumist kapitalist-

[1] Mõnede kommunistlike parteide esindajate informatsiooniline nõupidamine Poolas septembri lõpul 1947. aastal, Gospolitizdat, 1948, lk. 8 (v. k.).

likes maades oma poliitika voolu. Nad taotlevad kooperatsioonilt oma kontrrevolutsiooniliste parteide toetamist. Väga näitlik on selles mõttes inglise kooperatsiooni ajalugu.

Kuni 1917. a. erakorralise kooperatsiooni kongressini asus inglise kooperatsioon formaalselt poliitilise neutraliteedi põhimõttel. Maksude tõstmise hädaohu ja vajaduse ettekäändel võtta aktiivselt osa kaupade normeeritud jaotamisest valitsuse poolt, võttis ta 1917. a. vastu otsuse astuda poliitilisse võitlusse ja organiseerida oma huvide kaitsmiseks kooperatsiooni partei.

1926. a. sügisel saavutati inglise tarbijaskooperatsiooni ja tööerakonna vahel kokkulepe ühiste esinemiste organiseerimiseks rahvuslikus maastaabis, kohalikus maastaabis aga nii kooperatiivide kui ka ametiühingute astumiseks tööerakonna kohalikesse osakondadesse. See kokkulepe kinnitati inglise kooperatsiooni 59. kongressi poolt 6.—8. juunini 1927. a. Cheltenhamis. Kongress toimus loosungi all: «See, kes on kokkuleppe vastu tööerakonnaga, pole kooperaator, vaid on dividendikütt.» Käesoleval ajal toetab inglise kooperatsiooni juhtkond väga agaralt Attlee-Bevini valitsust.

Sama toimub ka prantsuse kooperatsioonis, mille ideelise juhtkonna eesotsas seisavad parempoolsed sotsialistid (Ramadier & Co). Niimoodi muudavad parempoolsed sotsialistid kooperatsiooniliikumise oma parteide sabarakuks.

Reformistliku kontrrevolutsiooni eriliigiks on nõndanimetatud «kooperatism» ehk «kooperatiivne sotsialism».

«Kooperatismi» esindajad astuvad järsult välja kehtiva kapitalistliku korra revolutsioonilise muutmise vastu.

Nad arvavad, et kooperatsioon suudab vallutada kapitalistliku korra baasil esialgu kaubanduse, hiljem aga, jätkates kapitalide kogumist, asuda tööstuskaupade tootmisele ja on lõpuks kaugemas või lähemas tulevikus suuteline omandama maatükke ja korraldama põllumajandussaaduste kooperatiivset tootmist.

Niisugust liikumist nimetab kooperatsiooni kodanlik teoreetik Charles Gide «kooperatismiks», tagajärge aga, mida ta tahab saavutada, «kooperatiivseks vabariigiks».

Selliseid vaateid pooldab ka teine «kooperatismi» esindaja Totomiants. Tema seisukohta eraldab vaid nõndanimetatud «kooperatiivse sotsialismi» arenemise etappide teatav konkretiseerimine. Nii näiteks soovitab ta kooperatsiooni võimsuse tugevdamiseks luua kooperatiivpanku, sealhulgas ka Rahvusvahelise Kooperatiivpanga; nende pankade ülesandeks peab olema mitte ainult oma kooperatiivtootmise finantseerimine, vaid ka eratööstusettevõtete allutamine kooperatsiooni kontrollile. Totomiants arvab, et kooperatiivpankade ja kaupade kooperatiivse turustamise organiseerimise kaudu suudavad kooperaatorid organiseerida kontrolli kaupade kapitalistliku tootmise üle.

«Kooperatism» ei nõua isegi kapitalistlike ettevõtete täielikku kõrvaldamist tema poolt propageeritavas kooperatiivses korras. Tema teooria järgi satuvad kapitalistlikud ettevõtted (eriti need, kes

toodavad tootmisvahendeid) vaid kooperatiivorganisatsioonide kui tarbijate esindajate kontrolli alla.

«Kooperatismi» teooria on alusetu, algusest lõpuni valelik.

Kooperatsiooni arenemise piirid üldse ja tarbijaskooperatsiooni piirid eriti pole kapitalismis sugugi piiramatud, nagu sellest lobisevad «kooperatismi» esindajad, vaid vastupidi, need on piiratud väga kitsaste raamidega, mida kooperatsioon ei suuda ületada.

Esiteks piirab sisseastumis- ja osamaksude nõudmine just nende töötajate rühmade juurdepääsu kooperatsiooni, kellele ta pakub raskete elutingimuste tõttu kõige suuremat majanduslikku huvi.

Teiseks on kooperatsioonil eelised ainult väikekaubanduse ees. Võrreldes monopolistlike hiiglasuurte koondistega jaekaubanduses aga on kõik eelised nende keskuste poolel.

Kolmandaks tegutseb tarbijaskooperatsioon käibe alal, mis oleneb tootmisest ja määratakse kindlaks viimase poolt. Seepärast ei saa kooperatiivne käibesfäär midagi muuta kehtivates tootmissuhetes, mida iseloomustab kapitalistide ülemvõim. Vastupidi, tema on sõltuv neist suhetest. Kapitalistid ja nende huve kaitsev kodanlik riik, olles tootmise ja vahetuse valdajad, määravad sisult kooperatsiooni majandusliku tegevuse.

Sellele tuleb juurde lisada, et kooperatsiooni majandusliku tähtsuse ja tema konkurentsivõime kapitalismi tingimustes, samuti nagu erakapitalistlike ettevõtete oma, määrab kindlaks olemasoleva kapitali suurus ja mitte liikmete arv. Selles suhtes osutub kooperatsioon väga nõrgaks ja seepärast puudub tal isegi kaubanduses iseseisev majanduslik võimsus, rääkimata tootmisest, kus tema osa on üsna tühine.

Kõik see näitab propaganda alusetust, nagu võiks tarbijaskooperatsioon kapitalistlikus majanduses piiramatult areneda ja vallutada kaubanduse ja tootmise. Ainult rahva võimu kehtestamise ja kapitalistide ekspropriieerimisega saab kooperatsioon arenemisvõimaluse, mis kapitalistlikes tingimustes on ennenägematu. Seda tõendavad selgesti Nõukogude Liidu kogemused.

«Kooperatism» püüab eraldada kooperatsiooniliikumist töölisliikumise ülejäänud vormidest.

«Kooperatismi» esindajad astuvad välja kooperatiivorganisatsioonide, ametiühingute ja teiste töölisklassi organisatsioonide ühise rinde vastu võitluses kapitaliga. Nad kaitsevad ägedalt erilist «kooperatsiooni iseseisvat teed», tarbijaskooperatsiooni poliitilist «neutraliteeti», põhjendades seda, nagu oleks tarbijaskooperatsioon «väljaspool klasse seisva» iseloomuga.

Tegelikult tekkis kooperatsiooniliikumine ja areneb kui liikumine, mis oli seotud mingisuguse klassiga (tööliste, talupoegade klassiga) ja on töötajate võitlusrelvaks. Tööliskooperatiivid kujutavad endast üht ühtse töölisliikumise vormidest. Seepärast on selge, et kooperatsioon teenindab töölisklassi ja töötajaid seda paremini, mida tihedamalt ta on seotud proletariaadi revolutsioonilise parteiga, ametiühingute ja teiste progressiivsete organisatsioonidega, mida

järjekindlamalt ta teostab poliitikat, mis vastab tööliste põhilistele huvidele. Mis puutub kooperatiividesse, kes «kooperatismi» mõju all kaitsevad neutraliteedi põhimõtet, siis ajavad nad tegelikult kodanluse toetamise poliitikat proletariaadi vastu.

Juhtides töölisklassi kõrvale poliitilisest võitlusest, külvates illusiooni ühiskonna ümberkujundamise võimalusest kooperatiivide arenemise teel, aitab «kooperatism» kindlustada kapitalismi ja takistab töölisklassil kasutamast tarbijaskooperatsiooni organisatsiooni relvana vabadusvõitluses.

«Kooperatismi» hädaoht seisab selles, et tema käsutuses on tarbijaskooperatsiooni massiliste organisatsioonide näol laialdane propagandaaparaat töötajate tunduvatele hulkadele kahjuliku mõju avaldamiseks.

Tänapäeva olukorras püüavad parempoolsed sotsialistid ja «kooperatismi» esindajad oma maa kodanluse ja ameerika ning inglise imperialistide näpunäitel proletaarseid ja üldrahvuslikke jõude killustada ning desorganiseerida. Nad ajavad koos katoliiklike kooperatiivide juhtidega rahvusliku ja rahvusvahelise kooperatsiooniliikumise piires lõhestamise poliitikat, katsudes nõrgestada progressiivseid kooperatiivorganisatsioone.

Töölisklassi revolutsioonilised elemendid peavad otsustavalt kõvendama võitlust reformistliku kontrrevolutsiooniga kõigis selle liikides.

Marksistlik-leninlik suund kapitalistlike maade kooperatsiooniliikumises tugevneb, peegeldades kommunistlike parteide kasvavat jõudu ja mõju. Samal ajal langeb parempoolsete sotsialistide ja imperialistliku kodanluse teiste agentide mõju. Erakordset mõju avaldab kogu maailma töötajaile NSV Liidu rahvaste hiilgav eeskuju, kes alatiseks heitsid ära kapitalismi ikke, ehitasid üles sotsialismi ja veendunult sammuvad kommunismi ülesehitamise teel. See eeskuju innustab töötavaid hulki, juhatab neile kätte tee, millele asudes nad võivad teha lõpu ekspluateerimisele, orjastamisele, kriisidele, sõdadele, näljale, vaesusele ja teistele kapitalistliku majandussüsteemi vältimatutele kaaslastele.

Pärast Teist Maailmasõda saavutas marksistlik-leninlik suund itaalia kooperatsioonis võidu reformismi üle.

Kommunistide ja pahempoolsete sotsialistide poolt juhitav Itaalia Kooperatiivide Rahvuslik Liiga jälgib leninlikke õpetusi töölis-kooperatiivide ülesannetest proletariaadi klassivõitluses. Liigasse kuuluvad kooperatiivid on muutunud üheks rühmaks itaalia demokraatlike ja progressiivsete jõudude leeris. Kooperatiivid võtavad aktiivselt osa sel maal tänapäeval käimasolevast massilisest poliitilisest ja majanduslikust võitlusest, toetades töölisi streikide ajal, andes neile sadu miljoneid liire krediiti. Talusulaste ja kehvtalupoegade kooperatiivid koos ametiühingutega seisavad ülesharimata maade äravõtmise liikumise eesotsas. Tarbijate kooperatiivid abistavad toiduainetega poliitilisi vange — demokraate, kes vaevlevad reaktsioonilise, klerikaalse valitsuse vanglates. Rahvusliku liiga

juhtimisel on progressiivne kooperatsiooniliikumine lülitunud võitlusse sõjaõhutajate vastu, kindla ja kestva rahu kaitseks. Kooperatiivide magasinid ja kauplused olid itaalia töötajate allkirjade kogumise punktideks Ülemaailmse Rahupooldajate Kongressi Alalise Komitee Stockholmi istungjärgu üleskutsele aatomirelva keelamise kohta.

Demokraatlikud ja progressiivsed jõud tugevnevad ka teiste kapilistlike maade kooperatsiooniliikumises.

Töölisklass peab kõigiti kaasa aitama proletaarsete tarbijate ühingute arenemisele ja nende muutmisele proletaarse klassivõitluse relvaks. Selleks peavad töölised astuma proletaarsetesse kooperatiivühingutesse ja suunama nende tegevust rangelt demokraatlikus vaimus. Töölisklassi eesrindlikud revolutsioonilised elemendid peavad iga päev levitama kooperatsiooni liikmete seas klassivõitluse ja sotsialismi ideid. On tarvis tihedamalt tugevdada tarbijate ühingute sidemeid töölisklassi ametiühingute ja kommunistlike parteidega.

Puhtkooperatiivse tegevuse alal seisavad töölisklassi ees mitmekesised ja suured ülesanded: on tarvis võidelda väikeste kooperatiivühingute ühendamise eest suurteks ühinguteks; saavutada lahtiütlemist kasumi jaotamise vanast põhimõttest proportsionaalselt ostudele ja üleminekut niisugusele jaotamise põhimõttele, kus suurem osa kasumist läheks kooperatsiooni võimsuse tugevdamiseks, streikijate abistamise fondidesse ja kooperatiivide töö parandamiseks; on tarvis saavutada igakülgset tingimuste kergendamist (madalad sisseastumismaksud jne.) tööliste, kehv- ja kesktalupoegade hulkade võimalikult laialdaseks sisseastumiseks kooperatsiooni, võideldes samal ajal nende reformistlike illusioonidega, mida kooperatsiooniliikumisse toovad endaga kaasa väikekodanlikud elemendid; võidelda koostöö sisseseadmise eest tarbijate kooperatiivide ja põllumajandusliku kooperatsiooni vahel, vaadeldes seda kui töölisklassi ja talurahva põhihulkade mõjutamise üht vahendit; on tarvis võidelda kooperatiivtegevuse juhtimise kõigi organite laialdase demokratiseerimise eest.

Kooperatsioon ei või jääda kõrvale, ei või ja ei tohi olla neutraalne töölisklassi võitluses oma olukorra parandamise ja põhiliste ülesannete eest, mis tal seisavad ees kui klassil, kes juhib võitlust monopolistliku kapitali võimu kõrvaldamise eest, ühiskonna sotsialistliku ümberkorraldamise eest. Vastupidi, ta on kohustatud tihedalt siduma oma tegevuse kapitalismiga võitlevate töölisklassi kõigi organisatsioonide tegevusega, seda enam, et kapitali rünnak töölisklassile kajastub ka kooperatsiooni olukorras.

Tarbijaskooperatsioon peab olema töölisliikumise koostisosaks, toetama aktiivselt töölisklassi tema võitluses kapitalistliku orjuse hävitamise ja sotsialistliku korra kehtestamise eest.

Töölisklass peab mobiliseerima kooperatiividesse ühendatud töötajate hulki võitluseks kindla rahu eest, uue maailmasõja õhutajate vastu, uute maailmavalitsejate pretendentide — ameerika-inglise

imperialistide vastu, võitluseks maailma esimese sotsialistliku riigi — NSV Liidu ja rahvademokraatia maade toetamiseks.

Võitlus kindla ja kestva rahu eest, rahujõudude organiseerimise ja koondamise eest sõjajõudude vastu peab käesoleval ajal olema keksel kohal demokraatlike ja progressiivsete organisatsioonide, kaasa arvatud kooperatiivorganisatsioonide, kogu tegevuses. Otsustava vastulöögi organiseerimine sõjaõhutajaile ja kodanlikule reaktsioonile, kes juhib sõjakäiku töölisklassi ja rahvahulkade demokraatlike õiguste ja majanduslike huvide vastu, nõuab töölisklassi ühtsust, kõigi demokraatlike ja progressiivsete jõudude ning organisatsioonide ühtsust. Selle töölisklassi, demokraatlike ning progressiivsete jõudude ridade ühtsuse vastu purunevad imperialistliku reaktsiooni jõud.

TEINE OSA

*

TARBIJASKOOPERATSIOON REVOLUTSIOONIEELSEL VENEMAAL

TRÜ Raamatukogu

V PEATÜKK

KOOPERATSIOONILIIKUMISE TEKKIMINE VENEMAAL

1. Tarbijaskooperatsiooni tekkimise tingimused Venemaal

Tarbijaskooperatsioon tekkis Venemaal, nagu teisteski maades, koos kapitalismi arenemisega. Ta tekkis siis, kui Venemaal ilmus kaasaegne tööstusproletariaat, kes pidi ostma turult kõiki vajalikke tarbeesemeid, ja kui talurahvas oli tunduvalt eemaldunud naturaalmajandusest ning hakkas pöörduma turu poole nii omatoodetud saaduste turustamiseks kui ka vajalike tarbeesemete ning tootmisesemete ostmiseks.

Venemaal oli kuni möödunud sajandi 60-ndate aastateni väga vähe vabrikuid ja tehaseid. Pärast pärisorjuse kaotamist hakkas tööstuskapitalism arenema kaunis kiiresti. Tööstusproletariaadi arv suurenes iga aastaga. 25 aasta jooksul (1865. aastast kuni 1890. aastani) kasvas tööliste arv suurtes vabrikutes ja tehastes ning raudteedel 706 000-lt 1 433 000-ni. Veel kiiremini hakkas kapitalistlik suurtööstus arenema 90-ndail aastail. 90-ndate aastate lõpuks kasvas tööliste arv suurtes vabrikutes ja tehastes, mäetööstuses ning raudteedel kogu Venemaal 2 792 000-ni. [1]

Ühes tööstuse arenemisega kasvas teenistujate, ametnike ja segaseisusliku intelligentsi arv.

Kapitalismi arenemine toimus mitte ainult linnas, vaid ka külas. Talumajapidamine läks üha enam üle naturaalmajanduselt kaubamajandusele. Talurahvas hakkas lagunema kihtideks, jagunedes külakodanluseks ja maaproletariaadiks ning poolproletariaadiks; kesktalupoegade arv vähenes.

Põllupidamise väiketootja naturaalmajanduse muutumine kaubamajanduseks, millega käis kaasas talurahva lagunemine, lõi siseturu arenevale kapitalismile nii tööstuses kui ka põllumajanduses endas. Põllumajanduses väljendus see turu jaoks määratud põllumajandustoodangu kasvus, kaubapõllunduse eriharude kasvus ja erirajoonide arenemises, masinate ja palgatöö kasutamise kasvus.

[1] ÜK(b) Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 6—7.

Talurahva turusuhetesse kaasatõmbamise näitajana võib tuua Lenini järgnevad andmed talumajandite rahalise osa kohta Voroneži kubermangus 1889. a. [1]:

Majandite rühmad tööloomade (hobuste) arvu järgi	Kulu rahalise osa protsent kogu	Tulu rahalise osa protsent kogu
	kulust	tulust
Tööloomadeta	57,10	54,6
1 tööloomaga	46,47	41,4
2 „	43,57	45,7
3 „	41,47	42,3
4 „	46,93	40,8
5 ja rohkem tööloomaga	60,18	59,2
Kokku:	49,14	47,9

Need andmed näitavad, et 80-ndate aastate lõpuks oli majandus talurahva kõigis rühmades väga tunduvas osas muutunud juba kaubaliseks, muutunud turust sõltuvaks. Talurahvas on sunnitud pöörduma turule nii ostjatena kui ka müüjatena. Tulu või kulu rahaline osa ei lange üheski rühmas alla 40%. Seejuures tõuseb rahalise tulu ja kulu protsent keskmiste rühmade poolt äärmiste poole. Kõige suuremat rahalisust näitavad hobuseta ja mitme hobusega peremehe majapidamised. See tähendab, et need rühmad elasid juba 80-ndate aastate lõpul peamiselt kauba müügist — ainult, et hobusetuil oli selliseks kaubaks tööjõud, mitme hobusega peremeestel — saadus, mis oli toodetud müügi otstarbel palgatöö tunduva kasutamise abil. Talurahva ülemineku protsess naturaalmajanduselt kaubamajandusele toimus aga, seoses pärisorjuse suurte jäänustega külas, tervikuna võrdlemisi aeglaselt.

Kapitalismi arenemisest hoolimata oli Venemaa majanduslikult mahajäänud agraarmaa. Umbes viis kuuendikku kogu elanikkonnast tegeles põllumajandusega, kuna tööstuses, kaubanduses, transpordis jne. oli tegevuses kõigest umbes üks kuuendik elanikkonnast. [2]

Tööliste olukord oli erakordselt raske: äärmiselt pikk tööpäev, mis mõnedes tööstusharudes ulatus 14—15 ja rohkem tunnini ööpäevas, võrratult madal töötasu (suurem osa töölisi sai 7—8 rubla kuus). Sellele tuleb lisada, et vabrikantidel oli kuni 1886. a. õigus anda töötasu natuuras, mida nad ka tegid oma vabrikupoodide kaudu, sundides töölisi ostma toiduaineid kolm korda kallimalt.

Venemaa töölisklass hakkas ärkama ja pidas võitlust kapitalistidega juba möödunud sajandi 70-ndail, eriti aga 80-ndail aastail. Sel ajajärgul tekkisid streigid tavaliselt trahvide ja tööliste petmise

[1] V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., Tallinn, 1950, lk. 120.
[2] ÜK(b) Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 7.

pärast palga arvestamisel. Streikide ajal purustasid töölised mõnikord masinaid, rüüstasid kapitalistide vabrikupoode ning kontoreid.

Eesrindlikud töölised said aru, et elutingimuste parandamiseks on vaja tööliste endi organisatsiooni. Selle tagajärjel tekivad töölisühingud ja esimesed tööliste kooperatiivorganisatsioonid.

Samal ajal tekib kooperatsiooniliikumine linna väikekodanluse, kapitalistlike ettevõtete teenistujate ja ametnike seas.

Tarbijate kooperatiivide arenemise vahetuks tõukejõuks on hindade tõus, mis oli seotud tööstuse arenemisega meie maal, siseturu mahu suurenemise ja väliskaubanduslike sidemete laienemisega.

Nii maksis Moskvas puud rukkileiba aastail 1850—1859 42 kopikat, aastail 1860—1865 — 55 kopikat, aastail 1870—1879 — 71 kopikat, aastail 1880—1889 — 83 kopikat. Puud liha maksis aastail 1853—1859 1 rubla 98 kopikat, pärast 1861. a. tõusis hind 2 rubla 82 kopikani. Peterburis maksis puud liha aastail 1850—1859 keskmiselt 2 rubla 67 kopikat, aastail 1860—1869 aga — 3 rubla 61 kopikat.

Sellele tuleb lisandada järgmist. Halb raudteeühendus meie maal lõikas tegelikult ära üksikud oblastid ja rajoonid kaubandus- ning tööstuskeskustest. Neis tingimustes tundsid erakaupmehed end turul monopolistidena ja, tundmata arenenud konkurentsi, ekspluateerisid halastamatult töölisi, talupoegi ja linnaelanikke. Loomulikult oli see tõukejõuks kooperatiivühingute organiseerimisele.

Kooperatsiooni arenemiseks valmistasid pinda vene suured demokraadid-revolutsionäärid.

Vene narodnikluse rajaja A. I. Herzen nägi külakogukonnas ja artellis sotsialismi teostamise võimalust Venemaal. Kuid nagu Lenin näitas, ei olnud Herzeni õpetuses, nagu kogu vene narodnikluseski, ühtki graani sotsialismi.

Suurt osa etendas kooperatsiooniliikumise ettevalmistamisel suur vene revolutsiooniline demokraat N. G. Tšernõševski, kes kutsus üles talurahvast revolutsioonilisel teel kukutama isevalitsuslikku pärisorjuse korda. Tšernõševski unistas üleminekust sotsialismile külakogukonna kaudu teatud tingimustel. Ta kõneles, et «pärisorjusest vaba» ja «asiaatlusest» vabastatud külakogukond võib olla aluseks ja ülemineku astmeks sotsialismile teatud «garantiide» puhul, s. o. Venemaa poliitilise ja ühiskondlik-majandusliku arenemise uutes tingimustes. 1859. a. ilmub tema artikkel «Kapital ja töö», milles Tšernõševski arendab ideed tööndus-põllumajanduslike ühingute kohta. Suurt tähelepanu pühendab Tšernõševski kooperatsioonile oma raamatus «Mida teha?», mis ilmus 1863. a. ajakirjas «Sovremennik». Ka teistes tema teostes on avaldatud mõtteid kooperatsiooni kohta. N. G. Tšernõševski teosed õhutasid paljudes tolle aja eesrindlikes inimestes soovi organiseerida tootmis- ja muid ühinguid ning kooperatiive.

Kapitalismi tähelepanuväärselt põhjalik kriitik Tšernõševski, kuigi ta oli üldiselt kaugel narodniklikust suhtumisest kapitalismi arenemisse Venemaal, siiski ei näinud, et ainult kapitalismi ja pro-

letariaadi arenemine suudavad luua tegelikud materiaalsed tingimused ja ühiskondliku jõu sotsialismi teostamiseks.

Kooperatsiooniliikumise tekkimiseks Venemaal aitas kaasa ka Oweni ja Fourier' utoopilise sotsialismi ideede levik tolle aja eesrindliku intelligentsi seas.

Tarbijaskooperatsiooni arenemist soodustasid ka Rochdale'i pioneeride ideed ning kogemused, kelle edust tungisid teated Venemaale. 1860. a. ilmus ajakirjas «Sovremennik» esimene teade Venemaal Rochdale'i pioneeride kohta.

1869. a. külastas üks esimesi vene kooperaatoreid, N. P. Ballin, inglise kooperatsiooniliikumise kogemuste tundmaõppimise eesmärgil Rochdale'i, Manchesteri ja teisi selle liikumise tähtsamaid punkte.

Tarbijaskooperatsiooni organiseerimisest võttis aktiivselt osa terve rida tegelasi liberaalse intelligentsi hulgast. N. Ziber, kes 1869. a. kirjutas eriraamatu tarbijaskooperatsiooni kohta («Tarbijate ühingud») ja võttis isiklikult osa Kiievi Tarbijate Ühingu asutamisest 1868. a.; A. Mihhailov (Šeller), kes avaldas rea artikleid kooperatsiooni kohta; publitsist, liberaalne narodnik S. N. Krivenko; prof. M. M. Kovalevski, kes võttis osa Harkovi Tarbijate Ühingu tegevusest 1866. a.; prof. A. J. Tšuprov, kes oli üks Moskva esimese tarbijate ühingu asutajaid, ja palju teisi.

Kooperatsiooniliikumise organiseerimisest võtsid samuti osa tegelased liberaalse kodanluse ja liberaalsete mõisnike seast, kes etendasid silmapaistvat osa kohalikes valitsusorganites (semstvovalitsustes).

Semstvo liberaalid ja liberaalne intelligents, võttes osa kooperatsiooniliikumise organiseerimisest, püüdsid kasutada seda oma klassihuvides. Kodanliku intelligentsi kirjanduslik tegevus ühistegevuse alal oli suunatud liberaalse reformistliku kooperatsiooniliikumise organiseerimisele Venemaal.

2. Esimesed tarbijate ühingud

Esimeseks tarbijate ühistegelikuks organisatsiooniks Venemaal on Kõni Tarbijate Ühing Uraalis (tegutseb praegugi Kõni asulas, Molotovi oblasti Lõsva rajoonis). See ühing asutati 16. novembril (vana kalendri järgi) 1864. a. krahv Strogonoffi Kõni tehase tööliste ja teenistujate poolt. Ühingu põhikiri kinnitati 11. septembril 1870. a. Alates 1864. a. töötas ühing lepingu alusel.

Ühingu initsiaatoreiks olid tehase juhataja Nikolai Abramovitš Rogov (krahv Strogonoffi endine pärisori), tema vend Aleksandr Abramovitš Rogov ja tehase kontori raamatupidaja Leonti Jevdokimovitš Vojevodin.

Ühingu hingeks oli A. A. Rogov. Peale selle, et ta võttis osa Kõni

ühingu asutamisest, asutas ta veel tarbijate ühingud Kuvas ja Ussoljes (Uraalis).[1]

Kõni tehas asus 130 km kaugusel lähemast Kunguri linnast. Tehase asula elanikkond (2500 inimest) koosnes peamiselt tehase töölistest ja teenistujatest. Esmajärgulisi tarbeaineid pidid nad muretsema turult ja nende töötasu oli madal. Kohalikud kaupmehed, kasutades seda, et tehas asus linnast kaugel kolkas, müüsid tehase asulas madalakvaliteedilisi kaupu, ja seda väga kõrgete hindadega. Neis tingimustes tekitas tehase teenistujate katse raha kokkupanemisega välja kirjutada 1864. a. Moskvast ja Nižni-Novgorodist teed Kõni asulas kooperatiivi organiseerimise mõtte.

Lepingu alusel tekkinud ühing avas juba 1867. a. oma kaupluse. Kauplemiseks valiti volinik, keda nimetati «komisjonäriks» ja kellega sõlmiti kirjalik kokkulepe. «Komisjonär» pidi kauplema iga päev kella 2-st kuni kella 5-ni päeval ja vastutas oma varandusega kaupade ning raha alaloleku eest. Töö eest sai «komisjonär» 1% laekunud summast.

1870. a. sügisel oli esimene valimiskoosolek, millest võttis osa 15 inimest. Vastavalt ühingu põhikirja § 17 valiti esimeheks tehase juhataja N. A. Rogov, juhatuse liikmeteks J. A. Postanogov, A. L. Korelski ja T. N. Sedov. Juhatuse liikmetele määrati tasuks 10 kopikat tunnis ühingu asjaajamise eest. Sekretär-raamatupidajale (kelleks määrati juhatuse liige Postanogov), nähti ette palgaks 2 rubla kuus.

Kuni 1880. a. võeti ühingu liikmeks vastu ainult üldkoosoleku kinnitamisel. Hiljem võeti uusi liikmeid vastu juhatuse nõusolekul.

Ühingu liikmete arv kasvas järgmiselt:

Aastad	Liikmete arv	Aastad	Liikmete arv
1864—76	15—40	1895—96	165
1877[2]	49	1896—97	173
1889—90	85	1897—98	218
1890—91	94	1898—99	332
1891—92	112	1899—1900 . . .	444
1892—93	119	1900—01	513
1893—94	121	1901—02	519
1894—95	133	1902—03	540

Nagu neist andmeist nähtub, kasvas ühingu liikmete arv aeglaselt. Kaua aega koosnes ühingu liikmete peamine osa eeskätt tehase teenistujaist. Töölised hakkasid väga aegamööda astuma kooperatiivi liikmeiks. Selle nähtuse üheks põhjuseks oli kõrge osa-

[1] Olemasolevail andmeil oli A. A. Rogov narodnik ja tundis hästi Herzeni ja Tšernõševski teoseid. Teda iseloomustab huvitav fakt, et ta protesteeris kaupmeeste võtmise vastu tarbijate ühingute liikmeks.

[2] Aastate 1878—1888 kohta puuduvad andmed.

maks: esialgu oli sisseastumismaks 10 rubla, hiljem aga suurendati seda 25 rublani. Enamikule töölistest oli see osamaks ülejõukäiv.

Omavahendite vähesuse tõttu töötas ühing pikemat aega tehase juhatuselt laenatud vahenditega. 1867. a. juulis pöördus ühing palvega krediidi saamiseks krahv Strogonoffi poole. Krediiti anti 6000 rubla. See asetas ühingu sõltuvusse tehase omanikust, mis peegeldus 11. septembril 1870. a. kinnitatud ühingu esimeses põhikirjas, kus oli ette nähtud, et juhatuse esimeheks pidi olema tehase administratsiooni esindaja. See sõltuvus lõppes alles uue põhikirja vastuvõtmisega, mis kinnitati 31. detsembril 1897. a.

Esialgu oli ühingu tegevuseks esmajärguliste tarbeainete ostmine liikmetele-osanikele. Neid oste teostati Kunguri, Jekaterinburgi, Moskva, Tjumeni, Permi, Nižni-Novgorodi linnas.

Ühiskondliku poe avamiseni 1867. a. toimus ostetud kaupade jagamine tehasele kuuluvas ruumis.

Hiljem laienes ühingu tegevus: ta hakkas müüma kaupu kogu Kõni asula elanikkonnale. 1869. a. oli ühingul juba kaks kauplust: manufaktuur-pudukaupade ja bakaalkaupade kauplus. 1897. a. avati kolmas kauplus, 1898. a. — neljas, 1899. a. — viies. Peale selle avati 1873. a. joogiasutus.

17. mail 1877. a. juhtus õnnetus: peakauplus kõigi kaupadega põles maha. Oletati, et tulekahju põhjuseks oli ärijuhi poolt korda saadetud süütamine, kellel 1876. a. avastati 471 rubla 12 kopika suurune puudujääk. Tulekahju tekitatud kahju ulatus 13 105 rublani ja ühingut ähvardas täielik laostumine. Kooperatiivi liikmed aga osutasid üksmeelt ja kindlust. Üldkoosolekul otsustasid nad jätkata ühingu tegevust: kaubelda otsustati esialgu eramajas, suurendati osamakse, kasutati ära joogiasutuste tulud ja olemasolev põhikapital. Tulekahju sundis ühingut teistkordselt pöörduma krahv Strogonoffi poole krediidi saamiseks (eelmine krediit tasuti 1875. a.). Alles aastail 1898—1899 õnnestus ühingul saavutada majanduslik iseseisvus; selleks ajaks kuulus ühingusse võrdlemisi palju liikmeid ja tema finantsiline seisukord tugevnes.

Ühing müüs kaupu alandatud hindadega: juurdehinne omahinnale oli tavaliselt 10%. Nii müüdi jahu kooperatiivi poolt 3,5 kopikat nael 5 kopika asemel erakaupmeeste juures, suhkrut 23—26 kopikat 30—40 kopika asemel, sitsi 8—22 kopikat arssin 14—30 kopika asemel. Kõik see andis suurt kasu osanikele ja elanikkonnale.

Väga levinud oli müük järelmaksuga. Liikmete-osanike võlgnevus ostetud kauba eest moodustas vähemalt 50% osakapitalist, ulatudes üksikuil aastail isegi 97%-ni (aastail 1913—1914).

Ühing töötas kasumiga, kuigi kasum ei olnud tunduv. Esimese (1870. a.) põhikirja järgi jaotati puhaskasu järgmiselt: 50% arvati põhi- (puutumata) kapitali, ülejäänud 50% jaotati liikmete vahel proportsionaalselt osatähtede arvule. 1879. a. põhikirja järgi tuli kaks kolmandikku kasumist maksta osatähtedele ja üks kolmandik ostudele.

Ühingu käive nähtub järgmistest andmetest (kauba aastamüük):

1867/68	11 236 rubla	1902/03	187 434 rubla
1872/73	37 348 „	1903/04	andmed puuduvad
1889/90	28 356 „	1904/05	116 116 rubla
1890/91	33 854 „	1905/06	132 672 „
1891/92	39 591 „	1906/07	andmed puuduvad
1892/93	46 352 „	1907/08	163 879 rubla
1893/94	57 614 „	1908/09	165 776 „
1894/95	67 340 „	1909/10	144 986 „
1895/96	81 423 „	1910/11	136 818 „
1896/97	95 496 „	1911/12	117 626 „
1897/98	110 237 „	1912/13	148 673 „
1898/99	172 501 „	1913/14	179 883 „
1899/1900	190 274 „	1914/15	179 634 „
1900/01	208 265 „	1915/16	325 766 „
1901/02	222 135 „	1916/17	1 034 490[1] „

Käibe langus aastail 1889—1890, võrreldes aastatega 1872—1873, seletub ühingu tegevuse nõrgenemisega 1877. a. tulekahju tagajärjel. Käivete järsk langus aastail 1902—1903 ja real järgnevail aastail on seoses tööliste arvu vähenemisega Kõni tehases, mis eelnes tehase täielikule sulgemisele 1910. a. Osa töölisi lahkus asulast, ülejäänute ostujõud langes. Pärast tehase sulgemist hakkab ühing pöörama suurt tähelepanu tootmisele ja varumisele (seab sisse saeraami, sepikoja, laiendab põllumajandussaaduste varumist).

Uus tõus ühingu tegevuses leiab aset 1914. a. alates, mil lõpetati Lõsva-Berdjauši raudtee ehitamine, mis möödus Kõnist 12 km kauguselt. Sellest ajast peale hakkab Kõni elanikkond uuesti kasvama.

Raske perioodi elas ühing üle pärast aastail 1918—1920 toimunud kodusõda. Valgekaardi Koltšaki armee soldatid riisusid kooperatiivi kauplusi ja hävitasid tunduva osa varandusest. 1922. a. jäi ühingusse ainult 30 liiget ja ta müüs kaupu kokku ainult 615 rubla eest. 1923. aasta lõpetas ühing bilansiga 194 rubla 23 kopikat. Osanikke oli 41, käive moodustas 4259 rubla.

Alates 1923. a. algab ühingu tegevuse kiire õitseng:

Aastad	Liikmete arv	Müüdud kaupade summa
1923	41	4 259 rubla
1934	961	160 300 „
1940	1 000	1 341 000 „
1950	1 109	4 229 000 „

Peale selle moodustas ühingu käive põllumajandussaaduste varumise ja kokkuostu alal 1950. a. 72 000 rubla.

Käesoleval ajal on Kõni tarbijate ühingul külamagasin, kaheksa kauplust, kiosk, leivaküpsetustöökoda, kaks teemaja ja 10 hektari suuruse pindalaga abimajand. Peale selle on ühingul laiatarbekaupade tootmise töökoda.

[1] Käibe järsk tõus aastail 1915—1917 on seotud kaubahindade tohutu tõusu ja valuuta langusega.

Kõni tarbijate ühing etendas teatud osa Venemaa tarbijaskooperatsiooni ülesehitamisel. Ta võttis osa tarbijate ühingute Nižni-Novgorodi kongressist 1896. a., oli üheks Moskva Tarbijate Ühingute Liidu asutajaks 1898. a. (mis hiljem muudeti ümber Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduks — Tsentrosojuziks) ja oli Permi Oblasti Tarbijate Kooperatiivide Liidu asutajaks.

Ta etendas suurt osa Kõni asula kultuurilises elus: võttis osa Kõni linnakooli, maantee ja teater-klubi ehitamisest. Ainult kultuurhariduslikuks otstarbeks eraldas ta revolutsioonieelsel ajajärgul üle 20 000 rubla.

28. oktoobril 1865. a. kinnitati «Esimese Riia Tarbijate Ühingu» põhikiri. Selle ühingu organiseerijaiks olid vabakutselised, ametnikud, teenistujad ja käsitöölised. Ühingu organiseerimise initsiaatoreiks olid kubermangu valitsuse nõunik ja gümnaasiumi õpetaja. Tõukejõuks ühingu asutamisel oli elukalliduse tõus. Ühingu eesmärgiks oli «kokkuhoid». Liikmeks võis olla igaüks, kes maksis ühingusse sisseastumisel 10 rubla ja kohustus tulevikus eraldama temale langevast dividendist teatud summad sellise arvestusega, et tema osamaks oleks 100 rubla.

«Esimese Riia Tarbijate Ühingu» organiseerisid 18 inimest. Oma tegevuse lõpul oli tal üle 300 osaniku.

Omavahendite puudusel otsustas ühing esialgu oma kauplust mitte avada, vaid töötada margisüsteemi alusel. Selle süsteemi mõte seisab selles, et osanikud said sularaha eest erilisi marke, mille arv ja summa märgiti nende arvestusraamatusse. Nende markidega maksid ühingu liikmed kaupade eest, mida nad ostsid Riia kaupmeestelt, kellega tarbijate ühingul oli sõlmitud erikokkulepe. Kaupmehed esitasid margid perioodiliselt ühingule ja viimane maksis nende eest sularahas, saades kaupmeestega sõlmitud kokkuleppes ettenähtud hinnaalandi. Pärast ühingu kulude katmist kanti osa hinnaalandit osanike kontole, kuid enne osamaksu täielikku tasumist seda neile välja ei makstud.

Algul edenes ühingu tegevus hästi, kuid hakkas hiljem halvenema. Margisüsteem ei olnud täiuslik. Nii näiteks müüsid erakaupmehed madala kvaliteediga kaupu, tasakaalustades sel teel hinnaalandi, mida nad olid kohustatud andma kokkuleppe alusel ühinguga; teiseks oli hinnaalandi suurus väga väike (3%) ega õigustanud neid raskusi, mis olid seotud kaupade ostuga teatud kaupmeestelt.

Positiivseid tulemusi ei andnud ka ühingu üleminek kauplemisele ühe hankijaga, kes oli lepingu põhjal kohustatud avama omal arvel toidukaupade kaupluse.

1869. aastal sai ühing endale lõpuks oma kaupluse. Kuid liikmete erilise majandusliku huvi puudumine, nende võrdlemisi väike koosseis (kõrge osamaksu tagajärjel) ja kaubanduse oskamatu juhtimine põhjustasid ühingu edaspidise tegevuse nõrgenemist. 1872. a. selgus, et 300 osanikust võtsid osturaamatud välja ainult 136, kuid isegi neist 136 osanikust ostis kauplusest tunduval määral kaupu ainult 45 inimest; 53 ostsid vähe, kuna 38 osanikku ei ostnud koopera-

tiivikauplusest üldse midagi. Ühingu käive, mis 1866. a. ulatus 60 636 rublani ja 1867. a. 70 862 rublani, langes 1869. a. 37 960 rublani. 1871. a. tuli oma kauplus likvideerida ja ühing pöördus uuesti tagasi margisüsteemile.

Aastail 1871—1872 saadud hinnaaland ei katnud enam kulusid. Ühing likvideeriti 2. oktoobril 1872. a.

Samasuguse iseloomuga, nagu «Esimene Riia Tarbijate Ühing», oli ka Peterburi Tarbijate Ühing «Berežlivostj», mille põhikiri kinnitati 29. juulil 1866. a. See ühing koosnes samuti liikmeist, kes olid ühingust materiaalselt vähe huvitatud. Ajakirjas «Nedelja» anti 1873. a. ühingu koosseisule järgmine iseloomustus: «See, kellel on olnud juhus viibida omal ajal kuulsa ühingu «Berežlivostj» koosolekuil, võis publiku seas märgata mitte ainult noori inimesi mõlemast soost, vaid ka päris elatanud isikuid ühiskonna kõige mitmekesisemaist klassidest. Hallipäine sõjaväekindral, tagasihoidlik ametnikulesk, kaupmees pikas kaftanis, isegi preester ei olnud neil koosolekuil midagi erilist» [1]

Oma tegevuse algul rakendas ühing margisüsteemi. Hiljem avas ta oma kauplusi. Oma tegevuse õitseajal oli ühingul «Berežlivostj» 2300 osanikku, 23 000-rublane kapital ja ta saavutas aastas (1868. a.) 223 000-rublase käibe. Liikmete nõrk majandusiik huvi ühingu tegevuse vastu põhjustas ka siin selle hukkumise. Ühing likvideeriti 1874. a.

Eraldi tuleb peatuda Harkovi Tarbijate Ühingul. See ühing avaldas teatud mõju Lõuna-Venemaa tarbijaskooperatsiooni arenemisele seoses sellega, et tema ümber koondus rühm ühistegevuse entusiaste.

Ta tekkis peamiselt Harkovi ülikooli professorite initsiatiivil. 1865. a. töötas ring, kelle koosseisu kuulusid prof. Beketov, prof. Gordejenko, prof. M. M. Kovalevski, Brilliantov ja Ballin, välja «Harkovi Tarbijate Ühingu» põhikirja, mis kinnitati 6. oktoobril 1866. a. Ühing asus juba oma tegevuse esimestest sammudest alates oma kaupluste organiseerimisele. Tema tegevuse esimesed aastad olid edukad. 1869. a. oli ühingul 514 liiget; tema käive ulatus 259 000 rublani aastas.

Kaubanduse kõrval organiseeris ühing söökla ja pööras tunduvat tähelepanu tootmistegevusele: avas mineraaljookide tehase, saiatööstuse ja õmblustöökoja.

Kuid siingi algas varsti langus. Mittekaubanduslik tegevus nõrgendas kooperatiivi finantsilist seisukorda. Vilunud kaubandustööliste puudusel kasvasid seisvate kaupade kogused, kasum hakkas tugevasti vähenema. Tekkisid raiskamised ja riisumised. Paljud osanikud ei olnud rahul kõrgete kuludega ja kasumi langusega. Üldkoosoleku otsus 1870. a. maksta välja maksmisele kuuluvast dividendist ainult üks kümnendik ja säilitada ülejäänud osa ühingu kassas käibevahendite suurendamise eesmärgil põhjustas lõhenemise osanike seas.

[1] Ajakiri «Неделя», 1873. a. nr. 30

Rahulolematud — 156 inimest — astusid kooperatiivist välja. Pärast seda hakkas ühing veel kiiremini känguma ja lõpetas oma tegevuse 1872. aastal.

Harkovi Tarbijate Ühing etendas mõningat osa vene kooperaatorite sidemete loomisel välismaa kooperatsiooniliikumisega. 1869. a. septembris võttis ühing vastu otsuse astuda «Inglismaa Hulgiostude Ühingu» liikmeks.

Ühingu korraldusel sõitsid tema liikmed välismaale, kus nad tutvusid kooperatsiooniliikumisega ja ostsid Inglismaalt isegi mõningal määral kaupu.

Sama ühingu korraldusel tegi V. S. Kozlov 1870. a. katset organiseerida Venemaa tarbijate ühingute kongressi, et luua hulgiostude ühing. Kongressi aga ei lubatud tsaarivalitsuse poolt põhjusel, et tarbijate ühingute tegevus oli lubatud ainult oma linna piires.

Kõik kooperatiivid, mis asutati Venemaal kooperatsiooniliikumise koidikul, peale Kõni Tarbijate Ühingu, hävisid.

Nende hukkumise peapõhjus ei olnud mitte selles, et nad eemaldusid Rochdale'i põhimõtteist, nagu seda püüdsid kujutada mõned kooperatsiooniliikumise ajaloolased Venemaal, vaid nende kooperatiivide liikmete koosseisus. Intelligents ja ametnikud olid kooperatiivide õitsengust tegelikult vähe huvitatud ja asutasid kooperatiive tihtipeale vaid heategevuse või ühiskondlikust elust osavõtmise eesmärgilt lähtudes. Ainult Kõni ühing, mis loodi tööliste ja teenistujate poolt ja mille aluseks oli osavõtjate majanduslik huvi, jäi püsima raskustele vaatamata, püsib meie päevini ja õitseb käesoleval ajal.

3. Kooperatsiooniliikumise iseärasused Venemaal

Tarbijaskooperatsiooni arenemine toimus Venemaal kuni 1905. a. ebaharilikult aeglaselt. See seisukord on seletatav rea asjaoludega.

Vaatamata pärisorjuse kaotamisele 1861. aastal, säilisid Venemaa ühiskondlik-majanduslikus elus ikkagi tunduvad pärisorjuslike suhete jäänused. 1861. a. reform ei hävitanud pärisorjuse majanduse peamist alust — mõisniku maavaldust. Seoses sellega säilisid pärisorjuslike suhete jäänused mõisnike klassi ja talupoegade vahel, mis väljendus poolpärisorjuslikus töötamises mõisnike majandites, viimaste mahlade väljapigistamises mahajäänud talumajandist mitmesuguste riisumisviisidega (rent, trahvid). Talumajandites säilis keskaegne kogukondlik maakasutamise vorm.

Pärisorjuse jäänused säilisid kaua aega ka kapitalistlike ettevõtjate ja tööliste, kes alles mõni aeg tagasi olid lahkunud poolpärisorjuslikust külast ja muutunud kaasaegseks tööstusproletariaadiks, vahel.

Neid pärisorjuslikke jäänuseid toetas tsaarivalitsus.

Kuni 1886. a. säilis kapitalistlikes vabrikuis ja tehastes töötasu maksmise kord natuuras ettevõtjate vabrikupoodide kaudu — kord,

mis kehtis pärisorjuse ajal. Maksmist teostati äärmiselt harva (kord kuus või kord kolmandik-aastas).

See oli moodus tööliste orjastamiseks ja samal ajal ettevõtjate hiiglasuurte kasude allikaks, sest vabrikupoodides olid kaubad ning toiduained tunduvalt kallimad ja halvema kvaliteediga kui erakauplustes.

Alles raske võitluse tagajärjel 1886. a. saavutasid töölised selle, et töötasu hakati maksma sularahas, kaupades maksmine keelati ning maksutähtajad muutusid tihedamaks.

Kuigi töölisklassi arv pidevalt kasvas, hoidis selle tunduvam osa siiski kauemat aega alal tihedad sidemed külaga. Alles 90-ndate aastate lõpuks kujutasid pooled tööstustöölistest endast «sünnipäraseid proletaarlasi», kelle isad töötasid samuti tehastes ja vabrikutes. Side külaga, põllumajapidamisega, väljendus selles, et tööliste seas oli väga palju üksikuid.

Nii olid 1897. a. ülevenemaalise rahvaloenduse andmeil 57,1% tööstuses töötavaist töölistest üksikud, s. o. elasid perekonnata ja järelikult sõid mitte kodus, vaid ettevõtte peremehe või korteriperenaise juures. Seejuures oli tööliste töötasu väga madal. Arusaadavalt pidurdas selline olukord kooperatiivorganisatsioonide arenemist tööliste seas.

Pärisorjuse jäänused takistasid talumajapidamise arenemist. 1861. a. reformiga kehtestatud talupoegade tohutu kõrge väljaostumaks enda «vabastamise» eest, vajadus rentida puuduvat maad mõisnikelt nöörimishindadega, talupoegade ülemaksustamine mõisnike maksudest vabastamise arvel võtsid talupoegade peamiselt hulgalt võimaluse oma majapidamise parandamiseks. Talu põllumajapidamise äärmine mahajäämus põhjustas sagedasi ikaldusi ja nälga. Arusaadavalt ei võinud selline olukord soodustada tarbijaskooperatsiooni arenemist külas.

Töölistel ja talupoegadel puudusid poliitilised õigused. Tsaarivalitsus takistas kõigiti tööliste ja talupoegade igasugust organiseerimist. Tarvitseb vaid öelda, et kooperatiivühingute põhikirjad kuulusid kuni 1897. a. kinnitamisele siseministeeriumis. Põhikirja kinnitamiseks vajalikku aega arvestati aastatega. Mis aga puutub tarbijate ühingute liitudesse, siis nende loomist ei lubatud kuni 1898. a. üldse. Seejuures mõjus liitude puudumine ja selle tagajärjel alalise ja tiheda koostöö puudumine ühingute vahel halvavalt kooperatsiooniliikumise arenemisele.

Pärast 1905. a. revolutsiooni hakkas kooperatsiooniliikumine arenema palju kiirema tempoga. Seda soodustasid tööstusproletariaadi arvuline kasv ja tema organiseerituse tõus, küla tohutu diferentseerumine ja talurahva peamiste hulkade võitluse tugevnemine oma olukorra parandamise eest, tsarismi sotsiaal-poliitiline kriis Vene-Jaapani sõja ja 1905.—1907. aastate revolutsiooni ajal.

Kooperatsiooniliikumine revolutsioonieelsel Venemaal arvestas Lääne-Euroopa kogemusi. Kuid ta tekkis iseseisvalt, ekspluateeri-

tavate töölishulkade tarvidusist ja arenes omapärastes vormides, mis peegeldasid Venemaa ühiskondlik-majanduslikke tingimusi.

Isevalitsuse lämmatava režiimi tingimustes oli kooperatsioon peaaegu ainukeseks legaalseks laialdaseks ühiskondlikuks liikumiseks, mis ühendas rahvahulki.

Tunduv osa esimese ajajärgu kooperatiive tekkis Uraalis, läänest tohutu kaugel. Permi kubermang (praegused Molotovi ja Sverdlovski oblastid) oli 1864.—1900. aastate jooksul esikohal kooperatiivide arvu poolest Venemaal.

Ühingute organisatsioon ise oli originaalne: enamik neist loodi lepingu alusel (raha kokkupanemise teel). Nii tekkis Kõni ühing — esimene Venemaal — ja palju teisi.

Revolutsioonieelne kooperatsiooniliikumine Venemaal tõi oma arenemise kestel esile liidulise ülesehitamise omapäraseid organisatsioonilisi vorme, mis olid progressiivsed maailma kooperatsiooniliikumise seisukohalt üldse (Moskva Tarbijate Ühingute Liit kui ühtne organisatsiooniline ja majanduslik keskus).

J. V. Stalini väljenduse kohaselt oli Venemaal XX sajandi algul «eeldusi revolutsiooni puhkemiseks rohkem kui ühelgi teisel maal», Venemaal puhkes «suurim rahvarevolutsioon, mille eesotsas seisis maailma revolutsioonilisim proletariaat, kelle käsutuses oli selline tõsine liitlane nagu Venemaa revolutsiooniline talurahvas».[1]

Arusaadavalt peegeldus see nii kooperatsioonis kui ka teistes Venemaa ühiskondlikes organisatsioonides.

Revolutsiooniline töölisliikumine hakkab haarama klassivõitluse voolu tööliskooperatiive. Ühenduses sellega tugevneb tarbijaskooperatsioonis, eriti pärast 1905. a. revolutsiooni, võitlus revolutsioonilise jõudude ja oportunistlike, kokkuleplaslike elementide vahel.

Revolutsioonilise tarbijaskooperatsiooni ajalugu võib jagada järgmisteks perioodideks: arenemise algperiood, mis hõlmab aastaid 1864—1890; kooperatsiooni tugevnemise ja kasvu periood — aastad 1891—1904; laialdase kooperatsiooniliikumise periood — aastad 1905—1913; arenemise sõjaperiood — aastad 1914—1917. Eriti tuleb välja tõsta 1917. a. Veebruari- ja Oktoobrirevolutsiooni vahelist perioodi.

VI PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOONI ARENEMISE ALGPERIOOD VENEMAAL (Aastad 1864—1890)

1. 1864.—1870. aastate tarbijate ühingud

Nagu nähtub Venemaa esimeste tarbijate ühingute iseloomustusest, olid nende organisaatoriteks tehaste ja vabrikute töölised ja teenistujad, intelligents, ametnikud ja osalt käsitöölised. Peab ütlema, et suurem osa esimestest kooperatiividest loodi liberaalse

[1] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd. Tallinn, 1948, lk. 74 ja 76.

intelligentsi ja ametnike poolt. Kui töölised ja teenistujad olid majanduslikult huvitatud kooperatiivide organiseerimisest, siis intelligentsil sellist huvi ei olnud. Liberaalne intelligents võttis osa kooperatsiooniliikumisest rohkem sellepärast, et see liikumine oli mõningal määral ühiskondlik tegevus, mis andis talle võimaluse oma liberaal-reformistlike eesmärkide teostamiseks, vastukaaluks revolutsiooniliselt meelestatud intelligentsi eesmärkidele, ja oli samal ajal teatud määral materiaalselt kasulik. Ametnikke meelitas peamiselt materiaalne külg.

Kuid materiaalne kasu oli nende elanikkonnakihtide jaoks võrdlemisi väike ja seepärast ei olnud tarbijate ühingute organiseerimine neile hädavajalik. Nad võisid ilma erilise vaevata osta kaupu erakaupmeestelt. Sellepärast osutusid esimesed tarbijate ühingud lühiajaliseks: nad lõpetati, jõudmata arendada nende tegevust. Seejuures puudusid intelligentsi ja ametnike seas õiged kooperatiivala organisaatorid; puudus ka oskus ühiskondliku kaubandusettevõtte juhtimiseks. Erakaupmehed, tänu oma kogemustele ja majanduslikele sidemetele, pääsesid kergesti võidule kooperatiivühingute üle.

Tarbijate ühingud, mille osalisteks olid töölised ja teenistujad, olid tugevama majandusliku alusega, kuid needki lõpetasid tegevuse tavaliselt kiiresti.

Kuidas tekkisid ja likvideerusid esimesed kooperatiivühingud, nähtub järgmistest andmetest: [1]

Aastad	Tekkis tarbijate ühinguid (kinnitatud põhikirjade järgi)	Suleti tarbijate ühinguid	Tegutsesid järgmise aasta 1. jaanuariks
1865	2	—	2
1866	8	7	3
1867	5	4	4
1868	23	20	7
1869	22	23	6
1870	13	9	10
Kokku	73	63	—

Seega tekkis perioodil 1864. a. kuni 1870. a. 73 tarbijate ühingut, millest 63 suleti ja 1. jaanuariks 1871. a. jäi püsima ainult 10.

Tarbijate ühingute jagunemine sotsiaalsete rühmade järgi oli (vastavalt kinnitatud põhikirjadele):

[1] Andmed tekkinud ja suletud kooperatiivühingute arvu kohta on esitatud siin ja edaspidi Moskva Tarbijate Ühingute Liidu kooperatiivaastaraamatute, 1927. a. Tsentrosojuzi väljaandel ilmunud juubelikogumik «Потребительская кооперация за 10 лет советской власти» ning 1922. a. Tsentrosojuzi väljaandel ilmunud Rahvusvahelise Kooperatiivdelegatsiooni memorandumi andmetel.

Juubelikogumikus on aastail 1864—1870 tekkinud kooperatiivühingute arv näidatud 76. Kolme ühingu organiseerimise aastaid pole teada.

linnaühinguid	67
vabriku-tehase ja raudtee ühinguid	5
maaühinguid	1
Kokku:	73

Järelikult olid sel ajajärgul ülekaalus linna tarbijate ühingud. Neile järgnesid vabriku-tehase ja raudtee tarbijate ühingud. Maa tarbijate ühingud olid esindatud ühe ühinguga, mis asutati 1870. a. Olonetsi kubermangus Ošti külas.

Selle ajajärgu linna tarbijate ühingud olid omapärased organisatsioonid. Enamik neist (67-st 43) tekkis kubermangulinnades linnaintelligentsi seas. Nende tarbijate ühingute koosseisu enamiku moodustasid õpetajad, linnavalitsuste teenistujad ja ametnikud. Paljudes ühingutes oli osanike seas mõisnikke, maaomanikke, tööstureid-kapitaliste, majaomanikke, vaimulikkonna esindajaid ja kaupmehi.

Need ühingud olid korraldatud väga ebapraktiliselt. Tihtipeale tegutsesid nad tööstusettevõtete organiseerimisega, mis sugugi ei vastanud nende materiaalsetele võimalustele. Kooperatiivide kauplustes oli tihtipeale rohkem uhkusasju kui tarbeesemeid. Osamaksud olid väga kõrged, mille tõttu need olid kättesaamatud töötajate laiadele hulkadele; kasum jaotati osamaksude, mitte ostude järgi. Kõik see koos halvasti korraldatud arvestusega, ebaõnnestunud sisseostudega ja huvi kadumisega kooperatiivala vastu pärast üürikest innustust põhjustas linna ühingute kiire hukkumise.

Selline olukord võttis linnaelanikkonnalt kauaks tahtmise paigutada oma vahendeid kooperatiivorganisatsioonidesse. Kooperatiivala diskrediteeriti tugevasti intelligentsi-ametnike tarbijate ühingute oskamatu ja ebamajandusliku organiseerimise tõttu. V. S. Kozlov iseloomustab 1873. a. Peterburi Tarbijate Ühingu «Berežlivostj» üldkoosolekule esitatud kirjas linna tarbijate ühingute olukorda järgmiselt: «Säilinud ühingud enamikul juhtudel kas arvutavad oma defitsiite või, heites kõrvale igasugused arvutused, venitavad oma kauplemist päevast päeva. Liikmete arv väheneb kõigis tarbijate ühinguis iga aastaga; kauplustest ostjaiks on mitte liikmed, vaid juhuslikud tänavalt sisseastujad, üldkoosolekuid kas ei peeta mitme aasta jooksul üldse või nendest osavõtjate arv on väike, ja needki vähesed osavõtjad kuulavad haigutades juhatuse poolt pealiskaudselt ettevalmistatud arve. Koosolekutel ja juhatustes valitseb täielik apaatia, liikmed suhtuvad oma ühinguisse täieliku ükskõiksusega ... ja meie tarbijate ühingud on muutunud lõpuks publiku silmis peaaegu irvituseks kooperatsiooni põhimõtte üle.»

Vabriku-tehase ja raudtee ühingud olid ettevõtte valdajaist sõltuvad kooperatiivid.

Esimene tarbijate ühing külas — Ošti küla ühing «Vzaimnaja võgoda» — organiseeriti 1870. a. metsnik N. Klauzovi poolt. Ühingut juhtis kohalik intelligents.

Ühingu põhikiri kinnitati 7. aprillil 1870. a.; üldkoosolek peeti 24. mail 1870. a. Sama aasta 1. juulil alustas ühing, millel oli 132

osanikku, tegevust 1626-rublase kapitaliga. Ühingu põhikirjaga polnud osatähtede arv, mida iga osanik võis omandada, piiratud. Osatähe suurus oli keskmiselt 32 rubla. Ühing koosnes jõukaist talupoegadest. Kasum jaotati osakapitalide järgi. 1. jaanuariks 1872. a. oli ühingul juba 222 osanikku ja kapital moodustas 7127 rubla.

1873. a. lagunes ühing oskamatu asjaajamise, tööstusega tegelemise (organiseeriti nahavabrik, mis andis suurt kahjumit) kui ka osanike passiivsuse tõttu.

Ošti Tarbijate Ühing oli ainukeseks maa kooperatiiviks kuni 1881. a.

2. Kooperatsiooniliikumine aastail 1871—1880

Tarbijate kooperatiivide arenemine 1871. a. alates kuni 1880. a. toimus järgmiselt:

Aastad	Tekkis uusi tarbijate ühinguid (kinnitatud põhikirjade järgi)
1871	4
1872	6
1873	4
1874	1
1875	4
1876	5
1877	7
1878	3
1879	2
1880	8
Kokku:	44

Kümne aasta jooksul organiseeriti kokku 44 tarbijate ühingut, s. o. 40% vähem kui eelmise 6 aasta jooksul. Keskmiselt tekkis aastas 4—5 ühingut, kusjuures eelmise 6 aasta jooksul oli igal aastal tekkinud ühingute keskmine arv 12.

Sama kümne aasta jooksul suleti 25 kooperatiivi. Seega funktsioneeris 1. jaanuariks 1881. a. 29 tarbijate ühingut. Need olid eeskätt mitte enam linna, vaid vabriku-tehase tööliskooperatiivid.

Tarbijate ühingute sotsiaalne koosseis kinnitab tähendatud seisukohta. Kümne aasta jooksul kinnitati põhikirju järgmistele tarbijate ühingutele:

linna	13
ametnike ja ohvitseride	1
vabriku-tehase ja raudtee	29
alevi	1
Kokku:	44

Vabriku-tehase kooperatiivide arenemist soodustas asjaolu, et tunduvam osa Venemaa vabrikuist ja tehastest sel ajajärgul paiknes kaugel linnaasulatest ja kaubanduskeskustest. Tööstusettevõtete kaugus kaubanduskeskustest ja väike erakaupluste arv põhjustasid vabriku-tehase kooperatiivide kasvu, eriti alates vabriku inspektsiooni loomisest (1882. a.), kellele anti õigus kontrollida vabrikupoode.

Selle perioodi vabriku-tehase kooperatiivid sõltusid vabriku ehk tehase omanikust. Sõltuvus väljendus selles, et kooperatiivid töötasid eeskätt ettevõtjate vahenditega (krediidiga) ja kauplesid ettevõtte administratsiooni poolt neile antud ruumides.

Need kooperatiivid tekkisid tunduvas osas vabriku-tehase administratsiooni initsiatiivil, kes neid kasutas tööliste ja teenistujate kinnitamiseks oma ettevõtete külge ja täiendava tulu ammutamiseks kooperatiivide osa kasumi omastamise teel.

Sõltuvate vabriku-tehase kooperatiivide organisatsioon oli iseloomult järgmine: nende liikmeiks võisid olla ainult antud ettevõtte töölised ja teenistujad; vabriku või tehase teenistusest vabastatud langesid automaatselt välja kooperatiivist. Osamaksud olid kõrged ja töölishulkadele raskesti kättesaadavad, nimelt 15, 25, 50 ja isegi 65—70 rubla. Kooperatiivi liikmel võis olla mitu osatähte. Vabrikute ja tehaste administratsiooni esindajad ja teenistujad olid tavaliselt ühingute peaosanikeks. Tarbijad jagunesid osanikeks ja ostjaiks; ostjail oli õigus osta kaupu kooperatiivi kauplusest, kuigi nad ei olnud osanikeks.

Enamikus olid töölised ainult ostjaiks. Nii näiteks oli Putilovi Tehase Tarbijate Ühingul (Peterburis) 1880. a. 150 osanikku, osturaamatuid aga oli välja antud 1350 — niisama palju, kui tehases oli tol ajal töölisi ja teenistujaid. Samuti oli see Tšusovo Tehase Tarbijate Ühingus (Uraalis), kus osanikke-liikmeid oli 560 inimest, ostjaid aga 5500.

Kasum jaotati osatähtede järgi. Seoses osanike piiratud arvuga moodustas see sageli aukartustäratava arvu; oli juhtumeid, kus dividendi maksti osatähe pealt 15 kuni 50%. Nii näiteks maksis ülaltähendatud Putilovi Tarbijate Ühing 1880. a. osakapitali pealt dividende 50%.

Kaubad ja toiduained müüdi peamiselt järelmaksuga, kusjuures tehaste ja vabrikute administratsioon andis garantii krediidi peale. Selle tõttu olid töölised kogu aja kooperatiivi võlgnikud, kooperatiiv aga sõltus vabriku-tehase administratsioonist. See viis selleni, et streikide ajal katkestasid sõltuvad kooperatiivid tihti kauplemise, jättes töölised kaubata ja toiduaineteta. Seoses sellega tuli ette kooperatiivi kaupluste rüüstamisi töölisrahutuste ajal. Nii näiteks rüüstasid töölised 1898. a. streigi ajal Brjanski tehases Jekaterinoslavi linnas tehase tarbijate ühingu kaupluse.

Vabriku-tehase kooperatiivide tegevust juhtisid volinike koosolekud, kus töölised olid vähemuses. Sõltuvate tarbijate-ühingute põhikirjas oli ette nähtud vabrikute ja tehaste omanike kohustuslik

osavõtt kooperatiivi juhtimisest. Nii näiteks oli Kõni ühingu esimeses, 1870. a. põhikirjas jäetud tehase juhatajale õigus olla ühingu esimeheks. Putilovi Tehase Tarbijate Ühingu põhikirja § 26 oli ette nähtud, et «volinike koosseisu pidi kuuluma kõigi tsehhide kui ka Putilovi tehase kontorite teenistujate esindajatena 10% osakondade liikmete arvust, kusjuures tehase direktorit ei valita volinike koosoleku eesistujaks, ja tal on õigus teostada oma äranägemisel ühingu tegevuse revideerimist ja kokku kutsuda volinike erakorralisi koosolekuid».

Raudtee kooperatiivid olid vabriku-tehase kooperatiivide teisendid. Neil olid samad iseärasused: administratsiooni ja teenistujate juhtiv osa juhatuses, kõrged osamaksud, kõrged dividendid osatähe pealt, kaubanduslike operatsioonide teostamine raudteele kuuluvais hooneis.

Selline oli sõltuvate vabriku-tehase ja raudtee kooperatiivide iseloom.

Vaatamata seliele, et neid kooperatiive kasutati ettevõtjate poolt tööliste täiendava ekspluateerimise vahendina, etendasid nad oma osa selles mõttes, et aitasid kaasa töölisklassi aktiivsuse arendamisele ja andsid talle mõningaid kogemusi, mis olid kasulikud edaspidi iseseisva tööliskooperatsiooni ülesehitamisel. Peale selle lakkasid erakaupmehed nende kooperatiivide ilmumisega olemast monopolistid turul ega saanud järelikult konkurentsitingimustes kooperatiiviga takistamatult töölisi nülgida. Samuti pole kahtlust, et sõltuvad kooperatiivid parandasid mõningal määral tööliste olukorda, võrreldes kapitalistide vabrikupoodidega.

Venemaa tööliskooperatsiooniliikumine takerdus selles vormis võrdlemisi kaua, mis on seletatav rohkete pärisorjuse jäänustega, millised säilisid peaaegu kuni 1917. a. Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini, kui ka tööliste raske ainelise olukorraga.

Suurt osa etendas ka see asjaolu, et tsaarivalitsus suhtus kooperatsiooniliikumise tähendatud vormi sallivamalt. Selle näitena olgu järgmine fakt. Aastail 1874—1875 tekkis Putilovi Tehase tööliste seas mõte organiseerida iseseisvat kooperatiivi. Selle põhikirja aga ei kinnitatud. Alles tehase direktsiooni taotlusel lubati tarbijate ühing 1879. a., kuid sõltuva, vabriku-tehase ühinguna.

3. Kooperatsiooniliikumine aastail 1881—1890

70-ndail aastail asus kapitalism Venemaal tööstuse põhilistes juhtivates harudes valitsevale seisukohale. Aastail 1873—1875 oli esimene tüüpiline kapitalistlik tööstuskriis. Kriisi järel saabunud tööstuse elavnemine saavutas oma kõige kõrgema taseme aastail 1879—1880. Aastail 1881—1882 elab tööstus uuesti läbi raske kriisi ja astub kestvasse depressiooniperioodi kuni 90-ndate aastate alguseni.

Töö vähenemine ettevõtetes ja tööpuudus tabavad raskelt arvu-

liselt suureks kasvanud töölisklassi ja tõukavad teda poliitilisele võitlusele ja intensiivsemale majandusorganisatsioonide loomisele oma huvide kaitseks. 80-ndail aastail tugevneb võitlus streikide näol. Aastail 1881—1886 oli üle 48 streigi, millest võttis osa 60 000 inimest. 1885. a. toimus streik Morozovi vabrikus Orehhovo-Zujevos, millel oli suur tähtsus Venemaa töölisliikumise ajaloos. Selle tagajärjeks oli 1886. a. seaduse andmine tsaarivalitsuse poolt, millega kehtestati eeskirjad tööliste palkamiseks. Selle seaduse järgi pidid vabrikantide poolt töölistelt sisse nõutud trahvid minema mitte vabrikandi taskusse, vaid sisse makstama erifondi, mis oli määratud tööliste «elu parandamiseks». Ühtlasi keelati seadusega töötasu maksmine natuuras ettevõtjate vabrikupoodide kaudu; töötasu pidi makstama kindlatel tähtaegadel sularahas.

Enamikul juhtudel ei täitnud ettevõtjad neid eeskirju. Kuid töölised said 80-ndate aastate streikide kogemuste põhjal aru, et organiseeritud võitlusega võivad nad paljugi saavutada. See oli kahtlemata tähtis ka kooperatsiooniliikumise arenemisele. See hakkab vähehaaval kasvama. Töötasu maksmise keeld natuuras vabrikupoodide kaudu soodustas teatud määral tarbijate kooperatiivide kasvu, kuigi need olid kaua aega sõltuva iseloomuga kooperatiivid.

Oli märgata teatud edu arvuliselt kasvanud linnaelanikkonna kooperatsiooniliikumises, nimelt kooperatiivide nende rühmade seas, kes seda kõige rohkem vajasid ja kaubanduskapitali rõhumise all kannatasid.

Selle perioodi eesrindlike tööliste ja revolutsiooniliselt meelestatud intelligentsi seas olid väga levinud narodniklikud vaated.

Narodnikud kinnitasid, et kapitalism on Venemaal «juhuslik» nähtus, mis Venemaal ei saa areneda. Seoses sellega pidasid narodnikud intelligentsi poolt juhitavat talurahvast peamiseks revolutsiooniliseks jõuks. Töölisklassi ei pidanud nad revolutsiooni eesrindlikuks klassiks. Külakogukonda vaatlesid nad sotsialismi alusena. Neil vaadetel polnud midagi ühist teadusliku sotsialismiga, kuigi narodnikud lugesid ennast sotsialistideks.

Tahtlikult sulgesid narodnikud silmad selle ees, et Venemaa oli juba astunud kapitalistliku arenemise teele ja et pole jõudu, mis võiks teda sellelt teelt kõrvale juhtida; et kapitalismi arenemise mõju all laguneb talurahvas kui klass kodanluseks ja kehvikuiks; et külakogukond oli ammugi muutunud sobivaks kulakute ülemvõimu varjamise vormiks ja vahendiks tsaarivalitsusele kollektiivse vastutuse põhimõtte alusel maksude sissenõudmiseks. Nad ei taibanud, et kapitalismi arenemine loob võimsa revolutsioonilise jõu — töölisproletariaadi — ühiskonna kõige revolutsioonilisema ja eesrindlikuma klassi —, kes on suuteline kukutama kapitalistlikku korda, kätte võitlema proletariaadi diktatuuri ja kehtestama sotsialismi.

Revolutsioonile olid narodnikute vaated põhjalikult ekslikud ja kahjulikud.

Pärast «Narodnaja Volja» purustamist lahkus enamik narodnikuid revolutsioonilisest võitlusest ja astus kokkuleppe teele ise-

valitsusega. 80-ndate ja 90-ndate aastate narodnikud hakkasid kulakluse huvide väljendajaiks. Kooperatsiooniliikumise suhtes pöörasid nad peamist tähelepanu põllumajanduslikule, tööndusliku le ja krediidi kooperatsioonile, mille arenemine tolleaegsetes tingimustes soodustas kapitalistlike elementide kasvu külas.

Kasvava töölisliikumise pinnal hakkasid tekkima esimesed marksistlikud organisatsioonid. 1883. a. tekkis esimene vene marksistlik rühm «Töö Vabastus», milline arendas marksismi ideede propagandat.

Plehhanov ja tema rühm «Töö Vabastus» andsid 80-ndail aastail narodniklusele pealöögi. Ideeliselt purustas Lenin 90-ndail aastail narodnikluse lõplikult. Sellega oli puhastatud pind marksistliku töölispartei rajamiseks Venemaal.

Kuid marksistlikud ringid ja rühmad tegutsesid 80-ndail aastail ainult propagandaga ega olnud praktiliselt seotud töölisliikumisega, ning ei juhtinud seda.

Neis tingimustes tugevdasid oma tegevust kooperatsiooniliikumises semstvo liberaalid ja liberaalne intelligents.

Juba 1871. a. loodi kooperatsiooni teostamise eesmärgil Moskva Põllumajanduse Ühingu juures Maa Laenu-Hoiukassade ja Töönduslike Ühingute Komitee.

Sama aasta lõpuks avati komitee Peterburi osakond. Edaspidi hakkas see etendama kooperatsiooni arendamist soodustava ülevenemaalise asutuse osa, kuigi teda loeti Moskva Komitee osakonnaks.

Maa Laenu-Hoiukassade ja Töönduslike Ühingute Komitee Peterburi Osakonna juhtideks olid vürst A. V. Vassiltšikov ja A. V. Jakovlev.

Püüdes juhtida töötajate kasvavat aktiivsust kehtiva korra toetamise suunas, katsus komitee samal ajal äratada valitsevate klasside ladviku huvi kooperatsiooni vastu. Sel eesmärgil kogus ta andmeid olemasolevate kooperatiivide kohta, andis välja kooperatsiooniliikumise ülevaateid.[1]

Milliste klasside huvisid teenis komitee Peterburi osakond, nähtub tema juhi Vassiltšikovi artiklist, mis avaldati 1872. a. kogumikus «Graždanin». «Proletariaat,» kirjutas Vassiltšikov, «on Venemaal kahjuks tekkimas, võib isegi öelda, et ta kasvab võrdlemisi kiiresti... Selle paise kõrvaldamine näis mulle sellise raske ülesandena, mis pole jõukohane vähemalt minu mõistusele, minu teadmistele. Kuid ma olen samal ajal veendunud, et selle vältimine on võimalik, kui vaid õigel ajal võetakse tarvitusele abinõusid. Nende hulka loen mina ja asetan esimesele kohale iga liiki assotsiatsioone.»

Liberaalsed mõisnikud ja liberaalne kodanlus katsusid kasutada

[1] 1875. a. andis Peterburi osakond välja «Сборник материалов об артелях в России» (Materjalide kogumik artellide kohta Venemaal). See kogumik sisaldab esimesi enam-vähem üldistatud andmeid Venemaa tarbijate ühingute kohta.

kooperatsiooniorganisatsioone oma huvides. Peab ütlema, et kapitalistid oskasid suurel määral ära kasutada kooperatsiooniliikumist sõltuvate vabriku-tehase ja raudtee ühingute kujul.

Kuidas kulges tarbijaskooperatsiooni arenemine aastail 1881—1890, nähtub järgmistest andmetest:

Aastad	Tekkis tarbijate ühinguid (kinnitatud põhikirjade arvu järgi)
1881	18
1882	6
1883	10
1884	11
1885	13
1886	17
1887	10
1888	17
1889	15
1890	26
Kokku:	143

Keskmiselt tekkis igal aastal 14 ühingut, s. o. üle kolme korra rohkem kui eelmise kümne aasta jooksul. Olemasolevatel andmetel suleti selle perioodi jooksul 76 tarbijate ühingut ja 1. jaanuariks 1891. a. jäi püsima 96.

Sotsiaalselt koosseisult jagunesid uuesti organiseeritud tarbijate ühingud järgmiselt:

linna	38
ametnike ja ohvitseride	12
vabriku-tehase ja raudtee	63
maa ja alevi	30
Kokku	143

Toodud andmeist nähtub, et sel kümneaastakul olid ülekaalus vabriku-tehase ja raudtee kooperatiivid. Need olid peamiselt sõltuvad kooperatiivid. Kuid nende ülekaal ei olnud nii tunduv nagu eelmisel etapil. Linna tarbijate ühingud kasvasid ja ulatusid koos ametnike ja ohvitseride omadega peaaegu vabriku-tehaste kooperatiivide arvuni. Kuid need olid juba teistsuguse iseloomuga linnaühingud kui 1864.—1870. aastate ühingud.

Linnaühingute koosseis muutus tunduvalt. Liberaalse intelligentsi, keskmise ametkonna, samuti kui liberaalse mõisnikkonna ja kodanluse seast pärit olevate isikute asemele, kes aastail 1864—1870 olid ülekaalus linna ühingutes, voolavad aastail 1881—1890 linna kooperatiividesse töölised, käsitöölised, teenistujate ja väikeametnikkonna tunduvad kihid, s. o. kihid, kes olid majanduslikult rohkem huvitatud kooperatsiooniliikumisest.

Aastail 1881—1890 tekkis 30 maa ja alevi tarbijate ühingut. Need

ühingud olid aga alles haruldaseks nähtuseks. Need organiseeriti tavaliselt kohaliku intelligentsi, õpetajate ning agronoomide poolt ja varisesid kiiresti ühenduses initsiaatorite üleviimisega teise rajooni, ühenduses oskamatu asjaajamise ja osavõtjate endi alles võrdlemisi nõrga huvi tõttu kooperatiivide vastu. Igal juhul aga hakkas kooperatsiooniliikumine, mis seni oli hõlmanud eeskätt linna, aegamööda kaasa tõmbama ka maa elanikkonda.

VII PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOONI ARENEMINE AASTAIL 1891—1904

1. Ajajärgu majanduslikud ja poliitilised tingimused

90-ndail aastail astus meie maa tööstusliku tõusu teele.

Aastail 1890—1900 kasvas vabriku-tehase tööstusettevõtete arv 18,3% võrra, tööliste arv — 66,6% võrra, tootmise summa — 100% võrra. Raudteede pikkus suurenes kümneaastaku jooksul 14 620 versta võrra. Sel perioodil kujunes lõplikult välja vene «rahvusliku kapitalismi» süsteem kõigi selle omapäraste majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste joontega, s. o. arenenud kodanlik-kapitalistlike suhete läbipõimumine paljude ja tunduvate pärisorjuse suhete jäänustega.

Tööstuse tõusu aastail ei toimunud ainult tööstusettevõtte arvuline kasv, vaid toimus ka tootmise kontsentreerimine; tööstus läheb üle tootmise suurvormidele. XX sajandi algusest peale astub kapitalism Venemaal imperialistliku arenemise staadiumi.

Seoses kapitalistliku suurtööstuse kasvuga ja kontsentreerumisega jõuab peaaegu lõpule vabriku-tehaste tööliste täielik lahkulöömine külast, põllumajapidamisest, nende muutumine tööstusproletariaadi klassiks, väheneb kodus töötajate tööliste arv.

XIX sajandi lõpul vaheldus tööstuse tõus kriisiga, mis 1903. a. alates muutus depressiooniks (aastad 1903—1905). 1904. a. jaanuaris algas Vene-Jaapani sõda.

Tööliskiassi olukord oli äärmiselt raske. Vaatamata tsaarivalitsuse 2. juuni 1897. a. seadusele, mis piiras tööpäeva 11½ tunniga, oli tegeliku tööpäeva kestus minimaalselt 12½ tundi. Hiiglasuures ulatuses kasutati ületunnitööd. Tööliste sanitaarsed töötingimused olid kohutavad. Õnnetusjuhtude arv tootmisel kasvas pidevalt. Võrreldes teiste kapitalistlike suurriikidega, oli töötasu siin kõige madalam. Seejuures toimub, alates 1891. a., kiire elukalliduse tõus. Tööstuskriis halvendas veelgi tööliste olukorda. Mitme tuhande ettevõtte sulgemine põhjustas suure tööpuuduse. Ettevõtteisse tööle jäänud tööliste töötasu vähendati järsult. Tööliste poolt majanduslike streikide ajal kapitalistidelt haaratud väikesed järeleandmised võeti kapitalistide poolt tagasi. Vene-Jaapani sõda süvendas töötajate hulkade vaesust.

Töölisklass hakkas üle minema majanduslikelt streikidelt poliitilistele, astudes veel aktiivsemalt revolutsioonilisse võitlusse isevalitsusega.

Tööstuskriisi aastad halvendasid tugevasti arvuliselt kasvanud intelligentsi, kapitalistlike ettevõtete suurearvuliste teenistujate ja linna käsitööliste majanduslikku olukorda. Nende kihtide seas tugevneb töölisklassi võitluse mõjul opositsiooniline liikumine tsarismi vastu.

Pärisorjuse kaotamisest alates oli talurahva kihistumine jõudsalt edasi liikunud. Külas tekkis laialdane maaproletariaadi ja külakehvikute kaader, kes pidas klassivõitlust kulakutega. Tugevnes ja teravnes võitlus kogu talurahva ja mõisnike vahel. Pärisorjuse jäänused takistasid talumajanduse parandamist. Venemaal jätkusid sagedased viljaikaldused, mis halvendasid juba selletagi talurahva rasket olukorda. Töölisliikumise tõus avaldas mõju talurahvale ja tugevdas talurahva võitlust maa eest. 1902. a. hargnes Ukrainas ja Volgamaal laialdane talurahva liikumine mõisnike vastu. Tsaarivalitsus võttis selle vastu tarvitusele kõige karmimad abinõud, kuid vaatamata sellele liikumine üha tugevnes.

Maa lähenes kodanlik-demokraatlikule revolutsioonile.

Revolutsioonilise töölisliikumise kasvu alusel luuakse Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei. 1895. a. organiseerib Lenin Peterburi «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu». Sellest ajast peale luuakse peaaegu kõigis riigi tähtsamates tööstuspunktides marksistlikud organisatsioonid. Teostatakse tegelikkuses marksismi sidumine töölisliikumisega. 1900. a. hakkas ilmuma esimene vene revolutsiooniliste marksistide ajaleht «Iskra». 1903. a. II kongressil moodustatakse Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei (VSDTP).

VSDTP ridades kujuneb kaks poliitilist rühmitust: revolutsiooniline bolševike ja reformistlik menševike rühm. Revolutsioonilisel bolševike rühmitusel oli valitsev mõju töölisklassis. Bolševike mõju kasvas ka talurahva peamistes hulkades.

Revolutsiooni tõusu suurenemine kohutas mõisnikke ja kodanlust. Sellepärast püüdsid semstvovalitsustes istuv liberaalne kodanlus ja liberaalsed mõisnikud siluda ühelt poolt tsarismi repressiivse poliitika «äärmusi», kartes, et «äärmused» võivad tugevdada revolutsioonilist liikumist, teiselt poolt aga, varjates end tsarismiga «rahulolematuse» maski taha, püüdsid saavutada rahva usaldust, et osa töötajaid revolutsioonist kõrvale juhtida ja sellega kasvavat revolutsiooni tõusu nõrgestada.

Tsaarivalitsus, kõvendades repressiooni revolutsioonilise liikumise vastu, teeb samal ajal katseid saada oma mõju alla vähemteadlikke töölishulki, juhtides neid kõrvale väikeste, puhtmajanduslike nõudmiste teele.

Kuid nagu semstvo liberaalide, nii ka tsaari ohranka katsed

(«subaatovlus», «gaponlus») kannatavad täieliku krahhi all. Tööliste ja talupoegade revolutsiooniline liikumine kasvab pidevalt.

1891.—1904. aastate olukorras laieneb kooperatsiooniliikumine Venemaal töötava elanikkonna kõigis rühmades. Selle laienemise aluseks on üldine poliitiline elavnemine riigis, töötajate kasvanud aktiivsus ja nende visa võitlus oma materiaalse olukorra parandamise eest. Tarbijate ühingud loovad sel ajajärgul oma esimese liidu — Moskva Tarbijate Ühingute Liidu.

2. Tarbijate ühingute arenemine aastail 1891—1904

Alltoodud tabel näitab tarbijate ühingute arenemise dünaamikat aastail 1891—1904:

Aastad	Tekkis ühinguid (kinnitatud põhikirjade arvu järgi)	Suleti tarbijate ühinguid	Tegutses järgmise aasta 1. jaanuariks
1891	14	7	103
1892	53	20	136
1893	62	19	171
1894	60	23	216
1895	43	19	240
1896	50	13	277
1897	64	12	329
1898	92	12	409
1899	93	13	489
1900	106	18	577
1901	122	69	630
1902	183	88	725
1903	200	93	832
1904	202	84	950
Kokku:	1 344	490	—

Alates 1891. a. kuni 1904. a. organiseeriti 1344 tarbijate ühingut. Keskmiselt tekkis iga aasta 96 ühingut, s. o. 6,7 korda rohkem kui aastail 1881—1890. Selle aja jooksul suleti 490 kooperatiivi ja 1905. a. 1. jaanuariks tegutses 950 ühingut.

Nagu tabelist nähtub, tõuseb ühingute tekkimise tempo, võrreldes esimeste aastatega, selle ajajärgu lõpuks tunduvalt.

Kuni aastail 1900—1903 toimunud kriisini vähenes likvideeritud ühingute arv, võrreldes tekkinute arvuga nii absoluutselt kui ka suhteliselt. See tõendab kooperatiivorganisatsioonide sisemise tugevnemise protsessi. Kriisiaastail kasvas likvideeritud ühingute arv järsult; nõrgemaid ja äsja organiseeritud kooperatiive suleti rohkearvuliselt. Alles 1905. a. alates väheneb likvideeritud ühingute arv uuesti nii absoluutselt kui ka suhteliselt.

Alltoodud tabel iseloomustab vaadeldava ajajärgu tarbijate ühingute sotsiaalset koosseisu: [1]

Ühingute liigid	1897. a.		1900. a.		1904. a.		Kasv 1904. a., võrreldes 1897. a., protsentides
	arv	erikaal	arv	erikaal	arv	erikaal	
Linna üldseisuslikke .	99	32,3	180	31,0	257	27,0	259
Ametnike ja teenistujate	13	4,2	36	6,2	41	4,0	316
Ohvitseride	23	7,5	27	4,6	28	3,0	121
Tehase ja vabriku . .	91	29,6	159	27,0	178	19,0	196
Raudtee	25	8,1	33	5,7	46	5,0	184
Tööliste sõltumata .	—	—	5	0,8	3	0,3	—
Muid (kodutööndajate ja käsitööliste) . .	—	—	4	0,7	15	2,0	—
Maa	56	18,3	133	24,0	380	40,0	666
Kokku . . .	307	100	577	100	948	100	308

Nagu nähtub esitatud andmeist, oli juurdekasvu tempo, alates 1897. a. kuni 1904. a. kõige suurem maa tarbijate ühingutel (6,6 korda), ametnike ja teenistujate kooperatiividel (3,1 korda) ja linna üldseisuslikel kooperatiividel (2,6 korda).

1897. a. alates on kooperatsiooniliikumises enamuses lahtised ühingud (linna üldseisuslikud ühingud ja maa ühingud). Kinniste kooperatiivide (vabriku-tehase ja raudtee, ametnike, teenistujate ja ohvitseride) arv langeb suhteliselt.

Sel perioodil organiseeritud linna üldseisuslikud tarbijate ühingud ühendasid kõiki seisusi: töölisi, teenistujaid, ametnikke, linnakodanikke, aadlikke, majaperemehi jne. Enamuse moodustasid neis aga teenistujad, töölised, kodutööndajad, käsitöölised.

Linna üldseisuslikud ühingud rajasid tavaliselt oma töö kaupade müügile alandatud hindadega, võrreldes turu omadega, ja müüsid kaupu tihti järelmaksuga.

Ametnike, teenistujate ning ohvitseride kooperatiivid olid korporatiivsed, s. o. nad teenindasid isikute teatud rühma ja olid sellepärast kinnised. Oma struktuurilt sarnanesid nad paljus sõltuvate vabriku-tehase ühingutega, kuigi nad sõltusid administratsioonist väiksemal määral.

Sõltumatud tööliskooperatiivid tekivad Venemaal 1872. a. alates. Need loodi tööliste poolt oma vahenditega ja ajasid iseseisvat poliitikat vabriku ja tehase administratsiooni suhtes. Niisuguseid tööliskooperatiive oli mõnikümmend, kuid kõik nad lagunesid nii nõrga finantsilise baasi ja kogemuste puudumise kui ka tsaarivalitsuse ja ettevõtjate poolt nende tegevusele tekitatud takistuste tõttu.

Iseseisva tööliskooperatsiooni arenemine on teatud määral seotud

[1] Труды I Всероссийского кооперативного съезда. Lisad. Tabelis pole 1897. ja 1904. aasta andmetes kõiki tegutsevaid ühinguid arvesse võetud.

tööliste teadlikkuse tõusuga ja nende vabanemisega liberaalse kodanluse mõju alt. Sel ajajärgul ei olnud aga töölisklassil veel küllaldaselt jõudu, et organiseerida laialdasemat iseseisvat tööliskooperatsiooni. Töölisklassi paremad inimesed lülitusid vahetusse revolutsioonilisse võitlusse. Sellepärast oli tegutsevate sõltumatute tööliskooperatiivide arv tühine.

Sel ajajärgul laienes maa tarbijaskooperatsioon.

Tarbijate ühingute iseloomustuse vaadeldava perioodi kestel annavad 1899. a. N. A. Reitlingeri poolt «Ülevaates tarbijate ühingute olukorrast ja tegevusest Venemaal 97-nda aasta andmetel» avaldatud materjalid. Ta kogus üksikasjalisi andmeid 100 ühingu kohta. Üldjoontes näitavad need andmed järgmist pilti:

	Ühingute arv	Liikmete arv
Vabriku-tehase ühingud	39	19 477
Linna üldseisuslikud ühingud	15	4 956
Maaühingud	14	2 650
Raudtee ühingud	11	13 095
Ametnike ja teenistujate ühingud	11	2 874
Ohvitseride ühingud	7	10 308
Teadmata koosseisuga ühingud	3	1 934
Kokku:	100	55 294

Keskmine osanike arv ühe ühingu kohta oli 553 inimest. Liikmete arvult olid kõige suuremad raudtee ja ohvitseride kooperatiivid. Mis puutub linna üldseisuslikesse, vabriku-tehase ja maaühingutesse, siis need kooperatiivid olid üsna väikesed; ühe linna üldseisusliku ühingu kohta tuli 330, sõltuva vabriku-tehase oma kohta — 500 ja maaühingu kohta — umbes 190 liiget-osanikku. Käive ühe osaniku kohta kõikus 100 kuni 300 rubla vahel aastas. Kooperatiivi sisekorralduse ja majandusliku tegevuse poolest olid need kõige mitmekesisemad organisatsioonid. Kõigile neile kooperatiividele oli ühine: kõrged osamaksud, kauba müümine alla keskmist turuhinda ja see, et järelmaksuga müüdud kaubad moodustasid suure protsendi kogu läbimüügist.

Ühe ühingu kohta tuli keskmiselt kapitali 28 000 rubla (50,4 rbl. ühe liikme kohta, sellest osakapitali — 42,7 rubla ja tagavarakapitali — 7,7 rbl.). 100 ühingust müüsid kaupa keskmise turuhinnaga ainult 34. Tavaline puhaskasum moodustas keskmiselt 5% käibest ja jaotati rõhuvas osas osamaksude järgi ning väiksemas osas — ostude järgi. Umbes 50% tarbijate ühinguist eraldas kasumist summasid kõige mitmekesisemateks eesmärkideks. Nii eraldasid 14 tarbijate ühingut summasid kirikutele ja kirikukoguduste hooldamiseks, 12 — koolidele, lugemistubadele ja raamatukogudele, 3 — vaestele jne.

Tarbijate kooperatiivide iseloomustuse antud perioodi lõpul,

1904. a., annavad «1. ülevenemaalise kooperatiivide kongressi tööd» ja «Statistiliste andmete kogu tarbijate ühingute kohta Venemaal 1904. a.». Neist andmetest nähtub, et 1904. a. ühendasid tarbijate ühingud umbes 350 000 liiget. Keskmiselt tuli ühe ühingu kohta 340 osanikku. Osakapital ühe osaniku kohta moodustas 27 rbl. 65 kop., tagavarakapital — 8 rbl. 63 kop. Laenud moodustasid 58 rbl. 94 kop. iga liikme kohta; need olid peaaegu kaks korda suuremad osamaksudest. Selle nähtuse põhjus seisis selles, et kooperatsioon müüs endiselt tunduva osa kaupu oma liikmetele järelmaksuga. Kõigi ühingute kaupade ostud ulatusid 1904. a. 110 miljoni rublani või umbes 242 rubla ühe liikme kohta. Puhaskasum moodustas umbes 15 rbl. ühe liikme kohta. Nagu 1897. aastalgi jaotati kasum peamiselt osatähtede järgi ja väiksemal määral ostude järgi.

Antud perioodil kõige suuremat kasvu näidanud tarbijate ühingute keskmine koosseis oli 120—160 inimest ühe ühingu kohta. Tunduvama osa oma kaubakäibest teostasid nad kõrvaliste isikutega, niinimetatud ostjatega. Sotsiaalselt koosseisult oli maakooperatsioon tunduval määral küla jõukamaid kihte kui ka teatud arvu kesktalupoegi ühendav organisatsioon.

Seega nähtub toodud andmetest, et kooperatsiooniliikumine astus aastail 1891—1904 tunduva sammu edasi ühingute arvu ja elanikkonna hõlmamise poolest. Osamaksu suuruse kättesaadavamaks muutumise poolest elanikkonnale muutusid kooperatiivid demokraatlikumaks. Nad muutusid aga väiksemaks, nende kreditoorne võlgnevus kasvas tunduvalt.

3. Tarbijate ühingute Nižni-Novgorodi kongress 1896. a.

Kooperatsiooniliikumise nõrkuseks oli liiduliste keskuste puudumine. Olles jäetud üksi oma killustatud jõududega, ilma ühendava keskuseta, saamata toetust, ei tulnud ühingud toime puudustega töös ja hukkusid. See oli üheks tarbijate ühingute sulgemise hiiglasuure protsendi peamiseks põhjuseks. Piisab, kui öelda, et alates 1864. a. kuni 1897. a. suleti 51% sel perioodil tekkinud ühinguist. Seepärast kujunes tarbijaskooperatsiooni hulgiostu ja organisatsioonilise keskuse loomine ülesandeks, mida lahendamata ei saanud kooperatsiooniliikumine Venemaal edukalt areneda.

Mõte liitude ja ühiste ostuühingute loomisest valdas vene kooperaatoreid 1870. a. alates, kuid kõik katsed selles suunas purustati kaua aega tsaarivalitsuse poolt. Seejuures takistas ühinemist ka liikumise sisemine nõrkus. Mitme ühingu poolt Nižni-Novgorodi laadal aastail 1891, 1892 ja 1894 perioodiliselt teostatud ühised kaupade ostud olid episoodiliseks nähtuseks. Alles töölis- ja talurahvaliikumise kasv meie maal ja kooperatiivide tugevnemine lõid eeldused liitude moodustamiseks.

1896. a. õnnestus Maa Laenu-Hoiukassade ja Tööndusliike Ühingute Komitee Peterburi Osakonnal organiseerida Nižni-Novgorodis ülevenemaalise kaubandus-tööstuse kongressi sektsioonina tarbijate ühingute kongress (4.—17. augustini 1896. a.), kus püstitati ülevenemaalise tarbijaskooperatsiooni keskuse loomine kui edasilükkamatu praktiline ülesanne.

See teostati alles kahe aasta pärast.

1896. a. Nižni-Novgorodis toimunud kongressist võttis osa 28 tarbijate ühingute ja 5 muude kooperatiivorganisatsioonide esindajat. Kongress arutas kahte peaküsimust: liitude organiseerimise kava ja tarbijate ühingute normaalpõhikirja kava.

Esimeses küsimuses ei jõudnud kongress otsusele liidu organiseerimise kohta, osavõtjate lahkhelide tõttu keskuse vormi ja ülesannete suhtes, kuid mõte ülevenemaalise tarbijaskooperatsiooni keskuse loomisest oli esitatud küllaldaselt täpselt. Esimese küsimuse arutamise praktiliseks tulemuseks oli aga kongressi soov Alalise Tarbijate Ühingute Asjade Komisjoni loomise kohta Maa Laenu-Hoiukassade ja Tööndusliike Ühingute Komitee Peterburi Osakonna juures, kellele tehti ülesandeks tarbijaskooperatsiooni küsimuste arutamine ja tema huvide kaitsmine.

Suure tähtsusega oli tarbijate ühingute normaalpõhikirja kava väljatöötamine. Selle ajani polnud mingisugust tüüp-põhikirja. Seoses sellega pidi iga ühing esitama siseministeeriumile kinnitamiseks oma põhikirja, mille väljatöötamine valmistas asutajaile rohkesti vaeva. Põhikirja kinnitamine sellise kõrge instantsi poolt pikendas loomulikult kinnitamise aega ja tööliste ning talupoegade seast ühingute organisaatorite nõrga kirjaoskuse ja madala kultuuri tõttu raskendas kooperatiivide loomist. Olukord muutus keerulisemaks veel sellega, et Venemaal puudus kuni 1917. a. Veebruarirevolutsioonini eriseadusandlus kooperatiivide kohta: kooperatiivide organiseerimist lubati sätete alusel heategevate ühingute kohta (Seaduste Kogu, XIII kd., art. 443, 1892. a. väljaanne).

Normaalpõhikirja kavas määrati tarbijate ühingu eesmärk järgmiselt: muretseda liikmetele heakvaliteedilisi tarbeaineid võimalikult odava hinnaga ja anda võimalus teostada kokkuhoidu ühingu kasumitest. Ühinguil lubati organiseerida asutusi ja ettevõtteid, mis soodustasid oma liikmete materiaalse ja kultuurilise taseme parandamist.

Ühingu liikmeks ei võetud kaupmehi. See punkt aga läks läbi järgmise märkega: kõrvalisi isikuid võib ühingusse võtta ainult ühingu üldkoosoleku eriotsusega. Põhikirja § 13 määras osamaksu piiriks 10 rubla, § 15 piiras osatähtede arvu 300-rublase summaga; § 17 andis hääleõiguse ühingu asjade juhtimisel ainult neile, kes olid osamaksu täielikult tasunud.

Kongress määras: eraldada kooperatiivide kasumist 10% tagavarakapitali, mitte üle 10% osamaksudele, ja ülejäänud kasum jaotada ostudele.

13. mail 1897. a. kinnitas tsaarivalitsus kongressi poolt välja-

töötatud normaalpõhikirja kava mõningate eranditega.[1] Ühenduses sellega kehtestati ka ühingute põhikirjade kinnitamise uus kord: põhikirjad kuulusid kinnitamisele kohalike kuberneride poolt.

1897. a. kinnitatud normaalpõhikiri kehtis kuni 1917. a. Veebruarirevolutsioonini.

Normaalpõhikirja kava väljatöötamisega ja liidu loomise ülesande püstitamisega etendas Nižni-Novgorodi kongress, vaatamata osavõtjate väikesele arvule, tähtsat osa Venemaa tarbijaskooperatsiooni arenemises.

Vastavalt 1897. a. kongressi soovile loodi komitee Peterburi osakonna juures Alaline Tarbijate Ühingute Asjade Komisjon.

Komisjoni tegevus seisis tarbijate ühingute töö tundmaõppimises, nende abistamises organisatsioonilistes, majanduslikes, juriidilistes jt. küsimustes.

Komisjoni poolt anti välja «Tarbijate ühingute tegevuse ülevaade 1897. a. kohta», «Andmete kogumik tarbijate ühingute tegevusest 1898. a. kohta». Komisjon valgustas iga aasta kuni 1904. a. tarbijate ühingute tegevust Maa Laenu-Hoiukassade ja Tööndusliike Ühingute Komitee Peterburi Osakonna «Teadetes». Komisjon andis välja erikäsiraamatu lihtsustatud arvepidamise alal väikeste tarbijate ühingute jaoks. Ta töötas ühtlasi välja hulgioperatsioonide koperatiivühingu põhikirja.

Komisjon ja selle juhtkond koosnesid liberaalse kodanluse intelligentsi esindajaist, eesotsas prof. J. H. Ozeroviga.

See komisjon vaatles tarbijate ühinguid kui majanduslikke organisatsioone, mis on suutelised parandama puudustkannatavate klasside materiaalset olukorda. Tema arvates oli inglise reformistlik kooperatsiooniliikumine eeskujuks, mida peaks jälgima vene tarbijaskooperatsioon. Selles mõttes avaldas ta ka mõju vene kooperatsiooni tegevuse suunale. Alates Moskva Tarbijate Ühingute Liidu tugevnemisest, hakkas alalise komisjoni (mis 1904. a. muudeti Peterburi osakonna III osakonnaks) tähtsus langema.

4. Moskva Tarbijate Ühingute Liidu loomine

1898. a. organiseeritakse Moskva Tarbijate Ühingute Liit.

Tema loomise initsiatiiv kuulub Moskva Tarbijate Ühingule «Vzaimnaja poljza». Moskva liidu loomisest võtsid osa 18 tarbijate ühingut: 6 linna üldseisuslikku ühingut, 6 vabriku-tehase, 2 raudtee, 3 ohvitseride ja üks maaühing. Need olid ühingud Venemaa mitmesugustest osadest: Moskvast ja Moskva oblastist — 5, Permi kubermangust 5, Ašhabadist 1, Jenissei kubermangust 1 ja teistest Euroopa-Venemaa kubermangudest, peamiselt Ukrainast — 6. Sellepärast, kuigi liitu nimetati Moskva liiduks, vaadati sellele tegelikult juba asutamise perioodil kui ülevenemaalisele tarbijaskoope-

[1] Muuseas jäeti välja punkt, mis keelas kaupmeeste astumist ühingutesse.

ratsiooni keskusele. Liidu statuut kinnitati siseministeeriumi poolt 16. juunil 1898. a., ja 23.—26. oktoobrini 1898. a. (vana kalendri järgi) toimus esimene volinike koosolek.

Peaaegu samal ajal (1898. a. novembris) moodustati Alalise Tarbijate Ühingute Asjade Komisjoni initsiatiivil Peterburis hulgiostuühing «Hulgioperatsioonide Kooperatiivühing». Selle ühingu tekkimisel pandi temale isegi rohkem lootusi kui Moskva liidule, kuid need lootused ei täitunud: ta tegutses 13 aastat ja likvideeriti. Moskva liit aga tugevnes ja muutus revolutsioonieelse Venemaa tarbijaskooperatsiooni majanduslikuks ja organisatsiooniliseks keskuseks.

Mispärast kujunes Moskva liit revolutsioonieelse Venemaa kooperatsiooniliikumise keskuseks? Seda soodustasid mitmed asjaolud.

Vabriku inspektsiooni andmeil oli Moskva ja Moskva tööstusrajooni tööliste töötasu 70-ndail aastail üks kõige madalamaid Venemaal. Ühe töölise töötasu kuus oli keskmiselt 14 rubla, mis olemasolevate tarbeesemete hindade juures oli lähedane nälgimise normile. Raske majandusliku olukorra alusel areneb Moskvas ja Moskva tööstusrajoonis varakult töölisliikumine, sealhulgas kooperatsiooniliikumine.

Varakult tekivad ka linnaelanikkonna muude kihtide kooperatiivid.

Esimesed tarbijate ühingud Moskvas (1. Moskva ühing ja 2. Moskva ühing) tekkisid 1868. a. Sellest ajast peale oli Moskvas ja Moskva kubermangus kooperatsiooniliikumine arenenum kui teistes revolutsioonieelse Venemaa kohtades.[1]

Seejuures olid Moskva ja Moskva kubermangu ühingute koosseisus enamuses linna üldseisuslikud ühingud, vabriku-tehase ja ohvitseride kooperatiivid, s. o. võimsamad kooperatiivid.

Moskva oli maa kõige suurem tööstus- ja laiatarbekaupade hulgikaubanduse keskus. Seda näitavad ülevaatlikult järgnevad andmed Euroopa-Venemaa, sealhulgas eraldi Moskva ja Moskva tööstusrajooni tööstus- ja kaubandusettevõtete käivete suuruse kohta (miljonites rublades)[2].

Käibed	Kokku Euroopa-Venemaa osas	Sellest Moskva tööstusrajooni osas	Sellest Moskva osas
Tööstusettevõtted	3 669	961	318
Kaubandusettevõtted	6 033	1 181	854

Neist andmeist nähtub, et Moskva tööstusrajooni tööstusettevõtete käibed moodustasid Euroopa-Venemaa tööstuse üldkäivetest 26,1%, sellest Moskva tööstusettevõtete käibed — 8,7%. Seejuures langes Moskva tööstuskäivetest kuni 34% riidekaupade tootmisele,

[1] Välja arvatud Uraal (Permi kubermang).

[2] П. И. Лященко, История народного хозяйства СССР, II kd., Gospolitizdat, 1950, lk. 439.

24% — toiduainete tootmisele, 15% — mineraalide ja metallide töötlemisele ja 27% — kõigele ülejäänule.

Moskva tööstusrajooni kaubandusettevõtete käibed moodustasid 19,5% Euroopa-Venemaa kaubanduse üldkäivetest, sellest Moskva käibed — 13,7%.

Kõige suurem oli Moskva kaubanduskäive riidekaupade, pudukaupade, valmisriiete, jalatsite ja vati alal. Riidekaupade kaubanduse alal oli Moskva kõige suuremaks kaubanduskeskuseks riigis: ta andis ühe kolmandiku Euroopa-Venemaa käivetest (337,5 miljonit rubla 1138 miljonist rublast, laadad välja arvatud). Toidu-, maitseainete, värvi-, keemia-, parfümeeria- ning apteegikaupade ja tarbekaupade alal oli käive samuti tunduv (201,7 miljonit rubla).

Seejuures asus Moskva teise laiatarbekaupade hulgikaubanduse keskuse Nižni-Novgorodi ja selle Makarjevi laada lähedal. Juba esimesed tarbijate ühingud kirjutasid oma kaubad välja Moskvast ja Nižni-Novgorodist (Kõni ühing sai 1864. a. Moskvast teed, 1866. a. Nižni-Novgorodist suhkrut ja teisi bakaalkaupu). 1901. a. ostsid Nižni-Novgorodi laadalt kaupu 70 tarbijate ühingut, 1910. aastal — 118.

Suur tähtsus oli ka asjaolul, et Moskva liit võttis oma tegevuses õige suuna, mis vastas kooperatsiooniliikumise olemusele ja tema vajadustele: hulgiostu tegevuse ühendamine ühte keskusse organisatsioonilise, revisjoni- ja kultuurilise tegevusega.

Erinevalt Lääne-Euroopa kooperatsioonist (näiteks inglise kooperatsioonist), kus on kaks keskust — majanduslik keskus hulgiostuühingutena ja organisatsiooniline keskus keskliiduna —, oli Moskva liit mõeldud ja arenes kui ühtne organisatsiooniline ja hulgiostu keskus. See andis rea paremusi ja oli progressiivseks nähtuseks peale Venemaa veel kogu maailma kooperatsiooniliikumises.

Semstvo liberaalid Peterburist tegid katset luua kaht kooperatsiooniliikumise keskust Venemaal: majanduslikku keskust «Hulgioperatsioonide Kooperatiivühinguna» ning organisatsioonilist ja ideelist «Alalise Tarbijate Ühingute Asjade Komisjonina». See katse aga nurjus.

Kooperatiivühingud ei astunud «Hulgioperatsioonide Kooperatiivühingusse». Kooperatsiooniliikumisest osavõtjate tõendusel ei märganud nad siin seda kooperatiivset vaimu, mis algusest peale innustas Moskva organisatsiooni.

Et Moskva liidul ei olnud oma kapitali, alustas ta tööd tarbijate ühingutega komisjoni alustel. Ta «viis kokku» tarbijate ühinguid kaubandusfirmadega, mis andsid kõige soodsamaid tingimusi kaupade hankimisel. Liidu kapitalide moodustamiseks seatakse, alates 1899. a., sisse summade eraldamised tarbijate ühingute poolt (3% osakapitalidest). Osakapitalid laekusid aga aeglaselt ja liit ei saanud kaua aega asuda iseseisvate kaubandusoperatsioonide teele.

Moskva liidu majanduslikust arenemisest tema tegevuse esimestel aastatel annavad pildi järgmised andmed: [1]

Aastad	Liikmete-tarbijate ühingute arv	Liitu kuuluvate tarbijate ühingute osanike arv	Osakapital rublades	Käive rublades
1898	21	21 409	—	31 340
1899	37	26 973	800	139 332
1900	68	40 868	5 200	109 302
1901	83	40 670	7 900	177 567
1902	108	50 652	9 650	260 420
1903	131	71 657	11 750	347 304
1904	131	65 107	12 400	439 700

Esimestel aastatel omas suurt tähtsust kahtlemata mitte liidu kaubanduslik, vaid organisatsiooniline töö. Liit pööras suurt tähelepanu tarbijate ühingute instrueerimisele praktilise tegevuse alal (materjalide väljaandmine ühingute töö põhiliste küsimuste kohta jne.) kui ka arvepidamise ning aruandluse alal. Alates 1903. a. hakkab liit välja andma ajakirja «Sojuz potrebitelei». Vaadeldaval perioodil oli ajakirja väljaandmine suure tähtsusega, kuna puudus kooperatiivialane kirjandus.

Moskva liidu juhtkond pidas kinni Rochdale'i põhimõtteist ja vastavalt sellele andis suuna kooperatiivsele tööle kohtadel.

Moskva liidu tekkimisega hakatakse üle saama killunemisest ja segadusest senini peaaegu täieliku omavahelise sidemeta kooperatiivide sisekorralduses ja majandusliku tegevuse organiseerimisel. Tarbijate ühingud asuvad aegamööda vastastikuse toetamise teele ja see soodustab kooperatsiooniliikumise üldist arenemist.

Iseloomustades tarbijaskooperatsiooni aastail 1891—1904, peab tähendama, et ta oli sel perioodil Moskva liidu ja liberaalse kodanluse väikekodanlike reformistide mõju all.

Bolševikud hoidsid kurssi revolutsioonile, tsarismi kukutamisele. Sellepärast on arusaadav, et nad pühendasid peatähelepanu töölisklassi ning talurahva poliitilisele võitlusele ja töötajate koondamisele proletariaadi revolutsioonilise partei ümber. Töötades kooperatiivides, püüdsid bolševikud anda kooperatsioonile revolutsioonilise klassivõitluse relva iseloomu ja välja kiskuda kooperatsiooni kodanluse ja selle väikekodanlike agentide mõju alt.

Eriti suure tähtsusega olid Lenini arvamused kooperatsioonist võitluse perioodil liberaalsete narodnikutega 90-ndail aastail kui ka sotsiaal-revolutsionääridega (esseeridega), kes XX sajandil restaureerisid liberaalsete narodnikute vaated. Kulakluse huvide väljendajatena jutlustasid liberaalsed narodnikud ja esseerid leppi-

[1] Tsentrosojuz. Rahvusvahelise kooperatiivdelegatsiooni memorandum, 1922. a. väljaanne, tabel «Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu kasv, alates 1928. a.» (v. k.).

misest isevalitsusega, nad ei tahtnud näha klassivõitlust külas, ülistasid kulaklike («tugevate») majandite arendamist. Nad propageerisid evolutsioonilise «sissekasvamise» ideed «sotsialismi» külakogukonna, artellide, kooperatiivorganisatsioonide baasil, «rahva» krediidi (laenu-hoiukassade, krediitühingute) abiga.

V. I. Lenin näitas, et narodnikute ja esseeride programm rahulikust üleminekust «sotsialismile» külakogukonna, artelli, ühiskondliku maaharimise, põllumajanduslike ja krediitühingute kaudu jne. — see on kodanliku reformaatorluse programm.

Paljastades narodniklik-esseerlike vaadete kodanliku olemuse, näitas Lenin, et artellid ja ühiskondlik maaharimine ei või anda midagi töötajatele kapitalistliku korra juures, et vastupidi, nende propaganda on kahjulik, juhtides kõrvale rahvahulki revolutsioonilisest võitlusest, et krediitühinguid võivad kasutada ainult talurahva jõukamad elemendid ja et seoses sellega väljendab krediidisuhete arendamine külas mitte liikumist sotsialismi poole, vaid areneva kapitalismi vajadusi külas. Lenin ütles, et liberaalsed narodnikud ja esseerid petavad talupoegi, püüdes tõestada, nagu etendaksid «igasugused kooperatsioonid» revolutsioonilist osa ega tugevda külakodanlust.

Lenin võitles «legaalsete marksistide» — kodanluse puhtaimate ideoloogide vastu, kes ainult varjasid end marksistliku fraseoloogiaga. «Legaalsed marksistid» propageerisid samuti nagu liberaalsed narodnikudki krediitühingute ja artellide organiseerimist «kui kaasaegse teaduse ja kaasaegsete kõlbluse ideede poolt juhatatud teed». Lenin paljastas «legaalsete marksistide» liberaalse kodanluse sisemuse ja näitas, et nad püüavad koos liberaalsete narodnikutega artellide ja krediitühingute abil tõsta väikese rühma kodutööndajaid ja talupoegi kodanluse ridadesse.

V. I. Lenin võitles samuti jutlustamise vastu tootmisühingute organiseerimisest tööliste seas. Ta mõistis teravalt hukka nende ühingute idee, mis sisaldus vene sotsiaaldemokraatide esimeses programmis — «Töö Vabastuse» rühma programmis.

V. I. Lenin esines proletariaadi klassikooperatsiooni pooldajana. Selliseks kooperatsiooniks võisid olla tööliste tarbijate kooperatiivid, mis olid üles ehitatud kapitalistide klassiga võitlemise põhimõtte alusel. Proletaarne sotsialism, ütles Lenin, «hoolitseb täielikult ja ainuüksi *palgatööliste* kooperatsiooni eest *peremeeste vastu võitlemise* eesmärgil».[1]

V. I. Lenin nõudis palgatööliste kooperatsiooniliikumise katkestamatut sidet töölisklassi poliitilise klassivõitlusega. Ta paljastas ökonomistid — esimese oportunistliku kokkuleplikkuse rühma marksistlike organisatsioonide ridades Venemaal, kes arvavad, et poliitiline võitlus — see on liberaalse kodanluse asi, tööliste asi aga on — majanduslik võitlus peremeestega.

Lenin näitas, et puhtmajanduslik võitlus — majanduslik ja

[1] V. I. Lenin, Teosed, 9. kd., Tallinn, 1952, lk. 281.

kooperatiivne — jätab töölised igavesse orjusse. Tema nõudis majandusliku võitluse ühendamist poliitilisega ja juhtimise kindlustamist revolutsioonilise sotsiaaldemokraatia poolt kõigi üle, sealhulgas ka töölisklassi võitluse kooperatiivsete vormide üle.

Lenin märkis, et peaülesandeks on tõelise pöörde põhiliste tingimuste ettevalmistamine ja kõigepealt isevalitsuse kukutamine. Sellele ülesandele pidid tema arvates olema allutatud töölisklassi ja revolutsioonilise talurahva jõupingutused.

Sellised olid Lenini juhised, millest juhindusid bolševikud kooperatsiooni suhtes.

VIII PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOON AASTAIL 1905—1913

1. Olukord riigis. Kooperatiivide arvuline kasv

Vene-Jaapani sõda ei kindlustanud tsarismi seisukorda, kuigi tsaarivalitsus arvestas sõda kui abinõu oma poliitilise seisukorra kindlustamiseks. Vastupidi, sõda pani tsarismi veel rohkem vankuma ja kiirendas revolutsiooni saabumist.

Toimus esimene vene 1905. a. revolutsioon, millel oli suur tähtsus meie maa ajaloos.

Venemaa liikus selleks ajaks edasi oma tööstuse arendamises, kuigi jäi endiselt maha eesrindlikest kapitalistlikest maadest. Pärast 1905. a. revolutsiooni tugevnes tunduvalt tootva tööstuse kontsentreerumine. Juba enne 1905. a. revolutsiooni hakkasid kapitalistid looma monopolistlikke ühendusi — sündikaate ja truste. Pärast revolutsiooni kasvas sündikaatide ja trustide arv veelgi. Kasvas suurpankade arv ning nende mõju tööstusele ja kaubandusele suurenes. Kapitalism muutub Venemaal üha rohkem monopolistlikuks, imperialistlikuks kapitalismiks.

Venemaa majandusliku ja poliitilise mahajäämuse tagajärjeks oli tema majanduse pidevalt kasvav sõltuvus välismaisest kapitalist. Seoses sellega tugevneb veel rohkem töölisklassi ekspluateerimine, kelle arv kasvab mitme võrra, võrreldes XIX sajandi 80—90-ndate aastatega.

Tööstus oli sattunud pärast aastail 1900—1903 asetleidnud kriisi kestvasse depressiooni; uus elavnemine algab alles 1909. a., mil suureneb tootmine põhiharudes.

Töölishulkade rasket olukorda süvendasid Vene-Jaapani sõja raskused, tööstuse depressioon ja väljakannatamatu politseiline režiim.

Samale ajale langeb elukalliduse tohutu tõus. «1913. a. kaubahindade kogumikust» nähtub, et alates 1900. a. toimub kiire elukalliduse tõus. Kui võtta 1890.—1899. aastate vene turu tähtsamate esemete keskmised hinnad 100-ks, siis kujutab nende dünaamika

järgnevatel aastatel sellist pilti (protsentides 1890.—1899. aastate tasemele):

1903. a.	109,9	1909. a.	127,8
1904. a.	110,8	1910. a.	128,9
1905. a.	115,4	1911. a.	130,9
1906. a.	124,9	1912. a.	138,9
1907. a.	131,1	1913. a.	136,8
1908. a.	125,0		

Kõige rohkem tõusid töölistele ja talupoegadele vajalike laiatarbekaupade (valmisriided, jalatsid, toiduained, kütte- ja valgustusained) hinnad.

Külas tugevnes talurahva kihinemine. Stolõpini 9. novembri 1906. a. maaseadus purustas kogukondliku maa kasutamise. Kulakud said võimaluse osta kehviktalupoegadelt odava hinnaga kokku neile kogukonnast väljaastumisel eraldatud maid (hingemaid). Toimub talurahva kiire maast ilmajäämine. Talurahva rõhuva enamiku olukord halveneb tunduvalt. Kõige sellega käib kaasas talurahva võitluse tugevnemine mõisnike vastu ning kehvikute ja maaproletariaadi võitluse tugevnemine kulakluse vastu.

Stolõpini reaktsioon, mis saabus pärast 1905. a. revolutsiooni lüüasaamist, ei suutnud oma julmusele vaatamata kauaks peatada töölis- ja talurahvaliikumise tõusu. Uus revolutsioonilise liikumise tõus algas 1912. a. kevadel. Bolševike partei poolt juhitavad massilised streigid, arvukad talurahva väljaastumised, revolutsioonilised väljaastumised sõjaväes aastail 1912—1914 näitasid, et maa läheb vastu uuele revolutsioonile.

Alates 1905. a. kuni 1913. a. arenes Venemaa kooperatsiooniliikumine järgmiselt:

Aastad	Tekkis tarbijate ühinguid (kinnitatud põhikirjade arvu järgi)	Suleti tarbijate ühinguid	Tegutses järgmise aasta 1. jaanuariks
1905	200	40	1 110
1906	410	70	1 450
1907	1 048	100	2 398
1908	1 250	149	3 499
1909	1 087	107	4 479
1910	1 200	59	5 620
1911	1 218	41	6 797
1912	1 752	38	8 511
1913	1 587	18	10 080
Kokku:	9 752	622	—

Keskmiselt tekkis sel perioodil iga aasta 1083 tarbijate ühingut, kuna eelmisel perioodil aga ainult 96. Teravalt vähenes likvideeritud ühingute arv: 9 aasta jooksul suleti 622 ühingut, kusjuures eriti

järsult vähenes likvideeritud ühingute arv, alates 1910. a. 1914. a. 1. jaanuariks tegutses riigis 10 080 tarbijate kooperatiivi.[1]

Aastail 1905—1913 hakkas kooperatsioon hõlmama võrdlemisi suuri tööliste ja talurahva hulki.

Kooperatsiooniliikumise tõusu peamiseks põhjuseks on töölisklassi ja talurahva teadlikkuse ja organiseerituse tõus. 1905. a. revolutsiooni käigus said töölised ja talupojad väärtusliku poliitilise kasvatuse kooli, mida nad poleks saanud mitme tavalise arenemise aasta kestel. Töölisklassi ja talurahva teadlikkus tõusis kiiresti ja see väljendus 1907.—1912. aastate reaktsioonile vaatamata ühiskondliku elu kõigis avaldustes.

Kooperatsiooniliikumise tõusu soodustasid tarbijate ühingute töö kohta kogutud kogemused. Tegutsevate kooperatiivide edukas tegevus tekitas veendumuse äsjaavatute töösse. Kooperatiivpropagandistid ja agitaatorid omakorda kasutasid kooperatiivide majanduslikku tugevnemist agiteerimiseks uute ühingute avamise eest.

Suurt osa kooperatsiooni organisatsioonilis-majanduslikul tugevdamisel etendasid Moskva Tarbijate Ühingute Liit ja kohtadel tekkinud kooperatiivide liidud. Nad abistasid äsjaavatud ühinguid nii nõuga kui ka materiaalselt, võimaldades neile krediiti. Seejuures oli nõrkadel ühingutel liitu koondudes võimalik üheskoos osta hankijailt kaupu soodsamatel tingimustel ja sel teel saada suuremat kasumit.

Vaieldamatult soodustas tarbijate ühingute tugevdamist ka asjaolu, et nad kohtasid enamikul juhtudel ikka alles killustatud erakaupmeeste konkurentsi.

Venemaa kaubandusvõrk koosnes 1912. a. akadeemik Strumilini[2] andmetel 1 166 200 ettevõttest. Neist oli esimese järgu (hulgi-) ettevõtteid 10 000, teise järgu (magasinid) 173 100, kolmanda järgu (jaekauplused) 608 100, neljanda järgu (müügipunktid ja kioskid) 349 200 ja viienda järgu (veo- ja kandekaubandus) 25 600. Nende andmete hulka, mis on kogutud väljavõetud äritunnistuste järgi, pole arvatud tohutut arvu rändkaupmehi (korvimehi) ega ülesostjaid kulakute seast, kes hoidusid kõrvale maksustamise eest või keda ei maksustatud väikese käibe tõttu. Kuid needki andmed näitavad, et rõhuva enamiku kaubandusvõrgust meie maal moodustasid jaekauplused, müügipunktid, kioskid ja veo- ning kandekaubandus.

Kaubanduse suurkapital tegutses peamiselt hulgikaubakäibe ja eeskätt börsikäibe alal.

Pärast 1905. a. hakkasid tähtsamate kaupade turul etendama hiiglasuurt osa sündikaadid, kaubanduslikud aktsiaseltsid ja kommertspangad. Sündikaadid haarasid metallurgia-, söe-, nafta-, elektrotehnika-, suhkru-, soola-, tiku-, klaasi-, tubaka- ja muud

[1] Arvesse pole võetud Soomet, kuna pole võimalik kindlaks teha suletud ühingute arvu.

[2] С. Г. Струмилин, Очерки советской экономики, 2. väljaanne, 1930, lk. 232—233.

tööstusharud. Nende arenemisega käis kaasas sündikaati kuuluva tööstustoodangu hindade kiire tõus. Sündikaadid aitasid kaasa hulgikaubanduse edaspidiseks kontsentreerimiseks, sest nad eelistasid toodangu turustamisel olla vahekorras väikese arvu kaubandusfirmadega.

Puuvillase ja linase riide hulgiturul olid valitsevas seisukorras kaubanduslikud aktsiakompaniid. Puuvilla, leiva, karakullnahkade, munade, või ja liha hulgikaubanduses etendasid suurt osa kommertspangad.

Ka jaekaubanduses ilmusid ja arenesid monopolistlikud ühendused, kuid need ei olnud veel laialdaselt levinud.

Kooperatsiooniliikumise tõusu soodustas bolševike tegevus, kes püüdsid Stolõpini reaktsiooni raskeis tingimustes ära kasutada kõige väiksemaidki legaalseid võimalusi (kindlustuskassadest, kooperatiividest, ametiühingutest kuni Duuma tribüünini) sidemete säilitamiseks hulkadega ja nende organisatsioonidega revolutsioonilise liikumise uueks tõusuks.

2. Tarbijate ühingute sotsiaalne koosseis

Sotsiaalselt koosseisult jagunesid tarbijate ühingud vaadeldaval perioodil andmete alusel 1. jaanuariks 1912. a. järgmiselt: [1]

	Arv	Protsentuaalselt ühingute üldarvule
Maa tarbijate ühinguid	4 716	70,1
Linna tarbijate ühinguid	683	10,2
Alevi ja asula ühinguid	504	7,5
Raudtee ühinguid	190	2,8
Vabriku-tehase ühinguid	430	6,4
Tööliste sõltumatuid ühinguid	86	1,3
Ametnike ja ohvitseride ühinguid . . .	97	1,4
Käsitööliste ühinguid	24	0,3
Kokku . . .	6 730	100

Võrreldes neid andmeid tarbijate ühingute sotsiaalse koosseisuga 1904. a., võib näha:

1) maa tarbijate ühingute kiiret kasvu (6,9 korda). 1904. a. moodustasid need 40% kooperatiivide üldarvust, 1. jaanuariks 1912. a. aga 70,1%;

2) raudtee, vabriku-tehase, ametnike ja ohvitseride kinniste kooperatiivide erikaalu tunduvat vähenemist absoluutse arvu kasvu juures 2,4 korda. 1904. a. moodustasid seda tüüpi kooperatiivid 31% tarbijate ühingute üldarvust, 1. jaanuariks 1912. a. aga 10,6%;

[1] Venemaa kõigi tarbijate ühingute nimestik 1. jaanuariks 1912. a., Peterburi, 1912, lk. XII. Andmed hõlmavad 6730 tarbijate ühingut 6797-st, mis tegutsesid 1. jaanuariks 1912. a. (v. k.).

3) lahtised linna üldseisuslikud tarbijate ühingud on suhteliselt (osatähtsuselt) samuti vähenenud, kuid see vähenemine on toimunud mõnevõrra aeglasemalt. 1904. a. moodustasid nad 27% ühingute üldarvust, 1. jaanuariks 1912. a. aga 10,2%. Absoluutselt arvult on need ühingud kasvanud 2,6 korda;

4) tööliste sõltumatute kooperatiivide arv on kasvanud ja nende osatähtsus tarbijate kooperatiivide üldkoosseisus on tõusnud. 1904. a. oli üldse 3 iseseisvat tööliste kooperatiivi (0,3% üldarvust), 1. jaanuariks 1912. a. oli neid aga juba 86 (1,3% tarbijate ühingute üldarvust);

5) alevi ja asula ühingute suurt kasvu.

Seega tuleb selle perioodi kooperatsiooniliikumise omapäraks lugeda maa tarbijaskooperatsiooni, alevi ja asula ühingute ja sõltumatute tööliskooperatiivide tugevnenud arenemist.

Sõltumatud tööliskooperatiivid tekkisid, nagu eespool öeldud, juba tarbijaskooperatsiooni tegevuse algperioodil. Esimeseks sõltumatuks tööliskooperatiiviks oli 1872. a. Aleksandrovi Mehhaanikatehase juures Peterburis asutatud tarbijate ühing «Obštšaja poljza». See ei tegutsenud aga kaua. Niisama kiiresti lagunesid ka teised sõltumatud tööliskooperatiivid. Uus periood nende arengus algas tööliste tõusnud klassiteadvuse pinnal pärast esimest vene revolutsiooni.

Kõige tuntum sõltumatuist tööliskooperatiividest vaadeldaval perioodil oli 1906. a. (põhikiri kinnitati 21. juulil 1906. a.) Peterburis Aleksandrovi Mehhaanikatehase, Obuhhovi ja Semjannikovi tehase (Nevski väravate taga) tööliste poolt asutatud «Trudovoi Sojuz».

Ühingu «Trudovoi Sojuz» tegevuse aluseks olid organisatsiooni iseseisvus ja sõltumatus. See tõmbas kaasa pealinna töölisklassi. 1. maiks 1907. a. oli ühingus juba 3025 liiget, peaaegu eranditult töölised. 1. oktoobriks 1907. a. kasvas osanike arv 8414 inimeseni. Ühingu osakapital ulatus 75 300 rbl. Ühing avas linna äärtel 19 kauplust. Ta avas ka mehhaniseeritud pagaritöökoja. Ühingu aastakäive väljendus üle miljoni rubla suuruses summas.

Ühingu tegevus aga kestis kõigest kolm aastat.

Vajaliku kontrolli puudumine ärijuhtide töö üle, osakondade (rajoonikaupluste) avamine, finantsilist olukorda küllaldaselt arvestamata, olid üheks ühingu likvideerimise põhjuseks. Seisukorda raskendasid politseilised surveabinõud: linnapealik sulges ühingu nõukogu, mis koosnes vabrikute ja tehaste esindajaist, keelati ära kaupluse komisjonide organiseerimine osakondade juures. Et majanduslikud korratused ja ka pidev politsei poolt jälitamine õõnestasid ühingu tegevust, suleti «Trudovoi Sojuz» siseministri korraldusel 1910. a.

Vaatamata oma lühiajalisele tegevusele jättis «Trudovoi Sojuz» jälje sõltumatu tööliskooperatsiooni arenemisele Venemaal. Eriti näitas ta seda, et on võimalik luua suuri tööliste tarbijate ühinguid.

Sel perioodil tekib sõltumatuid tööliskooperatiive meie maa palju-

des linnades: Moskvas, Harkovis, Bakuus, Ivanovo-Voznessenskis, Nikolajevis, Tšeljabinskis, Luganskojes. Esimese Maailmasõja alguseks arvestati juba üle saja sõltumatu kooperatiivi. Nende omapäraks oli väike osamaks, mis oli kättesaadav tööliste laiadele hulkadele, ja peale selle võimaldati selle tasumist tunduva järelmaksuga. Juhatus koosnes töölistest intelligentsi osavõtul. Kooperatiivi ei võetud vastu tehaste ja vabrikute administratsiooni esindajaid. Liikmete vastuvõtt polnud tavaliselt piiratud ainult nende vabrikute või tehaste töölistega, kus antud kooperatiivid asutati, vaid oli avatud kõigile töölistele. Kaubandusruumid olid renditud, harvemini omad.

Sõltumatu tööliskooperatsioon kauples samuti nagu sõltuv vabriku-tehase kooperatsioongi suurel määral järelmaksuga. Kaupade müük järelmaksuga moodustas sõltumatuis ühinguis keskmiselt 16,5% osakapitalist.

Sõltumatu tööliskooperatsiooni üheks heaks küljeks oli enam arenenud kultuurhariduslik tegevus, võrreldes teist liiki kooperatiividega: kulud kultuurhariduslikuks tööks moodustasid 1912. a. 0,69% kulude üldsummast (0,31% vastu linna üldseisuslikes ühingutes, 0,42% maa ja 0,50% sõltuvates vabriku-tehase ühingutes).

Arusaadavalt ei tule sõltumatut tööliskooperatsiooni idealiseerida. Ta hõlmas, nagu sõltuv vabriku-tehase kooperatsioongi, väikest töölisklassi kihti ja tal olid needsamad puudused nagu kooperatsiooni muudel vormidelgi kapitalismi tingimustes. Kuid ta vastas rohkem tööstusproletariaadi ülesannetele ja seisis lähemal töölisliikumise ülejäänud vormidele.

Võrdlemisi tugevalt arenes sel perioodil maa tarbijaskooperatsioon. Tema arenemise aluseks oli tulude ja kulude rahalisuse kasv maaelanikkonna eelarvetes küla kodanliku ümberehituse käigus. Peale selle said talurahva tunduvad kihid kooperatsiooni ülesehitamise kogemuste põhjal aru, et kooperatiivide organiseerimisega parandavad nad mõningal määral oma materiaalset seisukorda.

Maa tarbijaskooperatsiooni arenemist soodustasid ühtlasi nii külas levima hakanud krediitkooperatsioon kui ka piimaühingud ja muud majandusliku kooperatsiooni liigid.

Krediitkooperatsioon teostas maal oma krediitoperatsioonide kõrval ühtlasi kaubanduslik-vahenduslikke operatsioone, kusjuures 1913. aastaks kasvasid need operatsioonid pidevalt. Paljude ühingute juurde organiseeriti magasine ja kauplusi, mis hiljem muutusid iseseisvateks tarbijate ühinguteks. Sama võis tähele panna võitööstuse ja teiste artellide juures.

Olemasolevad andmed kinnitavad seda asjaolu. Nii arvestati 1. jaanuariks 1914. a. võitööstuse artellide juures 133 tarbimispoodi, põllumajanduslike turustus-varustusühingute juures — 231 ja krediitkooperatiivide juures — 110.

Alevi ja asula tarbijate ühingud olid lahtised kooperatiivorganisatsioonid ja ühendasid kaubanduspunktides, vabriku-tehase asula-

tes ja arenenud kodutööndluse kohtades peamiselt töölisi, kodutöönd-ajaid ja teenistujaid.

Tarbijate ühingute iseloomustuse selle perioodi lõpul võib anda järgmistes arvudes.

1913. a. oli tarbijaskooperatsiooni liikmete arv 1 400 000 inimest ja ühe ühingu keskmine liikmete arv 139. Osakapital moodustas 28 miljonit rubla (ühe ühingu kohta tuli 2780 rubla ja ühe osaniku kohta 20 rubla). Tarbijate ühingute käive väljendus 250 miljoni rubla suuruses summas; ühe ühingu kohta tuli keskmiselt 24 800 rubla ja ühe osaniku kohta 178 rubla.[1]

Kõige suuremad olid raudtee ja vabriku-tehase kooperatiivid, keskmised — linna üldseisuslikud ja tööliste kooperatiivid, kõige väiksemad — maakooperatiivid.

Aastakäive ühe osaniku kohta moodustas: linna tarbijate ühingutes umbes 221 rubla, töölisühingutes 205 rubla ja maaühingutes 156 rubla. Umbes poole käibest teostasid kooperatiivid mitteliikmetega (48%); maa tarbijate ühingutes moodustas kaupade müük mitteliikmetele isegi 52%.

3. Moskva Tarbijate Ühingute Liit aastail 1905—1913

Vaadeldaval ajajärgul toimub tarbijate kooperatiivide liitude kasv. Moskva Tarbijate Ühingute Liit muutub ikka enam Venemaa tarbijaskooperatsiooni keskuseks. Tema töömahu laienemist võib näha järgmistest andmetest:[2]

Aastad	Liikmete tarbijate ühingute arv	Liikmete liitude arv	MTÜ Liitu kuuluvate tarbijate ühingute liikmete arv	Käive rublades	Osakapital rublades	Omatoodang rublades	Tegevus kirjastuse alal (raamatute, brošüüride, arveblankettide arv eks.)
1905	142	—	65 520	290 759	17 656	—	—
1906	149	—	97 148	399 978	19 132	—	—
1907	185	—	123 025	605 842	27 558	—	—
1908	217	—	135 000	1 174 556	38 508	—	—
1909	273	—	149 058	1 953 415	47 822	—	72 000
1910	393	—	—	—	72 735	—	43 500
1911	548	1	179 601	3 611 709	103 414	—	298 000
1912	760	7	225 776	5 953 787	169 801	—	517 000
1913	1 007	9	284 530	7 834 777	234 418	39 770	912 000

[1] «Потребительская кооперация за 10 лет советской власти». Juubelikogumik, Tsentrosojuz, 1927, lk. 223, tabel 1 «Tarbijaskooperatsiooni liikumine Venemaal aastail 1913—1916».

[2] Tsentrosojuz, Rahvusvahelise kooperatiivdelegatsiooni memorandum, 1922. a. väljaanne, tabel 1 («Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu kasv, alates 1898. a.» (v. k.).

1907. a. alates läheb liit üle komisjoni operatsioonidelt aktiivsetele kaubandusoperatsioonidele hulgivahendajana oma ladudest. Nižni-Novgorodi Makarjevi laadal esines liit nii tema koosseisu kuuluvate kui ka tema liikmeks mitteolevate tarbijate ühingute ühiste ostude organiseerijana. 1913. a. alates algab liidu tootmistegevus (sel aastal avati teepakkimise vabrik).

Liit arendab ühtlasi tunduvat organisatsioonilist ja kultuurhariduslikku tegevust. Tema initsiatiivil kutsutakse kokku kaks kooperatiivide kongressi (esimene 1908. a. ja teine 1913. a.). Liit andis laialdast konsultatsiooni ja instruktaaži organisatsioonilistes, kaubanduslikes, finantsalastes ja juriidilistes küsimustes. Suurt tähtsust omas tol ajal liidu poolt ühtse arvepidamissüsteemi väljatöötamine tarbijate ühingutele.

Liit arendas tegevust kirjanduse alal: anti välja suurel arvul instruktsioonilist ja propagandamaterjale, raamatuid ning brošüüre. 1912. a. võttis MTÜ Liit aktiivselt osa kooperatiivala kursuste organiseerimisest Moskva Šanjavski ülikooli juures, 1913. a. alates aga organiseeris ta selle ülikooli juures alalise kooli kooperatiivühingute teenistujate ettevalmistamiseks. 1909. a. organiseeris liit ühingute kooperatiivse kindlustamise loodusõnnetuste vastu.

MTÜ Liidu tegevuse iseloomustamiseks on väga näitlik tema poolt ühendatud ühingute koosseis. 1913. a. jagunesid need ühingud sotsiaalselt tunnuselt järgmiselt: linna üldseisuslikke ühinguid oli 21,9%, vabriku-tehase omi 13,7%, raudtee omi 2,1%, tööliste sõltumatuid ühinguid 4,2%, maaühinguid 55,0%, põllumajanduslike ja krediitkooperatiivide juures asuvaid ja muid ühinguid 2,4% ning liidulisi koondisi 0,7% üldkoosseisust.

Seega olid MTÜ Liidu liikmete koosseisus ülekaalus maa tarbijate ühingud (57,4%). Linna üldseisuslikud ühingud, vabriku-tehase ja raudtee kooperatiivid moodustasid kokku 41,9%. Seejuures koosnes ühing 1899. a. 17 linna, 13 vabriku-tehase, 2 tööliste sõltumatust ja 5 muust ühingust (ohvitseride, ametnike jne.). Seega hakkas MTÜ Liit, olles sündinud linnakooperatsiooni keskusena, järjest enam haarama maakooperatsiooni.

Maa tarbijate ühingute väikese keskmise osanike koosseisu tõttu aga moodustas vabriku-tehase, raudtee, tööliste sõltumatute ja linna üldseisuslike ühingute liikmete arv enamuse (näiteks 1912. a. 60,6%).

Võrreldes liitu kuuluvate ühingute sotsiaalset koosseisu kõigi Venemaal 1. jaanuariks 1912. a. tegutsenud tarbijate ühingute sotsiaalse koosseisuga, võib öelda, et MTÜ Liit teenindas rohkem linna- ja tööliskooperatsiooni kui maakooperatsiooni.

Moskva liitu kuulusid suuremad ja võimsamad ühingud. Nii tuli andmete järgi 1. jaanuariks 1912. a. ühe MTÜ Liitu kuuluva ühingu kohta keskmiselt 370 liiget. Samal ajal tuli üle Venemaa ühe tarbijate ühingu kohta keskmiselt 142 liiget.

Moskva Tarbijate Ühingute Liidu tugevnemise kõrval toimub liitude loomine kohtadel. Tekib terve rida suuri liite: Kiievi (1909. a.),

Varssavi (1911. a.), Permi (1912. a.), Jekaterinburi (1913. a.) ja mõned teised liidud.

Need liidud aga ei suutnud kuni 1914.—1917. aastate sõjani laialdaselt arendada oma tegevust, mõned neist aga isegi likvideeriti, kuna nad töötasid kahjumiga (näiteks Kiievi liit).

Laialdaselt hakkasid levima tarbijate ühingute väikesed rajoonilised koondised. Seda soodustas MTÜ Liidu poliitika, kes astus välja suurte liitude loomise vastu kohapeal ja kaitses väikeste rajooniliste koondiste organiseerimist.

Tarbijate ühingute väikesed rajoonilised koondised olid väga mitmekesiste vormidega: osaühingud, kaubandus-usaldusühingud, koondised lepingu alusel ja põhikirja (tarbijate ühingute normaalpõhikirja) alusel töötavad organisatsioonid.

4. Kooperatiivide kongressid aastail 1908 ja 1913

Kooperatsiooniliikumise arenemises olid suure tähtsusega aastail 1908 ja 1913 toimunud kooperatiivide kongressid.

Esimene ülevenemaaline kooperatiivide kongress astus kokku 1908. a. Moskvas.[1] Ta töötas 16. kuni 21. aprillini. See oli Venemaa kooperatsiooni kõigi liikide esindajate kongress. Sellest võttis osa 824 delegaati, kes esindasid 157 tarbijate ühingut, 118 krediitühingut, 45 laenu-hoiukassat, 42 põllumajanduslikku ühingut, 22 tootmis- ning tööartelli ja mõningaid muid organisatsioone. Kongress toimus rasketes tingimustes, kuna seda jälitati politsei poolt. Keelati rea küsimuste arutamine, nagu näiteks vastastikune kindlustamine, tarbijate ühingute suhtumine ametiühingutesse, seadusandlus kooperatiivalal ja kooperatiivide kongressi alaline organ.

Kongressi tarbijassektsioonis olid peaküsimusteks tarbijate ühingute sisemine tegevus ja organiseerimine. Kongress võttis tarbijaskooperatsiooni töö aluseks Rochdale'i põhimõtted. Sektsioon otsustas, et osamaksu pealt tuleb maksta ainult protsenti, kuna kasum tuleb jaotada ostude järgi; ühingud peavad üle minema igal pool järelmaksuga müügilt müügile sularaha eest; kooperatiivorganisatsioonid peavad hoidma poliitilist neutraliteeti.

Tööliskooperatsiooni esindajad esitasid mõningaid parandusi, millest osa võeti vastu, osa aga lükati tagasi. Nii võeti järelmaksuküsimuses vastu parandus, mis väljendus eeskirjas, et erandina üldreeglist, mis keelab müügi järelmaksuga, võimaldati töötuile proletaarlastele järelmaks suuruses, mis ei ületa nende poolt tasutud osamaksu.

Ettepanek selle kohta, et tarbijate ühingud, kes praktiseerivad müüki järelmaksuga, ei katkestaks müüki streikide ja lokautide ajal, lükati tagasi.

[1] 1896. a. Nižni-Novgorodi tarbijate ühingute kongressi loetakse nõupidamiseks, sest see toimus ülevenemaalise kaubandus-tööstuse kongressi sektsioonina, s. o. mitte iseseisvalt.

Tööliskooperatsioonide esindajate ettepanekut selle kohta, et osa tarbijate ühingute puhaskasumist eraldataks töölisklassi teiste organisatsioonide toetamiseks, ei pandud hääletusele sellepärast, et linnade üldseisuslike ja maakooperatsioonide esindajad olid selle vastu.

Kongressi otsused tarbijate ühingute tegevuse kohta Rochdale'i põhimõtteil soodustasid mõningal määral kooperatiivide majandusliku tegevuse parandamist. Kuid nad eraldasid kooperatsiooni töölisklassi ja talurahva vabadusvõitluse ülesandest, tugevdasid «kooperatismi» positsioone.

Teine ülevenemaaline kooperatiivide kongress toimus 1. kuni 7. augustini 1913. a. Kiievis. Sellest võttis osa 1400 delegaati 900 organisatsiooni poolt. Kongress leidis aset soodsamas olukorras, mis oli kujunenud seoses töölis- ja talurahvaliikumise tõusuga riigis pärast 1907.—1912. aastate reaktsiooni. Kuid ka sel korral ei olnud võimalik pääseda politsei hooldusest: kongressi istungeil oli eesistujaks valitsuse poolt määratud ametnik.

Kongress arutas järgmisi küsimusi:

1) kooperatsiooni seaduse projekt;
2) liiduline ülesehitus;
3) tööliste ja teenistujate seisukord kooperatsioonis.

Kongressi poolt vastuvõetud kooperatsiooni seaduse projekti aluseks pandi uuestitekkivate kooperatiivide avaliku registreerimise põhimõte valitsusorganites kohapeal. Kooperatiivide eesmärgiks määrati osanike ainelise olukorra parandamine ja kaasaaitamine nende vaimsele arenemisele. Seoses sellega oli seaduse projektis pühendatud suurt tähelepanu kooperatsiooni kultuurhariduslikule tegevusele.

Tarbijaskooperatsiooni liidulise ülesehituse põhimõtete arutamisel puhkesid väga elavad vaidlused, mis paljastasid kaht suunda selles küsimuses: «tsentraalne» (MTÜ Liit) ja «föderaalne» (Lõuna ja Uraali tarbijate ühingud).

«Tsentralistid» arvasid, et Moskva liit peab olema üksikute kooperatiivide liit, kes vajaduse piires moodustavad kohtadel väikesi rajoonilisi koondisi. «Tsentralistid» põhjendasid oma ettepanekuid vajadusega koondada kooperatsiooni ostujõudu ühte keskusse.

«Föderalistid», lähtudes majandusliku initsiatiivi arendamise vajadusest kohapeal, arvasid, et MTÜ Liit peab olema oblastiliitude liiduks, mis omakorda peavad koondama väikesi rajooniliite ja üksikuid kooperatiive. Kongress võttis vastu MTÜ Liidu ettepaneku, s. o. pooldas «tsentralistlikku» liidulise ülesehituse skeemi.

Praktiliselt, nagu näitas kooperatsiooniliikumise edaspidine käik, toetasid tarbijate ühingud MTÜ Liidus üksnes väikese osa oste (18—20%) ja sidusid ennast järjest tugevamini tekkinud oblastiliitudega.

Kongressil võeti ühtlasi vastu otsus kooperatsiooni kongresside perioodilise kokkukutsumise ja kongresside nõukogu kohta.

Küsimuses kooperatsiooni teenistujate ja tööliste seisukorra kohta otsustati asetada nad parematesse tingimustesse, võrreldes erakaubandusega, ja vastastikuste suhete aluseks panna kollektiivleping.

Kongressil ilmnesid teravad klassilahkhelid maa- ja üldkodanliku kooperatsiooni vahel ühelt poolt ja tööliskooperatsiooniga teiselt poolt. Tööliskooperatsioon püüdis revolutsioonilise töölisliikumise ja sotsiaaldemokraatliku (bolševike) partei tõusva mõju all lülitada tarbijaskooperatsiooni hargnevasse vabadusvõitlusse. See väljendus kongressi tööliste rühma deklaratsioonis (avalduses) kooperatsiooni ülesannete kohta. Seda deklaratsiooni ei lubanud tsaarivalitsuse esindaja — kongressi juhataja — avaldada. See avaldati Peterburi bolševike ajalehes «Severnaja pravda».

Deklaratsioonis öeldi, et tööliste tarbijate ühingute delegatsioon eitab kaasaegse kooperatsiooni tähtsust uue sotsiaalse korra instituudina, kaasaegsetes kooperatsiooniliikumist moodustavates elementides aga — ühtse klassi tähtsust; et tööliskooperatsioon loeb ennast proletaarse liikumise osaks; et tööliskooperatsiooni ülesehituse ülesandeks on oma, sõltumatute tööliskooperatiivide ja nende keskuste loomine.

Mitte rahuldudes MTÜ Liidu tegevusega, esines tööliskooperatiivide delegatsioon tööliskooperatsiooni sõltumatu keskliidu loomise poolt.

Kuid siin kohtasid tööliskooperatiivid tsaarivalitsuselt kõige tugevamat vastupanu. Isevalitsuslik režiim võitles igasuguse ühiskondliku isetegevuse avalduse vastu, ja eriti rangelt töölisorganisatsioonide vastu. Tööliste tarbijate ühingud, eriti sõltumatud, olid politsei salajaste ja avalike agentide pideva valve all. Tööliskooperatsioonid tegid siiski rea katseid oma liiduliste koondiste loomiseks.

Nii koondusid aastail 1910—1911 MTÜ Liitu kuuluvad Moskva tööliskooperatiivid kultuurharidusliku töö pinnal ja lõid selleks eribüroo, mida nimetati «Kollektiiviks». Edaspidi hakkas see «Kollektiiv» teostama kaupade oste tema koosseisu kuuluvatele ühingutele. Kuid kogu seda tööd pidi ta tegema igasuguse põhikirjata ning lepinguta. Alles 1916. a. oktoobris muudeti «Kollektiiv» ümber «Moskva Tööliskooperatiivide Liiduliseks Ühinguks» kõigi kooperatiivkeskuse funktsioonidega.

Katseid tööliskoperatsiooni iseseisvate liiduliste keskuste loomiseks tehti ka maa teistes rajoonides, kõige rohkem tööstusrajoonides. Kuid need ebaõnnestusid. Nii ei õnnestunudki tööliskooperatiividel luua ülevenemaalist tööliskooperatsiooni keskust tsaari-Venemaal nii tsaarivalitsuse kui ka menševike, esseeride ja MTÜ Liidu «kooperatismi» jüngrite vastuseisu tõttu.

Suursündmuseks selle perioodi kooperatsiooni elus oli kõigi kooperatsiooniliikide krediitkeskuse — Moskva Rahvapanga — loomine 1911. a. Soovi sellise panga organiseerimiseks avaldas 1908. a. Moskva kooperatiivide kongress. Moskva Panga tegevus avaldas

positiivset mõju kooperatsiooni finantsilisele seisukorrale. Peale selle kiirendas panga organiseerimine oblasti- (kubermangu-) liitude moodustamist, kuna pangal oli raske töötada arvukate tarbijate ühingutega ja väikeste rajooniliitudega.

5. Bolševikud kooperatsiooniliikumises aastail 1905—1913

Menševikud levitasid visalt versiooni selle kohta, nagu ei oleks bolševikud omistanud kooperatsiooniliikumisele revolutsioonieelsel Venemaal tõsist tähtsust. Kahjuks on see bolševike kooperatsioonisse suhtumise moonutatud valgustamine kajastunud ka mõnede kommunistide-kooperaatorite töödes ja reas kooperatiivi väljaannetes.

Tegelikult omistasid bolševikud tööliskooperatsioonile alati suurt tähtsust.

J. V. Stalin oma aastail 1906—1907 kirjutatud töös «Kas anarhism või sotsialism?» määras kindlaks bolševike suhtumise kooperatiividesse järgmiselt:

«Kõige levinumad ja massilisemad organisatsioonid on ametiühingud ja tööliskooperatiivid (peamiselt tootmis-tarbimiskooperatiivid). Ametiühingute eesmärgiks on võitlus (peaasjalikult) tööstuskapitali vastu tööliste olukorra parandamise eest kaasaegse kapitalismi raamides. Kooperatiivide eesmärgiks on võitlus (peaasjalikult) kaubanduskapitali vastu tööliste tarbimise laiendamise eest esimese järgu tarbeainete hindade alandamise teel, muidugi sama kapitalismi raamides. Nagu ametiühingud, nii ka kooperatiivid on proletaarset massi organiseerivate vahenditena proletariaadile tingimata vajalikud. Marxi ja Engelsi proletaarse sotsialismi seisukohalt peab proletariaat seepärast kinni haarama neist mõlemast organisatsioonivormist, kindlustama ja tugevdama neid, — muidugi niivõrd, kui olemasolevad poliitilised tingimused seda võimaldavad.» [1]

Seejuures osutas J. V. Stalin vajadusele kõigil juhtumeil kindlustada proletariaadi partei ideelis-poliitilist mõju ametiühinguile ja kooperatiividele.

Bolševikud sidusid tööd kooperatiivorganisatsioonides alati sotsialistliku töölisliikumise peaeesmärgiga — kodanluse võimu kukutamisega, proletariaadi diktatuuri kehtestamisega ja sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisega. Lenin osutas menševike taandumisele sellest peaülesandest, kritiseerides nende «teooriat» kapitalismi sissekasvamisest sotsialismi tarbijate ühingute arenemise kaudu. [2]

1908. a. märtsis võttis Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Keskkomitee vastu resolutsiooni kooperatiivide kohta, mis avaldati 25. (12.) märtsil 1908. a. ajalehes «Proletari» nr. 25. Selles resolutsioonis vaadeldakse tööliste tarbijate kooperatiivi kui pro-

[1] J. V. Stalin, Teosed, 1. kd., Tallinn, 1952, lk. 333.

[2] V. I. Lenin, Teosed, 9. kd., Tallinn, 1952, lk. 335. 17. (4.) oktoobril 1905. a. avaldatud artikkel ««Iskraliku» taktika viimane sõna ehk naljavalimised kui uued ülestõusule õhutamise motiivid».

letariaadi massiorganisatsiooni ühte vormi. Resolutsioon osutab kooperatsioonililikumise kiirele arenemisele Venemaal, mis oli üheks töölisklassi tõkestamatu organiseerimistungi tunnuseks, ja kutsub parteiorganisatsiooni üles pöörama sellele liikumisele intensiivsemat tähelepanu. Resolutsioon kohustab partei liikmeid osa võtma olemasolevatest kooperatiividest, aitama kaasa nende arenemisele ja seal, kus on olemas vähegi arenenud ametiühinguliikumine, võtma endale initsiatiivi uute kooperatiivide asutamiseks. Resolutsioonis osutatakse, et selle juures tuleb tarbijate kooperatiivide organisatsioonides kõvendada rangelt ja järjekindlalt läbiviidud demokraatlikke aluseid: sisseastumis- ja osamaksude madalaid määrasid, iga osaniku õigust, osatähtede arvule vaatamata, ainult ühele häälele, töötingimuste sisseseadmist kokkuleppe alusel ametiühingutega, kasumi suunamist töölisliikumise hariduslikeks, kutselisteks ning poliitilisteks vajadusteks ning kooperatiivettevõtete laiendamiseks jne. Resolutsioon nõuab tarbijate kooperatiivide kaasatõmbamist ühiseks tegevuseks ametiühingutega ja sotsiaaldemokraatliku töölisparteiga. Selleks peavad partei liikmed kaasa aitama töölisliikumise kõigi vormide võimalikuks tihedaks lähenemiseks, selgitama massidele, et kooperatiivid ei suuda asendada võitlus- ja poliitilisi organisatsioone, ja otsustavalt võitlema katsetega piirata proletariaadi organiseeritud tegevust kooperatiivide raamidega.

1908. a. märtsis pöördus VSDTP Keskkomitee erikirjaga kooperatiivide küsimuse kohta parteiorganisatsioonide poole. Selles kirjas olid Keskkomitee resolutsioonis kooperatiivide kohta arendatud eeskirjade ja konkreetsete Venemaa tegelikkuse tingimuste analüüsi alusel üksikasjaliselt väljatöötatud tööliskooperatsiooni tegevuse praktilised momendid ja kätte juhatatud kooperatiivorganisatsioonides töötavate partei liikmete ülesanded.[1] Eriti tähtsad olid juhised vajaduse kohta ehitada tööliskooperatiive proletaarse klassivõitluse pinnal, tehase administratsioonist sõltumata kooperatiivide loomise kohta, partei liikmete osavõtu kohta tööliskooperatiividest, kaasa arvatud ka need tööliskoosseisuga kooperatiivid, kus demokratismi põhimõtteid ei ole teostatud (nagu näiteks sõltuvad vabriku-tehase ja raudtee ühingud).

Silmapaistva tähtsusega oli 8. oktoobril (25. septembril) 1910. a. «Sotsial-demokrat'is» nr. 17 avaldatud Lenini artikkel «Kooperatiivide küsimus sotsialistide rahvusvahelisel kongressil Kopenhaagenis». See artikkel kujutas endast programmilist dokumenti bolševike partei ja töölisklassi suhtumisest tarbijaskooperatsiooni.

Selles määrab Lenin kindlaks marksistliku liini kooperatiivide küsimuses uutes tingimustes — töölisliikumise arenemise selle staadiumi tingimustes, kus ta hakkas haarama proletaarseid kooperatiive klassivõitluse voolu.

Pärast 1905. a. revolutsiooni lüüasaamist haarasid kooperatsioonist kinni revolutsioonist täielikult taandunud menševike ja essee-

[1] «Пролетарий» nr. 26, 1. aprill (19. märts) 1908. a.

ride oportunistlikud parteid. Menševikud ja esseerid vastandasid revolutsioonilisele poliitilisele võitlusele majandusliku võitluse ja muutsid legaalsed ühingud ja puhtmajanduslikud organisatsioonid oma tegevuse keskuseks. Nad hakkasid intensiivselt täitma kooperatsiooni ridu oma inimestega. Tunginud kooperatiivorganisatsioonidesse, püüdsid menševikud ja esseerid töölisklassi ja töötajaid kõrvale juhtida revolutsioonilselt teelt kokkuleplikkuse teele.

Bolševikud olid veendunud revolutsiooni uue tõusu möödapääsmatuses ja valmistasid masse ette selleks tõusuks. Seejuures oli kõige tähtsam sideme säilitamine ning tugevdamine töötajatega ja tööliste organisatsioonidega. Kõige karmima politseiterrori tingimustes nõudsid need ülesanded partei põrandaaluse organisatsiooni kõvendamist ja bolševike töö laiendamist legaalsetes, lahtistes töölisorganisatsioonides (ametiühingutes, kooperatiivides jm.), selleks et muuta viimased partei tugipunktideks.

Selleks tuli massidest isoleerida ja hävitada tööliste legaalsetesse organisatsioonidesse tunginud menševikud, esseerid ja kodanlikud intelligendid.

Moskva Tarbijate Ühingute Liidu juhtkonnas organiseerus selle loomisest alates «kooperatismi» või «kooperatiiv-sotsialismi» pooldajate reformistlik rühm (Merkulov, Totomiants jt.). Nad kaitsesid neutraliteedi põhimõtet klassi- ja poliitilises võitluses. Nad püüdsid koos menševike, esseeride ja liberaalse kodanluse esindajatega (Tugan-Baranovski jt.) igati tõkestada kooperatsiooniliikumise osavõttu töölisklassi ja talurahva revolutsioonilisest vabadusvõitlusest.

Selle reformistliku rühmaga oli tarvis võitlusse astuda.

Samuti oli tarvis hävitada partei varjatud vaenlased, proletariaadi väikekodanlikud kaasajooksikud — otzovistid, kes nõudsid töölissaadikute ärakutsumist Riigiduumast ja revolutsionääride igasuguse töö lõpetamist legaalsetes organisatsioonides üldse.

Lenini ja Stalini juhtimisel õnnestus bolševikel saavutada põrandaaluse ja legaalse töö osava ühendamise tagajärjel võit legaalsetes töölisorganisatsioonides (eeskätt ametiühingutes). Sellel oli suur tähtsus jõudude ettevalmistamisel uueks revolutsiooniliseks tõusuks.

Bolševikel õnnestus tõusta tõsiseks jõuks ka tööliste kooperatsiooniliikumises. 1913. a. oli võrdlemisi suur arv tööliskooperatiive nende ideelisel juhtimisel. See väljendus teisel ülevenemaalisel kooperatiivide kongressil 1913. a. Kiievis, kus tööliskooperatsioon esines bolševike mõjutusel oma klassi programmiga (deklaratsiooniga). Bolševike mõjutusel, osaliselt ka nende vahetul juhtimisel kasvas sõltumatute tööliskooperatsioonide arv.

Seda revolutsioonilise töö tugevnemist kooperatiivides märkas tsaariohranka.

1916. a. siseministeeriumi politseidepartemangu poolt koostatud ja kohalikele žandarmeeriavalitsustele juhindumiseks saadetud «Märgukirjas kooperatsiooniliikumise kohta» öeldakse: «Kõikjal

tekkinud kooperatiivasutustes on grupeerunud revolutsiooniliste ja pahempoolsete parteide esindajad, kes igati ahvatlevad kooperatiive poliitilise võitluse teele... Juba mitme aasta eest pöörasid opositsioonilised ja revolutsioonilised parteid tähelepanu kooperatiivasutustele ja otsustasid neid ära kasutada oma kitsaparteilisteks eesmärkideks... 1908. a. aprillis asetleidnud esimesest ülevenemaalisest kongressist alates püüavad sotsiaaldemokraadid ära kasutada kooperatiivorganisatsioone oma kuritegelike ideede propageerimiseks ja revolutsioonilise kaadri ettevalmistamiseks nii linnaelanike, tööliste kui ka eriti talupoegade seas. VSDTP Keskkomitee on kooperatiivide suhtes muuseas tunnistanud, et tarbijate ühingud, koondades töölisi võitluseks ekspluateerimisega väikeste vahendajate poolt ja parandades teatud tingimustel tööliste materiaalset olukorda, on proletariaadi massiorganisatsiooni üheks vormiks, kusjuures sotsiaaldemokraadid peavad kooperatiivide mõjutamise huvides moodustama igas kooperatiivis liidetud rühma, mis on tihedalt seotud partei kohaliku keskusega.»[1]

Tsaariopritšnikud ei kartnud alusetult, et bolševikud, kellel on õige marksistlik teooria, selge programm ja lahingutes karastatud revolutsiooniline kaader, oskavad viia kooperatsiooniliikumise proletariaadi klassivõitluse radadele. Sellepärast jälitasid nad karmilt bolševikke ja tormasid kallale revolutsiooniliste elementide mõju all olevatele kooperatiividele, sulgedes niisugused kooperatiivid.

IX PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOON ESIMESE MAAILMASÕJA PERIOODIL

1. Perioodi olukorra iseloomustus

1. augustil (19. juulil) 1914. a. astus Venemaa Esimesse Maailmasõtta. See oli sõda maailma ja mõjusfääride ümberjaotamise pärast — imperialistlik sõda.

Tsaarivalitsus astus selles sõjas välja inglise-prantsuse imperialismi poolel ja toetus feodaalmõisnikele ning vene imperialistlikule kodanlusele.

Väikekodanlikud oportunistlikud parteid — menševikud ja esseerid, jutlustades kodanliku «isamaa» kaitsmise vajadusest ja toetades «kodurahu» poliitikat, aitasid pidada isevalitsusel, feodaalmõisnikel ja imperialistlikul kodanlusel röövellikku sõda.

Ainult bolševikud jäid truuks lepitamatu võitluse lipule isevalitsuse vastu, mõisnike ja kapitalistide vastu, imperialistliku sõja vastu. Selles võitluses toetas neid töölisklass.

---

[1] Кооперация с точки зрения охранки, Saraatovi krai Tarbijate Ühingute Liidu väljaanne, 1917, lk. 4—5, 16.

Tsaari-Venemaa polnud sõjaks ette valmistatud. Tema tööstus oli teiste kapitalistlike maade tööstusest palju maha jäänud. Põllumajandus oma poolfeodaalse maavalduse ja massiliselt vaesunud talurahvaga ei saanud olla kindlaks majanduslikuks aluseks pikaajalise sõja pidamisele.

Sõda viis majanduslikult mahajäänud majanduse laostumisele. Suurtööstuse tarbeesemete tootmine langes 1917. a. kahekordselt, võrreldes 1913. a. Teraviljakultuuride külvipind vähenes 94 miljonilt hektarilt 1913. a. 85 miljoni hektarini 1917. a. Teravilja tootmine langes neil aastail umbes 1,5 miljardi puuda võrra.

Korratu transport põhjustas maa lagunemise enam-vähem isoleeritud rajoonideks. Selle tagajärjel tekkis juba 1915. a. sügisel toitluskriis: linnad nälgisid, sõjavägi aga sai ainult poole vajalikust toitlusnormist. Sõja finantseerimine peamiselt paberrahade väljalaskmise arvel, tööstuse ja põllumajanduse toodangu langus, ennenägematu spekulatsioon, eriti monopolistlike ühenduste poolt, kutsusid esile hindade tohutu tõusu. 1916. a. lõpul olid kõigi kaupade hinnad, võrreldes 1914. a. algusega, tõusnud keskmiselt seitse korda. Veel rohkem tõusid laiatarbekaupade hinnad.

Tsaarivalitsus katsus seisukorraga toime tulla sõjaväelise reguleerimise meetoditega. Ta seadis sõja algul sisse esimese järgu tarbekaupade jaehindade takseerimise linnades ja mõnedes maakohtades. Kuid seda abinõu ei kindlustatud baasiga kaupade kindla laekumise näol. Viimased laekusid vabakaubanduse korras. Sellepärast pankroteerus hindade takseerimise süsteem juba 1916. a.

Armeele vajalike põllumajandussaaduste varumist teostas tsaarivalitsus kokkuostjate kaudu, kusjuures varumise stimuleerimiseks kõrgendas ta korduvalt hindu. Need hindade muutmised kõvendasid spekulatsiooni. 1916. a. lõpul seadis valitsus sisse teravilja ja moona «sundnormid» kubermangudele, maakondadele ja küladele, mille eesmärgiks oli teravilja äravõtmine talurahvalt, kuid mis ei puudutanud mõisnikke ega spekulante.

Samal 1916. a. sanktsioneeris tsaarivalitsus kohalike linnavalitsuste initsiatiivi suhkru-, liha-, leiva-, petrooleumi- ja mõnede teiste toiduainete kaartide sisseseadmise kohta, kuid ei võtnud endale vastutust kaardisüsteemi juhtimise eest. Selle tulemusel seati mitmesugustes linnades sisse mitmesuguste toiduainete kaardid erinevate varustamisnormidega, kusjuures elanikkonnale ei kindlustatud kuskil reaalselt kaartidel tähendatud toiduainete miinimumi.

Tsaarivalitsuse «abinõud», mis kaitsesid mõisnike ja suurkapitali huve, teravdasid veelgi maa nälga toiduainete ja tööstuskaupade alal.

Neis tingimustes mõjus tsaariarmee lüüasaamine rindel tugevasti töötavate masside meeleolule, kes tugevdasid oma võitlust isevalitsuse vastu.

Rööveilikust sõjast huvitatud kodanlus lõi terve rea organisatsioone valitsuse abistamiseks sõja pidamisel (sõjatööstuskomiteed,

semstvote ja linnade liit jne.). Neid kodanlikke organisatsioone toetasid menševikud, esseerid ja «kooperatismi» esindajad. Ainult bolševikud pidasid lepitamatut revolutsioonilist võitlust imperialistliku sõja kodusõjaks muutmise loosungi all.

2. Kooperatsiooni kasv. Linna üldseisuslik, töölis- ja maakooperatsioon sõjaperioodil

Sõja-aastail kasvas kooperatsioon väga jõudsalt; suurenes tarbijate ühingute arv, tõusis liikmete-osanike arv, suurenesid käibed. See nähtub järgmistest andmetest: [1]

Aastad	Tarbijate ühingute arv	Liikmete arv (tuhandetes)	Käive miljonites rublades
1914	11 400	1 650	290,0
1915	14 500	2 610	580,0
1916	23 500	6 815	1 762,0 (sellest süsteemi alllülide käive 1036 miljonit rubla)

Elukalliduse lakkamatu tõusu tingimustes kõvendas erakaubanduskapital äärmiselt spekulatsiooni kaupadega ja kooperatiivid olid tarbijate silmis organisatsiooniks, kes olgugi puudulikult, siiski kaitses nende huvisid ja hoolitses nende vajaduste rahuldamise eest. Kooperatsiooni kasvu soodustas kooperatiivide kaasatõmbamine rea normeeritud toiduainete ja esimese järgu tarbeainete jaotamisega.

Vale oleks aga seletada kooperatsiooni kasvu ainuüksi sõjaliste teguritega. Tegelikult algas laialdane kooperatsiooniliikumine juba 1912. a. alates. See valmistati ette kogu eelnenud arenguga ja väljendus paljude kooperatiivide avamises ning osanike arvulises kasvus. Sõja-aja tingimused moodustasid väga mõjuva lisateguri.

Sel perioodil kõvenes tarbijaskooperatsioon majanduslikult.

Osanike keskmine arv ühe ühingu kohta kasvas 139-lt 1913. a. 360-ni 1916. a. Keskmine käive ühe liikme kohta suurenes 178 rublalt 260 rublani. Kooperatiivid läksid järelmaksuga müügilt üle kauplemisele sularaha eest. Tugevnes osanike vahendite mobiliseerimine osamaksude, sissemaksete ja dividendide majanduslikeks eesmärkideks suunamise arvel.

Tutvudes kooperatiivide sotsiaalse koosseisuga sõja-aastail, peab mainima linna üldseisuslike tarbijate ühingute ja sõltumatute tööliskooperatiivide tunduvat arvulist kasvu. Eriti kiiresti arenes aga

[1] «Потребительская кооперация за 10 лет советской власти», Juubelikogumik, Tsentrosojuz, 1927, lk. 223, tabelid 1 ja 2.

maakooperatsioon. Maa tarbijate ühingute erikaal kooperatiivide üldarvust riigis tõusis 70,1 protsendilt 1912. a. 85 protsendini 1916. a.

Tarbijate ühingute üksikute liikide arenemist võib näha andmeist osanike arvulise kasvu kohta.

Osanike arv ühe ühingu kohta oli:

Ühingute liigid	1912. a.	1916. a.	Juurdekasvu %
Sõltumatud töölisühingud	430	1 762	309.8
Linna üldseisuslikud ühingud . . .	285	1 429	401,4
Vabriku-tehase sõltuvad ühingud . .	626	816	30.3
Raudtee ühingud	3 836	4 522	17,8

Sel perioodil ilmuvad üsna suured üldseisuslikud tarbijate ühingud: ühing «Kooperatsija» Moskvas, mis ühendas umbes 90 000 liiget; ühing «Vperjod» Peterburis — 60 000, «Osnova» Jekaterinodaris — 16 000, «Trudovaja kopeika» Nikolajevis — 14 000, «Jedinenie — sila» Ivanovo-Voznessenskis — 13 000, «Žizn» Kiievis — 11 000 liiget jt.

Selliste linnakooperatsioonile sõjaperioodil iseloomulike suurte ühingute organiseerimise kõrval loodi üht asutust või ettevõtet teenindavaid kinniseid kooperatiive. Rida kooperatiive muudeti sisult semstvo- ja linnavalitsuste toitlusorganisatsioonide jaotuspunktideks.

Terav toiduainete puudus, tohutud kasumid varustamise alal ja püüe kasutada tööliste varustamist oma mõju kindlustamiseks tõukavad vabrikante ja tehaseomanikke oma vabrikupoodide loomisele ja sõltuvate tarbijate ühingute organiseerimisele.[1]

Sellele vastukaaluks püüavad töölised luua oma sõltumatuid tööliskooperatiive ja vabaneda «peremehelikust armust». See suund kujuneb valitsevaks tööliskooperatsiooni arenemisel. Reas kohtades organiseerivad töölised võrdlemisi suuri sõltumatuid kooperatiive, näiteks Harkovis («Objedinenie», millel oli 12 000 liiget), Samaaras («Samopomoštš» — üle 10 000 liikme) jne.

Maa tarbijate ühingute arenemise omapäraks sõjaperioodil on see, et nad hakkasid kõrvuti oma liikmete kaupadega varustamisega tegelema tunduval määral talurahva põllumajandussaaduste kokkuostu ja turustamisega. Näitena võib tuua lina turustamist tarbijate kooperatiivide poolt. 1916. a. asutatud «Linakasvatajate Kesk-

[1] Selles suhtes on iseloomustav eriühingu loomine 1916. a. Moskva vabrikantide ja tehaseomanike poolt tööliste varustamiseks, mis avas Moskvas ja Moskva kubermangus 511 vabrikupoodi, millised varustasid umbes 200 000 töölist («Очерк развития московской потребительской кооперации», lk. 16).

ühingu» koosseisu kuulus 25 tarbijaskooperatsiooni rajooniliitu ja iseseisvalt 8 tarbijate ühingut.

Sõja ajal arenes kooperatsiooni tootmistegevus. Venemaa tarbijate kooperatiivid olid ka enne loonud tootmisettevõtteid. Sõja-aastail aga hakkasid sajad ühingud avama väikesi ettevõtteid laiatarbekaupade tootmiseks (seebi keetmine, trikotaaži, pudukaupade tootmine jne.).

Pärast 1905. a. revolutsiooni ja eriti 1912. a. alates tugevdas kooperatsioon kultuurhariduslikku tööd. Tekkisid muuseas kooperatiivsed iseõppijate ringid. Suur liikmete juurdevool kooperatsiooni sõjaeelsel perioodil ja sõja-aastail tekitas kultuurhariduslikku tegevuse omapärase vormi — kooperatiivsete rahvamajade organiseerimise. 1915. a. lõpuks oli 159 sellist rahvamaja.

Sõja-aastail astus kooperatsiooni palju uusi liikmeid, kes otsisid sealt võimalust kas või vähegi kergendada varustamisel esinevaid raskusi. Üldseisuslikesse tarbijate ühingutesse voolas hulgaliselt inimesi linnade väikekodanliku elanikkonna hulgast. Maa tarbijate ühingud hõlmasid küla kulakliku ja jõukama osa kõrval võrdlemisi rohkesti kesktalupoegi. Tervikuna tugevnesid väikekodanlikud elemendid kooperatsiooniliikumises veelgi.

3. Liiduline ülesehitus sõja-aastail

Sõjaperioodil toimus liitude edaspidine ülesehitus. Loodi mitu uut suurt oblasti- (kubermangu-) liitu ja enne sõda tekkinud liidud laiendasid oma tegevust. Moskva Tarbijate Ühingute Liit, kes varem suhtus eitavalt oblasti- (kubermangu-) liitude organiseerimisse, muutis kooperatiivide suure kasvu mõjul oma seisukohta ja hakkas selliste liitude loomise pooldajaks.

1914. a. tegutses 10 oblasti- (kubermangu-) liitu, 1915. a. — 13 ja 1916. a. — 52. Mõnel neist olid tunduvad käibed. Näiteks oli Permi Tarbijate Liidu aastakäive umbes 5 miljonit rubla. Petrogradi liidul (mis asutati likvideeritud «Hulgioperatsioonide Kooperatiivühingu» baasil) — 6 miljonit rubla jne. 1916. a. organiseeriti Siberi Tarbijate Ühingute Keskus «Zakupsbõt». Mis puutub väikestesse rajoonidevahelise ja rajoonilise iseloomuga liitudesse, siis ulatus nende arv 1916. a. 155-ni.

Intensiivselt arendas oma tegevust Moskva Tarbijate Ühingute Liit. See nähtub tabelist (lk. 104):[1]

Moskva Tarbijate Ühingute Liit muutub väga suureks hulgiorganisatsiooniks. 1915. a. ületas tema aastakäive Austria, Šveitsi ja Ungari tarbijate ühingute liitude käibed, 1916. a. aga Taani ja Saksamaa liitude käibed. 1916. a. oli MTÜ Liit käibelt kolmandal kohal maailmas kooperatiivide liitude ja kokkuostuühingute seas.

[1] Tsentrosojuz. Rahvusvahelise kooperatiivdelegatsiooni memorandum, 1922, tabel I. «Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu kasv, alates 1898. a.» (v. k.).

Aastad	MTÜ Liidu liikmete arv		MTÜ Liitu kuuluvate tarbijate ühingute liikmete arv	Käive miljonites rublades	Osakapital tuhandetes rublades	Omatoodang tuhandetes rublades	Tegevus kirjastuse alal (igasuguseid väljaandeid miljonites eksemplarides)
	tarbijate ühingud	liite					
1914	1 241	19	426 968	10,2	319,4	76 6	1,02
1915	1 694	41	474 062	23,8	663,1	300 6	1,09
1916	3 012	154	733 502	86,6	1 816,6	4 675,1	2,54

MTÜ Liit arendas välja laialdase kokkuostu-kaubanduslike kontorite võrgu: tal oli 22 kontorit Venemaa piires ja ta avas kontori välismaal — Londonis. Iseloomustava nähtusena peab mainima, et sel perioodil loob MTÜ Liit oma kaubanduslikus tegevuses sidemed monopolistlike ühendustega kerge- ja toiduainetetööstuse alal, sõlmides nendega lepinguid kaupade hankimiseks.

Sõja ajal arendas Moskva Tarbijate Ühingute Liit laialdast tegevust varumise alal, milleks tõmmati kaasa kohalikud liidud ja tarbijate ühingud. Varuti leivavilja, liha, võid, mune ja teisi toiduaineid.

Samuti arendas MTÜ Liit oma tootmistegevust: avas tiku-, kondiitritoodete, mahorkavabrikud, seebikeetmise tehase, rea veskeid, organiseeris oma heeringate soolamise Astrahanis. Nende ettevõtete toodangu väljalase 1916. a. moodustas 4,6 miljonit rubla.

Sõja ajal teostas MTÜ Liit tunduvas ulatuses tarbijate ühingute kooperatiivset kindlustamist loodusõnnetuste ja tulekahjude poolt tekitatud kahjude vastu jne.

Laienes MTÜ Liidu tegevus kirjastuse alal (kooperatsiooni kohta käivate raamatute ning brošüüride, arvestuse ja aruandluse plankettide, instruktiivmaterjalide väljaandmine üksikute küsimuste kohta).

Kooperatiivide instrueerimine ja revisjonitöö seati laiemale alusele. 1914. a. instrueeriti MTÜ Liidu töötajate poolt kohapeal 313 tarbijate ühingut. Järgnevatel aastatel see töö suureneb.

Vaatamata MTÜ Liidu poolt teostatud organisatsioonilisele tööle toimus kooperatsiooni ülesehitus riigis stiihiliselt. Ühes ja samas rajoonis ja linnas tekkisid tihti ühel ja samal ajal mitu kooperatiivi, kes omavahel konkureerisid.

Sotsiaalselt koosseisult jagunesid Moskva liidu poolt ühendatud ühingud 1. jaanuariks 1917. a. järgmiselt:

linna üldseisuslikud ühingud	471	(14,8%)
maaühingud	2 076	(65,6%)
vabriku-tehase (sõltuvad) ühingud	222	(7,0%)
korporatiivsed (kinnised) ühingud	55	(1,8%)
sõltumatud töölisühingud	49	(1,6%)
raudtee ühingud	29	(0,9%)
põllumajanduslike ühingute, krediitühingute jne. juures asuvad kauplused	110	(3,5%)
kohalikud liidulised keskused	154	(4,8%)

Võrreldes neid andmeid eelmises peatükis toodud 1913. a. andmetega, nähtub, et liit kasvas peamiselt maa tarbijate ühingute arvel. Teisel kohal tema koosseisus on 1913. a. ja 1916. a. linna üldseisuslikud ühingud, kolmandal kohal vabriku-tehase sõltuvad kooperatiivid.

On märgata kohalike liiduliste keskuste arvu suurenemist liidu koosseisus. 1913. a. ühendas MTÜ Liit ainult 9 liitu, 1916. a. juba 154. Moskva Tarbijate Ühingute Liit muutus järjest rohkem liitude liiduks.

Sõjaperioodil jätkas tööliskooperatsioon katseid oma liiduliste keskuste loomiseks.

1916. a. lõpuks organiseeris ta mitu niisugust keskust. Kõige suuremaks neist olid Moskva ja Petrogradi tarbijate ühingute liidulised ühingud. Tööliskooperatsiooni liidulisi keskusi loodi ka Uraalis.

Kooperatsiooni tunduv arenemine meie maal nõudis kooperatiivide tegevuse tingimuste kergendamist. Sellest oli tingitud sõja-aastail läbiviidud kampaania kooperatsiooni seaduse vastuvõtmiseks Riigiduuma poolt. Selle tagajärjel võttis Riigiduuma 1916. a. vastu teise kooperatiivide kongressi poolt 1913. a. väljatöötatud kooperatsiooni seaduse projekti. Tsaarivalitsus aga, kes seda seadust 1913. a. ei kinnitanud, takistas selle rakendamist ka sõja-aastail.

4. Kooperatsiooni sotsiaalšovinistlik seisukoht sõja-aastail

Bolševikud võitlesid lepitamatult imperialistliku sõja vastu, mõisnike ja kapitalistide vastu ja tsarismi kukutamise eest. Bolševikud, töötades kooperatsioonis, püüdsid muuta kooperatsiooni proletaarse klassivõitluse relvaks. Tsaarivalitsus jälitas rangelt bolševikke. Nende juhid viibisid vanglais, asumisel või maapaos. Kõvendatud politseilisele jälitamisele allusid ka need kooperatiivid, kus töötasid bolševikud ja mis asusid revolutsioonilistel seisukohtadel.

Teistsuguses seisukorras olid menševikud, esseerid ja «kooperatismi» esindajad. Olles isamaa kaitsmise pooldajad, toetasid nad tsaarivalitsust imperialistlikus sõjas. Isevalitsus ja imperialistlik kodanlus kasutasid neid šovinistlikke väikekodanlikke elemente rahvahulkade petmiseks, sõja tõeliste eesmärkide ja iseloomu varjamiseks. Sellepärast töötasid menševikud, esseerid ja «kooperatismi» esindajad kooperatsioonis tsarismi soosimisel. Neil õnnestus haarata kooperatsiooniliikumise juhtimine, pidada see enda käes ja panna kooperatsioon, eriti üldkodanlik ja maakooperatsioon, imperialistliku sõja teenistusse.

Kokkuleplikkuse elementide juhtimisel asus kooperatsioon juba alates sõja esimestest päevadest äärmisel isamaa kaitsmise seisukohal, pakkudes tsaarivalitsusele oma teeneid põllumajandussaaduste varumise ja armee varustamise alal. See vastas kahjuks täiel määral maa tarbijate ühingute kulaklike ja jõukamate talupoegade kihtide huvile, seoses sõjaväe hangetega.

Tööliskooperatiivide hääled, kes astusid välja Moskva Tarbijate Ühingute Liidu isamaa kaitsmise pooldamise reeturliku seisukoha vastu, uppusid kooperatiivse šovinismi käras.

Nagu kodanlus, kes asutas tsarismi abistamiseks rea organisatsioone, nii asutas ka kooperatsioon 1915. a. sügisel samal eesmärgil Kooperatsiooni Keskkomitee ühes filiaalidega kohtadel. See komitee pidi ühendama kogu kooperatsiooni (tarbijate, põllumajandusliku, krediit ja kodutööonduse) jõupingutusi võitluseks toitluskriisiga ja aitama armee varustamist.

Tõsi küll, Kooperatsiooni Keskkomitee suleti 1916. a. tsaarivalitsuse poolt kui «seadusevastane» organisatsioon. Kooperatiivse erikomitee moodustamine aga tõendas veel kord, kui kergesti kodanlikud kooperaatorid loobuvad neutraliteedi põhimõttest poliitilises võitluses, kui on tarvis toetada valitsevaid ekspluateerijate klasse.

Moskva Tarbijate Kooperatiivide Liit võttis aktiivselt osa kõigist imperialistliku kodanluse organisatsioonidest ja nõupidamistest (nagu näiteks 11.—15. juulini 1915. a. semstvote ja linna liidu kongressist, erinõupidamisest toitlustusküsimustes jne.). Seega lülitus tarbijaskooperatsioon sõja-aastail menševike, esseeride ja «kooperatismi» pooldajate juhtimisel ühtsesse rindesse kodanlusega.

Kooperatsiooni tuntud opositsioon tsarismi suhtes, millele viitasid vanad kooperaatorid, oli vale ja silmakirjalik. Kooperaatorid ei võidelnud tsarismiga kui rahva kõige kurjema vaenlasega, vaid kritiseerisid teda mitte küllalt energilise imperialistliku sõja pidamise eest.

Tsaarivalitsus arvestas kooperatsiooni šovinistlikku seisukohta ja kõrvaldas mõned kooperatiivse ülesehituse teele varem veeretatud takistused. Rakendati sellised abinõud, nagu kooperatsiooni järelevalve üleandmine siseministeeriumi alt kaubandus-tööstusministeeriumile, uute ühingute registreerimise üleandmine semstvoja linnavalitsustele, ja anti luba oblasti- (kubermangu-) ning väikeste rajooniliitude organiseerimiseks.

X PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOON 1917. A. VEEBRUARI- JA OKTOOBRIREVOLUTSIOONI VAHEL

1. Olukord riigis pärast Veebruarirevolutsiooni

1917. a. veebruaris toimus kodanlik-demokraatlik revolutsioon. Revolutsiooni edu oli tingitud proletariaadi hegemooniast. Töölisklass oli revolutsiooni algataja ja juhtis miljonite talurahvahulkade liikumist. Riigivõim läks aga menševike ja esseeride kaasabil, kes petsid relvastatud rahvast, üle kodanlusele.

Võimule tulnud Ajutine Valitsus teostas kodanluse ja mõisnike poliitikat. Isevalitsuse kukutanud töölised ja talupojad taotlesid

sõja lõpetamist, nõudsid leiba ja maad ja otsustavaid abinõusid võitluses korralageduse vastu. Ajutine Valitsus aga ei mõelnudki rahust, vaid vastupidi, püüdis jätkata imperialistlikku sõda. Ta jäi kurdiks talupoegade nõudmisele maa neile üleandmise kohta. See valitsus ei tahtnud ega saanud anda töötajatele leiba, kuna leib tuli võtta mõisnikelt, kulakutelt ja viljaga kauplevatelt suurkaupmeestelt, kelle huvisid ta kaitses. Ajutine Valitsus ei püüdnud ainult tootmist organiseerida, vaid saboteeris seda, soodustades teadlikult majanduslikku kaost, et ära kasutada korralagedust kontrrevolutsiooni huvides.

Kohalike nõukogude poolt tarvituselevõetud abinõud, kes püüdsid kas või mõningal määralgi korraldada majanduselu, leidsid valitsuse poolt vastupanu.

Menševike ja esseeride kokkuleplikkuse parteid kaitsesid kapitalistliku korra puutumatust ja säilivust, toetasid kodanlikku Ajutist Valitsust.

Selle rahvavastase poliitika tagajärjel suurenes majanduslik korralagedus veelgi. Tööstusliku ja põllumajandusliku toodangu maht langes katastroofiliselt.

Kauba hinnad tõusid kohutaval määral. Ainuüksi 1917. a. maist kuni septembrini tõusid hinnad laiatarbekaupade osas kaks korda. Moskva ja Petrogradi tööliste leivanorm oli 1917. a. septembris ja oktoobris alla poolt naela päevas. Samal ajal aga teenisid kapitalistid ja mõisnikud rahva häda arvel.

Ajutine Valitsus, tehes näilikult järeleandmisi rahva demokraatlikele kihtidele, oli sunnitud tarvitusele võtma mõningaid abinõusid maa varustamise «reguleerimiseks». 20. märtsil 1917. a. andis ta välja kooperatsiooni seaduse, mis kergendas kooperatsiooni arenemist. 25. märtsil 1917. a. kuulutati välja leivavilja monopol, seati sisse leivasaaduste tarbimise normeerimine ja sunduslik kaardisüsteem linnades. Loodi Riigi Toitluskomitee ja toitluskomiteed kohtadel. 5. mail 1917. a. moodustatakse eri Toitlusministeerium laiatarbekaupadega kauplemise, põllumajandussaaduste varumise ja küla tööndusliku varustamise juhtimiseks.

Ajutine Valitsus aga, olles truu oma klassi loomusele, õõnestas teadlikult isegi sellist varustamise reguleerimise süsteemi. Ta keeldus monopoli sisseseadmisest riidele, jalatsitele, nahakaupadele ja tõstis põllutöömasinate hindu. Seega ei käinud leivavilja monopoliga kaasas maa varustamine tööstuskaupadega. Kulakute ja mõisnike huvides tõstis Ajutine Valitsus 1917. a. augustis tema enda poolt märtsis kindlaks määratud leiva hinnad kahekordseks. Kõik see pidurdas leiva laekumist riigi korraldusse, õõnestas elanikkonna varustamist ja suurendas spekulatsiooni.

Ajutise Valitsuse kaardisüsteem veeretas kogu toidu- ja kaubapuuduse raskuse töötajate õlgadele. See süsteem põhjustas tööliste tarbimise pidevat vähenemist toiduainete andmise normide alalise alandamise tõttu. Samal ajal hiilisid kapitalistid kaardisüs-

teemist kõrvale, sest neil oli võimalik osta kaupu ja toiduaineid spekulatiivsete hindadega.

Tööstus- ja põllumajandustoodangu süstemaatiline vähenemine jätkuva imperialistliku sõja tingimustes ja pöörane spekulatsiooni õitseng põhjustasid töötajate tarbimise taseme katastroofilise languse.

Majanduslikku olukorda enne 1917. a. oktoobrikuud iseloomustatakse partei VI kongressi otsustes järgmiselt: «... täielik kurnatus tootva töö alal ja tootmise desorganiseerimine, transpordivõrgu täielik korratus, lõplikule krahhile lähedane riigi finantsiline seisukord ja kõige selle tulemusena näljani ulatuv toitluskriis, kütteaine ja üldse tootmisvahendite absoluutne puudus, progresseeruv tööpuudus, hulkade tohutu vaesumine jne. Riik langeb juba lõpliku majandusliku lagunemise ning hukkumise kuristikku.» [1]

Väljapääsu sellest võis tuua ainult proletariaadi diktatuur.

Väljapääsu majanduslikust laostumisest näitasid kätte Lenini aprilliteesid ja bolševike partei J. V. Stalini poolt juhitud VI kongressi otsused. Kongressi otsustes juhiti tähelepanu sellele, et maad võis kriitilisest seisukorrast päästa ainult sõja likvideerimine ja tootmise organiseerimine tööliste ja talupoegade huvides. See eeldas riigivõimu üleminekut proletariaadi kätte.

VI kongressi poolt vastuvõetud majanduslik platvorm seadis üles mõisnike maade konfiskeerimise ja kogu maa natsionaliseerimise riigis, pankade, suurtööstuse ja transpordi natsionaliseerimise, tööliste kontrolli sisseseadmise tootmise ja jaotuse üle, õige vahetuse organiseerimise linna ja maa vahel jne.

V. I. Lenin näitas 1917. a. septembrikuu keskel kirjutatud brošüüris «Ähvardav katastroof ja kuidas sellega võidelda», et võitluseks pealetungiva näljaga on tarvis teostada kogu elanikkonna sunduslik koondamine tarbijate ühingutesse tööliste riigi kontrolli all, sest ilma sellise koondamiseta on võimatu teostada kontrolli tarbimise üle.

2. Kooperatsiooni arenemine 1917. a.

Tsarismi kukutamine kergendas kooperatsiooni arenemise tingimusi. Koosolekute kokkukutsumise vabadus, kooperatiiv-organisatsioonide moodustamise kehtestamine avalduse korras, isevalitsuse ahelad maha heitnud töötajate initsiatiiv ja isetegevus soodustasid kooperatsiooniliikumise arenemist.

Kooperatsiooni kasvu soodustas samuti tema organisatsioonide kaasatõmbamine normeeritud toiduainete jaotamisele elanikkonnale igal pool ja kooperatiivide tihe side toitluskomiteedega kohtadel.

---

[1] ВКП(б) в резолюциях и решениях, I osa, 6. väljaanne, 1940, lk. 256.

Tarbijaskooperatsiooni areng vaadeldaval perioodil nähtub järgmistest andmetest: [1]

	Ühingute arv	All-lülide käibed (milj. rbl.)	Liikmete-osanike arv (tuhandetes)
1. jaanuariks 1917. a.	23 500	1 036	6 815
1. jaanuariks 1918. a.	35 000	1 298	11 550

Need andmed näitavad, et ühe aastaga kasvas tarbijate ühingute arv 11 500 organisatsiooni võrra.

Eriti intensiivselt areneb sõltumatu tööliskooperatsioon.

Vabrikandid püüdsid ka perioodil Veebruari- ja Oktoobrirevolutsiooni vahel luua sõltuvaid kooperatiive. Nii näiteks tehti reas Moskva vabrikutes ja tehastes («Gabai», «Dukat», «Anonimnoje obštšestvo», «Einem», «Provodnik») administratsiooni poolt katseid organiseerida uusi sõltuvaid tarbijate ühinguid.

Töölisklass aga püüdis luua sõltumatut tööliskooperatsiooni. Ühenduses sellega toimub pärast Veebruarirevolutsiooni kiire uute, sõltumatute tööliskooperatiivide loomise ja sõltuvate kooperatiivide vabastamise protsess tehaste administratsiooni juhtimise alt, nende muutmine sõltumatuiks kooperatiivideks. Suurt osa etendasid siin ametiühingud ja kohalikud nõukogud. Täielik sõltuvate tööliskooperatiivide üleminek sõltumatuiks teostus aga alles nõukogude võimu ajal.

Samal ajal toimub tööliskooperatsioonis teine protsess — võimsate, paljukaupluseliste tüüpi kooperatiiv-allorganisatsioonide loomine. Näiteks võiks tuua Moskva Tööliste Keskkooperatiivi, mis loodi 1917. a. maikuus rea väikeste tööliskooperatiivide ühendamise ja temale üleantud Moskva vabrikantide toitlusorganisatsioonide baasil. Paljukaupluseliste tööliskooperatiivide kasvu võis tähele panna ka teistes Venemaa suurlinnades.

Tööliste tarbijate ühingute liikmete-osanike üldarv ulatus 1917. a. oktoobrikuu alguseks 1,5 miljoni inimeseni.

Linna üldseisusliku kooperatsiooni ja linna kinniste kooperatiivide suur arenemine oli seotud toitlusseisukorra järsu teravnemisega. Kinnised kooperatiivid kindlustasid oma osanikele toiduainete saamise võimaluse kaartidega ilma kestva järjekorras seismiseta.

Intensiivselt areneb maakooperatsioon. Isevalitsuse režiimi rõhumisest vabastatud talurahvas lülitus aktiivselt kooperatsiooniliikumisse. Maa tarbijaskooperatsioonis arenevad peamise kaubandusliku töö kõrval laialdaselt varumisoperatsioonid. Maa tarbijaskooperatsioon teostab leivavilja, liha, või, lina ja muude saaduste varumist.

[1] «Потребительская кооперация за 10 лет советской власти», Juubelikogumik, Tsentrosojuz, 1927, lk. 223, tabel 2. Käive on esitatud ennesõjaaegsetes rublades.

Kooperatiivide sisemist tugevnemist võib jälgida andmetest, mis näitavad osanike arvu kasvu ühe kooperatiivi kohta ja mis oli keskmiselt:

	1. jaanuariks 1917. a.	1. jaanuariks 1948. a.	Kasv protsentides
Maa tarbijate ühingutes	294	443	150,1
Linna tarbijate ühingutes	1 429	1 998	139,8
Sõltumatuis tööliisühingutes	1 762	2 612	148,2
Sõltuvais vabriku-tehase ühingutes . .	816	1 174	143,8
Raudtee ühingutes	4 522	8 354	184,7

Kõige suurem oli liikmete-osanike arvuline kasv raudtee kooperatiivides (184,7%), maa tarbijate ühingutes (150,1%) ja sõltumatuis tööliskooperatiivides (148,2%).

3. Liiduline ülesehitus. Moskva liidu ümberkujundamine liitude liiduks. Moskva liidu tegevuse kokkuvõte

Pärast Veebruarirevolutsiooni tugevneb liiduline ülesehitus. Liitude arv kasvas 207-lt 1. jaanuaril 1917. a. 425-ni 1. jaanuariks 1918. a. Mitmed liidud muutuvad võrdlemisi võimsateks organisatsioonideks. Nii oli näiteks Petrogradi Tarbijate Ühingute Liidu käive 1917. a. 50 miljonit rubla, Harkovi «Lõuna-Venemaa Tarbijate Ühingute Ühistul» — 50 miljonit rubla, Kesk-Volgamaade Liidul — 20 miljonit rubla. Suurem osa liite aga olid väikesed koondised.

Liitude stiihiline kasv hakkas paljudel juhtudel muutma kaubaliiklust kallimaks.

1917. a. ühendas Moskva liit 281 liitu, 3037 tarbijate ühingut, millesse kuulus 1 084 000 osanikku. Tema osakapital oli 10,2 miljonit rubla. 1917. a. moodustas tema käive 210 miljonit rubla. Kaupade omatoodang võrdus 21,8 miljoni rublase summaga. Võrdlemisi laialdane oli liidu tegevus kirjastuse alal: väljaantud omakirjastatud raamatute, brošüüride, arvepidamise raamatute ja plankettide arv ulatus 11,6 miljoni eksemplarini.

Kooperatiivide arvuline kasv riigis põhjustas loomulikult seda, et Moskva liidul osutus nende teenindamine võimatuks. Teisest küljest võtsid oblasti- (kubermangu-) liidud endale järjest suuremal määral allorganisatsioonide vahetu teenindamise ülesande. Sellepärast otsustati juba 1915. a. MTÜ Liidu liikmete — liiduliste keskuste ja tarbijate ühingute nõupidamisel — määrata liikmete-osanike norm kooperatiividele, mis andis õiguse olla MTÜ Liidu liikmeks (vähemalt 10 000 inimest). MTÜ Liidu volinike XXXI kongressil 15.—19. maini 1916. a. tunnistati vajalikuks Moskva liidu ümberkujundamine ühingute liidust liitude liiduks (Kesklii-

duks). Praktiliselt aga teostati see alles pärast Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, mis avas Venemaa tarbijaskooperatsioonile arenemise uue ajastu.[1]

Kuivõrd jõudis lõpule teatud periood kooperatsiooni tunnustatud keskuse töös, võib teha mõningaid kokkuvõtteid tema tegevusest.

Nagu ülaltoodud andmeist nähtub, ühendas Moskva liit võrdlemisi väikese osa Venemaal tegutsenud tarbijate ühingutest (rohkem suuremaid ühinguid). Tema osa kooperatsiooniliikumises oli aga suur.

Moskva liit pani aluse ühtse liikumise kujunemisele, ühtsele tarbijaskooperatsiooni süsteemile.

Kõige tähtsam oli liidu tegevus hulgiostu alal. Killustunud ühinguil puudus loomulikult võimalus kaupade ostuks vahetult tööstuselt ning hulgimüügi suurfirmadelt ja ära kasutada suurte hulgiostude soodustatud hindu. Nad olid sunnitud ostma kaupu väikestelt hulgimüüjatelt kõrgete hindadega. Moskva liit, kontsentreerides tema poolt ühendatavate ühingute oste, — esialgu komisjoni operatsioonide korras, 1907. a. alates aga laokäibe korras, — asetas need ühingud võrratult soodsamatesse tingimustesse kaupade saamisel, millega ta majanduslikult tugevdas kooperatiivorganisatsioone. Seejuures käis liidu hulgiostutööga kaasas finantsiliselt nõrkade ühingute krediteerimine, isikliku tarbimise kaupade omatootmise arendamine ning kaupade importeerimine välismaalt. Moskva liit oli üheks Moskva Rahvapanga kogu Venemaa kooperatsiooni panga — asutamise initsiaatoriks ja suuremaks aktsionäriks.

Väga tähtis oli ka liidu niinimetatud mittemajanduslik tegevus (organisatsiooniline juhtimine, instruktorlik-revisjoniline töö, tegevus kirjastuse alal, kultuurhariduslik ja agitatsiooni-propagandatöö, kooperatsiooni kaadri ettevalmistamine).

Venemaa revolutsioonieelne tarbijaskooperatsioon, mis paljude aastate kestel arenes äärmiselt aeglaselt, astub Esimese Maailmasõja perioodil tarbijate ühingute ja liikmete-osanike arvult maailma kooperatsiooniliikumises esikohale.

Selles seisab kahtlemata Moskva Tarbijate Ühingute Liidu — Venemaa revolutsioonieelse tarbijaskooperatsiooni faktilise keskuse teene.

Moskva liidu osa hindamisel Venemaa revolutsioonieelses kooperatsiooniliikumises tuleb märkida ka negatiivseid külgi. Peamine negatiivne külg oli see, et Moskva liitu juhtisid reformistid — «kooperatismi» ehk «kooperatiivse sotsialismi» esindajad, menševikud ja esseerid, kes kasutasid liitu tööliste ja talupoegade kõrvalejuhtimiseks revolutsioonilisest võitlusest.

«Kooperatismi» esindajad, menševikud ja esseerid eraldasid kooperatsiooni poliitilise võitluse neutraliteedi lipu all kooperatsiooni-

[1] Juriidiliselt võeti esimene Ülevenemaalise Tarbijate Ühingute Keskliidu põhikiri vastu 1918. a. septembris toimunud volinike koosoleku poolt. See põhikiri kinnitati Kõrgema Rahvamajandusnõukogu poolt 16. detsembril 1918. a.

liikumise tööliskiassi ja talurahva vabadusvõitlusest ja juhtisid samal ajal kooperatsiooni vene imperialistliku kodanluse poliitika sõiduvette.

4. 1917. a. ülevenemaalised kooperatiivide kongressid. Kodanlikud kooperaatorid võitluses bolševike poolt juhitavate tööliste ja talupoegade vastu

1917. a. veebruari- ja oktoobrikuu vahelisel perioodil toimusid kolm kooperatiivide kongressi: ülevenemaaline kooperatiivide kongress 25.—28. märtsini 1917. a., ülevenemaaline erakorraline kongress 11.—13. septembrini 1917. a. ja erakorraline kongress 4.—6. oktoobrini 1917. a. Need kongressid olid peamiselt poliitilise iseloomuga. Kooperatsioonis valitsevad kokkuleplased — menševikud, esseerid ja «kooperatismi» esindajad — toetasid kodanlikku Ajutist Valitsust ja võitlesid bolševike partei poolt juhitava revolutsioonilise tööliskiassi ja talurahva vastu.

28. veebruaril 1917. a. taastasid nad tsaarivalitsuse poolt suletud Kooperatsiooni Keskkomitee, kes viivitamatult andis oma kooseisust abiks Ajutisele Valitsusele (Toitlusministeeriumile) kooperatsiooni üksikute liikide juhtijaid.

Pärast 1917. a. Veebruarirevolutsiooni võttis esimesest ülevenemaalisest kooperatiivide kongressist, mis toimus Moskvas 25.—28. märtsini 1917. a., osa 500 delegaati 33 tarbijate ühingute liidust, 31 delegaati krediitühingute liidust, 23 delegaati vahenduse ühingust, 12 delegaati segaliidust, 6 delegaati kaastöökomiteest ja 48 delegaati üksikust ühingust. Kongressi päevakorras olid järgmised küsimused: kooperatsiooni suhtumisest veebruaripöördesse, kooperatsiooni osast võitluses toitluskriisiga ja ühtse kooperatiivkeskuse loomine.

Esimeses küsimuses kiitis kongress heaks kooperatsiooni esindajate astumise kodanlikku Ajutisse Valitsusse «toitlusküsimuse kordaseadmiseks». Erilist tähelepanu pööras kongress küla kulaklike ja jõukamate kihtide huvide kaitsmisele, püstitades talurahva üldhuvide kaitsmise vajaduse näol loosungi parteitute talupoegade saadikute nõukogude moodustamise kohta. Kongress võttis vastu otsuse aktiivselt osa võtta Asutava Kogu ettevalmistamisest.

Küsimuses kooperatsiooni osa kohta võitluses toitluskriisiga otsustas kongress, et kooperatsioon peab aitama Ajutist Valitsust toitlusküsimuse lahendamisel, ja kutsus üles kooperatiivorganisatsioone kohtadel andma kõik kooperatsiooni jõud valitsusega kooskõlastatud tööks leivavilja varumise alal ja muude abinõude läbiviimiseks võitluses näljaga.

Kolmanda küsimuse osas otsustas kongress luua kõigi kooperatsiooniliikide ühtse keskuse riigis ja organiseeris Kooperatiivide Kongresside Nõukogu. Nõukogude ülesandeks oli kooperatsiooni esindamine valitsusorganites, kooperatsiooni üldhuvide kaitsmine, vastastikuste suhete reguleerimine kooperatsiooni üksikute liikide

vahel ja kooperatsiooni töö koordineerimine valitsusorganitega toiduainetega varustamise alal.

Poliitilisel alal teostas Kongresside Nõukogu menševike ja esseeride poliitikat. Ta organiseeris poliitilise ajalehe «Vlast naroda» tuntud naiskontrrevolutsionääri Kuskova toimetusel. Ajaleht laimas pööraselt revolutsioonilist proletariaati ja tema bolševikest juhte.

Erakorraline kooperatiivide kongress toimus Moskvas 11.—13. septembrini 1917. a. Sellest võttis osa 150 delegaati. Kongressi päevakorras oli kooperatsiooni osavõtu küsimus ülevenemaalisest demokraatlikust nõupidamisest, mis kutsuti kokku menševistlik-esseerliku Nõukogu Kesktäitevkomitee poolt. Sel nõupidamisel hääletas kooperatiivide delegatsioon rõhuvas enamuses menševike platvormi poolt.

Ülevenemaaline erakorraline kooperatiivide kongress 4.—6. oktoobrini 1917. a. kutsuti eriti kokku küsimuse otsustamiseks kooperatsiooni iseseisvast esinemisest Asutava Kogu valimistel. Tööliskooperatsiooni vastuseismisele vaatamata võttis kongress vastu otsuse esineda neil valimistel oma erinimekirjaga. Kooperatsiooni poliitiline liin määrati kindlaks kongressi otsuses järgmises sõnastuses:

«Võttes osa Asutava Kogu valimistest, peavad kooperatiivorganisatsioonid püüdma ühendada kõiki demokraatlikke voolusid, kes asuvad maa ja vabaduse pingsa ja energilise kaitsmise poolt (s. o. «sõja eest võidurikka lõpuni» — J. K.), seaduslikkuse ja korra jaluleseadmise poolt maal riiklikult mõtlevate demokraatia jõududega ja selle poolt, et takistada lüüasaamise ja anarhismi esindajate valimist Asutavasse Kogusse» (otsuse autorid mõtlesid siin bolševikke — J. K.).

Asutavasse Kogusse valitavate kooperaatorite nimestiku eesotsas oli Ajutise Valitsuse tulevane minister, kontrrevolutsionäär Prokopovitš.

Kooperatsiooni liikmed ja elanikkond aga ei toetanud politiseerivaid kodanlikke kooperaatoreid, kodanliku Ajutise Valitsuse ustavaid lakeisid, ja kooperaatorite nimestik kukkus igal pool skandaalselt läbi.

Peab juurde lisama, et kodanlikud kooperaatorid võtsid kõige elavamalt osa Moskva riiklikust nõupidamisest, mis kutsuti 1917. a. augustis kokku Ajutise Valitsuse poolt võitluseks revolutsiooni edasise arenemisega. Lenin iseloomustas seda nõupidamist kui Venemaa kontrrevolutsiooniliste jõudude kokkutulekut.

Seega menševikud, esseerid ja «kooperatismi» esindajad, kes olid enne Veebruarirevolutsiooni haaranud tarbijaskooperatsiooni juhtimise ja varjasid oma kokkuleppepoliitikat töötajate võitluse perioodil tsarismi vastu kooperatsiooni neutraliteedi põhimõttega, heitsid uuel etapil, kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ja selle ümberkasvamise ajal sotsialistlikuks revolutsiooniks, kõrvale selle maski ja läksid üle kodanluse ja selle valitsuse aktiivsele toetamisele võitluses bolševike poolt juhitavate tööliste ja talupoegade vastu.

5. Tööliskooperatsioon Veebruari- ja Oktoobrirevolutsiooni vahelisel perioodil

Sel perioodil tehti uus katse tööliskooperatsiooni eraldamiseks üldkodanlikust kooperatsioonist. Eraldamist valmistati ette tööliskooperatsiooniliikumise arenemisega revolutsioonieelseil aastail ja revolutsioon kõvendas taotlusi selle saavutamiseks. Üldkodanlik kooperatsioon paljastas täielikult oma kodanliku näo ja vaenulikkuse revolutsioonilise töölisliikumise vastu.

Sõja-aastail ja eriti pärast Veebruarirevolutsiooni kasvas tööliskooperatsioon tunduvalt. Petrogradis, Uraalis, Donbassis ja Moskvas tekkisid võrdlemisi suured tööliskooperatiivide koondised. Nii oli Moskva Tööliskooperatiivide Liidulises Ühingus 1. jaanuariks 1917. a. 36 ühingut, juulikuus 1917. a. aga 129 ühingut, osanike üldarvuga 195 000 inimest. Tööliskooperatsioonis tugevnes bolševike mõju, ehkki see ka edaspidi jäi menševike ülemvõimu alla.

11. augustil 1917. a. astus kokku I ülevenemaaline tööliskooperatsiooni kongress, mis kestis 5 päeva. Sellest võttis osa 171 delegaati 124 kooperatiivorganisatsioonist, millesse oli koondunud 511 000 osanikku. Kongress arutas tööliskooperatsiooni eraldamise küsimust üldkodanlikust kooperatsioonist organisatsioonilises ning majanduslikus mõttes ja oma keskuse loomise küsimust. Tööliskooperatsiooni majandusliku nõrkuse tõttu aga ja samuti selle tagajärjel, et kongressil olid ülekaalus menševikud, kes püüdsid säilitada tööliskooperatsiooni ühtsust üldkodanlikuga, jäi see küsimus otsustamata. Kongress piirdus sellega, et otsustas organiseerida ainult tööliskooperatsiooni ideelise keskuse Ülevenemaalise Tööliskooperatsiooni Nõukogu näol. Selle nõukogu ülesandeks oli tööliskooperatiivide süsteemi ideeline ja organisatsiooniline juhtimine, säilitades majanduslikul alal ühtsuse üldkodanliku kooperatsiooniga. Kongress arutas ühtlasi küsimusi tööliskooperatsiooni ülesannetest ja tema vastastikustest suhetest töölisliikumise teiste vormidega.

Nende küsimuste kohta menševike mõjutusel vastuvõetud otsused ei vastanud tööliskooperatsiooni ülesannetele töölisklassi ühises võitluses kodanlik-demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks kasvamise perioodil.

Menševike ülemvõim tööliskooperatsioonis sel perioodil oli tingitud tunduvaist muudatustest töölisklassi koosseisus sõja-aastail (väikekodanlike kihtide olemasolu selles), proletariaadi mitteküllaldasest teadlikkusest ja organiseeritusest revolutsiooni esimesel perioodil, laiade revolutsiooniliste rahvahulkade poliitilisest kogenematusest ja nende liigsest usaldusest kodanluse agentuuri — menševike ja esseeride lubadustesse.

Bolševikud arendasid aktiivset tegevust kooperatsiooni lülitamiseks ühisesse rindesse võitluseks tööliste ja talupoegade võimu kehtestamise eest. Toetudes liikmete-osanike poolehoiule, püüdsid bolševikud saavutada juhtivate organite ümbervalimise teel muu-

datusi kooperatsiooniliikumise juhtimises. Selles suhtes õnnestus neil saavutada edu tööliskooperatsioonis, eriti suurtes tööstusrajoonides: Petrogradi ning Moskva kubermangus ja Donbassis. Tööliskooperatiivide juhtijaiks esitati neis rajoonides bolševikud.

Bolševike mõjutusel astus tunduv osa tööliskooperatsioonist septembrikuus 1917. a. ülevenemaalisel demokraatlikul nõupidamisel välja kodanliku Ajutise Valitsuse toetamise vastu.

6. Kokkuvõte revolutsioonieelse kooperatsiooni arengust

Teeme mõningaid kokkuvõtteid. 1. jaanuariks 1917. a. ühendas Venemaa tarbijaskooperatsioon üle poole sajandi kestnud arenemise tulemusena 6,8 miljonit osanikku ja koosnes 23 500 tarbijate ühingust. See oli järelikult võrdlemisi suur tarbijate ühiskondlik organisatsioon.

Venemaa kaubanduslike asutuste käibest 1913. a., mida määratakse 11 754 miljonile rublale[1], moodustas tarbijaskooperatsiooni käive ainult 250 miljonit rubla ehk 2,1%. 1916. a. tõusis tarbijaskooperatsiooni all-lülide käive 1036 miljoni sõjaeelse rublani.

Arvesse võttes üldkäibe vähenemist sõja-aastail ja kooperatiivorganisatsioonide kasvu, võib märkida tarbijaskooperatsiooni erikaalu tunduvat tõusu aastate 1916—1917 kaubakäibes, võrreldes 1913. a. Sellele vaatamata oli tarbijaskooperatsiooni osa riigi majanduses üsna väike.

Oma sotsiaalselt koosseisult oli kooperatsioon väikekodanlik. Ülekaalus olid maa kooperatiivid, milles valitses küla kulaklik, jõukam osa. Üldseisuslikud ühingud ühendasid linnade väikekodanlikku elanikkonda. Tööliskooperatiivid moodustasid alla 10% kooperatiivorganisatsioonide üldarvust, kusjuures valdav osa neist kooperatiividest oli ettevõtjatest sõltuva iseloomuga. Tööliskooperatsioonil puudus oma keskus.

Kooperatiivid olid üsna väikesed. Keskmine liikmete arv oli maa kooperatiivides 137—294 inimest, linna üldseisuslikes kooperatiivides 285—1429 ja tööliste kooperatiivides 626—816 inimest.[2] Muidugi ei võinud ja ei püstitanudki need kooperatiivid mingisuguseid rahvamajanduslikke ülesandeid. Seejuures polnud nad koondatud ühtsesse kooperatiivsüsteemi. Venemaal, samuti nagu teisteski kapitalistlikes maades, puudus ühtne kooperatiivsüsteem. Moskva liit ühendas Venemaa revolutsioonieelse kooperatiivkeskusena 1. jaanuariks 1917. a. ainult 3012 kooperatiivi 23 500 olemasolevast kooperatiivist riigis ja 154 liitu 207-st. Moskva liitu kuuluvate tarbijate kooperatiivide liikmete arv moodustas 733 500 inimest kooperatsiooni osanike 6,8-miljonilisest üldarvust.

---

[1] С. Г. Струмилин. Очерки советской экономики, 2. väljaanne, 1930, lk. 238.

[2] Esimesed arvud on antud 1912. a., teised 1916. a. kohta.

Ülejäänud kooperatiivid olid organiseerimata — «metsikud», nagu siis öeldi, või kuulusid teiste kooperatiivorganisatsioonide süsteemi (näiteks «Siberi Võitootmise Artellide Liitu» jne.).

Oma aluselt ja töö meetodilt kujutas Venemaa revolutsioonieelne tarbijaskooperatsioon endast kapitalistlikku kollektiivasutust nagu teiste kapitalistlike maade kooperatsioongi. Ta toetus ühingu majandusliku alusena eraomandile; ta ühendas elanikkonna väikest osa, peamiselt väikekodanlikke elemente, kes oma püüdlustes kooperatsiooniliikumise alal juhindusid oma (väikekodanlikest) huvidest. Ta eraldas osanike kihi muust elanikkonnast, kindlustas kasu ainult sellele väikesele osanike kihile ja juhindus selle huvidest.

V. I. Lenin, iseloomustades 1919. a. vana kooperatsiooni kodanliku kooperatsioonina, juhtis tähelepanu sellele, et see kooperatsioon «(1) annab kasu (dividende osatähtedelt jms.) osanike erirühmale; (2) säilitab oma eriaparaadi, tõmbamata sellesse elanikkonda üldse, proletariaati ja poolproletariaati esmajoones; (3) saaduste jaotamisel ei eelista poolproletaarlasi keskmikele, keskmikke rikastele; (4) saaduste kogumisel ei võta kõigepealt rikaste, siis keskmike ülejääke, ei toetu selle juures proletaarlastele ja poolproletaarlastele»[1].

Revolutsioonieelne kooperatsioon seisis poliitilises võitluses niinimetatud «neutraliteedi» põhimõttel. Muidugi tähendas see «neutraliteet» kodanluse ja mõisnike valitsemise puhul tegelikult revolutsioonieelse Venemaa valitsevate kihtide toetamist.

Vene revolutsioonieelse kooperatsiooni hälli juures seisid narodnikud, liberaalne intelligents, semstvo-liberaalid. Moskva liidu moodustamisest alates oli tarbijaskooperatsiooni juhtimisel suur mõju «kooperatismi» või «kooperatiivse sotsialismi» esindajail. Nad eitasid otsustavalt poliitilist võitlust ja propageerisid tarbijate kooperatiivset organisatsiooni kui kapitalismi rahulikul teel võitmise vahendit, tegelikult aga aitasid igakülgselt kaasa selle kõvendamiseks. Pärast 1905. a. revolutsiooni lüüasaamist ja eriti Esimese Maailmasõja aastail hakkavad kooperatsioonis suurt osa etendama menševikud ja sotsialistid-revolutsionäärid, kes püüdsid muuta kooperatsiooni oma parteide kantsiks.

Lenin märkis, et revolutsioonieelse kooperatsiooni peamisteks töötajateks olid menševikud, esseerid ja muud kokkuleplikkuse ning väikekodanlikud parteid.

Bolševikud paljastasid proletariaadile võõrad menševistlikud, esseerlikud ja «kooperatismilikud» vaated kooperatsioonile, võitlesid kahjuliku illusiooni vastu sotsiaalküsimuse lahendamisest kooperatsiooni kaudu, juhtisid tähelepanu sellele, et ilma klassivõitluseta, mõisnike ning kodanluse võimu kukutamiseta ja proletariaadi diktatuuri kehtestamiseta on sotsialismi ülesehitamine võimatu.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 28. kd., lk. 421 (v. k.).

Lenini ja Stalini poolt juhitud bolševikud püüdsid muuta kooperatsiooni proletariaadi klassivõitluse relvaks. Tsaarivalitsus, soosides kokkuleplasi, reformistlikke elemente — menševikke, esseere ja «kooperatismi» esindajaid —, jälitas bolševikke kõige karmimalt. Lõputud areteerimised ja asumisele saatmised takistasid bolševikel võtta kindlaid positsioone kooperatsiooniliikumise juhtimisel.

Ainult üksikuis Venemaa kohtades, peamiselt seal, kus oli tunduv kiht proletaarlasi (Donbassis, Ivanovo-Voznessenskis, Uraalis jm.), oli bolševikel mõju tarbijate kooperatiivide juhtimisel. Sama seisukord valitses (eriti aastail 1912—1917) reas Siberi töölis- ja maakooperatiivides, s. o. neis kohtades, kus viibisid tsaarivalitsuse poolt asumisele saadetud bolševikud. Kooperatiivid, nagu «Samodejatelnost» Krasnojarskis, «Trudovoi sojuz» Tšitaa asunduses, «Šahtjor» Tšernovi kaevandustes Taga-Baikalis, Tšeremhovis, Irkutski kubermangus ja teised, olid tervikuna bolševike mõju all.

Neil juhtumeil osutasid kooperatiivid teatud abi vabadusvõitluses.

Vanade bolševike mälestustes märgitakse, et rida tarbijate kooperatiive võimaldas tööd tsaarivalitsuse poolt jälitatavaile revolutsionääridele ja oli varjupaigaks nende põrandaaluses tegevuses töötajate hulkade liitmisel. Nii näiteks märgib tuntud bolševik, IV Riigiduuma saadik F. N. Samoilov, raamatus «Möödunu jälgedes», et Ivanovo-Voznessenski kooperatiivis «Jedinenie-Sila» varjati 1909. a. mõnda aega bolševike salajast trükikoda. Selles kooperatiivis peeti reaktsiooniaastail Ivanovo-Voznessenski bolševike partei juhtkonna istungeid. 1914. a., Riigiduuma bolševistlike saadikute Siberisse asumisele saatmise ajal, ei saanud bolševistlikud saadikud mingisugust tööd. Ainult Jenisseiski ja Minusinski kooperatiivides leidsid nad aastail 1914—1916 «varjupaiga»: kooperatiivid võimaldasid neile tööd.[1]

Tervikuna aga ei etendanud revolutsioonieelse Venemaa kooperatsiooniliikumine kodanluse agentide — menševike, esseeride ja «kooperatismi» esindajate — mõju tõttu mõnevõrragi olulist osa proletariaadi revolutsioonilises liikumises. Vastupidi, kodanlikud kooperaatorid pidasid vihast võitlust töölisklassi diktatuuri kehtestamise vastu ja revolutsiooni ning nõukogude võimu kehtestamise ajal läksid avalikult üle kontrrevolutsiooni leeri.

Kuid vaatamata kõigile oma puudustele oli revolutsioonieelsel kooperatsioonil teatud positiivne tähendus.

Tema arendas hulkade isetegevust ja ehitas selle isetegevuse alusel üles suure majandusliku organisatsiooni, mis nõukogude majanduse tingimustes aitas proletariaadi diktatuuril asendada kapitalistlikku aparaati elanikkonna varustamise alal toiduainete ja kaupadega.

---

[1] Ф. Н. Самойлов, По следам минувшего OGIZ, 1948, lk. 188, 370, 374—375.

Revolutsioonieelne kooperatsioon organiseeris töölisklassi hulki, õpetas neid iseseisvalt tegutsema majandusalal ja valmistas neid sellega teatud määral ette majanduselu organisaatori osale pärast Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu. Ta aitas töötajail mõningal määral parandada oma majanduslikku seisukorda, vähendades nende ekspluateerimist kaubanduskapitali poolt. Kooperatiivide võimalused aga olid selles suhtes piiratud väga kitsaste raamidega, sest tootmis- ja vahetusvahendid kuulusid kapitalistidele ja mõisnikele, kelle ekspropriieerimine oli bolševike partei poolt juhitava sotsialistliku töölisliikumise ülesandeks.

KOLMAS OSA

*

TARBIJASKOOPERATSIOON NÕUKOGUDE MAJANDUSSÜSTEEMIS

KOLMAS OSA

XI PEATÜKK

KOOPERATSIOON SOTSIALISTLIKU REVOLUTSIOONI VÕIDU TINGIMUSTES

1. Kooperatiivettevõtete arenemise tähtsus Nõukogude tingimustes

Kapitalistliku tootmisviisi tingimused piiravad kooperatsiooni arenemist peamiselt käibesfääriga. Kuid isegi sel alal on kooperatsooni arenemine kaunis piiratud.

Kõigis kapitalistlikes maades lämmatab ja ruineerib suurkapitali monopol tööstuse ja kaubanduse alal paratamatult kooperatsiooni. Sellepärast on kooperatsioon neis maades oma üle saja-aastasele arenemisele vaatamata nõrk ja talle on määratud üsna väike osa. Kapitalistliku süsteemi üldtingimuste tõttu ja juhtide reformistliku poliitika tagajärjel on kooperatiivorganisatsioonidel tendents manduda kodanlikeks aktsiaühinguteks.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga muutusid kooperatsiooni arenemise tingimused põhjalikult. Kodanluse võimu kukutamine, töölisklassi võimu kehtestamine, põhiliste tootmisvahendite muutmine ühiskonna omandiks lõid põhimõtteliselt teistsugused tingimused kooperatsiooni arenemiseks. Sellele vastavalt muutub ka küsimuse käsitlus kooperatsiooni, tema osa ja tähtsuse kohta majanduses.

Erinevalt kapitalistlikest maadest omab kooperatsioon Nõukogude Liidus täiesti erakorralist tähtsust. Ta kujuneb võimsaks võitlusvahendiks kapitalistlike suhete vastu ja uute, sotsialistlike tootmissuhete organiseerimise vahendiks. Kooperatsioon omab nõukogude tingimustes tohutut tähtsust kui elanikkonna organiseerimise uus põhimõte,[1] — kollektiivse tootmise ja vahetuse põhimõte tootmisvahendite ühiskondliku, sotsialistliku omanduse baasil.

Nõukogude tingimustes omab kooperatiivettevõtete kui iseseisvat tüüpi ettevõtete arenemine põhimõttelist tähendust. Kooperatiivettevõtete ülesehitamine on sotsialistlike tootmissuhete organiseerimine.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 33. kd., lk. 430 (v. k.).

Sotsialism kui ühiskondlik kord toetub ühiskondlik-sotsialistlikule omandusele. Nagu näitavad Nõukogude Liidu suured kogemused, on ühiskondlik, sotsialistlik omandus selle korra aluseks kahel kujul: riikliku (kogu rahva) omanduse kujul ja kooperatiivse-kolhoosliku omanduse kujul riigi juhtiva osa juures.

Riigi omand on maa, maapõuevarad, metsad, veed, tehased, vabrikud, kaevandused, murrud, raudtee-, vee- ja õhutransport, pangad, sidevahendid, riigi poolt organiseeritud suured põllumajanduslikud ettevõtted (sovhoosid, masina-traktorijaamad jms.), samuti ka kommunaalettevõtted ja põhiline elamufond linnades ja tööstusasulais. Kooperatiiv-kolhooslik omand on kolhooside ja kooperatiivorganisatsioonide ühiskondlikud ettevõtted ühes nende elusa ja eluta inventariga, kolhooside ja kooperatiivorganisatsioonide poolt toodetavad saadused, samuti ka nende ühiskondlikud ehitused.

Need mõlemad kujud on sama tüüpi sotsialistlikud kujud, mis täiesti kõrvaldavad inimese ekspluateerimise inimese poolt. Riiklikule ja kooperatiivsele omandusele rajatud ettevõtteis teostatakse töö ja jaotuse ühtset sotsialistlikku põhimõtet. Olemasolev vahe aga seisab selles, et riiklik omand on kogu rahva vara, eesotsas juhtiva tööliskiassiga, kooperatiivne-kolhooslik omand aga on üksikute kollektiivmajandite ja kooperatiivorganisatsioonide omand. Riiklik omandus on tootmissuhete kõrgem tüüp. Riiklikud ettevõtted väljendavad sotsialistliku majanduse rohkem arenenud ja küpsemaid ühiskondlikke suhteid, kujutavad endast ühiskonnastamise kõrgemat astet ja on järjekindlalt sotsialistlikku tüüpi ettevõtteiks. Kooperatiivsed ja kolhooslikud ettevõtted, mis kuuluvad kolhoosnikute ja liikmete-osanike kollektiividele ja on rajatud riigi omandiks olevale maale ning tunduvale osale muudele tootmise ja vahetuse vahenditele, väljendavad sotsialistliku majanduse vähem arenenud ühiskondlikke suhteid, ühiskonnastamise madalamat astet, võrreldes riiklike ettevõtetega.

Ühtse sotsialistliku olemuse juures kujutab olemasolev riikliku ja kooperatiivse-kolhoosliku omanduse erinevus kujus ühiskonnastamise mitmesuguseid astmeid ja peegeldab tööliskiassi ning talurahva arenemise teede omapära ühtse eesmärgi — kommunismi poole.

Sotsialistlikus majanduses toimub tootmisjõudude võimsa arenemise alusel kahe omandi kuju — kogu rahva (riikliku) ja kooperatiivse-kolhoosliku — järkjärguline lähenemine. Aja jooksul kasvab kooperatiivne-kolhooslik omand kõrgema kuju — kogu rahva omandi sisse, mis jõuab lõpule alles kommunistlikus ühiskonnas.

Juba Marx ja Engels väljendasid üldjoontes kahe sotsialistliku omandi kuju ühendumise ideed. «Et meil ülemineku puhul kommunistlikule majandusele tuleb vahelülina laialdaselt rakendada kooperatiivset tootmist,» ütles Engels, «selles pole Marx ja mina kunagi kahelnud. Asi tuleb korraldada nii, et ühiskond — esialgu järelikult riik — jätaks endale omanduse tootmisvahenditele

ja seega ei pääseks kooperatiivse ühingu erahuvid võidule kogu ühiskonna huvide üle tervikuna.» [1]

Sotsialistliku revolutsiooni suur juht ja Nõukogude riigi rajaja V. I. Lenin märkis, et «Tsiviliseeritud ühistegelaste kord aga, kui tootmisvahendid kuuluvad ühiskonnale ja kui proletariaat on saavutanud klassivõidu kodanluse üle — see on sotsialismi kord» [2].

Sellest lähtudes võtsid Nõukogude valitsus ja kommunistlik partei Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni esimestest päevadest peale kursi sellele, et kapitalismi poolt massides ettevalmistatud kooperatiivset aparaati nõukogude tingimustes mitte ainult kõrvale heitmata jätta, vaid see säilitada, põhjalikult ümber kujundada ja arendada. Nõukogude võim ja kommunistlik partei vaatasid kooperatsioonile alati kui ühele vajalikule tegurile Nõukogude riigi üldsüsteemis.

Meie rahva suured õpetajad Lenin ja Stalin töötasid läbi küsimuse kooperatsiooni osast kommunistliku ühiskonna ülesehitamisel. Lähtudes Marxi ja Engelsi poolt antud põhimõtteist, lõid Lenin ja Stalin õpetuse kooperatsiooni osast ühiskonna riikliku juhtimise puhul töölisklassi poolt. Nad näitasid konkreetsed teed talurahva peamiste hulkade järkjärguliseks lülitamiseks sotsialismi ülesehitamisse kooperatsiooni kaudu, mis kujutab endast proletariaadi diktatuuri käes võimsat vahendit väikese talumajandi ümberkujundamiseks ja töötajate hulkade ümberkasvatamiseks sotsialismi vaimus.

Lenin ja Stalin vaatasid kooperatsioonile alati kui majanduskorraga ühenduses olevale ajaloolisele nähtusele. Sellest lähtudes määratlesid nad kooperatiivseid ettevõtteid kapitalismi tingimustes kui üht kodanliku majandussüsteemi vormi. Ja vastupidi, nõukogude majandussüsteemis, töölisklassi võimu puhul, kui peamised tootmisvahendid kuuluvad tööliste riigile ja kooperatsiooni tegevus ühtub sotsialistliku tööstusega, määratlesid Lenin ja Stalin kooperatiivsete ettevõtete loomust kui sotsialistlikku. Seejuures lähtusid nad konkreetsest ajaloolisest olukorrast, milles arenes kooperatsioon.

1921. a. algul, kui maa alles väljus kodusõja järgust, näitas V. I. Lenin oma töös «Toitlusmaksust», et on lubamatu samastada väiketootjate kooperatsiooni tööliskooperatsiooniga. Kommunistliku partei juhtimisel olev ja sotsialistliku tööstusega tihedalt seotud tööliskooperatsioon oli juba tol ajal majanduse sotsialistlikuks vormiks. Mis puutub väikekaubatootjate kooperatsiooni, siis tegutses see väikekaubatootja talumajandite tingimustes, kui languse seisukorras oleva sotsialistliku tööstuse majanduslikud sidemed olid rikutud, ja soodustas kapitalistlike elementide kasvu.

Lenin mõistis tol ajal riigikapitalismi kui meie majapidamise võimalikku põhivormi ja vaatles väiketootjate kooperatsiooni seoses

---

[1] Marxi ja Engelsi arhiiv, I (IV) kd., lk. 329 (v. k.).
[2] V. I. Lenin, Kooperatsioonist, Tallinn, 1948, lk. 7.

riigikapitalismiga. Seepärast vaatas ta 1921. a. väiketootjate kooperatsioonile kui riigikapitalismi teisendile. Lenin tegi aga teravat vahet selle kooperatsiooni ja erakapitali vahel, osutades sellele, et kooperatsioon kergendab elanikkonna miljonite ühendamist, organiseerimist, see aga on äärmiselt tähtis edaspidiseks üleminekuks kapitalismilt sotsialismile. Lenin pidas võimalikuks selle kooperatsiooni muutmist — arenenud sotsialistliku tööstuse loomise puhul — võimsaks võitlusvahendiks kapitalistlike suhete vastu.

Teatavasti riigikapitalism meil ei juurdunud. Meie taastasime tööstuse ilma kapitalistideta. Seoses sotsialistliku tööstuse taastamise ning kasvuga ja tema sidemete tugevdamisega kooperatsiooniga muutus väiketootjate kooperatsiooni seisukord. Ta muutus põhiliseks töötavate talurahvahulkade lülitamise vahendiks sotsialismi ülesehitamise töösse. Seepärast ütles Lenin, iseloomustades kooperatsiooni iseloomu 1923. a., artiklis «Kooperatsioonist»: «Meil olemasoleva korra juures erinevad kooperatiivsed ettevõtted erakapitalistlikest ettevõtetest kui kollektiivsed ettevõtted, kuid ei erine sotsialistlikest ettevõtteist, kui nad on rajatud maapinnal ja tootmisvahenditega, mis kuuluvad riigile, s. o. töölisklassile.» [1]

Rahva õelamad vaenlased — trotskistid ja zinovjevlased — püüdsid aastail 1925—1926 kujutada kooperatiivseid ettevõtteid kui riigikapitalistlikke, viidates seejuures Lenini artiklile «Toitlusmaksust». J. V. Stalin purustas need vaenulikud katsed moonutada Lenini õpetust.

Töös «Leninismi küsimusi» (1926. a.) kirjutas J. V. Stalin:

«Kooperatsioon on riigikapitalismi teisend, ütleb opositsioon, viidates seejuures Lenini «Toitlusmaksule», mistõttu ta ei usu, et kooperatsiooni on võimalik kasutada sotsialistliku arenemise põhilise pidemena. Siingi teeb opositsioon kõige jämedama vea. Selline arusaamine kooperatsioonist oli küllaldane ja rahuldav 1921. aastal, millal kirjutati «Toitlusmaks», millal meil polnud arenenud sotsialistlikku tööstust, millal Lenin mõistis riigikapitalismi kui meie majapidamise võimalikku põhivormi ja käsitles kooperatsiooni seoses riigikapitalismiga. Kuid nüüd on see arusaamine juba puudulik ja ajalugu on sellest mööda läinud, sest vahepeal on ajad muutunud, sotsialistlik tööstus on meil arenenud, riigikapitalism ei juurdunud soovitaval määral, kooperatsioon aga, mis hõlmab nüüd üle kümne miljoni liikme, on hakanud seonduma sotsialistliku tööstusega.

Sest kuidas muidu seletada tõsiasja, et juba kaks aastat pärast «Toitlusmaksu», 1923. aastal, hakkas Lenin suhtuma kooperatsiooni teisiti, arvates, et «meie tingimustes langeb kooperatsioon õige sageli täiesti ühte sotsialismiga»? (vt. XXVII kd., lk. 396).

Mille muuga seda seletada, kui mitte sellega, et sotsialistlik tööstus oli jõudnud nende kahe aasta jooksul juba sirguda, riigikapitalism aga ei juurdunud vajalikul määral, mistõttu Lenin ei

[1] V. I. Lenin, Kooperatsioonist, Tallinn, 1948, lk 9

käsitlenud kooperatsiooni nüüd enam seoses riigikapitalismiga, vaid seoses sotsialistliku tööstusega?» [1]

Nõukogude kooperatsioon tõestas tegelikkuses oma sotsialistlikku loomust, — tõestas võitlusega erakapitali väljatõrjumise eest kaubakäibest ja tootmisest.

Sotsialismi ülesehitamise põhiliseks ja otsustavaks tingimuseks on proletariaadi diktatuuri kehtestamine. J. V. Stalin näitab, et proletariaadi diktatuuri iseloomustavad kolm põhikülge:

«1) Proletariaadi võimu kasutamine ekspluataatorite mahasurumiseks, riigi kaitsmiseks, sidemete kõvendamiseks teiste maade proletaarlastega, revolutsiooni arendamiseks ja võiduks kõigis maades.

2) Proletariaadi võimu kasutamine töötavate ja ekspluateeritavate hulkade lõplikuks lahutamiseks kodanlusest selleks, et kõvendada proletariaadi liitu nende hulkadega, nende hulkade sotsialistlikku ülesehitustöösse lülitamiseks, nende hulkade riiklikuks juhtimiseks proletariaadi poolt.

3) Proletariaadi võimu kasutamine sotsialismi organiseerimiseks, klasside hävitamiseks, üleminekuks klassideta ühiskonnale, sotsialistlikule ühiskonnale.

Proletariaadi diktatuur on kõigi nende kolme külje ühendus.» [2]

Oma ülesanded teostab proletariaadi diktatuur proletariaadi ja töötajate massiorganisatsioonide kaudu («tegurid» või «veorihmad»), mis koos suunava jõuga — proletariaadi eelväega — moodustavad proletariaadi süsteemi. Suunav jõud — see on kommunistlik partei, mis on diktatuuri põhiline juhtiv jõud. Tegurid või veorihmad — need on ametiühingud, noorsooühingud, kooperatsioon.

Jossif Vissarionovitš Stalin ütles, et üheks proletariaadi diktatuuri teguriks on ühistegevus: «See on töörahva massiorganisatsioon, parteitu organisatsioon, mis ühendab töörahvast eelkõige kui tarbijaid, kuid aja jooksul ka kui tootjaid (põllumajanduslik kooperatsioon). See omandab erilise tähtsuse pärast proletariaadi diktatuuri kindlustamist, laiaulatusliku ülesehitustöö ajajärgul. See hõlbustab proletariaadi eelväe sidet talurahva hulkadega ja loob võimaluse viimaseid sotsialistliku ülesehitustöö voolu kaasa tõmmata.» [3]

Lähtudes ühistegevuse tähtsusest sotsialistlikus ülesehitustöös, toetavad Nõukogude valitsus ja kommunistlik partei ühistegevust ja soodustavad tema arenemist. Ühistegevuse toetamise programmi väljendas Lenin järgmiste sõnadega: «Kooperatsioon tuleb organiseerida poliitiliselt nõnda, et kooperatsioon oleks mitte ainult üldse ja alati teatavas soodustatud olukorras, vaid et see soodustus oleks puhtvaranduslik (pangaprotsendi kõrgus jms.). Kooperatsiooni on tarvis krediteerida selliste riiklike summadega, mis kas või pisutki,

[1] J. V. Stalin, Teosed, 8. kd., Tallinn, 1949, lk. 82.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 8. kd., Tallinn, 1949, lk. 29—30.
[3] J. V. Stalin, Teosed, 8. kd., Tallinn, 1949, lk. 33.

aga ometi ületaksid need summad, milledega me krediteerime eraettevõtteid, kaasa arvatud kas või rasketööstus jne.

Iga ühiskondlik kord tekib ainult teatava klassi rahanduslikul toetusel. Ei tarvitse meenutada neid sadu ja sadu miljoneid rublasid, mis läks maksma «vaba» kapitalismi sünd. Nüüd peame teadma ja teostama, et praegusel ajal see ühiskondlik kord, mida me peame toetama rohkem kui tavaliselt, on kooperatiivne kord. Kuid toetada tuleb seda sõna tõsises mõttes, s. o. selle toetuse all pole küllaldane mõista igasuguse kooperatiivse käibe toetamist, — selle toetuse all tuleb mõista niisuguse kooperatiivse käibe toetamist, millest tõepoolest osa võtavad tõelised rahvamassid.»[1]

Nõukogude valitsus, jälgides neid Lenini juhtmõtteid, on kogu aeg osutanud ja osutab kõige energilisemat toetust kõigile kooperatsiooni liikidele.

Rahva loovate jõudude orjusest vabastamine Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena, töötajate initsiatiivi ja isetegevuse kasvatamine, kooperatsiooni kõige laialdasem toetamine kommunistliku partei ja Nõukogude riigi poolt — kõik see kindlustas meie maal kooperatsiooni sellise arenemise, mida ei tunne ükski kapitalistlik maa.

2. Leninlik-stalinlik kooperatsiooniplaan

Erilist tähtsust omas kooperatsioon väikekaubalise, killustatud ja mahajäänud talumajapidamise ümberkujundamisel eesrindlikuks, sotsialistlikuks suurpõllumajanduseks, mis oli revolutsiooni üheks kõige raskemaks ülesandeks. See raskus seisis töötava üksiktalupoja kaksikloomuses: ta on osalt peremees, osalt töötaja. Kui töötaja elab talupoeg oma tööst, teda rõhub kapitalism ning sellepärast seisab ta töölisklassi poolel ja on huvitatud sotsialismi võidust. Peremehena on talupoeg harjunud kinni hoidma oma omandist ja võib ainult suure vaevaga lahti öelda eraomandusest tootmisvahenditele ja üle minna kollektiivtootmisele.

Talumajapidamine, kui vaadelda talumajapidamiste rõhuvat enamikku, on väikekaubaline majapidamine, mitte aga kapitalistlik, ja niisugusena seisab ta kapitalismi ja sotsialismi vahepeal.

Olles aga oma aluselt samatüübiline kapitalistliku majandusega, sest ta toetub tootmisvahendite eraomandusele ja pole samatüübiline sotsialistliku tootmisega, mille aluseks on sotsialistlik omandus, võib väikekaubaline talumajapidamine areneda sotsialismi suunas ainult proletariaadi organiseeriva osa puhul, proletariaadi liidu puhul talurahvaga ja töölisklassi juhtimise puhul selles liidus tingimusel, kui see liit on suunatud kapitalistlike elementide vastu, kapitalismi vastu üldse.

Talurahvas võis üle minna väikeselt üksikmajapidamiselt suurtele kooperatiivsetele tootmisühendustele ainult oma erahuvide ühendamise alusel üldsuse omadega. Ja selles suhtes andis kooperat-

[1] V. I. Lenin, Kooperatsioonist, Tallinn, 1948, lk. 5—6.

sioon rohkem võimalusi kui ükski teine organisatsioon — tööliste riigi juhtimisel ja kontrolli all talurahva erahuvi, kaubanduslik huvi kaasa arvatud, ühendamiseks kogu rahva huvidega. Seepärast oli kooperatsioon tarvilik individuaalse, väiketalumajapidamise ümberkujundamiseks sotsialistlikuks suurmajapidamiseks.

Arvesse võttes kooperatsiooni suurimat tähtsust väikekaubamajapidamise ümberkujundamisel, töötas Lenin välja talurahva sotsialismi ülesehitustööga ühendamise kooperatsiooniplaani kui meie maal sotsialismi ülesehitamise üldplaani koostisosa.

«Kooperatsioonis üldse ja põllumajanduslikus kooperatsioonis eriti nägi Lenin miljoneile talupoegadele vastuvõetavat ja arusaadavat teed üleminekuks väikeselt üksikmajapidamiselt suurtele kooperatiivsetele tootmisühendustele — kolhoosidele. Lenin näitas, et põllumajanduse arenemine meie maal peab minema talupoegade kooperatsiooni kaudu sotsialistlikule ülesehitustööle kaasatõmbamise teed mööda, kollektivismi põhimõtete järk-järgult põllumajandusse viimise teed mööda, esialgu põllumajandussaaduste turustamise, hiljem aga nende tootmise alal. Lenin näitas, et kui on olemas proletariaadi diktatuur ja töölisklassi ning talurahva liit, kui on tagatud talurahva juhtimine proletariaadi poolt ning on olemas sotsialistlik tööstus, siis on õigesti organiseeritud ja miljoneid talupoegi hõlmav tootmiskooperatsioon selleks vahendiks, mille abil võib meie maal üles ehitada täieliku sotsialistliku ühiskonna.» [1]

Selline ümberkujundamine kooperatsiooni teel oli kõige lihtsam, kergem ning talurahvale kõige vastuvõetavam ja samal ajal kõige kiirem. Ühtlasi tagas see talurahva materiaalse ja kultuurilise taseme süstemaatilise tõusu.

Lenini kooperatsiooniplaani elluviimiseks oli tarvis läbi viia suur ettevalmistustöö kapitalistlike elementide piiramiseks külas, töölisklassi ja talurahva liidu kõvendamiseks töölisklassi juhtimisel, sotsialistliku tööstuse arendamiseks, mis oleks võimeline organiseerima masinate tootmist kollektiivseks majapidamiseks. Oli tarvis tegelikkuses veenda talurahva põhilisi hulki ühismajapidamise eelistes, võrreldes üksikmajapidamisega.

Nende üksikasjaliselt ettevalmistatud ja järjekindlalt elluviidud abinõude alusel osutus võimalikuks üleminek kapitalistlike elementide piiramiselt külas nende likvideerimisele täieliku kollektiviseerimise alusel. Kulakluse kui klassi likvideerimine põllumajanduse täieliku kollektiviseerimise alusel oli kooperatsiooniplaani orgaaniliseks osaks.

Lenini kooperatsiooniplaani elluviimise põhiliseks tingimuseks ja otsustavaks eelduseks oli töölisklassi võimu kehtestamine meie maal. Töölisklass kasutab oma ühiskonna riiklikku juhtimist kodanluse ja selle agentide mõju likvideerimiseks talurahvale, töölisklassi liidu kõvendamiseks talurahvaga, talurahva ümberkasvatamiseks ja tema ühistamiseks üleminekul sotsialistliku arenemise teele.

Suurimaks eelduseks oli peamiste tootmisvahendite muutmine

[1] ÜK(b)Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 236.

ühiskondlikuks, kogu rahva omandiks. Riigi majanduselu juhtivate positsioonide — suurtööstuse, transpordi, pankade — koondamine Nõukogude riigi kätte mõjutas otsustavalt killustatud, organiseerimata väiketalumajapidamise suunamist tema koopereerimise teele.

Erilist tähtsust omas sotsialistliku tööstuse arendamine. «Meie tööstus,» märkis J. V. Stalin, «on juhtivaks aluseks kogu rahvamajanduse süsteemis, ta kisub, ta viib edasi meie rahvamajandust, kaasa arvates siia ka põllumajanduse. Ta reorganiseerib kogu meie rahvamajanduse oma eeskuju ja näo järgi, ta tõmbab endaga kaasa põllumajanduse, juhtides talurahva kooperatsiooni kaudu sotsialistliku ülesehitustöö voolu.» [1]

Suurtööstuse võimas arenemine meie maa sotsialistliku industrialiseerimise poliitika tulemusena andis võimaluse luua põllumajandusele kõige eesrindlikuma tehnilise baasi (kindlustada teda traktorite, kombainidega jne.). Kuna kaasaegne tehnika on kättesaadav ainult suurmajapidamisele või tema kollektiivse kasutamise puhul, siis stimuleeris tööstuslik abi väiketalumajapidamisele sotsialistliku tööstuse poolt massilise koopereerimise protsessi külas.

Ajalooline tähtsus oli II ülevenemaalise nõukogude kongressi poolt vastuvõetud «Maadekreedil». See dekreet kaotas mõisnike maaomanduse — ilma mingisuguse tasuta — kaotas jäädavalt maa eraomanduse õiguse, kehtestas üldrahvaliku, riikliku maaomanduse ja andis selle (maa) üle kogu töörahvale maksuta kasutamiseks. Sellega oli ühtlasi hävitatud talupoja orjalik andumus maatükile, mis tal oli maa eraomanduse puhul, ja oli kergendatud talurahva üleminek kollektiivse tootmise teele.

Lenini kooperatsiooniplaani elluviimise tähtsamaks eelduseks oli eeskuju jõu täielik kasutamine talurahva koopereerimise alal. Lenin märkis, et koopereerimisel tuleb kõige rangemalt silmas pidada vabatahtlikkuse põhimõtet. Ta ütles, et talupojad on liiga praktilised inimesed, et minna mingisugustele muudatustele ainult nõuannete või raamatu juhiste põhjal. Talupoegi tuleb veenda praktiliselt, kogemuste varal selles, et üleminek ühismaaharimisele on mõõdapääsmatu, võimalik ja annab neile vastuvaidlematud eelised individuaalmajapidamisega võrreldes. Sel eesmärgil organiseerib nõukogude võim oma olemasolu esimestest päevadest peale täieliku vabatahtlikkuse põhimõtte alusel igasuguseid kooperatiivorganisatsioone (põllumajanduslikke turustus-varustusühinguid, ühinguid ühiseks maaharimiseks, tarbijate kooperatiive jne.), et talupoeg võiks praktiliselt veenduda kollektiivse tootmise ja vahetuse eelistes. Seejuures oli kollektivismi algete järkjärguliseks juurutamiseks põllumajanduses vaja oskuslikult kasutada kõiki kooperatsiooni vorme, alates madalamatest — varustus-turustuskooperatsioonist kuni kõrgemateni — kolhoosliku tootmiskooperatsioonini.

Oli vaja õigesti organiseerida kooperatsiooni, muuta ta kõige

[1] J. V. Stalin, Teosed, 8. kd., Tallinn, 1949, lk. 126—127.

laiemate töötajate hulkade organisatsiooniks, kindlustada selle organisatsiooni sotsialistlik arenemine.

Tähtsat osa eesrindlikule tehnikale ja agronoomiateadusele rajatud, mehhaniseeritud suurmajanduse eeliste propageerimisel töötavate talupoegade laiade hulkade seas individuaal-väikemajapidamise ees etendasid nõukogude võimu poolt organiseeritud sovhoosid.

Lenini kooperatsiooniplaan hõlmas tootmis- ja käibeprotsesside koopereerimise, kusjuures tootmisprotsesside koopereerimine moodustas selle plaani aluse. Jossif Vissarionovitš Stalin märkis, et «... on küla sotsialistliku arenemise peateeks Lenini kooperatsiooniplaan, mis hõlmab kõiki põllumajandusliku kooperatsiooni vorme madalamatest (varustus-turustusvorm) kuni kõrgemateni (tootmisvorm, kolhoosivorm)» [1].

Koopereerumine käibesfääris oli Lenini kooperatsiooniplaani algastmeks, selle elluviimise põhivormiks uue majanduspoliitika (nepi) esimestel aastatel. Käibe koopereerimise kaudu lülitus talumajapidamine sotsialistliku ülesehitustöö protsessi. Kooperatsiooni madalamate vormide arenemine valmistas ette talurahva üleminekut kõrgematele vormidele — kolhoosidele.

J. V. Stalin on korduvalt märkinud seda koopereerimise tähtsust käibesfääris. J. V. Stalin osutas, et «... varutamise ja turustamise alal koopereerimise poliitika on end täielikult õigustanud, luues talurahva hulgas reaalse baasi murranguks kolhoosiliikumise kasuks. Pole kahtlust, et varustus- ja turustuskooperatsiooni arendamiseta poleks meil olnud seda murrangut talurahva suhtumises kolhoosidesse, mis meil on praegu ja mis aitab meid kolhooside rajamist edasi viia» [2]. Ühtlasi kriipsutas J. V. Stalin alla, et talumajapidamise koopereerimine varustuse ja turustuse alal on üsna tähtis abinõu, kuid on ikkagi ettevalmistuseks põllumajanduse üleviimiseks tootmiskooperatsiooni rööbastele.

Lenin sidus kooperatsiooni edu kogu rahva kultuurilise taseme tõusuga. Seepärast seadis Lenin üles laialdase kultuuritöö läbiviimise ülesande talurahva seas, mis pidi kaasa aitama tema täielikuks koopereerimiseks.

Lenini töö suur jätkaja J. V. Stalin, arendades leninlikku kooperatsiooniplaani, töötas välja põllumajanduse kollektiviseerimise teooria, relvastas sellega nõukogude rahvast ja organiseeris täieliku kollektiviseerimise võidu ja selle alusel kulakluse kui klassi likvideerimise.

J. V. Stalin töötas igakülgselt läbi küsimuse sotsialistliku majanduse — kolhoosi — vormist külas. Ta näitas, et kooperatsiooni madalamad, varustus-turustusvormid ei suuda ümber kujundada väikekaubatootmist. Põhjalikult võib väiketalumajapidamist ümber kujundada ainult põllumajanduslik tootmiskooperatsioon — kolhoosid.

Kolhoosliku tootmiskooperatsiooni massilise arenemise esimestel

[1] J. V. Stalin, Teosed, 12. kd., Tallinn, 1952, lk. 128.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 11. kd., Tallinn, 1951, lk. 176.

päevadel, kui kolhoosi astus kesktalupoeg, põhjendas J. V. Stalin seisukohta, et kolhoosliku tootmiskooperatsiooni põhiliseks ja peamiseks lüliks on kaasaja etapil põllumajanduslik artell. Tema poolt väljatöötatud eeskirjad põllumajandusliku artelli kui kooperatiivse põllumajandusliku tootmisettevõtte kohta, milles on kõige õigemini ühendatud kolhoosnikute isiklikud huvid nende ühiskondlike huvidega, olid suurimaks panuseks marksistlik-leninlikku õpetusse kooperatsioonist.

Ühtlasi tõi J. V. Stalin esile ja põhjendas riigi masina-traktorijaamade (MTJ) kui põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise ja põllumajandusele ning talurahvale sotsialistliku riigi poolt abi osutamise tugipunktide tähtsust. Masina-traktorijaamad kujunesid Nõukogude riigi võimsaks teguriks kolhoosikorra arendamisel ja tugevdamisel.

J. V. Stalin näitas, et täielik kollektiviseerimine ei saa toimuda talurahva põhiliste hulkade lihtsa ja rahuliku kolhoosidesse astumise teel. See on võimalik ainult talurahva hulgalise võitluse korras kulakluse vastu ja on seepärast seotud kulakluse kui klassi likvideerimisega.

Kollektiviseerimise kogemused NSV Liidus kinnitasid täiel määral J. V. Stalini juhendeid. Kollektiviseerimine toimus meie maal terava klassivõitluse tingimustes külas, võitluses, mis tugevnes sedavõrd, kuivõrd sotsialismi pealetung hargnes. Kommunistlik partei paljastas ja purustas J. V. Stalini juhtimisel parempoolsete kapitulantide ja trotskistlike kulakute agentuuri, kes püüdsid nurja ajada põllumajanduse kollektiviseerimist. Aastail 1928—1929 murdsid partei ja Nõukogude valitsus avalikus võitluses, talurahva silma all, riiklikku leivavarumist saboteeriva kulakluse vastupanu. Nende abinõude tulemusena kõvenes tööliste liit talupoegadega, talurahva hulgas veendusid kapitalistlike elementide nõrkuses ja kolhoosiliikumine arenes jõudsal sammul.

Samal ajal võitlesid partei ja valitsus otsustavalt igasuguste katsete vastu rikkuda leninlikku vabatahtlikkuse põhimõtet kolhooside organiseerimisel.

Täieliku kollektiviseerimise läbiviimisel pöörasid partei ja valitsus suurt tähelepanu eriliste tingimuste arvestamisele maa mitmesugustes rajoonides, talupoegade ettevalmistamise arvestamisele kollektiviseerimiseks NSV Liidu mitmesugustes oblastites kui ka võitlusele kolhoosi ülesehitustöö liikumise poolikutest vormidest ülehüppamise vastu (kommuuni ülehüppamise vastu, möödudes põllumajanduslikust artellist).

Talupoegade hulgaline astumine kolhooslikku tootmiskooperatsiooni võimaldas asendada põllumajandussaaduste kulakliku tootmise kolhoosliku tootmisega ja lubas Nõukogude riigil üle minna 1929. a. lõpul kulakluse piiramise poliitikalt, millest ta pidas kinni kuni selle ajani, kulakluse kui klassi likvideerimise poliitikale täieliku kollektiviseerimise alusel. Kulakluse likvideerimine omakorda tugevdas kolhoosikorda.

Seega toimub väikekaubalise talumajapidamise ümberkujundamine sotsialistlikuks kooperatsiooni kaudu teravas klassivõitluses kulakluse vastu, mis viiakse lõpule tema likvideerimisega, ning ei saa toimuda «kulaku sissekasvamise teel sotsialismi», nagu jutlustasid bolševike partei ja sotsialismi vaenlased — trotskistid ja parempoolsed restauraatorid.

Stalinliku täieliku kollektiviseerimise poliitika võit ja selle alusel kulakluse kui klassi likvideerimine oli põhjalikum revolutsiooniline pööre, mis oma tagajärgedelt võrdub revolutsioonilise pöördega 1917. aasta oktoobris. Selle poliitika võit tähistab kõige tähtsamat etappi sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisel NSV Liidus.

«Selle revolutsiooni iseärasus seisis selles,» märkis J. V. Stalin, «et see viidi läbi ülaltpoolt, riigivõimu initsiatiivil, kulakuorjuse vastu ja vaba kolhoosielu eest võitlevate talupoegade miljoniliste hulkade otsesel toetusel altpoolt.

See revolutsioon lahendas ühel hoobil kolm sotsialistliku ülesehitustöö põhiküsimust:

a) See likvideeris meie maal kõige arvukama ekspluateerijate klassi, kulakute klassi, kapitalismi restaureerimise kantsi.

b) See viis meie maa kõige arvukama töörahvaklassi, talupoegade klassi, kapitalismi tekitava üksikmajapidamise teelt ühise, kolhoosliku, sotsialistliku majapidamise teele.

c) See andis nõukogude võimule sotsialistliku baasi rahvamajanduse kõige laialdasemal ja eluliselt tarvilikul, kuid ka kõige mahajäänumal alal — põllumajanduses.»[1]

Riigi abil ja kooperatsiooni kaudu astus meie maa talurahvas sotsialistliku arenemise avarale teele. Nõukogude Liit muutus eesrindlikuks sotsialistliku suurpõllunduse maaks.

Sotsialismi võit meie maal ei põhjustanud kooperatsiooni likvideerimist või väljasuremist, nagu kinnitasid mõned kooperatsiooniliikumise «teoreetikud».

Vastupidi, tema tohutu tähtsus, mida nägid ette marksismi-leninismi rajajad, jäi püsima. Kooperatsioon säilis ja areneb edukalt nii tootmis- kui ka käibesfääris, kusjuures tema põhiliseks vormiks sotsialismiperioodil sai põllumajanduslik tootmiskooperatsioon.

Marx ja Engels nägid ette kooperatsiooni kasutamist üleminekul kommunistlikule majandusele. V. I. Lenin, üldistades sotsialistliku ehitustöö kogemusi meie maal, luges kooperatiivettevõtete olemasolu sotsialismiperioodil üheks viimase omapäraks.

J. V. Stalin omistab oma õpetuses sotsialismist ning kommunismist ja üleminekust sotsialismilt kommunismile kooperatsioonile tohutut tähtsust.

Kommunism tähendab ühiskonna klassidesse jagumise täielikku likvideerimist. NSV Liidu sotsialistlikus ühiskonnas on ekspluateerijate klassid juba hävitatud, kuid püsivad veel tööliste ja talupoegade sõbralikud klassid. Sotsialismi edaspidise edu tingimustes

[1] ÜK(b)Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 276.

kustuvad erinevused tööliste ja talupoegade vahel järjest enam ja kaovad kommunismis täielikult.

Selle ülesande lahendamine teostatakse ühel ajal linna ja maa erinevuse likvideerimisega.

Käesoleval ajal võib öelda, et Nõukogude Liidus ei ole juba praegu vastuolu linna ja maa vahel. Linnas ja maal on loodud ühtne sotsialistlik tootmisviis. Nõukogude võimu ajal on palju tehtud maa kultuurilise taseme tõstmiseks ja selles mõttes on ta tunduvalt lähenenud linnale. Kuid veel on olulisi erinevusi linna ja maa vahel, ennemuistsete vastuolude jäänuseid linna ja maa vahel. Nende erinevuste hävitamine nõuab suurt tööd ning pikemat aega ja seda võib saavutada sotsialistliku põllumajanduse tootmisjõudude edaspidise tõusu, tema edaspidise mehhaniseerimise, elektrifitseerimise ja kolhoositalurahva kultuurilise taseme tõusu alusel.

Maal toimub see protsess omandi kolhoosliku kuju baasil, mis püsib sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku perioodil. Alles kommunismi kõige kõrgemas faasis ei ole kahte sotsialistliku omandi kuju (riiklikku ja kooperatiivset-kolhooslikku), vaid saab olema omandi ühtne — üldrahvalik, kommunistlik kuju.

See saavutatakse tootmisjõudude kolossaalse kasvu ja nii riikliku kui ka kooperatiivse-kolhoosliku omanduse edaspidise kõvendamise tulemusena riikliku omanduse juhtiva osa igakülgsel laiendamisel rahvamajanduses.

Sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku perioodil suureneb maal eriti varustamine uue tehnikaga, mida saadakse sotsialistlikult tööstuselt. Põllumajanduses, sealhulgas ka kolhoositootmises, kasvab üha rohkem üldrahvaliku, riikliku omandi erikaal masina-traktorijaamade ja muude ettevõtete näol. Kolhoositootmine suureneb kõigis suundades. See põhjustab põllumajandussaaduste külluse, kolhoosnikute isiklike majandite järkjärgulise väljasuremise ja põllumajandusliku artelli ümberkasvamise kõrgemateks kolhoosiliikumise vormideks.

J. V. Stalin märkis aruandekõnes partei XVII kongressile ÜK(b)P Keskkomitee töö kohta, et praegustes tingimustes on põllumajanduslik artell ainukeseks õigeks kolhoosiliikumise vormiks. Kuid saabub aeg, kus peab olema põllumajanduslik kommuun kui kolhoosiliikumise kõrgem vorm, milles täielikult ühiskonnastatakse kõik tootmisvahendid ja organiseeritakse eluoluliste huvide kollektiivne teenindamine. Ta võrsub arenenud ja jõukast artellist, kõrge tehnika ja toiduainete külluse baasil. See artelli ümberkasvatamise protsess tuleviku põllumajanduslikuks kommuuniks saab toimuma järkjärgult, sedavõrd, kuivõrd põllumajanduslik artell kasvab ning tugevneb, kuivõrd kõik kolhoosnikud saavad veenduma sellise ümberkasvamise vajalikkuses.

«Tuleviku põllumajanduslik kommuun,» ütles J. V. Stalin, «tekib siis, kui artelli põldudel ja farmides on vilja, kariloomade, lindude, aedviljade ja igasuguste muude saaduste küllus, kui artellide juurde rajatakse mehhaniseeritud pesukojad, moodsad kööksööklad, leiva-

vabrikud jne., kui kolhoosnik näeb, et tal on kasulikum saada liha ja piima farmist kui pidada oma lehma ja puduloomi, kui naiskolhoosnik näeb, et tal on kasulikum lõunatada sööklas, tuua leiba leivavabrikust ja saada pestud pesu ühiskondlikust pesukojast kui endal tegelda nende asjadega.»[1]

Seega on kooperatiivvettevõtete olemasolu ja nende tähtsus sotsialistlikus majanduses seotud nõukogude kolhoositalurahva klassi olemasoluga, kelle majanduse aluseks on kollektiivse töö baasil võrsunud tootmisriistade kollektiivne omandus ja mis liigub kommunismile omapärasel, nimelt kooperatsiooni teel.

Sotsialistlikus majanduses püsib ja jätkab edaspidist arenemist tööndusKooperatsioon (mille koosseisus omavad järjest suuremat tähtsust tööndusLikud kolhoosid) ja kooperatsioon käibesfääris.

NSV Liidus on võitnud sotsialismi konstitutsioonis kindlaks määratud kooperatiivorganisatsioonide koht sotsialistlikus majanduses.

Konstitutsiooni § 5 määrab, et sotsialistlik omandus NSV Liidus esineb kas riikliku omanduse (kogu rahva vara) või kooperatiivsekolhoosliku omanduse kujul (üksikute kolhooside omand, kooperatiivsete koondiste omand).

§ 7 määrab, et kolhooside ja kooperatiivsete organisatsioonide ühiskondlikud ettevõtted koos nende elusa ja eluta inventariga, kolhooside ja kooperatiivsete organisatsioonide poolt toodetavad saadused, samuti ka nende ühiskondlikud ehitused moodustavad kolhooside ja kooperatiivsete organisatsioonide ühiskondliku, sotsialistliku omandi.

§ 131 kohustab kõiki NSV Liidu kodanikke hoidma ja tugevdama ühiskondlikku, sotsialistlikku omandust kui nõukogude korra püha ja puutumatut alust, kui kodumaa rikkuse ja võimsuse allikat, kui kogu töörahva jõuka ja kultuurse elu allikat. Isikud, kes ühiskondlikku, sotsialistlikku omandust ohustavad, on rahvavaenlased.

Stalinlik Konstitutsioon võimaldab nõukogude kooperatsioonile avara poliitilise tegevusvälja. Vastavalt konstitutsiooni § 141-le on kooperatiividel (teiste ühiskondlike organisatsioonide seas) austav õigus kandidaatide ülesseadmiseks töörahva saadikute nõukogude valimistel: kohalikesse nõukogudesse, autonoomsete ning liiduvabariikide ülemnõukogudesse ja NSV Liidu Ülemnõukogusse.

XII PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOONI OSA JA TÄHTSUS NÕUKOGUDE MAJANDUSES

1. Tarbijaskooperatsioon kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul

Nõukogude valitsus ja kommunistlik partei andsid tarbijaskooperatsioonile suure osa võitluses sotsialismi ülesehitamise eest.

Sotsialismi aluste ehitustöö NSV Liidus viidi läbi uue majandus-

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn, 1952, lk. 444.

poliitika abil. Uue majanduspoliitika alused põhjendas Lenin 1918. a. algul brošüüris «Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded». See poliitika aga katkestati ajutiselt välismaise interventsiooni olukorraga aastail 1918—1920 ja selle juurde pöördusid Nõukogude valitsus ja kommunistlik partei tagasi alles pärast interventsiooni ja kodusõja likvideerimist — 1921. aastal.

Uue majanduspoliitika olemus on kõige selgemini formuleeritud J. V. Stalini järgmistes juhistes:

«Uus majanduspoliitika on proletaarse riigi eriline poliitika, mis on mõeldud kapitalismile tegevusvõimaluse andmiseks, kusjuures juhtivad positsioonid on proletaarse riigi käes, poliitika, mis on mõeldud kapitalistlike ja sotsialistlike elementide vaheliseks võitluseks, mõeldud sotsialistlike elementide osatähtsuse suurendamiseks kapitalistlike elementide kahjuks, mõeldud sotsialistlike elementide võiduks kapitalistlike elementide üle, mõeldud klasside hävitamiseks ja sotsialistliku majanduse alusmüüri ehitamiseks.» [1]

Jossif Vissarionovitš Stalin arendas neid juhiseid reas järgnevates kõnedes uue majanduspoliitika kohta. Kõnes «Kominterni programmist» näitas J. V. Stalin:

«Uus majanduspoliitika on proletariaadi diktatuuri poliitika, mis on suunatud kapitalistlikest elementidest jagusaamisele ja sotsialistliku majanduse ülesehitamisele turu ärakasutamise korras, turu kaudu, mitte aga otsese saaduste vahetuse korras, ilma turuta ja turust mööda minnes.» [2] Samas kriipsutas ta ühtlasi alla, et proletariaadi diktatuur pidi alustama oma ehitustööd järgmisel päeval pärast revolutsiooni uue majanduspoliitika alustest.

Uue majanduspoliitika tingimustes võidi luua side sotsialistlike ettevõtete vahel, koostöö linna ja maa vahel, riikliku sotsialistliku tööstuse ja väikekaubalise talumajapidamise vahel eeskätt kaubanduse kaudu. Seepärast olid kaubanduse elustamine, selle vallutamine, oma kaubandusaparaadi loomine võitnud proletariaadi poolt, kooperatsiooni arendamine ühes talurahva hulkade lülitamisega sellesse, erakaupmeeste ja spekulantide väljatõrjumine kaubandusest tähtsaimaiks ülesandeiks majanduse ülesehitamisel teel sotsialistliku majanduse alusmüüri ehitamisele.

Tarbijaskooperatsioon pidi olema nõukogude ühiskonna uue kaubandusaparaadi koostisosaks. Ta pidi kaasa aitama erakapitali väljatõrjumisele kaubandusest, kaubakäibe ühiskonnastamisele ja uue, nõukogude majanduslikule korrale vastava kaubandussüsteemi loomisele.

Tarbijaskooperatsioonile tehti ülesandeks arendada kaubakäivet sotsialistliku tööstuse ning väikekaubalise talumajapidamise vahel ja seega kaasa aidata töölisklassi ja talurahva majandusliku liidu tugevdamisele. Ta pidi koos põllumajandusliku turustus-varustuskooperatsiooniga koopereerima käibesfääri ja seega ette valmistama talurahva üleminekut koopereerimise tootmisvormidele.

[1] J. V. Stalin, Teosed, 7. kd., Tallinn, 1949, lk. 349.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 11. kd., Tallinn, 1951, lk. 140—141.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon tõi põhilisi muudatusi kaubakäibe sfääri. Juba aastail 1917—1918, kui kehtestati tootmisvahendite ühiskondlik omandus, langesid kaubakäibe sfäärist välja maa, tehased ning vabrikud, raudteed jne. Tööjõud lakkas olemast kaubaks. Nõukogude võim, vallutanud maa majanduse juhtivad positsioonid, lõi tingimused käibesfääri plaaniliseks reguleerimiseks töötajate huvides. Uute, sotsialistlike tootmissuhete süsteem põhjustas kapitalistlike maade turust ja kaubandusest põhimõtteliselt erineva nõukogude turu ja nõukogude kaubanduse arenemise.

Sõjakommunismi aastad (1918—1920) olid iseloomustavad kaubakäibe sfääri terava kitsenemisega, majanduslike sidemete naturaliseerimisega. Toiduainete andmise kohustuse, normi järgi tasuta varustamise ja tööstusettevõtete toodangu riigi poolt natuuras jagamise süsteemi sisseseadmine tähendasid sisult loobumist turusuhetest.

Üleminekuga uuele majanduspoliitikale taastati turu, kaubalised ja rahalised suhted.

Teatav vabakaubandus oli tarvilik väikekaubalise talumajapidamise tootmisjõu tõstmiseks. Kaubandus oli tarvilik ka sotsialistliku tööstuse tõusuks.

Üleminekul uuele majanduspoliitikale lubati kaubakäibes erasektor. Lubati «erakaubanduse vabadus **teatavates** piirides, **teatavates** raamides, **kusjuures on tagatud riigi reguleeriv osa turul**» [1].

Sel ajajärgul polnud arenenud sotsialistlikku tööstust, polnud kolhoose ning sovhoose, mis oleksid töötanud plaani alusel ja andnud riigi käsutusse põllumajandussaaduste ja linnatoodete reserve. Põllumajandus kujutas endast üksiktalumajapidamiste ookeani. Riigi kaubakäibes oli erakapitalistlikul sektoril kaunis tähtis koht.

Kaubanduse arendamine ja kaubakäibe ühiskonnastamine olid üheks tähtsamaks ülesandeks sotsialistliku majanduse alusmüüri ehitamisel. Uue majanduspoliitika esimesel perioodil oli kaubandus ainukeseks võimalikuks majanduslikuks sidemeks kümnete miljonite väiketalupidajate ja sotsialistliku suurtööstuse vahel. Kaubakäibe hargnemine pidi stimuleerima tööstuse ja põllumajanduse taastootmist ja majandusliku käibe elavnemist.

Nõukogude jaekaubanduse aparaadi ülesehitamise aluseks pandi Lenini juhise kohaselt olemasolev üldkodanlik ja tööliskooperatsioon, mis kujutas endast tarbijate suurorganisatsiooni ja kapitalismi ajaloo poolt kõige rohkem ettevalmistatud massilise jaotuse aparaati.

26. novembril 1918. a. Moskva Tööliste Keskkooperatiivi volinike koosolekul peetud kõnes ütles V. I. Lenin:

«Kõigile teile on selge, et proletariaadi üks põhilistest ülesannetest on viivitamata õigesti korraldada produktide varustamise ja jaotamise küsimus.

Ja kui meil on olemas aparaat, kes omab sellist kogemust ja

---

[1] J. V. Stalin, Teosed, 12. kd., Tallinn, 1952, lk. 43.

kes, peaasi, on rajatud masside isetegevusele, peame me suunama selle nende ülesannete teostamisele.» [1]

Seejuures lähtus Lenin sellest, et sotsialismi ehitamisele ei saa asuda muidu kui kapitalismi poolt jäetud materjalidest; et kapitalism jättis võitnud töölisklassile päranduseks massiorganisatsioonid — tarbijate ühingud, kes on suutelised abistama produktide arvestamise ja kontrolli kordaseadmisel; et kooperatsioon kujutab endast kultuurset pärandit, mida tuleb hinnata ja kasutada.

Vajadus panna kooperatsioon nõukogude jaekaubanduse aparaadi aluseks oli põhjustatud majanduslikest kaalutlustest. Sotsialistliku ülesehitustöö algul oli riigis olemas mitmekihiline majandus, milles oli ülekaalus väikekaubaline talumajapidamine. Kooperatsioon võis kõige paremini lähendada väikekaubalise tootmise huvisid sotsialistliku riigi huvidega. Sellepärast märkis Lenin partei VIII kongressil (1919. a.), et kooperatiivaparaat «... kui ainus, mille kapitalism on ette valmistanud massides, kui ainus, mis tegutseb maarahva massides, kes asuvad veel primitiivse kapitalismi astmel, — tuleb iga hinna eest säilitada, teda tuleb edasi arendada ega pea teda mingil juhtumil kõrvale heitma» [2].

Uue majanduspoliitika algul, 1921. a., määras V. I. Lenin kindlaks kooperatsiooni osa nõukogude tingimustes ja osutas vajadusele seda toetada ja arendada. 25. aprillil 1921. a. ütles Lenin: «Tarbijaskooperatsiooniks nimetatakse tööliste ja talupoegade koondist eesmärgiga hankida ja jaotada neile vajalikke saadusi.

... Tarbijaskooperatsiooni ... tuleb toetada ja arendada, sest ta tagab saaduste kiire, õige ja odava jaotamise. Nõukogude võimud peavad ainult kontrollima kooperatsiooni tegevust, et ei oleks pettust, ei oleks varjamisi riigi ees, ei oleks kuritarvitusi, mingil juhul aga mitte kitsendama kooperatsiooni, vaid igakülgselt teda abistama ja talle kaasa aitama.» [3]

Kooperatsiooni kui kaubanduse vormi omapäraks oli see, et ta kergendas arvestust, kontrolli ja järelevalvet saaduste jaotamise üle proletaarse riigi poolt ja, ühendades elanikkonda, aitas samal ajal kaasa tema lülitamiseks sotsialistliku ülesehitustöö voolu.

Sellele tuleb juurde lisada, et rahvamajanduse taastamise ajajärgul pärast välismaist interventsiooni ja kodusõda aastail 1918—1920 kui ka suurte sotsialistlike ümberkujundamiste (maa sotsialistliku industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise) algul polnud Nõukogude riigil tunduvaid võimalusi vahendite paigutamiseks kaubakäibe sfääri.

Seepärast oli kooperatsioon selle perioodi kestel, kus turusuhete sfääri ülesandeks oli linna ja maa elanikkonna täielik koopereerimine ja võitlus erakapitaliga kaubakäibe alal, majanduslikus mõttes mitte üksnes kõige ratsionaalsemaks käibe organiseerimise süsteemiks, vaid ühtlasi ka selliseks käibeaparaadiks, mis organi-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 28. kd., lk. 179 (v. k.).
[2] V. I. Lenin, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1946, lk. 360.
[3] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 32. kd., lk. 348 (v. k.).

seeris töötajate hulkasid, lülitas neid praktilisele tööle sotsialismi ülesehitamisel ja oma tegevuses tugines nende toetusele.

Erakapitali väljatõrjumisel kaubakäibest ja kaubakäibe ühiskonnastamisel oli suur tähtsus võitluses sotsialistliku majanduse alusmüüri ehitamise eest. Erakaubanduse asendamine riikliku ja kooperatiivkaubandusega soodustas turu laiendamist sotsialistliku tööstuse jaoks. Erakaubanduse väljatõrjumise tagajärjel seati riikliku tööstuse ja talumajapidamise vahel sisse vahetu koostöö. Kõrvaldati vastuolu, et kui tööstus oli riigi käes, esines vahendajana tema ja talupoja vahel erakaubandus. Erakaubanduse asendamine riikliku ja kooperatiivkaubandusega säilitas sotsialistlikule akumulatsioonile selle osa tööstuses ja põllumajanduses loodud lisaproduktist, mis enne seda läks eraettevõtja taskusse. Lõpuks soodustas erakapitali väljatõrjumine kaubakäibest töötajate ainelise taseme tõusu, sest ühiskonnastatud kaubanduse hinnad olid tunduvalt odavamad erakaupmeeste hindadest.

Erakaubanduskapitali täielik väljaandmine kaubakäibest toimus NSV Liidus sotsialistliku süsteemi võidu alusel tööstuses ja põllumajanduses. See võit hävitas baasi, mis toitis erakapitali kaubanduses. Arenenud sotsialistliku tööstuse, kolhooside ja sovhooside süsteemi loomine kindlustas riigile tohutuid põllumajandussaaduste ja tööstuskaupade reserve nõukogude kaubanduse levikuks.

Tarbijaskooperatsioon etendas erakapitali väljatõrjumisel silmapaistvat osa. Erakapitali asendamise pearaskus meie maa jaekaubanduse käibes lasus kooperatsiooni õlgadel, sest ta töötas peamiselt jaekaubanduse alal, kus erakaubanduskapitali positsioonid olid kõige tugevamad. Tarbijaskooperatsioon tuli sellega toime riigi abil ja ka tänu sellele, et ta tõmbas selleks kaasa töötajate laiad hulgad.

Tarbijaskooperatsioon, tõrjudes välja ja asendades eraettevõtja ning olles sotsialistliku tööstustoodangu peamiseks saatjaks, soodustas kaubakäibe ühiskonnastamist, nõukogude turu organiseerimist, plaani algete sissetoomist kaubakäibe sfääri ja töötajate aineliste elutingimuste parandamist.

Sotsialismi võidu alusel tööstuse ja põllumajanduse alal, kooperatsiooni ning riiklike kaubandusettevõtete arendamise ja erakapitali kaubakäibest väljatõrjumise alusel lõi NSV Liidu sotsialistlik ühiskond töö saaduste jaotuse ja vahetuse oma vormi — nõukogude kaubanduse kui ainukese kaubandussüsteemi riigis.

«Nõukogude kaubandus,» ütles J. V. Stalin, «on kaubandus ilma väikeste ja suurte kapitalistideta, kaubandus ilma väikeste ja suurte spekulantideta. See on igasugune kaubandus, mida ajalugu seni ei ole tundnud ja mida praktiseerime ainult meie, bolševikud, nõukogude arenemistingimustes.» [1]

NSV Liidu põhiline ja valdav kaubahulk toodetakse sotsialistlikes ettevõtetes. Kaupade ost-müük tähendab sotsialistlikus ühiskonnas töö saaduste vahetamist sotsialistlike ettevõtete vahel. Kaupade

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn, 1952, lk. 371.

ostu näol realiseerivad ühiskonna liikmed oma osa ühiskondlikust produktist vastavalt jaotamise sotsialistlikule põhimõttele.

Erinevalt kapitalistlikust kaubandusest, mille põhiliseks eesmärgiks on kasumi saamine, on nõukogude kaubanduse ülesandeks elanikkonna tarbimise igakülgne rahuldamine tööstuskaupade ja põllumajandussaaduste alal.

Ühtlasi teostab nõukogude kaubandus sotsialistliku tööstuse ja sotsialistliku põllumajanduse poolt loodud kaupade väärtuse realiseerimist ja kaupades peituva lisaprodukti väärtuse realiseerimist.

Vastandina stiihilisele kapitalistlikule kaubandusele on nõukogude kaubandus organiseeritud, plaaniline. Nõukogude riik planeerib kaubanduse kui rahvamajanduse koostisosa arendamist.

Nõukogude organiseeritud turul, mis kujutab endast riiklikku ja kooperatiivkaubandust, tootmisvahendite plaanilist realiseerimist kui ka tsentraliseeritud ning detsentraliseeritud põllumajandussaaduste varumist, puudub hindade vaba mäng, nagu see tavaliselt esineb kapitalistlikes maades. Organiseeritud turu hinnad määratakse kindlaks riigi poolt.[1] Organiseerimata turu — kolhoositurru kaubanduse — hindu mõjutatakse majanduslikult riigi poolt.

Sotsialismi võiduga tugevnesid kõigis rahvamajandusharudes Nõukogude riigi majanduslik-organisaatorlikud funktsioonid. Nõukogude riik, tulnud toime maa industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise finantseerimisega, sai võimaluse eraldada käibesfäärile vajalikke vahendeid. Sellega loodi ühtlasi võimalused riikliku kaubanduse võimsaks arenemiseks, eriti linnades. Kooperatsioon keskendas oma tegevuse maal, kus kolhoosikorra võit, kolhoosnikute jõukuse ja kultuuriliste huvide kasv esitasid nõukogude kaubandusele uusi nõudeid.

Võitluse aastail maa sotsialistliku industrialiseerimise eest laiendas tarbijaskooperatsioon turgu kiiresti arenevale tööstusele, varustas kasvavat linnaelanikkonda toiduainetega, soodustas sotsialistliku akumulatsiooni kasvu, milline probleem oli üks kõige tõsisemaid võitluses industrialiseerimise eest. Tarbijaskooperatsioon organiseeris laialdase ühiskondliku toitlustamise, leivaküpsetuse, põllumajandussaaduste ja tööstuskaupade lisatootmise.

Tarbijaskooperatsioon etendas tunduvat osa maa sotsialistliku ümberkujundamise leninliku kooperatsiooniplaani elluviimisel.

Milles see väljendus?

Eelkõige selles, et kooperatsioon teostas kaubalise koostöö linna ja maa vahel ja kõvendas seega töölisklassi liitu talurahvaga.

Ajal enne põllumajanduse kollektiviseerimist oli majanduse põhiliseks tüübiks maal väikekaubaline talumajapidamine. Nõukogude võimu esimestel aastatel taastas talurahvas oma majapidamise, töötas end sisse mõisnike ja kulakute maapinnal, mille ta sai Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena. Edaspidi hakkas ta tõstma oma majapidamist, kuid tema nõudlused tootmisvahendite

[1] Isamaasõja eel (1940. a.) langes üle 80% jaekäibest riigi organiseeritud turule.

alal olid väga piiratud. Uue majanduspoliitika esimesel perioodil oli rasketööstus samuti alles vähe arenenud. Nende asjaolude tõttu koosnes maale suunatud kaupade põhiline mass isiklikest tarbeesemeist (tekstiilkaubad, jalatsid jne.). Koostöö linna ja maa vahel oli kaubalise iseloomuga.

Maa sotsialistliku industrialiseerimise elluviimine võimaldas tööstusel rahuldada põllumajanduse tootmisvajadusi ja avaldada järjest kasvavat mõju üksiktalumajapidamise rekonstrueerimisele.

Tarbijaskooperatsiooni ülesanne seisis selles, et kiiremini ja tihedamalt sisse seada riikliku tööstuse kaubaline koostöö talumajapidamisega, tõrjudes välja erakaubanduskapitali.

Arendades kaubakäivet linna ja maa vahel, seadis tarbijaskooperatsioon sisse sideme väikekaubalise talumajapidamise ning sotsialistliku tööstuse vahel ja aitas tööstusel tugevdada oma mõju põllumajandusele.

Töölisi ning talupoegi ühendav ja linna ning maa vahel kaubakäibe arenemise ülesannet täitev tarbijaskooperatsioon oli uue majanduspoliitika esimestel aastatel tööliste ja talupoegade majandusliku liidu elluviimise avaraks areeniks.

Talumajapidamiste koopereerimine tarbeesemetega ning tootmisvahenditega varustamise ja saaduste turustamise alal oli vajalikuks tingimuseks talurahva järgneva koopereerimise ettevalmistamiseks tootmises.

«Teostada Lenini kooperatsiooniplaan,» ütles Jossif Vissarionovitš Stalin, «see tähendab tõsta talurahvas turustamis- ja varustamiskooperatsioonilt tootmiskooperatsioonile, nõnda-ütelda kolhoosikooperatsioonile. Sellega on muide seletatav tõsiasi, et kolhoosid hakkasid meil tekkima ja arenema alles turustamis- ja varustamiskooperatsiooni arenemise ja tugevnemise tulemusena.»[1]

Tarbijaskooperatsioon oli talupoegade kõige lihtsamaks ja arusaadavamaks kooliks, kus neile esialgu õpetati kollektiivmajapidamist. Tarbijate ja põllumajanduslik turustuskooperatsioon etendasid suurt kasvatuslikku osa talurahvale — nad kasvatasid viimast kollektivismi vaimus ja tõstsid talurahva teadvust tootmiskoopereerimise vajaduse tunnustamiseni.

Seega aitas tarbijaskooperatsiooni arenemine maal Nõukogude riigil lahendada üht üleminekuaja kõige tähtsamat ülesannet: lähendada linna ja maad majanduslikult, organiseerida koostööd töölisklassi ning talurahva vahel ja juhtida maa sotsialistliku linna järgi.

J. V. Stalin märkis, et sotsialistlik linn peab juhtima enda järgi väiketalupoeglikku maad maa tööstustoodetega varustamise tugevdamise teel, kollektivismi algete istutamise teel varustamise ja turustamise alal, pärast aga väikekaubalise talumajapidamise ümberkujundamise teel ühiskondlikuks kollektiivmajapidamiseks.

---

[1] J. V. Stalin, Teosed, 11. kd., Tallinn, 1951, lk. 88—89.

2. Tarbijaskooperatsioon sotsialistlikus majanduses

Suurte sotsialistlike ümberkujundamiste — kapitalistliku majandussüsteemi likvideerimise, tootmisvahendite eraomanduse kaotamise ja inimese teise inimese poolt ekspluateerimise hävitamise tulemusena kinnitus meie maal sotsialistlik majandussüsteem.

Sotsialistliku majandussüsteemi iseloomustuseks on inimeste uued suhted tootmisprotsessis — sotsialistlikud tootmissuhted.

«Sotsialistliku korra ajal, mis seni on teostatud ainult NSV Liidus,» ütles J. V. Stalin, «on tootmissuhete aluseks tootmisvahendite ühiskondlik omandus. Siin pole enam ekspluateerijaid ega ekspluateeritavaid. Toodetud produktid jaotatakse töö järgi vastavalt põhimõttele: «Kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma». Inimeste vahekordi tootmisprotsessis iseloomustab siin see, et need on ekspluateerimisest vabade tootjate seltsimeheliku koostöö ja vastastikuse sotsialistliku abistamise suhted. Tootmissuhted on siin täielikus kooskõlas tootlike jõudude seisundiga, sest tootmisprotsessi ühiskondlikku iseloomu toetab siin tootmisvahendite ühiskondlik omandus.

Sellepärast ei tunne Nõukogude Liidu sotsialistlik tootmine perioodilisi ületootmiskriise ega nendega seotud absurdsusi.

Sellepärast arenevad tootlikud jõud siin hoogsas tempos, sest neile vastavad tootmissuhted annavad neile niisuguseks arenemiseks täieliku vabaduse.» [1]

Meie maa ökonoomikas etendab otsustavat osa sotsialistlik riik. Nõukogude sotsialistlik riik on uut tüüpi riik, ta kehastab endas poliitilise võimu ja majanduslikku võimsuse ühtsust. Määravad tootmisvahendid kuuluvad riigile. Tema kätte on keskendatud üheksa kümnendikku maa tootmisfondidest. Tema käsutuses on majanduse kõige tähtsamad ökonoomilised tegurid: tööstus, masina-traktorijaamad, sovhoosid, rahasüsteem, pangad, riiklik sisekaubandus, väliskaubandus, riigieelarve. Seepärast on kommunistliku partei poolt juhitav sotsialistlik riik juhtivaks poliitiliseks ja ökonoomiliseks jõuks maa elus, ühiskonna liikumisel teel kommunismi kõrgema faasi poole.

Ühiskondlik sotsialistlik omandus tootmisvahenditele on vahetult seotud majanduse plaanilise organiseerimisega. Nõukogude sotsialistlikus majanduses on likvideeritud kapitalismi stiihiliste seaduste tegevus. Sotsialistlikku majandust ehitatakse ja arendatakse tunnetatud ja teadlikult rakendatud ühiskonna majanduslikku arenemise seaduste alusel. Need seadused kehastuvad riiklikes rahvamajanduse arendamise plaanides.

«NSV Liidu majanduslikku elu määrab ja suunab riiklik rahvamajanduse plaan ühiskondliku rikkuse suurendamise, töörahva

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi. Tallinn, 1952, lk. 522.

ainelise ja kultuurilise taseme järjekindla tõusu, NSV Liidu sõltumatuse kindlustamise ja ta kaitsevõime tugevdamise huvides.»[1]

Sotsialistliku majandussüsteemi tingimustes määratakse tarbijaskooperatsiooni vajalikkus ja tema arenemine kindlaks kolhoosikorraga külas ja kaubalis-rahaliste suhetega sotsialistlikus ökonoomikas. Erinevalt üleminekuajast, kus tarbijaskooperatsioon teenindas nii linna kui ka maa elanikkonda, teenindab ta sotsialismi ajal eeskätt kolhoositalurahvast. Sotsialistlikus majanduses on tarbijaskooperatsioon peamiseks tööstuskaupade saatjaks maale ja kõige tähtsamaks lüliks kaubakäibe organiseerimisel linna ja maa vahel. Ta tegutseb olukorras, kus linna ja maa vahelise koostöö põhiliseks kujuks on tootmiskoostöö.

Peatume üksikasjalisemalt kooperatsiooni tegevuse aluste juures sotsialismi perioodil.

Sotsialistliku ülesehitustöö suured kogemused NSV Liidus näitasid, et sotsialismis ei likvideeru väärtusseadus ja sellega seotud kaubalis-rahalised suhted. Üldistades neid kogemusi, tegi suur Stalin järelduse, et kuni kommunismi kõrgema faasi võiduni jäävad raha ja kaubandus püsima kui kõige tähtsamad majanduse arendamise tegurid.

Väärtusseaduse säilitamise ja kasutamise hädavajalikkus sotsialistlikus majanduses tuleneb sotsialismi perioodi kui kommunismi esimese faasi omapärasustest: tootmisjõudude veel mitteküllaldase arengu tasemest; sotsialismis kehtivast jaotuse põhimõttest töö järgi; sotsialistliku omanduse kahe kuju (riikliku ja kooperatiivse-kolhoosliku) olemasolust rahvamajanduses; vahetult ühiskondliku töö kvaliteedi mittesamalaadsusest, mis ei võimalda üle minna töökulu arvestamisele vahetult tööajas.

Nõukogude majanduses kehtib väärtusseadus kui sotsialistlikule riigi rahvamajandusplaanile allutatud seadus. See ei esine stiihilise jõuna, ei juhi stiihiliselt ühiskondliku töö ja tootmisvahendite jaotamist, nagu see toimub kapitalismis. Sotsialistlikust ökonoomiast on välja lülitatud väärtuse muutumine kapitaliks, mis ekspluateerib tööd.

Sotsialistlik riik vallutas väärtusseaduse ja kasutab seda teadlikult majanduse plaanilise juhtimise relvana, töö ja tarbimise arvestamise vahendina, ettevõtete isemajandamise süsteemil juhtimise vahendina. Sotsialistliku tootmise poolt loodud kaubad lähevad ühiskondlikku tarbimisse raha abil nõukogude kaubanduse korras.

J. V. Stalin määras partei XVII kongressil (1934. a.) nõukogude kaubanduse osa sotsialistlikus majanduses järgmiselt:

«Seega on meil olemas:

a) tööstustoodangu, sealhulgas ka laiatarbekaupade toodangu tõus;

b) põllumajandustoodangu tõus;

c) linna ja maa töörahva hulkade kasvavad vajadused ja nõudmised toiduainetele ja tööstustoodetele.

[1] Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Konstitutsiooni (Põhiseaduse) § 11.

Mida on veel tarvis selleks, et neid tingimusi kokku liita ja kindlustada kogu tarbijate hulgale vajalike kaupade ja toiduainete saamist?

Mõned seltsimehed arvavad, et nende tingimuste olemasolust jätkub riigi majandusliku elu õitsele puhkemiseks. See on põhjalik eksitus. Võib ette kujutada, et kõik need tingimused on olemas, aga kui kaup ei jõua tarbijani, siis ei piirdu asi sellega, et majanduslik elu ei või õitsele lüüa, vaid vastupidi — see läheb korrast ära ja desorganiseerub täielikult. Tuleb lõpuks aru saada, et kaupu ei toodeta lõppude lõpuks mitte tootmiseks, vaid tarbimiseks. Meil on olnud juhtumeid, et kaupu ja produkte ei olnud vähe, kuid need mitte ainult et ei jõudnud tarbijani, vaid hulkusid aastate viisi nõndanimetatud jaotusvõrgu bürokraatlikes umbsoppides — eemal tarbijast. On arusaadav, et neis tingimustes kaotasid tööstus ja põllumajandus igasuguse stiimuli tootmise laiendamiseks, jaotusvõrk kuhjati kaupadega üle, töölised ja talupojad aga jäid ilma kaupadeta ning toiduaineteta. Tulemuseks oli korratus riigi majanduselus, sellest hoolimata, et kaupu ja toiduaineid oli olemas. Et riigi majanduselu võiks õitsele puhkeda ja tööstusel ning põllumajandusel oleks stiimul oma toodangu edasiseks tõstmiseks, selleks on tarvis veel üht tingimust, ja nimelt — laialdast **kaubakäivet** linna ja maa vahel, kogu maa rajoonide ja oblastite vahel, mitmesuguste rahvamajandusharude vahel. On vajalik, et kogu maa oleks kaetud kaubabaaside, kaupluste ja poodide rikkaliku võrguga. On vajalik, et kaubad lakkamatult tsirkuleeriksid nende baaside, kaupluste ja poodide kanaleid mööda tootmiskohalt tarbija juurde. On vajalik, et selleks oleksid kaasa tõmmatud nii riiklik kaubandusvõrk kui ka kooperatiivne kaubandusvõrk, nii kohalik tööstus kui ka kolhoosid ja üksiktalunikud.

Seda nimetataksegi meil laialdaseks **nõukogude kaubanduseks,** kaubanduseks **ilma** kapitalistideta, kaubanduseks **ilma** spekulantideta.»[1]

Seega etendab nõukogude kaubandus määratu suurt osa sotsialistlikus majanduses. Toimetades pidevalt kaupu tootjalt tarbijani, rahuldab nõukogude kaubandus elanikkonna tarvidust ja loob tööstusele ja põllumajandusele stiimuli tootmise edaspidiseks laiendamiseks. Seejuures avaldab ta aktiivset mõju nii tootmisele kui ka kaupade tarbimisele. Organiseerides kaubakäivet linna ja maa vahel, maa rajoonide ning oblastite vahel, aitab nõukogude kaubandus kaasa erinevuste kaotamiseks linna ja maa vahel, rahvamajanduse ning varem mahajäänud rahvusvahariikide kultuuri kiireks tõusuks, riigi kõigi rajoonide tootmisressursside igakülgseks arendamiseks. Sotsialistlik riik kasutab nõukogude kaubandust kui üht tähtsamat majanduslikku tegurit töö järgi tasumise sotsialistliku põhimõtte järjekindlal teostamisel, rahvatulu jaotamisel ja vajaliku akumulatsiooni loomisel, Nõukogude valuuta püsivuse kindlustamisel.

---

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, 1952, lk. 436—437.

NSV Liidu tarbijaskooperatsioon kui nõukogude kaubanduse koostisosa võtab vahetult osa nende rahvamajanduslike ülesannete täitmisest. Kolhoosikorra lõpliku ja täieliku võidu tingimustes maal, kolhoosnikute jõukuse ja kultuuriliste huvide pideva tõusu tingimustes, seab tarbijaskooperatsioon endale ülesandeks rahuldada kolhoosnikute ja kõigi töötajate kasvavat nõudlust neile vajalike kaupade alal, et sellega ühtlasi kaasa aidata kolhoosikorra tõusuks ja õitsenguks. Tal on suurim tähtsus linna ja maa vahelises kaubakäibes.

Sotsialismi ajal on tarbijaskooperatsioon orgaaniliselt seotud kolhoosikorraga maal.

Kollektivismi algete juurutamine põllumajanduses — esialgu turustamises ja varustamises, hiljem aga tootmises — tähendas üksiktalumajapidamiste üleminekut sotsialistlikule teele, sotsialistlikele suurmajapidamistele — kolhoosidele.

Kuid põllumajandusliku artelliga, mis praegu moodustab kolhoosiliikumise põhilise lüli, ei lõpe talurahva sotsialistlik ümberkujundamine. Artell on rajatud sotsialistlikule omandusele, millel on kooperatiivne-kolhooslik kuju. Põhilise, artellimajanduse kõrval on praegu olemas veel selle täiendusena ühiskonnastamata, isiklik aiamaapidamine. Stalinlik põllumajandusliku artelli põhikiri annab alused talupoegade-kolhoosnikute isiklike huvide õigeks ühendamiseks nende ühiskondlike huvidega ja piirab rangelt isiklikku, tarbimise abimajandit. Üksikute kolhoosnikute seas aga pole veel üle saadud väikeperemeheliku psühholoogia iganditest. Seepärast pole kolhoosides veel kõrvaldatud isikliku töö vastandamise võimalust ühiskondlikule, isikliku majapidamise — ühiskonnastatud kollektiivmajapidamisele.

Vastavalt põllumajanduslike artellide edaspidisele tugevdamisele luuakse pind talurahva üleminekuks kolhoosiliikumise kõrgematele vormidele. Sellises olukorras on määratu suure tähtsusega talurahva edasine ümberkasvatamine, tema endiste harjumuste, kapitalismi igandite võitmine tema teadvuses. Peamine seejuures on ühiskonnastatud majanduse edaspidine tugevdamine, põllumajanduse tootmisbaasi edaspidine muutmine kollektiivmajapidamise industrialiseerimise ja elektrifitseerimise alusel. Selle ülesande lahendamisel on suur tähtsus ka kooperatsiooni käibesfääris.

Marksism-leninism õpetab, et teatud tootmisviis põhjustab teatud käibeviisi. Käive aga ei ole passiivne — ta mõjustab omakorda tootmist. Seepärast on laiendatud taastootmise seisukohalt äärmise tähtsusega tootmisviisi õige ühendamine sotsialistliku majanduse käibeviisidega. Teatud tingimustes on kooperatiivse viisi rakendamine käibesfääris ja kooperatsiooni kasutamine käibeaparaadina kõige otstarbekohasem. See ongi meil olemas kaubakäibe alal sotsialistliku linna ja kolhoosliku maa vahel, mis sotsialismi ajal ehitab oma majanduse üles põllumajandusliku artelli alusel. Tarbijaskooperatsioon on niisuguseks kolhoositalurahva organisatsiooniks, mis ühendab teda kui tööstuskaupade tarbijat ja kui tootjat põllu-

majandussaaduste turustamise alal, ja sellega täiendab kolhoosi tootmisviisi maal.

Kaubakäibe kooperatiivne teenindamine on sel juhtumil vahetult seotud Lenini kooperatsiooniplaaniga ja põllumajanduse kollektiviseerimise stalinliku teooriaga.

Nõukogude rahva juhid Lenin ja Stalin pole kunagi vaadelnud tarbijaskooperatsiooni ainult kaubapoena või varumispunktina. Tarbijaskooperatsioon on nõukogude tingimustes töötajate majanduslike huvide pinnal loodud massiorganisatsioon, organisatsioon, mis hõlbustab proletariaadi avangardi sidet laiade hulkadega. Kooperatiivi kauplus — see on kollektiivettevõte, mille ümber koonduvad töötajate hulgad, lülituvad tööliskiassi juhtimisel oma kooperatiivi kollektiivsele ülesehitustööle ja selle kaudu sotsialistlikule ülesehitustööle üldse.

Seepärast tuleb tarbijaskooperatsiooni vaadelda sotsialistlikus majanduses kui töötajate isetegevusele ja initsiatiivile rajatud ettevõtet, tuleb vaadelda kui üht tõhusat tegurit, mida võib ja peab kasutama kolhoositalurahva edaspidiseks ümberkasvatamiseks.

Maa sotsialistliku industrialiseerimisega, põllumajanduse kollektiviseerimisega ja tehnilise ümbervarustamisega käis kaasas kaubalise koostöö kõrval uue, tootmiskoostöö kuju loomine (traktoritega, põllutöömasinatega, väetistega jne. varustamine). See koostöö kuju muutus põhiliseks sotsialismi perioodil. Kaubaline koostöö aga ei kaotanud oma tähtsust; ta täiendab tootmiskoostööd. Vähe sellest, kaubalise koostöö tähtsus kasvab võitnud kolhoosikorra tingimustes. See toimub sellepärast, et kolhoosimajapidamine — see on pidevalt suureneva kaubalis-rahalise suhete mahuga suurmajapidamine. Individuaal-talumajapidamine pole kaubalisuse ja kaubalis-rahalise mahu suhtes kolhoosimajapidamisega üldse võrreldav. Kolhoositootmise kõige tähtsamaks omapäraks on kõrge kaubalisus. Kolhoosid esitavad suuri ja järjest kasvavaid nõudlusi laiatarbekaupade, kultuurikaupade ja tootmiseks määratud kaupade alal.

Võrreldes üleminekuperioodiga, muutub ka kaubalise koostöö iseloom. Sotsialistlikus majanduses kujutab kaubaline koostöö endast kaubanduslikku sidet sotsialistliku linna ja sotsialistliku maa vahel.

Kaubavahetusel linna ja maa vahel on sotsialismiperioodil mitu omapärast momenti.

Üheks niisuguseks momendiks on see, et tootmisvahendid satuvad kolhoosikülasse riiklike masina-traktorijaamade ja kolhooside kaudu. Seoses sellega kannab kolhoosnikute nõudlus põhiliselt tarbimise iseloomu. Neis tingimustes stimuleerib kolhoosnikute tarbekaupade ostude tagamine — küllaldases koguses ja hea kvaliteediga — nende huvi tõusu kooperatiivse töö tootlikkuse ja kolhoosikorra tugevdamise vastu. Ühtlasi kasvab kolhooside nõudlus mitmesuguste tööstuskaupade alal.

Kaubalise koostöö hargnemisel maa varustamisel isikliku tarbimise ja tootmiseks määratud tööstuskaupadega on eriti suur ma-

janduslik ja poliitiline tähtsus. Kaubalise koostöö laienemine kõvendab kolhoosikorda selle artelli kujul käesoleval ajal, kergendab tingimusi tulevikus kõrgematele kolhoosiliikumise vormidele üleminekuks ja on üheks linna ja maa muistse vastuolu jäänuste likvideerimise vahendiks. See omakorda nõuab väga hargnenud kaubandusaparaati, mis seisab lähedal kolhoosikülale, on suuteline igakülgselt tundma õppima kolhoositalurahva nõudlust ja kindlustama selle rahuldamist.

Teine omapära seisab selles, et kolhoosimajapidamisele, selle artelli kujul, tuleb anda teatud vabadust käibesfääris. Nõukogude riik võimaldab seda kolhoosikaubanduse näol.

Kolhoosielu stalinlik põhikiri näeb ette osa artelli poolt saadava saagi ja loomakasvatuse saaduste eraldamist müügiks riigile või turul kolhoosnikute üldkoosoleku poolt määratud suuruses. Ta näeb ühtlasi ette, et artelli poolt tööpäevade eest saadavaid saadusi võivad kolhoosi liikmed kasutada oma äranägemise järgi, s. o. nad võivad neid kasutada oma tarbeks või realiseerida müügi teel riigile või turul. Kolhoosikaubandus erineb põhjalikult talurahva kaubandusest uue majanduspoliitika esimesel staadiumil, sest ta areneb tootmisriistade ühiskondliku omanduse, mitte eraomanduse baasil. Saadus aga võib kolhoosikaubanduse korras liikuda mitmes suunas: ta võib liikuda ühiskondlikku tarbimisse organiseeritult — riikliku või kooperatiivkaubanduse kaudu, kuid ka organiseerimatult — kolhoosituru-kaubanduse kaudu. Ülesanne seisab selles, et järkjärgult muuta seda organiseerimatut voolu organiseerituks. See nõuab teiste eelduste kõrval külas laialipihustatud kaubaliste väärtuste mobiliseerimist, mis osutub võimalikuks ainult hargnenud ja külaga küllaldaselt tihedalt seotud kaubandus- ja varumisaparaadi olemasolu puhul. Selles suhtes kuulub silmapaistvam osa tarbijaskooperatsioonile, tema käibe arenemisele põllumajandussaaduste kokkuostu alal.

Linna ja maa vahelise kaubakäibe kõige tähtsamaks omapäraks sotsialistlikus majanduses on ühtlasi see, et käive teostub konsekventselt sotsialistlike ettevõtete (riiklike tööstusettevõtete) ja sotsialistlike ettevõtete (kolhooside) vahel. See tähendab, et kaubakäivet tuleb kasutada artellitootmise kõvendamiseks ning arendamiseks ja tingimuste loomiseks üleminekuks kolhoosiliikumise kõrgematele vormidele.

Loetletud ülesannete lahendamiseks on vähe, kui omatakse ainult tehnilist, üleandmise-jaotamise aparaati. Peab omama sellise aparaadi, mis lülitaks hulkasid kaubakäibe organiseerimisele ja teostaks kaubakäibe hulkade abil. Seda võib teha kooperatsioon. Sellepärast Lenin, analüüsides linna suhteid maaga nõukogude tingimustes, märkis, et kooperatsioon on kõige otstarbekohasemaks kaubakäibe organiseerimise vormiks linna ja maa vahel nõukogude majanduses.

NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni kui kaupa edasi toimetava aparaadi spetsiifiliseks iseärasuseks on kahesuguste funktsioonide täit-

mine: kaupade liikumise organiseerimine linnast maale ja saaduste maalt linna liikumise organiseerimine.

Nende funktsioonide edukas teostamine on kõige tihedamini seotud sotsialistliku tööstuse edasise arenemisega ja kolhoositootmise arenemisega.

Vastavalt sellele on tarbijaskooperatsiooni põhilisteks ülesanneteks uuel ajajärgul, milles asub nõukogude ühiskonna arenemine, — sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ajajärgul, sotsialistlikule kolhoosikorrale väärilise kaubanduse organiseerimine maal; põllumajandussaaduste ja -toorainete varumise ja kokkuostu teostamine; ühiskondliku toitlustamise ja leivaküpsetuse arendamine. Kooperatiivkaubandus peab maal rahuldama mitte ainult nõudlust isiklike tarbekaupade alal, vaid ka kolhoosiküla tarvidusi remondi- ja ehitusmaterjalide kui ka elutarbeliste, kultuurikaupade ja tootmiseks määratud kaupade alal. Tarbijaskooperatsiooni ülesandeks on ühtlasi arendada kaupade omatootmist, eriti neid, mis on nõutavad kohaliku spetsiifika tõttu. Tarbijaskooperatsioon peab aktiivselt osa võtma kommunismi kõrgemas faasis vajaliku ühiskondliku jaotusaparaadi ettevalmistamisest.

NSV Liidu sotsialistlik põllumajandus sammub kindlalt ülesmäge: kõveneb kolhooside ühismajapidamine, tõuseb masina-traktorijaamade osatähtsus, suureneb põllumajanduse tehniline varustamine. Juba Isamaasõja eel, 1940. a., oli põllumajanduses 523 000 traktorit, 182 000 kombaini, üle 200 000 auto. Sõjajärgsel perioodil on põllumajanduse tehnikaga varustamine kasvanud. Üksnes 1950. a. sai põllumajandus traktoreid neli korda rohkem kui sõjaeelsel 1940. a., kombaine — 3,8 korda, traktorisahku — 4 korda, traktori-külvimasinaid — peaaegu 6 korda ja traktori-kultivaatoreid — üle kolme korra. Seoses sellega on põllumajanduslike tööde mehhaniseerimise tase tunduvalt tõusnud.

Maa elektrifitseerimine on võtnud juba laialdase ulatuse. Kui 1913. a. moodustas maa elektriseadeldiste võimsus 2000, 1932. a. 65 700, 1937. a. 230 000 ja 1940. a. 245 000 kilovatti, siis 1950. a. väljendus see 2 269 700 kilovatis. Sõjajärgse viisaastaku jooksul on elektrifitseeritud kõik sovhoosid, masina-traktorijaamad ja kümneid tuhandeid kolhoose.

Kõige sellega käib kaasas põllumajandusliku tootmise organisaatorite rohkearvuliste kvalifitseeritud kaadrite kasv.

Samal ajal toimub maa elanikkonna materiaalse ja kultuurilise taseme kiire tõus. Kolhoosikord tõstis maa jõuka ja kultuurse elu teele. Kolhoositootmise kogutoodangu ja kaubalise toodangu tohutu kasv põhjustas kolhooside ja kolhoosnikute tulude tunduvat kasvu.

Kõik see kajastub selles, et kolhoosiküla nõudluse tase ja iseloom kaupade alal on põhjalikult muutunud: see nõudlus läheneb kiiresti linna nõudlusele. Selleks, et seda rahuldada, peab tarbijaskooperatsioon looma maal eesrindliku, linna tüübile lähedase kaubandusvõrgu, kus oleksid arvesse võetud maakaubanduse iseärasused.

Tarbijaskooperatsiooni eriti tähtsaks ülesandeks maal on uue kaubandusharu organiseerimine — kolhoosidele vajalike tootmiseks määratud kaupadega kaubanduse organiseerimine (ehitusmaterjalid, autod, mootorid, niidumasinad, põllutöömasinate tagavaraosad, lihtsaim põllumajanduslik inventar, vooritarbed jne.). Isamaasõja eel rajas kooperatsioon alles selle kaubandusharu alguse. Sõjajärgsel ajal areneb tootmiseks määratud kaupade kaubandus laialdaselt, mida soodustab nende kaupade tootmise määratu suur tõus.

Sotsialismiperioodil on tarbijaskooperatsiooni eriti tähtsaks rahvamajanduslikuks ülesandeks põllumajanduslike riiklike varumiste teostamine ja põllumajandussaaduste ning -toorainete kokkuostmine. Kolhoositootmise kaubaliste ressursside kasv põllumajanduse edasise industrialiseerimise ja elektrifitseerimise baasil, looduse ümberkujundamise stalinliku plaani (metsakaitsevööndite loomine, heinaviljelussüsteemi sisseseadmine, massiline mineraalväetiste kasutamine, irrigatsioonitööde läbiviimine ja kommunismi suurehituste elektrienergia kasutamine jne.) baasil, kolhoosi ja sovhoosi produktiivse ühiskarjamajanduse arendamise jms. baasil suurendab kooperatsiooni riiklikke varumisi ja kokkuoste tohutuis mõõdetes.

Kolhoosidele ja talupoegadele jäävate põllumajandussaaduste ülejääkide kokkuostmine kooperatsiooni poolt määratud piirkokkuostu hindadega soodustab pihustatud kaubaliste väärtuste mobiliseerimist maal; ta vabastab kolhoose ja kolhoosnikuid linna turule sõidust liigsete saaduste realiseerimiseks; soodustab töödistsipliini ja tööviljakuse tõusu; suurendab kolhooside ja kolhoosnikute tulusid saaduste realiseerimisest, vähendades ühiskondlikke käibekulusid. Kokkuost on ühtlasi üheks tähtsamaks majanduslikuks abinõuks võitluses spekulatiivsete elementidega.

Kooperatiivne ühiskondlik toitlustamine ja leivaküpsetus peavad laialdaselt arenema.

Kooperatsiooni nende tegevusharude arenemine soodustab järkjärgulist üleminekut ratsionaalsematele tarbimisvormidele, näidates piltlikult sotsialistliku suurmajapidamise tohutuid eeliseid, võrreldes koduse majapidamisega. Ta soodustab naiskolhoosnikute osa edaspidist tõusu ühiskondlikus tootmises, poliitilises ja kultuurilises elus.

Tarbijaskooperatsioon peab ühtlasi laiendama laiatarbekaupade omatootmist, millel on tulevikus oluline tähtsus elanikkonna kasvavate nõudluste rahuldamisel.

Suur tähtsus on kooperatiivkaubanduse arendamisel põllumajandussaadustega kooperatiivsete hindadega linnades, kus tarbijaskooperatsioon tegutseb, ja rajoonikeskustes.

Tarbijaskooperatsiooni kaubandus neis linnades ja rajoonikeskustes kooperatiivsete hindadega (mitte kallimalt kui riiklikud jaehinnad) moodustab nende punktide elanikkonna varustamise täiendava allika ja ühe faktoreist, mis soodustab hindade alandamist organiseerimata kolhoositurul.

Liikumisel kommunismi poole on ühiskondlikel massiorganisatsioonidel äärmiselt suur tähtsus. Tarbijaskooperatsioon kui suurim ühiskondlik massiorganisatsioon, mis teostab suurt organisatsioonilist ja kultuurhariduslikku tööd, esineb sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ajajärgul bolševike partei ja Nõukogude riigi ühe relvana miljoniliste hulkade lülitamisel kommunismi aktiivsele ülesehitustööle, rahva kommunistlikul kasvatamisel.

Tähtsaimaks tingimuseks üleminekul sotsialismilt kommunismile meie maal on NSV Liidu põhilise majandusliku ülesande lahendamine. Selle ülesande edukas lahendamine kindlustab kommunismile ülemineku teostamiseks vajaliku materjal-tehnilise baasi loomise. Eriline tähtsus on kommunistlikul kasvatusel, hulkade kommunistliku teadlikkuse kõrge taseme saavutamisel. Materiaal-tehnilise baasi loomine üleminekuks sotsialismilt kommunismile, erinevuste kustutamine sotsialistliku omanduse kahe kuju vahel ja nende muutmine ühtseks kommunistlikuks omanduseks, tööliste ja kolhoosnikute kultuurilis-tehniline tõus ja hulkade kommunistlik kasvatus soodustavad tulevikus ühiskonna klassijaotuse kõigi jälgede hävitamist. Üleminekuks kommunismile on vaja luua peale tähendatud kõige tähtsamate eelduste täiuslik jaotamisaparaat.

J. V. Stalin juhtis tähelepanu sellele ülesandele 1927. a. kõneluses välismaiste töölisdelegatsioonidega: «Meil tuleb linna ja küla vahel luua niisugune kaupade edasitoimetamise ja jaotamise aparaat, mis oleks võimeline arvestama ja rahuldama kogu maa linnade ja külade tarvidusi, niisama nagu iga inimene oma eelarves arvestab oma kulusid ja tulusid.» [1]

Aruandekõnes partei XVII kongressile 1934. a. ÜK(b)P Keskkomitee töö kohta märkis J. V. Stalin, et sellist jaotamise aparaati võib luua ideaalselt korraldatud nõukogude kaubanduse tulemusena.

Üleminek kommunistlikule jaotusele tarviduste järgi võib toimuda alles tootmisjõudude edasise ja kiirendatud arenemise baasil, saaduste külluse baasil. Üleminek ise sotsialismi põhimõttelt «igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema tarviduste järgi» teostatakse mitte korraga kõigil tarbimisaladel, vaid järk-järgult, sedamööda, kuivõrd tootmine ühes või teises majandusharus tõuseb. Arendatud ja täiustatud nõukogude kaubanduse põhimõtted on vajalikuks aluseks elanikkonna varustamisel üleminekul kommunismile.

Nõukogude kaubanduse ideaalne korraldamine nõuab kõrge tasemega materiaal-tehnilise jaotamise baasi loomist ja sellise aparaadi organiseerimist, mis oleks suuteline arvestama ja täielikult rahuldama kõiki kultuurselt arenenud ühiskonna liikmete nõudlusi saaduste alal.

Tarbijaskooperatsioon kui nõukogude kaubanduse koostisosa peab töötama selle ajaloolise ülesande teostamisel.

---

[1] J. V. Stalin, Teosed, 10. kd., Tallinn, 1950, lk. 221.

NÕUKOGUDE TARBIJASKOOPERATSIOONI PÕHIJOONED

1. Uut tüüpi kooperatsiooni — nõukogude kooperatsiooni loomine NSV Liidus

X peatükis andsime iseloomustuse revolutsioonieelse tarbijaskooperatsiooni kui kodanliku kooperatsiooni kohta. Arusaadavalt ei saanud sellist kooperatsiooni automaatselt kasutada sotsialistlikus ülesehitustöös. Ta tuli ümber kujundada vastavalt töölisklassi ülesandeile, kes kehtestas nõukogude võimu ja asus sotsialismi ülesehitamisele.

Lenin märkis 1918. a. lõpul või 1919. a. algul kirjutatud artiklis «Väike pildike suurte küsimuste selgitamiseks»: «Kooperatsioon on kodanlik aparaat. Sellest järgneb, et ta ei vääri *poliitilist* usaldust, kuid sellest ei järeldu sugugi, et on lubatav kõrvale pöörduda ülesandest kasutada teda juhtimise ja ülesehitustöö eesmärkidel.» [1]

VK(b) Partei VIII kongressil ütles Lenin 19. märtsil 1919. a. aruandes partei programmi kohta, et «... kooperatiivide juhtideks on enamasti kodanlikud spetsialistid, pahatihti aktiivsed valgekaartlased. Sellest on tekkinud vaen nende vastu, õigustatud vaen, sellest on tekkinud võitlus nende vastu. Kuid seda tuleb muidugi osavasti pidada: tuleb lõpp teha ühistegelaste kontrrevolutsioonilistele taotlustele, aga see ei tohi kujuneda võitluseks kooperatsiooni aparaadiga. Kõrvaldades need kontrrevolutsioonilised tegelased, peame aparaadi enda alistama enesele.» [2]

Juba varem (1918. a. jaanuaris) visandas V. I. Lenin «Tarbijate kommuunide dekreedi projektis» revolutsioonieelse kooperatsiooni ümberkujundamise teed. Ta näitas, et selle ümberkujundamine töötajate kooperatsiooniks peab kulgema: esiteks kooperatsiooni uste laiali avamise liinis töötajate hulkadele, kõigi kodanike ja eeskätt proletariaadi ning külakehvikute ükshaaval kooperatsiooni lülitamise liinis, teiseks ühtse kooperatiivsüsteemi loomise teel, ühendamata, killustatud kooperatiivide ühendamise alusel ühtseks üldrahvalikuks kooperatiiviks.

Edasi märkis Lenin, et see ümberkujundamine peab toimuma kooperatsiooni loobumise alusel neutraliteedi ja sõltumatuse põhimõttest nõukogude võimu — töötajate võimu suhtes. Kooperatsiooni tegevust oli vaja liita nõukogude organite tegevusega ühise asja — töölisklassi ja talurahva huvide kaitsmisel. Kooperatsiooni töö pidi toimuma vastavalt töölisriigi juhistele. Kooperatsioonile pidi pandama üldriiklikke ülesandeid elanikkonna varustamise alal.

Lõpuks näitas Lenin, et vana kooperatsiooni töötajate kooperatsiooniks ümberkujundamise paratamatuks tingimuseks peab olema

[1] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 28. kd., lk. 365 (v.k.).
[2] V. I. Lenin, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1946, lk. 360.

kodanluse ja selle agentide täielik väljakihutamine kooperatiivide juhatustest, kodanlike kooperaatorite kontrrevolutsioonilistele kavatsustele halastamatu lõpu tegemine, säilitades, kasutades ja arendades kooperatsiooni majanduslikku aparaati ja tõmmates sellesse proletaarlasi ja poolproletaarlasi.

Need Lenini ideed leidsid edaspidist arendamist tema kirjas «Üleminekuabinõudest kodanlik-kooperatiivselt varustamiselt ja jaotamiselt proletaarsele-kommunistlikule» (1919. a. veebruaris).

Lenini poolt märgitud teedel toimuski revolutsioonieelse kooperatsiooni ümberkujundamine töötajate laiade hulkade kooperatsiooniks, nõukogude kooperatsiooniks. Määratu suurteks sammudeks kooperatsiooni ümberkujundamisel olid Nõukogude valitsuse 10. aprilli 1918. a. dekreet «Tarbijate kooperatiivorganisatsioonidest» ja 16. märtsi 1919. a. dekreet «Tarbijate kommuunidest».

Ümberkujundamine teostus kestvas võitluses. Sellele avaldasid vastupanu mitte üksnes väikekodanlikud kooperatiivid ja kooperatiivorganisatsioonide juhtkonna kodanlikud elemendid, vaid ka osa tööliskooperatiive, kes püsisid kodanluse seisukohal.

Pikaajaline võitlus, mis kestis umbes kaks aastat, lõppes alles 1919. a. keskpaiku, mil kooperatiivide liikmete koosseisu põhjaliku muutuse olukorras pääsesid võidule bolševikud kogu kooperatsiooni süsteemis — all-lülidest alates kuni Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduni (Tsentrosojuzini).

Bolševike partei juhtimisel ületasid töölised ja talupojad, kes moodustasid tarbijate ühingute liikmete põhihulga, otsustavalt kodanlike kooperaatorite vastupanu ja sabotaaži, kihutasid nad välja tarbijaskooperatsiooni juhtivatest organitest ja panid nende asemele nõukogude võimule ustavad inimesed.

Kooperatsiooni juhtiv organ — Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) — puhastati vaenulikest elementidest ja asus kindlalt talle bolševike partei ja selle juhtide Lenini ja Stalini poolt antud ülesannete täitmise teele, — ülesannete täitmisele, mis tulenesid riigi sotsialistlikust ümberehitamisest.

Aastail 1918—1919 teostatud kooperatsiooni ümberkujundamine oli ainult nõukogude tarbijaskooperatsiooni arenemise lähtepunktiks. Oli tarvis läbi viia elanikkonna hulgaline koopereerimine. Uut tüüpi kooperatsiooni arendamiseks ja tugevdamiseks oli vaja süstemaatiliselt töötada tema sotsiaalse arenemise kindlustamisel, s. o. jälgida seda, et kooperatiivide erahuvid ei pääseks võidule kogu ühiskonna huvide üle tervikuna, oli tarvis pidada visa võitlust kapitalistlike elementide üle võidu saavutamiseks ja nende väljatõrjumiseks kooperatsioonist.

Kuivõrd kooperatiivorganisatsioonide tegevuse suund oleneb sellest, kes seisab kooperatsiooni eesotsas ja juhib seda, pöörasid partei ja valitsus määratu suurt tähelepanu bolševistliku juhtkonna tugevdamisele kooperatsioonis.

Tarbijaskooperatsiooni iseärasuseks üleminekuperioodil oli, et ta

ühendas ühel ajal kahte põhiklassi — töölisi ja talupoegi, kusjuures talurahvas tegeles kuni kollektiviseerimiseni väikekaubamajapidamisega, millest võis võrsuda kapitalistlikke elemente. Siit kerkis ülesanne kindlustada töölisklassi juhtiv mõju ühtses kooperatiivsüsteemis. Kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus tegid selles suunas suure töö.

Kolhoosikorra edaspidine võit muutis tarbijaskooperatsiooni baasi maakohtades — kooperatsioon hakkas ühendama uut, kolhoosi talurahvast.

Nõukogude valitsus ja kommunistlik partei võtsid kogu ülemineku perioodi kestel tarvitusele abinõusid tööliste ja külakehvikute kõige laialdasemaks värbamiseks kooperatsiooni. Partei ja valitsus kaitsesid kooperatsiooni, eriti selle all-lülide võrku kulaklike elementide haaramise ja mõju vastu, hoolitsesid kommunistliku mõju suurendamise ja nõukogude kooperaatorite alalise kaadri loomise eest.

Suur tähtsus oli kooperatiivaparaadi puhastamisel sinna pugenud menševikest, esseeridest, trotskistlik-buhhaarinliku bande kahjuritest kui ka Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhtkonna, kohalike liitude ja kooperatiivide süstemaatilisel kõvendamisel uue, proovitud kaadriga tööliste ja talupoegade hulgast.

Luues kõik tingimused tarbijaskooperatsiooni arenemiseks, kaitsesid partei ja Nõukogude valitsus teda vaenulike elementide sissetungimise vastu ja kasvatasid selle kaadrit töölisklassi ajalooliste üldiste ülesannete vaimus, kommunismi vaimus.

Partei ja valitsus võitlesid igasuguse nepi (äritsemise) vaimu avalduste vastu kooperatsiooni töös. Nad abistasid Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhtkonnal kõvendada kooperatiivset distsipliini süsteemis. Ühtlasi võeti tarvitusele abinõud, et kooperatsioon kui majanduslik aparaat lülituks tihedamalt proletariaadi diktatuuri majanduse üldsüsteemi, tihedamalt seoks end sotsialistliku tööstusega. Viimane avaldas tohutut mõju tarbijaskooperatsiooni majandusliku tegevuse iseloomule.

Erilist tähtsust omas kooperatsiooni sotsialistliku arenemise suunale Lenini ja Stalini poolt väljatöötatud kooperatsiooniteooria nõukogude majanduses ja nende võitlus rahvavaenlaste — trotskistide, zinovjevlaste ja parempoolsete restauraatorite vastu.

Aastail 1918—1919 läbiviidud ümberkujunduste tulemusena, partei ja valitsuse süstemaatilise töö tulemusena kooperatsiooni sotsialistliku arendamise alal ja viimase ühendamise tulemusena areneva sotsialistliku tööstusega tekkis ja arenes uut tüüpi kooperatsioon — nõukogude tarbijaskooperatsioon.

2. Nõukogude tarbijaskooperatsiooni iseloom ja iseärasused

Vastavalt 1939. a. kinnitatud küla tarbijate ühingu tüüppõhikirjale on tarbijaskooperatsiooni peaeesmärgiks nõukogude kaubanduse organiseerimine osanike ühisel jõul ja ühiste vahenditega.

Tarbijaskooperatsioon seab endale eesmärgiks kaubalise koostöö kõvendamise linna ja maa vahel, kaasa aidata kaubakäibe arendamisele linna ja maa vahel. Tarbijaskooperatsiooni ülesandeks on kolhoosnikute ja kõigi maa töötajate nõudluse rahuldamine neile vajalike kaupade alal kui ka aidata kolhoositalurahval organiseerida põllumajandussaaduste ning -tooraine ülejääkide turustamist.

Nende ülesannete teostamiseks loob tarbijaskooperatsioon ladude ja jaekaubanduse võrgu tööstuskaupade ja toiduainetega kauplemiseks, teostab kaupade ostu riiklikelt tööstus- ja kaubandusettevõtteilt ja teiste süsteemide kooperatiivorganisatsioonidelt (töönduskooperatsioonilt, invaliidide kooperatsioonilt) ja organiseerib kaupade omatootmist.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon teostab laialdast põllumajandussaaduste, -tooraine ja kodukäsitööde varumist kolhoosidelt, talupoegadelt ja kodutööndajatelt nii riigi ülesandel kui ka muude organisatsioonide korraldusel ja oma kooperatiivtootmise ning kaubanduse jaoks.

Kooperatsioon organiseerib ühiskondliku toitlustamise ettevõtteid (sööklaid, restorane, teemajasid jne.), leivaküpsetuse ja muid tootmis- ning teenindamisettevõtteid (jalatsite, üleriiete parandustöökodasid jne.).

Erinevalt riiklikule omandile (kogu rahva varale) rajatud riiklikust kaubandusest on tarbijaskooperatsiooni materiaalsed ja rahalised fondid liikmete-osanike kollektiivi omand. See põhjustab ka erinevused riikliku kaubanduse ja kooperatsiooni vahel juhtimise iseloomus, vahendite kujundamise allikates ja kasumi kasutamises. Riiklikku kaubandust juhivad vastavad ministeeriumid ja nende kohalikud organid ning nende poolt nimetatud isikud ainujuhtimise alusel. Tarbijaskooperatsioonis otsustavad osanikud ja nende volinikud kas vahetult või valitavate juhtimisorganite kaudu kõik kaubanduse-varumise ja muu tegevuse küsimused. Riikliku kaubanduse majanduslikku tegevust finantseeritakse põhiliselt riigieelarve kaudu; riiklike kaubandusettevõtete kasum laekub riigieelarvesse, välja arvatud see osa, mis on vajalik käibevahendite täiendamiseks, seoses majandusliku tegevuse kasvuga. Kooperatiivorganisatsioonide omavahendite loomisest võtavad aga osa liikmed-osanikud; tarbijaskooperatsiooni poolt saadav kasu, välja arvatud käibemaks, jääb täielikult kooperatiivorganisatsioonidele ja suunatakse nende tegevuse laiendamiseks.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon on sotsialistlik asutus, sest ta toetub sotsialistlikule majandussüsteemile ja tööriistade ning tootmisvahendite sotsialistlikule omandusele kui NSV Liidu majanduslikule alusele. Ta tegutseb töölisklassi kui ühiskonna eesrindliku klassi poolt juhitavas sotsialistlikus riigis. Nõukogude tarbijaskooperatsiooni tegevus ühtub arenenud riikliku sotsialistliku tööstusega, olles üheks selle kaupade edasitoimetajaks.

Neis tingimustes ei ole nõukogude tarbijaskooperatsiooni kasum enam kapitalistide poolt töölistelt välja pigistatud ja kaupade reali-

seerimise protsessis osaliselt kooperatiividele loovutatud lisaväärtuse osa, nagu kapitalismis, vaid moodustab osa rahva poolt loodud, rahvale kuuluva sotsialistliku ühiskondliku lisaprodukti väärtuse osa, s. o. ühise sotsialistliku akumulatsiooni osa.

Oma sotsialistliku loomuse tõttu on nõukogude tarbijaskooperatsioon sotsialistliku plaanimajanduse orgaaniliseks osaks.

Ta kujutab endast töötajate vabatahtlikku koondist, eeskätt kogu kolhoositalurahva — uue klassi koondist, kes organiseerib oma tootmist kollektiivse omanduse alusel ja Nõukogude riigi tohutu abiga.

Tarbijaskooperatsioon on üles ehitatud liikmeksolemise vabatahtlikkuse põhimõttel. Tema osanikeks võivad olla kõik mõlemast soost kodanikud, kes on saanud 16 aastat vanaks, vaatamata rassilisele ja rahvuslikule kuuluvusele, usundile, hariduslikule tsensusele, sotsiaalsele päritolule ja endisele tegevusele, välja arvatud isikud, kellelt on kohtu poolt võetud valimisõigus. Iga kodanik, kes soovib astuda kooperatiivorganisatsiooni, esitab pärast põhikirjaga tutvumist ühingu juhatusele, kelle tegevuspiirkonnas ta elab, avalduse tema vastuvõtmiseks ühingu liikmeks. Vastuvõtt toimub osanike üldkoosoleku poolt.

Iga ühingu liikmeks astuja maksab 3 rubla sisseastumismaksu ja osamaksu, mille suuruse määrab osanike üldkoosolek.[1] Osaniku perekonna liikmetele, kellel puudub iseseisev töötasu, määratakse osamaksuks $^1/_4$ perekonnapea osamaksu suurusest. Uute liikmete kooperatsiooni pääsemise hõlbustamiseks lubatakse osamaksu tasumist osade kaupa (järelmaksuga) kuni kaheaastase tähtajaga.

Osamaksude edasiandmine on keelatud. Ühingu liikme surma korral läheb tema osamaks üle perekonna liikmetele seaduses pärimise kohta määratud korras. Osaniku elukoha muutuse korral kannab ühingu juhatus tema osamaksu üle uue elukoha järgi. Iga osanik vastutab ühingu kohustuste eest põhikirjas kindlaksmääratud osamaksu piires. Ühingu liikme osamaksule ei saa pöörata tema võlgade sissenõudmist, välja arvatud juhtumid, kui see toimub kohtu otsuse põhjal.

Igal osanikul on õigus ühingust lahkuda. Seejuures kuulub tema osamaks tagastamisele kolme kuu jooksul pärast ühingu aastaaruande kinnitamist osanike üldkoosoleku poolt selle aasta eest, mille kestel osanik esitas lahkumisavalduse.

Õeldu iseloomustab nõukogude tarbijaskooperatsiooni kui vabatahtlikku kooperatiivset koondist, mis on kättesaadav kõige laiematele hulkadele tänu väikesele osamaksule. Kooperatsiooni sotsialistlik alus soodustas tema muutumist nõukogude tingimustes kõige laialdasemate hulkade organisatsiooniks. Nõukogude kooperatsioon on tõeline rahvaorganisatsioon.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon on rajatud sotsialistliku demokraatia põhimõttele, s. o. järjekindlale, lõpuni väljapeetud demokraatiale. See tähendab, et kõik liikmed-osanikud on võrdsed kõigis oma õigustes ilma igasuguse kitsenduseta ja et kooperatiivorga-

[1] Enamikus ühinguist on osamaksuks määratud 50 rubla

nisatsioonide põhikirjad mitte üksnes ei fikseeri seda, vaid kindlustavad ühtlasi nende teostamist.

Kõik kooperatiivsüsteemi juhtimisorganid, alates tarbijate ühingust ja lõpetades Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduga (Tsentrosojuziga), on valitavad ja liikmetele-osanikele aruandekohuslikud. Juhtimis- ja kontrollorganid valitakse kinnisel (salajasel) hääletamisel põhikirjades määratud tähtajaks.

Osanikud on kooperatiivi täisõiguslikud ja tõelised peremehed, kes määravad kõik tema tegevuse küljed. Täpselt samuti on osanike poolt valitud volinikud liiduliste koondiste täisõiguslikud peremehed.

Kooperatsiooni töö on rajatud osanike-liikmete isetegevusele, initsiatiivile ja huvile. Tarbijate ühingute liikmetel on õigus kasutada ühingute kultuurihariduslikke ja kultuurolustikulisi asutusi (kinosid, lasteaedu, lastesõimi, punanurki jne.), saada osanike üldkoosoleku poolt määratud kasumi osa osamaksult. Nad võivad kasutada osanike üldkoosoleku poolt kindlaksmääratud kaupade ostu eesõigust, võrreldes ühingu mitteliikmetega. See liikmete-osanike huvi kooperatsiooni töö vastu on tähtsaks tingimuseks nende igapäevaseks osavõtuks ühingu tegevusest.

Kooperatiivorganisatsioonide põhikirjad kindlustavad mitte formaalse, vaid koopereeritud hulkade tõelise osavõtu organisatsiooni tööst. See kajastub osanike üldkoosolekute (või volinike koosolekute) väga suures osatähtsuses. Tarbijate ühingute osanike üldkoosolek või ühingute liidu volinike koosolek arutab ja otsustab kõiki kooperatiivse tegevuse tähtsaid küsimusi.

Osanikud või nende volinikud võivad enne tähtaega võtta volituse kooperatiivorganisatsiooni juhatuselt tervikuna või tema üksikutelt liikmetelt halva töö eest.

Vabatahtlik osavõtt, laialdane kättesaadavus, mitte formaalne, vaid tõeline nõukogude demokratism ülesehituses määratlevad nõukogude tarbijaskooperatsiooni kui ühiskondliku massiorganisatsiooni. Nõukogude kooperatsioonis on kehastunud leninlik põhimõte «sellise kooperatiivse käibe organiseerimisest, millest **tõeliselt võtavad osa elanikkonna reaalsed hulgad».**

Nõukogude kooperatsioon, olles osanike koondis, teenindab samal ajal kogu elanikkonda oma tegevuse rajoonis, ilma erandita — nii osanikke kui ka mitteosanikke. Sellega täidab ta teatud üldrahvalikke, üldriiklikke ülesandeid.

Selline nõukogude tarbijaskooperatsiooni tegevuse iseloom tuleneb sotsialistliku ehitustöö ülesandeist, mis nõuab elanikkonna kõige laiemat organiseerimist, ja kooperatsiooni kui saaduste üldise jaotamise aparaadi osa arendamisest riigis.

NSV Liidu tarbijaskooperatsioon on Nõukogude sotsialistliku riigiga põhimõtteliselt erinevas vahekorras kui kapitalistlike maade kooperatsioon kodanliku valitsusega.

Teadusliku kommunismi rajajad Marx, Engels, Lenin ja Stalin, vaadeldes kooperatsiooniküsimust kapitalismi tingimustes, nõudsid

alati kooperatiivide sõltumatust kodanlikust riigist — ekspluateerijate riigist. Selle sõltumatuse rikkumises nägid nad kodanluse mõju suurenemist töötajate hulkadele ja kooperatiivide muutumist kodanliku riigi vahetuks relvaks. Kapitalistlikus ühiskonnas peab kooperatsioon sõltumatust kodanlikust riigist formaalselt üheks oma põhimõtteist. Tegelikkuses aga ei peeta sellest põhimõttest kinni. Terves reas kapitalistlikes maades annab kooperatsioon oma aparaadi imperialistlike riikide teenistusse saaduste jaotamise alal.

Teisiti on lood Nõukogude Liidus. Meie riik on tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik. Ta kaitseb töötajate põhilisi huvisid. Seepärast ei või kooperatsioon eralduda Nõukogude riigist. Nõukogude riigi ja kooperatsiooni huvid ühtuvad. Seepärast seab nõukogude kooperatsioon endale ülesandeks töötada nõukogude rahva ees seisvate ühiste küsimuste lahendamisel koos riigiga selle juhtimisel.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon eitab neutraliteeti poliitilises ja klassivõitluses, mida formaalselt pooldab kapitalistlike maade kooperatsioon.

See neutraliteet kujutab endast fiktsiooni, sest pole ega saagi olla kooperatsiooniliikumist, mis pole seotud mingisuguse klassiga. Kooperatiivid, kes formaalselt pooldavad neutraliteedi põhimõtet, toetavad tõeliselt reformistlikku voolu töölisklassis ja ajavad kodanlikku poliitikat.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon seab endale ülesandeks võtta aktiivselt osa Nõukogude riigi ja kommunistliku partei poliitika teostamisest, poliitikast, mis on suunatud kommunistliku ühiskonna ülesehitamisele. Seoses sellega täidab ta Nõukogude riigi ülesandeid, mis on kehtestatud riikliku rahvamajandusplaaniga.

Nõukogude kooperatsioon on ühtne tarbijate ühingute süsteem, mis on üles ehitatud kooperatiivorganisatsioonide iseseisvuse ühendamisele kogu süsteemi plaani tsentraliseeritud juhtimisega. Riigis pole tarbijate ühinguid, mis ei kuulu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) süsteemi.

Kogu nõukogude ökonoomika plaaniiseloom ja kooperatiivsüsteemi ühtsus lubavad üles ehitada kogu tarbijaskooperatsiooni tööd plaani alusel, mis määratakse kindlaks Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) poolt ja mis on riikliku rahvamajandusplaani orgaaniline osa. Kooperatiivsüsteemi ühtsuse tõttu annavad kõrgemalseisvad lülid allseisvaile plaaniülesande tulevase tööperioodi kohta. Ülesanne antakse arvesse võttes allseisvalt lülilt saadud plaan-avaldust, mis kujutab endast vastutavat ettepanekut töö kohta eelseisval perioodil. Vastavalt kõrgemalseisva lüli plaaniülesandele koostab allorganisatsiooni juhatus oma tegevusplaani. See plaan kinnitatakse osanike üldkoosoleku (volinike koosoleku) poolt. Seega rajatakse tarbijaskooperatsiooni süsteemi kogu tegevus ühtse plaani alusele.

Nõukogude kooperatsioonil on tohutud eelised kapitalistlike maade

kooperatsiooni ees. Need eelised tulenevad sotsialistliku majanduse iseloomust, mille osaks on nõukogude tarbijaskooperatsioon.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon areneb NSV Liidu töötajate materiaalse ja kultuurilise taseme pideva tõusu tingimustes. Nõukogude rahva elatustaseme süstemaatiline tõus on sotsialismi ökonoomika seaduseks ja sotsialistliku riigi teadlikult teostatavaks eesmärgiks. See tõus loob pidevalt kasvava nõudluse tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise saaduste alal, kõrvaldab majanduslike kriiside võimaluse ja moodustab sotsialistlikku tööstust edasiviiva jõu.

Nõukogude kooperatsiooni kõige suuremaks eeliseks on kogu tema tegevuse plaaniiseloom. NSV Liidu tarbijaskooperatsioon organiseerib plaaniliselt kaubandusvõrku, paigutab kaubafonde, kasutab finantsilisi vahendeid.

Plaanikindlalt teostatakse organisatsioonilist ülesehitustööd. See tagab tarbijate igakülgset ja paremat teenindamist, lühendab kaupade ringluse kiirust ja võimaldab võrratult madalama käibekulude taseme kui kapitalistlike maade kooperatsioonis.

Nõukogude tarbijaskooperatsiooni eelised tulenevad tõelisest, nõukogude demokraatiast, millele ta on rajatud.

Kapitalistlikes maades on kooperatsiooni demokraatia formaalse iseloomuga. Töötajate laiadel hulkadel pole kunagi faktilist võimalust juhtida kooperatiivi majandust ja suunata selle majanduse arenemist oma huvides. Kapitalistlike maade kooperatiivaparaadis tekib kiht bürokraate, kes igasuguste vahenditega on hoidnud juhtimise enda käes mitmete kümnete aastate jooksul. Seepärast ütles Lenin, et kapitalistlike maade kooperatsioonis tekib eriline aparaat, mis seisab kõrgemal koopereeritud elanikkonna hulkadest. Seda soodustab ka kapitalistlike maade kooperatiivsüsteemi organisatsiooniline ülesehitus ise, mis on iseloomustav kahe keskuse: majandusliku — hulgiostude ühingu ja organisatsioonilise — liitude olemasoluga. Hulgiostude ühinguid, mis moodustatakse aktsiaseltside põhimõtteil, tegelikult ei kontrolli tarbijate ühingute liikmedosanikud.

Teisiti on aga asi organiseeritud Nõukogude Liidus. Siin on kindlustatud töötajate hulkade tegelik osavõtt kooperatiivi asjade juhtimisest. Miljoneid osanikke võtab osa kooperatiivide tegevuse juhtimisest ja jälgib seda, et kooperatiivi majapidamine tegelikult teeniks rahva huvisid. Koopereeritud hulkade kõige laialdasem osavõtt kogu kooperatiivorganisatsioonide tegevusest on nõukogude kooperatsiooni määratu suureks eeliseks, mille tähtsust ei saa üle hinnata. Süsteemi organisatsiooniline ülesehitus ise (liidulised lülid täidavad ühel ajal organisatsiooniliste keskuste ja majanduslike hulgiorganisatsioonide funktsioone) soodustab seda.

Terve rida nõukogude kooperatsiooni eeliseid on tingitud sellest, et ta rajab oma tegevuse uute põhimõtete alusele, mis vastavad sotsialistlikule majandussüsteemile.

Ainult nõukogude majanduse tingimustes on võimalik kauban-

dus kaupadega, mida saadakse riigilt kindlate riiklike hindadega, kui ka omatoodetud ja omavarutud kaupadega kooperatsiooni plaanihindadega, mis määratakse kohalike nõukogude organite kontrollimisel. Plaanihinnad kindlustavad kooperatsiooni töö püsiva tasuvuse ja aitavad kaasa kauba edasitoimetamise ratsionaliseerimiseks.

Puhaskasumi jaotus (mitte üle 20% kasumist) osanike vahel kasumi osana nende sissemaksudelt kindlustab osanike materiaalse huvi kooperatiivkoondise vastu. Suurema osa kasumi eraldamine selle koondise üldvajadusteks soodustab samal ajal kooperatsiooni põhifondide ja osanike ühiste tarviduste rahuldamise fondide kasvu — lastemängumurude, lastesõimede, punanurkade organiseerimise ja kultuurhariduslike ürituste läbiviimise näol.

Nõukogude tarbijaskooperatsiooni organisatsioonide ja töötajate vahel on hargnenud sotsialistlik võistlus majanduslike plaanide täitmiseks ning ületamiseks ja tarbijate nõudluste paremaks teenindamiseks. Selle aluseks on NSV Liidus ühiskondliku tootmise protsessis inimeste vahel kujunenud uued suhted — ekspluateerimisest vabade töötajate seltsimeheliku koostöö ja sotsialistliku vastastikuse abistamise suhted, kus töö on muutunud raskest ja häbistavast koormast, milleks ta on kapitalismis, au, kuulsuse ja kangelaslikkuse asjaks.

Nõukogude tarbijaskooperatsioonil on kapitalistlike maade kooperatsiooniga võrreldes ühtlasi see eelis, et ta on samal ajal ka varumis- ja turustusorganisatsiooniks kolhoositalurahvale. See võimaldab kasutada ratsionaalselt ja suurema koormatusega kooperatsiooni olemasolevat aparaati ja alandada kaubandusliku teenindamise maksumust.

Nõukogude kooperatsioon on kommunistliku ühiskonna aktiivne ülesehitaja.

Võttes osa kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse poliitika teostamisest, saab nõukogude tarbijaskooperatsioon riigilt igakülgset abi ja talle on seadusega kindlustatud kooperatiivse omanduse kui sotsialistliku ühiskonna püha aluse kaitsmine. Kooperatiivse omanduse valve ja kaitse sotsialistliku riigi poolt ja viimase igakülgne abi moodustavad otsustava tingimuse kooperatsiooni edukaks arenemiseks.

Sellised on nõukogude tarbijaskooperatsiooni põhijooned ja ta eelised, võrreldes kapitalistlike maade kooperatsiooniga.

Nõukogude kooperatsioon arenes Lenini ja Stalini partei ja Nõukogude riigi juhtimisel ja nende alalise abiga. Bolševike partei ja Nõukogude riik kindlustasid kooperatsiooni sotsialistliku arenemise ja selle tohutu osa, mida ta etendas ja etendab riigi majanduselus. Kommunistliku partei juhtimisel täidab nõukogude kooperatsioon praegu ja ka tulevikus oma ajaloolisi ülesandeid.

NELJAS OSA

*

TARBIJASKOOPERATSIOONI ARENEMINE NSV LIIDUS

XIV PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOON SUURE SOTSIALISTLIKU OKTOOBRIREVOLUTSIOONI LÄBIVIIMISE PERIOODIL (OKTOOBER 1917. A.—1918. A.)

1. Sotsialistlikule ülesehitustööle asumise leninlik plaan ja elanikkonna varustamise küsimused

25. oktoobril (7. novembril uue kalendri järgi) 1917. a. teostas tööliskiass liidus kehvtalurahvaga Lenini-Stalini partei juhtimisel Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni. Revolutsioon kehtestas tööliskiassi võimu, kes kehvtalurahva toetusel asus ehitama sotsialistlikku ühiskonda.

Nõukogude võim viis maa välja imperialistlikust sõjast, likvideeris võidukalt kontrrevolutsiooni esimesed tööliskiassi võimu kukutamise katsed ja asus rahvamajanduse ülesehitamisele uutel alustel.

Uus nõukogude rahvamajandus tuli üles ehitada tsaarivalitsuse ja kodanliku Ajutise Valitsuse poolt loodud maa majandusliku laostumise olukorras ja mitmesuguste ühiskondlik-majanduslike formatsioonide elementide (patriarhaalmajapidamise, väikekaubatootmise, eramajandusliku kapitalismi, riigikapitalismi ja tekkiva sotsialismi) olemasolu puhul tolleaegsel Venemaal. Neis tingimustes olid otsustava tähtsusega majanduse juhtivate positsioonide (suurtööstuse, pankade, transpordi, hulgikaubanduse) vallutamine Nõukogude riigi poolt, nõukogude majandusaparaadi (tööstuse, varumise ja turustuse) organiseerimine ja üldrahvaliku arvestuse ja kontrolli sisseseadmine saaduste tootmise ja jaotuse üle.

1918. a. kevadel töötas V. I. Lenin välja sotsialistlikule ehitustööle asumise plaani, mille põhiliseks ülesandeks oli sotsialistliku majanduse alusmüüri ehitamine.

1917. aasta ja 1918. esimese poolaasta kestel viis Nõukogude valitsus läbi maa, suurtööstuse, selle hulgiturustuse aparaadi (sündikaatide), raudtee- ja veetranspordi, pankade, väliskaubanduse, importkaupadega kauplemise hulgiettevõtete, kaubanduslike aktsiaseltside, suurte teraviljasalvede natsionaliseerimise.

Need abinõud likvideerisid suurkodanluse, mõisnike ja väliskapitali mõju riigis ja lõid aluse sotsialistliku tööstuse ning kau-

banduse organiseerimiseks ja saaduste jaotuse plaanipäraseks juhtimiseks.

Revolutsiooni poolt purustatud vana, kodanliku riigiaparaadi asemele loodi uus, Nõukogude riigiaparaat. Maa tööstuse juhtimiseks loodi Kõrgem Rahvamajandusnõukogu. Põllumajandussaadustega varustamise ja nende varumise juhtimiseks organiseeriti Toitluse Rahvakomissariaat (Toitluse R).

Eesmärgiga varustada linna põllumajandussaadustega, maad aga vajalike tööstuskaupadega, püüdis Nõukogude riik organiseerida vahetust linna ja maa vahel, toetudes kooperatiividele ja kohalikele toitluskomiteedele. Rahvakomissaride Nõukogu andis 2. aprillil 1918. a. dekreedi «Kaubavahetuse organiseerimisest leivavilja varumise tugevdamiseks» ja 5. augustil 1918. a. dekreedi «Kohuslikust kaubavahetusest leivaviljarikastes maakohtades». Kaubavahetuse sisu seisis tööstustoodete andmises töötavale talurahvale vahetuse korras leivavilja ja muude, riigiplaani alusel varutud saaduste vastu. Kulakute suhtes oli asi teisiti: neilt tuli leivavilja osta raha eest riiklike kindlate hindade alusel.

Kulaklus ja küla jõukam osa aga, kes võitlesid nõukogude võimu vastu, püüdsid nurja ajada valitsuse abinõusid õige kaubavahetuse organiseerimisel. Kulakud tahtsid nälja varal sundida Nõukogude riiki loobuma sotsialistlikest abinõudest. Oli tarvis tarvitusele võtta erakorralised abinõud. Vastuseks kulakute keeldumisele müüa riigile leivavilja kindlate hindadega organiseerisid valitsus ja partei loosungi all «Võitlus vilja pärast, see on võitlus sotsialismi eest» töölliste retke külasse, et ära võtta kulakutelt leivavilja ja anda see üle nälgivatele töölistele ja külakehvikutele. Samal ajal anti rida dekreete, mis andsid Toitluse Rahvakomissariaadile ja tema organitele kohapeal erakorralised volitused leivavilja kokkuostuks ja kehtestasid Toitluse Rahvakomissariaadi diktatuuri toitlustamise alal.

Kaupade terav puudus nõudis kaubafondide ratsionaalset ja proletaarse riigi huvide seisukohalt otstarbekohast kasutamist. See oli võimalik ainult kaubafondide riigi poolt korraldamise monopolide süsteemi kehtestamise ja saaduste jaotuse tsentraliseeritud süsteemi sisseseadmise teel.

Vastavalt sellele tühistati seni kehtinud kodanliku Ajutise Valitsuse poolt kehtestatud linna elanikkonna normeeritud varustamise süsteem. Nõukogude valitsus organiseeris normeeritud varustamist uutel alustel. Normeerimine laienes kõigile esimese järgu tarbeesemetele ja toiduainetele. Kehtestati varustamise diferentseeritud normid — sotsiaalse ja tootmise tunnuse järgi, kusjuures eeskätt kindlustati töötajate varustamist (klassinorm[1]). Kogu maa varustamise juhtimine koondati ühtse organi — Toitluse Rahvakomissariaadi kätte.

---

[1] Классовый паек.

Peeti halastamatut võitlust spekulatsiooniga ja äritsemisega, pisiperemeeste ja kaupmeeste katsetega teenida rahva viletsuse arvel. Erakaubanduse ala piirati teravalt.

2. Partei ja Nõukogude valitsuse seisukoht kooperatsiooni suhtes Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni läbiviimise perioodil

Tingimustes, mil tööliskassil, kes äsja oli tulnud võimule, puudus riiklik kaubandus- ja varumisaparaat, oli kooperatsiooni lülitamine töötajate varustamisse äärmiselt tähtis. Seepärast tegid partei ja Nõukogude valitsus suuri jõupingutusi, et lülitada kooperatsiooni nõukogude majanduse ülesehitustöösse. Nad seadsid endale ülesandeks muuta kooperatsioon väikest osa elanikkonda teenindavast organisatsioonist töötajate kõigi laiemate hulkade organisatsiooniks.

Seejuures võtsid partei ja Nõukogude valitsus arvesse nii selle perioodi üldülesande, s. o. sotsialistliku majanduse alusmüüri ehitamise, kui ka vajaduse üle saada tolle aja spetsiifilistest raskustest — teravaist raskusist toitluse alal.

Kooperatsiooni tähtsust sotsialistliku majanduse alusmüüri ehitamisel formuleeris V. I. Lenin tol perioodil järgmiselt.

Ta kirjutas artikli «Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded» esialgses visandis (dikteeritud 28. märtsil 1918. a.): «... kooperatiivide seisukord muutub täiesti printsipiaalselt sellest ajast, kus proletariaat vallutab riigivõimu, sellest silmapilgust, kus proletaarne riigivõim asub süstemaatiliselt looma sotsialistlikku elukorda. Siin muutub kvantiteet kvaliteediks. Kooperatiiv kui väike saareke kapitalistlikus ühiskonnas on poekene. Kooperatiiv, kui ta hõlmab kogu ühiskonda, milles maa on ühiskonnastatud ja vabrikud ning tehased natsionaliseeritud, on sotsialism.»

Lähtudes sellest, märkis Lenin, et «Nõukogude võimu ülesanne pärast seda, kui kodanlus on poliitiliselt ja majanduslikult ekspropriieeritud, seisab ilmselt (peamiselt) selles, et laiendada kooperatiivorganisatsioone kogu ühiskonnale, et muuta antud riigi kõiki kodanikke viimase kui üheni ühe üldrahvusliku või õigemini, üldriikliku kooperatiivi liikmeks.» [1]

Terava toitluskriisi olukord nõudis saaduste jaotuse üle viivitamatult range arvestuse ja kontrolli organiseerimist. Seepärast seadis Lenin ülesande — organiseerida Nõukogude riigi juhtimisel ühtseks süsteemiks ühinenud tarbijate ühingute baaside ühtne jaotusaparaat. Seejuures lähtus ta hulkade isetegevuse tähtsusest, mille alusel kooperatiivid lõid majandusorganisatsioone. Lenin märkis, et saaduste varustuse ja jaotuse ala korraldamisel on just eriti tähtis kasutada seda isetegevust.

Seoses saaduste jaotamise üle rangeima kontrolli vajadusega, seadis Lenin ülesandeks kogu elanikkonna ühendamise tarbijate

[1] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 27. kd., lk. 189 (v. k.).

ühingutesse viimase kui üheni. Seejuures pidi tarbijate kooperatiividesse sisseastumine olema tasuta. Igas kohas (külas, linnas, rajoonis) pidi tegutsema ainult üks kooperatiiv.

Lenini arvates ei pidanud tööliskooperatiivid nõukogude võimu tingimustes — erinevalt kapitalistliku majanduse omast — eralduma üldkodanlikust kooperatsioonist, vaid pidid seisma kooperatsiooni eesotsas. See on seotud töölisklassi seisukorraga proletariaadi diktatuuri epohhil, mil ta peab vahetult juhtima ülejäänud elanikkonna osa, viima teda enda järel.

Lenin kriipsutas eriti alla kooperatsiooni koostöö vajadust kohalike nõukogude organitega ja samal ajal range kontrolli vajadust kohalike organite poolt kooperatiivorganisatsioonide tegevuse üle.

Nende seisukohtade alusel koostas Lenin 7. kuni 10. jaanuarini 1918. a. dekreedi-kava «Tarbijate kommuunidest». Kava kuulutati välja 1918. a. jaanuarikuu keskel Toitluse Rahvakomissariaadi juures asuva erikomisjoni poolt vähe täiendatud ja detailiseeritud kujul.

Tarbijate kommuunide dekreedi leninlik kava leidis aga vihase vastupanu kodanlike kooperatiivide ja nende juhtkonna poolt. Iseloomustades seda vastuseisu, kirjutas Lenin: «Kõik kodanluse, eriti aga väikekodanluse harjumused ja traditsioonid on ka r i i k l i k u kontrolli vastu ning «püha eraomandi» ja «püha» eraettevõtte puutumatuse poolt.» [1]

Tolle perioodi üldkodanliku kooperatsiooni juhid (menševikud, esseerid ja «kooperatismi» esindajad) astusid välja Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni vastu, nõukogude võimu vastu. Juba Oktoobrirevolutsiooni esimestel päevadel avaldasid nad kontrrevolutsioonilise üleskutse, milles kutsusid üles Nõukogude valitsuse kukutamisele.

Nii demonstreeriti näitlikult kooperaatorite poolt kümnete aastate kestel jutlustatud «neutraliteedi» klassiiseloomu. See oli neutraliteet sõnades, tõelikult aga kõige aktiivsem osavõtt vihasest poliitilisest võitlusest rahvavaenlaste poolel.

Seda kooperatsiooni ladviku liini pooldasid põhiliselt ka tarbijaskooperatsiooni liitude enamuse juhtijad.

Neil juhtumeil, kui kooperatiivorganisatsioonid kohapeal püüdsid töötada koos tekkinud nõukogude võimuga, astus Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhtkond teravalt välja nende organisatsioonide vastu. Näiteks kui Põhja Kooperatsiooni juhtijad avaldasid 1918. a. kevadel erideklaratsioonis, et kooperatsioon ei saa olla apoliitiline, et tema tee läheb üheskoos nõukogude võimuga, süüdistasid Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhtijad deklaratsioonile allakirjutajaid kohaliku kooperatiivsüsteemi valesti juhtimises.

Ainult tööliskooperatsioon, ja seegi mitte täielikult, sammus koos

[1] V. I. L e n i n, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1946, lk. 260.

tööliskassi revolutsiooniliste nõudmistega ja toetas Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitusid.

Seepärast pole imestada, et kooperatsiooni kodanlikud juhtijad astusid välja tarbijate kommuunide dekreedi leninliku kava vastu, mis heitis kõrvale kodanliku kooperatsiooni põhimõtted ja lülitas kooperatsiooni sotsialismi ülesehitustöösse.

Varjates end «sõltumatuse» põhimõttega, saboteerisid kodanlikud kooperaatorid Nõukogude valitsuse abinõusid põllumajandussaaduste turustuse ja varumise alal ja abistasid aktiivselt kontrrevolutsioonilisi jõude. Selle tõttu hakkasid kohalikud nõukogud sulgema kooperatiive, millised töötasid Nõukogude riigi majanduspoliitika elluviimise vastu.

Kooperatiivaparaadi säilitamiseks sotsialistliku ülesehitustöö huvides läks nõukogude võim kokkuleppe teele kodanlike kooperatiividega ja nende juhtkonnaga, alustades läbirääkimisi kooperatsiooni töö kohta uutes tingimustes.

Peab märkima, et 1918. a. kevadel oli olukord juba teistsugune kui perioodil 1917. a. oktoobrikuus. Nõukogude võim kõvenes kogu maal. Kohalikud kooperatiivorganisatsioonid lülitusid järjest rohkem sotsialistliku ülesehitustöö praktilisse töösse, täites kohalike nõukogude ülesandeid saaduste varumise ja jaotamise alal. Koopereerunud elanikkonna hulgad olid nõukogude võimu poolt ja uuendasid kohalike nõukogude juhtimisel kooperatiivide juhtkonna.

Läbirääkimised algasid kõigepealt tööliskooperatsiooniga, kuna nõukogude võimule vaenulike elementide poolt juhitav järjekordne Ülevenemaaline kooperatiivide kongress Moskvas (18.—24. veebruarini 1918. a.) lükkas tagasi Lenini seisukohad, mis olid toodud tarbijate kommuunide dekreedi kavas. Kongress asus kooperatiivorganisatsioonide tegevuse täieliku sõltumatuse seisukohale nõukogude võimu organitest ja keeldus kogu elanikkonna teenindamise põhimõttest kooperatsiooni poolt.

Tarbijate kommuunide dekreedi kava arutati üksikasjaliselt läbi II Ülevenemaalisel tööliskooperatsiooni kongressil (30. märtsist kuni 4. aprillini 1918. a.). Dekreedi arutamisel ilmnes kongressil kolm voolu: parempoolne, — kes eitas igasugust kooperatsiooni koostööd nõukogude võimuga, pahempoolne, — kes pooldas dekreeti, ja enamuse saanud keskmine, — kes pidas vajalikuks töötada koos nõukogude võimuga, kuid nõudis dekreedi kava rea punktide muutmist.

Selle tagajärjel võeti vastu järgmine resolutsioon:

«1. Kooperatiivorganisatsioonid teenindavad igas nende tegevusrajoonis elanikkonda võrdsetel alustel, nagu liikmeid nii ka mitteliikmeid.

2. Iga esimese astme kooperatiiv (või selle osakond) teenindab teatud territoriaalset jaoskonda.

3. Iga territoriaalse jaoskonna piires võib tegutseda mitte üle kahe kooperatiivi: üldkodanlik ja tööliskooperatiiv.

4. Kooperatsiooni esindajad kuuluvad varumise kesk- ja rajooniorganite koosseisu.

5. Kooperatiivid võtavad tarvitusele abinõud kogu elanikkonna kiiremaks lülitamiseks kooperatiivorganisatsioonidesse.

6. Kokkuleppel riiklike turustusorganitega antakse kooperatiividele järk-järgult üle isiklike tarbeesemete jaotuse tehniline töö elanikkonna vahel.»

See tööliskooperatsiooni II kongressi resolutsioon oli arutusel Rahvakomissaride Nõukogus, mille juurde tõmmati üldkodanliku kooperatsiooni esindajad, ja pandi Lenini poolt alla kirjutatud Rahvakomissaride Nõukogu 10. aprilli 1918. a. dekreedi «Tarbijate Kooperatiivorganisatsioonidest» aluseks.[1] Dekreet kinnitati Ülevenemaalise Täidesaatva Keskkomitee (VZIK) poolt 11. aprillil 1918. a. Seejuures võttis Ülevenemaaline Täidesaatev Keskkomitee vastu järgmise määruse:

«Tarbijaskooperatsioon, mis teenindab tunduvat osa elanikkonnast, ajas seni majanduspoliitikat, mis oli sageli nõukogude võimu poolt teostatava majanduspoliitika vastu ja väljaspool seda. See oli seletatav sellega, et tarbijate kooperatiivorganisatsioonide ladvikut juhtisid peamiselt mittetöötavate klasside esindajad. Käesoleval ajal, kus nõukogude võim on kindlustunud, avaldas tarbijaskooperatsioon valmisolekut töötamiseks nõukogude võimu organite vahetul juhtimisel ja kontrollimisel. Kooperatsiooni keskorganisatsioonide ja Rahvakomissaride Nõukogu esindajate läbirääkimiste alusel väljatöötatud dekreet tarbijaskooperatsiooni kohta kujutab endast kompromissotsust, millel on olulisi puudusi. Pidades aga õiget saaduste ja kaupade jaotamist elanikkonnale üheks käesoleva aja kõige tähtsamaks edasilükkamatuks ülesandeks, mille lahendamiseks on vajalik rea sotsialistlike abinõude läbiviimine sel alal ja erakaubandusliku aparaadi asendamine üldriiklikuga, võtab Ülevenemaaline Täidesaatev Keskkomitee vastu dekreedi tarbijate kooperatiivide kohta kui ülemineku abinõu, mis viib saaduste ja kaupade riikliku jaotamise teostamise teele meie maal.»[2]

Vastavalt 10. aprilli 1918. a. dekreedile säilitas tarbijaskooperatsioon liikmeskonna, osamaksud ja sisseastumismaksud. Talle pandi kogu elanikkonna — nagu kooperatiivide liikmete nii ka mitteliikmete teenindamine võrdsetel alustel igas rajoonis, kusjuures kooperatsioon pidi võtma tarvitusele abinõud kogu elanikkonna kiireks koopereerimiseks. Saaduste jaotust pidi kooperatsioon teostama seatud normide järgi ja vastavalt nõukogude võimu juhistele. Iga paikkonna, iga territoriaalse jaoskonna piires võis tegutseda mitte üle kahe kooperatiivi (üldkodanlik ja tööliskassi kooperatiiv).

Vaesematele isikutele, kes soovisid astuda tarbijate ühingu liik-

[1] NSV Liidu majanduspoliitika (dokumentide kogumik), I osa, OGIZ, 1947, lk. 96—97 (v. k.).

[2] Ülevenemaalise Täidesaatva Keskkomitee 4. kokkutuleku protokollid, Moskva, 1920, lk. 104 (v. k.).

meks, kehtestati eeltingimused.[1] Tarbijate ühingute liikmed pidid tagasi saama oma kooperatiividelt — aastaaruande kinnitamisel — 5% oma ostude summast (kooperatiivorganisatsioonide käibemaksust vabastamise arvel). Kooperatiivide juhatuse koosseisu ei lastud kapitalistliku iseloomuga kaubandus- ja tööstusettevõtete valdajaid. Kooperatsioon tõmmati saaduste varumisele, tootmisele ja ümbertöötamisele.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) pidi ühendama kõiki riigis tegutsevaid tarbijate kooperatiive. Kooperatsioonile anti tunduvaid soodustusi maksustamise, krediteerimise ja muul alal, võrreldes eraettevõtjatega. Kooperatsiooni esindajad lülitati nõukogude varustuse kesk- ja kohalikesse organitesse.

Riigiorganitele tehti kohuseks kasutada oma varumis- ja turustustöös eeskätt kooperatiivaparaati, võrreldes teiste kaubandusorganisatsioonidega.

Nagu juba ülalpool öeldud, kandis 10. aprilli 1918. a. dekreet kokkuleppe iseloomu. Kindlustades töötajate ja nõukogude võimu huvisid peaasjas, — nimelt, rakendades kooperatsiooni sotsialistliku ülesehitustöö teenistusse, — tegi dekreet samal ajal mõningaid järeleandmisi kodanlikele kooperaatoritele. Need järeleandmised seisid loobumises antud elanikkonna viivitamatust ühendamisest ainult ühe kooperatiivi poolt ja loobumises kooperatsiooni tasuta sisseastumise põhimõttest. Ühtlasi pehmendati ettepanekut kodanluse täieliku kõrvaldamise kohta kooperatiivide juhatusest (see asendati keeluga astuda juhatusse erakapitalistliku iseloomuga kaubandus- ja tööstusettevõtete valdajail). Need järeleandmised olid seotud Lenini üldplaaniga — säilitada ja kasutada kooperatsiooni sotsialistlikus ülesehitustöös. Motiveerides kokkuleppe vajadust, kirjutas Lenin:

«Meie poolt oleks naeruväärne karta kokkulepet kodanlike kooperatiividega, sest meie oleme nüüd valitsev võim. Meile on sellist kokkulepet vaja, et leida praktiliselt teostatavaid, hõlpsaid, meile sobivaid ülemineku vorme osalistelt, killustatud kooperatiividelt ühtsele, üldrahvalikule kooperatiivile.»[2]

Lenin vaatles seda kokkulepet kui kompromissi kesktalurahvaga ja väikekodanlusega, kes moodustasid enamuse tolleaegses kooperatsioonis.

10. aprilli 1918. a. dekreedil oli suur tähtsus kooperatsiooni edaspidises ülesehitustöös. Dekreet tekitas lõhe kodanlike kooperaatorite seas ja kindlustas nende paremiku tõmbamise nõukogude võimu poole. Ta hoidis kooperatsiooni laostumise eest, tõmbas selle sotsialismi teenistusse ja rajas aluse kooperatsiooni kiireks arenemiseks. Kooperatsioon väljus väikest elanikkonna osa teenindavast kitsast ringist ja hakkas muutuma kõige laiemaid tööliste hulki hõlmavaks

[1] Nad pidid tasuma minimaalse sisseastumismaksu, mis ei ületanud 50 kopikat. Mis puutub osamaksusse, siis moodustati viimane osamaksule langeva dividendisummade kinnipidamise teel.

[2] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 27. kd., lk. 190 (v. k.).

organisatsiooniks. Kooperatsioon asus üldriiklike ülesannete täitmisele saaduste jaotamisel elanikkonnale ja lülitus seega nõukogude võimu kõige tähtsama ülesande täitmisele — arvestuse ja kontrolli organiseerimisele tööstuse ja saaduste jaotamise üle riigis.

10. aprilli 1918. a. dekreet näitas nõukogude ja partei töötajaile kohapeal, millist tähtsust omistavad partei ja Nõukogude valitsus kooperatsioonile sotsialistlikus ülesehitustöös ja elanikkonna varustamise raskuste ületamisel.

Nõukogude võimule vaenulikud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) ja oblastiliitude juhid aga, kes formaalselt leppisid kokku nõukogude keskvõimuga, jätkasid praktikas nõukogude organite abinõude saboteerimist ja kontrrevolutsioonile kaastöö osutamist. Oli tarvis uuendada kooperatsiooni juhtkonda — välja kihutada sealt kodanlikud elemendid. See uuendamine toimus juhtivate organite ümbervalimise teel ja läks võrdlemisi aeglaselt; nõukogude-vastased elemendid püüdsid kõigiti hoida kooperatiivaparaadi juhtimist enda käes. Toetudes osanike laiade hulkade toetusele, võitis bolševike partei järk-järgult kooperatiivsüsteemi juhtimise. Juhtimine läks üle bolševikele kõigepealt tööliskooperatsioonis.

Kooperatsiooni sotsialistlikku ülesehitustöösse lülitamise kiirendamiseks pöördus Bolševike Partei Keskkomitee 1918. a. septembrikuus kõigi parteiorganisatsioonide ja kõigi partei liikmete poole erikirjaga kooperatsiooniküsimuses. Selles kirjas märkis Keskkomitee kommunistide aktiivse osavõtu vajadust kooperatsioonitööst, kutsus neid üles arendama laialdast agitatsiooni töölishulkade ja kehvikute astumiseks kooperatiividesse ja pani ette läbi viia juhtivaid partei töötajaid kooperatiivorganisatsioonide juhtivatesse keskustesse. [1]

Samal ajal anti valitsusorganite poolt juhiseid vajadusest kõige ettevaatlikumalt suhtuda kooperatiivaparaati ja kooperatsiooni puhastamiseks kulaklikest, kontrrevolutsioonilistest ja muudest võõrastest elementidest (Kõrgema Rahvamajandusnõukogu (KRN) 29. mai 1918. a. määrus «Kooperatiivosaühingute ja -liitude registreerimisest», 14. septembri 1918. a. määrus «Kontrollist kooperatiivorganisatsioonide manufaktuurladude ja nende kaubandusoperatsioonide kohta» jt.).

3. Kooperatsiooni tegevus Oktoobrirevolutsiooni läbiviimise perioodil

Tarbijaskooperatsiooni arenemine on iseloomustav järgmiste andmetega.

1. jaanuariks 1917. a. oli 23 500 tarbijate ühingut, 1. jaanuariks 1918. a. — 35 000, 1. jaanuariks 1919. a. aga ulatus nende arv

[1] Kommunistide tööst kooperatsioonis, 27. septembri 1918. a. «Известия ВЦИК» (Ülevenemaaline Täidesaatva Keskkomitee Teataja) nr. 210.

47 000-ni. Osanike arv kasvas 6,8 miljonilt 1. jaanuariks 1917. a. 11,55 miljonini 1. jaanuariks 1918. a. ja 17 miljonini 1. jaanuariks 1919. a.[1] Eriti kiirelt kasvas tööliskooperatiivide arv. Sellega seoses tugevnes tööliskooperatsiooni tähtsus kooperatsiooniliikumises.

Tarbijaskooperatsiooni tegevus arenes kahes suunas: linnaelanikkonna kaardisüsteemi alusel varustamise liinis ja linna ning maa vahel kaubavahetuse organiseerimise liinis, mis kehtestati Nõukogude valitsuse 2. aprilli ja 5. augusti 1918. a. dekreetidega.

Süsteemi liidulised lülid said kaubad Kõrgema Rahvamajandusnõukogu tööstuste valitsustelt ning Toitluse Rahvakomissariaadilt ja viisid need all-lülideni. Tarbijate kooperatiivid jaotasid kaubad ja saadused elanikkonnale — linnades vastavalt klassinormile, maal — töötavale talurahvale vastavalt kaubavahetusel kehtestatud ekvivalendile.

1918. a. moodustas tarbijaskooperatsiooni poolt realiseeritavate kaupade sortimendi üldkäive riigis umbes 2,5 miljardit sõjaeelset rubla. Tarbijaskooperatsiooni käive oli 1 miljard rubla või 40% üldkäibest.

Tarbijaskooperatsiooni kaubavahetuse operatsioonid ei olnud edukad kaubafondide vähesuse ja transpordi halva töö tõttu, mis raskendas kaupade kohaletoimetamist vahetuspunktidesse, kooperatiivaparaadis olnud menševike, esseeride ja «kooperatismi» esindajate sabotaaži tagajärjel.

Kaubavahetuse operatsioone saboteeriti kulaklike elementide poolt, kelle käes oli tunduv osa leivavilja ressurssidest ja kes ei tahtnud anda leivavilja Nõukogude riigile.

Sel perioodil pööras tarbijaskooperatsioon suurt tähelepanu tootmistegevusele. Nii lasti käiku 1918. a. jaanuarikuus Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) seebikeetmise vabrik Moskvas, sama aasta 23. septembril alustas tegevust Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu taimeõlitööstus Jevdakovis. Kaasani Tarbijate Kooperatiivide Liit organiseeris aastatel 1917—1918 kondiitri-, makaroni- ja siirupitootmise; Uraali Tarbijate Kooperatiivide Liit avas oma seebi-, vankrimäärde tootmise kui ka stantsimise ja plekissepa töökojad; Permi liit avas kirjutuspaberivabriku ja seebikeetmise tehase; Tomski Kooperatiivide Liit organiseeris mehhaanilise villakraasimise tehase, viltjalatsite, vildi tootmise jne.

Pärast 1917. a. Veebruarirevolutsiooni organiseeriti kohapeal hulgaliselt uusi kooperatiive. Elanikkonna mitmesugused rühmad püüdsid organiseerida oma kooperatiive. Selle tulemusena tekkis segaelanikkonnaga punktides tihti mitu kooperatiivi, kusjuures neil kooperatiividel puudusid sageli jõud ja vahendid edukaks tööks.

Koos sellega kasvasid stiihiliselt rajooni- ja rajoonidevahelised liidud. Mõnes kubermangus hakkas kujunema järgmine võrk: tarbijate ühing — väike rajooniliit — rajoonidevaheline liit — kuber-

---

[1] «Потребительская кооперация за 10 лет советской власти», Juubelikogumik, Tsentrosojuz, 1927, lk. 223.

mangu liit, milline kuulus Tarbijate Kooperatiivide Keskliitu. Kooperatiivide ja liitude stiihiline ülesehitus muutis kaubaliikluse keeruliseks ja kalliks. Oli tarvis korraldada kooperatiivide alllülide ja liitude organiseerimist.

10. aprilli 1918. a. dekreedi alusel viidi suurlinnades läbi kooperatiivide ühendamine.

Loodi võimsad kooperatiivkoondised. Näiteks võiks olla Moskva Tööliste Keskkooperatiiv (MTKK), milline 1. jaanuariks 1918. a. ühendas 130 000 inimest, 1918. a. sügisel aga — juba umbes 300 000. Tal oli üle 150 magasini.

Toimus ühtlasi üldkodanlike kooperatiivide liitumine. Moskvas liitusid ühinguga «Kooperatsija» 84 kooperatiivi, mille tulemusena see ühing ühendas 1918. a. lõpuks 230 000 liiget ja omas 122 magasini ning 10 leivaküpsetustööstust.

Mis puutub liidulisse ülesehitusse, siis võttis järjekordne Ülevenemaaline kooperatiivide kongress (18.—24. veebruarini 1918. a.) vastu järgmise skeemi: Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz), oblastiliidud (üks 4—5 kubermangu kohta), rajooni- ja rajoonidevahelised liidud.

Peab märkima, et see liidulise ülesehituse skeem oli ebarahuldav ses suhtes, et ta kiskus eemale kooperatiivorganid kohapeal nõukogude võimu maakondade ja kubermanguorganitest.

Vaadeldaval perioodil hakkas Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) tööle liiduliste koondistega. 1918. a. kuulus tema koosseisu 311 sellist koondist. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu käive moodustas sel aastal 606 miljonit rubla püsivhindades. Töös-tustoodangu maksumus oli 93 miljonit rubla.

Tuleb märkida sel ajajärgul asetleidnud vahekordade teravnemist tööliskooperatsiooni ja üldkodanliku kooperatsiooni vahel Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu näol. Nagu näitas Ülevenemaaline tööliskooperatsiooni II kongress (1918. a. märtsist kuni aprillini), pooldas tööliskooperatsiooni enamus koostööd nõukogude võimuga, kuna Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu kodanlik juhtkond ajas Nõukogude valitsuse abinõude varjatud saboteerimise poliitikat. Peale poliitiliste motiivide olid selleks ka majanduslikud alused: kaupade jagamisel kahjustas Tarbijate Kooperatiivide Keskliit tööliskooperatiivide huvisid. Selle tõttu võttis Ülevenemaaline tööliskooperatsiooni II kongress vastu otsuse: luua olemasoleva ideelise keskuse — «Tööliskooperatsiooni Nõukogu» — kõrval oma eri majanduslik keskus. 1918. a. lõpul ja 1919. a. algul katsus tööliskooperatsioon luua sellist keskust Moskva Tarbijate Ühingute Liidu ümberkujundamise teel ülevenemaaliseks tööliskooperatsiooni keskuseks. 1919. a. toimunud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhtkonna uuendamine aga muutis tööliskooperatsiooni eraldumise liigseks.

Ümber korraldudes uute tingimuste kohaselt pidi kooperatsioon ületama rea finantsalaseid raskusi. Kuni revolutsioonini kasutasid paljud kooperatiivid ja eriti liidud Moskva Rahvapanga krediidi

kõrval paljude erapankade krediiti. Natsionaliseeritud pankade alusel loodud Vabariigi Riiklik Rahvapank ei suutnud arusaadavalt viivitamata arendada tööd sellises ulatuses, et täiel määral rahuldada kooperatsiooni tarvidusi. See raskus ületati osamaksude kogumise suurendamisega ja elanikkonna eriavansside sisseseadmisega kaupade ostuks.

Tehes kokkuvõtteid kooperatsiooni arenemisest aastatel 1917—1918, võib öelda, et see oli periood, mil nõukogude võim hakkab kooperatsiooni ümber kujundama, lülitama teda uute ühiskondlike suhete ülesehitustöösse. Kooperatiivorganisatsioonid aitasid nõukogude võimu tema tegevuse esimesel perioodil saaduste jaotuse ala korraldamisel riigis. Kooperatsiooni abi oli aga väiksem sellest, mida ta oleks võinud osutada. Selle põhjus peitus selles, et kooperatsiooni eesotsas seisid Nõukogude valitsuse ettevõtteid saboteerivad menševikud, esseerid ja kodanluse agendid «kooperatismi» rühmast.

XV PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOON VÄLISMAISE SÕJALISE INTERVENTSIOONI JA KODUSÕJA PERIOODIL (aastad 1918—1920)

1. Poliitiline ja majanduslik olukord riigis

1918. a. teisel poolel alanud Inglismaa, Ameerika, Prantsusmaa ja Jaapani imperialistide sõjaline interventsioon Nõukogude riigi vastu, mida toetasid nõukogude võimu vaenlased Venemaal, ajas nurja Lenini poolt kavatsetud sotsialistliku ülesehitustöö plaani.

Sõda muutis riigi piiratud kindluseks. Tähtsamad tööstuse, tooraine ja leivavilja rajoonid vallutati korduvalt interventide ja valgekaartlaste armeede poolt. Tööstuslik ja põllumajanduslik tootmine langes pidevalt. Purustatud, tervenisti sõjaliste vedudega koormatud transport ei kindlustanud majanduslikku sidet, toiduainete juurdevedu linnadesse, tooraine ja kütte juurdevedu vabrikutesse ning tehastesse. Elanikkond nälgis.

Neis tingimustes oli peaülesandeks võita maale kallale tunginud imperialiste ja nende palgalisi — vene mõisnikke ning kapitaliste ühes nende menševikest, esseeridest agentuuriga, kaitsta maa riiklikku sõltumatust, tema territooriumi terviklust, kaitsta Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni suuri võite.

Raskes võitluses, määratu suurte kannatuste hinnaga, purustasid töölised ja talupojad kommunistliku partei ja selle juhtide Lenini ja Stalini juhtimisel imperialistid ning vene mõisnikud ja kapitalistid. Sellega kaitsesid nad ühtlasi Oktoobrirevolutsiooni võite, päästsid meie maa välismaisest orjaikkest ja orjastamisest imperialistlike riikide poolt, kindlustasid riikliku sõltumatuse, kaitsesid oma vabadust ja lõid tingimused NSV Liidu rahvaste arenemiseks ja õitsenguks.

Majandusküsimused lahendati sel perioodil sõjalise peaülesande kindlustamise vaatepunktilt, mis seisis selles, et purustada kallaletunginud vaenlane. Tagala asetati rinde teenistusse. Nõukogude võim võttis sel perioodil tarvitusele sõjakommunismi — abinõude süsteemi, «mida nõudsid erakordselt rasked riigikaitse tingimused ning mis olid ajutise iseloomuga ...»[1].

Maa kõigi materiaalsete ressursside kasutamise huvides vaenlase purustamiseks ja armee ning elanikkonna varustamiseks kaupadega ning toiduainetega võttis nõukogude võim oma kontrolli alla suurtööstuse kõrval ühtlasi kesk- ja väiketööstuse. Riigi kätte koondatud tööstus mobiliseeritakse sõja tarvidusteks. Vastavalt organiseeritakse tööstuse juhtimise süsteem (luuakse Kõrgema Rahvamajandusnõukogu (KRN) peavalitsused) ja kehtestatakse kõigi tootmisvahendite ja tarbeesemete rangelt tsentraliseeritud jaotus.

Põllumajandussaaduste varumise alal läheb nõukogude võim kaubavahetuselt üle toiduainete andmise kohustusele. Selle põhjustas toitluskriisi edaspidine teravnemine kodusõja laienemise tõttu leivavilja ja tooraine rajoonidele kui ka kulakluse metsik võitlus, kes ei tahtnud anda leivavilja Nõukogude riigile. Neis tingimustes osutus kaubavahetus juba mitteküllaldaseks armee ja linnade varustamise vahendiks; kõige otstarbekohasemaks abinõuks maalt vajalike toiduainete ja tooraine saamiseks oli toiduainete andmise kohustus. Toiduainete andmise kohustus kehtestati 11. jaanuaril 1919. a. Selle sisu seisis selles, et riik võttis oma käsutusse kogu talumajapidamise leivavilja, välja arvatud kogus, mis riiklike normide kohaselt oli määratud seemneks ja talupoja perekonna liikmete toiduks ning loomasöödaks. Toiduainete andmise kohustus hõlmas ka muid põllumajandussaadusi — liha, võid, villa jne.

Töötajate varustamine tarbeesemetega oli äärmiselt piiratud tootmise languse ja Punaarmee tarviduste kindlustamise vajaduse tagajärjel. Nii näiteks moodustas puuvillase riide toodang 1920. a. kokku 153 miljonit arssinat 2 850 miljoni arssina vastu 1913. a.; suhkrutoodang — 5,5 miljonit puuda 82,9 miljoni puuda vastu, tikkude toodang — 683 000 kasti 3 704 000 kasti vastu. Väiketööstuse toodangut lasti 1920. a. välja 660 miljoni rubla eest 1 528 miljoni rubla vastu 1913. a. Suurem osa toodetavast toodangust eraldati Punaarmee varustamiseks. Armeele läks 60% liha, kala ja suhkrut, 50% tangu, 40% rasvasid ja seepi; 75% toodetavaist jalatsitest toodeti sõjaväele.

Linnaelanikkonda varustati kaardisüsteemi alusel. Kuni 30. aprilli 1920. a. dekreedini anti välja klassinorm; alates 30. aprillist 1920. a. kehtestati töönorm. Töönorm anti välja ainult töötajaile ja sealjuures tööl oldud aja eest. Säilitades klassinormi diferentseerimise, kindlustas töönorm tähtsaimate rahvamajandusharude, eesrindlike riigikaitse ettevõtete tööliste ja teenistujate eelisvarustamist. Eriti tuleb alla kriipsutada Nõukogude valitsuse hoolt laste eest (kooli-

[1] ÜK(b)Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 207.

laste kõvendatud toitlustamine, laste tasuta ühiskondlik toitlustamine jne.). Riiklik tsentraliseeritud varustamine hõlmas elanikkonna tohutu arvu (umbes 37,5 miljonit inimest, armee välja arvatud).

Maa varustamine tööstuskaupadega oli seotud põllumajandussaaduste andmisega riigile talurahva poolt. Kooperatiividele anti üle kaubad talurahvale jaotamiseks alles siis, kui need esitasid arvestuskviitungid määratud toiduainete koguse üleandmise kohta talurahva poolt. Maa varustamisel viidi läbi klassiliin. Maa proletaarseid ja poolproletaarseid elemente kui ka töötasust või riigi poolt saadud toetusest elavaid isikuid rahuldati samuti, olenemata toiduainete andmisest.

Kontrolli kehtestamisega tööstuse üle, toiduainete andmise kohustuse sisseseadmisega ja kaupade tsentraliseeritud jaotamisega käis kaasas leiva erakaubanduse keeld. Kaupade terava puuduse tingimustes ajas erakaubanduslik vahendus nurja olemasolevate, riigikaitse vajadusteks ja töötajate hulkade varustamiseks määratud saaduste ratsionaalse kasutamise; ta segas põllumajandussaaduste varumise läbiviimist, rikastas kapitalistlikke elemente ja tugevdas kontrrevolutsioonilist laagrit.

Lähtudes sellest, natsionaliseeris ja munitsipaliseeris nõukogude võim sisekaubanduse, s. o. võttis selle enda kätte, keelates erakaubandusliku vahenduse. Rahvakomissaride Nõukogu 21. novembri 1918. a. dekreediga anti laod, kauplused ja kõik kapitalistliku kaubanduse kaubatagavarad üle riigi- ja tema kohalikele organitele.

Põllumajandussaaduste varumise monopoliõigus anti Toitluse Rahvakomissariaadile. Temale pandi ühtlasi toiduainete ja laiatarbekaupade jaotamine kogu riigi ulatuses. Töötajate varustamiseks määratud ja tööstuse poolt toodetud kaubad tulid Kõrgema Rahvamajandusnõukogu (KRN) peavalitsuste poolt anda üle Toitluse RK-le; viimane jaotas need saadused oma jaotusvõrgu kaudu ja peamiselt kooperatsioonivõrgu kaudu.

Arendati otsustavat võitlust kotimeestega (stiihilise, organiseerimata ja enamikul juhtumil spekulatiivsete sõitudega leiva järele leiba tootvatesse kubermangudesse). Riikliku varustamise puudulikkuse tõttu oli elanikkond aga sunnitud pöörduma «vaba», «põrandaaluse» turu poole, kotimeeste teenete poole.

Neis tingimustes oli ühtse jaotusaparaadi organiseerimisel riigis suur tähtsus, mis oleks suutnud otstarbekohaselt rahuldada armee ja elanikkonna tarvidusi vastavalt riigi poliitikale.

2. Partei ja valitsuse seisukoht kooperatsiooni suhtes sõjakommunismi perioodil

Tarbijaskooperatsioon korraldas oma töö ümber 10. aprilli 1918. a. dekreedi alusel. Ümberkorraldamine läks aeglaselt.

Kooperatiivorganisatsioonide juhtiv ladvik jätkas nõukogude

võimu abinõude saboteerimist, arvestamata rasket olukorda riigis kui ka töötajate huvisid. See menševikest, esseeridest ja «kooperatismi» esindajaist koosnev ladvik jätkas kontrrevolutsiooniliste jõudude toetamist ja finantseeris valgekaartlaste mässe ning ülestõuse (Põhja-Venemaal, Siberis, Kagus, Taga-Kaukaasias). Tema esindajad kuulusid valgekaartlaste valitsuste koosseisudesse. Välismaale põgenenud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhatuse liikmed (Berkenheim, Zelheim, Lenskaja jt.) tegid kontrrevolutsioonilist tööd, kasutades vene kooperatsiooni vahendeid välismaal valgete armeede poolt vallutatud rajoonide varustamiseks kaupadega ja vedades neist rajoonidest välja Lääne-Euroopasse kõike võimalikku.

Kapitalistlike tööstus- ja kaubandusettevõtete natsionaliseerimise perioodil varjasid kodanlikud kooperaatorid eraomanikke, ostes natsionaliseerimisele kuuluvaid ettevõtteid.

Samal ajal toetasid töölistest ja talupoegadest liikmete-osanike hulgad nõukogude võimu ja selle abinõusid. Kooperatsioonis endas käis vihane klassivõitlus.

Seõses kodanlike kooperaatorite jätkuva vastupanuga nõukogude võimu abinõudele, olid nõukogude organid sunnitud reas kohtades asuma oma jaotusvõrgu laiendamisele.

Loogiliselt tekkis mõte kogu riigi ulatuses ühtse jaotusaparaadi organiseerimise vajadusest, mis oleks hõlmanud oma teenindamisega kogu elanikkonda ja omanud sellise juhtkonna, mis tegelikult oleks suutnud teostada nõukogude toitluspoliitikat.

Tööliskooperatsioon, kus bolševikud juhtivate organite ümbervalimise alusel 1918. a. teisel poolel said enamuse juhtkonnas, tegi Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) volinike XXXIV koosolekul (25. jaanuarist kuni 1. veebruarini 1919. a.) katset põhjalikult muuta tarbijaskooperatsiooni süsteemi juhtimist. Sel koosolekul püstitas Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu volinike töölistest rühm teravalt küsimuse selle kohta, et Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhtija ei avalda tahet suunata kooperatsiooni tööd vastavalt nõukogude võimu nõudmistele ja ülesannetele, et nad ajavad kooperatsiooni revolutsioonist eraldamise liini ega võta tarvitusele abinõusid elanikkonna kiiremaks koopereerimiseks. Sel alusel nõudis töölisrühm juhtkonna vahetust tööliskooperatsiooni esindajate enamuse sisseviimise teel Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ja kohalike liitude juhatusse, mis pidi kindlustama kooperatsiooni tegevuse kooskõlastamist nõukogude võimu poliitikaga. Seejuures osutasid tööliskooperatsiooni esindajad, et praktiliselt on tunduv osa kooperatiivorganisatsioonidest kohapeal juba lülitunud ühisele tööle nõukogude toitluse alal.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) volinike XXXIV koosolek aga lükkas tagasi tööliskooperatsiooni nõudmise juhtkonna muutmise kohta.

Seisukord keskuses ja kohtadel püsis pinevana. Oli selge, et 10. aprilli 1918. a. dekreedis kooperatsiooni kohta märgitud abinõud

olid puudulikud, eriti välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja tingimustes.

V. I. Lenin määras artiklites ja kõnedes tollest perioodist nõukogude võimu positsiooni kooperatsiooni suhtes järgmiselt: halastamatult lõpp teha kodanlike kooperaatorite kontrrevolutsioonilistele taotlustele; lõpule viia üleminek osanike erirühma teenindavalt kodanlikult kooperatsioonilt kogu elanikkonda teenindavale nõukogude kooperatsioonile (tarbijate kommuunidele); saaduste organiseeritud, plaanilise jaotuse loomine riigi ulatuses ühtse tarbijate kommuuni võrgu alusel.[1] See Lenini seisukoht tulenes sellest, et nõukogude võimu toitluspoliitika pidi olema seotud riigi sotsiaal-sete-ökonoomiliste suhete ümberkorraldamisega sotsialismi suunas, arvesse võttes tolleaegseid ajaloolisi tingimusi.

Lenini vaated peegelduvad partei VIII kongressi poolt (18.—23. märtsini 1919. a.) vastu võetud programmis.

Partei programmis öeldakse: «Nõukogude võimu ülesanne käesoleval ajal jaotuse alal seisab selles, et kõrvalekaldumata jätkata kaubanduse asendamist plaanikindla, üldriiklikus ulatuses organiseeritud saaduste jaotusega. Eesmärgiks on kogu elanikkonna organiseerimine tarbijate kommuunide ühtsesse võrku, milline oleks suuteline jaotama kõiki vajalikke saadusi kõige suurema kiirusega, plaanikindlusega, kokkuhoiuga ja kõige vähema töökuluga, rangelt tsentraliseerides kogu jaotusaparaadi.

Tarbijate kommuunide ja nende koondiste aluseks tuleb panna olemasolev üldkodanlik ja tööliskooperatsioon, millised on kõige suuremad tarbijate organisatsioonid ja kapitalismi ajaloo poolt kõige rohkem ettevalmistatud hulgijaotuse aparaadid.»

Ja edasi: «Lugedes põhimõtteliselt ainuõigeks kooperatiivaparaadi seesugust edaspidist kommunistlikku arendamist, mitte aga selle kõrvaleheitmist,» paneb programm ette «arendada kooperatiividesse koondunud töötava elanikkonna isetegevust ja distsipliini, saavutada, et kogu elanikkond oleks hõlmatud kooperatiividest ja et need kooperatiivid liituksid ühtseks, kogu Nõukogude vabariiki ülalt alla hõlmavaks kooperatiiviks,» milles oleks kindlustatud «proletariaadi valdav mõju töötajate ülejäänud kihtidele.»[2]

Arvesse võttes sõjaaja erilisi raskusi, pidas Lenin tarvilikuks sisse seada kogu elanikkonna kohuslikku ühendamist tarbijate ühingutesse kooperatiividesse tasuta sisseastumise põhimõtte alusel ja allutada kooperatsioon Toitluse Rahvakomissariaadi ja tema kohalike organite juhtimisele.

Lenini juhised olid Nõukogude valitsuse uue, kooperatsiooni

[1] V. I. Lenin, Kõne Moskva Tööliste Keskkooperatiivi volinike koosolekul 26. novembril 1918. a. (Teosed, 4. väljaanne, 28. kd.). Kõne tööliskooperatsiooni III kongressil 9. detsembril 1918. a. (Teosed, 4. väljaanne, 28. kd.). Väike pildike suurte küsimuste selgitamiseks (Teosed, 4. väljaanne, 28. kd.). Ülemineku abinõudest kodanlik-kooperatiivselt varustamiselt ja jaotuselt proletaarse-kommunistlikule (Teosed, 4. väljaanne, 28. kd.) (v. k.).

[2] VK(b) Partei VIII kongress, stenograafiline aruanne, «Kommunar'i» väljaanne, 1919, lk. 351—352 (v.k.).

kohta käiva dekreedi, — 16. märtsi 1919. a. dekreedi «Tarbijate kommuunidest» aluseks.[1]

Selle dekreediga korraldus kooperatsioon ümber vastavalt tolle perioodi — välismaise interventsiooni ja kodusõja perioodi ülesannetele.

Dekreedi sissejuhatavas osas öeldakse: «Toitlustuse seisukorra raskus nõuab äärmisi abinõusid maa päästmiseks näljast ja rangemat jõudude ning vahendite kokkuhoidu.

Jaotuse alal on seepärast tarvis luua ühtset jaotusaparaati. See on seda tungivam ja kiirem, et kõik jaotusorganid (mis peamiselt jagunevad kolme gruppi: toitlusorganid, tööliskooperatsioon ja üldkodanlikud kooperatiivid) saavad suurema osa saadusi ühest allikast, hõõrumised nende kolme grupi vahel aga on praktikas muutunud juba väljakannatamatuks takistuseks asjale.

Olemasolevate jaotusorganite ühendamine peab olema teostatud nõnda, et peamine õige hulgijaotuse aparaat, nimelt kooperatsioon kui ainuke aparaat, mis on loodud ja proovitud mitmeaastase arenemisega kapitalismis ja omab praktilisi kogemusi, jääks hävitamata ega heidetaks seda kõrvale, vaid et see pandaks uue aluseks, et seda säilitataks, arendataks ja täiustataks.»[2]

Dekreedi samas osas on alla kriipsutatud Nõukogude valitsuse püüe üle anda jaotusala töötajate endi kätte ja hävitada ebavõrdsus, mis väljendub selles, et kõige raskema toitlustuse seisukorra tingimustes kooperatsioon eelistab jaotamise juures oma liikmeid.

Vastavalt 16. märtsi 1919. a. dekreedile korraldus tarbijaskooperatsioon ümber riigi kogu elanikkonna teenindamise alusel, mis ühines ühtsetesse tarbijate ühingutesse (kommuunidesse). Need ühingud moodustasid kõigi Nõukogude riigi käsutuses olevate esimese järgu tarbeainete ühtse jaotusaparaadi. Toiduainete ja laiatarbeesemete jaotus toimus Toitluse Rahvakomissari juhiste kohaselt. Igas asustatud punktis loodi ühtne tööliste-talupoegade tarbijate ühing. Kehtestati elanikkonna kohuslik registreerimine kooperatiivi juurde.

Osamaksud ja sisseastumismaksud kaotati, kehtestati tasuta liikmeks olemine. Kõik tarbijate kooperatiivid riigis ühendati Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) tsentraliseeritud juh-

[1] NSV Liidu majanduspoliitika (dokumentide kogumik) 1. osa, OGIZ, 1947, lk. 364—368 (v.k.).

Nimetus «tarbijate kommuunid» põhjustas reas kohtades dekreedi valestimõistmist maa elanikkonna poolt ja võimaldas vaenulikel elementidel kasutada seda valestimõistmist agiteerimiseks nõukogude võimu vastu. Vaenulikud elemendid kinnitasid valelikult, et «tarbijate kommuun» tähendab maakommuunide sunniviisilist moodustamist ja igasuguse eraomandi kaotamist külas. Seepärast otsustas Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee eesmärgiga kõrvaldada talurahva arusaamatus nõukogude võimu tegevuse kohta ja soovides võtta vaenulikelt elementidelt võimalus kasutada uut nimetust oma agitatsioonis, 30. juunil 1919. a. tagasi pöörduda elanikkonnale harjunud nimetuse «tarbijate ühingu» juurde.

[2] NSV Liidu majanduspoliitika (dokumentide kogumik), I osa, OGIZ, 1947, lk. 364—365 (v.k.).

timise alla. Kooperatsioon, välja arvatud maa kaubandusvõrk, viidi üle riiklikule finantseerimisele.

Tarbijaskooperatsioon keskuses ja kohapeal allus Toitluse Rahvakomissariaadile, töötades tema ülesannete kohaselt ja tema kontrolli all. Tarbijate ühingute liitude juhatustesse viidi sisse Toitluse RK ja tema organite esindajad «veto-» (keelu-) õigusega kõigi kooperatiivorganite otsuste kohta, mis olid vastuolus Nõukogude valitsuse juhistega ja direktiividega. Seejuures jäi kooperatsioon ühiskondlikuks organisatsiooniks, säilitades juhtivate organite —juhatuse, kontrollnõukogu jne. valitavuse, — ja tegutsedes põhikirja alusel.

Ühtse tarbijaskooperatsiooni sisesüsteemis anti tööliskooperatsioonile tunduv iseseisvus kubermanguliitude ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) autonoomsete sektsioonide õigusega.

16. märtsi 1919. a. dekreedi alusel töötati välja ühtne tarbijate ühingu põhikiri, milles ühingu eesmärgid määritleti järgmiselt: «Ühingu vahetuks ülesandeks on elanikkonna varustamine toiduainetega ja esimese järgu tarbeesemetega, teostades ühise elamise sotsialistlikke algeid oma liikmete isetegevuse, koostöö ja vastastikuse abistamise teel.» Põhikirjas oli eriti ette nähtud, et kooperatiivide juhtimisest on keelatud osa võtta mittetöötavatel elementidel, kellel konstitutsiooni alusel puuduvad valimisõigused.

16. märtsi 1919. a. dekreeti täiendati NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu 27. jaanuari 1920. a. dekreediga kõigi kooperatiivorganisatsioonide liikide ühendamise kohta, mille kohaselt põllumajandusliku- ja kodukäsitöö-tööndusskooperatsiooni kooperatiivkeskused liideti Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduga (Tsentrosojuziga) erisektsioonide näol. Kooperatsiooni nende liikide all-lülid liitusid tarbijate ühingutega. Krediitkooperatsioon liideti samuti tarbijaskooperatsiooniga. Toiduainete andmise laiendatud kohustuse ja laialdase tööstusliku tootmise natsionaliseerimise tingimustes langesid ära põllumajandusliku kooperatsiooni funktsioonid. Tema aparaati ja väärtusi aga võidi ära kasutada tarbijaskooperatsiooni poolt varustamise töö parema organiseerimise eesmärgil. Sotsialistliku majandussektori üleviimine finantseerimisele eelarve korras ja krediidi osa nõrgenemine talumajapidamise osas raha väärtusetuks muutumise tingimustes kõrvaldas vajaduse iseseisva krediitkooperatsiooni olemasolule.

16. märtsi 1919. a. dekreedi elluviimine nõudis üle aasta ja viidi põhiliselt lõpule alles 1920. a. aprillis. Kooperatsiooni selline aeglane ümberkorraldamine oli seletatav kodanlike kooperaatorite vastupanuga, kui ka suure organisatsioonilise töö vajadusega, mis oli seotud paljude väikeste tarbijate ühingute ja liitude liitmisega suurorganisatsioonideks territoriaal-administratiivse tunnuse alusel.

Kooperatiivorganisatsioonide all-lülide ja kohalike liitude juhtivate organite ümbervalimistel 1918. a. ja 1919. a. esimesel poolel, kooperatsiooni liikmete koosseisu põhjaliku muutumise tingimustes, tulid bolševikud kooperatiivorganisatsioonides juhtkonda ja kergen-

dasid Tarbijate Kooperatiivide Keskliidus (Tsentrosojuzis) bolševistliku juhtimise loomist.

Kooperatsiooni väljaviimiseks tupikust, kuhu teda oli viinud nõukogudevastane juhtkond, ja 16. märtsi 1919. a. dekreedi elluviimiseks oli Nõukogude valitsus sunnitud uuendama Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhtkonda. Kuna sõjatingimustes oli võimatu kokku kutsuda ülevenemaalist kooperatiivide kongressi, võttis Rahvakomissaride Nõukogu 3. aprillil 1919. a. ja 27. juunil 1919. a. vastu otsused Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhtkonna reorganiseerimise kohta, kontrrevolutsiooniliselt meelestatud liikmete kõrvaldamise kohta juhatuse koosseisust ja nende asemele uute inimeste sisseviimise kohta, kes oleks võinud kindlustada nõukogude kooperatsioonipoliitika läbiviimise.

Sellest ajast peale läheb tarbijaskooperatsiooni juhtimine üle bolševikele. Uus juhtkond asus energiliselt kooperatsiooni ümberkorraldamisele vastavalt nõukogude võimu ülesannetele ja poliitikale. Sellega viidi ühtlasi lõpule revolutsioonieelse kodanliku kooperatsiooni ümberkujundamine nõukogude kooperatsiooniks — töötajate laiade hulkade kooperatsiooniks.

Nõukogude tarbijaskooperatsiooni ajaloos oli suurima tähtsusega partei IX kongress (29. märtsist kuni 5. aprillini 1920. a.), mis arutas küsimust «Suhtumisest kooperatsioonisse».

Vajadus arutada kooperatsiooni küsimust kongressil eriküsimusena oli tingitud sellest, et kodanlike kooperaatorite vastupanu polnud veel täielikult murtud, osa nõukogude ja partei töötajaid kohapeal aga ei mõistnud küllalt selgelt kooperatsiooni osa ja tähtsust sõjakommunismi tingimustes.

Kongressil loodud kooperatiivsektsioonis ilmnesid kaks põhilist vaatepunkti tarbijaskooperatsiooni arengule. Üks lähtus vajadusest organiseerida ühtset, tsentraliseeritud jaotusaparaati olemasoleva tarbijaskooperatsiooni säilitamise, täiustamise ning arendamise ja kõigi ülejäänud kooperatsiooni liinide sellega liitmise alusel; seejuures nähti ette, et kooperatiivorganisatsioonide initsiatiivi ja isetegevust tuli säilitada. Teine vaatepunkt lähtus kooperatsiooni riigistamise vajadusest. Selle pooldajad tegid ettepaneku muuta tarbijaskooperatsioon keskuses ja kohapeal Toitluse RK puhttehniliseks aparaadiks, põllumajanduslik kooperatsioon aga liita valla täitevkomiteede maaosakondadega.

Kooperatiivsektsiooni istungil võeti rõhuva häälteenamusega vastu teine vaatepunkt ja sektsiooni poolt valitud komisjon töötas välja resolutsiooni kooperatsiooni riigistamise vaimus.

Kongressi pleenumil esines V. I. Lenin kooperatsiooni riigistamise vastu.

Ta märkis, et selle vaatepunkti pooldajate positsioon lähtub tšekistlikust vaimust, mida valesti sisse tuuakse majanduslike küsimuste lahendamisel. Lenin märkis, et kooperatsiooni riigistamist nõutakse kodanlike kooperaatorite kontrrevolutsioonilise tegevuse lõpetamiseks, kuna peab aga silmas pidama kooperatsiooniaparaadi

säilitamise liini, võideldes halastamatult kontrrevolutsionääridega — kodanlike kooperaatoritega.

Seejuures kriipsutas Lenin alla, et need, kes jutlustavad kooperatsiooni riigistamisest, eksivad põhimõttelisest küljest. Riigistamine, ütles Lenin, «See oleks hea, kuid võimatu selle tõttu, et meil on tegemist meile vähem ligipääsetava ja mitte mingil juhul natsionaliseerimisele kuuluva klassiga.» [1]

Ühtlasi märkis Lenin, et tarbijaskooperatsioonil on tihedam eluline side kohaliku tööstusega kui riigiorganeil, ja kui ühendada temaga tööndusskooperatsioon, siis võib saavutada vajalike saaduste suurenemist lähemas tulevikus. Kooperatsioon on rajatud elanikkonna isetegevusele, ja seda kooperatsiooni külge peab ära kasutama. Peale selle pole riigiorganid ette valmistatud saaduste elanikkonnale jaotamise raske ala jaoks.

Lenini esinemine kooperatsiooni riigistamist pooldajate vastu muutis järsult kongressi delegaatide suhtumise vaieldavasse küsimusse, ja partei IX kongress võttis vastu rõhuva enamusega Lenini poolt toetatud esimese vaatepunkti esindajate resolutsiooni.

Partei IX kongressi resolutsioon «Suhtumisest kooperatsiooni» määritleb järgmiselt riigi ja kooperatsiooni vastastikuseid suhteid: «Kõige õigemad ja kaasaja tingimustele kõige enam vastavad on sellised vastastikused suhted tarbijaskooperatsiooni ja riigiorganite vahel, kus tarbijaskooperatsioon, olles keskuses ja kohapeal Toitluse Rahvakomissariaadi alluvuses, täidab nagu tema ülesandel nii ka tema kontrolli all tehnilisi majanduslikke operatsioone, mida kõige täielikumalt võib teostada jaotuse organiseerimise alal, ja mida viiakse ellu 20. märtsi 1919. a. dekreedi [2] alusel; varumistegevus aga, milles peegelduvad riigi majanduspoliitika alused ja mis on üles ehitatud riiklike sundnormide põhimõtte rakendamisele, mis järjest enam laieneb, peab jääma riigi majandusorganite eranditu kompetentsi asjaks, millised igakülgselt kasutavad kooperatiivaparaati alluva tehnilise aparaadina nagu monopoliseerimata nii ka monopoliseeritud saaduste varumistel.» [3]

Partei IX kongress kiitis heaks Rahvakomissaride Nõukogu 27. jaanuari 1920. a. dekreedi põllumajandus- ja tööndusskooperatsiooni liitmise kohta tarbijaskooperatsiooniga, mis hõlmas kogu tööliskonna ja talurahva riigis.

3. Kooperatsiooni arenemine aastail 1918—1920

Tarbijaskooperatsiooni põhiliseks tegevuseks sel perioodil oli toiduainete ja laiatarbeesemete jaotamine. Põllumajandussaaduste varumistel toiduainete andmise kohustuse teel esines kooperatsioon

[1] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 30. kd., lk. 450 (v. k.). Kõneldes klassist, mõtles Lenin talurahvast ja selle jõukamat osa. J. K.

[2] Vastu võetud 16. märtsil, avaldatud 20. märtsil 1919. a.

[3] ÜK(b)P resolutsioonides ja otsustes, I osa, 6. väljaanne, 1940, lk. 341 (v. k.).

Toitluse RK tehnilise aparaadina. Tema iseseisev varumistegevus teostus ainult toiduainete alal, millele andmise kohustus ei laienenud.

Tarbijaskooperatsioon tegutses ühtse kooperatiivsüsteemina, range tsentraliseerimise alusel. Endine ühingute ja liitude stiihiline ehitustöö lõppes; kooperatsiooni ehitustööd hakatakse teostama organiseeritult, plaani järgi.

Süsteemi organisatsiooniline struktuur oli järgmine: Ülevenemaaline Tarbijate Kooperatiivide Liit (Tsentrosojuz), tarbijaskooperatsiooni kubermanguliidud (kubermanguliidud), maakondi ja rajoone teenindavad kubermanguliitude rajooniosakonnad. Allvõrk koosnes ühtsetest tarbijate ühingutest (ÜTÜ): linnas — linna tarbijate ühing (kommuun), maal — valla ühtne tarbijate ühing. Ühtsete tarbijate ühingute kauplused olid laiali paisatud küladesse ja linnadesse.

Liidulises ülesehituses toimus sel perioodil üleminek väikestelt rajooni- ja oblastiliitudelt, millele orienteerus Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) vana juhtkond, kubermanguliitudele (reas kohtades — maakonnaliitudele). Seda nõudis kooperatsiooni kõige tihedama sideme vajadus kohalike nõukogude ja partei organitega.

Kubermanguliitude arv 1. jaanuariks 1921. a. oli 99 ühes 700 rajooniosakonnaga. Seejuures tuleb silmas pidada, et 1920. a. lõpuks organisatsiooniline struktuur igalpool ei vastanud eeltoodud skeemile: kubermangudes kubermanguliit ja maakondades — kubermanguliidu rajooniosakond. 50 kubermanguliidu andmete järgi oli 161 kubermanguliitude rajooniosakonda ja 144 maakonna- ja rajooniliitu.

1919. a. ühendas Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) 332 liitu, 1920. a. — 99 (ainult kubermanguliidud). Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu käive püsivhindades oli 1919. a. — 4 417,9 miljonit rubla, 1920. a. — 9 067,0 miljonit rubla. Omatoodang moodustas 1919. a. 245,8 miljonit rubla, 1920. a. — 528,8 miljonit rubla. Oma kirjastuse poolt väljaantud raamatute, brošüüride, raamatupidamise žurnaalide, blankettide eksemplaride arv võrdus 1919. a. — 10 miljonile eksemplarile, 1920. a. — 5,6 miljonile eksemplarile.[1]

Tööliskooperatsioon, mis iseloomustatava perioodi algul hakkas majanduslikult ja organisatsiooniliselt eralduma üldsüsteemist, jäi pärast Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhtkonna uuendamist ühtse kooperatsiooni süsteemi, saades eriõigused juhtivate organite formeerimisel (ühe kolmandiku kohtade arvust kubermanguliitude ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatustes). Aastate 1919 ja 1920 kestel olid tööliste paremaks teenindamiseks kubermanguliitude juures töölissektsioonid.

Tarbijaskooperatsiooni liitude juurde olid organiseeritud käsitöötööndusе ja põllumajanduse sektsioonid, millised täitsid tarbijas-

[1] Tsentrosojuz. Rahvusvahelise kooperatiivdelegatsiooni memorandum, 1922, I tabel «Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu kasv, alates 1898. a.» (v.k.):

kooperatsiooniga liidetud kooperatiivorganisatsioonide liikide funktsioone.

Seoses sellega, et igas asustatud punktis võis olla ainult üks tarbijate ühing, ühendati seni tegutsenud rohked kooperatiivid. Selle tagajärjel vähenes tarbijate ühingute arv, mis oli 1. jaanuariks 1919. a. 47 000, 1. jaanuariks 1921. a. 25 000-le. Need ühingud hõlmasid kogu tööliskonna ja talurahva.

Välismaise interventsiooni ja kodusõja aastail sai tarbijaskooperatsioon — lisaks oma materiaal-tehnilisele baasile — rikkaliku materiaal-tehnilise baasi riigilt (Toitluse Rahvakomissariaadi jaotusettevõtted ja natsionaliseeritud erakaubanduse ettevõtted).

Täpsed andmed tarbijaskooperatsiooni kaubakäibe kohta sel perioodil puuduvad. Mittetäielikel andmetel arvestati 1919. a. Toitluse Rahvakomissariaadi müügikorraldustega kooperatiivvõrku suunatud kaupade kogust 5 940 miljonile rublale. Aja jooksul 1. jaanuarist kuni 1. juunini 1920. a. andis Toitluse Rahvakomissariaadi Jaotusosakond kooperatsiooni kaudu elanikele kaupu 3 057 miljoni rubla suuruses summas, ja peale selle läkitas Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) käibesse sama perioodi eest omatoodangu ja oma varutud kaupu 265,3 miljoni rubla eest.

Sel perioodil tegi tarbijaskooperatsioon suure töö ühiskondliku toitlustamise arendamise alal. Nii näiteks oli Moskva Tarbijate Ühingul (Moskommuna) 2 000 sööklat, mis andsid 960 000 lõunat päevas.

Tarbijaskooperatsiooni ühiskondlikud sööklad teenindasid peaaegu kogu suurlinnade elanikkonda. Ühiskondliku toitlustuse kvaliteet oli aga ebarahuldav. Puudusid vajalikud ruumid ja vajalik seadeldis. Toitude kalorite sisaldus oli madal. Kõigile neile puudustele vaatamata etendasid tarbijaskooperatsiooni sööklad tähtsat osa töötajate toitlustamisel interventsiooni ja kodusõja raskeil aastail.

Tarbijaskooperatsiooni varumisi toiduainete andmise kohustuse korras toiduainete ja tooraine alal arvestati aastail 1919—1920 umbes 2 050 miljonile rublale. Iseseisvad varumised olid väikesed, kuna enamus toiduaineid varuti toiduainete andmise kohustuse korras. Varumiste kogumaksumus võrdus 2 461 miljonile rublale.

Vaadeldaval perioodil tuleb märkida kooperatsiooni elus tööliskooperatsiooni III kongressi, Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) volinike XXXIV ja XXXV koosolekut.

Tööliskooperatsiooni III kongress toimus 6.—11. detsembrini 1918. a. Moskvas. Kongressist võttis osa 299 tööliskooperatsiooni organisatsiooni esindajat.

Kongressi päevakorra peaküsimuseks oli küsimus kooperatsiooni ja nõukogude võimu vastastikustest suhetest. 9. detsembril 1918. a. esines kongressil Lenin. Ta kutsus kooperatsiooni üles osa võtma uue elu ülesehitustööst, koostööle nõukogude võimuga. Lenin ütles: «... on vaja, et kõik oleks allutatud nõukogude võimule ja et kõik illusioonid nii üksikute kihtide kui ka tööliskooperatsiooni mingisugusest «sõltumatusest» saaks võimalikult kiirelt unustatud.

Lootus «sõltumatusele» võib olla ainult seal, kus alles loodetakse mingisugusele tagasipöördumisele endise juurde.»[1]

Tööliskooperatsiooni III kongressil kuulus enamus juba bolševikele. Kongress pooldas dekreedi andmist tarbijate kommuunide kohta (16. märtsil 1919. a. dekreedi vaimus).

Tööliskooperatsiooni III kongress võttis vastu eri otsuse tööliskooperatsiooni tegevuse suuna kohta. Otsuses on märgitud, et uued ühiskondlikud suhted panevad tööliskooperatsioonile kohustuse — suunata kogu oma majandusaparaat ja kõik jõud koos nõukogude toitlusorganitega töötajate varustamise organiseerimisele tarbeesemetega. Tööliskooperatsioon peab kujunema nõukogude organisatsioonide koostisosaks. Tööliskooperatsiooni osaks langeb juhtiv osa kogu elanikkonda hõlmavate tarbijate kommuunide ülesehitustöös.

Kogu kooperatsiooni poliitika muutmise eesmärgil pooldas kongress Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) korraldajate kolleegiumi (nõnda nimetati siis juhatust) koosseisu uuendamist sellesse tööliskooperatsiooni esindajate sisseviimise teel kahe kolmandiku suuruses kogu koosseisust.

25. jaanuarist kuni 1. veebruarini 1919. a. toimunud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) volinike XXXIV koosolek oli alles nõukogudevastaselt meelestatud juhtijate mõju all. Nagu juba varem öeldud, lükkas koosolek tagasi tööliskooperatsiooni nõudmise loovutada viimasele kaks kolmandikku Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatuse koosseisust. Järgnenud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhtkonna vahetus lahendas vaieldavad küsimused töölis- ja üldkodanliku kooperatsiooni vahel kooperatsiooni poliitika suhtes.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) volinike XXXV koosolek toimus 7.—10. juulini 1920. a. juba uue juhtkonna ajal. Koosolek kutsuti kokku kokkuvõtete tegemiseks tarbijaskooperatsiooni ümberehitustöö kohta 16. märtsi 1919. a. dekreedi alusel. Koosolek otsustas jätkata kooperatsiooni ümberehitustööd vastavalt tähendatud dekreedile ja võttis vastu otsuse asendada rajooni- ja maakonnaliidud kubermanguliitude osakondadega. Koosolek määras ühtlasi kindlaks Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu instruktaaži ja kirjandusalase tegevuse iseloomu bolševistliku poliitika teostamise suunas.

Interventide ja valgekaartlaste poolt vallutatud riigi rajoonides toetas tarbijaskooperatsiooni ladvik reeglina valgekaartlaste režiimi; ainult üksikuis kohtades oli kooperatsioon opositsioonis, oli revolutsiooniliste elementide varjupaigaks ja toetas partisaniliikumist. Nii näiteks tegutses Taga-Baikali kooperatsioon.

Tehes kokkuvõtteid kooperatsiooni arenemisest aastail 1918—1920, võib teha järgmisi järeldusi.

Kooperatiivorganisatsioonid loobusid oma kinnisusest ja väljusid kogu töötava rahva teenindamise avarale teele. Vaenulike elemen-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 4. väljaanne, 28. kd., lk. 310 (v. k.).

tide mõju alt ära kistud kooperatsioon oli sel raskel ajal Nõukogude riigi põhiliseks jaotusaparaadiks.

Partei XIII kongress, hinnates tarbijaskooperatsiooni osa välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja perioodil, märkis tema positiivset tähtsust, osutades, et ta täitis oma aparaadi kaudu toitlustuse jaotaja funktsioone Nõukogude valitsuse korraldusel, millega osutas kolossaalset toetust noore töölisriigi kõvendamisel.

Sõjaaja raskused tekitasid vajaduse elanikkonna kohuslikuks koondamiseks tarbijatena tarbijate ühingutesse ja kooperatsiooni muutmise Toitluse Rahvakomissarile alluvaks jaotusaparaadiks. Need abinõud olid ajutise iseloomuga ja olid seotud väga raske olukorraga, mis kujunes Nõukogude riigis ühenduses imperialistide kallaletungiga.

XVI PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOON RAHUAEGSELE RAHVAMAJANDUSE TAASTAMISELE ÜLEMINEKU PERIOODIL (aastad 1921—1925)

1. Sõja lõpp ja üleminek uuele majanduspoliitikale

Interventsiooni ja kodusõja likvideerimine võimaldas üle minna rahulikule majanduse ülesehitustööle. Nõukogude riigi peaülesandeks oli sotsialistliku majanduse alusmüüri ehitamine. Imperialistide kallaletung ja kodusõda aastail 1918—1920 takistasid selle ülesande täitmist.

Oli tarvis taastada ja kõvendada riiklikku tööstust ja korda seada selle alusel majanduslik koostöö töölisklassi ja talurahva vahel.

Riik oli imperialistliku maailmasõja ja sellele järgnenud interventsiooni ning kodusõja tagajärjel laostatud. Põllumajanduse toodang moodustas 1920. aastal kõigest umbes poole sõjaeelsest toodangust, suurtööstuse toodang aga oli vähenenud peaaegu seitse korda.[1]

Töölised ja talupojad, kes võitlesid ennastsalgavalt interventide ja valgekaartlaste vastu, laostumise ja nälja vastu, vajasid oma materiaalse olukorra kiiret parandamist.

Olemasolevais tingimustes tuli alustada nende ülesannete lahendamist põllumajandusest: see võis anda vajalikku toorainet tööstusele ja toiduaineid töölistele. Selleks tuli anda talurahvale teatud käibevabadust.

Sõja-aastail kehtestatud toiduainete andmise kohustus kogus riigi kätte kõik talumajapidamise saaduste ülejäägid. Kuni sõda oli käimas, leppis talurahvas toiduainete andmise kohustusega, kuigi see ei stimuleerinud põllumajanduse tootmisjõudude arendamist. Rahu olukorras ei vastanud see süsteem talurahva ja töölis-

[1] ÜK(b) Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 224.

klassi huvidele. Oli tarvis asendada toiduainete andmise kohustus teise süsteemiga, et anda talupoegadele võimalust kasutada oma toodangu ülejääkide suuremat osa enda äranägemisel.

1921. a. märtsis võttis partei X kongress vastu tähtsaima otsuse ülemineku kohta toiduainete andmise kohustuselt toitlusmaksule natuuras, ülemineku kohta sõjakommunismi poliitikalt uuele majanduspoliitikale (nepile).

Toitlusmaks nägi ette erinevalt toiduainete andmise kohustusest täpselt kindlaks määratud põllumajandussaaduste teatava osa võtmist talurahvalt. Ülejäänud osa jäi täielikult talupoegade korraldusse ja seda võisid nad kasutada oma majapidamise kõvendamiseks, riikliku tarbimise tõstmiseks ja vahetamiseks tööstustoodete vastu.

Toitlusmaksule vaadati kui ülemineku abinõule riikliku tööstustoodangu õigele vahetusele põllumajandussaaduste vastu. Maksumäär määrati kindlaks sellise arvestusega, et ta kataks riigi minimaalse tarviduse saaduste alal. Tulevikus pidi maksumäära alandatama vastavalt tööstuskaupade vastu vahetamiseks esitatud saaduste suurenemisele.

Toitlusmaksu kehtestamisega anti talurahvale vabadus kaubelda oma toodangu ülejääkidega.

Ettekandes partei X kongressil toiduainete andmise kohustuse asendamisest toitlusmaksuga märkis Lenin, et talurahvale antud kauplemisvabadus põhjustab esialgu kapitalismi teatud elavnemise riigis, kuid seda ei tule karta. Kaubakäibe teatud vabadus tekitab talurahvas huvi oma tootmise arendamise vastu ja soodustab põllumajanduse tõusu. Ühes põllumajanduse tõusuga taastatakse purustatud riiklik tööstus. Pärast jõu ja ressursside kogumist loob nõukogude võim võimsa suurtööstuse — sotsialismi baasi, ja toetudes sellele, kujundab sotsialistlikel alustel ümber väikekaubalise talumajapidamise ja hävitab kapitalismi jäänused riigis.

Kauplemise vajadust põhjustasid ka sotsialistliku tööstuse arendamise huvid, kus sõja-aastail, natuuras jaotuse tingimustes, nõrgenesid stiimulid ökonoomiliseks majapidamiseks, toodangu omahinna alandamiseks ja tööviljakuse tõstmiseks.

1921. a. algul eeldas Nõukogude valitsus piirduda sotsialistliku tööstuse riikliku vahetuse organiseerimisega põllumajandussaaduste vastu, mis jäid talupoegadel üle pärast toitlusmaksu tasumist, ja lubada vahetust tootjate vahel kohaliku majandusliku käibe piires. Riiklik kaubavahetus aga ei õnnestunud, kuna riik kannatas kaubafondide puuduse all, talupojad aga eelistasid saadusi müüa ja osta raha eest. Selle tõttu läks Nõukogude valitsus üle kauplemisele, lubades viimast teatud, proletariaadi huvisid kindlustavais raamides.

Seega oli kaubanduse arendamine ja selle õige, riiklik reguleerimine Nõukogude valitsuse ees seisvate ülesannete ahela pealüliks. Ainult selle ülesande lahendamine võis kõvendada tööliskласsi majanduslikku liitu talurahva põhiliste hulkadega, tõsta põllumajan-

dust, taastada tööstust ja kindlustada sotsialistliku majanduse alusmüüri ehitamist.

Kaubanduse arenemine põhjustas miljonite väikekaubaliste talumajapidamiste olemasolu puhul kapitalistlike elementide kasvu. Sotsialismi võidu kindlustamiseks oli tarvis kõvendada töölisklassi liitu talurahvaga. Selleks oli tarvis ühendada sotsialistlik tööstus talumajapidamisega riikliku ja kooperatiivkaubandusaparaadi kaudu, välja tõrjudes erakaupmeest — kapitalisti. Tol perioodil oli põhiliseks koostöö vormiks kaubaline koostöö, mis nägi ette, et sotsialistlik tööstus rahuldaks peamiselt talurahva isiklikke tarvidusi. Oli tarvis välja tõrjuda erakaubandus-kapital kaubakäibest linna ja maa vahel.

Kehtestades uue majanduspoliitika alused, lubas Nõukogude riik erakaubandust ja erakapitalistlikku tootmist. Tootmise alal aga osutus erakapitali osavõtt absoluutselt ja suhteliselt tühiseks. Ta suundus kaubandusse, mis kindlustas kapitali suure liikuvuse ja andis suuremat kasumit.

Uue majanduspoliitika algul olid riiklik ja kooperatiivkaubandus nõrgad. Neil puudusid küllaldased jõud ja ressursid, et kiirelt arendada kaubandusvõrku. Tegutsedes nõukogude võimu esimesel perioodil, hiljem kodusõja aastail, kaubalis-rahaliste suhete järsu piiramise tingimustes, puudusid riigi- ja kooperatiivettevõtete töötajail vajalikud kogemused kaubanduse alal. Kujunenud olukorda kasutasid erakaupmehed ja haarasid tunduva osa jaekaubanduse käibest. Seoses sellega oli taastamisperioodi tähtsamaks ülesandeks kaubakäibe ühiskonnastamine erakapitaliga võitlemise alusel kaubanduses ja tema väljatõrjumise alusel.

Peab rõhutama, et kaubanduse arendamine taastamise perioodil toimus väga rasketes tingimustes. Välismaine sõjaline interventsioon ja kodusõda purustasid majanduslikud sidemed linna ja maa vahel, riigi rajoonide ja rahvamajanduse üksikute harude vahel. Nõudis tunduvaid jõupingutusi, et taastada ja korraldada majanduslikke sidemeid uutel alustel.

Teiseks suureks raskuseks olid takistused kaubanduses nepmanite ja nepmanlike elementide poolt nõukogude kaubandusorganisatsioonides riigile kaela määritud linna poolt toodetud esemete üleliia kõrgete hindade tõttu. Peale selle ajasid Kõrgemas Rahvamajandusnõukogus (KRN) istuvad trotskistid kuritegelikku hindade peatamatu tõstmise poliitikat. Riigis kujunes järsk vahe põllumajandussaaduste ja tööstuskaupade hindade vahel (hindade «käärid»). Põllumajandussaaduste hinnad (eriti leivavilja hinnad) olid madalad, tööstuskaupade hinnad aga — ülemäära kõrged. Kõige suurem hindade vahe oli 1923. a. sügisel, mil tööstuskaupade jaehinnad tõusid, võrreldes sõjaeelse tasemega, 290%, põllumajandussaaduste hinnad aga — 105%. Selle tagajärjel muutusid tööstuskaubad talurahvale kättesaamatuiks ja see lakkas neid ostmast. Algas «turustuse kriis», mis kajastus kahjulikult rahvamajanduse arengus. Partei ja valitsus viisid läbi tööstuskaupade hindade alan-

damise, võtsid tarvitusele abinõud riikliku ja kooperatiivkaubanduse tugevdamiseks, erakaupmehe väljatõrjumiseks. Nende abinõude tulemusena kõrvaldati tunduval määral hinnavahed.

Kaubanduse arengut ja põllumajandussaaduste varumist pidurdas ühtlasi rahalise valuuta väärtusetuks muutumine. 1924. a. läbiviidud rahareform kajastus väga soodsalt kaubanduse arengus.

Uue majanduspoliitika alusel taastati riigi majandus kiiresti ja edukalt. Seejuures käis rahvamajanduse taastamisega kaasas majanduse sotsialistliku sektori pidev kasv. 1924/1925. majandusaastal saavutas põllumajanduse toodang 87% sõjaeelsest tasemest. Suurtööstus andis 1925. a. juba umbes kolm veerandit sõjaeelsest tööstustoodangust.[1]

2. Partei ja Valitsuse seisukoht tarbijaskooperatsiooni suhtes taastamise perioodil

Partei ja Nõukogude valitsus omistasid tarbijaskooperatsioonile uue majanduspoliitika tingimustes suurt tähtsust.

Partei X kongressil (1921. a. märtsis) märkis Lenin, et uue majanduspoliitika puhul on kooperatsioon vajalik kui jaotamise, kaubavahetuse aparaat linna ja maa vahel ja kui kohaliku kaubandusliku käibe organisaator. Lenin arvas, et kooperatsioon tuleb uue majanduspoliitika tingimustes vabastada alluvusest Toitluse Rahvakomissariaadile ja arendada tema tegevust vastavalt uutele tingimustele, mis kujunesid seoses toiduainete andmise kohustuse asendamisega toitlusmaksuga.

Rahvakomissaride Nõukogu 7. aprillil 1921. a. dekreediga vabastati kooperatsioon Toitluse Rahvakomissariaadi alluvusest. Sellest ajast peale kehtestatakse vahekorrad tarbijaskooperatsiooni ja riigimajandusorganite vahel lepingute alusel, kooperatsiooni suurima soodustuse põhimõttel. Elanikkonna kohuslik registreerimine ühtsete tarbijate ühingute juures jäi püsima, kuna oli võimatu ära muuta normeeritud varustamist; kuid ühtlasi astuti samme kooperatsiooni järkjärguliseks üleminekuks vabatahtlikule liikmeks olemisele. See väljendus ühtsete tarbijateühingute (ÜTÜ) seas kodanike vabatahtlike kooperatiivkoondiste (VKK) organiseerimises. Viimased hõlmasid väiksemaid territoriaalühikuid kui asustatud punkt, mida teenindas ühtne tarbijate ühing. Vabatahtlike kooperatiivkoondiste ülesandeks oli antud VKK liikmete poolt vabrikuis ja tehastes natuuras premeerimise teel saadud kaupade vahetamine talumajapidamise saaduste vastu, avansside ja sissemaksete kogumine toidukaupade ostmiseks oma osanikele.

Seega pidi tarbijaskooperatsioon vastavalt 7. aprilli 1921. a. dekreedile jaotama toiduaineid ja laiatarbeesemeid töötajaile Toitluse Rahvakomissariaadi ülesannetel ja normide alusel; teostama riikliku kaubavahetust sotsialistliku tööstuse ja talumajapidamise va-

[1] ÜK(b) Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 245.

hel; vahetama natuuras premeerimise teel saadud kaupu põllumajandussaaduste vastu; abistama kohaliku majandusliku käibe organiseerimist vahetute kaubatootjate vahel.

1921. a. lõpul eraldati tarbijaskooperatsioonist põllumajandus-, krediit- ning tööndusliк kooperatsioon ja arendati need iseseisvateks kooperatiivsüsteemideks.

VK(b)P Ülevenemaaline konverents iseloomustab augustis 1922. a. resolutsioonis «Partei ülesannetest kooperatsiooni alal» kaubavahetuse kooperatiivset vormi linna ja maa vahel kui kõige paremat ja igakülgset toetust väärivat, kui tähtsaimat vahendit talupõllumajapidamise ja kodutööndu edasiviivate jõudude tõstmiseks.

Konverents tegi tarbijaskooperatsioonile järjekordseks ülesandeks sidemete tihendamise koopereeritud hulkadega, nende tarviduste võimalikult täieliku rahuldamise ja tööliste ning talupoegade kaasatõmbamise aktiivsele tööle tarbijate ühingutes.

Konverentsi otsusel pidi kooperatiivorganisatsioonide tegevus olema rajatud koopereeritud elanikkonna isetegevusele ja materiaalsele huvile. Osanike huvi tõstmiseks soovitas konverents anda neile eeliseid osa puhaskasumi eraldamise ja defitsiitsete kaupadega varustamise näol.

Tööliste ja talupoegade parema varustamise eesmärgil tunnistas konverents vajalikuks tihedate vastastikuste suhete sisseseadmise riikliku tööstuse ja tarbijaskooperatsiooni vahel, viimasele krediteerimise suhtes soodustatud tingimuste andmist ja tööstustoodangu turustamist eeskätt kooperatiivaparaadi kaudu.

Üleminekuga riiklikult kaubavahetuselt ja kohalikult majanduslikult käibelt kaubandusele muutub tarbijaskooperatsioon vabatahtlikule liikmeks olemisele rajatud majandusorganisatsiooniks. See kehtestati NSV Liidu KTK ja RKN-i 28. detsembri 1923. a. dekreediga «Tarbijaskooperatsiooni reorganiseerimisest vabatahtliku liikmeksolemise alusel». Määruse § 1 lausus: «Tühistada kodanike kohuslik registreerimine ühtsete tarbijate ühingute juurde. Nüüdsest peale on tarbijate ühingute liikmeks astumine, nagu neist lahkuminegi, vabatahtlik.»

Partei XIII kongress märkis eriotsuses «Kooperatsioonist», et kaubanduse ja kooperatsiooni küsimused muutuvad kesksetеks pikemaks ajaks, ja õigest poliitikast neis küsimustes olenevad NSV Liidu majandusliku ülesehitustöö edasised edusammud.

Märkides esimesi saavutusi riigi majandusliku taastamise alal (tööstustoodangu tõus, edusammud transpordi alal ja põllumajanduse tõus), osutas XIII parteikongress, et «meie esimeseks tähtsamaks majanduslikuks ülesandeks on turu ja selle organisatsioonide vallutamine, s. o. põhiliselt — kooperatsiooni arendamise ja kõvendamise ülesanne». Kongress märkis, et «meie edasine edasinihkumine sotsialistlikule majandusele on määritletav kahe paralleelse momendiga: esiteks, riikliku suurtööstuse arenemise eduga, ja teiseks,

elanikkonna koopereerimise eduga»[1]. Kongress tegi kooperatsioonile ülesandeks erakapitali väljatõrjumise kaubandusest.

Tööliste tarbijaskooperatsioonile tehti kohuseks saavutada kõigi tööliste koopereerimine ja kooperatiivide all-lülide võrgu laiendamise ning kaubanduse töö paremustamise alusel saavutada seda, et töölised kulutaksid suurema osa oma töötasust oma kooperatiivis, ostes hea kvaliteediga ja odavaid saadusi. Põllumajanduskooperatsioonile tehti ülesandeks erakapitali väljatõrjumine kaubandusest ning luua seega tihe side talumajapidamise ja sotsialistliku tööstuse vahel.

Lähtudes sellest, et kooperatsiooni kõvenemine ja tõus on eeskätt võitlus kehviku ja keskmiku vabastamise eest kulaku, spekulatsiooni ja liigkasuvõtmise orjusest, juhtis kongress parteiorganisatsioonide tähelepanu vajadusele kaitsta maakooperatsiooni all-lülisid kulaklike-spekulantlike elementide võimu haaramise ja mõju vastu, kes katsuvad ja jätkavad katseid kasutada kooperatsiooni poena omale kerge teenistuse saamiseks, diskrediteerides seega ühtlasi kooperatsiooni ideed talurahva laiades hulkades.

Partei XIII kongressi juhised peegelduvad NSV Liidu KTK ja RKN-i 20. mai 1924. a. määruses tarbijaskooperatsiooni kohta.[2] Selles määruses nähti ette järgmist:

1) tarbijate ühingud moodustatakse kodanike poolt, kellel on valimisõigus nõukogude valimistel;

2) tarbijate ühingute eesmärgiks on — oma liikmete tarbimise ja majanduslike vajaduste teenindamine;

3) ühingutesse astumine ja neist lahkumine on vabatahtlik;

4) kõik kooperatiivi liikmed tasuvad ühesugused sisseastumis- ja osamaksud. Osa- ja sisseastumismaksud määratakse suuruses, mis kergendab elanikkonna kõige vaesematel rühmadel pääsu tarbijate ühingutesse (sisseastumismaks — 50 kopikat ja osamaks — 5 rubla). Seejuures seatakse sisse kõige vaesemale elanikkonnale järelmaks osamaksu tasumisel;

5) tarbijate ühingute asutamine toimub avalduse korras 30-inimeselise asutajaliikme miinimumi puhul;

6) tarbijate ühingud võivad teenindada ka ühingu mitteliikmeid alustel, mis määratakse kindlaks nende üldkoosoleku poolt.

NSV Liidu KTK ja RKN-i 20. mai 1924. a. määrus andis kooperatsioonile tema arenemise hõlbustamiseks suuri soodustusi. Kaupade omandamise eelisõiguse riiklikult tööstuselt; madalama käibemaksu kui kaubanduse ja tööstuse eraettevõtteile; eelistatud krediidi andmise tööstuse ja pankade poolt, seejuures madalama krediidi kasutamise määraga; alandatud raudteetariifi vedude teostamisel; ruumide madalama rendimaksu jms.

Riigi, partei ja ametiühingute toetus lõi soodsad tingimused kooperatsiooni arenemiseks ja selle perioodi peaülesande — era-

---

[1] ÜK(b)P resolutsioonides ja otsustes, I osa, 6. väljaanne, 1940, lk. 584 (v. k.).

[2] Avaldatud «Izvestija TsIK i VTsIK» nr. 14. 21. maist 1924. a. (v. k.).

kapitali väljatõrjumise kaubakäibest ja koopereeritud töötajate hulkade teenindamise kvaliteedi tõstmise — täitmiseks tema poolt.

1925. a. aprillis toimunud XIV parteikonverents iseloomustas resolutsioonis «Kooperatsioonist» tarbijaskooperatsiooni kui «kaupa edasitoimetava ahela põhimist, pealüli» ja kohustas riiklikku tööstust «edasi toimetama oma kaubad esmajärjekorras tarbijaskooperatsiooni kaudu» [1].

Partei XIV konverents määras kindlaks, et tarbijaskooperatsioon peab oma tegevuses läbi viima eeskätt oma osaniku jaoks töötamise põhimõtte. Kooperatsiooni üheks peaülesandeks peab olema osanike tarviduste arvestamine nende võimalikult täieliku rahuldamise eesmärgil kui ka liikmetele-osanikele tegelikkude materiaalsete soodustuste andmine (mitteliikmetega võrreldes eesõigustatud kaupade saamise, osa kasumi proportsionaalselt ostudele jaotamise kujul jne.).

Seega nägid Nõukogude valitsus ja kommunistlik partei kooperatsioonis uue majanduspoliitika perioodil mitte ainult kõige ratsionaalsemat käibe organiseerimise süsteemi, vaid ühtlasi sellist käibeaparaati, mis organiseerib mitmemiljonilisi hulki; lülitab neid sotsialistliku ülesehitamise praktilisse töösse.

See järeldus Lenini kooperatsiooniplaanist, mis tema poolt koostati 1923. a. algul meie maa sotsialismi ülesehitamise üldplaani koostisosana.

4.—6. jaanuarini 1923. a. kirjutas Lenin artikli «Kooperatsioonist», mis on programmi dokumendiks ja määritleb kooperatsiooni tähtsust nõukogude majanduses. Selles artiklis näitas Lenin, et kooperatsioon omab eriti tähtsat osa nõukogude võimu peaülesande — sotsialismi ülesehitamise — lahendamisel; et kooperatsioon kujutab talurahvale vastuvõetavat ja arusaadavat teed üleminekuks väikeselt eratalumajapidamiselt suurtele kooperatiivsetele tootmisühendustele; et talurahva sotsialistlikku ülesehitustöösse lülitamise esimeseks astmeks on käibe koopereerimine kui võitlusvahend erakapitaliga ja vajalik tingimus järgnevaks koopereerimise pealüliks — talurahva koopereerimiseks tootmise alal.

Eriti tähtis oli kooperatsiooni arengule partei võitlus J. V. Stalini juhtimisel trotskistide ja zinovjevlaste vastu sotsialismi võidu võimaluse küsimuses meie maal, mis tekkis taastamisperioodi lõpul kui praktika küsimus, kui igapäevase majandusliku ehitustöö küsimus.

Trotskistid ja zinovjevlased eitasid sotsialismi ülesehitamise võimalust meie maal ja väitsid sellega, et töötajate hulkade loov töö on perspektiivita. Nad eitasid Lenini kooperatsiooniplaani ja NSV Liidu kooperatiivettevõtete sotsialistlikku iseloomu.

Jossif Vissarionovitš Stalin, toetudes Lenini juhistele ja üldistades sotsialistliku ülesehitustöö kogemusi, põhjendas täieliku sotsialistliku ühiskonna ehitamise võimalust meie maal. J. V. Stalin kaitses leninlikku kooperatsiooniplaani ja arendas seda. Ta näitas, et kooperatsioon on seondunud taastatud ja areneva sotsialistliku

---

[1] ÜK(b)P resolutsioonides ja otsustes, II osa, 6. väljaanne, 1940, lk. 21 (v. k.).

tööstusega, et kooperatiivettevõtted on sotsialistlikud ettevõtted ja et talurahva hulgalise koopereerimise tee, see on kollektivismi algete juurutamise tee — esialgu turustuse liinis, pärast aga põllumajanduse saaduste tootmise liinis, see on talurahva liikumise tee sotsialismile.

3. Kaks etappi kooperatsiooni arengus taastamisperioodil. Kooperatsiooni arenemine aastatel 1921—1923

Tarbijaskooperatsiooni arengus taastamisperioodil tuleb märkida kaht etappi: esimene — alates 1921. a. kuni 1923. a., teine — alates 1924. a.

Esimesel perioodil, nagu sõjakommunismi aastailgi, jätkab kooperatsioon kogu riigi elanikkonna ühendamist.

Teine etapp on iseloomustatav üleminekuga vabatahtlikule liikmeks olemisele.

Vastavalt sellele muutuvad kooperatiivse töö suunad ja kooperatsiooni organisatsiooniline ülesehitus.

Tarbijaskooperatsiooni areng aastatel 1921—1923 nähtub järgmistest andmetest:[1]

Kuupäev	Ühingute arv	Kaupluste arv	Liikmete-osanike arv
1. jaanuariks 1921. a.	25 000	51 700	Kogu riigi elanikkond
1. jaanuariks 1922. a.	25 000	49 070	Peaaegu kogu riigi elanikkond
1. jaanuariks 1923. a.	23 277	31 899	Andmed puuduvad
1. oktoobriks 1923. a.	19 224	26 660	5 265 000

Võrreldes sõjakommunismi perioodiga on uue majanduspoliitika esimestel aastatel märgata tarbijate ühingute ja kaupluste võrgu kahanemist. See on seletatav raskustega üleminekul uuele majanduspoliitikale ja kohanemisel selle tingimustega, mis nõudsid tarbijate ühingute ja kaupluste suurendamist.

Tarbijate ühingute ja kaupluste arvu kasv algab alles alates 1923. a. viimasest veerandist.

Nagu varem öeldud, loodi olemasolevate tarbijate ühingute seas vastavalt 7. aprilli 1921. a. dekreedile vabatahtlikud tarbijate koondised (VTK). Andmete alusel 58 kubermanguliidu kohta oli 1. jaanuariks 1922. a. linnades 1 332 vabatahtlikku tarbijate koondist, 1. oktoobriks 1922. a. — 1 453; maal (andmetel 27 kubermanguliidu kohta) — vastavalt — 578 ja 1 053.

Tuleb märkida, et suurlinnades ja tööliskeskustes arendasid vabatahtlikud tarbijate koondised mitmekülgset tegevust: nad vahetasid tööliste naturaal premeerimise fonde toiduainete vastu, kogusid osamakse ja organiseerisid laiatarbeesemete omatootmist. Väikestes linnades loodi vabatahtlikud tarbijate koondised tavaliselt selleks,

[1] «Потребительская кооперация за 10 лет советской власти», Juubelikogumik, Tsentrosojuz, 1927, lk. 223.

et vahetada premeerimisfonde ja jagada saadud toiduaineid liikmetele-osanikele.

Vabatahtlikud tarbijate koondised etendasid positiivset osa, lähendades kooperatiivaparaati tarbijale, köites kooperatsiooni tähelepanu oma liikmete igapäevasele teenindamisele nende huvide baasil. Nad soodustasid järgnevat kooperatsiooni üleminekut vabatahtlikule liikmeks olemisele.

Liiduline ülesehitus teostus aastail 1921—1923 16. märtsi 1919. a. dekreediga kehtestatud põhimõtete alusel: Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) — kubermanguliit — kubermanguliidu osakond — ühtsed tarbijate ühingud. 1. jaanuarist 1924. a. alates viidi läbi kubermanguliitude osakondade reorganiseerimine rajooni- ja maakonnaliitudeks.

Tuleb siiski märkida, et tegelikult oli liiduliste lülide arv tunduvalt suurem. 1923. a. lõpul oli Tarbijate Kooperatiivide Keskliidul oma osakonnad (Uraali, Loode, Kagu, Siberi, Kirgiisi, Taga-Kaukaasia, Turkestani, Kaug-Ida), millised hõlmasid 51 kubermanguliitu 1. jaanuariks 1923. a. olemasolevast 99-st kubermanguliidust. Seepärast koosnes kooperatsiooni organisatsiooniline struktuur tegelikult kuuest lülist: Tarbijate Kooperatiivide Keskliit — Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu osakond — kubermanguliit — kubermanguliidu osakond — ühtne tarbijate ühing (ÜTÜ) — kauplus (ÜTÜ osakond). Arvesse võttes, et tööstuse turustusorganitel oli samuti 2—3 lüli (ettevõte — trust — sündikaat), saamegi tohutu püramiidi kauba edasitoimetamise organisatsioonis, suurte juurdehinnetega kaupadele. Sellise süsteemi puhul tõusid kaupade hinnad tunduvalt kauba edasitoimetamise protsessis.

1922. a. keskpaigani seisis kooperatsiooni peategevus saaduste jaotamises Toitluse Rahvakomissariaadi juhistel ja normide alusel elanikkonna neile kategooriatele, kes jäid riigi varustamisele, kui ka kaubavahetuse teostamises linna ja maa vahel. Alates 1922. a. sügisest läheb kooperatsioon üle varustamise organiseerimisele avaliku kaubanduse korras.

	1922. a. (kuldrublades)	1922/23. majandusaastal (tšervoonarublades)
Müüdud linna elanikkonnale	159 250,0	276 561,0
Müüdud maa elanikkonnale	110 095,7	157 559,0
Kogu jaekäive	269 345,7	434 120,0
Hulgimüük riigiorganitele, teistele kooperatsiooniliikidele, ekspordiks ja eraettevõtetele ning erakaupmeestele	41 600,0	85 450,0
Kokku müüdud (kaasa arvatud hulgimüük riigiorganitele jne.).	310 945,7	519 570,0

Süsteemi käibe areng vaadeldaval perioodil nähtub eespool toodud andmeist (tuhandetes rublades):[1]

Aastail 1921—1922 sai tarbijaskooperatsioon kaupade põhilise hulga mitte tööstuselt, vaid Toitluse Rahvakomissariaadilt. Tema vahetud sidemed tööstusega olid alles nõrgad.

Riiklikud tööstusettevõtted, püüdes võimalikult kiiresti kindlustada oma majanduslikku seisukorda, ei läinud uue majanduspoliitika algul meeleldi majanduslike sidemete sisseseadmise teele finantsiliselt nõrga kooperatsiooniga. Nad eelistasid sagedasti arendada enda jaevõrku või olla vahekorras erakaubanduskapitaliga.

Partei ja valitsus kõrvaldasid selle vale kallaku tööstuse töös ja kindlustasid tema poolt toodetud kaupade turustamise eeskätt kooperatsiooni kaudu.

1921. a. esines kooperatsioon Nõukogude valitsuse korraldusel tööstuse fabrikaatide riikliku kaubavahetuse organisaatorina põllumajandussaaduste vastu.

Aja eest maikuust kuni 1921. a. uue saagini kavatseti varuda 60 miljonit puuda leivavilja, mis kehtestatud ekvivalendi juures nõudis kaupu 20 miljoni kuldrubla suuruses. Toitluse Rahvakomissariaat aga, lähtudes olemasolevaist ressurssidest, suutis tarbijaskooperatsioonile üle anda kaupu ainult 12 miljoni rubla eest ja seejuures tunduvas osas mittelikviidseid.

Varumise turu seisukord oli sel perioodil iseloomustatav paljude varujate olemasoluga (riiklikud, kooperatiivsed, ametiühingulised jm.), kes tegutsesid üksteisest sõltumatult, konkureerisid omavahel ja tõstsid põllumajandussaaduste hindu. Selle tagajärjel ei vastanud kaubavahetuse kehtestatud ekvivalent õige pea enam tegelikele asjaoludele varumise turul.

Raske finantsiline seisukord ja aparaadi organisatsioonilis-tehnilised puudused nõrgendasid kooperatsiooni manööverdamise võimet.

Kaubavahetuse operatsioonide ebaõnnestumisele vaatamata oli neil teatud tähtsus kooperatiivorganisatsioonide kõvendamiseks kohapeal ja nende organisatsioonilise ning majandusliku töö korrastamisel.

1923. a. sügisel tekkinud «turustamise kriis» mõjus kahjustavalt kooperatsioonile: rida kooperatiive ja liite küllastusid kaupadest, kuna paljud kooperatiivorganisatsioonid ei suutnud tasuda saadud krediite.

See «kriis» paljastas suuri puudusi kooperatsiooni töös: kooperatsiooni mitteküllaldase kohanemise uutele tingimustele, nõrga sideme kohaliku turuga, mis oli püsinud sõjakommunismi jaotusaparaadina tegutsemise harjumustest, tugevasti ülespaisunud aparaadi, mis püsis sõjakommunismi perioodist, mil varustamine kaartide järgi nõudis suurt personaali arvestuses ja kontrolli teostamises ning mil linna kooperatsiooni finantseeriti riigieelarve korras.

[1] «Потребительская кооперация за 10 лет советской власти», Juubelikogumik, Tsentrosojuz, 1927, lk. 95.

Oma finantsilise seisukorra parandamiseks võttis tarbijaskooperatsioon tarvitusele kaubanduslike juurdehinnete tõstmise liini. See aga muutis ta jõuetuks võitluses erakaubanduskapitaliga.

Partei ja valitsus tulid kooperatsioonile appi. Võeti tarvitusele abinõud, et vähendada sõjakommunismi perioodil väljakujunenud tsentralisatsiooni kaupade saamisel. Hakati soodustama vahetuid tehinguid kooperatiivorganisatsiooni all-lülide ja riigi tööstusettevõtete ning keskuste vahel. Kooperatsiooni finantsilise seisukorra kõvendamist kavatseti läbi viia osamaksude kogumise forsseerimise arvel. Võeti tarvitusele abinõud elanikkonna ressursside juurdetõmbamiseks sissemaksude ja avansside näol — rahas ja natuuras. Arvelduste likvideerimisel kooperatsiooni ja Toitluse Rahvakomissariaadi vahel pärast kooperatsiooni vabanemist alluvusest viimasele jättis riik tarbijaskooperatsioonile oma sissemaksu 5 miljoni sõjaeelse rubla suuruses. Peale selle andis riik kooperatsioonile tunduvas suuruses soodustatud krediiti Riigipangast.

Linna tarbijaskooperatsiooni eelarvelise finantseerimise lõpetamine riigibüdžetist, alates 1. septembrist 1921. a., ja väikeste kooperatiivorganisatsioonide raske finantsiline seisukord põhjustas vajaduse tarbijaskooperatsiooni ühtse finantseerimiskeskuse loomiseks. Sellega seoses organiseeriti 1922. a. veebruarikuus Tarbijaskooperatsiooni Pank (Pokobank). Pank loodi osamaksude alusel kooperatiivorganisatsioonide poolt koos Riigipangaga, kes maksis sisse ühe kolmandiku põhikirjaga kindlaks määratud põhikapitalist. Tarbijaskooperatsiooni Pank asus oma tekkimise esimestest päevadest peale kooperatiivorganisatsioonide vabade vahendite mobiliseerimisele ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi), kohalike liitude ja kooperatiivide operatsioonide krediteerimisele.

1. oktoobriks 1922. a. moodustasid panga vahendid umbes 10 miljonit kuldrubla. 1923. a. jaanuaris kujundati Tarbijaskooperatsiooni Pank ümber Ülevenemaaliseks Kooperatiivpangaks (Vsekobank), mis teenindas kooperatsiooni kõiki liike.

4. Tarbijaskooperatsiooni areng ja tegevus aastail 1924—1925

Üleminekuga vabatahtlikule liikmeks olemisele seati kooperatsiooni organisatsioonilise ülesehituse aluseks igas majanduslikus rajoonis ühe kooperatiiv-algorganisatsiooni loomise põhimõte.

Seoses kogu maa uue rajoniseerimisega, läks tarbijaskooperatsioon üle kubermanguliitude ja nende osakondade süsteemilt rajooni-, ringkonna- ja oblastiliitude süsteemile. Alates 1924. a. kujunes välja järgmine tarbijaskooperatsiooni organisatsiooniline struktuur: küla tarbijate ühing (seljpo) — rajooniliit — ringkonnaliit — oblastiliit (krailiit) — Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz). Liiduvabariikides asendati oblastiliidud vastavate vabariiklike liitudega. Vabariiklike liitude ja oblastiliitude nõrkuse

tõttu jättis Tarbijate Kooperatiivide Keskliit reas rajoonides ajutiselt püsima oma osakonnad (kontorid).

Sellesse perioodi kuulub rahvuslike liitude loomine ja kõvenemine. Revolutsioonieelsel Venemaal puudus tegelikult kooperatsioon rahvuslikes piirimaades (välja arvatud Ukraina ja osaliselt Kaukaasia). Seda enam ei võinud rahvuslikud kooperatiivliidud tekkida tsaarirežiimi puhul. Nõukogude võimu kehtestamisega hakkab kooperatsioon rahvuslikes piirimaades intensiivselt arenema ja juba sõjakommunismi perioodil kujunevad mõned rahvuslikud liidud. Nende õige arenemine aga algas uue majanduspoliitikaga. Sellesse perioodi kuulub Ukraina ja Valgevene tarbijate kooperatsioonide liitude kõvenemine ja Tšuvaši, Tatari, Komi ja teiste liitude loomine.

Kodusõja aastail väljakujunenud tarbijaskooperatsiooni funktsioonide universalism tekitas uue majanduspoliitika esimesel perioodil mõnedes kooperaatorites püüde säilitada integraalkooperatsiooni. Selles vaimus koostatigi 26. jaanuaril 1923. a. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) poolt kinnitatud küla tarbijate ühingu (seljpo) põhikiri. See aga ei vastanud rahvamajanduse kiire taastamise ning arendamise olukorrale ja põllumajanduse turustuskooperatsiooni ja krediitkooperatsiooni edukale arendamisele.

Pärast partei XIV konverentsi 1925. a. piiritleti kooperatsiooni üksikute liikide tegevus. Tarbijaskooperatsioon vabastati kooperatsiooni teiste liikide poolt täidetavatest funktsioonidest ja keskendas oma tähelepanu kaubandusele laiatarbekaupadega.

Vastastikused suhted tööliskooperatsiooni ja üldkodanliku kooperatsiooni vahel kujunesid taastamisperioodil järgmiselt. Seoses varustamise raskustega taastamisperioodi algul, oli vaja eeskätt kindlustada tööliste varustamist. Kooperatsiooni raske finantsilise seisukorra tõttu aga lasti tööliste varustamiseks eraldatud fondid sageli üldkäibesse. Seepärast oli tarvis eraldada tööliskooperatsioon üldsüsteemi raames. Sellist eraldamist soodustas 7. aprillil 1921. a. välja antud valitsuse dekreet «Tööliste premeerimisest natuuras». Dekreedi kohaselt tuli premeerimisfond üle anda kohalikele tööliste kooperatiivorganisatsioonidele vahetamiseks põllumajandussaaduste vastu. Seetõttu loodi Tarbijate Kooperatiivide Keskliidus (Tsentrosojuzis) Tööliste Keksektsioon (Tserabsektsija), mis ühendas tööliskooperatiive ja teenindas töölistest elanikkonna osa.

Tööliste suhteliselt parema varustamise vajadus tingis selle organisatsiooni tegutsemise ka edaspidi. 1924. a. sai Tööliste Keksektsioon juriidilise isiku õigused. Sellest ajast peale kuuluvad tööliskooperatiivid kooperatiivsüsteemi tähendatud sektsiooni kaudu. 1925. a. ühendas Tööliste Keksektsioon 104 kooperatiivorganisatsiooni, millesse kuulus 1 024 000 osanikku.

Seoses transpordi töö eriliste tingimustega, eraldati üldkodanliku kooperatsiooni koosseisus eriorganisatsioon transporditöötajate teenindamiseks Töö ja Kaitse Nõukogu 13. mai 1921. a. määruse

«Transpordi tarbijate ühingute organiseerimise ja transporditöötajate varustamise keskosakonna organiseerimise kohta Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) koosseisus» alusel.

1921. a. novembrikuus loodi kooperatsiooni sisesüsteemis ühtlasi sõjaväekooperatsioon Punaarmee ja Mere Sõjalaevastiku sõjaväelaste teenindamiseks.

Aastail 1924—1925 viiakse ellu abinõud tarbijaskooperatsiooni all-lülide tegevuse kõvendamiseks kaubandusalase töö ja krediteerimise detsentraliseerimise alusel kui ka liiduliste keskuste järkjärgulise ülemineku alusel allorganisatsioonide vahetult varustamiselt vahendaja osale nende ja riiklike tööstusorganite vahel.

Hoolitsedes kooperatsiooni arenemise eest, jälgisid partei ja valitsus kogu aeg tähelepanelikult tema sotsiaalset koosseisu ja bolševistliku juhtkonna kõvendamist kooperatiivorganisatsioonides.

Taastamisperioodi esimestel aastatel saadeti partei poolt tarbijaskooperatsiooni rohkesti töötajaid. Partei XII kongressil (1923. a. aprillis) märkis J. V. Stalin, et tarbijaskooperatsiooni kubermangu organites moodustavad kommunistid vähemalt 50%, ja hindas seda kui sammu edasi partei mõju kõvendamisel kooperatsioonile.

Otsustavalt lõpetati kulakluse katsed kasutada kooperatsiooni oma mõju suurendamiseks kehvikuile ja keskmikutele. Sel eesmärgil otsustas XIV parteikonverents sisse võtta kooperatsiooni igat liiki põhikirjadesse eripunkti, mis keelab kulaklike elementide pääsu kooperatiivide juhatustesse.

Aastatel 1924—1925 kehtestatakse vahekorrad kooperatsiooni ja riikliku tööstuse vahel generaallepingute[1] kujul, millised kindlustasid riikliku tööstuse toodangu põhiliste masside suunamise kooperatsiooni kaudu.

Need lepingud garanteerisid teatud kaupade koguse üleandmist-vastuvõttu lepingus ettenähtud tähtaja jooksul kindlaksmääratud maksetingimuste alusel. Nad lõid püsivad suhted riikliku tööstuse ja tarbijaskooperatsiooni vahel viimastele soodsail tingimustel.

Sellised vastastikused suhted kindlustasid kooperatsiooni laialdast varustamist kaupadega ja tema krediteerimist tööstuse poolt, mis omakorda tõstis kooperatsiooni tähtsust rahvamajanduses.

Selline kooperatsiooni ja riikliku tööstuse vastastikuste suhete iseloom meie maal erines järsult tööstuse ja kooperatsiooni vastastikustest suhetest kapitalistlikes maades. Kapitalistlik tööstus eelistab asju ajada erakaupmehega ja asetab kooperatsiooni rasketesse tingimustesse. Seoses sellega organiseerivad kooperatiivid kapitalismi tingimustes eri hulgiostu ühinguid, et erakapitali rindele vastu seada kooperatsiooni ühendatud rinnet. Nõukogude majanduse tingimustes võivad kooperatsiooni liidulised keskused piirduda vahen-

[1] Generaallepingud on lepingud tootvate organisatsioonide keskuste ja Tsentrosojuzi vahel kaupade hankimise tingimuste kohta, mille alusel sõlmiti otselepingud kooperatiivorganisatsioonide ja hankija-allorganisatsioonide vahel.

daja osaga kooperatiiv-allorganisatsioonide ja riikliku tööstuse ettevõtete ning keskuste vahel.

Tarbijaskooperatsiooni areng vaadeldavail aastail nähtub järgmistest andmetest: 1. oktoobrist 1923. a. kuni 1. oktoobrini 1925. a. kasvas ühingute arv 19 224-lt 25 625-ni ehk rohkem kui 1,3 korda, kaupluste arv — 26 660-lt 51 458-le ehk peaaegu kaks korda, osanike arv — 5 265 000-lt 9 436 000-le ehk 1,8 korda.[1]

1. oktoobriks 1925. a. ühendas tarbijaskooperatsioon linna- ja töölisvõrgu liinis 23,9% täiskasvanud elanikkonnast ja teenindas 39,2% kogu linna elanikkonnast, maa tarbijate ühingute liinis aga — 7,8% täiskasvanud elanikkonnast ja 22,7% kogu talumajandite arvust.

Elanikkonna koopereerimisel oli suur tähtsus Lenini kooperatsiooniplaani esimese astme realiseerimisel — kollektivismi algete juurutamisel varustuses ja turustuses.

Tarbijaskooperatsiooni osa turu vallutamisel ja kaubakäibe ühiskonnastamisel väljendus erakapitali väljatõrjumises hulgi- ning jaekaubanduse liinis ja plaani algete kõrvaldamises kaubakäibe sfääris.

Partei omistas hulgikäibele juhtiva positsiooni tähenduse käibesfääris ja seadis esmajärguliseks ülesandeks hulgikaubanduse vallutamise riigi poolt.

Tarbijaskooperatsiooni osast kogu maa hulgikäibes annavad ettekujutuse järgmised andmed:[2]

Kauba hulgikäive aastail 1923/24—1925/26

Aastad	Riiklik sektor		Kooperatiivsektor				Erasektor		Kokku	
			igat liiki kooperatsioon		sellest tarbijaskooperatsioon					
	milj. rbl.	erikaal % %	milj. rbl.	erikaal % %	milj. rbl.	erikaal % %	milj. rbl.	erikaal % %	milj. rbl.	erikaal % %
1923/24	2 463	52	1 234	26	629	15	1 031	22	4 728	100
1925/26	5 212	49	4 504	42	2 839	26	1 008	9	10 724	100

Toodud andmed näitavad erakaubanduskapitali erikaalu järsku langust kaubanduse hulgikäibes — 22%-lt 1923/24. a. 9%-le 1925/26. a. Seejuures vähenes ka eraettevõtja absoluutne suurus kauba hulgikäibes: 1 031 miljonilt rublalt 1923/24. a. 1 008 miljonile rublale 1925/26. a.

Riikliku sektori kauba hulgikäibe absoluutne suurus on kasva-

[1] «Потребительская кооперация за 10 лет советской власти», Juubelikogumik, Tsentrosojuz, 1927, lk. 223 ja 228.

[2] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuz, 1927, lk. 33. Kooperatiivkaubandus koosnes tol perioodil tarbijas-, põllumajandus-, tööndusкooperatsiooni ja invaliidide kooperatsiooni kaubandusest.

nud, tema erikaal aga on vähe langenud. Mis puutub tarbijaskooperatsiooni, siis on tema osa kauba hulgikäibes kogu aeg tõusnud nii suhteliselt kui ka absoluutselt. Tarbijaskooperatsiooni hulgikäive kasvas absoluutses näitajas alates 1923/24. a. kuni 1925/26. a. 4,6 korda. Tema erikaal kasvas 15%-lt 1923/24. a. 26%-le 1925/26. a.

Sotsiaalsete sektorite dünaamika aastate 1923/24—1925/26 hulgikäibes näitab, et erasektori tegevust hulgikäibes asendas peamiselt kooperatsioon.

Tarbijaskooperatsiooni hulgikaubandus keskendus tol perioodil põhiliselt sünditseerimata tööstuskaupadele ja kodutööndusе esemetele. See täiendas riiklike hulgiorganisatsioonide tegevust, millised tegutsesid sünditseeritud tööstuse toodangu realiseerimisega.

Kauba jaekäibe alal tõrjus tarbijaskooperatsioon samuti edukalt välja erakaubanduskapitali.

Seda protsessi iseloomustavad järgmised andmed:

Kauba jaekäive NSV Liidus (miljonites rublades vastavate aastate hindades)[1]

Aastad	Riiklik kaubandus	Kooperatiivkaubandus		Era-kaubandus	Kogu käive
		Kokku	sellest tarbijaskooperatsioon		
1923/24	846	1 437,0	1 195,3	3 116,0	5 399,0
%	15,7	26,6	22,0	57,7	100,0
1925/26	1 541,6	5 224,1	4 107,8	4 963,1	11 732,1
%	13,2	44,5	35,0	42,3	100,0

Perioodil alates 1923/24. a. kuni 1925/26. a. kasvas riikliku kaubanduse käive peaaegu 1,9 korda, kooperatiivkaubanduse käive — 3,7 korda, sellest tarbijaskooperatsiooni käive 3,6 korda, erakaubanduse käive aga — 1,6 korda. Kooperatsioon tõrjus välja erakaubanduse, mille osatähtsus kaubakäibes vähenes 57,7%-lt 1923/24. a. 42,3%-le 1925/26. a.

Kõige suuremat edu saavutas tarbijaskooperatsioon maal, kus tema osa kauba jaekäibest moodustas 1925/26. a. 54,4%.[2]

1925/26. a. moodustas tarbijaskooperatsiooni erikaal elanikkonna varustamisel riidekaupadega 52,4%, varustamisel nahaga ja jalatsitega — 28%, suhkruga — 57,9%, soolaga — 42,8%, petrooleumiga — 41,7%, metallesemetega — 36%, tikkudega — 52,3%. Tarbijaskooperatsioon sidus ennast järjest tihedamalt riikliku tööstusega, minnes toodangu turustamisel üle kindlate lepinguliste vahekordade süsteemile viimasega. 1925/26. a. moodustasid tarbijaskooperatsiooni generaallepingud riikliku tööstusega 600 miljonit rubla ja hõlmasid üle 22,4% kümne tööstuse peaharu — tekstiil-,

[1] СССР в цифрах, NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni Rahvamajanduse Statistika Keskvalitsus, 1935, lk. 219.

[2] Sealsamas, lk. 223.

metalli-, silikaadi-, keemia-, suhkru-, naha-, kummi-, mahorka-, paberi-, taimeõli-võitööstuse kogu laia turu toodangust.

Tarbijaskooperatsiooni edusammud erakaubanduskapitali väljatõrjumisel olid seletatavad, kooperatsioonile üldiselt soodsat riigi poliitikat arvestamata, selle asjaoluga, et kooperatiivettevõtted olid suuremad ja tehniliselt paremini varustatud kui eraettevõtted (sajad tuhanded erakaubanduskapitali ettevõtteist kujutasid endast müügipunkte, kandelaudu ja müügitelke). 1924/25. a. ületas ühe kooperatiivkaubanduse ettevõtte käive keskmiselt 3,9 korda erakaubandusettevõtte käibe.

Erakaubanduskapitali väljatõrjumine kaubanduse jaekäibest soodustas töötajate elutaseme materiaalset tõusu. Töötajad vabanesid liigsest maksmisest eraettevõtjale, kelle hinnad olid keskmiselt kõrgemad kooperatsiooni hindadest 1924/25. a. 10,9% võrra, 1925/26. a. — 13,8% võrra.

Selle tagajärjel oli elanikkonnal suur kokkuhoid kooperatiivsete hindade ja erakaubanduse hindade vahe tõttu. 1923/24. a. moodustas see kokkuhoid 94,8 miljonit rubla, 1924/25. a. — 242,09 miljonit rubla ja 1925/26. a. — 422,51 miljonit rubla.

Tarbijaskooperatsioon arendas võrdlemisi laialdast varumistegevust varumise kommertsmeetodite alusel, võttes rea saaduste alal teise koha (riiklike organisatsioonide järel) plaaniliste varumiste osas. See nähtub järgnevast: [1]

	1923/24. a.	1925/26. a.
Leivavilja varumised (riikliku plaani arvel ja kohalikeks vajadusteks) (miljonites puudades) . .	64,8	180,7
Protsentuaalselt riigi plaanilistele varumistele . .	18,4	15,7
Munade varumine (vagunites)	498	745
Protsentuaalselt plaanilistele varumistele	10,9	10,5
Liha varumine (tonnides)	andmed puuduvad	49 430
Protsentuaalselt plaanilistele varumistele	—	41,9
Lina varumine (tonnides)	16 410	34 040
Protsentuaalselt plaanilistele varumistele	19,6	19,0

Põllumajanduskooperatsiooni osatähtsus riigi plaanilistes varumistes oli 1925/26. a. leivavilja alal — 7,6%, munade alal — 30,9%, liha alal — 15,3%, lina alal — 23,4%.

Seega oli tarbijaskooperatsioon tol perioodil üks suuremaid talurahva turustusorganisatsioone.

Taastamisperioodil arendas tarbijaskooperatsioon intensiivselt oma tööstuslikku tootmist.

1925/26. a. arvestati tarbijaskooperatsiooni süsteemis 322 tsensuslikku tööstusettevõtet 27 000 töölisega, millised andsid kogutoodan-

[1] «Потребительская кооперация за 10 лет советской власти», Juubelikogumik, Tsentrosojuz, 1927, lk. 237; «Потребительская кооперация СССР, основные показатели», Tsentrosojuz, 1929, lk. 65, 69, 72.

gut 231,1 miljoni rubla eest. Mittetsensuslikke ettevõtteid oli 1 617 5 200 töölisega, millised andsid kogutoodangut 35,8 miljoni rubla eest. Kogu kooperatsiooni tööstusettevõtete kogutoodangu maksumus oli 266,9 miljonit rubla (hulgi väljamis-hindades).[1]

Tarbijaskooperatsiooni tööstuslik tootmine oli taastamisperioodil väga mitmekesine, milles kõige rohkem paistsid silma maitseainete-tööstuse harud.

Neil aastail oli tarbijaskooperatsiooni tootmine rea tööstusharude alal silmapaistval kohal kogu maa üldtoodangu seas. Nii moodustas tarbijaskooperatsiooni tsensusliku tööstuse erikaal kogu NSV Liidu 1925/26. a. tööstusest: jahu ja tangu jahvatuse- — 9,39%, kondiitri- — 22,28%, õlle- — 17,86%, maitseainete- — 46,36%, rasva, seebikeetmise ja parfümeeriatööstuse harude alal — 10,5%.

Arendades tööstuslikku tootmist, täiendas kooperatsioon jaemüügi kaubakäibe kaubafonde ja soodustas töötajate materiaalse heaolu tõusu. Omatööstuse toodang moodustas umbes 10% tarbijaskooperatsiooni jaekäibest.

Tarbijaskooperatsioon võttis suurel määral osa Nõukogude väliskaubanduse organiseerimisest.

Arusaadav, et maal, mis tuli välja kestvast sõjast, oli vaja sidemeid maailmaturuga. Nende sidemete rajamisel võis kooperatsioon tuua suurt kasu, omades minevikus kogemusi väliskaubanduse alal.

Väliskaubanduse alale lubatud tarbijaskooperatsioon ühes kooperatsiooni teiste liikidega õigustas täiel määral Nõukogude riigi lootusi. Ta seadis sisse kaubanduslikud sidemed rajataguste kooperatiivorganisatsioonidega ja võttis aktiivselt osa Nõukogude väliskaubandusest.

1925. a. ulatus Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) eksport-import operatsioonide käive 104,7 miljonile rublale (ilma Ukraina Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liiduta). Tarbijate Kooperatiivide Keskliit eksporteeris heiet, karusnahka, võid, mune, tapetud linde, kookoneid, tubakat, loomseid tooraineid, kodukäsitöid, kalasaadusi. Kooperatsiooni import oli peamiselt tarbimise iseloomuga (bakaalkaubad, riidekaubad, pudukaubad, majapidamistarbed jms.).

Aastail 1924—1925 parandas tarbijaskooperatsioon Nõukogude riigi abiga ja kasumite akumuleerimise ning elanikkonna ressursside (osamaksude ja sissemaksude näol) mobiliseerimise alusel oma finantsilist seisukorda. See nähtub süsteemi koondbilanssidest (miljonites rublades) [2]:

---

[1] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuz, 1929, lk. 94. Kooperatsiooni tööstus on arvestatud ilma leivaküpsetuseta. Tsensuslike ettevõtete hulka kuulusid need, milles oli vähemalt 16 töölist ning mehhaanilised masinad ja vähemalt 30 töölist mehhaaniliste masinate puudumisel.

[2] «Потребительская кооперация за 10 лет советской власти», Juubelikogumik, Tsentrosojuz, 1927, tabel 27. Tarbijaskooperatsiooni süsteemi koondbilansid.

	1. oktoobriks 1924. a.	1. oktoobriks 1926. a.
Bilansi summa (ilma sisekooperatiivsete arveldusteta)	690,0	1 316,8
Sellest:		
Omavahendid	223,4	458,3
Protsentuaalselt bilansi summale . .	32,5	34,8
Laenatud vahendid	466,5	858,5
Protsentuaalselt bilansi summale . .	67,5	65,2

Oma käibevahendid kasvasid sel ajal 115 miljonilt rublalt 286,9 miljoni rublani või 19,9%-lt 25,1%-le bilansi valuutast.

Tunduvalt paranes linna ja maa allvõrgu finantsiline seisukord, kus omavahendite erikaal koondbilansis tõusis 27,7%-lt 1. oktoobriks 1924. a. 37%-le 1. oktoobriks 1926. a.

Süsteemi osakapital kasvas 15,9 miljonilt rublalt 1. oktoobriks 1924. a. 49,1 miljonile rublale 1. oktoobriks 1926. a.

Mobiliseerides elanikkonna ressursse, võttis tarbijaskooperatsioon aktiivselt osa vajalike käibefondide loomisest nõukogude majandusele.

Taastamisperioodi suurtele raskustele vaatamata näitas tarbijaskooperatsioon nõukogude majanduse tingimustes oma eeliseid erakapitalistliku kaubandusega ja kapitalistlike maade kooperatsiooniga võrreldes. Ta toimetas kiiremalt kaubad tootjalt tarbijani, s. o. lühendas tunduvalt kauba ringluskiirust, mis soodustas taastamise ja rahvamajanduse arendamise tempo kiirendamist. Venemaa tarbijate kooperatiivid sooritasid 1911. a. 4,44 ringlust aastas, Nõukogude Liidu tööliste ja linnakooperatsioon aga 1924/25. a. — 8 ringlust ja 1925/26. a. — 8,9. Nõukogude Liidu maa tarbijate ühingud sooritasid 1924/25. a. — 9,4, 1925/26. a. aga — 11,2 ringlust aastas.

Süstemaatiliselt vähenesid kooperatsiooni kauba transpordiga seoses olevad kulud. Need olid tunduvalt madalamad kui välismaa kooperatiivides. Nii näiteks võrdusid 1924/25. a. Berliini Tarbijate Ühingu kulud 21,35%-le käibest, Viini — 19,03%-le, Leeds'i (Inglismaal) — 16,45%-le. Samal aastal olid Nõukogude Liidu tööliste ja linnakooperatsiooni kulud ainult 11,7% käibest.

Kooperatiivkaubanduse käibekulude tase oli taastamisperioodil kaks korda madalam kui erakaubanduses.

5. Kooperatsiooni kultuur-massiline töö taastamisperioodil

Tarbijaskooperatsioon kujutab endast ühiskondlikku massiorganisatsiooni, mille loovad ja mille tööst võtavad osa töötajate laiad hulgad. See kooperatsiooni iseärasus väljendus sõjakommunismi aastail, mil ta kohuslikus korras teenindas kogu elanikkonda, pea-

miselt juhtivate organite valitavuses, viimaste aruandekohustuses teenindatava elanikkonna ees, elanikkonna kontrollis kooperatsiooni jaotuspunktide tegevuse üle.

Üleminek vabatahtlikule osavõtule uue majanduspoliitika tingimustes tõstis kooperatsiooni kui ühiskondliku massiorganisatsiooni tähtsust. Osanike materiaalsed panused (osamaksud), millega käisid kaasas teatud eelised kooperatiivide liikmetele, soodustasid koopereeritud elanikkonna isetegevuse ja aktiivsuse tõusu. Kooperatsioon esines organisatsioonina, mille kaudu võis iga töötaja, väiketalunik kaasa arvatud, praktiliselt osa võtta sotsialismi ülesehitamisest.

Taastamisperioodi lõpuks ühendas kooperatsioon 9,4 miljonit inimest, s. o. muutus silmapaistvaks vabatahtliku liikmeskonnaga massiorganisatsiooniks. Koopereerimise abinõud väljendusid sel perioodil peamiselt kampaaniates, eri agitatsiooni kuudes, millised määrati aruannete ja ümbervalimiste ajaks ja mis ei kandnud igapäevase töö iseloomu. Kõige suurem oli osanike juurdekasv linnades. Talurahvas ei küündinud kooperatsioonis kaugeltki kohani, mis vastas tema erikaalule kogu maa elanikkonna arvus. Nii moodustas 1. oktoobriks 1923. a. tööliste ja linna kooperatsiooni liikmete-osanike erikaal 53%, maakooperatsiooni oma — 47% osanike üldarvust; 1. oktoobriks 1925. a. vastavalt — 46,6% ja 53,4%.

Tööliste ja linna kooperatsiooni koosseisus olid enamuses töölised — ametiühingu liikmed. Maakooperatsiooni osanike sotsiaalne koosseis 1925. a. oli selline: keskmikke — 49,3%, kehvikuid — 44,2%, jõukaid — 6,4%, muid — 0,1%.

Alates 1924. a. kasutati kehvikute koopereerimise laiendamiseks ühe abinõuna erifondide loomist, millised eraldati ühingute ning liitude kasumitest ja olid määratud tagastatavaks laenuks kehviktalupoegadele pärast nende poolt ühingule osamaksude tasumist. Need fondid moodustasid 1924. a. ja 1925. a. umbes 7 miljonit rubla ja nende arvel koopereeriti kuni 700 000 kehvtalupoega.

Koopereerimist soodustas 1923. a. läbiviidud osanike materiaalse huvi äratamine hinnaalandite näol hindadest, mis 1925. a. asendati preemiaga kaupade ostult. 1925/26. a. anti selliseid preemiaid küla tarbijate kooperatiivide liinis — 10,7 miljonit rubla ehk 19% puhaskasumist ja linnakooperatsiooni liinis — 7,4 miljonit rubla ehk 17,8% kasumist.

Värvates miljoneid osanikke, õpetas kooperatsioon neile ühiskondlikke harjumusi ja kollektiivmajapidamise meetodeid. Seda eesmärki teenindasid liikmete-osanike üldkoosolekud, aruandlus-valimise kampaaniad, paljud kooperatiivi isetegevuse organid: kaupluse komisjonid, volinike koosoleku sektsioonid, kultuur-hariduslikud komisjonid, naistööliste ja talunaiste kooperatiivide delegaatide koosolekud.

Sama eesmärki soodustas ka instruktorite koosseisu laiendamine süsteemis ja kooperatiivkaadri ettevalmistamisele asumine. 1925/26. a. oli kooperatsiooni süsteemis 2 583 instruktorit. Organiseeriti Kõrgemad Kooperatiivkursused Leningradis, Moskva Koope-

ratiivtehnikum, Kesk-Aasia Kooperatiivkool, kursusi oblasti- ja rahvuslike liitude juures jne.

Kommunistliku partei juhtimisel viis tarbijaskooperatsioon läbi suure kultuur-haridusliku töö: organiseeriti punanurki (1925/26. a. oli neid 1 800), rändkinosid (1924/25. a. — 200), arendati intensiivset kooperatiivorganisatsioonide tegevust kirjastuse alal, aastas anti välja raamatuid 200—300 nimetust, tiraažiga kuni 2 miljonit eksemplari, anti välja kooperatiivi ajakirju ning ajalehti.

Eraldi peab märkima kooperatiivse raamatukaubanduse arendamist, mis rajati 1922. a. 1. oktoobriks 1925. a. arvestati 57 eri raamatukauplust linnades ja 922 raamatumüügipunkti maal; raamatukaubanduse aastakäive oli üle 5 miljoni rubla.

Kõik need abinõud soodustasid uute liikmete värbamist kooperatsiooni ja koopereeritud hulkade isetegevuse ja aktiivsuse tõusu.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) esines taastamisperioodil kooperatiivsüsteemi organisatsioonilis-kaubandusliku keskusena. Ta tegi suure töö uue majanduspoliitika algul rea kooperatiivorganisatsioonide töös ilmnenud eramajanduslike tendentside kõrvaldamisel, kooperatiivsüsteemi ühtsuse kõvendamisel ja allorganisatsioonide tegevuse plaanilise juhtimise tugevdamiseks.

Generaallepingute süsteemi rakendamine riikliku tööstusega, millega kaasnes transiidi arendamine, vähendas järk-järgult Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) kaubanduslikku tegevust, tugevdas kohalike liitude majanduslikku initsiatiivi ja soodustas Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu järkjärgulist muutumist hulgiostu keskusest süsteemi majanduslikuks ja organisatsiooniliseks juhtivaks keskuseks. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu vahetute kaubandusoperatsioonide vähenemine põhjustas tema erikaalu languse süsteemi üldkäibes 17,4%-lt 1924/25. a. 7,6%-le 1926/27. a.

XVII PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOON VÕITLUSE PERIOODIL MEIE MAA SOTSIALISTLIKU INDUSTRIALISEERIMISE EEST (aastad 1926—1929)

1. Meie maa sotsialistlik industrialiseerimine ja tarbijaskooperatsiooni ülesanded

Imperialistliku sõja ja kodusõja poolt purustatud tööstus ja põllumajandus taastati tänu nõukogude majandussüsteemi eelistele võrdlemisi lühikese ajaga. 1925/26. a. lähenesid nad sõjaeelsele tasemele. Hoolimata sellest edust oli meie maa ikka veel mahajäänud maa, agraarmaa. Põllumajandus andis kaks kolmandikku kogu toodangust, tööstus aga ainult ühe kolmandiku.[1]

Suure Lenini töö jätkaja Jossif Vissarionovitš Stalin asetas meie

[1] ÜK(b)Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 249.

maa töötajate ette peaülesandena võitluse riigi sotsialistliku industrialiseerimise eest.

«Muuta meie maa agraarmaast industriaalmaaks, kes on võimeline omal jõul vajalikke sisseseadeid tootma, selles ongi meie peajoone olemus ja põhialus,»[1] ütles J. V. Stalin.

Industrialiseerimine kindlustas meie maa majandusliku iseseisvuse, tema sõltumatuse kapitalistlikest maadest, kõvendas Nõukogude riigi kaitsevõimet ja lõi sotsialismi võiduks vajalikud tingimused.

Võitluses meie maa sotsialistliku industrialiseerimise eest ületasid partei ja Nõukogude valitsus tohutuid sisemisi ja rahvusvahelisi raskusi. Aastail 1926—1929 lahendati põhiliselt üks industrialiseerimise raskemaid ülesandeid — ressursside akumuleerimine rasketööstuse ülesehitamiseks. Rajati kogu rahvamajandust ümber varustada suutva rasketööstuse alused. Võeti vastu esimese viisaastaku plaan ja alustati selle teostamisega. Arendati uute tehaste, vabrikute, sovhooside määratut ehitustööd.

Industrialiseerimine kapitalistlikes tingimustes põhjustab töötajate ekspluateerimise kõvenemist, hulkade vaesumist, kusjuures rikkus kontsentreerub samal ajal kodanluse kätte. Nõukogude korra tingimustes viis industrialiseerimine mitte töötajate vaesumisele, vaid nende materiaalse seisukorra paranemisele. Sotsialistlik industrialiseerimine laiendas pidevalt siseturgu, suurendas selle mahtu ja lõi sellega kindla sisebaasi tööstuse arendamiseks.

Meie maa industrialiseerimine põhjustas linnade tunduvat kasvu ja tööliste ning teenistujate arvu suurenemist rahvamajanduses. Arusaadav, et sellega käis kaasas linna elanikkonna tarviduste tõus kaupade ja toiduainete alal.

Turu mahu laiendamisel etendas suurt osa ka töölisklassi materiaalse heaolu ja kultuurilise taseme pidev tõus rahvusliku tulu kasvu ja selle jaotuse alusel tööliste ja talupoegade huvides.

Siseturu laienemine ja tema mahu suurenemine toimus ühtlasi Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni poolt mõisniku orjusest vabastatud kesktalupoegade ja kehvikute tarbimise tõusu arvel, kellel avanes võimalus oma majapidamise tõstmiseks.

Turu mahu laienemine, seoses industrialiseerimisega, nõudis riikliku ja kooperatiivkaubanduse edaspidist laiendamist ja võitluse tugevdamist erakaubanduskapitaliga, kes püüdis ära kasutada nõudluse suurenemist toiduainete ja tööstuskaupade alal hindade tõstmiseks.

Nõukogude riigil, kes oli tol perioodil seotud meie maa industrialiseerimisega ja põllumajanduse kollektiviseerimise ettevalmistamisega, puudus võimalus paigutada tunduvaid vahendeid kaubakäibe sfääri. Erakapitali edaspidine väljatõrjumine kaubakäibest ja käibeala ühiskonnastamine aga oli tähtsaimaks ülesandeks. Neis tingimustes kujunes tarbijaskooperatsioon pealüliks kauba edasitoimetamise ahelas.

[1] J. V. Stalin, Teosed. 7. kd., Tallinn, 1949, lk. 340.

Koopereerides hulgaliselt linna- ja maaelanikkonda, tõrjus tarbijaskooperatsioon erakapitali välja kaubakäibe alalt nii linnas kui ka maal. Seega aitas ta teostada meie maa industrialiseerimist ja läbi viia ettevalmistusi põllumajanduse kollektiviseerimiseks.

Tõsiseks ülesandeks oli leivaküpsetuse ja ühiskondliku toitlustamise arendamine. Arendades linnades kooperatiivset leivaküpsetustööstust ning ühiskondlikku toitlustamist ja organiseerides tööstusning põllumajanduskaupade tootmist, parandas kooperatsioon kasvava linnaelanikkonna varustamist.

Üksiktalumajandite madal müügiks määratud kaupade tootmine põhjustas linnade kiire kasvu tingimustes 1928. a. kaardisüsteemi sisseseadmise elanikkonna varustamiseks.

Varustamise normeerimist ei põhjustanud kaupade ja toiduainete tootmise vähenemine, vaid nõudluse tohutu tõus, mis jõudis ette pakkumisest. Varustamise normeerimise abil püüdis Nõukogude riik kindlustada meie maa industrialiseerimise tempot, põllumajanduse mahajäämusele vaatamata.

Normeeritud varustamise tingimustes oli tarbijaskooperatsiooni ülesandeks kindlustada võimalikult paremini linnade elanikkonda ning tähtsamaid tööstuskeskusi eriti, ja luua eelised tootmise lööktööliste varustamisel. Ühtlasi tuli varustada talurahvast, kes tootis tööstusele põllumajanduslikku toorainet, leivaga ja tööstuskaupadega kindlate riiklike hindadega.

Meie maa sotsialistliku industrialiseerimise teostamine nõudis kaubaringluse kiirendamist, käibekulude vähendamist ja range kokkuhoiurežiimi läbiviimist. Kõik see pidi suurendama idustrialiseerimiseks vajalikku sotsialistlikku akumulatsiooni.

Kui tarbijaskooperatsioon teenindas vaadeldava perioodi lõpul kaubalist koostööd linna ja maa vahel, siis toimus see uue tootmiskoostöö kuju tekkimise tingimustes, mil kerkis põllumajanduse rekonstrueerimise ülesanne ja ühenduses sellega ülesanne rahuldada talumajapidamise tootmisvajadusi traktorite, masinate, väetise järgi jne. Tootmiskoostöö kujunes edaspidi põhiliseks koostöö vormiks linna ja maa vahel.

Antud etapil oli selle teostamise tähtsaimaks vahendiks hulgalise kontraheerimise rakendamine ja riiklike masina-traktorijaamade võrgu arendamine. Kaubaline koostöö täiendas tootmiskoostööd.

Kommunistliku partei tähtsaimaiks otsusteks kooperatsiooni küsimuses olid sel perioodil XIV parteikongressi (18.—31. detsembrini 1925. a.) otsus Keskkomitee aruande kohta, ÜK(b)P KK 1926. a. aprillipleenumi otsus «Majanduslikust seisukorrast ja majanduspoliitikast», XV parteikonverentsi (26. oktoobrist — 3. novembrini 1926. a.) otsus «Riigi majanduslikust seisukorrast ja partei ülesannetest», ÜK(b)P KK 1927. a. veebruaripleenumi otsus «Väljamis- ja jaehindade alandamisest», ÜK(b)P Keskkomitee ja Keskkontrollkomisjoni 1927. a. oktoobrikuu ühendatud pleenumi otsus «Direktiivid rahvamajanduse viie aasta plaani koostamiseks» ja XV

parteikongressi otsus «Direktiividest rahvamajanduse viie aasta plaani koostamiseks».

Tähendatud otsused püstitasid järgmisi ülesandeid: värvata kooperatsiooni ülesehitamisele talurahva laiad hulgad; kindlustada kooperatiivses töös kehvikute ja keskmike huvid; võidelda kulaklike elementide katsete vastu kooperatsiooni ärakasutamiseks; laiendada kooperatiivkäivet erakapitali osa vähendamise arvel; teostada kooperatiivkaubanduse käibekulude ranget vähendamist ja otsustavat võitlust jaehindade alandamiseks; kindlustada elanikkonna panuste ja hoiuste juurdevoolu kooperatiivsüsteemi; kiirendada ringlust lülilisuse vähendamise ja kaubaliiklusteede õgvendamise alusel; organiseerida tarbijate nõudluse hoolikat arvestust ja selle nõudluse plaanilist täitmist esialgsete avalduste süsteemi kaudu; laiendada vana ja luua uus, tehniliselt parem kaubanduse baas (uute magasinide, kaupluste, ladude, külmutushoonete jne. ehitamine).

Partei märkis, et «Miljoneid töötajate hulkasid oma ridadesse värvanud ja laia turu vallutanud kooperatsiooni organisatsioonilisel ja finantsilisel kõvendamisel on eriline tähtsus nimelt seepärast, et kooperatsioon on m i t t e a i n u l t kõige ratsionaalsemaks käibeorganisatsiooniks, vaid ühtlasi selliseks käibeorganisatsiooniks, mis organiseerib mitmemiljonilisi hulki, värbab neid sotsialistliku ülesehitustöö praktilisele tööle ja toetub oma tegevuses nende toetusele.» [1]

Partei juhiste kohaselt pidi kooperatsiooni tegevusvälja laiendamine toimuma kahes liinis: esmajärjekorras — erakaubanduse edaspidise väljatõrjumise arvel ja teiseks — riikliku kaubanduse asendamise teel neis rajoones ja määral, kuivõrd kooperatsioon on suuteline oma finantsiliste ja organisatsiooniliste võimaluste poolest riiklikku kaubandust asendama, ilma et kallineks kaupade liiklus tarbijani. Seejuures oli kohuslikuks tingimuseks, et vabanenud riikliku kaubanduse asemele turul ei asuks erakaubandus.

Nende ülesannete täitmiseks oli vaja parandada kooperatiivorganisatsioonide tööd, tõsta kooperatsiooni osatähtsust meie maa rahvamajanduslikus elus ja autoriteeti töötajate hulkades, kindlustada tema organite valitavust ja kõvendada nende vastutust osanike ees. Partei XV konverents märkis, et «Kooperatsioon, olles vallutanud (1926. a. — J. K.) üle 40% jaekäibest (koos riikliku jaekaubandusega aga üle 60%), peab tegelikult tõendama vahetule tarbijale — töölisele ja talupojale — oma eeliseid erakapitalistliku kaubanduse ees kui odavam, ökonoomsem ja tarbijate laiade hulkade huvidele enam vastavam organisatsioon. Seepärast ulatuvad kooperatsiooni kaubanduse kvaliteedi tõstmise küsimused väljapoole majanduslike ülesannete kitsaid piire ja omandavad suure poliitilise tähtsuse.» [2]

---

[1] ÜK(b)P resolutsioonides ja otsustes, II osa, 6. väljaanne, 1940, lk. 164 (v.k.).
[2] Sealsamas, lk. 133 (v. k.).

1928. a. kutsuti kokku I Üleliiduline tarbijaskooperatsiooni kongress.

Alates 1918. a. selle ajani olid tarbijaskooperatsiooni kõrgemaks organiks vabariiklike, oblasti- ja krailiitude volinike koosolekud. Allorganisatsioonide esindajad ei olnud esindatud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) volinike koosolekutel. Kooperatiivse ühiskonna elavnemine, vajadus kõvendada kooperatsiooni keskorganite vahetuid sidemeid osanikega, nõudis osanike ja allorganisatsioonide laialdasemat ja aktiivsemat osavõttu kooperatsiooni üldtegevuse määramisel.

I Üleliidulisel kongressil olid esikohal majanduslikud küsimused: kooperatsiooni ja riikliku tööstuse vastastikused suhted, uusehituste tööliste varustamise parandamine, põllumajandussaaduste varumise tugevdamine, tootmistegevuse arendamine ja elanikkonna kõige laialdasema koopereerimise teostamine.

2. Elanikkonna koopereerimine ja organisatsioonilised küsimused

Forsseeritud koopereerimine meie maa industrialiseerimise perioodil toimus osanike materiaalse huvi äratamise ja organisatsioonilis-kultuuriliste abinõude süsteemi teostamise põhimõtte alusel.

Osanike ainelise huvi äratamine oma tarbijate ühingu töö vastu väljendus põhiliselt kahel kujul: osanike eelistatud varustamine defitsiitsete kaupadega ja preemiate eraldamine kasumitest kooperatsioonist ostetud kaupadelt.

Osanike eelistatud varustamist defitsiitsete kaupadega aga piirati alates 1928. a. Nii pidid tarbijate ühingud vastavalt kaubanduse rahvakomissari 21. detsembri 1927. a. määrusele müüma defitsiitseid kaupu mitte ainult tarbijaskooperatsiooni osanikele, vaid samuti ka põllumajandus-, masinaühistute, krediit- ja teiste kooperatiivorganisatsioonide liikmetele.

Edaspidi laiendati eelised defitsiitsete kaupade saamiseks varumiste stimuleerimise huvides leivavilja andjatele, olenemata sellest, kas nad on tarbijate ühingute liikmed või mitte.

Osanike premeerimine mõninga protsendi puhaskasumist eraldamise teel kaupade ostudelt levis aastatel 1926—1928.

Edaspidi sattus sel kujul osanike preemiate väljaandmise majanduslik otstarbekohasus vastuollu asjaoluga, et kooperatsioon muutus järjest rohkem kogu linna- ja maaelanikkonda teenindavaks, kaupa edasitoimetavaks süsteemiks. Seoses sellega hakkas tarbijaskooperatsioon järjest suuremal määral üle minema eraldamiste suurendamisele kasumist kultuur-olustikulisse fondi, vaadates viimasele kui osanike materiaalse huvi äratamise peavahendile.

Otsustava tähtsusega olid koopereerimisel organisatsioonilis-kultuurilised abinõud. Tarbijaskooperatsioon arendas partei ja nõukogude organite abiga laialdast agitatsiooni-propaganda tööd. Koopereerimise läbiviimiseks lülitati kooperatiivi aktiiv. Praktikas

juurdus koopereerimise ja osamaksude kogumise plaanide määramine kooperatiivorganisatsioonidele.

Erilist tähelepanu pööratí küla kehvikute koopereerimisele. Vähekindlustatud isikutele osamaksude tasumise abistamise erifondide (kehvikute fondide) abil, millised aastail 1926—1927 moodustasid 10—12 miljonit rubla, ainult 1926/27. a. ja 1927/28. a. jooksul koopereeriti üle 2,5 miljoni kehviku.

Töötajate laialdast koopereerimist soodustas diferentseeritud osamaksude kehtestamine 1928. a., s. o. erineva suurusega osamaksu määramine mitmesugustele osanike rühmadele, olenevalt nende tulu suurusest.

Tarbijaskooperatsioon pööras suurt tähelepanu naiste ja noorsoo värbamisele kooperatiivide liikmeks. Kuna need elanikkonna rühmad kujutavad endast tavaliselt perekonna teisi, kolmandaid liikmeid, siis kehtestati nende kooperatiivi astumise soodustamiseks alandatud osamaksu sissemaks. Seoses naiste kooperatsiooni värbamise raskustega Idas, kus usundilised eelarvamused takistasid naiste osavõttu ühiskondlikust elust, kasutati erimeetodit — naiste erikaupluste organiseerimist. Esimesena loodi selliseid kauplusi Usbeki vabariigis.

Tarvituselevõetud abinõude tulemusena saavutati tunduvaid edusamme elanikkonna koopereerimisel. See nähtub järgnevaist andmeist:

	Osanike arv (tuhandetes)	
	1. oktoobriks 1926. a.[1]	1. jaanuariks 1930. a.[2]
Tööliste-linnavõrgus, kaasa arvatud transpordi tarbijate ühingud	5 146,0	13 881,1
Maavõrgus	7 260,0	23 925,0
Süsteemis kokku . . .	12 406,0	37 806,1

Perioodil 1. oktoobrist 1926. a. kuni 1. jaanuarini 1930. a. kasvas liikmete-osanike arv tööliste-linnavõrgus 2,7 korda ja maavõrgus — 3,3 korda. Kui 1. oktoobriks 1926. a. linna- ja tööliste tarbijate ühingud teenindasid 43,4% kogu linnaelanikkonnast, siis kahe aasta pärast, 1. oktoobriks 1928. a., tõusis teenindatava elanikkonna protsent 68,1-le. 1. oktoobriks 1926. a. moodustas osanike protsent talumajandite arvust 29,5, 1. oktoobriks 1928. a. tõusis see aga 54,2-le.

Eriti laienes ametiühingutesse koondunud tööliste koopereerimine.

Koopereerimist üksikute ametiühingute järgi (% %-des liidu liikmete üldarvust) näitavad järgmised andmed:

[1] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 6.

[2] «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 17.

	1. oktoobriks 1926. a.	1. oktoobriks 1928. a.
Mäetöölised	69,2	78,2
Metallitöölised	68,8	84,1
Tekstiilitöölised	62,1	85,6
Keemiatöölised	70,6	81,7
Toiduainete-tööstuse töölised	61,0	71,8

Ametiühingute liikmete laialdaseks koopereerimiseks osutasid suurt abi ametiühingud.

Võrreldes elanikkonna koopereerimise astet NSV Liidu rajoonide järgi, peab märkima rahvusvabariikide mahajäämust. Nii moodustas keskmine koopereeritud linnaelanikkonna protsent NSV Liidu linnade üldrahvastikust aruandlusandmeil 1. oktoobriks 1928. a. 68,1%. Samal ajal oli koopereeritud linnaelanikkonna protsent Turkmeeni NSV-s 35,1%, Usbeki NSV-s — 35,7%, Taga-Kaukaasia Föderatsioonis — 66,6%, Ukraina NSV-s — 64,2%. Mahajäämus ilmnes ka maaelanikkonna koopereerimisel. Neis vabariiges oli rohkem kehvikuid ja peale selle tõkestasid kooperatiividesse astumist usundilised ja spetsiifilised olustikulised momendid (eriti Kesk-Aasia vabariikides naiste suhtes). Seoses sellega hakkas tarbijaskooperatsioon pöörama neile rajoonidele erilist tähelepanu, suurendades muuseas neis vabariikides kehvikute koopereerimise fonde Vene NFSV kooperatiivorganisatsioonide arvel.

Tarbijate ühingute arvu liikumine vaadeldaval perioodil nähtub järgnevast tabelist:

Kuupäev	Tööliste-linnavõrk	Maa-ühingud	Transpordi tarbijate ühingud	Kokku
1. oktoobriks 1926. a.[1]	1 451	27 142	38	28 631
1. „ 1927. a.[1]	1 412	27 156	41	28 609
1. „ 1928. a.[1]	1 426	26 311	44	27 781
1. jaanuariks 1929. a.[2]	1 360	25 757	43	27 160
1. „ 1930. a.[2]	1 114	22 325	43	23 482

Tööliste, linna ja maa tarbijate ühingute võrk vähenes, mis oli seotud 1928. a. lõpul ja 1929. a. teostatud ühingute suurendamisega. Kaupluste arv süsteemis kasvas pidevalt, nagu see nähtub allpooltoodud andmeist:

[1] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 14.

[2] «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 17.

Kaupluste arvu liikumine süsteemis

	Tööliste-linnavõrk	Maavõrk	Transpordi tarbijate-ühingud	Kokku
1. oktoobriks 1926. a.[1] . .	15 385	45 294	2 021	62 700
1. „ 1927. a.[1] . .	19 654	51 541	2 310	73 505
1. „ 1928. a.[1] . .	26 113	59 287	2 983	88 383
1. jaanuariks 1929. a.[2] . .	31 512	62 656	—	94 168
1. „ 1930. a.[2] . .	39 922	79 417	—	119 339

Ühe ühingu kohta tuli seisuga 1. oktoobriks 1926. a. keskmiselt: tööliste-linnavõrgus — 10,6 kauplust, maavõrgus — 1,7, transpordi tarbijate ühingutes — 52,2, kogu süsteemis — 2,2; 1. oktoobriks 1928. a. vastavalt: 18,3 — 2,2 — 67,8 — 3,2. 1. jaanuariks 1929. a. oli keskmine kaupluste arv ühe organisatsiooni kohta linnas 22,4, maal — 2,4.

Maavõrgu ülesehitamisel võeti peasuund paljukaupluselise küla tarbijate ühingule (seljpo'le), mis kindlustas paremaid majandusliku töö näitajaid (suurema käibe, suurema töökoormuse ühe teenistuja kohta). Ühe kauplusega küla tarbijate ühingud jäid püsima neis maakohtades, kus paljukaupluseline ülesehitus oli raskendatud geograafiliste ja muude tingimuste tõttu.

Kooperatsioonisüsteemi organisatsiooniline struktuur kujunes sel perioodil järgmiseks: küla tarbijate ühing — rajooniliit — ringkonnaliit (rahvuslik liit) — vabariiklik (krai-, oblasti-) liit — Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz).

Tuleb märkida vabariiklike, krai- ja oblastiliitude püüet istutada oma osakonnad ringkondadesse, selle asemel et kõigiti kaasa aidata ringkonnaliitude kõvendamisele. See põhjustas ringkonnaliitude arvu vähenemise aastail 1927—1928 (näiteks 1. oktoobriks 1927. a. oli neid 206, 1. oktoobriks 1928. a. aga — 189), kuna vabariiklike, krai- ja oblastiliitude osakondade arv samal ajal kasvas 72-lt 90-le. Partei ja valitsus aitasid Tarbijate Kooperatiivide Keskliidul (Tsentrosojuzil) parandada vabariiklike, krai- ja oblastiliitude vale liini ja kõvendada ringkonnaliite.

Võitluse perioodil meie maa sotsialistliku industrialiseerimise eest jätkus sisekooperatiivse planeerimise kõvenemine. Seda soodustas Nõukogude riigi planeeriva ja reguleeriva osa tugevnemine turul, seoses sotsialismi edusammudega tööstuses ja põllumajanduses.

Sisekooperatiivse planeerimise kõvenemine kajastus Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) osatähtsuse kasvus süs-

[1] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 15.

[2] «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 31. Transpordi tarbijate ühingute kauplused on alates 1929. a. arvatud tööliste-linna üldvõrku. Kooperatiivstatistika arvestas kuni 1929. a. kaupluste arvu hulka magasine kui ka müügipunkte ja müügitelke. 1. jaanuariks 1930. a. oli võrgu koosseisus 17 300 müügipunkti ja müügitelki.

teemi majandusliku tegevuse planeerimisel ja reguleerimisel ning sisekooperatiivse distsipliini kõvenemises.

Suurt osa sel alal etendasid majandusliku tegevuse põhinäitajate kontrollarvud, mida Tarbijate Kooperatiivide Keskliit hakkas määrama perifeeriale. Esmakordselt koostati kontrollarvud 1926/27. majandusaasta kohta. Kontrollarvude näitajate ring laienes pidevalt, lähenedes kaasaegse plaani näitajate süsteemile.

1928. a. koostas Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) 1928/29.—1932/33. viie aasta perspektiivplaani. Viie aasta plaanis oli ette nähtud ülesandeid kaubakäibe, kaubandusvõrgu rekonstrueerimise ja ratsionaliseerimise, kooperatiivtööstuse arendamise, koopereerimise ja sotsiaalse-kultuurilise ülesehitamise ning finantsnäitajate alal. Selle plaani määrisid aga kahjurid oma mustade kätega. Plaan ei võtnud arvesse meie maa tootlike jõudude kasvu nõukogude korra eeliste, sotsialistlike majandusvormide eduka arenemise alusel, ja seepärast olid selle ülesanded madalad. Juba viisaastaku keskel olid plaaniülesanded ületatud.

3. Kooperatsiooni kaubanduslik tegevus

Aastail 1926—1929 tõusis tarbijaskooperatsiooni käive pidevalt. Sotsialistliku tööstuse kiire kasv, talumajapidamise tõus, tööliste ja talupoegade tulude suurenemine lõid eeldused jaekäibe suurenemiseks. Tarbijaskooperatsiooni jaekäibe dünaamika võrdlus riigi kogu jaekäibe dünaamikaga nähtub järgmistest andmetest (miljonites rublades vastavate aastate hindades)[1]:

Aastad	Kogu jaemüügi kaubakäive	Sellest			
		Riiklik kaubandus	Kooperatiivkaubandus		Erakaubandus
			Kokku	Sellest tarbijaskooperatsiooni kaubandus	
1926/27	13 717,1	1 816,6	6 836,6	5 434,0	5 063,5
%%-des	100,0	13,3	49,8	39,6	36,9
1928. a.	15 156,6	2 408 8	9 341,2	7 536,6	3 406,6
%%-des	100,0	15,9	61,6	49,7	22,5
1929. a.	16 867,1	3 197,7	11 396,0	9 910,0	2 273,4
%%-des	100,0	18,9	67,6	58,8	13,5

Jaemüügi kaubakäibe üldise kasvu juures, alates 1926/27. a. kuni 1929. a. peaaegu 1,2 korda, kasvas tarbijaskooperatsiooni käive üle 1,8 korra. Tema erikaal riigi jaekäibes kasvas 39,6 %-lt 1926/27. a 58,8%-le 1929. a. Riikliku kaubanduse erikaal jaekaubanduses kasvas samal ajal 13,3%-lt 1926/27. a. 18,9%-le 1929. a. Erakaubanduse erikaal aga langes 36,9%-lt 1926/27. a. 13,5%-le 1929. a. Era-

[1] «СССР в цифрах», NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsus, 1935, lk. 218—219.

kapitali väljatõrjumine kaubakäibest ja tema asendamine jaemüügi kaubakäibes toimus nagu majanduse taastamise aastailgi peamiselt tarbijaskooperatsiooni kaudu, kes tegelikult muutus peamiseks kaupa edasitoimetavaks aparaadiks.

Kuidas arenes tarbijaskooperatsiooni jaemüügi kaubakäive eraldi linnas ja maal, nähtub järgnevast tabelist: [1]

Aastad	Linn		Maa	
	Tarbijaskooperatsiooni jaemüügi kaubakäibe absoluutne summa (miljonites rublades vastavate aastate hindades)	Tarbijaskooperatsiooni erikaal linna käibes	Tarbijaskooperatsiooni jaemüügi kaubakäibe absoluutne summa (miljonites rublades vastavate aastate hindades)	Tarbijaskooperatsiooni erikaal maa käibes
1926/27	3 246,8	33,8	2 187,2	53,3
1928	4 629,1	44,1	2 907,5	62,4
1929	5 984,0	52,0	3 926,0	73,1

Tarbijaskooperatsioon haaras maa kaubakäivet tunduvalt rohkem kui linna kaubakäivet. Kui tarbijaskooperatsiooni erikaal linna käibes moodustas 1929. a. 52%, oli see maa käibes 73,1%. 1929. a. moodustas riiklik kaubandus linna jaekäibest 22%, erakaubandus — 15,8%, teiste kooperatiivsüsteemide kaubandus — 10,2%; maal vastavalt 12,4%, 8,4% ja 6,1%. Tarbijaskooperatsioon laiendas aastast aastasse elanikkonna ostufondide haaramist.

Selle perioodi eelarvete uurimine näitab, et töölised ostsid NSV Liidus tarbijaskooperatsioonist keskmiselt (protsentuaalselt kõigi nende poolt riiklikult, kooperatiiv- ja erakaubanduselt ostetud kaupade maksumusele):

1926. a. novembrikuus 52,5%
1927. a. „ . . . . . 59,2%.

1927. a. ostsid töölised tarbijaskooperatsioonist (protsentuaalselt nende poolt ostetud toiduainete üldmaksumusest): leiba — 83,7%, tangu — 77,1%, liha — 59,8%, kala — 69,8%, suhkrut — 93,9%, soola — 92,2%.

Kooperatsiooni osatähtsus tööliste eelarvest valmisriiete, jalatsite ja riidekaupade osas oli 1927. a. 57,9% nende kulude üldsummast loetletud kaupadele.

Toodud andmed näitavad tarbijaskooperatsiooni suurt osatähtsust tööliste varustamisel võitluse perioodil meie maa industrialiseerimise eest.

Puudulikult varustas tarbijaskooperatsioon linnaelanikkonda ja töölisi piimaga ja juurviljaga. Töölised kulutasid piima ostuks kooperatsioonilt ainult 10,2% ja juurviljale — 29,9% oma kulutuste summast tähendatud toiduainete ostuks.

[1] «СССР в цифрах», NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsus, 1935, lk. 220—223.

Tarbijaskooperatsiooni tähtsus talurahva varustamisel tähtsamate tööstuskaupadega nähtub järgnevaist andmetest (protsentuaalselt talupoegade ostudele):

	1926/27. a.	1927/28. a.
Riidekaubad	70,1	75,4
Suhkur	49,9	79,3
Sool	40,1	77,2
Metallesemed	33,2	41,3
Petrooleum	45,1	57,9

Määratu tähtsusega oli tarbijaskooperatsiooni poolt teostatav erakaubanduskapitali väljatõrjumine jaemüügi kaubakäibest. Esiteks sulges ta need kanalid ning praod, millesse valgus osa meie maa kiireks sotsialistlikuks industrialiseerimiseks äärmiselt vajalikku sotsialistlikku akumulatsiooni. Teiseks soodustas see linna ja maa töötajate ainelise heaolu tõusu, kuna töötajad vabanesid ülekuludest, ostes kaupu ning saadusi kooperatsioonilt odavamate hindadega kui erakaupmeestelt. Kõrvutades era- ja kooperatiivjaekaubanduse hindade indekseid industrialiseerimise perioodil, nähtub, et erajaekaubanduse hinnad olid palju kallimad kooperatiivkaubanduse hindadest. Erajaekaubanduse hindade indeks oli protsentuaalselt kooperatiivjaekaubanduse hindadele, mis on võetud 100, järgmine:

1. oktoobriks 1927. a. — põllumajandussaaduste alal 123,8
tööstuskaupade alal 124,8
1. oktoobriks 1928. a. — põllumajandussaaduste alal 167,7
tööstuskaupade alal 131,7
1. maiks 1929. a. — põllumajandussaaduste alal 226,2
tööstuskaupade alal 144,9

Sellele tuleb juurde lisada, et tarbijaskooperatsioon alandas süstemaatiliselt hindu. Ta võttis aktiivselt osa 1927. a. Nõukogude valitsuse poolt organiseeritud kampaaniast hindade alandamiseks ja täitis valitsuse direktiivi tööstuskaupade hindade alandamise kohta 10% 1927. a., võrreldes 1. juuli 1926. a. hindade tasemega. See nähtub andmeist kooperatiivhindade alandamise kohta — Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) indeksite järgi 1. oktoobriks 1927. a. protsentuaalselt 1. juuli 1926. a. indeksitele.

	Rajooniliitude osas	Linna tööliste kooperatiivide osas	Küla tarbijate ühingute osas
Üldindeks alanes . . .	9,7	10,1	11,3
Sellest: tööstuskaupade grupis	9,9	11,6	11,0
põllumajandussaaduste grupis	8,1	6,8	11,5

Hindu alandati ka edaspidi. Kui NSV Liidu linna ja tööliskooperatiivide jaehindade üldindeksi 32 kauba kohta 1. oktoobriks

1927. a. võtta 100,0, siis võrdus see 1. oktoobriks 1928. a. — 99,9-le. NSV Liidu maa tarbijate ühingute jaehindade indeks (andmete alusel 27 kauba kohta) oli 1. oktoobriks 1927. a. 100,0, 1. oktoobriks 1928. a. aga — 99,63.

Erakapitali väljatõrjumine kaubakäibest majandusliku võistluse alusel tõendas, et nii linna kui ka maaelanikkond veendus kollektiivse, ühiskondliku varustamise mooduse eelistes, võrreldes erakaubandusega.

Partei XV kongressil (2.—19. detsembrini 1927. a.) märkis J. V. Stalin, et küsimus «kes — keda» on kaubanduse alal põhiliselt juba otsustatud sotsialismi kasuks ja et see küsimus kandub kaubanduse alalt üle kodutööonduse ja põllumajanduse tootmise alale, kus erakapitalil oli teatud erikaal ja kust teda tuli süstemaatiliselt välja juurida. Partei XIII kongressi poolt asetatud ülesanne sidemete sisseseadmisest sotsialistliku tööstuse ja väikekaubalise talumajapidamise vahel riikliku ja kooperatiivkaubakäibe kaudu oli põhiliselt lahendatud. See oli suure tähtsusega talurahva järgneval koopereerimisel tootmise alal.

Võitluse aastail sotsialistliku industrialiseerimise eest kasvab tarbijaskooperatsiooni erikaal riigi hulgikäibes. See nähtub järgnevaist andmeist: [1]

Kaubandussüsteemide erikaal riigi hulgikäibes
(% %-des)

Aastad	Riiklikud organisatsioonid	Kooperatsioon		Erakapital
		tervikuna	sellest tarbijaskooperatsioon	
1926/27.	46,9	49,8	27,4	3,3
1927/28.	41,6	57,1	29,3	1,3
1928/29.	38,9	60,2	31,7	0,9

Tarbijaskooperatsiooni hulgioperatsioonide laienemine oli seotud tööstusega generaallepingute sõlmimise süsteemi laialdase arenemisega.

Alltoodud andmed iseloomustavad generaallepingute süsteemi arenemist:

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) generaallepingud riikliku tööstusega

	Lepingute summa miljonites rublades
1926/27. a.	1 049,1
1927/28. a.	1 948,9
1928/29. a.	2 900,5

[1] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 26. 1928/29. a. andmed on antud kontrollarvude järgi.

Generaallepingute süsteemi laiendati ühtlasi tarbijaskooperatsiooni kaubanduslikele vahekordadele riiklike varumisorganisatsioonidega, põllumajandus- ja kodukäsitöö-tööndusskooperatsiooniga.

Tarbijaskooperatsiooni ja riikliku tööstuse vahelise generaallepingute praktikaga käis kaasas eeltellimiste sisseseadmine, mis kõvendas kooperatsiooni mõju tööstusele selle kohaldamisel tarbija nõudmistele.

Üleminek eeltellimiste süsteemile võeti esmakordselt tarvitusele 1928. a. tekstiilkaupade alal, hiljem aga, pärast heakskiitmist Töö ja Kaitse Nõukogu poolt, laiendati eeltellimisi ka teistele kaupadele.

Vaadeldavasse perioodi puutuvad andmed tõendavad, et näiteks 1928. a. suurendas riiklik silikaaditööstus tarbijaskooperatsiooni poolt esitatud nõudmise alusel turufondi poolt nõutava fajansi toodangut 50%-le portselan-fajansi üldkogusest, samal ajal kui fajansi erikaal 1925/26. majandusaastal oli vaid 32%, 1926/27. a. aga — 33% kogu selle tööstusharu toodangust.

Koos generaallepingute süsteemi arenemisega ning kõvenemisega ja seoses sellega Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) kui kooperatiivsüsteemi plaani-organisatsioonilise keskuse tähtsuse tõusuga laienes generaallepingute osaliste (s. o. generaallepingust koos Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduga vahetult osavõtvate suurte kooperatiivorganisatsioonide) ring:

	Generaallepingute osaliste arv		
	1925/26. a.	1926/27. a.	1927/28. a.
Genearallepingutes:			
Tekstiilsündikaadiga puuvillaste riiete kohta	19	19	21
Nahasündikaadiga	13	13	18
Suhkrutrustiga	8	21	23
Silikaadi Müügikeskusega	8	9	21

Generaallepingute süsteemi laienemine ja generaallepingute osaliste arvu suurenemine põhjustas riiklike organisatsioonide hulgivõrgu mõningat vähenemist ja soodustas ühelt poolt tarbijaskooperatsiooni hulgikäibe kõvenemist ja teiselt poolt — transiidi arenemist.

Tarbijaskooperatsiooni poolt riiklikult tööstuselt generaallepingutega saadud kaupade liiklustee muudatus nähtub järgnevaist andmeist:

Riiklikult tööstuselt kaupade saamise moodused
(%%-des saadud üldkogusele)

Aastad	Vabrikutest ehk tehastest	Sündikaatide, trustide keskbaasidest	Trusti sündikaadi kohalikust osakonnast
1926/27. a.	40,3	42,2	17,5
1927/28. a.	55,0	39.1	5,9
1928/29. a.	65,3	30,8	3,9

Toodud andmed näitavad kaupade saamise tunduvat kasvu kooperatiivsüsteemi poolt vahetult vabrikutest ehk tehastest ja suurt kaupade saamise protsenti sündikaatide ja trustide keskbaasidest.

Sellega käis omakorda kaasas kaubahulga suurenemine, mis hiljem läbis ainult ühte ja kahte tarbijaskooperatsiooni laolüli. Nii läbis 1926/27. a. ainult üht kooperatiivsüsteemi lüli 18,2% vahetult vabrikuist ehk tehastest saadud kaubakogusest, 1928/29. a. — 32%; kaht lüli läbis 1926/27. a. 21,2% vabrikuist ehk tehastest saadud kauba kogusest, 1928/29. a. aga — 32,5%.

Need muudatused kaubaliikluses olid positiivse tähendusega tööstuskaupade ringluse kiirendamise ja käibekulude taseme alandamise seisukohalt.

Tarbijaskooperatsiooni sidemed kodukäsitöö tööndusko operatsiooniga kõvenesid ja laienesid. 1927/28. a. sai tarbijaskooperatsioon kodukäsitöö tööndusko operatsioonilt kaupu 75 miljoni rubla suuruses summas, 1928/29. a. aga — 177 miljoni rubla eest ja 1929/30. a. — 400 miljoni rubla eest.[1] Seejuures astus tarbijaskooperatsioon järjest tihedamalt vahetusse kontakti artellidega, kodukäsitöö tööndusko operatsiooni rajooni- ja rajoonidevaheliste liitudega.

Keskmine kaupade ringluskiirus tarbijaskooperatsiooni süsteemis võitluse perioodil meie maa sotsialistliku industrialiseerimise eest oli järgmine:

Ühe ringluse kestus päevades:

1926/27. a.	61,9
1927/28. a.	59,3
1929. a.	51,7

Tarbijaskooperatsiooni käibekulud jae- ja hulgikaubanduse alal olid: 1925/26. a. — 21,1%, 1926/27. a. — 18,6% ja 1927/28. a. — 18,2% jaekäibest.

4. Kooperatiivne ühiskondlik toitlustamine

Uute miljoniliste hulkade, selle seas naiste värbamine sotsialistlikku tootmisse, muutis järsult töölisperekonna elutingimusi ja püstitas uue edasilükkamatu ülesandena ühiskondliku toitlustamise intensiivse arendamise.

Revolutsioonieelsel Venemaal polnud tegelikult ühiskondlikku toitlustamist, mille aluseks on teatavasti söökla.

Taastamisperioodil oli ühiskondlik toitlustamine nõrgalt arenenud. 1926/27. a. koosnes ühiskondlik toitlustamine 40 000 ettevõttest, millest 27 700 olid eraettevõtted, mis enamikus olid toidubaarid, kohvikud ja teemajad. Ühiskonnastatud sektori 12 300 ettevõttest kuulusid 5 200 riiklikele organisatsioonidele ja 7 100 kooperatiivorganisatsioonidele (rõhuvas osas — tööndusko operatsioonile ja

[1] «Потребительская кооперация СССР между I и II кооперативными съездами», Tsentrosojuzi väljaanne, 1939, lk. 68.

invaliidide kooperatsioonile).[1] Tarbijaskooperatsioonil oli 1 158 sööklat linnades ja 134 maal.[2] Kõik need olid väikesed, mehhaniseerimata sööklad. Tarbijaskooperatsiooni ühiskondliku toitlustamise käive oli 1926/27. a. 73,1 miljonit rubla või umbes 14% kogu riigi ühiskondliku toitlustamise käibest.

Alates 1927/28. a. asus tarbijaskooperatsioon hargnenud ühiskondliku toitlustamise võrgu loomisele. Kooperatiivse ühiskondliku toitlustamise võimas arenemine aga toimub järgmisel perioodil, s. o. aastail 1930—1934.

1. jaanuariks 1929. a. oli tarbijaskooperatsiooni linna sööklate võrgul 1 500 üksust, sellest kolm vabrik-kööki. Andmed maavõrgu kohta puuduvad. Kooperatiivse ühiskondliku toitlustamise käive oli 1929. a. linnas 316 miljonit rubla, maal — 75 miljonit rubla, kokku aga — 391 miljonit rubla, s. o. ületas 1926/27. a. käibe 5,3 korda.[3]

5. Tarbijaskooperatsioon põllumajandussaaduste varumisel

Võitluse perioodil meie maa sotsialistliku industrialiseerimise eest võttis tarbijaskooperatsioon aktiivselt osa riikliku varumisplaani täitmisest, teostas aga ka oma, nõndanimetatud varumisi väljaspool plaani.

Ettekujutust tarbijaskooperatsiooni varumistegevusest võivad anda järgmised andmed.

Teraviljakultuuride ja õliseemneliste plaanilised varumised ja varumised väljaspool plaani moodustasid 1926/27. a. — 3 941 000 tonni, 1927/28. a. — 4 507 700 tonni, 1928/29. a. — 3 542 900 tonni.[4] Sellest moodustasid teravilja kultuuride ja õliseemneliste plaanilised varumised 1926/27. a. 2 614 000 tonni, 1927/28. a. — 4 009 200 tonni ja 1928/29. a. — 2 955 400 tonni.

Tööliskooperatsiooni erikaal teraviljakultuuride ja õliseemneliste plaaniliste varumiste ja varumiste alal väljaspool plaani NSV Liidus oli 1926/27. a. — 39,2%, 1927/28. a. — 39,4%, 1928/29. a. — 37,4%. Samade kultuuride plaaniliste varumiste alal oli tarbijaskooperatsiooni erikaal tähendatud aastail vastavalt 22,7%, 35% ja 33,9%.

Põllumajanduse turustuskooperatsioonil oli selle perioodi esimestel aastatel võrdlemisi väike erikaal ja ta arendas varumisi tunduval määral alles perioodi lõpuks. Tema erikaal teraviljakultuuride

---

[1] «СССР в цифрах», NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsus, 1935, lk. 228.

[2] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1927, lk. 210. Andmed seisuga 1. aprilliks 1926. a.

[3] «Потребительская кооперация в 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 139.

[4] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 58, tabel 43.

ja õliseemneliste plaanilise varumise alal oli 1926/27. a. — 14,2%, 1927/28. a. — 26,9% ja 1928/29. a. — 38,6%.

Tarbijaskooperatsiooni süsteemis arvestati 1. oktoobriks 1927. a. 7 752 ja 1. oktoobriks 1928. a. — 15 734 kogumispunkti. Tarbijaskooperatsiooni kaubanduslikud ja käibekulud leivavilja varumisel olid 1927/28. a. 55,04 kopikat ühe tsentneri kohta, kuna põllumajanduse turustuskooperatsiooni kulud olid 55,16 kopikat, riiklikel varujatel aga — 61,09 kopikat.

Peale leivavilja varumiste teostas tarbijaskooperatsioon muude toiduainete laialdasi plaanilisi varumisi ja varumisi väljaspool plaani — nagu siseturu jaoks nii ka ekspordiks.

Kooperatsiooni munavarumised 1926/27. majandusaastal moodustasid 3 238 vagunit ehk 29,2% riiklikest varumistest, 1927/28. a. aga — 3 636 vagunit ehk 32,4% riiklikest varumistest.

Võid varuti 1926/27. a. 8 560 tonni, 1927/28. a. — 7 670 tonni. Tarbijaskooperatsiooni varumised moodustasid üle 10% kõigist riiklikest varumistest.

Tarbijaskooperatsiooni erikaal liha riiklike varumiste ja varumiste alal väljaspool plaani oli 1927/28. a. — 19,7% ja 1928/29. a. — 19,8%.

Toiduainete kõrval teostas tarbijaskooperatsioon karusnahkade, lina, toornahkade ja muu tooraine varumisi riiklikule tööstusele, oma tootmisele ja ekspordiks.

Tarbijaskooperatsiooni erikaal lina riikliku varumise alal oli 1926/27. a. — 21,4%, 1927/28. a. — 17.4%.

Tarbijaskooperatsiooni erikaal karusnahkade varumisel võrdus 1926/27. a. — 13%, 1927/28. a. — 14,4%, 1929. a. — 15,8% kogu varumisest riigis.

Tarbijaskooperatsiooni varumiste üldmaht vaadeldaval perioodil võrdus 300—350 miljoni rubla suurusele summale aastas, — teiste sõnadega moodustas umbes ühe viiendiku talurahva poolt väljapoole küla turule müüdavaist põllumajandussaadustest.[1] Nagu neist andmeist nähtub, oli tarbijaskooperatsioon võitluse perioodil sotsialistliku industrialiseerimise eest nagu taastamisperioodilgi suureks turustusorganisatsiooniks talurahvale.

Valitsus, püüdes välja tõrjuda erakapitali põllumajandussaaduste turult ja koopereerida talurahvast nende poolt toodetava toodangu turustamise alal, stimuleeris kõigiti tarbijaskooperatsiooni varumistegevust. Kooperatsiooni varumistegevuse edukat arenemist soodustas asjaolu, et ta omas hargnenud võrgu. Tegutsedes ühel ajal kaubanduse ja varumise alal, oli tarbijaskooperatsioonil võimalus siduda kaupadega varustamist varumistegevusega. Müües tarbijate ühingule põllumajandussaadusi ja toorainet, ostis talupoeg sealt talle vajalikke tööstuskaupu.

Vaadeldava perioodi esimestel aastatel (1926 ja 1927) toimusid

---

[1] «Отчетный доклад Правления XLI собранию уполномоченных Центросоюза», Tsentrosojuzi väljaanne, 1928, lk. 55.

varumised ühekordsete kommertsostude kujul, mida tehniliste kultuuride alal koordineeriti kontraheerimisega.

Alates 1928/29. a. kujuneb aastane, hiljem aga mitmeaastane kontraheerimine teravilja-, tehniliste kultuuride ja loomakasvatussaaduste varumise põhiliseks meetodiks. Nõukogulik kontraheerimine kujutas endast, võrreldes kommertsostudega, suurt sammu edasi põllumajandussaaduste turu vallutamisel, võitluses erakaubanduskapitali ja individuaal-talumajapidamise lülitamisel vahetu riikliku mõjutamise orbiiti. Võttes aktiivselt osa kontraheerimise läbiviimisest, aitas tarbijaskooperatsioon Nõukogude riigil plaaniliselt juhtida talumajanduse arendamist, tõsta selle majandi kaubalisust, tihedamalt siduda väikekaubalist tootmist sotsialistliku tööstusega ja pöörata talurahvast kolhoositeele.

Organiseerides varumisi kontraheerimise meetodil, avaldas tarbijaskooperatsioon otsest mõju mõningate põllumajanduse harude arenemisele. Nii hakkas tarbijaskooperatsiooni vahetul osavõtul arenema riisikultuur Kaug-Idas. Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) võttis samuti suurel määral osa aktsiaseltsi «Tšai-Gruzija» loomisest, mille eesmärgiks oli teeistanduste arendamine Nõukogude Liidus. Kesk-Aasia ja Musta mere kallastel võttis tarbijaskooperatsioon esimesena NSV Liidus tarvitusele puuviljade ja viljade tehniliselt eesrindliku kuivatamise.

6. Tarbijaskooperatsiooni tööstustegevus

Meie maa industrialiseerimise ajajärgul arendas tarbijaskooperatsioon intensiivselt laiatarbekaupade tootmist. Seega abistas ta Nõukogude riiki, kergendades talle võimalust keskendada oma jõupingutusi suurtööstuse, eriti rasketööstuse ja masinaehituse tööstuse arendamisele.

Uue majanduspoliitika algul oli tarbijaskooperatsioon sunnitud kaupade, kütteaine, tooraine äärmise puuduse tõttu tegelema kõige mitmekesisemais tööstusharudes, kaasa arvatud metallitöötlemine, puidutöötlemine, keemia- ja isegi mäetööstus (kivisöekaevandused).

Tarbijaskooperatsiooni tööstustegevuse arenemise iseloomustavaks jooneks aastatel 1926—1929 on, et ta loobub tööstusharudest, mis nõuavad suuri kapitaalmahutusi ning kus tootmisprotsess on keeruline, ja siirdub lihtsa tootmise, mitte suuri kulutusi nõudvatele tööstusharudele, tööstusharudele, mis on vahetult seotud tarbeesemete väljalaskmisega. Tarbijaskooperatsiooni tegevuse peaobjektideks sel perioodil kujunevad jahu-, tangu-, kala-, tee-, kohvi-, või-, seebikeetmise, kondiitritööstuse harud, vorsti ja konservide tootmine.

Tarbijaskooperatsiooni tsensusliku tööstuse arenemist võib näha järgnevaist andmeist: [1]

[1] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 94 ja 102 (leivaküpsetus välja arvatud).

Aastad	Ettevõtete arv	Tööliste arv (tuhandetes)	Kogutoodang (miljonites rublades väljamishindades)
1925/26	322	27,0	231,1
1927/28	372	28,2	363,4

Kõige suurem arv ettevõtteid 1927/28. a. oli sellistes tööstusharudes, nagu jahu-tangu- — 151, tee-kohvi-siguri-, vorsti- ja makaroni- — 80, kala- — 40, kondiitri- — 31 ja polügraafia- — 15.

Tarbijaskooperatsiooni tsensusliku tööstuse erikaal kogu NSV Liidu tööstuse kogutoodangus 1926/27. a. oli: [1]

jahu-tangutööstusharus	11,31%
kondiitritööstusharus	24,51%
õlletööstusharus	15,0 %
mahorkatööstusharus	4,80%
rasva-õli-, seebikeetmise ja parfümeeriatööstusharudes	10,43%
õmblustööstusharus	2,17%
polügraafiatööstusharus	2,53%
nahkjalatsite tööstusharus	5,01%
muude toidu- ja maitseainete tööstusharus	67,56%

Kõigis tööstusharudes kokku (leivaküpsetus ja kalatööstus välja arvatud) moodustas erikaal 3,35%.

Peab märkima, et suurema osa tsensuslikke ettevõtteid sai kooperatsioon rendiõiguse alusel Nõukogude riigilt. Nii ehitas kooperatsioon aastail 1925/26—1927/28 ainult kaks tsensuslikku ettevõtet, samal ajal sai aga rendiõiguse alusel riigilt 40 ettevõtet.

Eraldi andmete puudumine väike- (mittetsensusliku) tööstuse kohta ei võimalda nende arenemise jälgimist üksikute aastate järgi. 1926/27. a. oli kooperatiivsüsteemis 6 089 mittetsensuslikku ettevõtet kogutoodanguga 108,3 miljonit rubla väljamishindades (ilma leivaküpsetuseta). Kõige suurem oli mittetsensuslike ettevõtete arv sellistes tööstusharudes, nagu jahu- ja kondiitritööstus, vorsti ja muude toiduainete tootmine. [2]

Eraldi peab märkima tarbijaskooperatsiooni tegevust leivaküpsetuse alal, mis võitluse perioodi lõpul sotsialistliku industrialiseerimise eest eraldatakse üldisest tööstusest iseseisvaks tarbijaskooperatsiooni töö haruks. 1926/27. a. arvestati süsteemis 145 tsensuslikku leivaküpsetusettevõtet, kogutoodanguga 112 miljonit rubla. Mittetsensuslike pagaritööstusettevõtete arv oli 1 780, kogutoodanguga 129 miljonit rubla. 1927/28. a. arvestati juba 270 tsensuslikku ettevõtet, tööliste arvuga 17 900 inimest ja kogutoodanguga 189,2 miljonit rubla. [3] Väikesi (mittetsensuslikke) pagaritööstusettevõtteid

[1] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 99, tabel 79.

[2] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1927, lk. 82, tabel 31.

[3] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 92 ja 102.

oli samal aastal 1 820, mille kogutoodang moodustas 144,3 miljonit rubla.[1] Kooperatiivse leivaküpsetuse edaspidine kasv toimus järgnevail aastail.

7. Tarbijaskooperatsioon NSV Liidu väliskaubanduses

Tarbijaskoperatsiooni väliskaubandus väheneb vaadeldaval perioodil, võrreldes eelmise perioodiga. Selle põhjused on järgmised. Toimub põllumajandusliku turustuskooperatsiooni intensiivne arenemine, kes suurendab oma osa põllumajandussaaduste üldekspordis. Seoses laiatarbekaupade tootmise kasvuga riigis väheneb nende import, milles tarbijaskooperatsioon etendas suurt osa. Samal ajal nõuab meie maa industrialiseerimine intensiivsemat tootmisvahendite (esmajärjekorras — masinate ja treipinkide) sissevedu. Sellele peab juurde lisama, et Nõukogude valitsus püüdis kõvendada riiklike organisatsioonide osa väliskaubanduses (ekspordi ja impordi alal), mis kindlustas paremaid manööverdamise võimalusi maailmaturul.

Peamisteks kaupadeks, mida tarbijaskooperatsioon välja vedas, olid kiudained, karusnahad, munad, tapetud linnud, kalasaadused. Tarbijaskooperatsiooni erikaal üleliidulises ekspordis oli 1926/27. a. — 7,5%, 1927/28. a. — 4,7%.

Välismaalt vedas tarbijaskooperatsioon sisse eeskätt selliseid kaupu, nagu tee, riis, heeringad ja peale selle laiatarbekaupu. Tarbijaskooperatsiooni impordi erikaal üleliidulisest impordist oli 1926/27. a. — 5,6%, 1927/28. a. — 6,0%.[2]

Tarbijaskooperatsiooni väliskaubanduse keskpunktideks olid: Londoni esindus (Inglismaal), Berliini esindus (Saksamaal) ja Šanghai esindus (Hiinas), kellele langes umbes 78% süsteemi väliskaubanduse üldkäibest.

NSV Liidu tarbijaskooperatsioon teostas oma väliskaubanduse operatsioone nagu eelmistel perioodidelgi eeskätt rajataguse kooperatsiooni kaudu.

8. Tarbijaskooperatsiooni kultuur-massiline töö

Nagu eeltoodust nähtub, abistas tarbijaskooperatsioon aktiivselt parteid ja valitsust võitluses meie maa sotsialistliku industrialiseerimise teostamise eest. Arendades kaubakäivet, soodustas ta turu mahu laiendamist kiirelt areneva sotsialistliku tööstuse jaoks. Välja tõrjudes erakapitali kaubandusest, soodustas kooperatsioon ühiskondlike käibekulude vähendamist, aitas kaasa sotsialistliku akumu-

[1] Andmed on orienteeruvad ja võetud tarbijaskooperatsiooni 1927/28—1931/32 viie aasta plaani projektist (Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu arhiiv).

[2] «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 216—217, tabelid 169, 170, 171.

latsiooni kasvule, hindade alandamisele ja töötajate materiaalse elutaseme tõusule. Ta abistas Nõukogude riigil rahuldada tugevalt kasvanud linnaelanikkonna tarvidusi toidukaupade ja tööstuskaupade alal.

Laiendades kaubakäivet linna ja maa vahel, abistas kooperatsioon töölisklassi ja talurahva liidu edaspidist kõvendamist. Võttes osa põllumajandussaaduste kontraheerimisest, soodustas ta talurahva juhtimist koopereerimisele tootmise alal.

Mobiliseerides elanikkonna ressursse kaubakäibe organiseerimiseks, võimaldas ta Nõukogude riigile suurendada kapitaalmahutusi suurtööstusesse.

Aastatel 1926—1929 laiendas tarbijaskooperatsioon liikmete-osanike kooperatiivorganisatsioonidesse aktiivseks tööks värbamise vorme. Sel eesmärgil kasutati ära: revisjonikomisjone kui osanikest kontrollorganeid; volinike koosolekuid ja sektsioone, mis hõlmasid kooperatsiooni töö üksikuid külgi — kaubandust, varumist, organisatsioonilist jt.; kaupluse komisjone, kes kontrollisid ja abistasid üksikute ettevõtete — magasinide, sööklate tööd; kooperatiivkomisjone vabrikuis ning tehastes ja kooperatiivorganisaatorite instituute asutustes, mis sidusid osanikke-töölisi ja teenistujaid kooperatiiviga; naisdelegaatide koosolekuid, kooperatsiooni noorteringe jne. Kõigist neist organisatsioonidest võttis osa umbes 2,5 miljonit inimest.

Iga-aastased aruandlus-valimise kampaaniad ja rahvusvahelise ühistegevuspäeva pühitsemine toimusid liikmete-osanike väga suure aktiivsuse juures.

Kultuur-hariduslik töö oli laialt arendatud.

Kultuur-massilist tööd tehti tarbijate ühingute juures asuvate töölisklubide, lugemistubade ja punanurkade kaudu, kus moodustati kooperatiivringid, peeti loenguid ning ettekandeid.

Tarbijaskooperatsioon laiendas tunduvalt oma raamatukaubanduse võrku. 1926. a. oli tal maal 3 651 raamatumüügi punkti, 1927. a. — 4 196, 1928. a. — 5 950, 1929. a. — 9 058. Linnas oli kooperatsioonil 1929. a. 150 spetsiaalset raamatukauplust ja magasini.

Tarbijaskooperatsiooni perioodiliste väljaannete tiraaž moodustas 1926. a. — 4 miljonit eksemplari, 1928. a. — 9,3 miljonit eksemplari.

Tarbijaskooperatsioon pühendas suurt tähelepanu küla kinofitseerimisele ja radiofitseerimisele. 1927/28. a. oli tal 680 rändkino ja 40 statsionaarset kinoseadeldist, 1928/29. a. vastavalt — 1 756 ja 105, 1929/30. a. aga — 4 070 ja 369. Küla kinofitseerimisele ja radiofitseerimisele kulutas tarbijaskooperatsiooni süsteem üksnes 1928/29. a. 1,77 miljonit rubla.

Partei ja valitsus aitasid puhastada kooperatsiooniaparaati vaenulikest elementidest ja kõvendada kooperatiivorganisatsioonide bolševistlikku juhtimist. Eriti suurt tähelepanu pöörati maa tarbijate ühingute juhtivate organite valitava kaadri kõvendamisele seoses kulaklike elementide katsetega allutada kooperatiivorganisatsioone oma mõjule.

Taastamisajajärgul asus tarbijaskooperatsioon nõukogude kooperaatorite kaadri intensiivsemale ettevalmistamisele. Kooperatiivtegevuse mahu laiendamine võitluse aastail sotsialistliku industrialiseerimise eest kui ka Šahtõ rajooni mäetööstuse kahjurite protsessi õppetunnid, menševike-interventide kahjurite pesa paljastamine ja likvideerimine Tarbijate Kooperatiivide Keskliidus (Tsentrosojuzis) 1928. a., võitlus kontrrevolutsioonilise trotskismiga ja parempoolsete restauraatoritega tõstsid eriti teravalt esile nõukogude kooperaatorite kaadri küsimuse. Seoses sellega arendab tarbijaskooperatsioon partei ja valitsuse juhtimisel veel laialdasemalt õppeasutuste ja kursuste võrku. Selle aja jooksul loodi tema poolt 4 kõrgemat õppeasutust, 24 tehnikumi ja kõvendati kaadri ettevalmistamist ja täiendamist kursuste võrgu kaudu.

Kooperatiivühiskonna arenemine, hulkade aktiivsuse ja isetegevuse tõus, laialdane kultuur-hariduslik töö, abinõud nõukogude kooperaatorite kaadri loomisel soodustasid tarbijaskooperatsiooni majanduslike ülesannete lahendamist.

9. Tarbijaskooperatsiooni finantsiline seisukord

Tarbijaskooperatsiooni süsteemi finantsilist seisukorda iseloomustavad järgmised näitajad (koondbilansside järgi, miljonites roubades):[1]

Kuupäevad	Bilansi summa (sisekooperatiivsed arveldused välja arvatud)	Aktiva		Passiva		
				omavahendid		laenud
		püsivvahendid	käibevahendid	kokku	sellest käibes	
1. okt. 1926. a.	1 320,6	170,7	1 149,9	456,0	285,3	864,6
1. okt. 1927. a.	1 577,6	211,2	1 356,4	532,6	321,4	1 045,0
1. okt. 1928. a.	2 114,6	295,0	1 819,6	804,0	508,9	1 310,6
1. okt. 1929. a.	3 015,7	522,8	2 492,9	1 283,0	760,2	1 732,7

Nagu neist andmeist nähtub, kasvasid süsteemi omavahendid 456 miljonilt rublalt 1. oktoobriks 1926. a. 1 283 miljonile rublale 1. oktoobriks 1929. a., s. o. 34,5%-lt 42,5%-le bilansi summast. Omavahendid käibes kasvasid selle aja jooksul 285,3 miljonilt rublalt 760,2 miljonile rublale. Nende erikaal tõusis — protsentuaal-

[1] Andmed 1. oktoobriks 1926., 1927. ja 1928. aastate kohta on võetud teosest «Потребительская кооперация СССР — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1929, lk. 104—105. Andmed 1. oktoobriks 1929. a. — teosest «Финансы государственной и кооперативной внутренней торговли за 10 лет», Statistika Teadusliku Uurimise Keskinstituut ЦНИИСТ, 1936, tabel 18 ühes vajalike parandustega bilansi grupeerimisel.

selt bilansi üldsummale — 24,8-lt 1. oktoobriks 1926. a. 25,2-le 1. oktoobriks 1929. a.

Käibevahendid kasvasid absoluutsummas 1 149,9 miljonilt rublalt 2 492,9 miljonile rublale ja vähenesid suhteliselt bilansi summale 87,1%-lt 1. oktoobriks 1926. a. 82,6%-le 1. oktoobriks 1929. a. Püsivvahendid (varad, osamaksud ja aktsiad, eraldatud vahendid) kasvasid 170,7 miljonilt rublalt 522,8 miljonile rublale või erikaalu järgi 12,9%-lt 17,4%-le. Püsivvahendite võrdlemisi järsk kasv 1928/29. a. oli seotud sel ajal alanud tunduvate vahendite paigutamisega tööstusse ning põllumajandusse ja eriti kooperatiiv-leivaküpsetusse ning ühiskondlikku toitlustamisse.

Tarbijaskooperatsiooni vahendite kasv toimus käsumite ja osamaksude kogumise arvel. 1925/26. a. oli ta kasum 147,8 miljonit rubla, 1926/27. a. — 84,2 miljonit rubla, 1927/28. a. — 179,8 miljonit rubla ja 1928/29. a. — 250 miljonit rubla. Kasumi vähenemine 1926/27. a. oli seotud tööstuskaupade hindade alandamise kampaaniaga. Paljud kooperatiivorganisatsioonid ei osanud selle kampaania ajal oma aparaati kiirelt ümber korraldada ja vähendada käibekulusid, mille tõttu hindade alandamine toimus kasumi vähenemise arvel. Peale selle kulutati osa akumulatsioonist kaubatagavarade allahindamise katteks.

Võitluse ajajärgul meie maa industrialiseerimise eest pööras kooperatsioon suurt tähelepanu elanikkonna ressursside mobiliseerimisele osamaksude, avansside ja sissemaksude näol. Süsteemi osamaksu fond kasvas järgmiselt: 1925/26. a. moodustas see 49,1 miljonit rubla, 1926/27. a. — 76,2, 1927/28. a. — 179,2 ja 1928/29. a. — 362,0 miljonit rubla.

Keskmine osamaksu sissemaks ühe osaniku kohta tõusis linnakooperatsioonis (Tööliste Keskkooperatiiv ja linna tarbijate ühingud) 4 rublalt 20 kopikalt 1. oktoobriks 1926. a. 9 rublale 46 kopikale 1. oktoobriks 1928. a. ja maavõrgus vastavalt 3 rublalt 11 kopikalt 6 rublale 67 kopikale.

Elanikkonna vahendite mobiliseerimine sissemaksude ja avansside liinis kaupade ostmiseks andis iga aasta 20—30 miljonit rubla. 1. oktoobriks 1929. a. moodustas sissemaksude summa kogu kooperatsiooni süsteemis 50,8 miljonit rubla.

Laenud moodustasid 1. oktoobriks 1926. a. 864,6 miljonit rubla, 1. oktoobriks 1929. a. — 1 732,7 miljonit rubla. Põhilise osa laenudest moodustasid Riigipanga krediidid. Riikliku tööstuse kaubalised krediidid generaallepingute järgi moodustasid: 1926/27. a. — 11,8 miljonit rubla (aasta keskmine summa), 1927/28. a. — 197,8 miljonit rubla ja 1928/29. a. — 275,3 miljonit rubla.

Süsteemi paranenud finantsiline seisukord võimaldas tarbijaskooperatsioonil võtta aktiivselt osa meie maa industrialiseerimise finantseerimisest. Aastail 1926—1929 paigutas tarbijaskooperatsioon industrialiseerimise läbiviimisega seotud riiglaenudesse umbes 300 miljonit rubla.

TARBIJASKOOPERATSIOON VÕITLUSE AJAJÄRGUL PÕLLUMAJANDUSE KOLLEKTIVISEERIMISE EEST

(aastad 1930—1934)

1. Põllumajanduse kollektiviseerimine ja ülesanded kaubanduse alal

Juba 1927. a. lõpuks selgusid sotsialistliku industrialiseerimise edusammud. Tööstuse erikaal rahvamajanduse kogutoodangus tõusis 33%-lt 1925. a. 42%-le 1927. a.[1] Eriti kiiresti kasvas tööstuse sotsialistlik sektor: selle kogutoodang 1926/27. a. moodustas 11,9 miljardit rubla, 1929/30. a. aga — 24,7 miljardit rubla, s. o. kasvas üle kahe korra (206,2%). Samal ajal langes eramajandusliku, kapitalistliku sektori kogutoodang 4 miljardilt rublalt 1926/27. a. 3,3 miljardile rublale 1929/30. a. ehk 19,1%-le.[2]

Teistsugust pilti pakkus põllumajandus. Kuigi põllumajandus kogutoodangult oli ületanud sõjaeelse taseme, moodustas selle peamise haru — teraviljamajanduse kaubaline osa 1927. a. lõpuks ainult 37% sõjaeelsest tasemest.[3] Põllumajandus jäi palju maha tööstuse kiirest arenemisest, ja eriti suur oli mahajäämus teravilja osas. Riigis andsid end tunda raskused leivaga varustamisel.

Nende raskuste põhjused peitusid madala kaubalisusega väike- (kehvikute ja keskmikkude) talumajapidamistes, mis olid peamisteks leiva hoidjaiks. See killustatud ja pidevalt killustuv väikemajand ei suutnud rakendada kõige uuemat põllumajandustehnikat ja polnud arusaadavalt suuteline kindlustama industrialiseeritavat riiki toiduainetega ja toorainega. Väljapääs seisukorrast peitus ülerninekus väikekaubaliselt majandilt sotsialistlikule, kollektiivsele suurmajandile. Ettekandes partei XV kongressil (1927. a. detsembris) püstitas Jossif Vissarionovitš Stalin põllumajanduse kollektiviseerimise igakülgse arendamise ülesande. Ta märkis, et väikeseid ja pisitalumajapidamisi tuleb «järk-järgult, kuid järjekindlalt, mitte surve abil, vaid eeskujunäitamise ja veenmise abil ühendada suurmajanditeks ühise, ühistegeliku, kollektiivse maaharimise alusel, kus kasutatakse põllutöömasinaid ja traktoreid, kus kasutatakse põllunduse intensiivsuse tõstmiseks teaduslikke meetodeid»[4].

Aastail 1929—1930 arenes massiline kollektiivmajandite-organiseerimine talurahva poolt. See oli partei ja valitsuse kogu eelkäiva töö tagajärg. Riikliku tööstuse arenemine sotsialistliku industrialiseerimise alusel kindlustas traktorite ja masinate hulgalist tootmist põllumajandusele. Nõukogude võimu otsustav võitlus kulaklusega

---

[1] ÜK(b)Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 258.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 12. kd., Tallinn, 1952, lk. 260, 261.
[3] ÜK(b)Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 259.
[4] J. V. Stalin, Teosed, 10. kd., Tallinn, 1950, lk. 296

leivaviljavarumise kampaaniate ajal aastail 1928 ja 1929 hävitas lõplikult selle mõju maal. Tarbijaskooperatsioon ja põllumajanduslik turustuskooperatsioon õpetasid järk-järgult talupoega majandama kollektiivsete meetoditega. Esimeste tootmise kollektiivmajandite — põllumajanduslike artellide ja kommuunide — kogemused tõendasid ühistegeliku majandamise eeliseid, võrreldes üksikmajandamisega. Mehhaniseeritud suurpõllumajandite heaks eeskujuks olid sovhoosid. Kõik see valmistas ette üleminekut täielikuks kollektiviseerimiseks.

Talupoegade astumine kolhoosidesse tervete asundustena, rajoonidena ja ringkondadena — täielik kollektiviseerimine — tähendas kõigi maade üleminekut kolhoosidele. Kuivõrd osa maid oli kulakute käes, kihutasid talupojad kulakud minema maa juurest ja nõudsid nõukogude võimult kõigi kulakute käsutuses olnud tootmisvahendite konfiskeerimist kolhooside kasuks. Nõukogude võim, arvesse võttes asetleidnud klassijõudude edasinihkumist meie maa majanduses ja kolhoosi ning sovhoosi tootmise olemasolu, mis olid suutelised asendama kulaklikku tootmist, läks üle kulakluse piiramise poliitikalt, millest ta seniajani kinni pidas, kulakluse kui klassi likvideerimise poliitikale täieliku kollektiviseerimise alusel. Kulaklus eksproprieeriti. Kulakluse tootmisvahendid läksid üle ühinenud talupoegadele, kolhoosidele. Külas kinnitus sotsialistlik kolhoosimajanduse kord. Sisemaal hävitati viimased kapitalismi restaureerimise allikad.

1. maiks 1930. a. hõlmas kollektiviseerimine peamistes teravilja rajoonides 40—50% talumajanditest (2—3% asemel 1928. a. kevadel). Kolhooside külvipind moodustas 36 miljonit hektarit. 1934. a. lõpuks ühendasid kolhoosid juba umbes kolm neljandikku kõigist NSV Liidu talumajanditest ja umbes 90% kogu külvipinnast. 1934. aastal töötas põllumajanduses 281 000 traktorit ja 32 000 kombaini.[1]

Partei ja Nõukogude valitsus, teostades põllumajanduse kollektiviseerimist, jätkasid samal ajal kõrvale kaldumata meie maa sotsialistlikku industrialiseerimist. Luues ja kõvendades rasketööstust ja eriti masinaehituse tööstust, seadsid partei ja valitsus ülesandeks kõigi rahvamajandusharude rekonstrueerimise uue, kaasaegse tehnika alusel.

1932. a. täideti enne tähtaega esimene stalinlik viisaastak. 1933. aastal algas teise viisaastaku programmi teostamine.

Sotsialismi võidu alusel tööstuses, talurahva ülemineku tõttu sotsialistlikule kollektiivmajapidamisele ja kulakluse kui klassi likvideerimise tõttu toimusid suured muudatused kõigis rahvamajandussfäärides, selle seas ka kaubanduses.

Uue majanduspoliitika esimesel perioodil puudus arenenud sotsialistlik tööstus ja sovhooside ning kolhooside süsteem. Kaubanduse arendamise baasiks oli seepärast sotsialistlike tööstus- ja põllumajandusettevõtete kõrval väikekaubaline ja kapitalistlik toot-

[1] ÜK(b)Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 282, 288.

mine linnas ja maal. Esimese viisaastaku täitmise tulemusena kujunes kaubanduse arendamise peamiseks baasiks arenenud riiklik tööstus ja kolhooside ning sovhooside süsteem.

Kulakluse kui klassi likvideerimine täieliku kollektiviseerimise alusel, kolhoosikorra kõvenemine, erakapitali väljatõrjumine tööstusest, kodutööndajate koondumine tööndusskooperatsiooni võtsid erakaubanduselt kaubalise baasi. 1932. a. alguseks oli erakapital täielikult kaubandusest välja tõrjutud. Neis tingimustes andis nõukogude võim 1932. a. seaduse erakapitalistliku kaubanduse keelamise kohta, abinõudest spekulatsiooni tõkestamiseks ja spekulantide karistamiseks. Seadus keelas magasinide ja kaupluste avamise erakaupmeeste poolt.

Riiklik, kooperatiiv- ja kolhoosikaubandus kujunesid riigi ühtse kaubandussüsteemi — nõukogude kaubanduse — vormideks.

Võitluse ajajärgul põllumajanduse kollektiviseerimise eest oli elanikkonna varustamine seotud tunduvate raskustega. Tööstus- ja toidukaupade nõudlus ületas nende pakkumise. Kergetööstus ja toiduainetetööstus alles hakkasid muutuma rahvamajanduse võimsateks, eesrindlikeks harudeks. Tekkivád kolhoosid elasid üle tugevnemise perioodi ja arusaadavalt ei suutnud lühikese aja jooksul suurendada toiduainete ja tooraine ressursse.

Selle tagajärjel jäi riigis püsima 1928. a. lõpul kehtestatud normeeritud varustamine (kaardisüsteem).

Võitluse ajajärgul põllumajanduse kollektiviseerimise eest abistati kaardisüsteemi organisatsiooniliselt kinniste kaubandusvormide loomise (kinniste tööliskooperatiivide, kinniste jaotuspunktide, ettevõtete juures asuvate töölisvarustuse osakondade) näol, mis kindlustasid kaubafondide sihitusekohast kasutamist.

Maaelanikkonna varustamine toimus kaupade müügi teel toiduainete ja tooraine andjatele.

2. Partei ja Nõukogude valitsuse seisukoht kooperatsiooni kohta aastail 1930—1934

Kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus andsid aastail 1930—1934 tarbijaskooperatsioonile rea tähtsamaid ülesandeid: erakapitali täielik väljatõrjumine kaubandusest; rahvamajanduse tähtsaimate jaoskondade tööliste ja teenistujate eeliskorras varustamise organiseerimine; kaasaaitamine põllumajanduse kollektiviseerimisele ja kolhooside organisatsioonilis-majanduslikule kõvendamisele; ühiskondliku toitlustamise ja leivaküpsetuse laialdane arendamine; tööstuskaupade ja toidukaupade täiendava tootmise organiseerimine.

Keskkomitee poliitilises aruandes ÜK(b)P XVI kongressile (27. juunil 1930. a.) kritiseeris J. V. Stalin teravalt tarbijaskooperatsiooni tegevust. Ta ütles: «Selgub, et hoolimata oma peaaegu monopoolsest seisundist kaubanduses eelistab kooperatsioon varus-

tada töölisi «tulutoovamate» kaupadega, mis annavad rohkem kasumit (pudukaubad jne.), ja hoidub varustamast neid vähem «tulutoovate», kuigi töölistele vajalikumate kaupadega (põllumajandussaadused). Sellepärast on töölised sunnitud umbes 25% oma põllumajandussaaduste tarvidustest rahuldama eraturul, makstes kõrgemat hinda. Sellest ma ei räägigi, et kooperatsiooni aparaat hoolitseb liiga palju bilansi eest, mistõttu ta väga visalt nõustub jaemüügihindade alandamisega, hoolimata juhtivate keskuste kategoorilistest direktiividest. Selgub, et kooperatsioon ei tegutse käesoleval juhul sotsialistliku sektorina, vaid nagu mingisugusest nepmani vaimust nakatatud omapärane sektor. Tekib küsimus, kellele on niisugust kooperatsiooni vaja ja mis kasu on töölistel tema monopolist, kui ta ei täida tööliste reaalpalga tõsise parandamise ülesandeid.» [1]

Nende Jossif Vissarionovitš Stalini juhiste alusel tegi XVI parteikongress ülesandeks «otsustavalt saavutada kooperatsiooni töö ümberkorraldamist, kooperatiivorganite kisendavate puuduste väljajuurimist, mis teravalt kajastuvad tööliste ainelisel heaolul, parandades tema aparaati ja välja ajades sellest bürokratismi, edutades töölisi ja nende perekonnaliikmeid kõigisse kooperatiivaparaadi lülidesse ja organiseerides kooperatsiooni töö ümber laia tööliste aktiivi» [2].

ÜK(b)P Keskkomitee ja Keskkontrollkomisjoni detsembrikuu (1930. a.) ühendatud pleenum, ära kuulates Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) aruande tarbijaskooperatsiooni töö kohta, märkis, et kooperatsioon pole end ümber korraldanud vastavalt rekonstrueerimise (meie maa sotsialistliku industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise) ajajärgu nõuetele.

Tarbijaskooperatsiooni tähtsaimaiks puudusteks olid, nagu märgiti pleenumi otsustes, «mingisuguse nepmani (äritsemise) vaimu» olemasolu tema töös, isevoolu, bürokratismi ja oportunismi elemendid praktikas, mis põhjustab kaupade lattu seismajäämist tingimustes, kus kaubad on defitsiitsed, aparaadi ummistumine võõraste ning vaenulike elementidega, nõrk töö ühiskondliku toitlustamise ala organiseerimisel ja korraldamisel, koopereerunud hulkade puudulik osavõtt kooperatiivorganisatsioonide tööst.

Detsembripleenum nõudis kooperatsiooni töö ümberkorraldamist esimeses järjekorras sotsialistliku ülesehitustöö tähtsaimate jaoskondade tingimusteta kindlustamise ja varustamise ala sidumise suunas tootmisplaanide täitmisega, tööviljakuse tõstmisega, töö organiseerimise sotsialistlike vormide (sotsialistlik võistlus, löögitöö, jne.) ergutamisega ja võitlusega tööjõu voolamise vastu.

Pleenum märkis aastail 1929—1930 loodud kinniste tööliskooperatiivide võrgu (KTK) ja vabrikute ning tehaste juures asuvate kinniste jaotuspunktide (KJ) kui saaduste klasside järgi normeeri-

[1] J. V. Stalin, Teosed, 12. kd., Tallinn, 1952, lk. 288.

[2] ÜK(b)P resolutsioonides ja otsustes, 6. väljaanne, II kd., 1940, lk. 434 (v. k.).

tud jagamise uue organisatsioonilise vormi suurt tähtsust ja osutas vajadusele nende töö parandamiseks. Samal ajal kohustas pleenum kooperatsiooni parandama kooperatsiooni üldiste magasinide tööd.

Maakaubanduse osas tegi pleenum tarbijaskooperatsioonile ülesandeks saavutada kaubanduse töö põhjalikku parandamist tiheda sideme sisseseadmise teel kooperatsiooni ja kolhooside ning sovhooside vahel. Kooperatsioon pidi kindlustama kolhoosnikute varustamist tööstuskaupadega eelistatud korras ja siduma kaubalise varustamise süsteemi põllumajanduse tootmisplaanide ning varumisplaanide täitmisega.

Elanikkonna suurenenud juurdevool linnadesse ja töölisasulatesse, töölisperekonna teiste ja kolmandate liikmete värbamine tööstusesse meie maa kasvava industrialiseerimise alusel nõudis linna ühiskondliku toitlustamise võrgu laialdast arendamist.

Pleenum pani kooperatsioonile ette arendada kooperatsiooni ühiskondlikku toitlustamist linnades ja koos sellega kindlustada linnalähedaste majandite kui ühe toiduainete täiendava ressursi allika organiseerimist.

Kooperatsioonile tehti ühtlasi ülesandeks tugevdada osamaksude akumulatsiooni ja kõvendada kooperatiivaparaadi kaadrit, edutades uusi töötajaid tööliste ja kolhoosnikute seast ja puhastades aparaadi vaenulikest ja võõrastest elementidest.

Pleenum nõudis, et kooperatsiooni ümberkorraldamine rekonstrueerimise ajajärgu tingimustes teostataks kooperatiivse demokraatia (kooperatiivorganite valitavus ja aruande kohustus osanike ees) kõvendamise ja kooperatiivorganite tiheda sideme alusel osanikega.

Partei järgnevad otsused täiendasid XVI parteikongressi ning ÜK(b)P Keskkomitee ja Keskkontrollkomisjoni detsembrikuu (1930. a.) ühendatud pleenumi juhiseid.

Sel perioodil omas erilist tähtsust võitlus parempoolsete restauraatorite vastu, kes kiskusid nõukogude kaubandust mittereguleeritava, stiihilise käibe poole, ja pahempoolitsevate katsete vastu asendada nõukogude kaubandust otsese saaduste vahetusega.

Nõukogude kaubanduse arendamise ülesanne sotsialismi perioodil ja tarbijaskooperatsiooni osavõtt sellest püstitati kogu teravusega 1931. a. maikuu NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu, ÜK(b)P Keskkomitee ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) üleskutses «Tarbijaskooperatsioonist». Üleskutses öeldakse: «... välja tõrjunud eraettevõtja ja võitnud monopoolse seisundi turul, hakkas tarbijaskooperatsioon alahindama isemajandamise põhimõtet ja nõukogude kaubanduse arendamise ülesannet, arvates ekslikult, et on juba valminud tingimused üleminekuks otsesele saaduste vahetusele. Seejuures unustas tarbijaskooperatsioon, et eraettevõtja ja erakaubanduse väljatõrjumine ei tähenda veel igasuguse kaubanduse kaotamist, et vastupidi, erakaubanduse väljatõrjumine eeldab nõukogude kaubanduse igakülgset arendamist

ja kooperatiivsete ning riiklike kaubandusorganisatsioonide võrgu arendamist kogu NSV Liidus»[1].

Samal ajal piiras NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu, ÜK(b)P Keskkomitee ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) maikuu üleskutse normeeritud saaduste ringi kõige defitsiitsematega. See soodustas kooperatsiooni tähelepanu pöördumist arendatud, avaliku nõukogude kaubanduse ettevalmistamisele. Maikuu üleskutse aitas ühtlasi parandada varustamise ala juhtimist, tegi ülesandeks kaubandusvõrgu spetsialiseerimise ja organiseerida kaubaliiklust vastavalt rekonstrueerimise ajajärgu tingimustele.

ÜK(b)P Keskkomitee oktoobripleenum (1931. a.) märkis otsuses «Nõukogude kaubanduse arendamisest ja tööliste varustamise parandamisest» edaspidised abinõud normeeritud varustamise parandamiseks ja ettevalmistamiseks üleminekuks kaardisüsteemilt arendatud nõukogude kaubandusele. Suurt tähtsust omas pleenumi otsus uute magasinide, ladude, külmutushoonete, leivatehaste, leivaküpsetustööstuste, veskite ja kruubiveskite ehitamise programmi kohta.

Partei XVII konverents (1932. a.) tegi «Direktiivides rahvamajanduse arendamise teise viie aasta plaani koostamiseks» kaubanduse alal peaülesandeks ette valmistada kaardisüsteemi kaotamist ja selle asendamist arendatud nõukogude kaubandusega. Konverents nõudis kaubandusvõrgu laiendamist ja selle tehnilist rekonstrueerimist.

28. septembrist kuni 2. oktoobrini 1932. a. toimunud ÜK(b)P Keskkomitee järjekordne pleenum osutas resolutsioonis «Nõukogude kaubanduse arendamisest» uuesti vajadusele jätkata linna ja maa kaubandusvõrgu arendamist, kõvendada tsentraliseeritud ja detsentraliseeritud varumist ja üle minna kaupade normeeritud jaotuse meetodilt arendatud kaubandusele.

Aruandekõnes partei XVII kongressil (1934. a.) ÜK(b)P KK tööst märkis J. V. Stalin, et tööstuse ja põllumajanduse põhimiste harude võimsa tõusu vööndis on kõige aktuaalsemaks ülesandeks nõukogude kaubanduse arendamine.

Nii juhtisid kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus iga päev tarbijaskooperatsiooni ja aitasid tal ümber korraldada oma tööd vastavalt riigi rahvamajanduse sotsialistliku rekonstrueerimise tingimustele.

3. Kooperatiivvaparaadi kontroll 1929/30. a. NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni II kongress

Meie maa industrialiseerimine ja põllumajanduse kollektiviseerimine toimusid kõige vihasemas klassivõitluses. Kapitalistlikud elemendid ja nende agentuur püüdsid kõigi abinõudega nurja ajada

[1] NSV Liidu RKN-i, ÜK(b)P Keskkomitee ja Tsentrosojuzi 12. mai 1931. a. üleskutse «Tarbijaskooperatsioonist» (v. k.).

rahvamajanduse sotsialistlikku rekonstrueerimist. Need elemendid püüdsid tungida riigi- ja majandusaparaati, mis neil tihti õnnestus osa töötajate puuduliku revolutsioonilise valvsuse tõttu.

Kooperatsioon oli nagu teisedki rahvamajanduse jaoskonnad kõige vihasema klassivõitluse areeniks. Vaenulikud elemendid püüdsid tungida tema aparaati ja kaevuda sellesse, et võidelda sotsialistliku ülesehitustöö vastu.

Vaatamata partei ja Nõukogude valitsuse korduvaile juhistele puhastada kooperatiivaparaat võõrastest ja vaenulikest elementidest, oli kooperatsiooni aparaat tugevasti risustunud. See mõjus negatiivselt kogu kooperatiivsüsteemi tegevusele.

Töölisklassi reaaltöötasu taseme tõstmise ülesanne nõudis kooperatsioonilt kõigepealt eraettevõtja väljatõrjumist ja tööliste tarbimise eelarve vallutamist. Reas tähtsamais rajoonides meie maal polnud seda aga teostatud. Uraalis oli eraettevõtja erikaal tööliste varustamisel kõigi kaupade alal 1. detsembriks 1929. a. 26,4%, 1. aprilliks 1930. a. — 28%, põllumajanduskaupade alal — vastavalt 42% ja 47%. Kuznetski basseinis, Omskis, Novosibirskis oli eraettevõtja erikaal kõigi kaupade alal 1. detsembriks 1929. a. 18,3%, 1. aprilliks 1930. a. — 27,1%; põllumajanduskaupade alal samadeks kuupäevadeks — 33% ja 44%. Seega neis rajoones ei toimunud eraettevõtja väljatõrjumist. Erakaubanduse hinnad aga olid kallimad kooperatiivi hindadest: 1. jaanuariks 1928. a. — 32,5%, 1. jaanuariks 1930. a. aga — 128,9%.[1]

Arusaadav, et sellises seisukorras ei võinud olla mingit tööliste reaaltöötasu taseme tõusu.

Valitsus, püüdes käibest erakapitali välja tõrjuda, keelas riiklikele ja kooperatiivorganisatsioonidele tehingud eraettevõtjatega. Võõrad elemendid, kes asusid kooperatiivaparaadis, aga, vastupidi, toetasid ja isegi laiendasid tehinguid erakapitaliga.

Võitlus tööliste reaaltöötasu taseme eest nõudis toiduainete ressursside igakülgset suurendamist, milleks oli vaja kiiresti arendada linnalähedasi majandeid, mis oleks võinud anda täiendavaid saaduste masse. See nõudis tõsiste kapitaalmahutuste vajadust. Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) aga «kavandas» kapitaalmahutusi selleks tähtsaks ülesandeks 1930. a. ainult 15 miljoni rubla suuruses, mis oli tühine summa. Nõukogude valitsus tühistas sellise Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu «plaani» ja kinnitas kapitaalmahutusi tarbijaskooperatsiooni süsteemile 125 miljoni rubla suuruses summas.

Kaupade jaotamisel suunasid Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) ja kohalikud liidud töölisrajoonidesse ja täielikult kollektiviseeritud rajoonidesse tihti vähem kaupu kui ülejäänud rajoonidesse.

Venitati ühiskondliku toitlustamise arendamist, kuigi sel oli majanduse rekonstrueerimise ajajärgul eriti suur tähtsus.

[1] Tarbijaskooperatsiooni II kongress (stenogrammiline aruanne), Tsentrosojuzi väljaanne, 1930, bülletään nr. 6, lk. 10—11 (sm. Zemljatška esinemine).

Vaenulikud elemendid Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) aparaadist levitasid «teooriat» kooperatsiooni arengu sõltumatusest muust sotsialistlikust majandusest. Nad vastandasid kooperatsiooni sotsialistlikule riigile ja takistasid igapidi kooperatsiooni aktiivset osavõttu riigi abistamisest meie maa industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise finantseerimisel.

Vaenulikud elemendid kultiveerisid kooperatiivorganisatsioonides nepmanlikku, äritsemise vaimu ja ignoreerisid osanike nõudmisi nende teenindamise parandamiseks.

Selline seisukord nõudis kooperatiivaparaadi puhastamist, poliitiliselt ja asjaajamise alal usaldusväärsete isikute edutamist juhtivatele kohtadele kooperatiivorganisatsioonides.

1930. a. kevadel teostati Töölis-Talupoegade Inspektsiooni tööliste brigaadide poolt kooperatiivaparaadi kontrolli ja puhastamist.

Puhastuse tagajärjel kihutati minema Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) aparaadist 546 inimest, sellest 126 endist mitmesuguste kodanlike parteide liiget. Kontroll avastas Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu aparaadis 47 endist suurkaupmeest, 11 endist mitmesuguste valgekaartlike valitsuste ministrit. Väljapuhastatuid oli tööliskooperatsioonis 21,5%, maakooperatsioonis — 20,7% kogu töötajate koosseisust.[1]

Partei ja ametiühingud läkitasid kooperatiivaparaati tööliste, kolhoosnikute ja noorte eriteadlaste seast edutatuid. Selle tagajärjel paranes tunduvalt kaadri sotsiaalne koosseis ja peale selle vähenes süsteemi administratiiv-juhtiv aparaat.

1930. a. juulikuus toimus Moskvas NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni II kongress. See toimus Vene Föderatsiooni tarbijaskooperatsiooni II kongressi delegaatide osavõtul ja nimetati seepärast NSV Liidu ja Vene NFSV tarbijaskooperatsiooni ühendatud kongressiks.

Kongressist võttis osa 762 delegaati otsustava hääleõigusega ja 129 nõuandva häälega. Kongress kuulas ära järgmised ettekanded:

1) NSV Liidu ja Vene NFSV Tarbijate Kooperatiivide Keskliitude juhatuste ettekanded tarbijaskooperatsiooni peaülesannetest;

2) tarbijaskooperatsiooni süsteemi rekonstrueerimisest;

3) töölisvarustamise organiseerimisest, seoses reaaltöötasu taseme tõstmise ülesandega;

4) tarbijaskooperatsiooni tööst maal, seoses põllumajanduse sotsialistliku rekonstrueerimisega;

5) revisjonikomisjonide uutest ülesannetest.

NSV Liidu ja Vene NFSV Tarbijate Kooperatiivide Keskliitude juhatuste ettekande põhjal tarbijaskooperatsiooni peaülesannetest kohustas kongress kooperatiivorganisatsioone keskendama jõupingutusi ÜK(b)P XVI kongressi otsuste täitmiseks, mis nõudsid tööliste ja teenistujate reaaltöötasu taseme tõstmist, varustusvõrgu

[1] «Три года работы потребительской кооперации», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 168.

töö parandamist, ühiskondliku toitlustamise laiendamist ja varustamise ala sidumist põllumajanduse kollektiviseerimisega.

NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni II kongress seadis esimese järgu ülesanneteks: 1) võitluse nepmanliku äritsemise vaimuga kooperatiivide töös, parempoolsete oportunistlike moonutustega, ja nõudis kooperatiivaparaadi tegevuse parandamist koopereerunud hulkade laia värbamise alusel osavõtuks kooperatsiooni kogu tööst; 2) võitluse meie maa toiduainete bilansi parandamise eest põllumajanduslike ettevõtete (loomakasvatuse, aiapidamise jne.) laialdase ülesehitustöö arendamise alusel ja varumistöö parandamise; 3) tööliste varustamise ja eriti suuremate tööstuskeskuste ja uusehituste varustamise organiseerimise töö parandamise; 4) kooperatsiooni tegevuse laiendamise ühiskondliku toitlustamise, leivaküpsetuse ja tööstusliku tootmise alal; 5) tarbijaskooperatsiooni töö sidumise pidevalt kasvava kolhoosiliikumisega; 6) kooperatsiooniliikumise kõvendamise rahvusvabariikides ja -rajoonides; 7) süsteemi juhtivate organite kaadri kõvendamise nende organite tööliste ülekaalu alusel ja liikmete-osanike maksimaalse värbamisega kooperatiivorganisatsioonide töösse; 8) allorganisatsioonide initsiatiivi arendamise ja ühes sellega kooperatiivse distsipliini kõvendamise ülevalt alla.

«Tarbijaskooperatsiooni süsteemi rekonstrueerimise» küsimuses otsustas kongress, et «all-lülides peab tarbijaskooperatsioon olema üles ehitatud kahe põhitüübi alusel:

a) tööliste keskkooperatiiv tööstuskeskustes, suurtel uusehitustel ja linnades, kus on palju töölisi;

b) rajooni tarbijate ühing, mis teenindab maakohti, kaasa arvatud sovhooside ja teiste maal asuvate tööstusettevõtete töölised, ja linnasid, kus puudub arenenud tööstus.» [1]

Kongress võttis vastu otsuse linna tarbijate ühingute liitmise kohta rajoonide tarbijate ühingutega väikestes linnades kui ka raudteelaste ja veetranspordi töötajate kinnitamisest, keda seni teenindas tarbijate ühingute autonoomne süsteem, tööliste keskkooperatiivi (TKK) külge.

Kongress kiitis heaks tarbijate kooperatiivide oblasti- ja krailiitude juures asuvate töölissektsioonide kui rekonstrueerimise ajajärgul juba üleliigsete likvideerimise ja määras, et liidud peavad teenindama nagu maa nii ka linna töölissektorit.

Seoses ringkondade likvideerimisega 1930. a. (välja arvatud rahvusringkonnad) ja partei ning valitsuse otsusega kõvendada rajoone kui sotsialistliku ülesehitustöö administratiivpõhilülisid maal, tegi kongress otsuse tarbijate ühingute ringkonnaliitude likvideerimise kohta ühes oblasti- ja rajooniliitude töö kõvendamisega ja parandamisega samal ajal.

---

[1] Tarbijaskooperatsiooni II kongress, (stenogrammiline aruanne), Tsentrosojuzi väljaanne, 1930, lk. 38 (bülletään nr 12) (v k.)

NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhtiva mõju kõvendamiseks kogu süsteemi tegevusele ühendas kongress Vene NFSV Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduga ühtseks NSV Liidu ja Vene NFSV Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduks ühiste juhtimis- ja kontrollorganitega (nõukogu, juhatus, revisjonikomisjon).

Kongress pööras suurt tähelepanu sisekooperatiivse distsipliini kõvendamisele, millel oli suur tähtsus tsentraliseeritud normeeritud jaotuse perioodil. Kongress määras, et kõrgemalseisva kooperatiivorgani direktiivid on kohuslikud tema koosseisu kuuluvatele alllülidele ja et «kõrgemalseisvate lülide direktiivide täitmata jätmine põhjustab mitte ainult teatud organisatsioonilisi tagajärgi, vaid nagu meie Liidu rahvakomissariaatide süsteemiski, peab saama karistatud vastava seadusega» [1].

Ettekande põhjal «Töölisvarustamise organiseerimisest, seoses reaaltöötasu taseme tõstmise ülesandega», tunnistas kongress vajalikuks kindlustada kogu tarbijaskooperatsiooni süsteemis toiduainete ja tarbeesemete jaotamisel klassiliini kui ka tarvitusele võtta abinõud ühiskondliku toitlustamise, tööstusliku leivaküpsetamise ja abimajandite laialdaseks arendamiseks.

Küsimuses «Tarbijaskooperatsiooni tööst maal, seoses põllumajanduse sotsialistliku rekonstrueerimisega» osutas kongress vajadusele organiseerida maakooperatiivide tööd sellises suunas, mis aitaks kaasa kolhoosiliikumise edaspidisele tõusule ja põllumajanduslike artellide organisatsioonilis-majanduslikule kõvenemisele. Kongress määras, et maa varustamine kaupadega peab kujunema üheks nõukogude kontraheerimise koostisosaks; ta peab olema kõrgem kolhoosniku suhtes, võrreldes eratalupidajaga, ja stimuleerima riikliku varumisplaani täitmist kolhooside ja kolhoosnikute poolt. Maa tarbijate ühingute kaubandusplaan tuleb koostada arvesse võttes kolhooside avaldusi tootmiseks määratud kaupadele ja kolhoosnikute avaldusi isiklikele tarbekaupadele. Kooperatiivorganisatsioonid peavad arendama saate- ja kandekaubandust põllutööde perioodil ja organiseerima ühiskondlikku toitlustamist põllul.

Kongress võttis vastu otsuse kultuur-poliitilise massitöö laialdase arendamise kohta maal (küla kinofitseerimine, raadio sisseviimine külla, lasteasutuste arendamine, kultuur-massiline töö teemajades jne.).

Kongress kiitis heaks läbiviidud kooperatiivaparaadi kontrolli ning puhastuse ja juhtis tähelepanu aparaadi edaspidise kõvendamise vajadusele kontrollitud töötajatega.

---

[1] Tarbijaskooperatsiooni II kongress, (stenogrammiline aruanne), Tsentrosojuzi väljaanne, 1930, lk. 45 (bülletään nr. 12) (v. k.).

4. Elanikkonna koopereerimine ja süsteemi organisatsiooniline ülesehitus

Iseloomustaval perioodil koopereeris tarbijaskooperatsioon laialdaselt elanikkonda. See nähtub järgnevaist andmetest (osanike arv tuhandetes): [1]

	1. jaanuariks 1930. a.	1. jaanuariks 1933. a.
Tööliste-linnavõrgus	13 881,1	23 500
Maavõrgus	23 925,0	49 500
Süsteemis kokku . .	37 806,1	73 000

Ajajärgul 1. jaanuarist 1930 kuni 1. jaanuarini 1933. a. kasvas osanike arv tööliste-linnavõrgus 1,7 korda ja maavõrgus — 2,7 korda.

1. jaanuariks 1933. a. oli osanikeks kolm neljandikku NSV Liidu täiskasvanud elanikkonnast. [2]

Kuni 1930. a. oli tarbijaskooperatsioon üles ehitatud järgmiselt: linnas — linna ja tööliste kooperatiivid, maal — küla tarbijate ühingud. Tarbijate kooperatiivide vabariiklike, oblasti- ja krailiitude ning Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) koosseisus olid eri töölissektsioonid. Peale selle oli Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu süsteemis iseseisev Transpordisektsioon tunduva arvu raudtee ja veetranspordi tarbijate ühingutega ja Sõjaväekooperatsiooni Keskvalitsus (SKK) ühes kooperatiivide võrguga sõjaväeringkondades.

Nagu juba eespool tähendatud, määras tarbijaskooperatsiooni II kongress, et kooperatsiooni ülesehitamise põhivormiks peavad olema linnas — tööliste keskkooperatiivid ja maal — rajooni tarbijate ühingud. Selle otsuse tagajärjel ühendati tarbijate kooperatiivide küla võrk 3 211 rajooni tarbijate ühinguks, millest igaühel oli keskmiselt 25—26 kauplust. Tööliste keskkooperatiivid ühendasid töölis-, raudtee ja veetranspordi kooperatiive ja neil oli igaühel keskmiselt umbes 70 magasini ja kauplust.

Selline süsteemi reorganiseerimine põhjustas kooperatiivorganisatsioonide eemaldumise rohkearvuliste, tol ajal alles väikeste kolhooside liikmeist-osanikest ja linnas — töölistest ja teenistujaist. See nõrgestas koopereerunud elanikkonna isetegevust ja initsiatiivi. Rikuti leninlikku kooperatsiooniliikumise organiseerimise põhimõtet

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 10.

[2] «Итоги выполнения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства Союза ССР», NSV Liidu Riiklik Plaanikomisjon, 1933, lk. 114.

— elanikkonna laiade hulkade tegeliku osavõtu põhimõtet kooperatiivsest käibest. Nõrgestati kontrolli osanike poolt kooperatiivide töö üle. Kõik see põhjustas kooperatiivorganisatsioonide kaubanduslik-majandusliku tegevuse ja finantsilise seisukorra halvenemist.

Oli tarvis partei ja valitsuse abi, et taastada 1931. a. maa tarbijate ühinguid külas ja tööliskooperatiive linnas.

Vastavalt ÜK(b)P Keskkomitee ning Keskkontrollkomisjoni detsembrikuu (1930. a.) ühendatud pleenumi otsustele ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu, ÜK(b)P Keskkomitee ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) 12. mai 1931. a. üleskutsele taastati tööliskooperatiivide ja küla tarbijate ühingute võrk ja lähendati liikmetele-osanikele, tööstusettevõtteile linnas ja kolhoosidele külas. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu koosseisus loodi rida varustamise spetsiaalorganeid. Nii organiseeriti nõukogude majandite tööliste, teenistujate ja eriteadlaste varustamiseks Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu koosseisus sovhooside tööliskooperatsiooni autonoomne sektsioon — Sovhooside Keksektsioon (Tsentrosovhozsektsija); veetranspordi töötajate varustamine pandi loodud veetranspordi tarbijate ühingutele, milliseid ühendas Veetranspordi Sektsioon (Vodsektsija); suurtes kalapüügirajoonides kalapüügiga ja kala töötlemisega tegelevate tööliste ja talupoegade teenindamiseks organiseeriti eri tarbijate ühingud, milliseid ühendas Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu autonoomne sektsioon — Kalurite sektsioon (Rõbolovsektsija); taastati raudteelaste eri tarbijate ühingud, milliseid ühendas autonoomne sektsioon — Transpordisektsioon (Transposektsija). Ühtlasi organiseeriti autonoomsed sektsioonid metsa ülestöötamisel, metsaparvetusel ja turba ülestöötamisel tegeleva elanikkonna teenindamiseks.

Sõjaväe kooperatiivid säilitati. Neid ühendas Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) Sõjaväekooperatsiooni Keskvalitsus.

Peale selle loodi tarbijate parema teenindamise, kaubaringluse kiirendamise ja kaubandusvõrgu juhtimise spetsialiseerimise eesmärgil Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juures isemajandamise põhimõtte alusel tegutsevad üleliidulised hulgimüügi harukeskused kaupade põhimiste gruppide alal. Süsteemi tootmistegevuse juhtimiseks organiseeriti tootmiskeskused (leivaküpsetuse, abimajandite alal); ühiskondliku toitlustamise alal — eri ühiskondliku toitlustamise kooperatiivsektsioon. Põllumajandussaaduste varumise juhtimiseks ja teostamiseks loodi Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu koosseisus üleliidulised varumiskeskused (Tsentroplodoovoštš, Tsentromjasoptitsa, Tsentrosõrje).

Hulgikaubanduse organiseerimise parandamine ja juhtimise spetsialiseerimine soodustasid tarbija teenindamise parandamist ja kaupluse ringluse kiirendamist. Järgnevatel aastatel 1933—1934 moodustas tunduv osa spetsialiseeritud autonoomsetest kooperatiivsektsioonidest ettevõtete juures asuvate töölisvarustuse osakondade (TVO-de) süsteemi aluse.

Kooperatiivide ja kaubandusvõrgu arvu liikumine nähtub järgnevaist andmeist: [1]

Võrk	1. jaanuariks 1930. a.	1. jaanuariks 1933. a.
Tööliste-linnavõrk:		
a) tarbijate ühinguid	1 157	3 339
b) magasine ja kauplusi (tuhandetes)	27,3	45,0
c) müügipunkte ja müügitelke (tuhandetes)	12,6	21,9
Maavõrk:		
a) tarbijate ühinguid	22 325	42 666
b) magasine ja kauplusi (tuhandetes)	71,7	114,1
c) müügipunkte ja müügitelke (tuhandetes)	4,7	18,8
Süsteemis kokku:		
a) tarbijate ühinguid	23 482	46 005
b) magasine ja kauplusi (tuhandetes)	102,0	159,1
c) müügipunkte ja müügitelke (tuhandetes)	17,3	40,7

Töötajate hulkade laialdane koopereerimine kui ka vajadus normeeritud varustamise tingimustes lähendada kooperatiive nende poolt teenindatavale elanikkonnale põhjustasid kooperatiivide lahutamise ja arvu kasvu, eriti linnas. Alates 1. jaanuarist 1930. a. kuni 1. jaanuarini 1933. a. kasvas kooperatiivide üldarv kaks korda, magasinide ja kaupluste arv aga — 1,5 korda, müügipunktide ja müügitelkide arv — 2,3 korda. Tarbijaskooperatsiooni erikaal ühiskonnastatud sektori kaubanduse üldvõrgus oli 1. jaanuariks 1930. a. 73,1%, sellest linnas 56,1% ja maal 86,4%. 1. jaanuariks 1932. a. tõusis tarbijaskooperatsiooni erikaal meie maa kaubandusvõrgus 74,3%-le ja langes veidi 1. jaanuariks 1933. a. (69,8%-le), seoses riikliku kaubanduse arenemisega.

Aastail 1929—1930 organiseeris kooperatsioon kinniste tööliskooperatiivide (KTK) ja kinniste jaotuspunktide (KJP) võrgu.

1931. a. oli kinnisi tööliskooperatiive 1 362, 1933. a. — 1 738. Linna tarbijate ühingute juures organiseeritud kinniste jaotuspunktide arv oli 1933. a. 1 774. Kinnine kooperatiivvõrk hõlmas 1932. a. linnas ja töölisasulais 49,1% tarbijaskooperatsiooni linna jaekäibest.

Kinnised tööliskooperatiivid ja kinnised jaotuspunktid sidusid varustamisaparaati sotsialistliku tootmisega ja soodustasid juhti-

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 10, 31.

vate tööstusharude ja uusehituste tööliste varustamist eelistatud korras.

Kinnised tööliskooperatiivid ei olnud aga orgaaniliselt seotud tootmisega. Nad tegutsesid oma keskuste juhtimisel, ei allunud ettevõtete juhtkonnale. Seepärast puudus tehaste juhtkondadel võimalus vahetult mõju avaldada tööliste varustamisele vastavalt tootmisülesannete täitmisele. Nende puuduste kõrvaldamiseks anti 1932. a. lõpul valitsuse otsusega tööliste ja teenistujate varustamine meie maa suurimates ettevõtetes kooperatsiooni käest üle vahetult tehaste juhtkondadele, millede juures organiseeriti töölisvarustuse osakonnad (TVO-d). Tehaste juurde püsima jäänud kinnised tööliskooperatiivid allutati varustamise küsimustes tehaste juhtkondadele.

Iseloomustades maavõrku, peab märkima, et küla tarbijate ühingute taastamisel 1931. a. võeti puudulikult arvesse majanduslikke tingimusi, ja seepärast loodi reas rajoonides liiga väikesi, majanduslikult mittetasuvaid tarbijate ühinguid, millised ei suutnud kindlustada kaubandust laialdases sortimendis kaupadega. Tarbijate kooperatiivide rajooniliidud osutusid samuti nõrkadeks. Üks selle põhjusi peitus selles, et tarbijate kooperatiivide rajooniliitude majanduslik tegevus oli piiratud hulgiteenindamise alal vabariiklike, kraija oblastiliitude poolt organiseeritud rajoonidevaheliste hulgibaaside tegevusega.

Suurt tähelepanu pöörati sel perioodil kooperatsiooni kõvendamisele rahvusvabariikides ja -oblastites. See väljendus kapitaalmahutuste kasvus rahvusvabariikide ja -oblasti liitudele, rahvusliku kooperatiivkaadri kõvenemises ja jaemüügi kaubakäibe tõusu kiiremas tempos. Nii näiteks tõusis Vene NFSV rahvusvabariikide ja -oblastite kooperatiivorganisatsioonide kapitaalmahutuste erikaal 10%-lt 1932. a. 15%-le 1934. a. NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni kogu jaemüügi kaubakäibe kasvu juures 1929. a. kuni 1933. a. 182,3% võrra suurenes jaekäive Tataris 286,6% võrra, Baškiirias — 289,7% võrra, Kirgiisias — 329,9% võrra, Jakuutias — 271,9% võrra, Valgevenes — 202,8% võrra, Taga-Kaukaasia vabariikides — 226,2% võrra, Usbekistanis — 271,5% võrra ja Turkmenistanis — 291,1% võrra.

5. Tarbijaskooperatsiooni kaubanduslik tegevus

Tarbijaskooperatsiooni jaemüügi kaubakäibe arengut aastatel 1930—1934 võib näha lk. 238 oleva tabeli andmetest: [1]

Erakapitali väljatõrjumine kaubakäibest ja tema kaubandusvõrgu asendamine lõppes 1931. a. See protsess toimus peamiselt tarbijaskooperatsiooni arenemise arvel. Seega etendas tarbijaskooperatsioon kõige silmapaistvamat osa nõukogude kaubanduse — kapitalistideta ja spekulantideta kaubanduse täielikus võidus, mis sai ainukeseks kaubandussüsteemiks meie maal.

[1] «СССР в цифрах», NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsus, 1935, lk. 218.

NSV Liidu jaemüügi kaubakäive
(miljonites rublades vastavate aastate hindades)

Aastad	Riiklik kaubandus	Kooperatiivkaubandus		Era-kaubandus	Kogu käive
		kokku	sellest tarbijaskooperatsiooni oma		
1930	4 282,5	13 300,0	12 236,0	1 043,0	18 625,5
%	23,0	71,4	65,7	5,6	100,0
1931	6 547,2	18 178,0	17 283,3	—	24 725,2
%	26,7	73,3	69,9	—	100,0
1932	12 995,4	22 508,9	20 974,4	—	35 504,3
%	36,6	63,4	59,0	—	100,0
1933	21 680,3	21 239,7	19 600,7	—	42 920,0
%	50,5	49,5	45,7	—	100,0
1934	31 958,0	22 242,0	20 520,0	—	54 200,0
%	59,0	41,0	37,8	—	100,0

1930. a. oli tarbijaskooperatsiooni osatähtsus linna jaekäibes 60,2% ja maal 75,7%. 1931. a. võtab ta enda alla juba 65,1% linna ja 81,4% maa jaekäibest.

Alates 1931. a. hakkab riiklik kaubandus, mis seni tegutses eeskätt hulgikäibe alal, NSV Liidu RKN-i, ÜK(b)P KK ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) maikuu üleskutse alusel intensiivselt arendama oma jaekäivet, eriti linnas. Seoses sellega langeb tarbijaskooperatsiooni osatähtsus meie maa jaekäibes 69,9 %-lt 1931. a. 37,8 %-le 1934. a.

Tarbijaskooperatsiooni jaemüügi kaubakäibe kaubaline struktuur oli vaadeldaval perioodil järgmine (protsentuaalselt käibele):

	1930. a.	1934. a.
Toidukaupu	53,3	48,46
Mittetoidukaupu	46,7	51,54

Linna ja maa elanikkonna ainelise heaolu ja kultuuri tõus mõjutas mittetoidukaupade erikaalu suurenemist käibes. Kahtlemata toimus mittetoidukaupade erikaalu mõningane tõus käibes ka selle tagajärjel, et rida suuri kinnisi tööliskooperatiive, kus kaubeldi suuremalt osalt toidukaupadega, anti üle töölisvarustuse osakondadele.

Tarbijaskooperatsiooni vahekorrad riikliku tööstusega ehitati sel perioodil üles endiselt generaallepingute alusel. Viimaseid täiendati täitelepingutega, s. o. kooperatiivsete allorganisatsioonide poolt hankijate allorganisatsioonidega sõlmitud lepingutega.

Pärast rajooni tarbijate ühingute moodustamist 1930. a. levis

laialdaselt transiit kaupade vahetu liikumise näol tööstuse asukohast rajooni tarbijate ühingusse. 1930. a. moodustas selline transiit 40 tööstuskauba alal 83,5% kaubakäibest; ainult 16,5% kaupadest läbis oblastiorganisatsioonide ladusid. Üksikute rajoonide osas ulatusid transiitveod 90%-ni. See seisukord püsis ka 1931. a., kui tarbijate kooperatiivide rajooniliidud taastati.

Kaubaliikluse selline iseloom andis 1931. a. lõpuks negatiivseid resultaate: rajooni tarbijate ühingute ja tarbijate kooperatiivide rajooniliitude väikeste käivete tõttu muutusid ka transiitsaadetised väikesteks, kaupade ringluskiirus aeglustus, kuna tööstus ei tulnud toime suure hulga väikeste kaubasaadetiste ärasaatmisega; jaeorganisatsioonidel puudus oma magasinide riiulitel küllaldaselt valitud sortiment; nõrgenes tööstuse mõjutamine kooperatsiooni poolt.

Transiidi niisugune laialdane areng nõrgendas hulgikaubanduse tähtsust, põhjustas ladude vajaliku hulgikäibe järsu languse paljude kaupade alal.

Partei ja valitsus aitasid kooperatsioonil toime tulla puudustega kaubaliikluses. Alates 1932. a. algas tööstuse turustusbaaside laialdase võrgu arendamine ja rojoonidevaheliste baaside (RVB) loomine tarbijaskooperatsiooni ja riikliku kaubanduse võrgus.

Tarbijaskooperatsiooni oblasti-, krai- ja vabariiklike liitude rajoonidevahelised baasid pidid sisse seadma sideme tööstusega ja lähendama kaubatoodangu laiendatud sortimendis tarbijate kooperatiivide rajooniliidule ja küla tarbijate ühingule.

Tarbijaskooperatsiooni rajoonidevaheliste baaside organiseerimine algas 1932. a. aprillis. 1. jaanuariks 1933. a. arvestati juba 314 rajoonidevahelist baasi; 1. jaanuariks 1935. a. aga — 600.

Enamus rajoonidevahelistest baasidest oli oma kaubanduslikult tegevuselt universaalse iseloomuga (nad kauplesid kõigi kaupadega). Selliseid baase oli 1. juuliks 1933. a. 57,2%. Piiratud sortimendiga kaupadega kauplevaid baase oli 16,6%; ülejäänud kauplesid kõigi kaupadega, välja arvatud tekstiilkaubad, õmblustooted, kalakaubad ja nahakaubad.

NSV Liidu RKN-i, ÜK(b)P KK ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) 12. mai 1931. a. üleskutse alusel loodud üleliidulised kaubanduse harukeskused laiatarbekaupade hulgikaubanduseks — Kultuurkaupade Üleliiduline Keskus (KÜK), Pudu-Parfümeeriakaupade Üleliiduline Keskus (PPÜK), Kodutööndus-Majapidamiskaupade Üleliiduline Keskus (KMÜK), Silikaat-, Metall- ja Värvikaupade Üleliiduline Keskus (SMVÜK) — arendasid samuti baaside võrgu. Nende keskuste baaside üldarv oli 1933. a. — 86.

Tarvituselevõetud abinõude tulemusena hakkas 40% kooperatiivkäibe kaupadest läbima kaht kooperatiivlüli (rajoonidevaheline baas — küla tarbijate ühing või tarbijate kooperatiivide rajooniliit — küla tarbijate ühing); umbes 20—30% kaupu saabus transiidina tootmise asukohast vahetult jaevõrku; ülejäänud osa kaupu läbis rohkem laolülisid.

Taastati hulgikaubandus kui kaubakäibe arendamise vajalik lüli. See ei lahendanud aga täielikult all-lüli — küla tarbijate ühingu kaupadega varustamise parandamise probleemi.

Keeruline arvelduste tehnika, kus küla tarbijate ühingu vahendid olid küla tarbijate ühingu asukoha Riigipanga rajooni osakonna arveldusarvel, arveldused ise aga toimusid rajoonidevahelise baasi asukoha panga osakonnas, piirasid küla tarbijate ühingu võimalusi kaupade ostmisel. Peale selle oli võrdlemisi väikese rajoonidevaheliste baaside arvu tõttu sidepidamine nendega raskendatud. Peaasi oli aga, et rajoonidevaheliste baaside areng takistas tarbijate kooperatiivide rajooniliitude hulgimüügi funktsioonide kõvendamist, kuigi need liidud seisid küla tarbijate ühingule kõige lähemal. Tarbijate kooperatiivide rajooniliitude hulgikäibe erikaal oli 1934. a. ainult 17,7% süsteemi jaekäibest ja 23,3% kooperatiivsüsteemi kõigi liiduliste lülide hulgikäibest.

Alates 1931. a. kasvab linnas spetsialiseeritud kooperatiivvõrk (spetsialiseeritud toidukaupade ja mittetoidukaupade magasinid, kultuurkaupade kauplused jne.). Viiakse läbi suur töö kaubandusvõrgu tehnilise varustamise alal. Laialt levivad automaat- ja poolautomaatkaalud, osutiga kaalud, seadeldised puistekaupade eelkaalumiseks, vedelikumõõtjad, nõukogude konstruktsiooniga kassaaparaadid, külmutuskapid, saturaatorid jne.

Tarbijaskooperatsioon arendab spetsialiseeritud võrku maal. Alates 1934. a. juulikuust algas rajoonimagasinide organiseerimine kauplemiseks keerulise sortimendiga kaupadega (rajooni universaalmagasinid) ja magasinide organiseerimine kauplemiseks kultuurkaupadega (rajooni kultuurkaupade magasinid). Need magasinid pidid kujunema kultuurse nõukogude kaubanduse punktideks maal.

Kolhooside tugevnemisega ja kolhoosi ehitustööde arendamisega kasvas nõudlus metsamaterjalide ja ehitusmaterjalide alal. Et seda nõudlust rahuldada, hakkab tarbijaskooperatsioon arendama kaubandust metsamaterjalidega.

Areneb saate- ja kandekaubandus põllule, kuhu toimetatakse kohale kaubad, milliseid kolhoosnikud vajavad kevadiste ja sügiseste põllutööde ajal.

Võitluse ajajärgul põllumajanduse kollektiviseerimise eest toimus kauba ringluse aja edaspidine lühenemine ja teenindamise maksumuse alanemine. Nii näiteks kui 1930. a. oli keskmine kaupade viibimise aeg tarbijaskooperatsiooni kanalites 38,4 päeva, siis lühenes see 1933. a. 20,9 päevale.

Alates 1933. a. toimub teatud kaupade ringluse aeglustumine, seoses kaubavarude kogunemisega järjest suurenevate kaubaressursside alusel riigis ja rea varem defitsiitsete kaupade küllaldaseks kujunemise alusel.

6. Tarbijaskooperatsioon linna ühiskondliku toitlustamise ja leivaküpsetuse alal

Bolševike partei ja Nõukogude valitsuse juhtimisel ning abiga arendas tarbijaskooperatsioon intensiivselt ühiskondlikku toitlustamist ja leivaküpsetust. Suur tähtsus oli ses suhtes ÜK(b)P KK 19. augusti 1931. a. otsusel «Abinõudest ühiskondliku toitlustamise parandamiseks»[1].

Tarbijaskooperatsiooni saavutusi ühiskondliku toitlustamise alal iseloomustavad alljärgnevad andmed:

Tarbijaskooperatsiooni ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrk[2]

	1. jaanuariks 1929. a.	1. jaanuariks 1933. a.
Linnas:		
vabrik-kööke	3	88
sööklaid	1 497	24 997
muid ettevõtteid (puhveteid, teemajasid jne.)	—	5 254
Kokku	1 500	30 330
Maal:		
ettevõtete üldarv	andmed puuduvad	20 964

Ühiskondliku toitlustamise ettevõtete käive kasvas 391 miljonilt rublalt 1929. a. 2 765 miljonile rublale 1933. a. Tarbijaskooperatsiooni ühiskondliku toitlustamise poolt teenindatava elanikkonna kontingent moodustas 1933. a. 13,08 miljonit inimest, sellest linnas — 11,2 ja maal — 1,88 miljonit inimest.

Kuna ühiskondliku toitlustamise poolt 1933. a. hõlmatud kogu linnaelanikkonna kontingent oli 17,7 miljonit inimest[3], siis moodustas tarbijaskooperatsiooni osatähtsus 63%.

Tarbijaskooperatsioon paigutas ühiskondliku toitlustamise ettevõtete kapitaalehitustesse ainult aastatel 1928/29 kuni 1932. a. esimese poolaastani 138 miljonit rubla. Seega vabastas ta riigi vahendite paigutamisest sellesse ehitustöösse ja aitas luua uut, eesrindliku tehnikaga varustatud rahvamajandusharu.

---

[1] Avaldatud 20. augusti 1931. a. ajalehes «Pravda».

[2] «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 139, 140, 141. 1. jaanuari 1933. a. andmed hõlmavad 1932. a. tarbijaskooperatsiooni poolt seoses ettevõtete juures asuvate töölisvarustuse osakondade (TVO-de) ja keskuse «Rahva toitlustamine» (Üleliiduline Rahvatoitlustuse Keskus — Sojuznarpit) organiseerimisega riiklikule kaubandusele üle antud ettevõtteid.

[3] «Итоги развития советской торговли от VI к VII съезду Советов СССР», NSV Liidu Sisekaubanduse RK, 1935, lk. 14.

Samuti aitas tarbijaskooperatsioon luua meie maal niisugust võimsat tööstusharu nagu leivaküpsetus.

Revolutsioonieelsel Venemaal toimus leivaküpsetus käsitööna ja peamiselt kodusel viisil. Leivaküpsetus kui tööstusharu puudus.

1925/26. a. arvestati meie maal 175 riiklikku pagaritööstusettevõtet, 1 985 kooperatiivset (neist 1 435 tarbijaskooperatsiooni) ja 2 948 era-pagaritööstusettevõtet. Riiklikud ja kooperatiivsed pagaritööstusettevõtted olid valitsevas seisukorras: neis töötas 33 600 töölist, kuna era-pagaritööstusettevõtteis töötas ainult 8 800. Ühe riikliku ja kooperatiivse pagaritööstusettevõtte kohta tuli 15,6 töölist, ühe era-pagaritööstusettevõtte kohta ainult 3 töölist. Sellele vaatamata oli erakapitali osatähtsus küllaltki tunduv, leivaküpsetuse materiaal-tehniline baas aga täielikult kodutööndusliк.

Linna elanikkonna kasv rahvamajanduse rekonstrueerimise ajajärgul nõudis leivaküpsetuse võimsat arendamist ja selle ümberkujundamist kodutööndusliкust leivaküpsetamisest toiduainete tööstuse mehhaniseeritud haruks.

Tarbijaskooperatsiooni leivaküpsetuse arengut iseloomustavad järgmised andmed: [1]

Ettevõtete tüübid	1. jaanuariks 1930. a.		1. jaanuariks 1934. a.	
	arv	ööpäevane võimsus tonnides	arv	ööpäevane võimsus tonnides
1. Trustidesse koondunud leivaküpsetus:				
leivatehased	67	4 400	220	13 523
mehhaniseeritud pagaritööstusettevõtted	68	1 800	167	4 757
kodutööndusliкud pagaritööstusettevõtted	1 020	4 000	975	7 672
Kokku . . .	1 155	10 200	1 362	25 952
2. Trustidesse koondumata leivaküpsetus (eeskätt maal) pagaritööstusettevõtete üldarv	andmed puuduvad		5 083	10 799

Toodud andmed näitavad kooperatsiooni leivaküpsetuse suurt kasvu ja selle tootmis-tehnilise baasi põhjalikku muutumist. Kooperatsiooni leivaküpsetus linnas kasvas üle 2,5 korra. Selle tulemusena hakkas kooperatiivne leivaküpsetus tunduval määral rahuldama linna elanikkonna nõudlust küpsetatud leiva alal.

Kooperatsioon ehitas 220 eesrindliku tehnikaga varustatud leivatehast ja teostas vana, kodutööndusliku baasi tehnilise rekonstrueе-

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1929 и 1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 149; «Потребительская кооперация от VI к VII съезду Советов СССР», Tsentrosojuzi väljaanne, 1935, lk. 39—41.

rimise. Sellega seoses kasvas mehhaniseeritud leivaküpsetuse erikaal trustidesse koondunud leivaküpsetuse toodangus 21%-lt 1929. a. 70%-le 1933. a.

Kooperatsioon paigutas perioodil 1928/29. a. kuni 1933. a. leivaküpsetuse tööstuse arendamisesse 214 miljonit rubla.

Tööstusliku leivaküpsetuse loomisega abistas kooperatsioon meie maa sotsialistlikku industrialiseerimist, soodustas miljonite naiste vabanemist ebatootlikust kodusest tööst ja nende lülitamist aktiivsete sotsialismi ehitajate ridadesse.

7. Tarbijaskooperatsiooni tööstuslik ja põllumajanduslik tootmine

1929/30. a. töötas kooperatiivsüsteemi tsensuslikus tööstuses 20 100 töölist ja selle kogutoodang oli 399,1 miljonit rubla.[1] Võrreldes 1927/28. a., võib märgata tööliste arvu vähenemist (28 200-lt 20 100-le), kogutoodang aga suureneb 35,7 miljoni rubla võrra. Alates 1931. a. lülitub tarbijaskooperatsiooni tsensuslik tööstus järk-järgult riiklikku tööstusesse. Sotsialistlike suurte ümberkujundamiste aastail loob Nõukogude riik eesrindliku toiduainete (liha-, kondiitri-, kartulijahu-, siirupi- jne.) tööstuse. Selle vastavatesse harudesse lülitatakse — ühtse organisatsioonilise ja tehnilise juhtimise eesmärgil — kooperatsiooni tsensuslikud ettevõtted, milledest enamus oli riigilt renditud.

Mis puutub mittetsensuslikku väiketööstusesse, siis hakkab see järjest laiemalt arenema. Mittetsensuslike tööstusettevõtete arv, mis 1926/27. a. oli 6 089, kasvab 1934. a. 6 769-le. Nende kogutoodang kasvab 108,3 miljonilt rublalt 1926/27. a. 770,7 miljonile rublale 1934. a.[2]

Tähendatud 6 769 ettevõttest oli 4 124 piima-või-, 217 vorsti-, 100 kondiitri-kompvekitööstuse ettevõtet, 708 juurviljatöötlemis-, 195 õmblusettevõtet.

Peab märkima teevabrikute arenemist tarbijaskooperatsiooni süsteemis. 1930. a. oli tarbijaskooperatsioonil 4 teepakkimise vabrikut. 1932. a. ehitati peale nende nelja veel Samarkandi vabrik rohelise udemetee jaendamiseks, 1933. a. aga — Irkutskisse pressitud teed tootev vabrik. Tarbijaskooperatsiooni teevabrikute töö tugines esimestel aastatel peamiselt importkaubale. Samal ajal arenes Gruu-

---

[1] «Основные показатели деятельности потребительской кооперации за 1927/28—1929/30 гг.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1930, lk. 80, 106 (ilma leivaküpsetuseta).

[2] 1929. a. üleliidulise rahvaloenduse andmed («Основные показатели деятельности потребительской кооперации за 1927/28—1929/30 гг.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1930, lk. 101); andmed tarbijaskooperatsiooni trustidesse koondumata tööstusettevõtete kohta («Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 186); «Потребительская кооперация СССР за 1935 г., — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1936, lk. 111.

sias intensiivselt kodumaise, nõukogude tee tootmine. Gruusia tee erikaal käibes tõusis — 1,1%-lt 1930. a. 32%-le 1934. a.

Selle kõrval ehitas tarbijaskooperatsioon vabrikuid tee-aseainete tootmiseks.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) teetööstuse toodangu suuruse kohta võib otsustada järgnevate andmete järgi: 1934. a. toodeti Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ettevõtete poolt musta udemeteed — 5 459 tonni, rohelist udemeteed — 3 522 tonni, musta pressitud teed — 1 852 tonni, rohelist pressitud teed — 53 tonni, jämedaist teelehtedest teed — 147 tonni. Kooperatiivne tootmine soodustas riigil vabaneda tee impordist ja kindlustas töötajate varustamist teega ning selle aseainetega.

Oma tööstusliku tootmise toodang moodustas aastail 1930—1934 (ilma leivaküpsetuseta) tarbijaskooperatsiooni jaekäibest umbes 5%.

Tarbijaskooperatsioon tegi suure töö linnalähedaste majandite arendamisel.

Tarbijaskooperatsiooni kapitaalmahutused perioodil 1928/29. a. kuni 1933. a. linnalähedastesse majanditesse moodustasid 750 miljonit rubla.

Kooperatiivsüsteemi linnalähedaste majandite arenemist iseloomustavad järgmised andmed: [1]

	1930. a.	1932. a.
Kooperatsiooni linnalähedaste majandite arv . .	349	5 727
Majandite külvipindalad (tuhandetes hektarites):		
juurvili	20,3	305,9
kartul	24,4	163,1
Tootev kari (tuhandetes peades):		
sarvloomi	160,6	299,3
sigu	221,0	663,5
Kogutoodang (tuhandetes rublades):		
juurvili	135,5	1 682,2
kartul	123,3	703,3
piim	38,0	165,5
nuumsead (tuhandetes peades)	108,4	384,8

Toodud andmed näitavad, et tarbijaskooperatsioon lõi võrdlemisi suure arvu põllumajanduslikke abimajandeid. Nende ettevõtete organiseerimine võimaldas suurendada tööliste varustamise toiduainete fonde. Nõukogude riik vabanes vahendite mahutamisest sellesse alasse ja sai järelikult võimaluse tunduvalt suuremal määral finantseerida rahvamajanduse teisi harusid.

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 155; «Три года работы потребительской кооперации — материалы к отчету президиума Центросоюза за 1930—1933 гг.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 115.

8. Tarbijaskooperatsiooni varumistegevus

Aastail 1930—1934 arendab tarbijaskooperatsioon laialdast varumistegevust. Selle tegevuse iseloom aga muutub, võrreldes eelneva perioodiga.

Nõukogude kontraheerimise laialdase leviku tingimustes leivaviljade ja tehniliste kultuuride (lina, kanep jne.) varumise alal oli eriline tähtsus riiklikel varumisorganisatsioonidel ja põllumajanduslikul turustus-varustuskooperatsioonil.

Tarbijaskooperatsioon, võttes osa kontraheerimise teostamisest, koondab järjest suuremat tähelepanu juurvilja, kartuli, või, munade kui ka loomse tooraine (vill, nahk jne.) varumisele.

Põllumajanduse täieliku kollektiviseerimise edukas teostamine tõi edaspidiseid muudatusi varumise organiseerimisse.

Kolhooside ja riiklike traktorijaamade vahel seati sisse lepingulised vahekorrad kolhooside tööstuslikuks teenindamiseks traktoritega, kombainidega ja muude tootmisvahenditega. See tootmissuhete uus kuju kutsus esile ühtlasi uue põllumajandussaaduste riigi korraldusse laekumise kuju — kolhooside naturaaltasu traktorijaamade poolt tehtud töö eest.

Alates 1932. a. areneb kolhoosikaubandus (kolhooside ja kolhoosnikute kaubandus) turuhindadega, mis on kallimad kui riiklikud kontraheerimishinnad. Turuhindadega kolhoosikaubanduse väljakuulutamine kutsus talupoegade seas esile teatud tagasihoidlikkuse saaduste andmise alal riigile. Kontraheerimine kui varumise lepinguline vorm ei kindlustanud küllaldaselt riikliku varumisplaani vankumatut täitmist esmajärjekorras selliste saaduste alal, mis kujunesid kolhoosikaubanduse objektiks. Selle tõttu asendas Nõukogude riik selliste saaduste, nagu leivavili, liha, piim, vill, kartul jne., kontraheerimise kindlate, maksujõudu omavate kolhooside, kolhoosiperede ja eramajandite kohustustega riigile saaduste andmiseks kindlaksmääratud hindadega. Kontraheerimine säilitati ainult tehniliste kultuuride osas.

Neis tingimustes teostas tarbijaskooperatsioon tsentraliseeritud (plaanilisi) varumisi ainult riiklike varumiskeskuste kontrahendina, iseseisvalt teostas aga detsentraliseeritud varumisi (põllumajandussaaduste mitteteraviljalisi varumisi üle riikliku plaani).

Silmas pidades, et 1928/29. a. tsentraliseeriti leivavilja ala meie maal, teostas tarbijaskooperatsioon riiklikke leivavilja varumisi ainult sügavpunktides, kusjuures kogu varutud leivavili anti üle riiklikule keskusele «Üleliiduline Leivavilja Keskus» (Sojuzhleb). Alates 1932. a. teostas tarbijaskooperatsioon Nõukogude valitsuse ülesandel leivavilja kokkuostu (varumisi riikliku plaani alusel kõrgendatud hindadega vabatahtliku müügi alustel). Ta varus 1932/33. a. leivavilja kokkuostu korras teraviljakultuure umbes 15 miljonit puuda, 1933/34. a. — 24 miljonit puuda.

Mitteteraviljaliste toiduainete ja loomse tooraine alal, mis aasta-

tel 1930—1934 moodustasid tarbijaskooperatsiooni varumistegevuse peamise objekti, toimus varumise arenemine järgmiselt:

Tarbijaskooperatsiooni varumised tsentraliseeritud plaani järgi [1]

Aastad	Kartul		Juurvili		Või		Munad		Vill		Suured toornahad	
	kogus (tuhandetes tonnides)	erikaal üldriiklikus varumises	kogus (tuhandetes tonnides)	erikaal üldriiklikus varumises	kogus (tuhandetes tonnides)	erikaal üldriiklikus varumises	kogus (vagunites)	erikaal üldriiklikus varumises	kogus (tuhandetes tonnides)	erikaal üldriiklikus varumises	kogus (tuhandetes tükkides)	erikaal üldriiklikus varumises
1930	1643	43,5	391	26,2	19,7	21,9	1189,9	19,9	10,2	19,7	3123,0	23,5
1933	2435	60,0	845	52,1	29,1	25,1	937,0	44,9	14,9	39,6	4034,8	44,5

Andmed näitavad, et tarbijaskooperatsioon oli silmapaistval kohal kartuli, juurvilja, munade ja suurte toornahkade riiklikul varumisel.

1934. a. jätkub tarbijaskooperatsiooni tsentraliseeritud varumiste mahu kasv. Sel aastal varus ta 1 051 100 tonni juurvilja, 1 220 vagunit mune, 38 000 tonni võid. [2]

Tsentraliseeritud varumiste kõrval arendas tarbijaskooperatsioon 1931. a. alates detsentraliseeritud varumisi, mis kujunesid võrdlemisi tunduvaiks. Nii ostis ta 1933. a. kokku detsentraliseeritud varumiste korras 139 700 tonni kartuleid, 224 000 tonni juurvilja, 1 400 tonni võid ja 346 vagunit mune. [3]

Arendades varumisi, aitas tarbijaskooperatsioon parandada linna elanikkonna varustamist põllumajandussaadustega ja kasvavat tööstust vajaliku toorainega.

Varumistegevus nõudis suuri kapitaalmahutusi materiaal-tehnilisse baasi, eriti juurviljahoidlate ehitustöösse. Alates 1931. a. kuni 1933. a. ehitas tarbijaskooperatsioon juurviljahoidlate võrgu, mahuga 940 600 tonni, rea töötlevaid ettevõtteid, tootmisvõimsusega 258 100 tonni, ja 1 130 varumispunkti. Sellesse ehitustöösse mahutati üle 80 miljoni rubla.

Tarbijaskooperatsiooni saavutuste otsustavaiks eeldusiks varumise alal olid edusammud põllumajanduse kollektiviseerimise ja kolhooside organisatsioonilis-majandusliku kõvendamise alal.

Kooperatsioon osutas Nõukogude riigile suurt abi varumise alal,

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 10—12. Või kohta on andmed 1931. aastast.

[2] «Потребительская кооперация СССР за 1935 г. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1936, lk. 102.

[3] «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 12.

samuti ka riiklike varumiste kaubastamise teel tööstuskaupadega ja kaupade vastumüügi teel saaduste andjaile kaubafondide arvel, mis valitsuse poolt eriti eraldati sel eesmärgil.

9. Kultuur-massiline töö ja abinõud kaadri ettevalmistamise alal

Kooperatsiooni tegevuse tunduv arenemine aastail 1930—1934 nõudis osanike ja eelkõige kogu aktiivi laialdasemat värbamist kooperatiivorganisatsioonide tööks. Sel eesmärgil kasutati ettevõtete ja kolhooside juures asuvaid kooperatiivbüroosid, mis sidusid kinnisi tööliskooperatiive, linna tarbijate ühinguid ja küla tarbijate ühinguid osanikega ja toetusid oma töös kooperatiivide volinikele ettevõtete tsehhides ja kolhoosi brigaadides; kaupluse kontrollkomisjone, kes teostasid osanike sidet magasinidega; kooperatiivide juhatuste abistamiseks ülesannete täitmisel varumise alal kasutati korvimehi, väljaspool koosseisu varujaid, üksikute ettevõtete töö kontrollimiseks — ajutisi töölisbrigaade ja kolhoosnikute brigaade.

Linnades levis selline aktiivi värbamise vorm kooperatiivi tööle, nagu tehaste ja üksikute tsehhide tööliste šeflus kooperatiivorganisatsioonide ja magasinide üle; maal — küla tarbijate ühingute koosolekud tarbijate ühingute töö parandamise küsimuste arutamiseks, millest võtsid osa peale osanike-aktivistide ning kooperatsiooni töötajate ka külanõukogude ja kolhooside esindajad.

Seoses valitsuse poolt antud seadusega ühiskondliku, sotsialistliku omandi puutumatuse ja kaitse kohta, pöörati suurt tähelepanu revisjoni-kontrollkomisjonide tegevusele. Revisjoni-kontrollkomisjonide töö parandamise küsimus oli arutusel üleliidulisel kooperatsiooni II kongressil ja revisjoni-kontrollkomisjonide üleliidulisel erinõupidamisel 1933. a. juulikuus.

Vaadeldavasse perioodi kuulub sotsialistliku võistluse laienemine kooperatiivsüsteemis; tekkisid kooperatsiooni lööktöölised, kes bolševistlikult võitlesid tarbijate teenindamise parandamise eest, kaubandus- ja varumisplaani kvaliteediliste ja koguslike näitajate täitmise ja ületamise eest.

Kooperatsiooni kultuur-massilise töö arendamisest võtsid aktiivselt osa ametiühingud ja komsomol.

Kooperatsiooni kultuur-hariduslikku tööd tehti aastail 1930—1934 samal kujul, nagu märkisime eelmise perioodi iseloomustamisel. Uudiseks oli sotsiaal-olustikuliste asutuste (laste mängumurude, lastesõimede jne.) kooperatiivvõrgu laialdane arenemine.

Eriti suure ulatuse võttis kaadri ettevalmistamine. 1929/30. a. teostatud kooperatiivaparaadi väliskontroll ja 1933. a. teostatud sisemine kontroll tõendasid teravat vajadust rohkearvulise nõukogude kooperaatorite kaadri järele, kes oleks hästi varustatud teadmistega praktiliseks tööks.

Tarbijaskooperatsiooni kaadri ettevalmistuse areng statsionaarseis õppeasutustes nähtub järgmistest andmetest: [1]

Kooperatiiv-õppeasutuste liigid	Võrk		Õpilaste arv		Lõpetajaid	
	1. jaanuariks 1931. a.	1. jaanuariks 1933. a.	1. jaanuariks 1931. a.	1. jaanuariks 1933. a.	1931. a.	1933. a.
Kõrgemad õppeasutused . . .	9/8	26/5	3 578	8 311	515	462
Tehnikumid . . .	70/6	124/5	19 579	24 713	2 158	6 045
Massikoolid . . .	andmed puuduvad	422	41 030	54 413	6 353	18 954
Töölisfakulteedid .	8/5	19/3	1 575	7 392	926	931

Peale selle valmistati tunduv arv kooperatiivtöötajaid ette kursuste korras. Kulutuste üldsumma kaadri ettevalmistamiseks süsteemis moodustas aastail 1931—1933 267,8 miljonit rubla.

Nagu tulevik tõendas, oli sel kooperatsiooni tööl suur tähtsus kaadri loomise alal nõukogude kaubandusele üldse.

10. Kooperatiivsüsteemi finantsiline seisukord

Süsteemi koondbilansid iseloomustavad tarbijaskooperatsiooni finantsilist seisukorda võitluse ajajärgul põllumajanduse kollektiviseerimise eest järgmiselt (miljonites rublades)[2]:

Kuupäev	Bilansi summa (sisekooperatiivsed arveldused välja arvatud)	Aktiva		Passiva		
				omavahendid		
		püsivvahendid	käibevahendid	kokku	sellest käibes	laenud
1. oktoobriks 1930. a.	3780,9	1043,3	2737,6	1745,1	701,7	2034,8
1. jaanuariks 1931. a.	4631,0	1296,0	3335,0	2007,0	711,0	2624,0
1. jaanuariks 1932. a.	7221,4	2311,5	4909,9	3160,3	748,8	4061,1
1. jaanuariks 1933. a.	7897,1	2797,4	5099,7	3583,9	786,5	4313,2
1. jaanuariks 1934. a.	9351,9	3197,6	6154,3	4089,9	892,3	5262,0
1. jaanuariks 1935. a.	11254,6	3576,8	7677,8	4522,6	945,8	6732,0

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 121, tabel 86. Lugejaks on iseseisvad kooperatiiv-õppeasutused, nimetajaks — kooperatiivosakonnad teiste ametkondade kõrgemate õppeasutuste ja tehnikumide juures. 1933. a. pikendati kõrgemate õppeasutuste õppeaega, mis avaldas mõju lõpetajate arvule sel aastal.

[2] Tabel on koostatud koondbilansside alusel, millised on avaldatud teostes «Потребительская кооперация СССР за 1929—1933 гг. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1934, lk. 200—201 ja «Потребительская кооперация СССР за 1935 г. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1936, lk. 112—114. 1. jaanuariks 1933. a. ja 1. jaanuariks 1934. a. pole arvestatud TVO-dele üleantud organisatsioone.

Toodud andmed näitavad, et alates 1. oktoobrist 1930. a. kuni 1. jaanuarini 1935. a. kasvas bilansi summa 3 korda, püsivvahendid — 3,5 korda, käibevahendid — 2,8 korda, omavahendid — 2,6 korda, sellest käibes olevad vahendid — 1,3 korda; laenud kasvasid 3,3 korda.

Püsivvahendite suur kasv sel perioodil oli seotud kulutustega kapitaalehitustele, ühiskondliku toitlustamise, leivaküpsetuse, linnalähedaste majandite, juurviljahoidlate ja põllumajandussaadusi töötlevate ettevõtete alal. Kuivõrd need kapitaalmahutused tehti omavahendite arvel, on arusaadav, et käibes olevate omavahendite erikaal bilansis langes. Tarbijaskooperatsioon püüdis suurendada passiva püsivsummasid elanikkonna sissemaksude ning avansside ja erisissemaksude kujul ehitustöö jaoks. Sel kujul mobiliseeritud elanikkonna ressursid moodustasid 1. oktoobriks 1930. a. — 121,2 miljonit rubla ja 1. jaanuariks 1933. a. — 413,6 miljonit rubla. See kindlustas teatud määral omavahendite vajalikku osa ja kindlaid passivaid käibes.

Erilist tähelepanu pööras tarbijaskooperatsioon osamaksude kogumisele. Neil aastail tõsteti diferentseeritud osamaksu linnas keskmiselt 20% võrra ja maal keskmiselt 25% võrra. Aktiviseeriti uute liikmete kooperatsiooni värbamist.

Süsteemi osamaksufondi kasv nähtub järgnevaist andmeist:

Kuupäev	Süsteemi osamaksufond (miljonites rublades)
1. oktoobriks 1930. a.	629,2
1. jaanuariks 1931. a.	890,0
1. jaanuariks 1932. a.	1 378.7
1. jaanuariks 1933. a.	1 617.6
1. jaanuariks 1934. a.	1 882,5
1. jaanuariks 1935. a.	2 079,9

Ajajärgul 1. oktoobrist 1930. a. kuni 1. jaanuarini 1935. a. kasvasid elanikkonna osamaksu vahendid 3,3 korda.[1]

Süsteemi kasum moodustas neil aastail: 1930. a. — 267,5 miljonit rubla, 1931. a. — 449,5 miljonit rubla, 1932. a. — 499,1 miljonit rubla, 1933. a. — 428,6 miljonit rubla ja 1934. a. — 445 miljonit rubla.

Käibekulude tase kaubanduses oli:[2]

	Protsentuaalselt jaekäibele
1930. a.	17,31
1934. a.	13,20

[1] Need andmed ei hõlma 1933. a. ja 1934. a. töölisvarustuse osakondadele üleantud kooperatiivorganisatsioonide vahendeid. Neis organisatsioonides moodustasid elanikkonna osamaksude summad umbes 450 miljonit rubla.

[2] «Финансы государственной и кооперативной внутренней торговли за 10 лет», Statistika Teadusliku Uurimise Keskinstituut, 1936, tabel 55.

Käibekulude taseme absoluutne alanemise suurus aastail 1930—1934 moodustas 4,11% käibest. See alanemine toimus peamiselt raudteetranspordi kulude vähenemise arvel (2,80%-lt 1930. a. 0,99%-le 1934. a.), viimistlemise ja taarastamise kulude vähenemise (0,46%-lt 1930. a. 0,35%-le 1934. a.) ja maksude arvel.

Liitude võrdlemisi kindla üldise finantsilise seisukorra juures kannatasid linna ja eriti maa tarbijate ühingud tõsiste finantsiliste raskuste all. Enamuse küla tarbijate ühingute käive oli pärast nende taastamist 1931. a. väike, käibekulud aga — suured. Seejuures tegid küla tarbijate ühingud suuri sissemakse kõrgemalseisvate lülide kasuks. Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) võttis tarvitusele abinõusid küla tarbijate ühingute finantsilise seisukorra kõvendamiseks, kuid vaadeldaval perioodil ei lahendatud seda ülesannet rahuldavalt.

11. Kooperatsiooni monopoolse seisundi likvideerimine turul

Vaatamata edusammudele töötajate koopereerimise alal, ilmnesid umbes 1928/29. a. alates tunnused tarbijaskooperatsiooni töö mahajäämusest teistest harudest ja kogu rahvamajandusest.

Tarbijaskooperatsioon arendas aeglaselt kaubandusvõrku; viimase areng jäi maha kaubakäibe tõusust. Kooperatiivkaubandus riigi tähtsamais tööstuskeskustes oli puudulik. Kinniste tööliskooperatiivide ja kinniste jaotuspunktide võrk organiseeriti hilinemisega. Rikuti Nõukogude valitsuse poolt kehtestatud normeeritud varustamise tootmise klassipõhimõtet. Kooperatsioon korraldas väga aeglaselt ümber oma töö maal vastavalt areneva kolhoosiliikumise nõudmistele. Kooperatiivorganisatsioonid asusid suure hilinemisega ühiskondliku toitlustamise, leivaküpsetuse ja linnalähedaste majandite arendamisele.

Tarbijaskooperatsiooni rea lülide töös ilmnes nepmanlik (äritsemise) vaim, mis väljendus tõelise hoolitsemise puudumises tarbija eest ja suurte kasumite tagaajamises.

Kooperatsiooni mahajäämuse põhjused peitusid tema monopoolses seisundis turul ja kooperatsiooni juhtivatesse organitesse tunginud vaenulike elementide tegevuses.

Partei ja Nõukogude valitsuse abiga läbiviidud kooperatiivaparaadi puhastus võõrastest ning vaenulikest elementidest ja kaadri kõvendamine võimaldasid parandada kooperatiivorganisatsioonide tööd.

Mis puutub tarbijaskooperatsiooni poolt aastail 1930—1931 saavutatud peaaegu monopolisti seisundisse jaekäibe alal, siis lõi see seisund objektiivselt sellise olukorra, et kooperatiivorganisatsioonid ja nende töötajad, astumata kellegagi võitlusse kaubanduse parema organiseerimise eest, nõrgendasid tähelepanu töötajate vajaduste rahuldamisel.

Nagu märkisime juba käesoleva peatüki algul, osutas Jossif Vissarionovitš Stalin ettekandes partei XVI kongressil 1930. a.

tarbijaskooperatsiooni töö puudustele, mis tulenesid tema monopoolsest seisundist turul.

Nõukogude valitsusel tuli likvideerida kooperatsiooni monopoolne seisund. Kõigile tööstuslikele rahvakomissariaatidele tehti ettepanek avada kaubandus oma kaupadega ja Sisekaubanduse Rahvakomissariaadile arendada laialdast jaevõrku linnas ja maal. Organiseeriti töölisvarustuse osakonnad (TVO-d) tehaste ja vabrikute juures. See parandas võistluse korras kaubandust tervikuna ja tervendas turgu.

Suurte elanikkonna kontingentide teenindamise üleandmisega kooperatsiooni poolt suurimate ettevõtete juures aastail 1933—1934 organiseeritud töölisvarustuse osakondadele kui ka Sisekaubanduse Rahvakomissariaadi arenevale riiklikule kaubandusele käis arusaadavalt kaasas vajaliku materiaal-tehnilise baasi (kaupluseruumide, pagaritööstusettevõtete, abimajandite jne.) üleminek neile organisatsioonidele.

Selle tagajärjel alanes tarbijaskooperatsiooni erikaal riigi jaemüügi käibes. Eriti tunduv alanemine toimus seejuures linnas.

Tarbijaskooperatsiooni võrgu iseloomustust aastate 1933 ja 1934 kohta võib näha järgnevaist andmeist (aasta lõpuks) [1]:

	1933. a.	1934. a.
Tarbijate kooperatiivide ringkonna- ja rajooniliitude võrk	2 164	2 099
Tarbijate kooperatiivide linnaliitude, oblasti-(krai-) liitude süsteemi, linna tarbijate ühingute süsteemi ja kinniste tööliskooperatiivide võrk	2 021	1 466
Tarbijate kooperatiivide rajooniliitude süsteemi linna tarbijate ühingud	901	1 136
Küla-, rajooni-, sovhooside tarbijate ühingud	38 329	35 762
Autonoomsete sektsioonide, Sõjaväekooperatsiooni Keskvalitsuse ja Siserahvakomissariaadi Kooperatsiooni Valitsuse võrk	2 168	2 231
Kogu jaemüügi kaubandusvõrk — magasinid, müügipunktid, müügitelgid (tuhandetes)	161,1	158,1
Sellest:		
linnas	38,5	35.0
maal	122,6	123,1

Lõpuks teeme mõningaid kokkuvõtteid tarbijaskooperatsiooni tegevusest võitluse ajajärgul põllumajanduse kollektiviseerimise eest.

---

[1] «Потребительская кооперация за 1935 г. — основные показатели», Tsentrosojuzi väljaanne, 1936, lk. 93. Aastate 1933 ja 1934 jooksul toimusid kooperatsioonis tunduvad organisatsioonilis-majanduslikud muudatused. Neil aastail anti tema poolt mitmesugustel aegadel üle tööstuse töölisvarustuse osakondadele ja Sisekaubanduse Rahvakomissariaadile suur arv ettevõtteid. Selle tõttu pole andmed 1933. a. ja 1934. a. lõpuks võrreldavad andmetega 1933. a. alguseks ja 1935. a. lõpuks.

Tarbijaskooperatsioon arendas sel ajajärgul kaubakäivet linna ja maa vahel. Linnas teostas ta normeeritud varustamist. Maal teostas tarbijaskooperatsioon kolhooside ja kolhoosnikute varustamist kaupadega ja põllumajandussaaduste laialdast varumist. Tunduvalt arenes kooperatsiooni ühiskondlik toitlustamine, leivaküpsetus ja laiatarbekaupade tootmine.

Tarbijaskooperatsiooni areng toimus võitluses parempoolsete restaureerijatega ja pahempoolitsevate väikekodanlike lobisejatega. Parempoolsed restauraatorid tõukasid kooperatsiooni nepmanlikule (äritsemise) teele, kasumite tagaajamise teele, selle asemel et tõeliselt hoolitseda töötajate hulkade vajaduste ja nõudluste rahuldamise eest. Pahempoolitsevad väikekodanlikud lobisejad kiskusid kooperatsiooni kõrvale nõukogude kaubanduse arendamisest — otsesele saaduste vahetamisele, kusjuures ainult nõukogude kaubanduse igakülgne arendamine võis viimast ette valmistada. Alles nende sotsialistliku ülesehitustöö vaenlaste hävitamine partei poolt aitas kooperatsioonil asuda õigele teele.

Kooperatsiooni ebarahuldav töö aastail 1931—1932, tema mahajäämus sotsialistliku ülesehitustöö ülesannetest põhjustasid kooperatsiooni monopoolse seisundi likvideerimise turul. Oma materiaaltehnilise baasi osaline üleandmine kooperatsiooni poolt riiklikele kaubandusorganisatsioonidele soodustas riikliku kaubanduse kiiret arenemist linnades.

XIX PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOON VÕITLUSE PERIOODIL SOTSIALISTLIKU ÜHISKONNA ÜLESEHITAMISE LÕPULEVIIMISE EEST

(aastad 1935—1940)

1. Kooperatsiooni tegevuse keskendamine maakaubanduse ja varumiste organiseerimisele

Sotsialistliku sektori käsutuses olid juba 1930. a. kõik rahvamajanduse peamised hoovad. Lõppsõnas Keskkomitee poliitilisele aruandele ÜK(b)P XVI kongressil 2. juulil 1930. a. märkis J. V. Stalin, et «me oleme juba jõudnud sotsialismi ajajärku, sest sotsialistliku sektori käes on nüüd kogu rahvamajanduse kõik majanduslikud hoovad, kuigi sotsialistliku ühiskonna ülesehitamiseni ja klassierinevuste kaotamiseni on veel palju maad»[1].

Esimese viie aasta plaani ennetähtaegse täitmise tulemusena ehitati sotsialistliku majanduse kõikumatu alusmüür, esmaklassiline, sotsialistlik rasketööstus ja masinatega varustatud ühispõlluharimine. Hävitati inimese ekspluateerimine inimese poolt ja loodi

[1] J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn, 1952, lk. 6.

tingimused töötajate ainelise ja kultuurilise olukorra pidevaks parandamiseks.

Teise viie aasta (aastate 1933—1937) plaani eduka täitmise tagajärjel likvideeriti lõplikult kapitalistlikud elemendid ja viidi lõpule kogu majanduse rekonstrueerimine kõige uuema tehnika baasil.

1936. a. detsembris võttis Erakorraline VIII Üleliiduline Nõukogude Kongress vastu suure Stalini poolt väljatöötatud uue Konstitutsiooni — sotsialismi ja arendatud sotsialistliku demokraatia võidu Konstitutsiooni. Selles kajastusid NSV Liidus kinnitunud sotsialistliku korra alused.

Konstitutsioon kinnitas seda ülemaailmset ajaloolist fakti, et NSV Liit on astunud arengu uude vööndisse — sotsialistliku ühiskonna ülesehituse lõpuleviimise ja järkjärguliselt kommunismile ülemineku ajajärku. Partei ja Nõukogude valitsuse poolt 1938. a. vastu võetud kolmas rahvamajanduse arendamise viie aasta plaan aastateks 1938—1942 oli tähtsaks etapiks sellel teel.

Masinaehituse, kütteaine ja tooraine baasi võimsa arenemise alusel saavutati tohutu kasv laiatarbekaupade tootmises. See nähtub järgnevaist andmeist:

Tarbeesemete tootmine (miljardites rublades 1926/27. a. hindades)

1929. a.	14,8
1935. a.	24,1
1940. a.	53,7

Võrreldes revolutsioonieelse Venemaaga (1913. a.), kasvas tarbeesemete väljalask 1940. a. peaaegu viis korda.

1935. a. kuni 1940. a. tõusis tarbeesemete tootmine üle 2,3 korra.

Põllumajanduse kogutoodang kasvas 15 miljardilt rublalt (püsivhindades) 1928. a. 23 miljardile rublale 1940. a. Teravilja kogu laekumine kasvas 4,5 miljardilt puudalt 1928. a. 7,3 miljardile puudale 1940. a.

Kaupade ja toiduainete tootmise tõus võimaldas suurendada rahva tarbimist teise viisaastaku aastail üle kahe korra ja teha ülesandeks tõsta tarbimist kolmandal viisaastakul poolteist korda, võrreldes teise viisaastakuga.

Kolhoosikorra võit, sellega seoses olev põllumajanduse tõus ja edusammud tööstuskaupade tootmise alal andsid nõukogude võimule võimaluse juba 1935. a. kaotada normeeritud varustamist (kaardisüsteemi) toidukaupade alal, alates 1936. a. kehtestada vabakaubandus ühtlasi ka tööstuskaupade alal.[1]

Neis tingimustes oli nõukogude kaubanduse edaspidine arendamine sotsialistliku riigi üheks aktuaalsemaks ülesandeks.

Nõukogude kaubanduse ette kerkis kogu teravusega tarbijate teenindamise kultuuri tõstmise ülesanne. Seda nõudis stalinlik hool inimese — kommunismi ehitaja eest. Võitlus kultuurse kaubanduse

[1] Riigi leivavilja ressursid kasvasid 1934. a. kaks korda, võrreldes 1928. a., kusjuures 92% neist ressurssidest laekusid riigi korraldusse kolhoosidelt ja sovhoosidelt.

eest väljendus kaubandusvõrgu laiendamises ja paremustamises; uute, eesrindlike kaubandusettevõtete (universaalmagasinide, spetsialiseeritud magasinide) ehitamises; ettevõtete paremas sisemises ja välises kujundamises; kaupade sortimendi laiendamises ja kvaliteedi tõstmises; uute kaubandusvormide rakendamises (kaupade koju kätte toimetamine, kaubandus eeltellimiste peale jne.).

Sel perioodil keskendub tarbijaskooperatsiooni tegevus maakaubanduse organiseerimisele ja põllumajandussaaduste varumisele maal.

Alates 1931. a. kuni 1935. a. kasvas riiklik kaubandus linnades tohutult ja parandas oma tööd. Sisekaubanduse Rahvakomissariaadi ja töölisvarustuse osakondade riiklik kaubandus hakkas etendama otsustavat osa linnaelanikkonna varustamisel kaupadega. Tema erikaal linna jaekäibes oli 1934. a. 66,1%. Kooperatiivkaubandus hõlmas linnakäibest ainult 33,9%, millest tarbijaskooperatsiooni erikaal oli 30,2%.[1]

Seega kaotas tarbijaskooperatsioon oma endise tähtsuse linnaelanikkonna teenindamisel.

Samal ajal ei parandanud ta oma tööd maal, kus kolhoosikorra võit, kolhoosi masside jõukuse ja kultuuriliste nõudluste tõus asetasid nõukogude kaubandusele uusi nõudmisi.

Nõukogude võim aitas talurahval üle minna kolhoositeele ja varustas põllumajanduse kõige uuema masinatehnikaga. Maal tekkisid uued elukutsed, mis kaotavad vahe talupoja-kolhoosniku ja linna kvalifitseeritud töölise vahel: traktoristid, kombainerid, autojuhid jne. Tohutuis mõõdetes kasvas maaintelligentsi kaader. Stalinlike viisaastakute aastail lõpetasid kõrgemaid ja keskmisi põllumajanduse õppeasutusi sajad tuhanded põllumajanduse eriteadlased. Kommunistliku partei ja nõukogude võimu toetusel võrsusid kolhoosikülast talupoegade endi seast sajad tuhanded kolhoosiala organisaatorid.

Seega tekkis külas uus kiht kõrgete kultuuriliste ja majanduslike nõudlustega inimesi. Eratalunikest koosneva küla armetu tase kadus kiirelt ja kogu ülejäänud kolhoositalurahva hulk tõusis jõukale elujärjele. Kogu küla ilme muutus.

ÜK(b)Partei XVII kongressil (1934. a.) ütles J. V. Stalin: «Vana küla kirikuga kõige silmapaistvamal kohal, urädniku, papi ja kulaku paremate majadega esiplaanil, talupoegade poollagunenud taredega tagaplaanil — hakkab kaduma. Selle asemele astub uus küla oma ühiskondlike ja majanduslike ehitustega, oma klubidega, raadioga, kinoga, koolidega, raamatukogudega ja lastesõimedega, oma traktoritega, kombainidega, rehepeksumasinatega ja autodega. On kadunud vanad kulaku-ekspluateerija, liiakasuvõtja-vereimeja, kaupmehe-spekulandi, isakese-urädniku silmapaistvad kujud. Nüüd on silmapaistvateks isikuteks kolhooside ja sovhooside, koolide ja

[1] «СССР в цифрах», NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsus, 1935. a., lk. 221.

klubide tegelased, vanemad traktoristid ning kombainerid, põllunduse ja loomakasvatuse brigadiirid, kolhoosiväljade parimad löökt öölised.

Kaob vastandlikkus linna ja maa vahel. Talupoegade silmis lakkab linn olemast nende ekspluateerimise keskuseks. Järjest tugevamaks muutuvad majandusliku ja kultuurilise koostöö niidid linna ja maa vahel. Maa saab nüüd linnalt ja tema tööstuselt abi — traktorite, põllutöömasinate, autode, inimeste ja ressursside näol. Ja ka maal endal on nüüd oma tööstus masina-traktorijaamade, remonditöökodade, kolhooside igasuguste tööstusettevõtete, väikeste elektrijaamade jms. näol. Kultuuriline kuristik linna ja maa vahel on kadumas.» [1]

Kolhoosikorra võidu alusel kasvas maa turu maht tohutul määral. Suurenes leivavilja ja eriti tehniliste kultuuride kaubaline toodang. Kui kehvikute ja keskmike majandid andsid 1926/27. a. ainult 466 miljonit puuda kaubalist leivavilja, siis andsid kolhoosid juba 1938/39. a. 1 980,3 miljonit puuda. Kui kolhooside poolt maksti 1932. a. keskmiselt ühe majandi kohta 36,6 puuda teravilja ja 108 rubla rahas, siis moodustas väljamaks juba 1937. a. 106,2 puuda teravilja ja 376 rubla rahas.

Kolhooside rahalised tulud kasvasid suurel määral: 1932. a. moodustasid nad 4,6 miljardit rubla, 1937. a. — 14,2 miljardit, 1940. a. — 21 miljardit rubla.

Maa tarbijaskooperatsiooni ja teiste süsteemide töö organiseerimine aga ei vastanud maakaubanduse keerulisemaks muutunud ja kasvanud ülesannetele.

Maa kaubakäibes oli tarbijaskooperatsioonil 1934. a. valitsev seisukoht: tema erikaal moodustas 58%, kõigi muude süsteemide oma aga — 42%.[2] 1934. a. olnud 175 100 maa kaubandusettevõtteist kuulusid tarbijaskooperatsioonile 124 800 või 71,7%.[3] Tarbijaskooperatsiooni magasinid ja kauplused aga olid väikesed. Statistika Keskvalitsuse kaubandusloenduse andmeil moodustas 1. jaanuariks 1933. a. ühe töötajaga magasinide ja kaupluste arv 52,5%, 2—3 töötajaga — 41,5%; 4—6 töötajaga — 5,1%; 7—9 töötajaga — 0,9%; kümne ja rohkem töötajaga — 0,3% kogu nende arvust. 85% kõigi tarbijaskooperatsiooni maamagasinide ja -kaupluste käibest moodustas keskmiselt 13 000 rbl. kuus või 400—450 rbl. päevas. On arusaadav, et sellistes tingimustes keerulise sortimendiga kaupade kaubandus ei võinud olla kuigi rahuldav. Maale saabuvad tööstuskaubad pihustati väikestesse, mittekohaldatud kauplustesse, kus ei võinud olla tarbijale vajalikku sortimenti.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tesntrosojuzi) ja oblastiliitude organisatsiooniline struktuur ja nende töö praktika ei vasta-

---

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn, 1952, lk. 434.

[2] «Развитие советской экономики» (статистические материалы), ÜK(b)P KK juures asuva Kõrgema Parteikooli väljaanne, 1946, lk. 117.

[3] «СССР в цифрах», NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsuse väljaanne, 1935, lk. 226—227.

nud keerulisemaks muutunud maakaubanduse ülesannetele ja neile muudatusile, mis toimusid 1935. a. linnakaubanduses. Nende organisatsioonide töös köitis linnakaubandus palju tähelepanu, jõudu ning ressursse, ja see viis selleni, et kooperatiivorganisatsioonid juhtisid puudulikult kaubandust maal.

Maakaubanduse põhjalikuks parandamiseks oli vaja kõvendada tarbijaskooperatsiooni tööd maal, kus ta etendas juhtivat osa. Linnakaubanduse edaspidise parandamise eesmärgil aga oli vaja koondada kogu kaubandusvõrk linnas riikliku kaubanduse süsteemi.

Lähtudes sellest, kohustasid NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 29. septembri 1935. a. määrusega «Tarbijaskooperatsiooni tööst maal» kooperatsiooni keskendama oma tegevust maakaubanduse ja varumiste organiseerimisele. Tarbijaskooperatsioon kujuneb peamiseks tööstuskaupade saaturiks maale ja tähtsamaks lüliks kaubavahetuse organiseerimisel linna ja maa vahel.

Vastavalt sellele ânti kooperatsiooni linnavõrk üle riiklikule kaubandusele ja vastupidi, peaaegu kogu riiklike ettevõtete maavõrk läks üle tarbijaskooperatsioonile. Kogu tarbijaskooperatsiooni süsteem korraldati ümber vastavalt töötingimustele maal.

See väljendus kõigepealt all-lüli — küla tarbijate ühingu tugevdamises väikeste, ebamajanduslike ühingute liitmise alusel. Laiendati küla tarbijate ühingute tööd kaubanduse ja varumise alal. Alustati suurejoonelist linnatüüpi kaubandusettevõtete — rajooni ja küla universaal- ja spetsialiseeritud magasinide organiseerimist maal. Finantsilise seisukorra parandamiseks lõpetati küla tarbijate ühingutelt igasuguste summade eraldamised kõrgemalseisvate organisatsioonide kasuks, välja arvatud summad, mis ei ületa 10% kasumist tarbijate kooperatiivide rajooniliidu kasuks küla tarbijate ühinguid teenindavate ettevõtete organiseerimiseks ning varustamiseks ja autotranspordi omandamiseks. Küla tarbijate ühingute osa süsteemi poolt saadavaist kaubanduslikest juurdehinnetest viidi keskmiselt vähemalt 70%-le.

Kõvendati tarbijate kooperatiivide rajooniliite kui tarbijate ühingute hulgivarustamise ja organisatsioonilise juhtimise algkeskusi. Küla tarbijate ühingu hulgivarustamise funktsioonid läksid üle tarbijate kooperatiivide oblasti-, krai- ja vabariiklike liitude rajoonidevahelistelt baasidelt rajooniliitudele. Rajoonidevahelised baasid säilitati ainult teatud kaupade (pudu-, peenrauakaubad jms.) ja nende rajoonide jaoks, kus — olenevalt küla tarbijate ühingute käibe suurusest ja arvust — rajooniliitudel puudusid majanduslikud tingimused hulgikaubanduse organiseerimiseks. Selle ajani ei tegelnud suur osa rajooniliite hulgikaubanduse tööga selle tõttu, et küla tarbijate ühinguid teenindasid rajoonidevahelised baasid.

Laiendati tarbijate ühingute ja rajooniliitude vahetuid kaubanduslikke sidemeid tol ajal laialdaselt arenenud riikliku tööstuse hulgibaasidega. Tugevdati oblasti- ja krailiitude majanduslikku tegevust

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) majanduslike funktsioonide edaspidise kärpimise arvel.

Sellest ajast peale keskendas Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) oma tööd süsteemi organisatsioonilisele juhtimisele, tema majandusliku tegevuse planeerimisele, kapitaalmahutuste limiitide jaotamisele üksikute tarbijate liitude vahel, panga krediteerimise planeerimisele, kooperatiivorganisatsioonide kontrollile ja revisjonile, kaadri ettevalmistusele ja jaotusele, kooperatiivsüsteemi tellimiste esitamisele tööstusele ja generaallepingute sõlmimisele tööstusega. Tarbijate Kooperatiivide Keskliit tegeleb vahetult hulgiostu kaubandusega ainult nende kaupade osas, millede turustamiseks puuduvad tööstuse oblasti hulgibaasid.

29. septembri 1935. a. määrus pööras erilist tähelepanu küla tarbijate ühingute töö tugevdamisele varumise alal. Selleks nägi Nõukogude valitsus ette organisatsioonide arvu vähendamist, millised teostasid oma aparaadiga detsentraliseeritud varumist, kui ka riiklike organisatsioonide võrgu vähendamist, millised teostasid varumist tsentraliseeritud plaani järgi neis rajoones, kus nende tööd ei õigustanud käibe suurused. Sama eesmärki pidi teenima ka küla tarbijate ühingu poolt varumise alal saadava komisjonitasu suurendamine kooperatiivsüsteemi kõrgemalseisvate lülide, riiklike varujate ja nende ladustamise ning sorteerimisbaaside osa vähendamise arvel. Nähti ette kooperatsiooni tehnilise baasi kõvendamist varumise alal uute ladude, vastuvõtupunktide jne. ehitamise ja materiaal-tehnilise baasi üleandmise teel riiklikelt varujailt, kelle töö läks üle tarbijaskooperatsioonile.

Nõukogude valitsus osutas tarbijaskooperatsioonile suurt abi maakaubanduse ja varumiste arendamisel. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 29. septembri 1935. a. määruse alusel anti kooperatsioonile riigieelarvest 125 miljonit rbl. rajooniliitude ja organiseeritavate külamagasinide käibevahendite täiendamiseks. Riigipank andis 30 miljonit rbl. laenu 5 000 külamagasini organiseerimiseks ja sisustamiseks ja kindlustas tarbijate ühingute, rajooni ja küla universaalmagasinide majandusliku tegevuse krediteerimist laialdasel määral. Seega loodi kooperatsioonile kõik tingimused edukaks tööks maal.

Kui aga NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures asuv Majandusnõukogu 1938. a. kontrollis Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) ja rea oblasti- ja krai tarbijate liitude tegevust 29. septembri 1935. a. määruse täitmiseks, avastati, et tarbijaskooperatsioon korraldab aeglaselt ümber oma tööd ja jääb maha kolhoosiküla kasvavaist tarvidusist.

Kontroll tegi kindlaks, et Tarbijate Kooperatiivide Keskliit ja kooperatsiooni kohalikud organid tunnevad halvasti kolhoosiküla tarvidusi kaupade alal, ei kauple ehitusmaterjalidega ja koduse majapidamise kaupadega, lubavad seisakuid küla varustamisel igapäevase nõudlusega kaupade alal. Venis külakaupluste ja ladude ehitustöö, eriti peamistes põllumajanduse rajoonides ja piirimail.

Üldise kaubakäibe tõusu juures maal aastail 1935—1937 üle kahe korra kasvas kooperatsiooni kaubandusvõrk kokku ainult 2,7%. Magasine ja ladusid ei remonteeritud õigeaegselt. 1937. a. plaaniga kaubandusvõrgu ja ladude jooksvaks remondiks ettenähtud 145 miljonist rublast jäi kasutamata 62,6 miljonit rubla. 1938. a. plaani järgi kapitaaltöödeks assigneeritud 90 miljonist rublast kasutati faktiliselt ära ainult 53,5 miljonit rubla.

Kontrolliga tehti kindlaks Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) ja kooperatsiooni kohalike organite aparaadi tunduv risustumine inimestega, kes ei vääri poliitilist usaldust, ei oma vajalikku erialast kvalifikatsiooni. Tarbijaskoperatsiooni organites püsisid real juhtudel tööl isikud, kelle süü kooperatiivse varanduse korduvas raiskamises ja riisumises oli kindlaks tehtud. Vaatamata sellele et aastail 1935—1937 avastati kooperatiivaparaadis rohkesti vaenulikku elementi, kes ajas segi tarbijaskooperatsiooni tegevust ja tekitas tohutut kahju nõukogude kaubandusele, Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) ei võidelnud tegelikult kahjurluse tagajärgedega kooperatsioonis.

Ei teostatud kõiki abinõusid küla tarbijate ühingute majanduse finantsiliseks kindlustamiseks. Selle tagajärjel kahjuga töötavate küla tarbijate ühingute arv mitte üksnes ei vähenenud, vaid isegi kasvas: 1936. a. oli selliseid küla tarbijate ühinguid 16%, 1937. a. aga — 20,6%. Rahvavaenlased likvideerisid tarbijaskooperatsioonis ühiskondliku kontrolli organid (kaupluse komisjonid). Töö koopereerimise alal katkes peaaegu täielikult. Veel rohkem, osanike arv hakkas vähenema: 1. jaanuariks 1936. a. oli osanikke 40,8 miljonit inimest, 1. jaanuariks 1938. a. aga — 37 miljonit. Osamaksude akumuleerimine edenes aeglaselt, osamaksude majandus oli desorganiseeritud.

Sellise seisukorra põhjuseks oli trotskistlik-buhhaarinlike elementide vaenulik tegevus, kes olid osanud pugeda Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) ja rea tarbijate kooperatiivide oblasti-, krai- ja vabariiklike liitude juhtkondadesse.

Tsaari nuhk, paadunud kontrrevolutsionäär Zelenski, olles pugenud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhtkonda, oskas paigutada oma inimesi ja organiseerida tarbijaskooperatsiooni süsteemis laialulatuslikku kahjurlust.

Kasutades kooperatsiooni ühe osa töötajate valvsuse nürinemist, hooletust, muretust ja poliitilist pimedust, ajasid rahvavaenlased nurja partei ja valitsuse poolt 29. septembri 1935. a. määruses kooperatsiooni kohta antud juhiste teostamise.

Bolševike partei ja Nõukogude valitsus aitasid kooperatsioonil paljastada kooperatiivaparaati pugenud rahvavaenlasi. Partei läkitas kooperatsiooni uut, proovitud kaadrit parteiliste ning parteitute bolševike seast, arendas kasvatuslikku tööd kooperatsiooni töötajate seas, relvastades neid bolševismiga, tõstes nende valvsust ja leppimatust rahvavaenlaste vastu, arendas kriitikat ja enesekriitikat, tegi ülesandeks luua kooperatsioonis bolševistlik kord. NSV Liidu

Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee aitasid kõvendada Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhtkonda. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee võtsid 25. jaanuaril 1939. a. vastu määruse tarbijaskooperatsiooni töö kohta, milles määrati kindlaks abinõud kahjurluse tagajärgede likvideerimiseks tarbijaskooperatsioonis, 29. septembri 1935. a. määruse elluviimiseks täiel määral ja kooperatiivsüsteemi mobiliseerimiseks kolmanda viisaastaku plaani täitmiseks.

Määruses oli erilist tähelepanu pööratud kooperatsiooni kaadri kõvendamisele. Ühtlasi märgiti abinõud maakaubanduse edaspidiseks parandamiseks tugevnenud kolhoosikorra baasil.

Tarbijaskooperatsioonile tehti ülesandeks laiendada rajooni universaalmagasinide ja külamagasinide võrku sellise arvestusega, et igas rajoonis oleks rajoonimagasin ning igas küla tarbijate ühingus üks või mitu külamagasini. Ta pidi suurendama sügavpunktides asuvate magasinide, kaupluste, müügipunktide ja müügitelkide võrku, teemajade võrku rajoonikeskustes, masina-traktorijaamade asukohtades ja varumispunktides.

Tarbijaskooperatsioon pidi arendama kaubandust ehitusmaterjalidega elamute ning majanduslikuks ehitustööks ja remondiks kui ka koduste tarbeesemetega, et rahuldada kolhoosnikute vajadusi nende kaupade alal.

Kooperatsiooni all-lüli — küla tarbijate ühingu — edaspidise tugevdamise eesmärgil anti viimastele üle tarbijate kooperatsioonide rajooniliitude spetsialiseeritud kaubandusvõrk; küla tarbijate ühingud toodi kolhoosidele lähemale.

Tarbijaskooperatsioon pidi parandama materiaal-tehnilist baasi olemasolevate kaupluste ning ladude remondi ja uute ehitamise teel. Selleks loodi süsteemis erifond kaubandusvõrgu remontimiseks ja ehitamiseks.

Kaupade ringluse kiirendamiseks pidi kooperatsioon viima kaubavarud sortimendilt kooskõlla arendatud kaubakäibe nõuetega. Kehtestati kaupade ringluse diferentsiaaltähtajad ja varude normid küla tarbijate ühingutele ja tarbijate kooperatiivide rajooniliitudele, olenevalt transporteerimise tingimustest ja organisatsioonide kaugusest tööstuse kaubandusbaasidest.

Kaupade kuhjumise vältimiseks tarbijaskooperatsiooni hulgiladudes seati sisse valitsuse poolt planeeritavate kaupade naturaalne arvestus kõrvuti rahalise arvestusega.

Kontrolli kõvendamiseks nõukogude hinnapoliitika täitmise üle kehtestati nende kaupade osas, milledel puuduvad riiklikud jaehinnad, kord, et tarbijate kooperatiivide rajooniliidud peavad sisse seadma ühtsed jaehinnad rajooni kõigi küla tarbijate ühingute jaoks, lähtudes nende kaupade väljamishindadest, kaubanduslike juurdehinnete ja transpordikulude normide suurusest. Küla tarbijate ühingu kulude katmiseks kehtestati diferentsiaal mahahinde suurus jaehinnast iga kauba kohta iga küla tarbijate ühingu jaoks.

Kooperatiivse omandi raiskamise ja riisumise vastu võitlemise eesmärgil kehtestati kord, mille järgi materiaalselt vastutavad isikud (kaupluste juhatajad) kinnitati ametisse osanike üldkoosolekute poolt. Iga kaupluse, müügitelgi ja müügipunkti jaoks seati sisse limiit-osturaamatud kaupade saamiseks.

Tarbijaskooperatsioonis seati sisse müüjate diferentsiaalne progressiiv-tükitöötasu; väikejaemüügi võrgu töötajaile — protsentuaalne töötasu üksikute kaubagruppide järgi, arvesse võttes kaupade ringluskiirust. Kooperatiivaparaadi juhtivate töötajate ergutamiseks kehtestati hea töö eest preemiad.

Kaadri ettevalmistamise parandamise huvides nähti ette tehnikumide võrgu suurendamist, mida kahjurid olid aastail 1935—1938 tugevasti vähendanud; müüjate ettevalmistamiseks seati sisse õppeaeg suurtes magasinides, arvepidajate ettevalmistamiseks — õppeaeg arvepidamise alal küla tarbijate ühingutes ja tarbijate kooperatiivide rajooniliitudes.

Taastati kaupluse komisjonid magasinide ja kaupluste juures. Need komisjonid valiti osanike poolt ja nende peamiseks ülesandeks oli võitlus kuritegevuse ja riisumiste vastu kooperatsioonis.

NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 25. jaanuari 1939. a. määrusega kinnitati uus küla tarbijate ühingu tüüp-põhikiri. Põhikirja järgi langesid ära endised kitsendused isikute vastuvõtmiseks kooperatsiooni, kelledelt olid võetud valimisõigused klassikuuluvuse järgi. Sotsialismi võit võimaldas avada sissepääsu kooperatsiooni kõigile nõukogude ühiskonna rühmadele, olenemata sotsiaalsest päritolust, varanduslikust seisukorrast ja endisest tegevusest. See võimaldas veel enam demokratiseerida kooperatiivala juhtimist, kõigile osanikele õiguse andmise alusel võtta osa juhtivate organite valimisest ja olla neisse valitud, välja arvatud isikud, kes on kohtu poolt süüdi mõistetud valimisõiguste kaotusega.

Põhikiri määras kindlaks uuel viisil küla tarbijate ühingute organiseerimise eesmärgi. Selleks eesmärgiks on nõukogude kaubanduse organiseerimine, kolhoosnikute ja kõigi töötajate kasvava nõudluse rahuldamine neile tarvilike kaupade alal.

2. Organisatsiooniline ülesehitus ja elanikkonna koopereerimine

Tarbijaskooperatsiooni tegevuse keskendamine maale vastavalt 29. septembri 1935. a. määrusele mõjus tervendavalt tema arenemisele. Tarbijaskooperatsioon saavutas Suure Isamaasõja alguses tunduvaid edusamme maakaubanduse ja varumiste organiseerimisel. Jälgime tema tegevust aastate 1935—1940 jooksul.

Tarbijaskooperatsiooni liitude võrgu kasv aastatel 1935—1940 on iseloomustatav järgmiste andmetega (aasta lõpuks):

	1935. a.[1]	1940. a.[2]
Vabariiklikke, krai- ja oblastiliite, mis vahetult kuuluvad Tarbijate Kooperatiivide Keskliitu (Tsentrosojuzi)	44	63
Sisevabariikliku ja krailise alluvusega rahvuslikke ja oblastiliite	55	89
Tarbijate kooperatiivide rajooniliite ja ringkonnaliite	2 376	3 612

Liitude arv kasvas tunduvalt, mis oli seotud kooperatsiooni kaubandusliku ja varumistöö mahu suurenemisega ja vajadusega lähendada juhtivaid organeid nende poolt teenindatavaile alllülidele.

Kooperatiivide arv muutus ajajärgul 1935. a. kuni 1940. a. järgmiselt:

	1935. a.[3]	1940. a.[4]
	(aasta lõpuks)	
Linna tarbijate ühinguid	485	236
Rajooni tarbijate ühinguid	286	204
Küla tarbijate ühinguid ja tööliskooperatiive	24 974	31 986
Kokku	25 745	32 426

Kooperatiivide üldarv kasvas viie aasta jooksul peaaegu 1,3 korda. Eriti kasvas küla ühingute arv. Linna ja rajooni tarbijate ühingute arv vähenes: linna ühingute — seoses rea linnade kaubandusvõrgu üleandmisega riiklikule kaubandusele, rajooniühingute — seoses rajooni tarbijate ühingute ümberkujundamisega 1936. a. reas rajoonides rajooniliitudeks.

1940. a. moodustasid küla tarbijate ühingute peamise hulga (65,2%) ühingud aasta jaekäibega 400 000 rublast kuni 2 miljoni rublani. Jaeettevõtete arv selles grupis võrdus 6—8,2-le ühe ühingu kohta.

1940. a. oli ühe tarbijate ühingu kuu jaekäive keskmiselt 90 500 rbl., kuna 1935. a. (IV kv.) moodustas ühe ühingu keskmine käive 43 100 rbl. Nende andmete võrdlus võimaldab järeldada küla tarbijate ühingute majandusliku võimsuse tunduvat kasvu aastail 1935—1940.

Tohutul määral kasvas tarbijaskooperatsiooni jaevõrk.

[1] «Потребительская кооперация за 1936 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1937, lk. 3.

[2] «Потребительская кооперация за 1940 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1941, lk. 3.

[3] «Потребительская кооперация за 1936 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1937, lk. 4.

[4] «Потребительская кооперация за 1940 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1941, lk. 3—5.

Tarbijaskooperatsiooni jaevõrgu arenemine aastatel 1935—1940

Ettevõtete liigid	Arv aasta lõpuks (tuhandetes)	
	1935. a.[1]	1940. a.[2]
Magasine ja kauplusi	104,4	196,0
Müügitelke, müügipunkte, kioskeid	5,6	31,6
Kokku . . .	110,0	227,6

Viie aasta jooksul kasvas kaubanduse jaevõrk rohkem kui kaks korda, sellest magasinide ja kaupluste võrk 1,8 korda, müügitelkide, müügipunktide ja kioskite arv aga 5,6 korda. Seejuures on äärmiselt tähtsaks faktiks see, et tarbijaskooperatsioon lõi maal uue, maal seni tundmatu kaubandusvõrgu liigi, linnatüüpi spetsialiseeritud ja universaalmagasinid. 1934. a. algul oli maal ainult 377 rajooni universaalmagasini. 1940. a. koosnes see võrk juba 2 844 rajoonimagasinist, 1 738 rajooni kultuurkaupade magasinist, 2 300 rajooni toidukaupade magasinist ja 23 051 külamagasinist. Peale selle oli maal 1 000 majapidamiskaupade spetsialiseeritud magasini. Sellise võrgu loomine soodustas kolhoosi talurahva kaubandusliku teenindamise kultuuri tõusu.

Spetsialiseeritud võrgu arendamise üldpilti võib näha järgnevaist andmeist:

Tarbijaskooperatsiooni kaubanduse spetsialiseeritud jaevõrk aastail 1935—1940

	1935. a.	1936. a.	1937. a.	1938. a.	1939. a.	1940. a.
Rajoonimagasine .	2 685	2 775	2 762	2 481	2 675	2 844
Rajooni kultuurkaupade magasine . .	850	908	957	828	1 077	1 738
Rajooni toidukaupade magasine . .	—	794	885	1 824	2 222	2 300
Külamagasine . .	1 248	5 177	6 685	7 209	18 925	23 051
Küla toiduainete magasine	—	276	659	On arvatud lahtrisse „Rajooni toidukaupade magasin“		
Majapidamistarvete magasine	—	—	—	499	863	1 000

Loodud rajooni- ja külamagasinid jagunesid jaekäibe suuruselt järgmiselt (andmete alusel 1940. a. kohta):

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1936 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1937, lk. 6.

[2] «Потребительская кооперация СССР за 1940 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1941, lk. 3.

Rajooni- ja külamagasinide rühmad jaemüügi kaubakäibe suuruste järgi 1940. a. IV kvartalis	Rajooni- ja külamagasinide arv protsentuaalselt üldarvule	
	rajooni-magasine	küla-magasine
Kuni 15 000 rublani	—	0,42
15 100 rublast kuni 30 000 rublani	—	4,16
30 100 „ „ 45 000 „	0,07	11,16
45 100 „ „ 60 000 „	0,25	15,82
60 100 „ „ 75 000 „	0,32	15,55
75 100 „ „ 105 000 „	1,92	23,10
105 100 „ „ 150 000 „	10,60	16,89
150 100 „ „ 225 000 „	30,68	8,66
225 100 „ „ 300 000 „	26,19	2,74
300 100 „ „ 450 000 „	21,87	1,09
Üle 450 000 rubla	8,10	0,1
Kokku . . .	100,0	100,0

Valdav osa külamagasine kujutas endast kaubandusettevõtteid jaekäibega 60 000—150 000 rbl. kvartalis; valdav osa rajoonimagasine — ettevõtteid käibega 150 000 kuni 450 000 rbl. Kõrvutades neid arve andmetega ülejäänud magasinide ja kaupluste kohta, millest 78,35% käive oli 1940. a. 15 000 kuni 60 000 rbl. kvartalis, näeme, et tarbijaskooperatsioon lõi rajoonimagasinide ja külamagasinide kujul võrdlemisi suuri kaubandusettevõtteid, millest suurem osa mitte millegagi ei erinenud keskmistest linnamagasinidest.

Puudutades organisatsioonilisi küsimusi põllumajandussaaduste varumise alal, peab märkima järgmist. Tarbijaskooperatsiooni varumistegevuse laienemine selgitas vajaduse organiseerida kõrvuti küla tarbijate ühingute töö tugevnemisega tarbijate kooperatiivide rajooniliitude juures varumise universaalkontorid (RVK). 1. jaanuariks 1941. a. oli selliseid kontoreid organiseeritud 3 478.

Elanikkonna koopereerimine aastatel 1935—1940 toimus järgmiselt.

1. jaanuariks 1936. a. oli liikmete-osanike arv 40,8 miljonit inimest, 1. jaanuariks 1941. a. aga kasvas see 44,1 miljoni inimeseni.

Aastail 1936—1938 nõrgendas kooperatsioon trotskistlik-buhhaarinlike elementide kahjurluse tagajärjel tähelepanu sellele tähtsaimale lõigule, mis põhjustas liikmete-osanike arvu vähenemist. Koopereerimise tugevdamine aastail 1939 ja 1940 parandasid seisukorda.

3. Kolhoosiküla nõudluse kasv ja tarbijaskooperatsiooni kaubakäibe arenemine

Kolhoosikorra võit ja kõvenemine põhjustasid maaelanikkonna ostunõudluse tohutu laienemise ja selle iseloomu muutumise.

Kolhoosnikute jõukuse kiire kasv kolhooside organisatsioonilis-

majandusliku kõvenemise baasil hakkas lähendama maa nõudlust linna nõudlusele.

Maal hakati tarvitama ja kohaneti selliste kaupadega, mida varemalt tarvitas eranditult vaid linna elnikkond.

Samas suunas mõjus ka maaelanikkonna koosseisu muutumine — tehnilise ja muu intelligentsi (õpetajate, agronoomide, arstide jt.) kiire kasv maal.

Sotsialistliku tööstuse ja põllumajanduse kaubaliste ressursside suurenemise ja kolhoosiküla jõukuse tõusu alusel suurenes kiirelt tarbijaskooperatsiooni kaubakäive.

Tarbijaskooperatsiooni jaekäibe dünaamikat iseloomustavad järgnevad andmed (miljonites rublades vastavate aastate hindades).[1]

	Aastad						1940. a. protsentuaalselt 1935. a.
	1935	1936	1937	1938	1939	1940	
Kaubandusvõrgu käive . . .	15 422,7	23 278,1	28 141,1	34 608,2	42 966,4	39 179,6	260
Ühiskondliku toitlustamise käive	541,7	644.6	1 068,0	1 394.2	2 139.6	3 215,7	594
Kokku . .	15 963,4	23 922,7	29 209,1	36 002,4	45 105,0	42 395,3	266

Üldine jaemüügi kaubakäive suurenes alates 1935. a. kuni 1940. a. peaaegu 2,7 korda, sellest kaubandusvõrgu osas 2,6 korda ja ühiskondliku toitlustamise võrgu osas 5,9 korda. Mõningane kaubandusvõrgu käivete vähenemine 1940. a., võrreldes 1939. a., on seotud Nõukogude-Soome sõjaga ja rahvusvahelise olukorra järsu teravnemisega.

Tarbijaskooperatsiooni erikaal maakaubanduses kasvas aastast aastasse. Kasvas ühtlasi tarbijaskooperatsiooni erikaal meie maa üldises jaekäibes.

Kooperatiivsüsteemi jaemüügi kaubakäibe kaubaline struktuur oli (protsentuaalselt üldkäibele):

Aastad	Toidukaubad	Mittetoidukaubad
1935	52,8	47,2
1940	50,0	50,0

Koos kolhoosiküla jõukuse tõusuga ja elanikkonna tarviduste rahuldamisega toidukaupade alal tõusis süstemaatiliselt mittetoidukaupade erikaal käibes.

[1] Tsentrosojuzi poolt teostes «Потребительская кооперация за 1935 г.», lk. 5; «Потребительская кооперация за 1936 г.», lk. 3; «Потребительская кооперация за 1937 г.», lk. 3; «Потребительская кооперация за 1938 г.», lk. 3; «Потребительская кооперация за 1939 г.», lk. 3 ja «Потребительская кооперация за 1940 г.», lk. 29 avaldatud andmete alusel.

Järgnevad andmed võivad anda ettekujutust tähtsamate tööstuskaupade tarbimise tõusust kolhoosikülas:[1]

Kaubad	Ostetud tööstuskaupade kogus ühe elaniku kohta kolhoosis protsentuaalselt 1933. a.	
	1933. a.	1938. a.
Puuvillased kangad	100	280
Nahkjalatsid	100	247
Kalossid ja botikud	100	236
Majapidamisseep	100	472
Tualettseep	100	696
Suhkur	100	781

Veel intensiivsemalt kasvasid kultuur-olustikuliste kaupade ostud, seoses kolhoositalurahva ainelise ja kultuurilise taseme tõusuga

Kultuur-olustikuliste kaupade müük tarbijaskooperatsiooni maakaubandusvõrgus (miljonites rublades)[2]

Kaubad	1933. a.	1938. a.	Mitu korda müüdi 1938. a. rohkem kui 1933. a.
Muusikariistad	8,9	147,8	16,6 korda
Sporditarbed	4,5	66,7	14,8 „
Raadiokaubad	8,7	34,2	3,9 „
Fotokaubad	4,0	21,5	5,4 „
Kellatoodang	7,4	18,6	2,5 „
Portselannõud	7,2	41,0	5,7 „
Fajanssnõud	5,8	19,4	3,3 „
Klaasnõud	5,7	30,9	5,4 „
Metallnõud	11,8	73,7	6,2 „
Mööbel	16,8	300,0	17,9 „
Raudvoodid	1,9	27,4	14,4 „

Rahuldades kolhooside majandusliku ehitustöö vajadusi, laiendas tarbijaskooperatsioon pidevalt kaubandust ehitus- ja remondimaterjalidega. Laienes kaubandus põllumajandusliku inventariga, sadulsepatoodetega ja vooritarvetega.

Tähelepanu äratab kooperatiivse ühiskondliku toitlustamise suur areng maal. See areng oli seotud kolhoosikorra võiduga. Maaintelligentsi kasv, tööliste arvu suurenemine maakohtades ja järjest suurenev talunaiste värbamine aktiivsele ühiskondlikule ja tootvale tööle stimuleerisid kooperatiivse ühiskondliku toitlustamise arenemist. Ühiskondliku toitlustamise maaettevõtete võrk, kuhu 1935. a. kuulus 7 100 üksust, kasvas 1940. a. 17 500 üksuseni. Peale selle avas tarbijaskooperatsioon kevadiste ja sügiseste põllutööde perioodil tunduva ühiskondliku toitlustamise hooajaliste ettevõtete võrgu.

[1] «Социалистическое сельское хозяйство Союза ССР. Статистический сборник ЦУНХУ СССР», 1939, lk. 101.

[2] «Социалистическое строительство Союза ССР (1933—1938 гг.). Статистический сборник ЦУНХУ», Riiklik Plaanikomisjon, 1939, lk. 143.

Ettekujutuse kaupade laekumise allikaist süsteemi all-lülidele (küla-, linna tarbijate ühingutele, tööliskooperatiividele ja rajoonining muude liitude jaemüügi võrku) annab järgnev tabel (protsentuaalselt üldlaekumisele):

	1936. a.	1938. a.
Kokku laekus kaupu	100,0	100,0
Sellest:		
Oma rajooniliidust	42,3	51,3
Teistelt tarbijaskooperatsiooni organisatsioonidelt (Tarbijate Kooperatiivide Keskliidult, vabariiklikelt, krai- ja oblastiliitudelt)	16,6	9,7
Omatoodang	13,5	10,2
Tööndusskooperatsioonilt ja invaliidide kooperatsioonilt	1,1	0,9
Riiklikult tööstuselt	22,6	24,6
Muudelt hankijailt	—	3,3

Neist andmeist nähtub, et valdav osa kaupu — 58,9-st kuni 61%-ni — laekus süsteemi jaevõrku kooperatsiooni hulgilülist — liitude baasidest. Riiklikult tööstuselt, tööndusskooperatsioonilt ja invaliidide kooperatsioonilt said jaelülid vahetult ainult umbes ühe neljandiku kaupu. Kahtlemata oli positiivseks nähteks kaupade koguse järkjärguline suurenemine, mida all-lülid said vahetult riiklikult tööstuselt.

Süsteemi hulgikäive oli (miljonites rublades):

Aastad	Kogukäive	Sellest			
		Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu kaubanduslike keskuste käive	vabariiklike, krai- ja oblastiliitude baaside käive	rajooniliitude käive	autonoomsete sektorite käive
1936[1]	19 108,5	1 813,3	6 602,8	10 177,5	514,9
1940[2]	41 185,1	2 477,8	12 337,2	25 307,8	1 062,3

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) kaubanduslike keskuste erikaal süsteemi hulgikäibest moodustas 1936. a. 9,4%, vabariiklike, krai- ja oblastiliitude erikaal — 34,5%, rajooniliitude erikaal — 52,8%, 1940. a. vastavalt — 5,8%, 30%, 62%. Rajooniliitude erikaal hulgikäibes tõusis, mis vastas partei ja Nõukogude valitsuse poliitikale, mis oli suunatud selle liidulise lüli tugevdamisele.

Süsteemi hulgimüügi kaubakäibe kaubalist struktuuri iseloomustavad järgmised andmed (protsentuaalselt kogu käibele):

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1936 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1937, lk. 10.

[2] «Потребительская кооперация СССР за 1940 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1941, lk. 44, 19. tabel.

Lülid	1937. a.		1940. a.	
	toidukaubad	mittetoidu-kaubad	toidukaubad	mittetoidu-kaubad
Rajooniliidud	49,9	50,1	37,01	62,99
Vabariiklike, krai- ja oblastiliitude baasid . . .	25,0	75,0	20,64	79,36
Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu kaubanduslikud keskused . . .	0,7	99,3	12,1	87,9

Otsustavat osa süsteemi hulgikäibes etendasid mittetoidukaubad. Toidukaupade erikaalu kasvu võib märgata ainult Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) kaubanduslike keskuste käibes, seoses oma tootmise kasvuga (tee-kohvi, kondiitritooted ja muud bakaalkaubad Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu Üleliidulise Bakaalja Gastronoomiakaupade Keskuselt (ÜBGK).

Rajooniliitude hulgikäibes olid suurima erikaaluga mittetoidukaupade osas: puuvillased kangad, rätikud, jalatsid, tubakatooted, trikotaaž, parfümeeria, sanitaar- ja hügieeniesemed, mööbel; vabariiklike, krai- ja oblastiliitude baaside osas — õmblustooted, kangaskaubad, jalatsid, mööbel, paber ja kantseleitarbed, sadulsepatooted ja metsamaterjalid.

Tunduva osa hulgikäibe kaupu sai kooperatsioon kohalikult tööstuselt ja tööndusкooperatsioonilt. Seda tõendavad näiteks andmed detsentraliseeritud ostude kohta 1940. a., millised võrdusid 8,1 miljardile rublale ja tulid tunduvas osas kooperatiivsüsteemi hulgilülide kaudu.

Üleminek kaardisüsteemilt arendatud nõukogude kaubandusele aastatel 1935—1936, riikliku tööstuse turustusbaaside võrgu laialdane arenemine ja nende baaside lähendamine kaubandusorganisatsioonidele põhjustasid majanduslike sidemete kuju muutumist kooperatsiooni ja riikliku tööstuse vahel. Generaallepingute süsteem, mis omal ajal etendas positiivset osa majanduslike sidemete ja arveldusdistsipliini tugevdamisel, piiras uutes tingimustes kooperatsiooni kesk- ja all-lülide initsiatiivi. Seda nimelt sellepärast, et generaallepingud reguleerisid üksikasjaliselt hanketingimusi, kaupade sortimenti ning kvaliteeti ja võtsid kohalikelt kaubandusorganisatsioonidelt võimaluse mõjutada tootmist soovitud suunas. Sellepärast väheneb alates 1935. a. generaallepingute arv. 1936. a. kehtestas NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu uue majanduslike sidemete lepingulise süsteemi: kaupade hanke põhitingimuste kooskõlastamise hankija ja ostja keskuste vahel, mis olid kohuslikud kesk- ja all-lülidele, ja otselepingud, mis sõlmiti hankijate ja ostjate kesk- ja all-lülide vahel. Otselepingud kujunesid lepinguliste sidemete põhiliseks vormiks. See kindlustas kooperatiivorganisatsioonidele võimaluse arendatud kaubanduse tingimustes maaelanikkonnale vajalike kaupade paremaks väljavalimiseks.

Aastatel 1935—1937 toimus kooperatiivsüsteemis kaupade ringluse teatud aeglustumine, võrreldes eelmise perioodiga. Avaliku kaubanduse tingimustes kujunesid kaardisüsteemiga võrreldes teistsugused suhted kooperatiivorganisatsioonide kaubavarude suuruse ja kaubakäibe vahel, tarbija ja kaubandusvõrgu varude vahel.

Lisaks peab märkima, et aastail 1935—1937 kujunesid kooperatiivsüsteemis viimasesse pugenud vaenulike elementide kahjurliku tegevuse tagajärjel tohutud kaubavarud. Partei ja valitsuse poolt tarvituselevõetud abinõude tagajärjel kaubavarude vähendamiseks kiireneb alates 1938. a. kaupade ringlus.

Alljärgnevad andmed iseloomustavad kaupade ringlust süsteemis (päevades jaekäibele):

	Aastad				
	1935	1936	1937	1938	1939
Hulgi- ja jaevõrgus tervikuna	59,8	42,8	58,9	53,7	43,9
Jaevõrgus	34,6	34,1	37,0	32,7	25,5

4. Kooperatsiooni tegevus varumise alal aastail 1935—1940

Aastatel 1935—1940 suurendas tarbijaskooperatsioon põllumajandussaaduste varumisi nagu riikliku varumisplaani liinis nii ka oma, detsentraliseeritud varumiste liinis. Seda soodustas NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 29. septembri 1935. a. määrus, mis nägi ette abinõud küla tarbijate ühingute ja tarbijate kooperatiivide rajooniliitude tegevuse laiendamiseks varumise alal. Seda soodustas ka NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu 1936. a. juhis selle kohta, et iga küla tarbijate ühing pidi kohuslikult teostama põllumajandussaaduste ja tooraine varumist:

a) tsentraliseeritud plaani järgi, mis saadi tarbijate kooperatiivide rajooniliidu kaudu, või lepingu alusel riiklike varujatega;

b) detsentraliseeritud varumiste korras.

Seoses sellega võib öelda, et kolhoosikorra võidu tingimustes asendas tarbijaskooperatsioon teatud määral põllumajanduslikku turustuskooperatsiooni, mis aastail 1930—1932 kasvas tootmis-kolhoosi kooperatsiooniks.

Tarbijaskooperatsiooni poolt varutavate põllumajandussaaduste sortiment laienes tunduvalt. Põhilisteks neist olid kartul, juurvili, puuvili, piimasaadused (või, juust, täispiim), munad, liha, karusnahad, toornahad.

Tarbijaskooperatsiooni põllumajandussaaduste ja tooraine varumiste üldmahtu võib näha järgnevaist andmeist:

Aastad	Varutud saaduste maksumus varumishindade järgi (miljonites rublades)
1935	1 142,1[1]
1940	2 676,0[2]
1940 protsentuaalselt 1935. a.	232

Kõige rohkem kasvasid tsentraliseeritud varumised; detsentraliseeritud varumised arenesid aeglasemalt.

Kooperatiivsüsteemi tegevuses varumise alal kasvas tarbijate ühingute osatähtsus. 1936. a. moodustas küla, rajooni tarbijate ühingute ja tööliskooperatiivide osatähtsus varumiste üldsummast 65,4%, 1937. a. — 72%, 1938. a. — 77,4%.

5. Kaubanduse ja varumise materiaal-tehnilise baasi laienemine

Eraldi peab märkima tarbijaskooperatsiooni tegevust ladude ja hoidlate võrgu laiendamisel kui ka oma hobu- ja autotranspordi suurendamisel.

Ettekujutuse selle kohta annavad järgmised andmed:

Ladude liigid	1. jaanuariks 1936. a.[3]	1. jaanuariks 1941. a.[4]
Ladusid kokku	28 880	85 658
Sellest:		
Juurviljahoidlaid	1 495	6 944
Petrooleumihoidlaid	388	5 485
Soolaladusid	1 021	8 507
Külmutushooneid, keldreid ja jääkeldreid	30	7 353
Metsamaterjaliladusid	115	147
Muid spetsiaalladusid	702	35 393
Segaladusid (toidu- ja tööstuskaupade ladusid)	9 281	
Varumisladusid	15 848	21 829

[1] «Потребительская кооперация за 1935 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1936, lk. 40.

[2] Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu plaani-majanduse valitsuse aruandluse andmed 1940. a. kohta. 1939. a. oli varumiste maht 2 603 miljonit rubla. («Потребительская кооперация СССР за 1939 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1940, lk. 3).

[3] «Потребительская кооперация СССР за 1935 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1936, lk. 9, tabel 7. 1. jaanuariks 1936. a. on näidatud ainult külmutushooned; andmed keldrite ja jääkeldrite kohta puuduvad.

[4] «Потребительская кооперация СССР за 1940 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1941, lk. 22, tabel 13. Aruandes 1. jaanuariks 1941. a. on muud spetsiaallaod ja segalaod (toidu- ja tööstuskaupade laod) näidatud üldarvus.

Kaubanduslike ja varumisladude võrk kasvas peaaegu kolm korda, sellest juurviljahoidlate võrk kasvas üle nelja korra, petrooleumihoidlate võrk — 9 korda, soolaladude võrk — 8,5 korda.

Tunduvalt suurenesid ka oma transpordivahendid.

1935. a. oli tarbijaskooperatsioonil maal käsutada peamiselt hobutransport. 1. jaanuariks 1936. a. oli 57 200 tööhobust ja 3 900 veoautot. 1940. aastaks kasvas hobutransport peaaegu kaks korda, ja peale selle loodi oma autopark. 1. jaanuariks 1941. a. oli kooperatsiooni käsutuses 21 900 veoautot ja 1 000 sõiduautot.

Kooperatsiooni ladude arvu ja ladude kasuliku pindala suurenemine kui ka oma hobu- ja autotranspordi kasv soodustasid kaubandusliku töö paranemist maal.

6. Kooperatiivne leivaküpsetus. Süsteemi tööstuslik tegevus

Aastail 1935—1940 kasvab kooperatiivne leivaküpsetus maal. 1. jaanuariks 1936. a. oli süsteemis 13 800 leivaküpsetustöökoda, 1. jaanuariks 1941. a. aga ulatus nende arv 26 500-le. Peaaegu igal küla tarbijate ühingul oli pagaritööstusettevõte. Koos leivaküpsetuse tehnilise baasi laiendamisega toimus ka selle osaline rekonstrueerimine, millega seoses kooperatiivse leivaküpsetuse võimsus kasvas hulga rohkem kui ettevõtete arv.

Tarbijaskooperatsiooni omatööstus võtab uue ilme.

Aastail 1935—1936 läksid tema käest ära kõige suuremad ettevõtted, mis kuulusid peamiselt linnaorganisatsioonidele. Kooperatsioonile jäid eeskätt väikeettevõtted. Tsensuslikest ettevõtteist säilisid ainult vähesed, mis kuulusid Tarbijate Kooperatiivide Keskliidule (Tsentrosojuzile) ja mõningatele vabariiklikele ja oblastiliitudele.

Samal ajal toimus edasinihkumine kooperatiivtootmise harudes. Vähenes tööstuskaupade tootmine, ja intensiivselt arenesid kooperatsiooni tegevusega varumise alal seotud ettevõtted.

Tarbijaskooperatsiooni tööstusliku tootmise arenemist aastail 1935—1940 iseloomustavad järgmised andmed:

Tarbijaskooperatsiooni tööstusettevõtete võrk

	1. jaanuariks 1936. a.[1]	1. jaanuariks 1941. a.[2]
Kogu võrk	4 844	10 804
Sellest:		
juurvilja-puuvilja töötlevaid	586	1 051
piima-või	3 150	65
tapamajasid	andmed puuduvad	6 526
vorsti	261	193
karastavate jookide	119	1 806

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1936 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1937, lk. 67.

[2] «Потребительская кооперация СССР за 1940 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1941, lk. 80—81.

Kogutoodang (väljamishindades) moodustas 1935. a. 418,0 miljonit rubla, 1940. a. 651,9 miljonit rubla.

Toodud andmeist nähtub, et kooperatsiooni tööstusettevõtete põhiline hulk oli seotud põllumajandussaaduste töötlemisega, seejuures just nende saaduste töötlemisega, milliseid ta ise varus.

Aastail 1935—1936 oli tarbijaskooperatsioon üheks peamiseks piimavarujaks, mis põhjustas vajaduse laialdase võrgu järele selle ümbertöötamiseks. Alates 1937. a. keskendati piima tsentraliseeritud varumised tervikuna riiklike varujate kätte; kooperatsioon neid varumisi ei teostanud, ja see väljendus kooperatiivtootmise piima-võitööstuse haru vähenemises.

Juur- ja puuvilja töötlevate ettevõtete kui ka-tapamajade intensiivne arenemine oli seotud tarbijaskooperatsiooni kui põhimise varuja osaga neil aastail juurvilja ja liha riiklikul kokkuostul ja detsentraliseeritud varumisel.

Vahetult jaemüügi kaubakäibega seotud tööstuslikest tootmisharudest areneb intensiivselt tarbijaskooperatsiooni uus toiduainete tööstuse haru — karastavate jookide tootmine.

7. Süsteemi finantsiline seisukord

Perioodil 1935. a. kuni 1940. a. kõvenes NSV Liidu tarbijaskooperatsioon majanduslikult ja kujunes finantsiliselt võimsaks. Äärmiselt suurt abi osutas talle Riigipank, kes laiaulatuslikult krediteeris kaubakäivet ja varumisi.

Liikmete-osanike arvu kasv ja aus kohustuste täitmine nende poolt kooperatsiooni vastu suurendasid tunduvalt süsteemi osamaksufondi.

Hulgi- ja jaekäibe käibekulud vähenesid 10,60%-lt 1935. a. jaekäibest 10,09%-le 1940. a. Süsteemi puhaskasum aastatel 1935—1940 moodustas 3 808 miljoni rublase summa.

Selle tulemusena suurenesid tarbijaskooperatsiooni omavahendid süsteemi koond-lõppbilansi järgi järgmiselt (miljonites rublades):

	1935. a.[1]	1940. a.[2]
Kõik fondid	2 814,5	5 353,8
Sellest:		
osamaksufond	1 423,9	1 946,3
põhifond	895,6	2 587,4
tagavarafond	58,7	133,3
reguleerimisfond	214,8	201,7
amortisatsioonifond	117,9	208,3

[1] «Потребительская кооперация СССР за 1935 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1936, lk. 73.

[2] «Потребительская кооперация СССР за 1940 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1941, lk. 127. Amortisatsioonifondi sisse on arvatud kaubanduslike ruumide remondi ja ehitamise fondi vahendid.

Finantsilise seisukorra kõvenemine väljendus kahjumiga töötavate küla tarbijate ühingute arvu järsus vähenemises. Kui 1937. a. oli selliseid küla tarbijate ühinguid 20,6% üldarvust, siis moodustasid nad 1. jaanuariks 1941. a. 9,7%. Vähenes kahjumiga töötavate tarbijate kooperatiivide rajooniliitude arv: 24,5%-lt 1937. a. üldarvust 12,1%-le 1940. a.

Vastavalt 1939. a. põhikirjale maksid tarbijate ühingud dividende osanike sissemaksudelt: 1939. a. — 55,3 miljonit rubla ja 1940. a. — 98,7 miljonit rubla.

8. Kultuur-massiline töö. Rahvusliku kooperatsiooniliikumise tugevnemine

Eelmistes osades kirjeldatust nähtub, et tarbijaskooperatsioon saavutas aastail 1935—1940 vaenulike elementide sepitsustest hoolimata tunduvaid edusamme kaubakäibe organiseerimisel. Teostades kaubalist koostööd uutes tingimustes, kolhoosikorra võidu tingimustes, täiendas ta kõvenenud tootmiskoostööd linna ja maa vahel.

Tarbijaskooperatsiooni tegevuse tohutut hargnemist tõendab samuti süsteemis töötavate töötajate üldarvu kasv. Kui kooperatsiooni töötajate arv 1. jaanuariks 1936. a. moodustas 591 400 inimest, siis 1. jaanuariks 1941. a. töötas süsteemis 1 022 700 inimest.

Selles kooperatsiooni töötajate armees hargnes aastail 1935—1940 laialdane sotsialistlik võistlus tarbijate paremaks teenindamiseks ja kaubakäibe, varumiste ja tootmistegevuse plaanide ületamiseks. Tekkis kümneid tuhandeid kooperatiivse töö eesrindlasi ja löögitöölisi.

Tõusis osanike osavõtt kooperatiivorganisatsioonide tööst. Seda soodustasid NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 29. septembri 1935. a. määrus ja uue küla tarbijate ühingu tüüp-põhikirja kehtestamine 1939. a., mille kohaselt kõiki tarbijate ühingu töö põhilisi küsimusi (kaubanduse ja varumise plaane, tulude ja kulude eelarveid, abinõusid kahjumita töötamise kindlustamiseks, juhatuse ja revisjonikomisjoni aruandeid nende tegevuse kohta jms.) tuli arutada vähemalt üks kord kvartalis kokkukutsutavail osanike üldkoosolekuil või volinike koosolekuil.

Sel perioodil rakendatud uueks osanike värbamise vormiks kooperatiivide tööle olid osanike koosolekud kolhoosides. See soodustas kolhoosnikute aktiivi loomist, kes abistasid kooperatiivorganisatsioone nende ees seisvate ülesannete lahendamisel. Samast aktiivist komplekteeriti tarbijate ühingute ja rajooniliitude juhtiv koosseis ning kooperatiivettevõtete (magasinide, kaupluste, sööklate, pagaritööstuste jne.) juhatajad.

Alates 1938. a. kõvendas tarbijaskooperatsioon kooperatiivkaadri ettevalmistust. 1937. a. õppis kõrgemates kooperatiivi õppeasutustes 728 üliõpilast, 1940. a. — 1 710; tehnikumides vastavalt — 3 355 ja 7 199; kooperatiivkaubanduse koolides — 126 ja 838. Kursustel

valmistasid ette ja täiendasid end iga aasta umbes 40 000—50 000 inimest. Tehmiinimumi sooritasid aastail 1937—1940 124 000 inimest.

Tarbijaskooperatsiooni üldine tõus Suure Isamaasõja eel väljendus ka rahvusliku kooperatsiooniliikumise tõusus, rahvuslike liitude kasvus ja tugevnemises.

Seda kinnitavad järgnevad andmed:[1]

Vabariiklikud liidud	Tarbijate ühingute, rajooni tarbijate ühingute ja tööliskooperatiivide arv			Kaubandusvõrgu jaemüügi kaubakäive (miljonites rublades)		
	1936. a.	1940. a.	1940. a. protsentuaalselt 1936. a.	1936. a.	1940. a.	1940. a. protsentuaalselt 1936. a.
Venemaa Föderatsioon ilma sektsioonideta	13 526	16 790	124,7	13 287,7	21 614,7	156,0
Ukraina	6 023	10 252	170,2	3 903,0	7 189,8	182,0
Valgevene	611	1 366	223,5	740,9	1 872,2	257,1
Aserbaidžani	253	311	122,5	386,0	603,3	156,2
Gruusia	283	364	128,5	507,0	769,2	151,6
Armeenia	90	106	117,7	160,0	336,6	210,0
Turkmeenia	45	165	366,6	233,2	462,2	198,0
Usbekistani	408	649	159,0	1 330,4	2 346,8	175,6
Tadžikistani	66	103	156,0	222,7	439,4	193,2
Kasahstani	742	1 111	149,5	617,3	1 168,4	189,4
Kirgiisia	132	189	143,1	166,2	351,7	207,9
Karjala-Soome (endise Karjala ANSV piires)	—	141	—	—	165,0	—
NSV Liidus tervikuna (Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu sektsioonid kaasa arvatud)	25 260	32 190	127,4	23 278,1	39 179,6	168,5

Kõrvutades neid andmeid näitajatega NSV Liidu kohta tervikuna, näeme Ukraina, Valgevene, Armeenia, Turkmeenia, Tadžikistani, Kasahstani ja Kirgiisia kooperatsiooniliikumise tunduvat kõvenemist. Mõningane mahajäämus kaubakäibe suhtes ilmnes Gruusia ja Aserbaidžani vabariiklike liitude osas.

Toodud arvud näitavad ühtlasi, et liiduvabariikide tarbijate liidud kujutavad üsna võimsaid ühiskondlikke ja majanduslikke organisatsioone.

Pärast Lääne-Ukraina taasühendamist Ukrainа NSV-ga, Lääne-

[1] Andmed 1936. a. kohta on võetud aruandest «Потребительская кооперация за 1936 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1937, lk. 5 ja 8; 1940. a. kohta — «Потребительская кооперация за 1940 г.», Tsentrosojuzi väljaanne, 1941, lk. 3. Võrk on esitatud ilma linna tarbijate ühinguteta.

-Valgevene — Valgevene NSV-ga ja Bessaraabia — Moldaavia NSV-ga — kui ka Balti vabariikide Leedu, Läti ja Eesti astumist Nõukogude Liitu lülitusid nende vabariikide ja rajoonide kooperatiivorganisatsioonid Nõukogude Liidu võimsasse tarbijaskooperatsiooni süsteemi.

XX PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOON SUURE ISAMAASÕJA AASTAIL

1. Kaubanduse ümberkorraldamine Isamaasõja aastail

Fašistliku Saksamaa reeturlik röövellik kallaletung NSV Liidule katkestas nõukogude rahva rahuliku loova töö. Alanud Isamaasõda nõudis kogu rahvamajanduse põhjalikku ümberkorraldamist sõjaolude kohaselt. Tööstusettevõtted lülitati ümber sõjatoodangu tootmisele. Sõjatööstust tugevdati, andes talle üle teiste rahvamajandusharude ettevõtteid. Tootmisvõimsuse, tööjõu ja materiaalsete fondide vabastamise eesmärgil kaitse vajadusteks lõpetati mõningate tsiviiltoodangu liikide tootmine.

Armee ja raske- ning sõjatööstuse kasvanud tööliste kontingendi varustamine põhjustas vajaduse kolhoositalurahva liha ja villa riiklike müügikohustuste normide suurendamise suunas uuesti läbivaatamise. Kehtestati täiendavad teravilja ja liha müügikohustused Nõukogude Armee fondi. Tsiviilelanikkonna isikliku tarbimise fondi vähendati.

Olukord kujunes komplitseeritumaks selle tõttu, et seoses kallaletungi ootamatusega õnnestus hitlerlastel sõja esimesel perioodil ajutiselt okupeerida rida majanduslikult äärmiselt tähtsaid rajoone. Fašistlik saksa armee okupeeris territooriumi, millel enne sõda toodeti 33% kogu tööstustoodangust ja millel asus 47% meie maa külvipindalast.

Jossif Vissarionovitš Stalin märkis, et neis tingimustes poleks ükskõik milline riik, kandes selliseid kaotusi, läbi teinud katsumist, vaid oleks langenud. Nõukogude ühiskondlik ja riiklik kord aga tõendas oma suurimat kindlust.

Nõukogude Armee ja kogu nõukogude rahvas olid J. V. Stalini geniaalsel juhtimisel maailmale suurima kangelaslikkuse ja vastupidavuse eeskujuks. Nad saavutasid täieliku võidu hitlerliku Saksamaa ja tema satelliitide üle, nad purustasid ühtlasi imperialistliku Jaapani ja kaitsesid mitte üksnes meie kodumaa au ja sõltumatust, vaid tõid teistele rahvastele vabanemise fašistlikust orjusest.

Sõjaliste katsumiste aastail allutati kogu meie maa majanduselu kaitse- ja vaenlase võitmise huvidele. Sama eesmärk määras kindlaks kaubanduse ja varumise süsteemi ümberkorraldamise. Toimus üleminek vabakaubanduselt normeeritud varustamisele (kaardisüsteemile). Rahvamajanduse juhtivate harude töölistele ja insenertehnilisele kaadrile kindlustati lööktöölise (eelis-) varustus. Maal kehtestati põhiliste tööstuskaupade vastukaubandus põllumajandus-

saaduste ja tooraine varumiste stimuleerimiseks. Kaardisüsteem kindlustas raskeis sõjatingimustes rahvamajanduse juhtivate jaoskondade töölistele ja insener-tehnilistele töötajaile suhteliselt paremad varustamise tingimused. Nõukogude riigi poolt teostatud põhiliste toidu- ja tööstuskaupade kindlate hindade poliitika lõi tööliste ning teenistujate reaaltöötasu ja kolhoositalurahva reaaltulude püsiva taseme.

Sõja esimesel perioodil vähenes riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive, võrreldes sõjaeelse 1940. a. Seda põhjustas kaupade turufondide vähenemine, mida osaliselt ümber suunati armee varustamiseks, osalt aga ka rea rajoonide ajutine vallutamine fašistlike saksa okupantide poolt. Alates 1943. a. aga tõuseb kaubakäive: 1943. a. — 6 miljardi rubla võrra, 1944. a. — 35 miljardi rubla võrra, võrreldes 1942. a. tasemega. Sotsialistlikule tööstusele ja kolhoosikorrale toetuv sotsialistlik majandussüsteem kindlustas sõja käigus mitte üksnes vajaliku sõjalise toodangu tohutu tõusu, vaid alates 1943. a. ühtlasi tarbeesemete tootmise tõusu. See võimaldas riigil ühel ajal normeeritud varustamise parandamisega organiseerida alates 1944. a. kommertskaubanduse kallimate hindadega.

2. Tarbijaskooperatsiooni tegevus Isamaasõja aastail

NSV Liidu tarbijaskooperatsioon lülitus aktiivselt meie maa sõjamajanduse süsteemi ja osutas Nõukogude riigile suurt abi neil raskeil aastail.

Tähtsaimaks ülesandeks tema töös oli rinde varustamine toiduainetega. Selleks oli tarvis suurendada varumiste mahtu ja rakendada põllumajandussaaduste algtöötlemise uusi meetodeid, mis võimaldasid paremini säilitada ja kergemini rindele transporteerida varutud toodangut. Sellele vaatamata, et sõja esimesel perioodil varumiste territoorium vähenes, seoses rea rajoonide okupeerimisega vaenlase poolt, ei vähenenud kooperatsiooni varumised tähtsamate toiduainete, eriti kartuli ja juurvilja alal, vaid kasvasid süstemaatiliselt.

Kooperatsiooni poolt varutavate saaduste nomenklatuur laienes. Mobiliseerides meie maa kaubaressursse, suurendas kooperatsioon ravimtaimede ja tehnilise tooraine, metsikute taimede, jahisaaduste ja puduloomade saaduste varumist. Sõja-aastail varus tarbijaskooperatsioon 55 liiki põllumajandussaadusi ja tooraineid.

Täites Nõukogude valitsuse korraldust, teostas tarbijaskooperatsioon põllumajandussaaduste varumist riiklike müügikohustuste järgi (vill, kartul, munad) ja reas rajoonides asendas sel tööl riiklikke varujaid.

Sõja ajal teostasid kooperatiivorganisatsioonid edukalt leivavilja kokkuostu riigile.

Tarbijaskooperatsiooni varumiste erikaal üldvarumistest suurenes rea saaduste osas, võrreldes sõjaeelse ajaga. Näiteks tõusis koope-

ratiivsüsteemi erikaal munade varumisel üldvarumistest 65,4%-lt 1940. a. 78,6%-le 1945. a., juurvilja osas — 30%-lt 1940. a. 41,8%-le 1945. a.

Seoses kartuli ja juurvilja varumisega Nõukogude Armeele organiseeris tarbijaskooperatsioon laialdase ettevõtete võrgu kartuli ja juurvilja kuivatamiseks. Ehitati eri kuivatustehaseid ja tuhandeid lihtsustatud tüüpi kuivatisi.

Tarbijaskooperatsioon varus ühtlasi laiaulatuslikult riigikaitseks töötavale tööstusele musta ja värviliste metallide jäätmeid, villa, toornahka ja muid tooraineid.

Tarbijaskooperatsiooni tööd rinde varustamisel tunnustati Nõukogude valitsuse poolt. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 20. detsembri 1944. a. seadlusega autasustati 601 tarbijaskooperatsiooni töötajat NSV Liidu ordenite ja medalitega.

Silmas pidades, et tunduv osa riiklikust tööstusest, mis enne sõda tootis tarbeesemeid, lülitati ümber sõja vajadusteks, kerkis kauplevaile organisatsioonidele, muuseas ka tarbijaskooperatsioonile, ülesanne otsida uusi, elanikkonna vajaduste rahuldamiseks määratud kaubafondide täiendamise allikaid. Seoses sellega laiendas tarbijaskooperatsioon olemasolevat ja rajas tuhandeid uusi oma tööstusettevõtteid, millised kasutasid kohalikku toorainet ja suurtööstuse jäätmeid.

Seejuures peab märkima, et kui enne sõda oli tarbijaskooperatsiooni tootmistegevuses peamine tähtsus ettevõtteil varutud põllumajandussaaduste ja tooraine algtöötlemisel, siis sõja-aastail laienes tootmine peamiselt tööstuslike laiatarbekaupade tootmisega seotud harude arvel.

Samal ajal laiendati olemasolevaid ja rajati uusi põllumajanduslikke ettevõtteid (abimajandeid).

Alltoodud andmed näitavad kooperatiivsete tööstusettevõtete kasvu ja nende toodangu tõusu.

Tarbijaskooperatsiooni tööstusettevõtete võrk

	1. jaanuariks 1943. a.	1. jaanuariks 1945. a.
Tööstusettevõtete üldarv	5 138	20 122
Sellest ettevõtteid:		
Juurvilja-puuvilja töötlemise alal	1 165	2 095
Karastavate jookide alal	520	790
Pudukaupade alal	52	157
Savitoodete alal	151	433
Ombluse ja trikotaaži alal	505	3 486
Peenraua ja majatarvete alal	102	254
Jalatsite alal	510	2 193
Seebikeetmise alal	32	140
Voorikaupade, pilpa- ja lusikatoodete alal .	636	1 920
Sadulsepatoodete alal	39	387
Kanepi-džuudikaupade alal	66	281

Kogutoodang kasvas väljamise hulgihindades 226,2 miljonilt rublalt 1942. a. 1 173,9 miljonile rublale 1944. a.

1945. a. tootsid tarbijaskooperatsiooni tootmisettevõtted laiatarbekaupu 1,4 miljardi rubla eest (väljamise hulgihindades).

Süsteemi abimajandite areng nähtub järgnevaist andmeist:

	1. jaanuariks 1943. a.	1. jaanuariks 1945. a.
Kariloomade arv (tuhandetes)	15,6	39,6
Lambaid ja kitsi (tuhandetes)	44,1	71,5
Sigu (tuhandetes)	56,4	36,7
Kodulinde (tuhandetes)	44,8	72,9

Põllupidamise alal moodustasid külvid 1944. a. 134 500 hektarit, 1945. a. — 163 900 hektarit.

Abimajandite üldarv ulatus 1945. a. alguks 12 916-le.

1945. a. jooksul andsid kooperatiivsüsteemi abimajandid: kartuleid 310 000 tsentnerit, juurvilja ja kõrvitsalisi 294 000 tsentnerit, teravilja-, kruubi- ja oakultuure 80 000 tsentnerit, piima 98 400 tsentnerit.

1945. a. tootis tarbijaskooperatsioon tööstus- ja toidukaupu kokku 3 035 miljoni rubla suuruses summas.

Seega andis tarbijaskooperatsioon sõja-aastail tunduvaid kaubafonde elanikkonna ja armee vajaduste rahuldamiseks.

Maa varustamine kandis sõja-aastail sihtvarustuse ilmet: tööstuskaupade vastumüük kolhoosidele ja kolhoosnikutele nende poolt antud põllumajandussaaduste vastu, tööliste ja teenistujate normeeritud varustamine maakohtades, erikontingentide (lasteaedade, lastesõimede, õpetajate, agronoomide jne.) varustamine erinormidega, kaupade ergutusmüük põllumajanduse eriteadlastele (traktoristidele, kombaineritele jt.), eesrindlastele-kolhoosnikutele, kes ületasid tootmisülesandeid.

Tarbijaskooperatsiooni kaubandusvõrgu jaemüügi kaubakäive vähenes sõja esimesel perioodil. Alates 1943. a. aga tõuseb süsteemi kaubakäive: 1943. a. — 11,8% võrra, võrreldes 1942. a., 1944. a. — 33% võrra, võrreldes 1943. a., 1945. a. tõuseb ta uuesti 30% võrra, võrreldes 1944. a.

Plaanimajanduse süsteemi eelised ja Nõukogude valitsuse pidev hoolitsus rahva vajaduste eest, mis väljendus kohaliku tööstuse ja tööndusliku kooperatsiooni tohutus laiendamises, kindlustasid juba alates 1943. a. laiatarbekaupade kaubafondide suurenemise. Tarbijaskooperatsiooni enda jõupingutused oma tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise arendamisel soodustasid samuti kaubakäibe kasvu sõja käigus.

Tarbijaskooperatsiooni käibes hakkasid sõja-aastail etendama suurt osa kohaliku tööstuse ja tööndusliku kooperatsiooni kaubad. Selle tõttu kasvas suhteliselt jaekäibega tarbijate kooperatiivide

oblasti-, krai- ja vabariiklike liitude ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) kaubanduslike keskuste hulgikäive, mis oli seotud vajadusega kokku koguda pihustatud kaubahulki ja komplekteerida vastav sortiment enne suunamist jaemüügi allvõrku.

Tööstuse ümberbaseerumine itta ja tööstusliku ning põllumajandusliku tootmise laiendamine idarajoonides oli loomulikult seotud nende rajoonide kaubakäibe ja erikaalu tõusuga tarbijaskooperatsiooni üldkäibest. Eriti kasvas selliste, nagu Sverdlovski, Tšeljabinski, Kemerovi, Irkutski, Kuibõševi oblastiliitude ja Baškiiri ANSV ning Tatari ANSV vabariiklike liitude erikaal.

Tarbijaskooperatsiooni ühiskondlik toitlustamine arenes järgmiselt (protsentides):

	1942. a.	1945. a.
Ettevõtete arv .	100,0	144,0
Käive rahas . .	100,0	147,6

Üheks kooperatsiooni ühiskondliku toitlustamise tõsisemaks ülesandeks oli sõja algusest alates kesk- ja idarajoonidesse evakueeritud elanikkonna hulkade teenindamise kui ka laste toitlustamise organiseerimise ülesanne. Täites seda ülesannet, organiseeris tarbijaskooperatsioon laialdase erisööklate võrgu lastele ja evakueeritud elanikkonnale. Ühtlasi loodi erisööklate võrk Isamaasõja invaliididele.

Tarbijaskooperatsiooni teemajade võrk teenindas kolhoosnikuid, kes vedasid teravilja ja muid põllumajandussaadusi varumispunktidesse.

Tarbijaskooperatsioon teenindas laialdaselt ühiskondliku toitlustamisega maakohtade mitmesuguste ettevõtete töölisi ja teenistujaid, nende seas metsa- ja turbatööde, masina-traktorijaamade, tellistetehaste, mitmesuguste ehituste töölisi, rajooni- ja küla-asutuste teenistujaid.

Sõja-aastail laienes kooperatiivne leivaküpsetus. Sel oli eriti suur tähtsus idas, seoses elanike suure ümberpaigutamisega sinna, ja fašistlikust okupatsioonist vabastatud rajoones, kus elanikkond esialgu elas muldonnides ja kus oli raskusi leivaküpsetusega.

Ühtlasi peab märkima tarbijaskooperatsiooni olustikuliste ettevõtete (parandustöökodade, pesumajade jne.) võrgu intensiivset arendamist, millede arv sõja lõpuks ulatus 4 205-le.

Sõja-aastail kannatas tarbijaskooperatsioon tohutut kahju fašistlike saksa vallutajate poolt. Fašistliku saksa armee poolt okupeeritud rajoonides purustati kooperatiivorganisatsioonid, nende varandus aga rööviti. Okupeeritud territooriumil likvideeriti 17 154 tarbijate ühingu ja 1 688 rajooniliidu tegevus.[1]

[1] «Материалы Центросоюза в Чрезвычайную Государственную Комиссию по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников», 1944, lk. 8.

Fašistlike saksa röövvallutajate poolt kooperatiivsüsteemile tekitatud kahju summa moodustas 16 170,9 miljonit rubla, sellest otsest kahju — 6 159 miljonit rubla.

Eriti kannatasid Ukraina, Vene NFSV ja Valgevene kooperatiivorganisatsioonid.

Fašistlike saksa okupantide poolt purustati täielikult 13 949 magasini, kauplust ja muud jaeettevõtet, 20 537 hulgibaasi, ladu ja tööstusettevõtet. Peale selle rikuti osaliselt 13 079 magasini ning kauplust ja 11 516 baasi, ladu ja muud ettevõtet. Seega purustati täielikult ja rikuti osaliselt 59 081 ettevõtet.

Fašistlike saksa okupantide kuritegude tagajärjel osutus tarbijaskooperatsiooni kaubandusvõrgust purustatuks 44,4% ajutiselt okupeeritud territooriumil asuvast kaubandusvõrgu üldarvust.

Arusaadav, et kaubandusvõrgu purustamine põhjustas esialgu pärast okupeeritud territooriumi vabastamist äärmiselt rasked tingimused elanikkonna varustamise töö alal.

Sellepärast oli Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) üheks tähtsamaks ülesandeks okupatsioonist vabastatud rajoonide kooperatiivorganisatsioonide majandusliku tegevuse taastamine. Ses suunas tehti suur töö. Taastatud kooperatiivorganisatsioonidele osutati suurt abi Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ja tagala rajoonide kooperatiivorganisatsioonide poolt. Äärmiselt suurt aktiivsust osutas elanikkond ise. Osanikud aitasid isikliku tööga ja rahaliste sissemaksudega (osamaksudega) taastada kooperatiivettevõtteid.

Tarbijaskooperatsioon suurendas 1943. a. oma kaubandusvõrku 7 900 üksuse võrra, võrreldes 1942. a. See toimus peamiselt okupatsioonist vabastatud rajoonides ettevõtete taastamise ja uute ettevõtete ehitamise arvel. 1944. a. ja 1945. a. avas tarbijaskooperatsioon eeskätt neis rajoonides täiendavalt 27 900 jaeettevõtet.

Tohutut abi purustatud kooperatiivorganisatsioonide taastamisel osutasid partei ja Nõukogude valitsus.

Isamaasõja lõpuks olid purustatud kooperatiivorganisatsioonid vaenlasest vabastatud territooriumil põhiliselt taastatud. Nõudis aga tohutuid jõupingutusi ja ressursse, et täielikult taastada kooperatsiooni majapidamine neis rajoonides ja likvideerida fašistlike kuritegude tagajärjed.

Isamaasõja ajal kasvas naiste osavõtt kooperatsiooni tööst. Laialdaselt arenes sotsialistlik võistlus kooperatsioonile pandud ülesannete täitmiseks. Kooperatiivorganisatsioonide ja süsteemi töötajate üleliiduline sotsialistlik võistlus soodustas Nõukogude Armeele toidukaupade hankimise, tööstusele tooraine varumise ja elanikkonna kaupadega varustamise ülesande edukat täitmist.

Sõja-aastail ületati, tänu osanike laialdasele toetusele, süstemaatiliselt kooperatiivsüsteemi osamaksude kogumise plaanid. Paljudes organisatsioonides seati sisse osanike üldkoosoleku initsiatiivil ja otsusel kõrgemad osamaksud kui tüüp-põhikirjas ette nähtud.

Selle perioodi iseloomuliku joonena peab märkima, et liikmed-

osanikud, innustatud nõukogude patriotismist, andsid kooperatiivide kasumist nende osamaksudele langevad dividendid (mis sõjaaastail moodustasid umbes 354 miljonit rubla) tankikolonnide ehitamiseks riigikaitse fondi.

Seega andis tarbijaskooperatsioon oma panuse meie kodumaa majanduslikuks võiduks hitlerliku Saksamaa ja imperialistliku Jaapani üle.

3. Kooperatiivsüsteemi üldine iseloomustus Isamaasõja lõpuks

Kooperatiivsüsteemi, seisuga 1. jaanuariks 1946. a., iseloomustavad, võrreldes sõjaeelse perioodiga, järgmised andmed:

	1. jaanuariks 1941. a.	1. jaanuariks 1946. a.
Tarbijate Kooperatiivide Keskliitu (Tsentrosojuzi) vahetult kuuluvaid tarbijate kooperatiivide vabariiklikke, krai-, ja oblastiliite	63	78
Liiduvabariikliku ja krailise alluvusega rahvuslikke ja oblastiliite	89	88
Tarbijate kooperatiivide rajooni- ja ringkonnaliite	3 612	3 651
Kalurite tarbijate kooperatiivide liite	24	39
Rajooni tarbijate ühinguid	204	481
Küla tarbijate ühinguid, sovhoosi ja muid tööliskooperatiive	31 986	27 011
Linna tarbijate ühinguid	235	112

1. jaanuariks 1946. a. oli vabariiklike, krai-, oblasti- ja rajooniliitude võrk mitte ainult taastatud, vaid ületas sõjaeelse. See oli seotud rea oblastite ja rajoonide vähemaks muutmisega.

Küla tarbijate ühingute, sovhoosi ja muude tööliskooperatiivide kui ka linna tarbijate ühingute võrk vähenes sõjaeelsega võrreldes. Fašistlike saksa okupantide poolt purustatud suurearvulise allvõrgu taastamise raskused dikteerisid vajaduse alustada taastamist rajooni tarbijate ühingute organisatsioonidest. Seoses sellega kasvas viimaste võrk.

XXI PEATÜKK

TARBIJASKOOPERATSIOON SÕJAJÄRGSES SOTSIALISTLIKUS MAJANDUSES

1. Tarbijaskooperatsioon arendatud kaubandusele ülemineku tingimustes. Tarbijaskooperatsiooni III Üleliiduline Kongress

Aastail 1941—1945 toimunud Suur Isamaasõda lõpetati võidukalt hitlerliku Saksamaa ja imperialistliku Jaapani täieliku purustamisega. Nõukogude Liidu rahvad asusid rahulikule tööle.

Erinevalt kapitalistlikest maadest, kus üleminek sõjalt rahule toimub majandusliku kaose ja hulgalise tööpuuduse olukorras, toimus Nõukogude Liidus see üleminek plaaniliselt, kriisideta ja depressioonideta.

Tuhanded ettevõtted, mis sõja-aastail tegelesid sõjalise varustuse tootmisega, lülitati Nõukogude riigi poolt plaaniliselt tsiviiltoodangu väljalaskmisele. Määrati kindlaks sotsialistliku majanduse arenemise uued proportsioonid, võrreldes sõjaperioodi proportsioonidega, ja vastavalt sellele jaotati plaani korras ümber rahvamajandusharude põhi- ja käibefondid. Tarbimisele mineva ühiskondliku produkti fond hakkas plaanipäraselt suurenema ja sel alusel kindlustati töötajate ainelise ja kultuurilise elutaseme tõus.

NSV Liidu Ülemnõukogu, minnes majanduse plaanilise arenemise proovitud teed, võttis 1946. a. märtsis vastu NSV Liidu rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaani seaduse aastateks 1946—1950, mille aluseks olid J. V. Stalini poolt 9. veebruaril 1946. a. Moskva Stalini valimisringkonna valijate koosolekul peetud kõnes antud juhised.

Selle uue plaani peaülesanded seisid selles, et «taastada meie maa kannatada saanud rajoonid, saavutada tööstuse ja põllumajanduse sõjaeelne tase ning ületada siis see tase tunduvas ulatuses»[1].

Viie aasta plaani seadus nägi ette esimeses järjekorras rasketööstuse ja raudtee transpordi taastamise ja arendamise, põllumajanduse tõusu, edaspidise tehnilise progressi kõigis rahvamajandusharudes, linnade ja külade taastamise ning edaspidise ehitamise ja elamufondi suurendamise, rahva tervishoiu korraldamise parandamise ja elanikkonna ainelise ja kultuurilise taseme edaspidise tõusu.

Ülesanded rahva tarbimise alal määrati viie aasta plaani seaduses kindlaks järgmiselt: «saavutada põllumajanduse ja tarbimisvahendeid tootva tööstuse tõus Nõukogude Liidu rahvaste materiaalse heaolu kindlustamiseks ning meie maal tähtsamate tarbeesemete külluse loomiseks».

«Ületada rahvatulu sõjaeelne tase ja rahva tarbimise tase, milleks igakülgselt tõsta toiduainetetööstust, arendada massikaupade hulgalist tootmist, suurendada kolhooside sissetulekuid, suurendada kaubakäivet.»[2]

Rahva tarbimise tõusu kindlustati tarbeesemete tootmisega, turufondide suurendamisega, töötajate ostujõu suurendamisega ja kaubakäibe laiendamisega. Peamiste toidukaupade turufonde otsustati viisaastaku jooksul suurendada keskmiselt 23% võrra sõjaeelse

---

[1] Seadus NSVL rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaanist 1946—1950, Tallinn, 1946, lk. 4.

[2] Seadus NSVL rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaanist 1946—1950, Tallinn, 1946, lk. 4—5.

tasemega võrreldes, tähtsamate tööstuskaupade turufonde — 36% võrra, jae kaubakäibe mahtu — 28% võrra (võrreldavais hindades).

Viie aasta plaani seadus nägi ette ülemineku elanikkonna normeeritud varustamiselt kaartide alusel kultuursele, arendatud nõukogude kaubandusele. Seoses sellega otsustati taastada ja suurendada riikliku ja kooperatiivkaubanduse võrku linnades ja külades kui ka kaubanduse baase ja ladusid, taastada ja laiendada spetsialiseeritud magasinide võrku linnades, maal aga — rajooni universaalmagasine ja talurahva nõudlusi rahuldavaid, majatarvete kaupadega kauplevaid magasine, laiendada teemajade võrku linnades, rajoonikeskustes ja suurtes asustatud punktides. Otsustati laiendada kõrgekvaliteediliste toidukaupade, kangaskaupade, valmisriiete, jalatsite kui ka kultuur- ja majatarbekaupade tootmist ja müüki elanikkonnale.

Kõrvuti riikliku ja kooperatiivkaubanduse parandamisega nägi viie aasta plaan ette kolhoosikaubanduse edaspidist arendamist.

Nõukogude kaubanduse sõjajärgne arenemine pidi toimuma kaubahindade pideva alandamise ja Nõukogude rubla kindlustamise tingimustes.

Viie aasta plaani vastuvõtmisega aastaiks 1946—1950 alustas nõukogude ühiskond uuesti teed, mis määrati kindlaks ÜK(b)P XVIII kongressi poolt 1939. a. ja katkestati hitlerliku Saksamaa reeturliku kallaletungiga Nõukogude Liidule, — sotsialistliku ühiskonna ülesehituse lõpuleviimise ja sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku teed.

Viie aasta plaani täitmine tähendas uut sammu edasi NSV Liidu põhilise majandusliku ülesande lahendamise teel — kinni püüda tähtsamad kapitalistlikud maad ja neist ette jõuda majanduslikul alal, s. o. tööstustoodangu suuruse mõttes ühe elaniku kohta, ja lõi soodsad eeldused nõukogude rahva ainelise ja kultuurilise elutaseme kiireks tõusuks.

NSV Liidu rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaani seaduse alusel aastateks 1946—1950 töötati Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) poolt välja kooperatiivmajanduse ja kooperatiivtegevuse taastamise ja arendamise plaan aastateks 1946—1950.

Selle plaani kohaselt pidi tarbijaskooperatsiooni maa kaubakäive tõusma 1950. a. 50% võrra, võrreldes 1940. a. (võrreldavais hindades).[1]

Kooperatiivsüsteemi projekteeritud jaemüügi kaubakäive toetus tarbeesemete tootmise suurendamisele meie maal, toidu- ja tööstus-

[1] План восстановления и развития кооперативного хозяйства и кооперативной деятельности на 1946—1950 гг. (Tsentrosojuzi Plaanimajanduse Valitsus, 1946). Järgnevad andmed viie aasta plaani kohta on toodud selle allika järgi. Tarbijaskooperatsiooni viie aasta plaani iseloomustus ja näitajad on toodud ka N. P. Sidorovi raamatus «Kooperatiivne kaubandus uuel etapil», Tallinn, 1947 ja A. P. Klimovi raamatus «Советская кооперативная торговля», Tsentrosojuzi väljaanne, 1948.

kaupade turufondide suurendamisele, kooperatsiooni omatootmise tõusule ja elanikkonna ostufondide tõusule.

Veel suuremal määral kui enne sõda kavatseti arendada kultuurkaupade ja majatarvete, kangaskaupade, valmisriiete, seebi, trikotaaži ja muude laiatarbekaupade müüki elanikkonnale. Nähti ette lihtsama põllumajandusinventari ja voorikaupade kui ka ehitusmaterjalide müügi tunduvat tõusu kolhoosidele.

Maa jaekaubanduse võrgu arv pidi tõusma viie aasta jooksul 12,4% võrra, võrreldes 1940. a. tasemega. Seejuures pidi kooperatsiooni jaevõrk kujunema suuremaks ja tehniliselt paremini varustatuks kui see oli enne sõda.

Suurt tähelepanu pöörati viie aasta plaanis spetsialiseeritud kaubandusvõrgu suurendamisele külas. Nii pidi rajoonimagasinide arv tõusma 1. jaanuariks 1951. a. 16% võrra, kultuurkaupade magasinide arv — 15% võrra, majatarvete magasinide arv — 100% võrra, võrreldes sõjaeelse arvuga. Külamagasinide võrku nähti ette suurendada peaaegu 13,5% võrra.

Kooperatsiooni viie aasta plaan nägi ette fašistliku saksa okupatsiooni all kannatanud rajoonide kaubandusvõrgu täieliku taastamise ja osalise suurendamise.

Kooperatsiooni ühiskondliku toitlustamise ettevõtete käive pidi kasvama 1950. a. 36,8% võrra, võrreldes 1940. a. tasemega (võrreldavais hindades).

Tarbijaskooperatsiooni viie aasta plaanis nähti ette oma tootmise edaspidist suurendamist: mööbli-, voori-pilpa-, tündersepatoodete, savinõude, viltjalatsite, karastavate jookide alal.

Süsteemi abimajandeil oli viie aasta plaani järgi teistsugune tähendus kui sõja ajal: nad pidid kujunema võrdlemisi väikestest, peamiselt ühiskondlikku toitlustamist teenindavaist majanditest suurmajanditeks, mille toodang pidi realiseeritama pärast kohustuste täitmist riigi vastu, kooperatiivmagasinide kaudu.

Plaan nägi ette tarbijaskooperatsiooni tegevuse tugevdamist põllumajandussaaduste tsentraliseeritud varumiste ja kokkuostu alal.

Sellised on üldjoontes NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni sõjajärgse viie aasta plaani põhilised jooned.

Arusaadav, et rahuliku arenemise tingimustes tuli taastada normaalne kaubakäive ja laialdaselt arendada kultuurset, nõukogude kaubandust. Kaubakäibe arendamine oli sotsialistliku majanduse tõusu ja rahva eluliste tarviduste rahuldamise oluliseks tingimuseks. Nõukogude valitsus rakendas normaalse kaubakäibe taastamiseks kõik tegurid ja allikad. Üheks selliseks allikaks oli laiatarbeesemete tootmise tunduv laiendamine kooperatiivtööstuse liinis ja kooperatsiooni värbamine linna käibesse. See pidi kergendama üleminekut kaardisüsteemilt normaalsele kaubakäibele ja abistama ülemineku kindlustamist.

Töö praktika näitas, et tarbijaskooperatsioon piiras sõja-aastail oma osa riigilt saadud kaupade jaotamisega. Kooperatsioon ostis

linnaelanikkonna varustamiseks äärmiselt puudulikult kokku põllumajandussaaduste ülejääke külas pärast riiklike kohustuste täitmist kolhooside ja talupoegade poolt, põllumajandusliku tooraine ülejääke aga ei kasutatud laiatarbekaupade tootmiseks. Kooperatiivorganisatsioonid ei arendanud vajalikul määral laiatarbekaupade ja toiduainete tootmist, ei kindlustanud oma toodangu sortimendi laiendamist ja kvaliteedi parandamist. Paljude kooperatiivorganisatsioonide ja -ettevõtete töötajad olid meelestatud ülalpeetavaina, lootsid töötada peamiselt riikliku tooraine ja ressursside arvel.

Need puudused kooperatsiooni tegevuses takistasid kahtlemata kaubakäibe arendamist meie maal.

Selle tõttu märkis Nõukogude valitsus 1946. a. lõpul, et tarbijaskooperatsioon peab kauplema mitte üksnes maakohtades, vaid ka linnades ja töölisasulates, nagu laiatarbe tööstuskaupadega nii ka toidukaupadega. Selleks pidid kooperatiivorganisatsioonid arendama külas põllumajandussaaduste ülejääkide kokkuostu turul kujunenud hindadega pärast riiklike kohustuste täitmist ja organiseerima linnades ja töölisasulates nende kaupade müüki turul kujunenud hindadega, kuid mitte kallimalt kui riikliku kommertskaubanduse jaoks kehtestatud hindadega.

Tarbijaskooperatsioon pidi laialdaselt arendama laiatarbekaupade tootmist. Kooperatiivtootmise ergutamise eesmärgil lubati tarbijaskooperatsiooni organisatsioonidele varuda selleks vajalik põllumajanduslik tooraine kolhoosidelt ja kolhoosnikutelt ostukoha turul kujunenud hindadega ja anti õigus takistamata müüa toodetud toodangut kohalike nõukogude organite kontrolli all tarbijate kooperatiivide oblastiliitude poolt kehtestatud jaehindadega.

Nähti ette tõsiseid abinõusid kooperatiivorganisatsioonide organisatsioonilis-majanduslikuks kindlustamiseks. Nende abinõude aluseks pandi tarbijate ühingu põhikirjast range kinnipidamine, kooperatiivse omandi kaitse, organisatsiooni finantsilise seisukorra kindlustamine (tulumaksu diferentsiaalnormide asendamine ühtse ja seejuures 25% võrra alandatud normiga kasumist, soodustuste andmine käibemaksu alal jne.). Erilist tähelepanu pöörati kooperatiivorganisatsioonide juhatuse ja revisjonikomisjonide valitavuse taastamisele igal pool, kooperatiivorganite süstemaatilise aruandluse sisseseadmisele osanike ees, mida Isamaasõja aastail oli nõrgendatud.

Selline tarbijaskooperatsiooni töö ümberkorraldus pidi soodustama kooperatiivtöötajate initsiatiivi arendamist kaubanduse alal, täiendavate kaubaressursside lülitamist käibesse, elanikkonna varustamise parandamist tööstus- ja toidukaupadega.

Pärast kaardisüsteemi kaotamist (14. detsembril 1947. a.) arendati kooperatsiooni kaubandust tema poolt kokkuostetud põllumajandussaadustega ka rajoonikeskustes. Mis puutub hindadesse, siis määras NSV Liidu Ministrite Nõukogu, et pärast rahareformi läbiviimist ja kaartide kaotamist peavad kooperatiivorganisatsioonid

müüma oma kaupu linna kaubandusettevõtteis vähemalt 10% võrra odavamini kolhoosituru hindadest ja kindlustama hindade süstemaatilist alandamist selliselt, et kooperatiivsed müügihinnad läheneksid riiklikele jaehindadele, ja seal, kus see on võimalik, oleksid neist odavamad.

Seega tõmmati tarbijaskooperatsioon üleminekuperioodil kaasa arendatud kaubandusele linna kaubakäibesse, jäädes samal ajal peamiseks kaubanduslikuks organisatsiooniks maal.

Kooperatiivkaubandus linnades põhjustas põllumajandussaaduste ja tooraine kokkuostude laienemist kooperatsiooni poolt. Kokkuostude laienemine omakorda soodustas, esiteks, pihustatult külas, eriti sügavpunktides olevate kaubalis-materiaalsete väärtuste maksimaalset lülitamist kaubakäibesse; teiseks, kolhoositootmise suurendamist ja põllumajanduse kaubalisuse tõstmist; kolmandaks, organiseeritud turu laiendamist ja seoses sellega ühiskondlike kulude vähendamist põllumajandussaaduste ülejääkide realiseerimisel kolhooside ja kolhoosnikute poolt, töödistsipliini kõvendamist kolhoosides; neljandaks, Nõukogude riigi mõju tugevnemist kolhoosituru hindadele edaspidise alandamise suunas.

Kooperatiivkaubandus linnades aitas parandada linna elanikkonna varustamist toiduainetega, aitas kaotada kaardisüsteemi ja kindlustada normaalset kaubakäivet.

Nõukogude rahva sõda fašistlike saksa vallutajate vastu oli, nagu ütles J. V. Stalin, «...kõige karmim ja raskem kõigist sõdadest, mis kunagi on üle elatud meie kodumaa ajaloos»[1]. Fašistlikud saksa barbarid teostasid ajutiselt okupeeritud Nõukogude rajoonides selliseid tohutuid hävitusi, mida pole tundnud ükski riik maailmas. Sellele tuleb lisandada lisaraskusi, mis tekkisid suure põua tagajärjel 1946. a., mis tabas tunduvat osa NSV Liidu Euroopa territooriumist. Sellele vaatamata taastas nõukogude rahvas, tänu NSV Liidu ühiskondliku korra ja riigikorra eelistele, edukalt rahvamajanduse ja liikus edasi. Kahe aasta jooksul (1946 ja 1947) ehitati, taastati ja lasti käiku umbes 1 900 riiklikku ettevõtet, arvestamata kohaliku tööstuse ja kooperatsiooni ettevõtteid. Tänu sellele kui ka tööjõudluse tõusule saavutati juba 1947. a. IV kvartalis sõjaeelse tööstustoodangu kvartali keskmine tase.

ÜK(b)P KK veebruaripleenumi (1947. a.) otsuste elluviimisega «Põllumajanduse tõstmise abinõudest sõjajärgsel ajajärgul» astus sotsialistlik põllumajandus kiire arenemise järku. 1947. a. suurenes põllumajandussaaduste kogutoodang, võrreldes 1946. a., 32% võrra, seejuures põllumajanduse toodang — 48% võrra. 1947. a. tõusis kogu viljasaak, võrreldes 1946. a., teravilja alal — 58% võrra, puuvilla alal — 21% võrra, kartulite alal — 30% võrra, suhkrupeedi alal — 190% võrra, päevalillede alal — 79% võrra, lina alal —

[1] J. V. Stalin, Moskva linna Stalini valimisringkonna valijate valimiseelsetel koosolekutel peetud kõned, 11. detsembril 1937 ja 9. veebruaril 1946, Tallinn, 1950, lk. 11.

29% võrra, kanepi alal — 78% võrra.[1] 1947. a. varus riik leivavilja umbes sama palju nagu paremail sõjaeelseil aastailgi.

Tööstuse ja põllumajanduse tõusu alusel viidi 1947. a. detsembrikuus läbi rahareform, kaotati toidu- ja tööstuskaupade kaardisüsteem, kaotati kõrged kommertshinnad ja teostati üleminek kaupade vabamüügile ühtsete riiklike hindadega.

Rahareform ja kaardisüsteemi kaotamine teostati rahva huvides.

Rahareformi ja kaardisüsteemi kaotamise läbiviimisel teostatud riiklike jaehindade alandamisest sai elanikkond kasu üle 57 miljardi rubla aastas. Vähemalt 29 miljardit rubla lisakokkuhoidu said töötajad järgnenud kolhoosituru ja linna kooperatiivkaubanduse hindade alandamisest.

Üleminekuga normaalsele kaubakäibele tõusis elanikkonna nõudmine teenindamise vastu kaubandusorganisatsioonide poolt, toodangu sortimendi ja kvaliteedi vastu. See omakorda aga nõudis tööstuse mõjutamise tugevdamist kaubanduse poolt ja kaardisüsteemi ajal sõja-aastail kujunenud jaotamise meetodite väljajuurimist. Tarbijaskooperatsiooni kui ka teiste kaubandussüsteemide ülesandeks sai — kaubakäibe arendamisega aidata Nõukogude riigil täita uue viisaastaku plaan ennetähtaegselt.

Sellised olid tingimused, kui 21. mail 1948. a. avati Moskvas Tarbijaskooperatsiooni III üleliiduline kongress.

Kongressist võttis osa 510 tarbijaskooperatsiooni vabariiklikel, krai- ja oblastikongressidel valitud delegaati.

Kongressi esimeseks delegaadiks valiti rahvaste suur juht Jossif Vissarionovitš Stalin.

Delegaatide seas oli 16 Nõukogude Liidu kangelast ja sotsialistliku töö kangelast, 6 NSV Liidu Ülemnõukogu saadikut, 19 liiduvabariikide ülemnõukogude saadikut, 238 krai-, oblasti-, rajooni- ja külanõukogu saadikut, 86 küla tarbijate ühingu juhatuse esimeest ja töötajat ja 70 tarbijate ühingu realiiget. Delegaatide koosseisus oli 144 naist, 436 delegaati olid autasustatud valitsuse poolt — Nõukogude Liidu ordenitega ja medalitega.

Kongressil arutati järgmisi küsimusi:

1. NSV Liidu ja Vene NFSV Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) presiidiumi aruanne.
2. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu revisjonikomisjoni aruanne.
3. NSV Liidu ja Vene NFSV Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu bilansi kinnitamine 1. jaanuariks 1948. a.
4. Ettekanne Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu põhikirjast.
5. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhtivate ja kontrollorganite valimised.

Määruses Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu presiidiumi aruande kohta tegi kongress kokkuvõtte kooperatsiooni tegevusest tarbijaskooperatsiooni II üleliidulisest kongressist alates.

[1] NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni teadaanne rahvamajanduse taastamise ja arendamise plaani täitmise tulemustest 1947. a. («Rahva Hääl» nr. 16 (1546) — 19. jaanuar 1948.)

Kongress andis hinnangu tarbijaskooperatsiooni ülesannete täitmise kohta viisaastaku kahe esimese aasta jooksul kooperatiivkaubanduse arendamise alal maal, linnades ja töölisasulates ning nägi ette tarbijaskooperatsiooni konkreetsed ülesanded normaalse kaubakäibe tingimustes.

Kongress tegi tarbijaskooperatsioonile esmajärguliseks ülesandeks sõjaeelse kaubandusvõrgu taastamise ja selle edaspidise laiendamise. Seejuures märkis kongress vajadust pöörata erilist tähelepanu rajooni ja küla universaalmagasinide, talurahva poolt nõutavate kaupadega kauplevate magasinide ja muude spetsialiseeritud ettevõtete, s. o. eesrindlike kaubandusettevõtete võrgu arendamisele külas, mille ülesandeks on tõsta kaubanduskultuuri maal.

Kongress nõudis Tarbijate Kooperatiivide Keskliidult laialdase jaekaubanduse organiseerimist metsamaterjalidega, rauaga, naeltega, tellistega, aknaklaasiga, värvikaupadega ja muude ehitus-remondimaterjalidega.

Kongress kohustas Tarbijate Kooperatiivide Keskliitu arendama rajoonikeskustes magasinide-ladude võrku kauplemiseks tootmiseks määratud kaupadega, ehitusmaterjalidega, põllumajandusliku ja aianduse inventariga, vooritarvetega ja muude majatarbekaupadega nii, et selliseid ettevõtteid organiseeritaks igas rajoonikeskuses.

Märkides olemasoleva kaubandus- ja ladude võrgu puudulikku tehnilist seisukorda, nõudis kongress Tarbijate Kooperatiivide Keskliidult ja kohalikelt liitudelt otsustavate abinõude tarvitusele võtmist võrgu kiireks tehniliseks varustamiseks külmutusseadeldistega, täielikuma inventariga, kaalu- ning kassaseadeldistega.

Maakaubanduse alal tegi kongress kooperatiivorganisatsioonidele ülesandeks — kindlustada kolhoosnikute ja kogu maaelanikkonna nõudluse täielikku rahuldamist kaupade ja toidukaupade alal. Seoses sellega peavad kooperatiivorganisatsioonid tihedamalt astuma ühendusse riikliku (eriti kohaliku) tööstusega ja tööndusliku kooperatsiooniga, esinedes kaupade tellijana; nad pidid ühtlasi energiliselt laiendama oma tootmist, keskendades tähelepanu nende kaupade väljalaskmisele, mida võib kasutada kohalikus kooperatiivkaubakäibes.

Kongress nägi ette abinõud kooperatiivkaubanduse alal linnades, töölisasulates ja rajoonikeskustes. Seejuures tegi kongress Tarbijate Kooperatiivide Keskliidule ülesandeks teostada süstemaatilist hindade alandamist kooperatiivkaubanduses põllumajandussaaduste kokkuostu arvel odavamate hindadega sügavpunktides.

Kongress märkis kooperatiivse leivaküpsetuse ja ühiskondliku toitlustamise suuri ülesandeid maal, osutades, et nende kooperatsiooni tegevusharude arendamine soodustab naiste veel suuremat värbamist ühiskondlikku, poliitilisse ja kultuurilisse ellu meie maal.

Erilist tähelepanu pööras kongress põllumajandussaaduste riikliku varumise teostamisele kooperatsiooni poolt. Kongress märkis tähelepanu nõrgenemist selle tähtsaima riikliku ülesande vastu ja nõudis kooperatiivorganisatsioonidelt kohapeal riiklike varumis-

plaanide täielikku täitmist igat liiki põllumajandussaaduste ja tooraine alal.

Ühtlasi tehti kooperatiivorganisatsioonidele ülesandeks laiendada, eriti sügavpunktides, kolhoosnikutele ja talupoegadele pärast kohustuste täitmist riigi vastu ülejäävate põllumajandussaaduste kokkuostu; kooperatiivorganisatsioonid pidid astuma tihedamasse ühendusse kolhoosidega, esinedes viimaste turustusorganina.

Kongress tegi ülesandeks Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatusele ja tarbijate liitudele kindlustada kooperatiivse demokraatia põhimõtete silmaspidamist, kindlustada osanike kõige laialdasemat ja aktiivsemat osavõttu kooperatiivide tegevuse juhtimisest ja selle kontrollimisest, kõigi juhtivate ja kontrollorganite valitavuse ja osanike ees aruandekohustuse tingimusteta täitmist.

Kongress tegi Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatusele ja tarbijate liitudele ülesandeks tugevdada tööd elanikkonna koopereerimise alal ja rangelt silmas pidada liikmemaksu korralikult tasunud kooperatiivi liikmete kaupade ostueesõigust tarbijate ühingutest — täpses vastavuses küla tarbijate ühingu tüüp-põhikirja § 16-le.

Suurt tähelepanu pöörati kooperatiivse omandi kaitsele. Kongress nõudis kooperatiivorganisatsioonidelt hoolikamat varaliselt vastutavate isikute valikut, arvestuse eeskujulikku korraldamist, tõhusa kontrolli organiseerimist iga organisatsiooni ning ettevõtte töö üle ja võitlust eraettevõtja tungimise vastu tarbijaskooperatsiooni ettevõtteisse.

Tarbijaskooperatsiooni III üleliiduline kongress võttis vastu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) uue põhikirja, mis kajastas süsteemi juhtiva keskuse ülesandeid sõjajärgseis tingimusis. Uutes tingimustes tõuseb Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu tähtsus süsteemi organisatsiooniliste küsimuste lahendamisel ja kooperatiivorganisatsioonide tegevuse planeerimisel.

III kongress kutsus üles kõiki kooperatsiooni töötajaid rakendama kogu jõu, et saavutada kaubanduse kõige kiiremat tõusu, töötajate nõudluse täielikumat ning igakülgsemat rahuldamist kaupade alal, kaubanduskultuuri tõusu, et seega soodustada sõjajärgse viisaastaku ennetähtaegset täitmist.

2. Kooperatiivsüsteemi ülesehitus ja töö organiseerimine sõjajärgsel ajajärgul

Sõjajärgse ajajärgu nõukogude tarbijaskooperatsiooni süsteem kujutab endast Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) üldjuhtimisel tegutsevate kooperatiivorganisatsioonide laialdast ja hargnenud võrku. Iga kooperatiivorganisatsioon on iseseisev, tal on põhikiri ja juriidilise isiku õigused ning omavahendid.

Nõukogude tarbijaskooperatsiooni organisatsiooniline struktuur ühendab kooperatiivorganisatsioonide laialdast demokratismi ja

iseseisvust tsentraliseeritud juhtimisega. Kõrgemalseisvad organisatsioonid juhivad allseisvaid poliitiliselt ja majanduslikult.

Kooperatiivsüsteemi moodustavaid organisatsioone jaotatakse alg- ehk all-lülideks ja liidulisteks lülideks. Alglülide hulka kuuluvad füüsiliste isikute — osanike koondised; liiduliste lülide hulka — juriidiliste isikute koondised.

Tarbijaskooperatsiooni süsteemi algrakuks on — küla tarbijate ühing (seljpo).

Peale küla tarbijate ühingute on süsteemi alglülideks kalapüügirajoonide elanikkonda teenindavad kalurite kooperatiivid, sovhooside töölisi ja teenistujaid teenindavad sovhooside kooperatiivid, tööliskooperatiivid maakohtades asuvate tööstusettevõtete juures, linna tarbijate ühingud (gorpo) linnades ja linnatüüpi asulates, mille elanikkonda teenindatakse kooperatsiooni poolt.

Majanduslikult nõrga võimsusega ja vähese elanike tihedusega rajoonides, kus kaupluste võrk on väike ja ei saa organiseerida mitut küla tarbijate ühingut, organiseeritakse rajooni tarbijate ühingud (raipo).

Küla tarbijate ühingud, tööliskooperatiivid ja linna tarbijate ühingud on koondunud tarbijate kooperatiivide rajooniliitu. Tarbijate kooperatiivide rajooniliidud ja rajooni tarbijate ühingud kuuluvad vastava oblasti (krai) tarbijate liidu või autonoomse vabariigi (ANSV) tarbijate liidu süsteemi. Liiduvabariigi piires on tarbijaskooperatsioon koondatud vabariiklikku kooperatiivkeskusesse ja viimase poolt juhitav. Süsteemi organisatsiooniline ülesehitus lõpeb Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduga (Tsentrosojuziga), kes täidab ühtlasi Vene NFSV (Vene Föderatsiooni) kooperatiivkeskuse funktsioone.

Tarbijate ühingu (küla tarbijate ühingu) organisatsiooniline ülesehitus. Tarbijate ühingu kogu tegevuse organiseerimise aluseks on ta põhikiri. Põhikiri iseloomustab ühingu eesmärke järgmiselt:

«Kolhoosikorra lõpliku ja täieliku võidu, kolhoosnikute jõukuse ja kultuurinõuete lakkamatu kasvu tingimustes maal seab tarbijate kooperatiiv endale ülesandeks rahuldada kolhoosnikute ja kõigi töötajate kasvavat nõudlust neile vajalike kaupadega ja soodustada seega kolhoosikorra kasvu ja õitsengut.» [1]

Tarbijate ühing töötab isemajandamise põhimõttel. Kogu tema töö on rajatud vastavalt rajooniliidu poolt antud ülesandeile, koostatud ja osanike üldkoosoleku poolt kinnitatud plaanile.

Tarbijate ühingu kõrgemaks juhtivaks organiks on osanike üldkoosolek. Juhtudel, kui ühing teenindab mitut asustatud punkti või on suurearvulise liikmeskonnaga, asendatakse üldkoosolek osanike jaoskondade koosolekute poolt valitud volinike koosolekuga.

Osanike üldkoosolek või volinike koosolek arutab ning otsustab kõiki ühingu tegevuse põhimisi küsimusi: ta võtab vastu põhikirja,

[1] Tarbijate kooperatiivi põhikiri, ETKVL, 1951, lk. 1—2.

selle muudatused ja täiendused; valib kinnisel (salajasel) hääletusel küla tarbijate ühingu juhatuse liikmed ja juhatuse esimehe, revisjonikomisjoni liikmed ja esimehe; kinnitab liikmeks vastuvõtu ja otsustab liikmete ühingust väljaheitmise küsimuse; kinnitab juhendi (instruktsiooni) juhatusele, milles määratakse kindlaks põhilised abinõud ühingu töö parandamiseks; arutab ja kinnitab kvartali ja aasta majandusplaanid, tulude ja kulude eelarved, ehitustöö ning kapitaalremondi plaanid ja aruanded küla tarbijate ühingu töö kohta; kinnitab kasumi jaotuse ja kahjumi katmise korra; tühistab halva töö eest ennetähtajaliselt juhatuse ja revisjonikomisjoni volitused tervikuna või üksikute juhatuse ja revisjonikomisjoni liikmete omad; otsustab uute kaubandus- ning muude ettevõtete avamise ja olemasolevate sulgemise küsimuse; kinnitab juhatuse määrused magasinide ja kaupluste juhatajate tööle võtmise ja vabastamise kohta.

Osanike koosolekud kutsutakse kokku vähemalt üks kord kvartalis. Juhatus on kohustatud kokku kutsuma osanike üldkoosoleku ühtlasi siis, kui seda nõuab vähemalt üks kümnendik ühingu liikmeist, revisjonikomisjon või kõrgemalseisva kooperatiivorganisatsiooni juhatus, kusjuures üldkoosolek kutsutakse kokku hiljemalt 15 päeva pärast nõudmise saamist.

Üldkoosolek on otsusevõimeline, kui koos on vähemalt kaks kolmandikku ühingu liikmete arvust. Põhikirja muutmisega, liikme väljaheitmisega, juhatuse ja revisjonikomisjoni valimisega kui ka kasumite jaotusega ja kahjumite katmisega seotud küsimuste otsustamiseks nõutakse, et koosolekust võtaks osa vähemalt kolm neljandikku ühingu liikmete arvust.

Osanike üldkoosoleku otsused võetakse vastu lihthäälteenamusega.

Ühingu asjade juhtimiseks valib osanike üldkoosolek (volinike koosolek) kaheaastase tähtajaga juhatuse, koosseisuga 5—7 isikut, nende seas juhatuse esimehe.

Juhatus on tarbijate ühingu täidesaatvaks organiks. Tema viib ellu kõik osanike üldkoosoleku (volinike koosoleku) otsused ja vastutab viimase ning kõrgemalseisva kooperatiivorganisatsiooni ees ühingu kogu tegevuse eest. Juhatus töötab üldkoosoleku poolt kinnitatud juhendi (instruktsiooni) ja plaanide alusel. Ta sõlmib ühingu nimel ja ühingu asjus lepinguid, annab kohustusi ning volitusi ja täidab põhikirjas ette nähtud kohustusi.

Juhatuse koosolekud on avatud igale ühingu liikmele.

Juhatuse tegevuse kontrollimiseks valib osanike üldkoosolek (volinike koosolek) revisjonikomisjoni, koosseisus 3—5 isikut, selle seas komisjoni esimehe. Revisjonikomisjon kontrollib ühingu juhatuse kogu majanduslikku ja finantsilist tegevust, teostades ühtlasi ühingu kõigi ettevõtete revideerimist. Oma tegevust on revisjonikomisjon kohustatud aru andma osanike üldkoosolekule (volinike koosolekule).

Küla tarbijate ühingu jaeettevõtete ja ühiskondliku toitlustamise

ettevõtete juures organiseeritakse kaupluse ja söökla komisjonid, kes valitakse antud kaupluse või söökla poolt teenindatavate osanike koosoleku poolt. Kaupluse ja söökla komisjoni ülesandeks on NSV Liidu Sise- ja Väliskaubanduse Ministeeriumi ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) poolt kinnitatud kauplemise eeskirjade täitmise kontrollimine. Kaupluse ja söökla komisjonide tööd juhib vahetult ühingu juhatuse esimees. Kaupluse ja söökla komisjonide koosseis kinnitatakse osanike üldkoosoleku poolt.

Küla tarbijate ühingu vahendid moodustatakse ühingu liikmete sisseastumismaksudest ja osamaksudest, majandusliku tegevuse kasumitest ja muudest vahenditest, mis laekuvad tagastamisele mittekuuluvas korras.

Ühingu omavahendid jagunevad põhifondiks, osamaksufondiks ja erifondiks. Viimased moodustatakse Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhenditega kindlaksmääratud eesmärkideks ning korras.

Tarbijate ühing kasutab oma operatiivses töös Riigipanga krediiti jooksvaks kaubakäibeks, hooajaliseks ja sihitusekohaseks kaubalismateriaalsete väärtuste kogumiseks, põllumajandussaaduste varumiseks ja Riikliku Kaubanduspanga laene — kaubanduse, varumise ja tootmise materiaal-tehnilise baasi kapitaalehituste eesmärgil.

Vastavalt tüüp-põhikirja § 54 jaotatakse ühingu kasum pärast tulumaksu tasumist riigieelarvesse osanike üldkoosoleku (volinike koosoleku) poolt järgmiselt: a) puhaskasumi osa maksmiseks ühingu liikmetele nende sissemaksetelt — osanike üldkoosoleku (volinike koosoleku) poolt määratud suuruses, kuid mitte üle 20% kasumist; b) summade eraldamiseks oma liidule — ühingut teenindavate ettevõtete (ladude, baaside, pagaritööstusettevõtete jne.) organiseerimiseks ning sisustamiseks ja autotranspordi omandamiseks; c) laste mängumurude, lastesõimede, punanurkade ja muude kultuurilis-olustikuliste abinõude teostamiseks osanikele; d) kaadri ettevalmistuseks; e) preemiateks parimatele töötajatele. Ülejäänud osa kasumist, kuid vähemalt 50%, läheb põhifondi.

Tarbijate kooperatiivide rajooniliidu organisatsiooniline ülesehitus. Tarbijate kooperatiivide rajooniliit, nagu teisedki süsteemi liidulised lülid, täidab kahesuguseid funktsioone: oma tegevusrajooni kooperatiivorganisatsioonide organisatsioonilise keskuse ja majandusliku organisatsiooni funktsioone.

Organisatsioonilise keskusena organiseerib tarbijate kooperatiivide rajooniliit ühinguid oma rajooni territooriumil; koostab rajooni tarbijaskooperatsiooni majandusliku tegevuse plaanid ja määrab plaaniülesanded igale tarbijate ühingule; määrab kindlaks oma rajooni ühingutele jaehinnad kaupadele, millel puuduvad riiklikud jaehinnad; organiseerib tarbijate ühingute tööd varumise alal; abistab ühinguid tootmise organiseerimisel. Peale selle kontrollib tarbijate kooperatiivide rajooniliit ühingute tööd ja kindlustab kooperatiivse omandi kaitset. Sel eesmärgil juhib ta tarbijate ühingute

revisjonikomisjonide tööd ja revideerib iseseisvalt ühingute majanduslikku ja finantsilist tegevust.

Majandusorganisatsioonina teostab tarbijate kooperatiivide rajooniliit hulgikaubandust ja tööd varumise alal, rajab oma ettevõtteid tööstuskaupade ja põllumajandussaaduste tootmiseks ja organiseerib vajaliku materiaal-tehnilise aparaadi (ladud, transpordi).

Peale selle teostab tarbijate kooperatiivide rajooniliit iseseisvat jaekaubandust, rajades rajooni magasine (rajoonimagasini, kultuurkaupade magasini, rajooni toidukaupade magasini) ja eri magasine-ladusid metsa- ning ehitusmaterjalide ja tootmiseks määratud kaupade ning majatarbekaupade jaemüügiks.

Tarbijate kooperatiivide rajooniliit töötab Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) poolt 12. augustil 1946. a. kinnitatud tüüp-põhikirja alusel.

Vastavalt sellele põhikirjale on tarbijate kooperatiivide rajooniliidu liikmeiks kõik rajooni tarbijate ühingud. Iga tarbijate kooperatiivide rajooniliidu liige võib tema koosseisust lahkuda osanike üldkoosoleku (volinike koosoleku) määruse alusel. Kõigil tarbijate kooperatiivide rajooniliidu liikmeil on õigus kasutada võrdsetel alustel tema majanduslikku teenindamist ja osta temalt kaupu.

Põhikirja kohaselt on tarbijate kooperatiivide rajooniliidul õigus töölt vallandada tarbijate ühingute juhte, kes rikuvad kooperatiivset distsipliini ja nõukogude kaubanduse arendamise huvisid, ei võitle küllaldaselt kooperatiivse omandi riisumise ning majanduslikult kahjuliku tegevuse vastu, ja panna kohustuste ajutine täitmine teistele isikutele. Tarbijate kooperatiivide rajooniliidu otsused selliste küsimuste kohta kuuluvad kohuslikule kinnitamisele kõrgemalseisva tarbijate liidu juhatuse poolt, kelle liikmeks ta on, ja tarbijate ühingu osanike üldkoosoleku (volinike koosoleku) määrusega. Samasugune õigus on vastavate põhikirjade alusel antud kõigile kõrgemalseisvaile liidulistele lülidele allseisvate suhtes.

Tarbijate kooperatiivide rajooniliidu kõige kõrgemaks juhtivaks organiks on tarbijate ühingute osanike üldkoosolekute (volinike koosolekute) poolt kinnisel (salajasel) hääletusel valitud volinike koosolek.

Volinike koosolek võtab vastu põhikirja, selle muudatused ja täiendused; valib kinnisel (salajasel) hääletamisel juhatuse liikmed ja revisjonikomisjoni kui ka juhatuse esimehe ja revisjonikomisjoni esimehe; arutab ja kinnitab liidu majandusliku tegevuse plaanid; kinnitab juhatuse ja revisjonikomisjoni aruanded; kinnitab kasumite jaotuse ja kahjumite katmise korra; tühistab halva töö eest ennetähtaegselt juhatuse ja revisjonikomisjoni volitused tervikuna või üksikute juhatuse ja revisjonikomisjoni liikmete omad.

Volinike koosolekud kutsutakse kokku: korralised — tarbijate kooperatiivide rajooniliidu juhatuse poolt kaks korda aastas ja erakorralised — juhatuse otsusel kui ka revisjonikomisjoni, vähemalt poolte tarbijate kooperatiivide rajooniliidu liikmete või kõrgemalseisva kooperatiivorganisatsiooni nõudmisel.

Tarbijate kooperatiivide rajooniliidu asjade juhtimiseks valib volinike koosolek kaheaastase tähtajaga juhatuse, koosseisus 5—7 isikut.

Juhatus on tarbijate kooperatiivide rajooniliidu täidesaatvaks organiks ja ajab kogu tema kaubanduslikku, varumise, tootmise ja finantsilist tegevust. Juhatus töötab tarbijate kooperatiivide rajooniliidu volinike koosoleku ja tarbijate kooperatiivide oblasti- (krai-, vabariikliku) liidu juhatuse poolt kinnitatud plaanide alusel.

Tarbijate kooperatiivide rajooniliidu revisjonikomisjon kontrollib liidu kõigi ettevõtete majanduslikku ja finantsilist tegevust ja on kohustatud aru andma oma tegevusest volinike koosolekule.

Tarbijate kooperatiivide rajooniliidu omavahendid jagunevad põhifondiks ning erifondideks ja moodustatakse majandusliku tegevuse kasumitest, tarbijate kooperatiivide rajooniliidu liikmete poolt eraldatud summadest ja muudest laekumistest tagastamisele mittekuuluvas korras. Tarbijate kooperatiivide rajooniliit kasutab nagu küla tarbijate ühingki Riigipanga krediiti ja NSV Liidu Kaubanduspanga laene.

Rahvusringkondades organiseeritakse tarbijate kooperatiivide ringkonnaliidud, mis ühendavad ringkonna tarbijate ühinguid. Ringkonnaliidu tegevuse põhikiri on samasugune nagu tarbijate kooperatiivide rajooniliidulgi.

Tarbijate kooperatiivide oblasti-, krai-, vabariikliku (autonoomse vabariigi) liidu organisatsiooniline ülesehitus. Tarbijate kooperatiivide oblasti- (krai-, autonoomse vabariigi) liit on oma tegevusrajooni tarbijaskooperatsiooni juhtivaks majanduslikuks ja organisatsiooniliseks keskuseks. Liidu peaülesanded on: kooperatiivorganisatsioonide töö juhtimine kultuurse nõukogude kaubanduse ja varumiste arendamise alal.

Liit plaanib tema poolt ühendatud kooperatiivorganisatsioonide majanduslikku ja finantsilist tegevust. Ta töötab välja ja kinnitab hulgi- ja jaemüügi kaubakäibe, põllumajandussaaduste ning tooraine varumise plaanid, jaotab kapitaalmahutuste limiite üksikute organisatsioonide vahel; koostab finantsplaane ja panga krediteerimise plaane. Liit töötab läbi ja esitab kõrgemalseisvatele kooperatiivorganisatsioonidele avaldused ja tellimused elanikkonna nõudluse rahuldamiseks vajalike kaupade kohta; sõlmib lepinguid riiklike ja kooperatiivorganisatsioonidega ning ettevõtetega kaupade ostuks ja müügiks ja organiseerib lepingute sõlmimist kooperatsiooni allorganisatsioonidega.

Liit juhib oblasti, krai, autonoomse vabariigi tarbijaskooperatsiooni organisatsioonilist ülesehitust, organiseerib õppeasutusi, kursusi ja teostab muid abinõusid kaadri ettevalmistamiseks ja kvalifikatsiooni tõstmiseks; kontrollib kooperatiivse demokraatia aluste, põhikirja algete ja osanike õiguste silmaspidamist allorganisatsioonide poolt.

Liidul on ühtlasi õigus lahendada oma tegevuspiirkonnas tarbijaskooperatsiooni organisatsioonide vahel vara pärast tekkivaid vaidlusi.

Hulgilülina organiseerib liit majanduslikke sidemeid oma süsteemi kooperatiivide ja riikliku tööstuse ning tööndusкooperatsioonide vahel ja teostab ühtlasi süsteemi hulgivarustamist kaupadega oma baaside kaudu.

Oma majanduslike ülesannete teostamiseks rajab liit kaubanduslikke ning varumise keskusi ja kontoreid, transpordi- ja tootmisettevõtteid.

Tarbijate kooperatiivide oblasti-, krai-, vabariikliku (autonoomse vabariigi) liidu juhtivaiks organeiks on tarbjaskooperatsiooni kongress, tarbijate liidu nõukogu, tarbijate liidu juhatus.

Oblasti (krai, autonoomse vabariigi) tarbijaskooperatsiooni kongress kuĵutab endast liidu kõige kõrgemat juhtivat organit. Liidu liikmed saadavad kongressile oma esindajaid, keda valitakse volinike koosolekutel vastavalt kõrgemalseisva liidu poolt määratud normidele. Kongress arutab põhikirja muutmisega seoses olevaid küsimusi, kinnitab juhatuse ja revisjonikomisjoni aruandeid ja otsustab liidu tegevuse põhilisi küsimusi. Kongress valib kinnisel (salajasel) hääletusel liidu nõukogu liikmed, juhatuse esimehe ja liikmed, revisjonikomisjoni esimehe ning liikmed ja otsustab nõukogu, juhatuse ja revisjonikomisjoni liikmete ennetähtajalise kohustuste täitmisest vabastamise küsimusi.

Kongress kutsutakse kokku kord nelja aasta tagant. Tarbijate liidu nõukogu otsusel kui ka ühe kolmandiku liidu liikmete nõudmisel või kõrgemalseisva kooperatiivorganisatsiooni korraldusel võib kokku kutsuda erakorralisi kongresse.

Nõukogu täidab kongressi funktsioone kongresside vaheajal. Nõukogu valitakse kongressi poolt kuni 50 isiku suuruses; peale selle kuuluvad tema koosseisu juhatuse ja revisjonikomisjoni liikmed. Liidu nõukogu koosolekud on korralised, mida kutsutakse kokku iga aasta, ja erakorralised, mida kutsutakse kokku juhatuse määruse põhjal, revisjonikomisjoni või kõrgemalseisva kooperatiivorganisatsiooni nõudmisel. Nõukogu valib nõukogu juhataja ja sekretäri.

Liidu asjade juhtimist teostab liidu juhatus, 7- kuni 11-isikulises koosseisus, keda valitakse neljaks aastaks.

Kongress valib ühtlasi revisjonikomisjoni, koosseisus 5—7 isikut. Revisjonikomisjoni ülesandeks on liidu oma majanduse kontrollimine ja vähemalt üks kord aastas dokumentaalrevisjoni teostamine igas liidu ettevõttes.

Tarbijate liidu omavahendid moodustatakse tarbijate liidu ettevõtete majandusliku tegevuse kasumitest, liidu koosseisu kuuluvate organisatsioonide vahenditest eraldatud summadest (kuni 10% suuruses kasumist) ja muudest laekumistest tagastamisele mittekuuluvas korras. Need vahendid jagunevad: põhifondiks ja erifondideks.

L i i d u v a b a r i i g i t a r b i j a t e k o o p e r a t i i v i d e l i i d u o r g a n i s a t s i o o n i l i n e ü l e s e h i t u s. Tarbijate kooperatiivide vabariiklik liit ühendab liiduvabariigi territooriumil asuvaid tarbijate kooperatiivide liite. Liit on liiduvabariigi tarbijaskooperatsiooni juhtivaks majanduslikuks ja organisatsiooniliseks keskuseks.

Vabariiklik liit plaanib liiduvabariigi tarbijaskooperatsiooni majanduslikku ja finantsilist tegevust; organiseerib ja kontrollib kooperatiivorganisatsioonide kaubanduse, varumise ja muude majanduslike tegevusharude plaanide täitmist; kontrollib ja revideerib tema koosseisu kuuluvate liitude tegevust. Liit töötab välja ja esitab Tarbijate Kooperatiivide Keskliidule (Tsentrosojuzile) avaldused ja tellimused kooperatiivvõrgule vajalike kaupade kohta; sõlmib lepinguid riiklike, kooperatiivorganisatsioonidega, asutustega ja ettevõtetega tööstus- ja toidukaupade ostu ning müügi kohta ja organiseerib majanduslepingute sõlmimist allorganisatsioonidega; taotleb igati tootmise suurendamist, kohaliku tööstuse ja tööndus-kooperatsiooni poolt toodetavate kaupade sortimendi laiendamist ning kvaliteedi tõstmist ja nende kaupade värbamist kooperatiiv-käibesse. Liit töötab välja abinõud vabariigi territooriumil asuva tarbijaskooperatsiooni organisatsioonilise ülesehituse alal; instrueerib tema koosseisu kuuluvaid organisatsioone kaubanduse, varumise, tootmistegevuse, finantsiliste, kontrolli ja osanike seas kultuur-massilise töö arendamisega seotud küsimuste kohta. Liit organiseerib õppeasutusi, kursusi ja teostab vajalikke abinõusid kaadri ettevalmistamisel ja kvalifikatsiooni tõstmisel.

Liidu kompetentsi kuulub vabariigi territooriumil tegutsevate kooperatiivorganisatsioonide vahelise varanduslike vaidluste lahendamine.

Kaupade hulgimüügi kui ka varumise, põllumajandussaaduste töötlemise ja turustuse organiseerimiseks rajatakse liidu poolt erikeskused ning kontorid, kaubanduse, varumise baasid ja ettevõtted.

Tarbijate kooperatiivide vabariiklik liit võib astuda Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi ja teiste rahvusvaheliste ühingute ning organisatsioonide liikmeks.

Liiduvabariigi tarbijate kooperatiivide liidu juhtivaiks organeiks on: tarbijaskooperatsiooni kongress, liidunõukogu, liidu juhatus.

Vabariiklik kongress kutsutakse kokku kord nelja aasta kestel. Liidu nõukogu otsusel kui ka ühe kolmandiku liidu liikmete nõudmisel või Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) korraldusel võidakse kokku kutsuda erakorralisi kongresse. Tarbijaskooperatsiooni vabariiklik kongress arutab ja kinnitab juhatuse ning revisjonikomisjoni aruanded nende poolt tehtud töö kohta aruandeperioodi jooksul; valib kinnisel (salajasel) hääletusel liidu nõukogu liikmed, liidu juhatuse esimehe ja liikmed, revisjonikomisjoni esimehe ja liikmed; vabastab ennetähtaegselt kohuste täitmisest nõukogu, juhatuse ja revisjonikomisjoni liikmeid; arutab liidu põhikirja muutmisega seoses olevaid küsimusi; arutab kaebusi nõukogu, juhatuse ja revisjonikomisjoni ebaõigele tegevusele ja otsustab neid kaebusi; lahendab kõiki vabariigi tarbijaskooperatsiooni tegevuse põhilisi küsimusi.

Vabariiklike kongresside vaheajal omistatakse kongressi funktsioonid ja õigused liidu nõukogule. Nõukogu koosolekud on korralised, mida kutsutakse kokku kord aastas, ja erakorralised.

Vabariikliku liidu täidesaatvaks organiks on juhatus, kes vastutab kogu tema töö eest.

Revisjonikomisjon kontrollib vabariikliku liidu oma majandust ja teostab vähemalt kord aastas iga liidu ettevõtte dokumentaalrevisjoni.

Vabariikliku liidu omavahendid moodustatakse liidu ettevõtete majandusliku tegevuse kasumitest, liidu liikmete vahenditest eraldatud summadest ja muudest laekumistest tagastamisele mittekuuluvas korras. Omavahendid jagunevad põhifondiks ja erifondideks.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz). Tarbijate Kooperatiivide Keskliit on NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni juhtivaks majanduslikuks ja organisatsiooniliseks keskuseks. Ta ühendab nii liiduvabariikide kui ka Vene NFSV autonoomsete vabariikide, kraide ja oblastite tarbijate kooperatiivide liite.

Vastavalt tarbijaskooperatsiooni III üleliidulise kongressi poolt vastu võetud põhikirjale, organiseerib ja suunab Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) kogu NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni tegevust, juhindudes seejuures rahvamajanduse plaanist. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ülesandeks on: süsteemi organisatsiooniline juhtimine; tema majandusliku tegevuse planeerimine; kapitaalmahutuste limiidi jaotamine üksikute tarbijate liitude vahel; plaani koostamine süsteemi krediteerimiseks pankade poolt; süsteemi aruandluse, kontrolli, revisjoni organiseerimine; tellimuste esitamine tööstusele tarbijaskooperatsiooni poolt ja kaupade hanke põhitingimuste kooskõlastamine; kaadri ettevalmistuse, arvestuse ja jaotamise juhtimine; esinemine kooperatiivsüsteemi nimel riiklikes ning ühiskondlikes organisatsioonides ja asutustes.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) valmistab ette ja esitab NSV Liidu Valitsusele ettepanekuid kui ka määruste ning korralduste projekte tarbijaskooperatsiooni tegevuse küsimustes.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) esindab NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni rahvusvahelistes kooperatiivorganisatsioonides; seejuures säilitavad liiduvabariikide tarbijate ühingute liidud, nagu juba tähendatud, õiguse olla rahvusvaheliste kooperatiivorganisatsioonide liikmeteks.

Üheks tähtsamaks, põhikirjas ette nähtud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) ülesandeks on elanikkonna edaspidine värbamine kooperatsiooni, kooperatiivse demokraatia ja osanike õiguste kindlustamine, kultuur-massilise töö organiseerimine koopereerunud elanikkonna seas, selle aktiivsuse ja isetegevuse arendamine.

Süsteemi majandusliku keskusena organiseerib Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) oma hulgikaubanduse kaupadega, milleks kohapeal puuduvad riikliku tööstuse hulgibaasid. Sel eesmärgil on Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu koosseisus organiseeritud peavalitsused kaubanduse alal: tööndusliku sihitusega kaupadega (Tööndusliku Sihitusega Kaupade Kaubanduspeavalitsus —

Glavkoophoztorg), metall-, majapidamis- ja silikaatkaupadega (Metall-, Majapidamis- ja Silikaatkaupade Kaubanduspeavalitsus — Glavkoopmetistorg), galanterii- ja parfümeeriakaupadega (Galanterii-, Parfümeeriakaupade Kaubanduspeavalitsus — Glavkoopgalantereitorg), kultuurkaupadega (Kultuurkaupade Kaubanduspeavalitsus — Glavkoopkulttorg), sadulsepatoodete, kanepi-džuuditoodetega ja karusnahkadega (Sadulsepa-, Kanepi-Džuudi ja Karusnahakaupade Kaubanduspeavalitsus — Glavkoopšveimehtorg ja Üleliiduline Bakaalkaupade Kaubanduskeskus (ÜBK). Tähendatud peavalitsustel on kokkuostubaasid kaupade tootmise kohal ja nad teostavad hulgioperatsioone lepingute alusel tarbijate liitudega ja nende ülesandel.

Põllumajandussaaduste varumise teostamiseks ja selle töö juhtimiseks on Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) koosseisus peavalitsused: kartulite, juurvilja ja puuvilja varumiseks, töötlemiseks ja turustamiseks (Aed- ja Juurvilja Peavalitsus — Glavkoopplodoovoštš), metsaviljade, meesaaduste, tehnilise ja ravimtooraine varumiseks, töötlemiseks ja turustamiseks (Tehnilise Tooraine Peavalitsus — Glavkooplektehsõrje), liha, munade ja piimasaaduste varumiseks, töötlemiseks ja turustamiseks (Liha- ja Linnupeavalitsus — Glavkoopmjasoptitsa), loomse tooraine ja karusnahkade varumiseks, töötlemiseks, ja turustamiseks (Loomtoorainepeavalitsus — Glavkoopživsõrje), musta ning värviliste metallide ja jäätmete kogumiseks ja turustamiseks (Utiiltooraine Peavalitsus — Glavkooputilsõrje). Need valitsused teostavad varumisi lepingute alusel kohalike tarbijate liitudega ja nende erikeskustega.

Kaubanduse ja varumise peavalitsustel on ettevõtted laiatarbekaupade tootmiseks ja põllumajandussaaduste töötlemiseks.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) koosseisu kuulub autonoomne Kalurite Sektsioon, kes ühendab kalurite kooperatiivide süsteemi, mis omakorda on ühendatud kalurite tarbijate kooperatiivide liitude poolt. Sektsiooni eesotsas seisab autonoomse sektsiooni volinike kongressi poolt valitav juhatus; kongress valib ühtlasi sektsiooni nõukogu ja revisjonikomisjoni. Oma tegevuses allub Kalurite Sektsioon Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatusele.

Sovhooside töölisi ja teenistujaid teenindavat kooperatiivide süsteemi juhib Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juurde loodud sektsioon kaubanduse alal sovhoosides (Sovhooside Keskseksioon).

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhtivaiks ja kontrollorganeiks on: NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni volinike kongress, Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu nõukogu juhatus ja revisjonikomisjon.

NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni volinike kongress on Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu kõige kõrgemaks juhtivaks organiks. Tema määrab kooperatsiooni poliitika ja süsteemi majandusliku tegevuse alused.

Kongress valib salajasel hääletusel Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) nõukogu liikmed, Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatuse esimehe ning liikmed, revisjonikomisjoni esimehe ja liikmed.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu nõukogu arutab ja kinnitab juhatuse aruandeid, Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu aastabilansse, täiendab Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatuse ja revisjonikomisjoni koosseisu välja langenud või kõrvaldatud liikmete asendamiseks tähtajaga kuni lähema volinike kongressini, arutab tarbijaskooperatsiooni tegevuse küsimusi, mida esitatakse nõukogule arutamiseks Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatuse, revisjonikomisjoni poolt kui ka üksikute Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu liikmete — vabariiklike, krai- ja oblastiliitude poolt. Üleliiduliste volinike kongresside vaheajal omistatakse nõukogule kongressi funktsioonid ja õigused.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) täidesaatvaks organiks on Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatus. Juhatus teostab kõiki põhikirjas ette nähtud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu funktsioone ja vastutab kogu selle töö eest.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) vahendid moodustatakse põhifondist, tarbijaskooperatsiooni käibevahendite reguleerimise fondist ja erifondidest. Põhifond moodustatakse iga-aastastest laekumistest Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu puhaskasumist vähemalt 50% suuruses ning muudest laekumistest sellesse fondi ja on määratud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ettevõtete organiseerimiseks, nende töö finantseerimiseks, vajalike hoonete ja muu vara püstitamiseks ning omandamiseks kui ka jooksvateks operatsioonideks. Käibevahendite reguleerimise fond moodustatakse iga-aastastest laekumistest Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu liikmete kasumitest ja on määratud tagastatavate laenude andmiseks tarbijaskooperatsiooni organisatsioonidele. Erifondid moodustatakse valitsuse määrustega ettenähtud korras.

Majanduslik u töö organiseerimine. Liitude ja tarbijate ühingute kaubanduslikud, varumise ja tootmisettevõtted (magasinid, sööklad, tootmisettevõtted, baasid jne.) on organiseeritud isemajandamise põhimõttel. Isemajandamisele eraldatud ettevõtted on varustatud põhi- ning käibefondiga ja nad on varanduslikult ja operatiiv-majanduslikult iseseisvad. Isemajandavail ettevõtteil on õigus plaani piires vabalt käsutada neile eraldatud vahendeid, astuda tehinguisse teiste ettevõtetega, valida iseseisvalt töötajaid, teha vajalikke oste, realiseerida kaupu jne. Töötades kinnitatud plaanide alusel, peavad isemajandavad ettevõtted kooskõlastama oma kulud tuludega, pidama rangeimat kokkuhoiurežiimi, tõstma tasuvust, täitma neile antud plaane.

Tarbijaskooperatsiooni kaubandusettevõtte valdavaks tüübiks maal käesoleval ajal on harukauplus, mis kaupleb igapäevase nõudluse kaupadega (soolaga, suhkruga, kondiitrikaupadega, tubakasaadustega, pudukaubaga, lihtsamate majatarbekaupadega).

Keerulise sortimendiga kaupadega (õmblustooted, kangaskaubad, trikotaaž, jalatsid, majapidamisnõud jne.) kaubeldakse külamagasinides (küla universaalmagasinides) ja rajoonimagasinides (rajooni universaalmagasinides).

Vahepealseks astmeks harukaupluse ja külamagasini vahel on peakauplus, kus on kaupu laialdasemas sortimendis kui harukaupluses, ja mis kaupleb keerulise sortimendiga kaupadega neis küla tarbijate ühinguis, kus külamagasinid puuduvad.

Keerulise sortimendiga kaupadega kauplemise kontsentreerimisel peamiselt rajoonimagasinidesse ja külamagasinidesse on see vaidlematu paremus, et sel juhul kindlustatakse kaupade laialdasemat valikut ja tarbija paremat teenindamist.

Peale külamagasinide ja rajoonimagasinide tegutseb külas rajoonilise tähtsusega erimagasinide võrk — kauplemiseks kultuurkaupadega (kultuurkaupade magasinid), toidukaupadega (rajooni toidukaupade magasinid), ehitusmaterjalidega ja tootmiseks ning majapidamiseks määratud kaupadega (majatarvete magasinid). On olemas ühtlasi pudukaupade ja parfümeeria erimagasine.

Väikestes asustatud punktides ja seal, kus puudub majanduslik võimalus pidada magasine või kauplusi, organiseeritakse jaemüügi väikekaubanduse statsionaarne võrk (müügipunktid, müügitelgid, kioskid).

Kolhoosnikute teenindamiseks kevadiste ja sügiseste põllutööde ajal kasutatakse laialdaselt saate- ja kandekaubandust.

Kooperatsiooni kaubandusettevõtteis praktiseeritakse eeltellimuste vastuvõtmist kolhoosidelt ja osanikelt mootorratastele, jalgratastele, õmblusmasinatele, grammofonidele, fotoaparaatidele ja teistele kaupadele.

Linnades, kus kooperatsioon töötab, töölisasulates, raudteejaamades ja sadamates on kooperatsioonil statsionaarne saate- ja kandekaubanduse võrk.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) poolt on kindlaks määratud igale ülalloetletud kaubandusettevõtte tüübile kaupade miinimum-kohustuslik sortiment.

Miinimum-sortiment on kaupade loetelu, mis peavad alati müügil olema. See trükitakse erilehele ja riputatakse nähtavale kohale igas ettevõttes kaupade hinnakirja kõrvale. See kergendab osanike ja kauplusekomisjoni kontrolli kaubandusettevõtte töö üle.

Kooperatsiooni jaevõrk saab kaupu eeskätt oma süsteemi hulgilülide baasidelt. Allvõrgu peamiseks kaupade saamise allikaks on tarbijate kooperatiivide rajooniliitude hulgibaasid, millised omandavad kaupu peamiselt tööstuse kaubandusbaasidelt. Tarbijate kooperatiivide oblasti-, krai- ja vabariiklikel liitudel on samuti oma spetsialiseeritud ja universaalbaasid. Universaalbaaside põhitüübiks on oblasti- (kogu oblastit teenindavad) ja rajoonidevahelised (mitut naaberrajooni teenindavad) baasid. Spetsialiseeritud ja universaalbaaside (oblasti- ja rajoonidevaheliste) tegevus on keskendatud kauplemisele pudu- ja kultuurkaupadega, metallitoodetega,

majatarvetega, silikaatkaupadega ja ehitusmaterjalidega, mõningate bakaal- ning gastronoomiakaupadega ja muude kaupadega, mida tööstuse kaubandusbaasid ei turusta. Oblasti, krai ja vabariiklike liitude baasid saavad kaupu vahetult riiklikelt tööstusettevõtteilt, Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu kaubanduspeavalitsustelt ja osa kaupu ostavad tööndusкooperatsioonilt.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) kaubanduspeavalitsuste baasid kauplevad eeskätt fondeerimata kaupadega.

Nõukogude kooperatsioonis ei ole sellist seisukorda, et all-lülid ja liidulised lülid ostaksid kaupu ainult süsteemi hulgiorganisatsioonidelt. Nagu tarbijate ühingud nii ka liidud võivad takistamata kaupu osta mitte ainult oma süsteemi hulgilülidelt, vaid ka vahetult riiklikult tööstuselt, riiklikult kaubanduselt ja tööndus-kooperatsioonilt. Vähe sellest, nagu enne Isamaasõda nii ka sõjajärgsel ajajärgul ergutati kõigiti süsteemi all-lülide vahetut sidet riiklike tööstusettevõtetega ja hulgibaasidega, kuivõrd see vähendas lülisid kauba liiklusteel ja alandas käibekulusid.

Kaubandusettevõtted peavad esitama vastavaile liitudele aasta, kvartali ja kuu avaldused-tellimused vajalike kaupade kohta laiendatud sortimendis, millised koostatakse teenindatava elanikkonna nõudluse tundmaõppimise alusel, võttes arvesse üksikute rajoonide majandust. Avaldused-tellimused võimaldavad hulgilülidel valida ja osta jaevõrgule vajalikke kaupu.

Kooperatsiooni hulgibaaside tähtsaimaks ülesandeks on võitlus kaupade kvaliteedi ja sortimendi eest, tööstuse mõjutamine elanikkonna poolt nõutavate kaupade hankimise laiendamiseks.

Kooperatiivsüsteemi kaupade hulgiost riiklikult tööstuselt ja nende realiseerimine toimub lepingute alusel.

Tähtsaimate kaupade hanke põhitingimused riikliku tööstuse poolt kaubandusorganisatsioonidele, nende seas ka tarbijaskooperatsioonile, kinnitatakse Nõukogude valitsuse poolt. Hanke põhitingimuste eesmärgiks on kindlustada: rahvamajanduse tööstustoodanguga varustamise riikliku plaani täitmist koguse, kvaliteedi, sortimendi ning komplektsuse järgi ja määratud tähtaegadel; toodangu ühtlast hankimist meie maa rajoonidele, võttes arvesse üksikute rajoonide iseärasusi ja nõudluse hooajalisust; kaubakäibe plaani täitmist ja töötajate tarbimise nõudluse kõige täielikumat rahuldamist tööstuskaupade alal; lepingute sõlmimise teel õigete majanduslike suhete sisseseadmist tööstustoodangu hankijate ja tarbijate vahel. Hanke põhitingimused reguleerivad hankijaile ja tarbijaile ühiseid küsimusi ja on kohuslikud lepingute sõlmimisel ja täitmisel. Neis nähakse ette: lepingute sõlmimise kord, kaupade kogus ja sortiment, hankimise tähtajad ja kord, kaupade kvaliteet, markeering ning pakkimine, hinnad, eeskirjad vastuvõtu kohta koguse ja kvaliteedi järgi ja sanktsioonid lepingute järgi.

Vastavalt hanke põhitingimustele, toimub kaupade hankimine generaallepingute ning lokaallepingute või otselepingute kui ka ühekordsete lepingute alusel.

Generaallepingud sõlmitakse hankijate keskuste ja tarbijate keskuste vahel. Vastavalt riikliku tööstuse ja tarbijaskooperatsiooni vastastikustele majanduslikele suhetele, sõlmitakse generaallepingud tööstuslike ministeeriumide isemajandavate turustuspeavalitsuste ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) vahel. Generaallepinguis nähakse ette: a) hangitavate kaupade kogus ning grupiline sortiment kogu aastaks, vastavatel juhtudel aga ka kvartalite viisi; b) spetsifikatsioonide esitamise ja jaotuskavade andmise kord ning tähtajad; c) lepinguliste sidemete struktuur, tähendades täpselt, millised ettevõtted ja majandusorganisatsioonid sõlmivad omavahel lokaallepingud; d) poolte varaline vastutus generaallepinguga võetud kohustuste täitmata jätmise eest ja lepingute mitteõigeaegse sõlmimise eest.

Generaallepingute alusel sõlmivad hankija all-lülid lokaallepingud tarbija all-lülidega.

Kui generaallepinguid ei tule sõlmida, siis, juhindudes hanke põhitingimustest, sõlmivad hankijad (tööstuse hulgikontorid, baasid ning ettevõtted) ja ostjad (tarbijaskooperatsiooni oblasti-, krai- ning vabariiklikud liidud) omavahel otselepingud. Sel juhul on lepinguliste vahekordade põhivormiks tööstuse turustusbaaside ning ettevõtete ja krai ning oblasti tarbijate liitude vahel otseleping, mis on sõlmitud tarbijate kooperatiivide krai- (oblasti-) liidu poolt (vabariikliku tarbijate liidu poolt seal, kus puudub oblastiline jaotus), millesse on otselepinglasteks tõmmatud tarbijate kooperatiivide rajooniliidud, rajoonimagasinid ja rajooni toidukaupade magasinid.

Lokaal- ja otselepinguis määratakse kindlaks ostetavate kaupade täpne kogus, täpsustatud sortiment, toodangu kvaliteet, hankimise konkreetsed tähtajad, hind ja hanke üldsumma, hankimise koht, arvelduste kord, poolte varaline vastutus lepingu täitmata jätmise eest. Lepingud sõlmitakse aastaks.

Kooperatiivorganisatsioonide-vahelised vastastikused majanduslikud suhted on samuti üles ehitatud lepingulistele alustele; lepingute range täitmine on kindlustatud poolte varalise vastutusega.

Lepingute täitmisel riikliku tööstuse ja kooperatsiooni vahel tekkivad vaidlused lahendatakse Riikliku Arbitraaži poolt, vaidlused kooperatiivorganisatsioonide vahel aga — kooperatsiooni arbitraaži poolt.

Põllumajandussaaduste varumise teostamiseks on tarbijate kooperatiivide vabariiklikes, krai- ja oblastiliitudes organiseeritud isemajandavad varumisvalitsused või -osakonnad, olenevalt aastase varumiskäibe suurusest. Neis tarbijate liitudes, kus varumised üksikute saaduste ning tooraine liikide osas on tunduvad, on varumisvalitsuste juurde loodud isemajandavad erikontorid või erikeskused.

Rajoonides teostavad tarbijate ühingute varumise töö juhtimist tarbijate kooperatiivide rajooniliitude varumise universaalkontorid (tarbijate kooperatiivide rajooniliidu varumiskontorid), millised

organiseerivad varumise materiaal-tehnilist baasi ja turustavad rajoonis varutud põllumajandustoodangut.

Küla tarbijate ühingud teostavad põllumajanduslikku varumist nii oma varumise eripunktide kui ka kaupluste kaudu. Varumise edukaks teostamiseks värbab küla tarbijate ühingu juhatus laialdaselt kooperatiivi aktiivi.

Küla tarbijate ühing annab reeglina kogu varutud toodangu üle rajooni varumiskontori ladudesse.

Varumisega seoses olevat põllumajandussaaduste töötlemist teostatakse peamiselt oblasti-, krai- ja vabariiklike liitude varumiskontorite ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) varumispeavalitsuste baasides ning ettevõtteis.

Nõukogude Liidus toimub kaupade liikumine tootjalt tarbijani, erinevalt kapitalistlikest maadest, mitte stiihiliselt, vaid organiseeritult, rahvamajanduse ühtse plaani alusel. Rahvamajanduse plaaniga tarbijaskooperatsiooni süsteemile määratud jaemüügi kaubakäive kindlustatakse valdavas osas riiklike kaubafondidega. Oma ostud ja kooperatiivne tootmine täiendavad riigi poolt eraldatud kaubafonde ja kindlustavad kooperatsiooni käibe sortimendi laiendamist. Seoses sellega on iseseisvate ostude ja kaupade oma tootmise arendamine tähtsamaks vahendiks kooperatsioonile kaubakäibe plaanide ületamiseks.

Kooperatiivse tööstusliku tootmise organisatsiooniliseks vormiks on tööstuskombinaadid. Oblasti-, krai- ja vabariiklike liitude juures olevad tööstuskombinaadid on spetsialiseeritud iseloomuga, s. o. nad ühendavad mitut lähedase tehnoloogiaga tööstust; tarbijate kooperatiivide rajooniliitude ja küla tarbijate ühingute juurde on organiseeritud segatööstuskombinaadid, millised ühendavad kõige mitmekesisemaid tootmisharusid.

Oma majanduslikus tegevuses kasutab tarbijaskooperatsioon laialdaselt NSV Liidu Riigipanga krediiti. Kõiki süsteemi lülisid ja spetsialiseeritud jaeettevõtteid krediteeritakse vahetult Riigipangas (tema osakondades). Tarbijate ühingute krediteerimiseks on nõutavad järgmised tingimused: a) faktiline käive kuus vähemalt 20 000 rubla; b) kahjudeta töötamine viimases kvartalis; c) vähemalt 15% omavahendeid ja püsivaid laene kaupade, tooraine ja materjalide jääkide all; d) hästi korraldatud aruandlus.

Riigipank annab tarbijaskooperatsioonile krediiti teel olevate arveldusdokumentide vastu (laaditud kaupade vastu), hooajaliste ja sihtkaupade kogumiseks, jooksva kaubakäibe arendamiseks, põllumajandussaaduste varumiseks ning kokkuostuks ja muudeks eesmärkideks.

Krediidi põhivormiks on laenud jooksva kaubakäibe arvel. Seda krediiti antakse Riigipanga poolt kõigile tasuvalt töötavaile süsteemi organisatsioonidele saabuvate kaupade tasumiseks arvete täies summas, välja arvatud määratud omavahendite osaline osavõtt kaupade tasumisel. Krediite antakse Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi), vabariiklike, krai-, oblasti- ja rajooni-

liitude hulgibaasidele kui ka tarbijate kooperatiivide rajooniliitude spetsialiseeritud jaevõrgule (rajoonimagasinidele, kultuurkaupade magasinidele, rajooni toidukaupade magasinidele, majatarbe magasinidele) üksikute kaubagruppide diferentseeritud ringluskiiruse tähtajaks. Küla tarbijate ühingud ja külamagasinid saavad krediite kõigi kaupade keskmise ringluskiiruse tähtajaks.

Krediit kaubakäibe arvel pole piiratud varem määratud summaga (limiidiga), vaid seda reguleeritakse kaubakäibe suurusega, omavahendite osavõtu osatähtsusega kaupade tasumisest ja selle tagasimaksmise tähtajaga.

Kapitaalehituste finantseerimiseks saab tarbijaskooperatsioon pikaajalist laenu NSV Liidu Kaubanduspangalt.

Töö osanikega ja kaadri ettevalmistus. Tarbijaskooperatsioon teeb poliitilis-kasvatuslikku ja kultuur-massilist tööd nii osanike kui ka kooperatiivaparaadi tööliste ja teenistujate seas. Sellega täiendab kooperatsioon kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse poolt tehtavat tohutut ja mitmekesist kultuur-haridustöö ja poliitilis-massilist tööd.

Aruande-valimiskampaaniate läbiviimise perioodil ja rahvusvahelisel ühistegevuse päeval demonstreeritakse paljude aastate traditsiooni kohaselt kooperatsiooni saavutusi ja korraldatakse kooperatiivtootmise toodangu näitusi.

Iga kooperatiivi juhatus loob enda ümber osanike aktiivi ja toetub oma tegevuses selle abile. See saavutatakse kõigepealt osanike üldkoosolekute regulaarse kokkukutsumise, kaupluse ning sööklate komisjonide organiseerimise ja mitmesuguste kaastöö gruppide moodustamise teel kooperatsiooni töö alal.

Suurt poliitilist ja kultuur-hariduslikku tööd teeb süsteemi instruktor-revidentide aparaat. 1. jaanuariks 1950. a. oli süsteemis 7 600 tarbijate kooperatiivide rajooniliidu instruktor-revidenti ja umbes 1 700 tarbijate kooperatiivide oblasti-, krai- ja vabariikliku liidu instruktor-revidenti. Oma instruktor-revidendi põhitöö kõrval esinevad instruktorid loengutega ning ettekannetega ühistegevuse teemadel.

Oma töö hiiglasuure ulatuse tõttu, suurte kaubandus- ja varumisettevõtete tõttu, vajab nõukogude tarbijaskooperatsioon loomulikult kõrge kvalifikatsiooniga ökonomistide, kaubatundjate, insener-tehnoloogide jne. kaadrit. Isamaasõja aastail kaotas tarbijaskooperatsioon palju kvalifitseeritud töötajaid. Ühistegelikule tööle äsja astunud isikud vajavad vastavat ettevalmistust. Käesoleval ajal on süsteemis 50 kooperatiiv-tehnikumi, 110 üheaastast kooperatiivkaubanduse kooli ja 18 kursustega õppekombinaati, kus õpingud toimuvad 2—3-kuuste kursuste teel. Töötab Kõrgem Pedagoogiline Instituut, mis valmistab ette õpetajaid tehnikumide, koolide, kursuste jaoks ja üleliiduline juhtivate kooperatiivtöötajate kool. Arendatakse kaugõpet. Töötavad Üleliiduline Kaugõppe Kooperatiiv-tehnikum ja Üleliidulised raamatupidajate kaugõppe kursused. Peale selle valmistab ette kaadrit tarbijaskooperatsiooni jaoks riiklik eri-

instituut — Moskva Nõukogude Kooperatiivkaubanduse Instituut. Tunduva arvu kõrgema haridusega eriteadlasi valmistavad kooperatiivsüsteemile ette riiklikud rahvamajanduse instituudid ja nõukogude kaubanduse instituudid.

Kooperatiivkaadri ettevalmistust teostatakse rahvahariduse nõukogude süsteemi baasil.

Massiliste elukutsete (müüjate, pagarite, kokkade jne.) alal toimub töötajate ettevalmistamine kursuste ja praktilise väljaõppe (selle seas individuaalväljaõppe) kaudu. Enne seda kui asuda leti taha, peavad müüjad läbi tegema kindlaksmääratud tehnilise miinimumi.

Tarbijaskooperatsiooni III üleliiduline kongress võttis vastu otsuse kaadri ettevalmistamise ja täiendamise tugevdamise kohta. Erilist tähelepanu pööras kongress vajadusele tõsta nende töötajate kvalifikatsiooni, keda esmakordselt valitakse küla tarbijate ühingute ja tarbijate kooperatiivide rajooniliitude juhtivatesse organitesse. Kongress tegi ülesandeks Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhatusele organiseerida seminare ja laiendada kaugõpet neile töötajaile ja avada ühtlasi erikoole instruktorite ettevalmistamiseks. 1. jaanuariks 1951. a. on süsteemis kolm rajoonidevahelist kooli instruktor-revidentide ettevalmistamiseks.

Suurt tähelepanu pöörab kooperatsioon kaadri kasvatamisele. Kaadri bolševistlik kasvatus on majanduslike ülesannete eduka lahendamise vajalikuks tingimuseks. Ses suhtes on suurima tähtsusega täita J. V. Stalini juhiseid kaadri poliitilise taseme tõstmise kohta, marksistlik-leninliku teooria ja oma ala tehnika valdamise kohta nende poolt, kaadri kasvatamise kohta bolševistliku kriitika ja enesekriitika vaimus, heatahtlikkuse ja aususe kohta Nõukogude riigi vastu.

Oluline tähtsus on töötasu õigel organiseerimisel. Eesmärgiga tõsta tarbijaskooperatsiooni töötajate huvi kooperatiivorganisatsioonide kaubakäibe suurendamise ja tasuvuse tõstmise vastu on süsteemis kehtestatud töötajatele tasu maksmine progressiiv-tükitöö alusel, sõltuvalt kaubakäibest.

Sõjajärgsel ajajärgul on laialdaselt arenenud tarbijaskooperatsiooni organisatsioonide ja ettevõtete üleliiduline sotsialistlik võistlus eeskujuliku asjaajamise, töötajate parima teenindamise, majandusplaanide ületamise eest. Kooperatiivorganisatsioonides endis on käimas üksikute kollektiivide ning töötajate vaheline võistlus. Sotsialistliku võistluse organiseerimisel etendab suurt osa tarbijaskooperatsiooni töötajate ametiühing. Tarbijate Kooperatiivide Keskliit (Tsentrosojuz) võtab arvesse eesrindlike organisatsioonide ning ettevõtete kogemusi, levitab neid, andes välja erikogumikke kogemuste vahetamise alal.

K o o p e r a t s i o o n i r i i k l i k j u h t i m i n e. Nagu juba eespool öeldud, määrab ja suunab NSV Liidu majanduselu rahvamajanduse riiklik plaan. Selle koostisosaks on tarbijaskooperatsiooni tegevusplaan.

Seoses sellega kinnitab Nõukogude valitsus tarbijaskooperatsioonile viie aasta, aasta ja kvartali plaanid. Neis plaanides nähakse ette: jaemüügi kaubakäibe üldsumma, jaemüügi kaubandusvõrgu arv ja paigutus, tähtsamate kaupade kohalevedu üksikuisse oblastitesse, kraidesse ja vabariikidesse, põllumajandussaaduste ja tooraine varumise ja kokkuostu maht, töötajate arv ja töötasu fond, käibekulude tase ja kooperatiivsüsteemile vajaliku krediidi suurused.

Kontrolli kooperatsiooni kaubakäibe plaani täitmise üle teostab NSV Liidu Sise- ja Väliskaubanduse Ministeerium kui riiklik plaaniv-reguleeriv organ kaubanduse alal. NSV Liidu Sise- ja Väliskaubanduse Ministeeriumi Riiklik Kaubandusinspektsioon kontrollib kehtestatud kaubanduslike eeskirjade, jaehindade ning juurdehinnete täitmist, kaupade õiget väljaandmist ostjatele ja arvelduste õigsust viimastega kõigi kaubandusorganisatsioonide poolt meie maal, nende seas ka tarbijaskooperatsiooni poolt. Kontrolli põllumajandussaaduste ning toorainete varumise ja kokkuostu plaani täitmise üle teostab NSV Liidu Põllumajanduse ja Varumise Ministeerium.

Kontrolli kauba hindade, kohustusliku miinimumsortimendi ja kauplemise aja täitmise üle teostavad ühtlasi kohalikud rajooni nõukogude kaubandusosakonnad.

3. Tarbijaskooperatsiooni töö tulemused sõjajärgsel viisaastakul

Kapitalistlikud maad takerduvad sõjajärgsel ajajärgul järjest sügavamini ülepääsmatuisse vastuoludesse ja satuvad majandusliku kriisi vööndisse. Kasvab tööpuudus, tootmine langeb, hävinevad hiiglaslikud materiaalsed väärtused, tootlikke jõude raisatakse kuritegelikult uue maailmasõja ettevalmistamiseks. Peaaegu kõigi kapitalistlike maade tööstus astus 1951. aastasse madalamate näitajatega kui sõjaeelseil aastail. 1950. a. alguks arvestati kapitalistlikes maades umbes 45 miljonit töötut ja pooltöötut; 1950. a. jooksul kasvas see arv veelgi. Eriti haletsemisväärne on maršaliseeritud maade seisukord, kus agressiivne ameerika imperialism lämmatab tööstust ja põllumajandust.

Tarbeesemete hinnad kapitalistlikes maades tõusevad pidevalt; töötajate hulkade tarbimine langeb. Samal ajal saavad kapitalistlikud monopolid ennenägemata kasumeid.

Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa imperialistlike ringide poolt õhutatava sõja hüsteeria viib vastuolude edaspidisele teravnemisele kapitalistlikes maades ja töötajate seisukorra järsule halvenemisele.

Vastupidi kapitalistlikule maailmale, toimub Nõukogude Liidus rahvamajanduse tormiline tõus. Nõukogude rahvas täitis edukalt sõjajärgse stalinliku viisaastakuplaani ja saavutas uusi ajaloolisi edusamme teel kommunismile.

Viie aasta plaaniga nähti ette tööstusliku tootmise tõus 1950. a. 48% võrra, võrreldes 1940. a. See ülesanne on tunduvalt ületatud.

Tööstuse kogutoodang viisaastaku viimasel aastal ületas 1940. a. taseme 73% võrra.

Seejuures paranes tunduvalt tööstusliku toodangu kvaliteet ja sortiment. Laiatarbekaupade osas paranes eriti kangaskaupade, trikotaaži ja õmblustoodete, jalatsite ja toiduainete sortiment ja kvaliteet.

Suuri edusamme saavutas sotsialistlik põllumajandus.

1905. a. moodustas teraviljakultuuride kogusaak 7,6 miljardit puuda. Viie aasta plaaniga määratud ülesanne teraviljakultuuride saagi kohta 1950. aastaks ületati. Puuvilla kogusaak moodustas 3 750 000 tonni ja ületas viie aasta plaani ülesande 1950. aastaks 650 000 tonni võrra. Suhkrupeedi kogusaak 1950. a. ületas 1949. a. saagi 1 200 000 tonni võrra.

Edukalt täidetakse looduse ümberkujundamise stalinlikku plaani — metsaistandite kaitsevööndite loomise, heinavälja-külvikordade juurutamise, tiikide ja veehoidlate ehitustööde plaani NSV Liidu Euroopa osas stepi- ja metsastepirajoonides kõrgete ja püsivate saakide kindlustamiseks. Teostatakse üleminekut uuele niisutussüsteemile pindaladel, mis ületavad 4,3 miljónit hektarit.

Teraviljamajanduse tõus soodustas produktiivse ühisloomakasvatuse suurenemist. 1950. a. oli produktiivse ühiskarja arv kolhoosides suurem kui sõjaeelsel 1940. a.: sarvloomade osas — 38% võrra, lammaste ja kitsede osas — 65% võrra, sigade osas — 55% võrra. Samuti suurenes kolhoosnikute, tööliste ja teenistujate erakarja arv.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja ÜK(b)P KK määrused «Kolhooside ja sovhooside produktiivse ühisloomakasvatuse kolme aasta 1949—1951 plaanist» ja «Loomakasvatuse saaduste varumisest» teevad ülesandeks kindlustada kõige lühema tähtaja jooksul kolhooside ja sovhooside produktiivse loomakasvatuse selline tõus, mis aitaks kaasa kolhooside heaolu edaspidisele tunduvale paranemisele ja lubaks rahuldada elanikkonna kasvavaid tarvidusi liha, rasvade, piima ning piimasaaduste alal ja kergetööstuse vajadusi villa, toornaha ja teiste loomakasvatuse saaduste alal. Liha, rasva, piima, või, munade, toornaha, villa ja teiste loomakasvatuse saaduste varumiste maht nähti 1951. a., võrreldes 1948. a., ette vähemalt poolteist korda suuremana.

NSV Liidu rahvatulu tõusis 1950. a. võrreldavais hindades 64% võrra, võrreldes sõjaeelse 1940. a., ja ületas viie aasta plaanis ettenähtud taseme 26% võrra. Rahvatulu tõus võimaldas tunduvalt parandada tööliste, talupoegade ning intelligentsi materiaalset seisukorda ja kindlustada sotsialistliku tootmise edaspidist laiendamist linnas ja maal.

Sõjajärgsel perioodil viisid partei ja Nõukogude valitsus läbi neljal korral tööstus- ja toidukaupade jaehindade alandamise.

1947. a. detsembrikuus läbiviidud esimese hindade alandamise ja samal ajal läbiviidud rahareformi ning kaardisüsteemi kaotamise tagajärjel võitis elanikkond üle 86 miljardi rubla suuruse summa.

1948. a. aprillikuus alanud ning 1. märtsil 1949. a. lõpule viidud

teine hindade alandamise etapp suurendas elanikkonna võite veelgi 71 miljardi rubla võrra, arvestusega üheks aastaks. Selle tulemusena suurenes tunduvalt tööliste ning teenistujate reaaltöötasu ja alanesid talurahva kulud tööstuskaupade ostmisel. Peale selle sai elanikkond 1949. a., nagu eelmistel aastatelgi, riigi arvelt tohutuid summasid toetustena ning väljamaksetena tööliste ja teenistujate sotsiaalkindlustuse korras, pensionidena sotsiaalhoolduse korras, toetusena paljulapselistele ja üksikuile emadele, stipendiumidena õppijaile ja rea muude väljamaksetena ning soodustustena. 1949. a. olid tööliste ja teenistujate tulud arvestusega ühe töötaja kohta võrreldavais hindades 24% võrra suuremad kui 1940. a. Talupoegade tulud suurenesid 1949. a. arvestusega ühe põllumajanduses töötava töötaja kohta võrreldavais hindades üle 30%, võrreldes 1940. a.

1950. a. märtsikuus viidi läbi arvult kolmas toidu- ja tööstuse massikaupade riiklike hindade alandamine, millega käis kaasas hindade alandamine kolhoositurul ja kooperatiivkaubanduses. Selle hindade alandamise tagajärjel võitis elanikkond täiendavalt aasta jooksul vähemalt 110 miljardit rubla.

Kaupade hindade alandamise, töötajate ning teenistujate rahalise töötasu tõusu, talupoegade rahaliste ning naturaaltulude suurenemise ja väljamaksete ning soodustuste suurenemise tagajärjel elanikkonnale riigi arvelt suurenesid tööliste ning teenistujate tulud ja talurahva tulud 1950. a. võrreldavais hindades 19% võrra, võrreldes 1949. a.

1. märtsil 1951. a. viidi läbi uus — arvult neljas — riiklike jaehindade alandamine, mille tõttu massikaupade hinnad kõigis kaubanduse vormides alanesid täiendavalt 34,5 miljardi rubla võrra aastas.

NSV Liidu kaubakäive suurenes sõjajärgsel perioodil aastast aastasse. 1950. a. müüdi elanikkonnale riikliku ja kooperatiivkaubanduse poolt põhilisi kaupu tunduvalt rohkem kui sõjaeelsel 1940. a.

Sm. N. A. Bulganin märkis oma ettekandes Moskva Nõukogu pidulikul istungil 1950. a. novembrikuus, et 1950. a. «... oli meil võimalus saata riiklikesse ja kooperatiivide kauplustesse müümiseks elanikkonnale, arvestamata kohalikke ressursse, liha ja lihasaadusi 35 protsenti, kala 53 protsenti, võid ja teisi rasvaineid 60 protsenti, suhkrut ja kondiitrisaadusi üle 30 protsendi, puuvillast, villast, siid- ja linast riiet 38 protsenti, jalatseid 35 protsenti, sukki ja sokke 37 protsenti ja seepi 31 protsenti rohkem kui enne sõda.» [1]

Põllumajandussaaduste kogumüük elanikkonnale kolhoositurul ületas samuti tunduvalt sõjaeelse taseme. Seejuures alanesid hinnad kolhoositurgudel pidevalt.

Kokkuvõttes ületas rahva tarbimine 1950. a. tunduvalt sõjaeelse taseme.

---

[1] Rahva Hääl nr. 265 (2383) — 7. november 1950. — Tõlkija märkus.

Selles nõukogude ökonoomika vankumatus edasisammumises väljenduvad NSV Liidu ühiskondliku ja riikliku korra kõige suuremad eelised, võrreldes kapitalistliku ühiskondliku ja riikliku korraga.

Tarbijaskooperatsiooni arenemine sõjajärgse viisaastaku aastail toimus järgmiselt:

Liitude ja kooperatiivide võrk

	1. jaanuariks 1946. a.	1. oktoobriks 1950. a.
LIITE:		
Vahetult Tarbijate Kooperatiivide Keskliitu (Tsentrosojuzi) kuuluvaid vabariiklikke, krai- ja oblastiliite	78	78
Vabariikliku ja krailise alluvusega rahvuslikke ja oblastiliite	88	88
Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu Kalurite Sektsiooni kuuluvaid kalurite tarbijate kooperatiivide liite	39	27
Tarbijate kooperatiivide rajooni- ja ringkonnaliite	3 651	3 719
KOOPERATIIVE:		
Küla tarbijate ühinguid, sovhoosi, kalurite ja muid tööliskooperatiive	72 011	27 012
Rajooni tarbijate ühinguid	481	572
Linnade tarbijate ühinguid	112	69

Neist andmeist nähtub, et vahetult Tarbijate Kooperatiivide Keskliitu (Tsentrosojuzi) kuuluvate vabariiklike, krai- ja oblastiliitude kui ka vabariikliku ja krailise alluvusega rahvuslike ning oblastiliitude arv on sõjajärgseil aastail jäänud stabiilseks.

Vähenes Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu autonoomse Kalurite Sektsiooni süsteemi kuuluvate kalurite tarbijate kooperatiivide arv. 1949. a. ja 1950. a. algul liideti 12 kalurite tarbijate liitu vahetult Tarbijate Kooperatiivide Keskliitu kuuluvate vastavate vabariiklike, krai- ja oblastiliitudega. See viidi läbi neis rajoonides, kus iseseisvate kalurite tarbijate liitude olemasolu polnud otstarbekohane võrdlemisi väikese kalurite kontingendi tõttu. Vastavad liidud võtsid endale selle elanikkonna rühma teenindamise.

Tarbijate kooperatiivide rajooni- ja ringkonnaliitude arv suurenes seoses rea administratiivrajoonide lahutamisega ja uute rajoonide moodustamisega.

Andmed 1. jaanuariks 1946. a. ja 1. oktoobriks 1950. a. näitavad, et küla tarbijate ühingute, kalurite, sovhoosi ja muude tööliskooperatiivide arv on jäänud peaaegu muutmatuks. Need andmed aga ei peegelda täielikult kooperatsiooni allorganisatsioonide võrgus, eriti küla tarbijate ühingutes, toimunud arenemise protsessi. Küla tarbijate ühingute arv kasvas pidevalt kuni 1950. a. Sellest

aastast alates väheneb küla tarbijate ühingute arv, seoses väikeste küla tarbijate ühingute liitmisega. Nii liideti ajajärgul 1. jaanuarist kuni 1. oktoobrini 1950. a. umbes 730 väikest küla tarbijate ühingut. Selle tagajärjel tõusis olemasolevate organisatsioonide majanduslik võimsus.

Rajooni tarbijate ühingute arvu suurenemine toimus peamiselt väikeste tarbijate kooperatiivide rajooniliitude reorganiseerimise arvel. Linna tarbijate ühingute arv vähenes selle tõttu, et reas linnades anti kaubandusvõrk üle riiklikule kaubandusele.

Sõjajärgsel perioodil toimub osamaksumajanduse kordaseadmine ja elanikkonna edaspidine koopereerimine. Okupatsiooni all kannatanud rajoonides olid osanike riiklikud kontod-hävitatud, osamaksuraamatud hävitatud või kaotatud. Peale selle toimus võrdlemisi suur elanikkonna ümberpaigutamine ühest rajoonist teise, maalt linna. Ühtlasi toimus edaspidine tarbijaskooperatsiooni kaubandusvõrgu üleandmine reas linnades ja töölisasulates riiklikule kaubandusele. Seoses sellega viidi Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) ja kooperatiivorganisatsioonide poolt kohapeal läbi suur töö osamaksumajanduse kordaseadmise alal. Osanike arv kasvas sõjajärgsel aastail, kuid see ei saavutanud viisaastaku lõpuks sõjaeelset taset.

1947. a. kasvas tarbijaskooperatsiooni jaekäive, võrreldes 1945. a., kaks korda, okupatsiooni all olnud rajoonides aga — 2,2 korda. 1948. a. kasvas jaekäibe maht võrreldavais hindades 17% võrra, võrreldes 1947. a. 1949. a. suurenes kaubakäibe maht võrreldavais hindades 33% võrra, võrreldes 1948. a., ja ületas sõjaeelse taseme. 1950. a. toimus tarbijaskooperatsiooni jaemüügi kaubakäibe edaspidine kasv. Sel aastal suurenes tema käive, võrreldes 1949. a., 38% võrra. Ühtlasi suurenes tunduvalt tarbijaskooperatsiooni erikaal meie maa üldjaekäibes.

Muutus süsteemi jaemüügi kaubakäibe kaubaline struktuur: suurenes mittetoidukaupade erikaal.

Tarbijaskooperatsiooni jaekäibe kaubaline struktuur

	Protsentuaalselt üldkäibele	
	1946. a.	1949. a.
Toidukaupu	67,96	49,27
Mittetoidukaupu	32,04	50,73
Kokku	100,0	100,0

Suurt osa käibe struktuuri muutumises etendas sotsialistliku küla jõukuse kiire tõus, mille tagajärjel tugevnes kolhoositalurahva nõudlus tööstuskaupade alal.

Tunduval määral tõusis suhkru, kondiitritoodete, kala, kangaskaupade, valmisriiete, pesu, jalatsite ja ehitusmaterjalide müük.

Eriti kasvas kolhoositalurahva nõudlus kultuur-olustikuliste ja tootmiseks määratud kaupade alal. 1949. a. müüdi tarbijaskooperatsiooni poolt kooli-, kantseleitarbeid ning paberikaupu — 4,7 korda, muusikariistu — 4,9 korda, sporditarbeid — 8 korda, raadioja fotokaupu — 3 korda, õmblusmasinaid — 7,1 korda, metallnõusid — 6 korda rohkem kui 1946. a. Võrreldes sõjaeelse 1940. a., müüdi 1949. a. sordirauda kaks korda, katuseplekki — 1,5 korda, armatuurterast — 4,5 korda rohkem jne. Erakorraliselt tõusis mootorrataste ja jalgrataste müük maal; esimesi müüdi 1949. a. 54 korda rohkem kui 1940. a., teisi — peaaegu 2,5 korda rohkem.

Tunduvaid edusamme saavutas tarbijaskooperatsioon jaemüügi kaubandusvõrgu taastamisel ja arendamisel. Süsteemi jaemüügi kaubandusvõrk suurenes 1. oktoobriks 1950. a., võrreldes 1. jaanuari 1946. a. arvuga, üle 73%. Eriti kasvas spetsialiseeritud võrk. Nii suurenes rajoonimagasinide arv peaaegu kaks korda, külamagasinide võrk — 2,1 korda, rajooni kultuurkaupade magasinide võrk — 13 korda, majatarbemagasinide võrk — 9 korda. Rajati üle tuhande rajooni toidukaupade magasini ja 150 pudukauba- ning parfümeeriamagasini. Eriti suur töö viidi läbi võrgu taastamisel ja uue ehitamisel okupatsiooni all kannatanud rajoonides. Täienes kooperatsiooni kaubandusettevõtete tehniline varustus ja tõusis tarbijate teenindamise kvaliteet.

Võeti tarvitusele abinõusid laomajanduse kindlustamiseks ning arendamiseks ja hulgikaubanduse korraldamiseks.

Kooperatsiooni ühiskondliku toitlustamise ettevõtete arv kasvas 1950. a. 1,7 korda, võrreldes 1946. a., ja ületas tunduvalt sõjaeelse. Sõjajärgsel perioodil pööras tarbijaskooperatsioon erilist tähelepanu teemajade võrgu arendamisele. Nende ettevõtete arv kasvas üle 3 korra.

Edukalt arenes kooperatiivne leivaküpsetus. Pagaritööstusettevõtete arv ületas 1950. a. samuti sõjaeelse taseme.

Tunduvalt suurenes põllumajandussaaduste varumise ja kokkuostu maht. Süsteemi varumise käive tsentraliseeritud varumiste alal kasvas peaaegu 1,4 korda. Käive põllumajandussaaduste kokkuostu (detsentraliseeritud varumiste) alal kasvas 1946. a. kuni 1949. a. peaaegu kümme korda ja ületas kaugelt sõjaeelsed arvud. 1949. a. ostis tarbijaskooperatsioon kokku üle 40% kogu riigis varutud kartuleist, üle kolmandiku juurviljast ja umbes 75% munadest.

Sõjajärgse viisaastaku aastail tõusis kooperatsiooni omatootmine toidukaupade ja eriti tööstuskaupade alal. Toimus tööstusettevõtete liitmine ja nende edaspidine tehniline täiustamine.

Toodud andmed tõendavad viie aasta plaani ülesannete edukat täitmist tarbijaskooperatsiooni poolt. Tarbijaskooperatsioon aitas kaasa üleminekule kaardisüsteemilt arenenud nõukogude kaubandusele, kaubavahetuse laiendamisele linna ja maa vahel, linna ja maa elanikkonna varustamise parandamisele, kolhoosikorra edaspidisele kindlustamisele.

1949. a. teisel poolel toimusid mõningad muudatused tarbijaskooperatsiooni majandusliku tegevuse alal.

Ettevalmistuse ajajärgul üleminekuks normaalsele kaubakäibele rajas tarbijaskooperatsioon võrdlemisi suure kaubandusvõrgu suurtes linnades ja töölisasulates. Selle võrgu koosseisu arvati 1. jaanuariks 1949. a. 6 100 magasini ning kauplust, 6 000 müügipunkti, müügitelki ning kioski ja üle 6 000 ühiskondliku toitlustamise ettevõtte. Nende ettevõtete kaudu müüdi 1948. a. linna elanikkonnale toidukaupu üle 22 miljardi rubla.

Tänu riikliku kaubanduse edukale arendamisele, avanes viimasel 1949. a. võimalus võtta täielikult endale linnade elanikkonna teenindamine. Põllumajandussaaduste hinnad kolhoositurgudel langesid pidevalt, müüdud kaupade arv aga suurenes pidevalt. Neis tingimustes võis tarbijaskooperatsioon keskendada kogu oma tähelepanu maa teenindamisele.

Organiseerides 1946. a. kauplemist linnades, juhtis kooperatsioon selleks jõudu ja ressursse kõrvale. Normaalsele kaubandusele ülemineku ettevalmistamise tingimustes oli kooperatiivne kaubandus linnades otstarbekohane ja andis positiivseid tulemusi. 1949. a. tingimustes muutus kooperatiivne kaubandus linnades juba üleliigseks. Kolhoositootmise kaubalise toodangu kasvu tagajärjel osutus ühtlasi tarbetuks turul kujunevate hindade rakendamine põllumajandussaaduste ülejääkide kokkuostmisel.

Seoses sellega andis tarbijaskooperatsioon 1949. a. augustikuus üle NSV Liidu Kaubandusministeeriumile jaevõrgu ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtted suurtes linnades ja keskendas oma tähelepanu maakaubandusele ning varumisele. Arvates samast ajast läks kooperatsioon üle Nõukogude valitsuse poolt kehtestatud piirkokkuostu hindadele põllumajandussaaduste kokkuostul. Neis linnades ja töölisasulates, kus kooperatsioon jätkas elanikkonna teenindamist, hakkasid kooperatiivorganisatsioonid müüma kokkuostu korras omandatud põllumajandussaadusi hindadega, mis ei ületanud riiklikke jaehindu.

1950. a. suurenes kooperatiivsüsteemi kaubandusettevõtteis varutavate saaduste ning tooraine liikide arv, laienes kaupade sortiment, paranes kauplemine keerulise sortimendiga kaupadega. Põllumajandussaaduste varumise ja kokkuostu alal vähenesid kaod hoidmisel. Kooperatsiooni tootmises suurenes ehitusmaterjalide, mööbli, karastavate jookide, kondiitritoodete ja muude kaupade väljalaskmine. Kõik see kindlustas kolhoosiküla teenindamise edaspidist paranemist tarbijaskooperatsiooni poolt ja aitas kaasa kaubavahetuse laiendamisele linna ja maa vahel.

4. Tarbijaskooperatsiooni peamised ülesanded kaasaegsel etapil

Nõukogude Liit asub sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ajajärgus. Selle ajajärgu üheks suuremaks ülesandeks on, nagu juba tähendatud, ideaalselt korraldatud nõukogude kau-

banduse organiseerimine, mille asendamiseks ja mille tagajärjel alles võib tulla otsene saaduste vahetus.

Selle ülesande täitmiseks on tarvis:

Esiteks, luua kaubanduse materiaal-tehniliselt kõrge baas linnas ja maal: laiendada magasinide ning kaupluste, eriti nende spetsialiseeritud võrku, kaubaladude ning hoidlate võrku; varustada jaeettevõtteid, ladusid ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtteid täiusliku tehnilise seadeldisega, mis kergendab kaubandusala töötajate tööd ja soodustab tarbijate kultuurset teenindamist. Eriti tähtsaks ülesandeks on kaubanduse kindlustamine külmutusseadeldistega. Külmutusmajanduse põhjalik parandamine on mitte üksnes vajalikuks tingimuseks kiirestiriknevate saaduste riknemisega seotud kadude vältimiseks, vaid on ühtlasi tõsiseks abinõuks kaubanduse kultuuri tõstmisel ja elanikkonna kindlustamisel kõrgekvaliteediliste kaupadega.

Teiseks on tarvis tõsta kaubanduse kultuuri. Nõukogude kaubanduse kultuur pole midagi näilist, vaid on iga kaubandusettevõtte ning organisatsiooni selline töö kord (korraldus), mille aluseks on stalinlik hool rahva — kommunismiehitaja — vajaduste eest.

Kaubanduse kultuuri tõstmiseks tuleb kõigepealt likvideerida kaupade mehhaanilise jaotamise jäänused, mis jäid püsima sõjaperioodi normeeritud varustamisest, ja õieti organiseerida tarbijate nõudluse tundmaõppimist, arvesse võttes tootmise, rahvuslikke ja kohalikke iseärasusi, klimaatilisi ja hooajalisuse tingimusi. Kaubandusettevõtteis peab olema kaupu küllaldases koguses, laialdases sortimendis ning hea kvaliteediga. Kaubandusettevõtted peavad tugevdama tööstuse mõjutamist kaupade kvaliteedi, sortimendi laiendamise ja uudistoodete tootmise osas, kasutades selleks eeltellimuste ja avalduste süsteemi, lepinguid, vahetuid sidemeid tööstusettevõtetega.

Üheks nõukogude kaubanduse ülesandeks on tarbijate nõudluse kujundamine.

Sm. A. J. Mikojan ütleb: «Tuleb meeles pidada, et maitsed muutuvad mitte ainult stiihiliselt, vaid neid kasvatatakse ka kindlas suunas. Mitte ainult nõudlus ei vii tootmist edasi, vaid ka tootmine, pakkumine tekitab nõudluse.» [1]

On tarvis kindlustada kaupade kiiret ja häireteta edasitoimetamist tootjalt jaevõrku, laialdasemalt rakendada selliseid kaubandusliku teenindamise vorme, mis hoiavad kokku tarbija aega kaupade ostmisel (eelnev jaendamine, kauplemine eeltellimuste peale ühes koju kättetoimetamisega, saatekaubandus jne.).

Võitlus kaubanduse kultuuri tõstmise eest nõuab kaadri õiget valikut, paigutamist ning kasvatamist ja sotsialistliku võistluse igakülgset arendamist. Kultuurset kaubandust võivad organiseerida üksnes sellised töötajad, kes mõistavad ja oskavad ellu viia

---

[1] A. J. Mikojan, Kõne Erevani Stalini valimisringkonna valijate koosolekul 10. märtsil 1950. a., Gospolitizdat, 1950, lk. 51 (v. k.).

partei ja valitsuse otsuseid kaubandusküsimuste kohta ja kellel on vajalik kvalifikatsioon. See aga nõuab süstemaatilist tööd kaubandustöötajate ettevalmistamisel ja kasvatamisel. Sotsialistlik võistlus tarbijate parima teenindamise eest on kõige tähtsamaks tingimuseks linnas ja maal kultuurse kaubanduse kiire ja eduka organiseerimise ülesande lahendamiseks.

Kolmandaks on tarvis igakülgselt parandada kaubandusorganisatsioonide ning ettevõtete tegevuse kvaliteedi näitajaid: tõsta tööjõudlust, kiirendada kaupade ning vahendite ringlust, alandada käibekulusid, tõsta tulukust, kõvendada isemajandamise põhimõtteid süsteemi kõigis kaubaliikluse osades ning lülides. Majandusliku tegevuse parandamine võimaldab alandada kaubandusliku teenindamise maksumust, mobiliseerida vajalikke ressursse kaubandusvõrgu tehniliseks rekonstrueerimiseks, soodustab jaehindade süstemaatilist alandamist. Kõik need küsimused on vastastikku seotud ja neid tuleb lahendada kompleksselt. Nende lahendamisest sõltub kaubakäibe edaspidine arendamine.

J. V. Stalini poolt ülesseatud ideaalselt korraldatud nõukogude kaubanduse loomise ülesande lahendamisest peavad partei ja Nõukogude riigi juhtimisel osa võtma kõik riiklikud, kooperatiivsed ja ühiskondlikud organisatsioonid, kõik kaubandusala töötajad.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon peab osa võtma tingimuste ettevalmistamisest otseseks saaduste vahetuseks, arendades kultuurset nõukogude kaubandust maal.

Käesoleval ajal toimuvad kolhoosikülas suured muudatused.

Põllumajandusele saabub järjest tugevneva vooluga eesrindlikku tehnikat. Põllumajanduse elektrifitseerimine toimub kiirendatud tempoga. Elekter tungib põllumajanduse kõige mitmekesisematesse tööprotsessidesse. Kolhoositalurahvas teostab edukalt looduse ümberkujundamise stalinlikku plaani, rakendab nõukogude põllumajandusteaduse eesrindlikke võtteid. Kogu sotsialistliku põllumajanduse kultuur tõuseb tunduvalt.

Laieneva tehnika baasil toimub kolhooside liitumine.

Kollektiviseerimise ajajärgul loodi kolhoosid olemasolevate külade alusel. Siis puudusid veel küllaldased kogemused kollektiivse suurmajandi juhtimiseks, oli vähe traktoreid ja muid põllutöömasinaid, juhtiv kaader alles hakkas õppima ühismajandi juhtimist. Selle ajajärgu kolhoosid ei võinud olla suured.

Käesoleval ajal on seisukord muutunud. On omandatud suuri kogemusi kollektiivmajandi juhtimisel, kolhooside juhtiv kaader on kõvenenud, maale ilmus igas majapidamisharus rohkesti eriteadlasi. Põllumajandusse valgus tohutu palju kaasaegset tehnikat, mis pidevalt kasvab. Neis tingimustes kujunesid väikesed kolhoosid takistuseks sotsialistliku põllumajanduse edaspidise arenemise teel. Väikestes kolhoosides on võimatu tootvalt ära kasutada kogu masinatehnika võimsust, ei saa luua kõrge kaubalisusega ühis-suurloomakasvatust, rakendada laialdaselt kaasaja põllu-

majandusteaduse saavutusi. Seepärast kujunes kolhooside liitumine tungivaks vajaduseks.

Kolhooside liitumine on tähtis etapp sotsialistliku põllumajanduse arendamisel. See soodustab ühismajandi kõvenemist, tootlike jõudude edaspidist tõusu, kaubalise toodangu suurenemist, kolhoosnikute tulude kasvu. Kolhooside ühismajand muutub mitmekülgseks, paljuharuliseks.

Tänu kolhooside liitumisele luuakse soodsad tingimused maa heaolu ja kultuuri tõstmiseks. Suured kolhoosid soetavad endale elektrijaamu, veevärke, klubisid, põllumajanduslikke kultuurimaju, haiglaid, sünnitusmaju, lasteaedasid ning lastesõimi, raamatukogusid, raadiosõlmi ning muid kultuuri- ja olustikulisi asutusi. Liitunud kolhoosides areneb laialdaselt ühiskondlik-majanduslike hoonete ja hästikorraldatud elamute ehitustöö.

Maal on teostunud täielik kultuurirevolutsioon. Selle viljaks on kolhoositalurahva kultuuriline tõus, mitmemiljonilise maaintelligentsi armee tekkimine.

Endine kuristik linna ja maa kultuuri vahel kaob minevikku. Õitsva kolhoosikorra baasil kasvab ennenägematu kiirusega kolhoositalurahva jõukus. Seda soodustab põllumajanduse kaubalisuse kasv liitunud kolhoosides, ühismajandi mitmekülgne arenemine. Kolhoosnikute poolt ühismajandilt tööpäevade eest saadavate saaduste kogus kasvab aastast aastasse. Seejuures kasvavad eriti kiirelt tööpäevade eest saadavad rahalised tulud.

Seoses kolhoosiküla jõukuse ja kultuuri tõusuga, suureneb elanikkonna ja kolhooside nõudlus toiduainete ja kaupade alal.

Maa kaubakäibe kasvu kiire tempo kajastub kolhoosiküla ja sotsialistliku linna pidevas lähenemises. Kaubakäibe kasv kajastub ühtlasi maa tarbimise kasvavas mitmekesisuses.

Juba praegu on märgata kolhoosiküla mitut tugevnenud nõudluse suunda toidukaupade ning kaupade alal. Kolhoosnikud nõuavad suuremal määral isiklikke tarbeesemeid, majatarbeid, kultuurikaupu ja sanitaarkaupu; kolhoosid — ehitus- ja remondimaterjale, tootmiseks määratud kaupu, põllumajanduse elektrifitseerimisega seoses olevaid kaupu, kultuurikaupu ja sisustusi (ehitatavaile klubidele, lasteaedadele ning lastesõimedele, põllumajanduslikele laboratoorium-taredele jne.). Seejuures on eriti iseloomulik kolhoosiküla kasvav nõudlus kõrgekvaliteediliste toiduainete ja kaupade alal.

Kõik see paneb suuri ülesandeid tarbijaskooperatsioonile kui põhilisele kaubandussüsteemile maal. Tema ülesandeks on täielikult rahuldada kolhoosiküla nõudlusi isiklike tarbeesemete, tootmiseks määratud kaupade, majatarvete ja kultuurikaupade alal. Üks tõsisemaid ülesandeid on — laiendada (rikastada) maa kaubakäibe sortimenti ja võitlust kaupade kvaliteedi eest. Suuremat tähelepanu tuleb pöörata kooperatiivse ühiskondliku toitlustamise ja leivaküpsetuse arendamisele. Hulga kõrgemale tuleb tõsta tarbijate teenindamise kultuuri jaevõrgus ja ühiskondliku toitlustamise

ettevõtteis. Nende ülesannete lahendamist soodustavad maa elanikkonnale müügiks eraldatud tööstus- ja toidukaupade turufondide suurendamine ja detsentraliseeritud kokkuostude arendamine.

Kolhoosi põllumajanduse võimas tõus esitab tarbijaskooperatsioonile ühtlasi uusi nõudmisi põllumajandussaaduste ja toorainete varumise ning kokkuostu alal. Peab suurendama käivet varumise alal, laiendama varumis- ning töötlemisettevõtete võrku, tõstma nende tehnilist varustust, tugevdama külmutusseadeldiste ehitamist jne.

Sm. A. J. Mikojan märkis oma kõnes Erevani Stalini valimisringkonna valijate koosolekul 10. märtsil 1950. a., et meie peame «... edasi parandama nõukogude kaubandust, tõstma selle uuele, palju kõrgemale astmele»[1]. See käib tervikuna ning täielikult tarbijaskooperatsiooni kohta.

Aastail 1935—1940 lõi tarbijaskooperatsioon aluse kolhoosikorrale vastava kaubandusvõrgu loomiseks maal. Isamaasõda katkestas selle töö ja tekitas suuri lisaraskusi, seoses kaubandusettevõtete barbaarse hävitamisega fašistlike saksa vallutajate poolt ajutiselt okupeeritud rajoonides.

Käesoleval ajal peab jätkuma töö eesrindliku kaubandusvõrgu loomise alal maal ja see peab võimalikult lühema aja jooksul lõpule viidama.

Selle ülesande lahendamine peab toimuma ümberkorralduva, kolhoosikülale kohaldatud spetsialiseeritud ja universaalvõrgu laiendamise liinis, igapäevase nõudlusega kaupadega ning esimese järgu tarbeesemetega kaupleva segavõrgu, väikejaemüügi ettevõtete suurendamise ja saate- ning kandekaubanduse tunduva arendamise liinis. Spetsialiseeritud ja universaal-kaubandusvõrgu loomisele tuleb palju suuremal määral kaasa tõmmata suuri kolhoose, kelle osavõtt sellest tööst käesoleva ajani oli puudulik. Plaanides ühiskondlike ning eluhoonete ehitustöid, peavad kolhoosid ühtlasi ette nägema kaubandusvõrgule vajalikud ruumid.

Olemasolev tarbijaskooperatsiooni jaevõrk maal pole veel küllaldane. Kõrvutades 1939. a. rahvaloenduse andmeid ja kaubandusvõrgu arvu maal samal aastal, näeme, et mitmekümnes tuhandes asustatud punktis, kus majanduslike tingimuste poolest oleks võinud organiseerida alalist võrku, puudus selline võrk, ja neid punkte teenindati saatekaubanduse poolt. Seda olukorda pole täielikult likvideeritud veel käesoleval ajalgi.

Tarbijaskooperatsioonil tuleb ellu viia Nõukogude valitsuse ja Kommunistliku Partei Keskkomitee korraldused igas rajoonis rajooni universaalmagasini ja igas küla tarbijate ühingus — ühe või mitme keerulise sortimendiga kaupadega kaupleva külamagasini avamise kohta.

1. oktoobriks 1950. a. oli 3 719 tarbijate kooperatiivide rajooniliidu ja 572 rajooni tarbijate ühingu kohta 3 325 rajoonimagasini,

[1] A. J. Mikojan, Kõne Erevani Stalini valimisringkonna valijate koosolekul 10. märtsil 1950. a., Gospolitizdat, 1950, lk. 48 (v. k.).

24 600 küla tarbijate ühingu kohta — 21 900 külamagasini. Teiste sõnadega, ainult 78% tarbijate kooperatiivide rajooniliitudest ja rajooni tarbijate ühinguist omasid rajoonimagasine ja 89% küla tarbijate ühinguist — külamagasine. Need on aga keskmised arvud; nende taga seisab väga kirju arv tähendatud ettevõtteid üksikute vabariikide, kraide, oblastite ja rajoonide järgi. Neis tingimustes jätkub paratamatult keerulise sortimendiga kaupade pihustamine nende kaupadega kauplemiseks puudulikult kohaldatud segavõrku. Seda pihustamist võib likvideerida üksnes universaal- ja spetsialiseeritud võrgu laiendamine energilisemas tempos.

Suur tähtsus on universaal- ja spetsialiseeritud võrgu edaspidisel laiendamisel. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhatuse määrusel selle kohta, et igal tarbijate kooperatiivide rajooniliidul oleks rajoonimagasin, kultuurikaupade magasin, majatarvete magasin ja rajooni toidukaupade magasin, kui ka külamagasinide võrgu tõhusama arendamise kohta. Need ettevõtted peavad olema kultuurse nõukogude kaubanduse eeskujuks maal sortimendi rikkalikkuse, välise ning sisemise kujunduse, sisustuse ja ostjate teenindamise poolest. Seoses kolhooside suureulatusliku majandusliku ning kultuurilise ehitustööga, peab tarbijaskooperatsioon pöörama erilist tähelepanu kaubanduse organiseerimisele ehitusmaterjalidega ja kaupadega nii tootmise, majapidamise kui ka kultuuriliseks otstarbeks. Viimasel ajal tekib rida kooperatsioonile uusi kaubandusharusid: kaubandus mootori- ja diisliõliga, masinaõliga, solidooliga, silindriõliga; loomasöödaga kolhoosi loomakasvatuse vajadusteks; kaubanduse elektrotehnilise tööstuse toodetega jne. Sm. A. J. Mikojan rõhutas oma ülaltähendatud 10. märtsi 1950. a. kõnes, et kooperatsioon peab hakkama tõsiselt tegelema selliste kaupadega kauplemisega, nagu raamatud, raadiovastuvõtjad, jalgrattad, mootorrattad, fotoaparaadid, grammofonid jne.

Kaubanduse laiendamine ehitusmaterjalidega, kaupadega tootmise, majapidamise ja kultuurilis-olustikuliseks otstarbeks nõuab, et kooperatiivorganisatsioonid kohapeal kõvendaksid sidemeid kolhoosidega, võtaksid õieti arvesse nende nõudlust ja rahuldaksid selle õigeaegselt.

On tarvis kiirendada maa kaubandusvõrgu ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete varustamist kaasaegsete tehniliste seadeldistega, külmutusmajandusega. Tõsist tähelepanu tuleb pöörata kaubandusettevõtete välisele ja sisemisele kujundusele, olemasoleva varustuse täielikule kasutamisele, ettevõtete ning organisatsioonide töö eeskujulikku korda seadmisele. Vajalikku tähelepanu tuleb pöörata nõukogulikule reklaamile. Kõik need abinõud soodustavad tarbijate teenindamise kvaliteedi tõstmist.

Kaasaegne laomajandus (eriti okupatsiooni all kannatanud rajoonides) ei kindlusta hulgikaubanduse vajalikku taset ja põhjustab suuri kadusid kaupade hoidmisel. Siit kerkib uute ladude ja hoidlate ehitamise ja olemasoleva laomajanduse rekonstrueerimise ülesanne. Sm. A. J. Mikojan märkis, «On tarvis kiirendada ladude ja mahutite

ehitustöid ja lahendada see probleem täielikult aastate 1950—1951 jooksul.» [1]

Kooperatiivne ühiskondlik toitlustamine, vaatamata edusammudele võrgu arendamisel, pole veel ümber korraldanud oma tööd vastavalt arenenud nõukogude kaubandusele. See väljendub määratud kaubakäibeplaanide täitmata jätmises, üsna suures ostetud kaupade erikaalus, võrreldes oma köögisaadustega. Kooperatsioon ei arvesta veel küllaldaselt kolhoosiküla elanikkonna koosseisus toimuvaid muudatusi ja tarbimise denaturaliseerimise protsessi, s. o. koduse toiduvalmistamise järkjärgulist asendamise protsessi selle tootmisega ühiskondliku toitlustamise ettevõtteis, koduse leivaküpsetuse asendamise protsessi — selle küpsetusega tootmise teel jne.

Kooperatiivse ühiskondliku toitlustamise ettevõtte põhitüübiks maal on käesoleval ajal teemajad.

Selle tüübi domineerimine kajastub asjaolus, et kolhoositalurahvas külastab kooperatiivseid ühiskondliku toitlustamise ettevõtteid ainult tööst vabal ajal, pühade puhul ja turupäevadel ning teeloleku ajal. Tarbijaskooperatsiooni sööklad teenindavad peamiselt sovhoose, masina-traktorijaamade, maal asuvate tööstusettevõtete töölisi, maaintelligentsi, küla ja rajooni organisatsioonide ning asutuste teenistujaid ja sedagi väikesel määral. Maal aga kasvavad eeldused ühiskondliku toitlustamisettevõtete võrgu laialdaseks arenemiseks, oma köögisaaduste domineerimisega käibes.

Kolhooside ühismajapidamise igakülgne arenemine asetab järjest tungivamalt küsimuse naiskolhoosnikute veel laialdasema osavõtu kohta ühistootmisest, mis osutub võimalikuks nende vabastamisel kodusest köögist ja talurahva ümberlülitamisel olustikuliste nõudluste kollektiivsele teenindamisele. Seejuures muudab tööpäeva eest makstava naturaal- ning rahalise tasu suurenemine töökulutuse vähetootvale kodusele majapidamisele majanduslikult järjest kahjulikumaks. Kõik see stimuleerib ühiskondliku toitlustamise arenemist maal. Juba käesoleval ajal organiseerivad kolhoosid võrdlemisi laialdaselt kollektiivset ühistoitlustamist põllutööde perioodil või pöörduvad abi saamiseks sel alal tarbijaskooperatsiooni organisatsioonide poole. Liitunud kolhoosid hakkavad kahtlemata rajama kaasaegseid kolhoosi köök-sööklaid.

Teisest küljest hakkab ühiskondlik toitlustamine laienema kooperatsiooni liinis järjest suurema tööliste, teenistujate, maaintelligentsi hõlmamise arvel.

Seepärast peab tarbijaskooperatsioon, arendades ja parandades teemajade tööd, pöörama suurt tähelepanu sööklate organiseerimisele. Ta peab looma eeskujulikke sööklaid, millised võiksid olla kolhoositalurahvale kollektiivse toitlustamise eeliste näiteks.

Mitte väiksemaid perspektiive omab kooperatiivne leivaküpsetus. Samadel põhjustel, mis põhjustavad ühiskondliku toitlustamise arenemist, hakkab maal toimuma koduse leivaküpsetuse järk-

[1] A. J. Mikojan, Kõne Erevani Stalini valimisringkonna valijate koosolekul 10. märtsil 1950. a., Gospolitizdat, 1950, lk. 51 (v. k.).

järguline asendamine ühiskondliku leivaküpsetusega. Seda protsessi võib teatud määral kiirendada tarbijaskooperatsiooni aktiivse tegevusega.

Käesoleval ajal teenindavad tarbijaskooperatsiooni leivatööstused eeskätt rajoonikeskuste elanikkonda, sovhooside, masina-traktorijaamade töölisi ja teenistujaid. Need on oma tootmisvõimsuselt väikesed ettevõtted, mis eeskätt töötavad tsentraliseeritud tooraainega. Tellija tooraine (kolhooside jahu) juurdetõmbamine laiemal määral püstitab kahtlemata suuremate, võimsamate, tehniliselt paremini varustatud ettevõtete ehitamise küsimuse, mis loomulikult mõjutab tööjõudluse suurendamist, toodangu omahinna alandamist ja leiva-saiatoodete kvaliteedi parandamist.

Puudulikult kasutatakse kooperatiivorganisatsioonide jõudu ning võimalusi põllumajandussaaduste varumise ja kokkuostu alal. Nii ei võtnud 1947. a. riiklike normide korras laekuvate saaduste varumisest osa umbes 1 200 küla tarbijate ühingut. Tunduva arvu küla tarbijate ühingute varumise käibed normide alal olid väikesed. Umbes samasugune seisukord oli ka 1948. a. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhatuse abinõude tagajärjel hakkasid küla tarbijate ühingud aastatel 1949 ja 1950 aktiivsemalt osa võtma riiklikest varumistest. Kuid süsteemi jõud ja võimalused riiklike varumiste alal pole kaugeltki ammendatud ja nende maksimaalne kasutamine võiks anda suurt rahvamajanduslikku efekti.

Käesoleval ajal on tarbijaskooperatsioon peamiseks põllumajandussaaduste ülejääkide kokkuostjaks, mis jäävad maale pärast riiklike kohustuste täitmist kolhooside ja talupoegade poolt. Kokkuostetavad põllumajandussaadused, peale kooperatsiooni tegevuse rajoonide elanikkonnale ja kooperatiivsele ühiskondlikule toitlustamisele vajalikkude saaduste, tuleb üle anda riigile piir-kokkuostu hindadega, võttes arvesse lisakulusid ja plaanilist kasumit.

Põllumajandussaaduste hiigelülejäägid maal ja nende pidev kasv loovad avarad perspektiivid kokkuostude laiendamiseks. Seda soodustab ühtlasi hindade alanemine kolhoosituru kaubanduses ja vahede vähenemine turu ja piir-kokkuostu hindade vahel. Paljud kooperatiivsed allorganisatsioonid aga ei pööra veel kokkuostudele vajalikku tähelepanu.

Kooperatiivsüsteemi varumiste ja kokkuostude arenemine on otseselt seotud küla tarbijate ühingute töö laiendamisega varumise alal. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 29. septembri 1935. a. määruses «Tarbijaskooperatsiooni tööst maal» öeldakse: «Pidada tarvilikuks küla tarbijate ühingute töö tugevdamist varumise alal detsentraliseeritud varumisi oma aparaadiga teostavate organisatsioonide vähendamise arvel ja riiklike varujate võrgu vähendamise arvel neis rajoones, kus tööd ei õigusta käibe suurus.» See juhis on säilitanud oma jõu ka käesoleval ajal. Varumiste ja kokkuostude laiendamine põhjustab küla tarbijate ühingute materiaal-tehnilise baasi tunduva täiendamise vajaduse.

Jaemüügi kaubandusvõrgu ülesehitamise, maal kaubanduse kultuuri tõstmise, ühiskondliku toitlustamise, leivaküpsetuse ning varumiste edaspidise arendamise ülesande edukas lahendamine nõuab süsteemi pealüli — küla tarbijate ühingu organisatsioonilis-majanduslikku kõvendamist.

Väikesed küla tarbijate ühingud olid vajalikud ning otstarbekohased individuaal-talumajapidamise ja kolhoosikorra sisseseadmise alguse perioodil. Need kooperatiivid olid talurahvale kollektiivmajapidamise ettevalmistuskooliks. Sel perioodil polnud veel suuri ülesandeid kaubanduse materiaal-tehnilise baasi rekonstrueerimise alal maal, ühiskondliku toitlustamise ning leivaküpsetuse alal. Kaupade nõudlust võis rahuldada segakaubandusvõrgu kaudu.

Kolhoosikorra kõvenemisega tegid partei ja valitsus tarbijaskooperatsioonile ülesandeks küla tarbijate ühingute suurendamise. Tähiseks ses suhtes oli NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 29. septembri 1935. a. määrus «Tarbijaskooperatsiooni tööst maal», milles osutati vajadusele «läbi vaadata olemasolev küla tarbijate ühingute võrk nende suurendamise suunas väikeste, puuduliku kaubanduskäibega tarbijate ühingute arvel».

Vastavalt kolhoosikorra õitsengule muutub see küsimus järjest tungivamaks. Tarbijaskooperatsiooni III üleliiduline kongress tegi ettepaneku Tarbijate Kooperatiivide Keskliidule (Tsentrosojuzile) ja tarbijate liitudele arutada osanike üldkoosolekuil küsimust väikeste kooperatiivide, kellel on kõrged käibekulud väikeste käivete juures, majandusliku tegevuse laiendamise kohta, ja neil juhtudel, kui puuduvad võimalused kahjulike küla tarbijate ühingute majandusliku tegevuse laiendamiseks, teha osanike üldkoosolekule (volinike koosolekule) ettepanek arutada väikeste ja kahjulike tarbijate ühingute liitumise küsimust.

Suurematel küla tarbijate ühingutel on reeglina kiiremini kasvav kaubakäive, madalam käibekulude tase, nad arendavad kiiremini ning paremini eesrindlikku jaevõrku, kindlustavad kolhoositalurahva teenindamise kõrgemat kvaliteeti, arendavad edukamalt ühiskondlikku toitlustamist, leivaküpsetust, põllumajandussaaduste varumisi ning kokkuoste, kaupade omatootmist. Neil on rohkem kvalifitseeritud kaader, nad organiseerivad paremini kooperatiivse omandi arvestust ja kaitset, arendavad laialdasemalt kultuur-massilist tööd osanike seas.

Iseloomustuse tarbijate ühingute majanduslikust võimsusest seisuga 1. jaanuariks 1950. a. annab lk. 320 olev tabel:

Väikesed tarbijate ühingud, aasta jaekäibega kuni 600 000 rbl. (rühmad 1, 2, 3 ja 4), moodustavad 13,16% ühingute üldarvust; keskmised tarbijate ühingud, aasta käibega 600 000 rublast kuni 3 000 000 rublani (rühmad 5, 6, 7, 8 ja 9) — 66,21%; suured ühingud, käibega üle 3 000 000 rubla (rühmad 10, 11, 12 ja 13) — 20,63%.

Väikesed ühingud töötavad sageli kahjuga ja pole suutelised organiseerima kultuurset kaubandust. 1949. a. moodustasid käibekulud

Rühma nr.	Tarbijate ühingute rühmad aasta jaemüügi kaubakäibe suuruse järgi (kaasa arvatud ühiskondlik toitlustamine)	Ühingute arv protsentuaalselt üldarvule
1	Kuni 100 000 rbl.	0,13
2	100 100 rublast kuni 200 000 rublani	0,69
3	200 100 „ „ 400 000 „	4,03
4	400 100 „ „ 600 000 „	8,31
5	600 100 „ „ 800 000 „	10,25
6	800 100 „ „ 1 000 000 „	10,49
7	1 000 100 „ „ 1 500 000 „	20,44
8	1 500 100 „ „ 2 000 000 „	12,71
9	2 000 100 „ „ 3 000 000 „	12,32
10	3 000 100 „ „ 5 000 000 „	9,78
11	5 000 100 „ „ 8 000 000 „	5,82
12	8 000 100 „ „ 10 000 000 „	1,95
13	Üle 10 000 000 rubla	3,08

1. rühmas 12,8% jaekäibest, 2. rühmas — 9%, 3. rühmas — 7,7%, 4. rühmas — 7%, kusjuures kulude tase keskmiste ühingute osas (rühmad 5, 6, 7, 8 ja 9) võrdus 6,2—6,7%, suuremate rühmas (rühmad 10, 11, 12 ja 13) aga — 5,7—6,1%.

Peab ütlema, et ka keskmistel ühingutel, eriti rühmadel 5 ja 6, on samuti vaja laiendada majanduslikku tegevust kaasaegsele kolhoosikülale vastava kaubanduse organiseerimise huvides. Selliste ühingute kaubandusettevõtete arv kõigub 4 ja 8 vahel ühe organisatsiooni kohta. Järelikult on keskmistel ühingutel väike kaubandusettevõtete võrk, kuna aga suurematel on keskmiselt 16 kuni 24 ettevõtet. Seepärast on väikeste, mittetasuvate organisatsioonide suurendamise küsimus nende liitmise ja keskmiste ühingute majandusliku tegevuse laiendamise alusel väga tähtis. Väikesed küla tarbijate ühingud hakkavad muutuma takistuseks kolhoositalurahva teenindamise kiire parandamise teel. Nad ei tule toime nõukogude kaubanduse ees seisvate uute nõudmistega. Väikeste küla tarbijate ühingute suurendamine ja keskmiste majandusliku tegevuse laiendamine vastab kolhoosiküla ümberkorraldamise ülesandeile, kolhoosihulkade jõukuse ja kultuuriliste nõudluste kiirele tõusule.

On endastmõistetav, et küla tarbijate ühingute suurendamise läbiviimisel ei tohi lubada administreerimist. Kõik sellesse puutuvad küsimused tuleb otsustada vabatahtlikkuse alusel osanike endi poolt. Kooperatsiooni all-lüli organisatsioonilis-majandusliku kõvendamise töö käigus peab arvesse võtma majanduslikke ning tegevuse muid tingimusi ja kõvendama kooperatiivorganisatsioonide sidet osanikega.

Samuti on vajalik tarbijate kooperatiivide rajooniliitude edaspidine kõvendamine. Süsteemis on teatud arv nõrku tarbijate kooperatiivide rajooniliite, mis ühendavad väheseid küla tarbijate ühinguid. Need tarbijate kooperatiivide rajooniliidud ei suuda reeglina arendada tõelist hulgimüüki ega iseseisvat jaekaubandust.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) juhatus on asunud selliste tarbijate kooperatiivide rajooniliitude majandusliku tegevuse laiendamise teele, neil juhtudel aga, kus puuduvad tingimused tasuvaks tööks, — nende reorganiseerimise teele rajooni tarbijate ühinguteks. Nõukogude kaubanduse ees maal seisvate ülesannete valguses on need abinõud otstarbekohased.

Tõsised ülesanded seisavad tarbijaskooperatsiooni ees kaubakäibe planeerimise ja kaubaliikluse ratsionaliseerimise alal. Kaupade ostud, küllaldaselt arvestamata töötajate kasvanud tarvidusi, puudused kaubafondide planeerimisel ja kaubakäibe hulgimüügi organiseerimisel kutsuvad esile ülenormatiivsete varude kujunemise, kaupade ning vahendite ringluse aeglustamise. Nende puuduste kõrvaldamine tõstab süsteemi hulgikaubanduse palju kõrgemale astmele.

Tarbijate kooperatiivide rajooniliidud ei etenda küla tarbijate ühingute ning tööliskooperatiivide kaupadega hulgivarustamisel veel seda osa, mis neile oli ette nähtud NSV Liidu RKN-i ja ÜK(b)P KK 29. septembri 1935. a. määrusega ja mida nad hakkasid etendama enne Isamaasõda. See nähtub järgnevaist andmeist:

Lülid	Üksikute lülide erikaal süsteemi hulgikäibes (protsentuaalselt)	
	1940. a.	1949. a.
Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) kaubanduslikud keskused (peavalitsused)	8,0	7,5
Tarbijate kooperatiivide vabariiklike, krai- ja oblastiliitude baasid	30,0	34,1
Tarbijate kooperatiivide rajooniliidud . . .	62,0	58,4

Need andmed näitavad, et tarbijate kooperatiivide rajooniliitude erikaal süsteemi hulgikäibes on langenud 62%-lt 1940. a. 58,4%-le 1949. a. Samal ajal kasvas tarbijate kooperatiivide vabariiklike, krai- ja oblastiliitude baaside erikaal. Osa kaupu, eriti mitletoidukaupu, läbistab käesoleval ajal sõjaeelse ajajärguga võrreldes liigse lüli — tarbijate kooperatiivide vabariiklike, krai- ja oblastiliitude baasi.

Tarbijate kooperatiivide vabariiklikud, krai- ning oblastiliidud ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) kaubanduspeavalitsused kasutavad puudulikult hulgikäibe transiidi vormi. Tarbijate liitude baasid on isegi suurendanud, võrreldes sõjaeelsega, kaupade ümberlaadimisega seotud laokäivet. See nähtub järgnevast tabelist:

Lülid	Hulgiteenindamise vormid protsentuaalselt kogu hulgikäibele			
	1940. a.		1949. a.	
	laokäive	transiitkäive	laokäive	transiitkäive
Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) kaubanduslikud keskused (peavalitsused)	47,5	52,5	40,8	59,2
Tarbijate kooperatiivide vabariiklike, krai- ja oblastiliitude baasid . . .	90,5	9,5	93,7	6,3

Tarbijate kooperatiivide rajooniliitude osatähtsuse suurendamine süsteemi hulgikäibe alal ja transiidi operatsioonide suurendamine vabariiklike, krai ja oblasti tarbijate liitude poolt on üheks tarbijaskooperatsiooni järjekordseks ülesandeks hulgimüügi kaubakäibes.

Kaubanduse teaduslik planeerimine peab soodustama õigeid vastastikuseid suhteid kooperatiivorganisatsioonide ja tööstuse vahel, kaubaliikluse ratsionaliseerimist, elanikkonna nõudluste paremat rahuldamist.

Kaupade kohaleveo planeerimine üksikute rajoonide järgi vastavalt elanikkonna ostujõu fondide suurusele ja kolhooside tuludele, tarbimise nõudluse arvestuse õige organiseerimine ja rangete nõudmiste esitamine tööstusele tarbijale vajaliku kaupade sortimendi ja kvaliteedi osas soodustavad kaupade ja vahendite ringluse kiirendamist.

Suurt tähtsust omab tööstuse mõjutamise tugevdamisel eesmärgiga kohaldada kaupade väljalaskmist turu nõudlustele kui ka kaupade kohaleveo kindlustamisel rajoonidesse, vastavalt elanikkonna nõudlusele, 1. aprillist 1951. a. kehtestatud kaubandusorganisatsioonide kaupade hankimise eeltellimuste süsteem tööstusettevõtteile ning turustusbaasidele. Uus tellimuste süsteem näeb ette, et õmblustoodete, kummijalatsite, parfümeeria-kosmeetika kaupade, tualettseebi ja tubakatoodete tellimused esitatakse kõigi kooperatiivorganisatsioonide poolt; puuvillaste ning villaste kangaskaupade, nahkjalatsite, mööbli, portselan-fajanssnõude tellimused esitatakse suurte oblastiliitude poolt.

Tarbijaskooperatsiooni tegevuses peab asuma tähtsale kohale oblastitevaheline hulgikäive. Tarbijaskooperatsiooni III üleliiduline kongress osutas vajadusele «Laiendada ühtedes oblastites külluses toodetavate kaupade oste nende kohaleveoks oblastitesse, kus neid kaupu vajatakse, ja tugevdada kohaliku tööstuse ja tööndusskooperatsiooni ettevõtete mõjutamist, saavutades neilt laiatarbekaupade tootmise laiendamist ja kaupade kvaliteedi parandamist»[1]. Laiaulatuslikult tuleb arendada oblastitevahelist käivet, et täielikumalt ära kasutada üksikute rajoonide tootmisvõimalusi laiendatud sotsialistliku taastootmise huvides.

[1] III Всесоюзный съезд потребительской кооперации, Tsentrosojuzi väljaanne, 1948, lk. 45.

Tarbijaskooperatsiooni ees seisvate majanduslike ülesannete lahendamiseks on tarvis tugevdada kooperatiivorganisatsioonide finantsilist seisukorda. Hiiglasuured kulutused fašistlike saksa röövvallutajate poolt okupeeritud rajoonides purustatud kooperatiivmajanduse taastamiseks põhjustasid pinevuse süsteemi finantsilises seisukorras. Sellele tuleb lisandada isemajandamise põhimõtete ja võitluse nõrgenemist tulukuse eest reas organisatsioonides sõja-aastail. Sõjajärgne ajajärk aga asetab tarbijaskooperatsioonile uusi, kõrgendatud nõudmisi kaubanduse organiseerimise alal maal, milliseid, nagu me näeme, võib lahendada üksnes tugeva finantsilise seisukorra juures. Nõukogude valitsus osutab tarbijaskooperatsioonile erakordselt suurt abi; kuid põhilise töö peavad finantside kövendamise alal tegema kooperatiivorganisatsioonid ise.

Keskseks ülesandeks tarbijaskooperatsiooni organisatsioonide finantsilise seisukorra korraldamise alal on oma käibevahendite juurdekasvu kehtestatud plaani täitmine. Abinõudeks selles osas on: realiseeritud maksude plaani täitmine, käibekulude alandamine, planeerimata kadude likvideerimine, kasumiplaani täitmine kõigis majanduslikes tegevusharudes, debitoorse võlgnevuse vähendamine, otsustav võitlus kooperatiivse omandi puutumatuse eest. Kokkuhoiurežiimi rangeim täitmine peab olema kooperatiivorganisatsioonide igapäevase töö seaduseks.

Suur tähtsus finantsilise seisukorra korraldamisel on küla tarbijate ühingu suurendamisel kui ka tööl elanikkonna edaspidise koopereerimise ja osamaksude kogumise alal.

Tarbijaskooperatsioon kui ühiskondlik massiorganisatsioon võib edukalt teostada oma ülesandeid, toetudes oma liikmete laialdasele toetusele. Seepärast peavad kooperatiivorganisatsioonid laiendama ning kõvendama oma sidemeid osanikega.

Bolševike partei ja Nõukogude riik teevad hulkade kommunistliku kasvatuse alal suure töö. Kooperatiivorganisatsioonid peavad aktiivselt osa võtma sellest tööst. Siin võib etendada tähtsat osa kooperatiivse aktiivi arendamine, kooperatsiooni kultuur-hariduslik tegevus, raamatu maale toimetamine, küla edaspidise radiofitseerimise ja kinofitseerimise arendamine.

On tarvis kõvendada kooperatsiooni kaadrit kontrollitud töötajatega, kes suudavad teostada abinõusid kultuurse nõukogude kaubanduse arendamiseks maal, ja valvsalt jälgida selle üle, et kooperatiivaparaati ei satuks võõraid, spekulatiivseid elemente. Tuleb võitu saada kaadri voolavusest, mis takistab nende erialalise kvalifikatsiooni tõusu.

Tarbijaskooperatsiooni töö tõstmisel uuele, veel kõrgemale astmele on suure tähtsusega eesrindlike organisatsioonide kogemuste levitamine. Üleliidulise sotsialistliku võistluse käigus kerkib esile palju näidiseid kooperatiivorganisatsioonide heast tööst kolhoosiküla kasvavate nõudmiste rahuldamisel. Esitame mõningaid näiteid.

Üheks Uljanovski oblasti eesrindlikuks kooperatiivühinguks on Kuzovatovo küla tarbijate ühing. See küla tarbijate ühing ületab

süstemaatiliselt jaemüügi kaubakäibe, põllumajandussaaduste varumise ja kokkuostu plaane. Küla tarbijate ühingul on pagaritööstusettevõte ja ettevõte vorstisaaduste tootmiseks. Selle küla tarbijate ühingu töö aluseks on — tihe side osanikega, kolhoosidega, püüe täielikult rahuldada nende nõudlusi. Küla tarbijate ühingul on hästi sisustatud magasinid ning kauplused; praktiseeritakse kaupade eeltellimuste vastuvõtmist. Küla tarbijate ühing arendab laialdast kultuur-massilist tööd, hästi töötavad kauplusekomisjonid. 1950. a. kolme kvartali jooksul hoidis küla tarbijate ühing oma käes Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) ränd-punalippu.

Vladimiri oblastis on üheks eesrindlikuks Vjazniki rajooni Denissovi küla tarbijate ühing. Sellel küla tarbijate ühingul oli 1946. a. ainult kaks jaemüügi kaubandusettevõtet; käesoleval ajal on seitse jaemüügi kaubandusettevõtet, teemaja, leivaküpsetus-tööstusettevõte, õmblus- ja kingsepatöökoda, juuksuri-töökoda. See küla tarbijate ühing ületab süstemaatiliselt kaubakäibe ja varumise plaane. Küla tarbijate ühingu magasinid ja kauplused on hästi sisustatud, neis on alati rikkalik valik kaupu. Tarbijate ühingu külamagasin — see on tegelikult hea, linnatüüpi magasin. Selle küla tarbijate ühingu edu aluseks on nagu Kuzovatovo küla tarbijate ühingulgi — tihe side osanikega, tarbijate täpne ja kultuurne teenindamine.

Võiks tuua palju muidki näiteid küla tarbijate ühingute kui ka tarbijate kooperatiivide rajooniliitude, rajoonimagasinide, ühiskondliku toitlustamise ettevõtete, tarbijate kooperatiivide oblasti-, krai- ja vabariiklike liitude baaside heast tööst.

Väga laialdaselt on levinud ostjate eeskujuliku teenindamise brigaadid. Üksnes Moskva oblasti tarbijaskooperatsioonil on üle 150 ostjate eeskujuliku teenindamise brigaadi, millised hõlmavad umbes 600 letitöötajat.

Ostjate eeskujuliku teenindamise eesrindlike organisatsioonide, brigaadide ning magasinide kogemuste levitamine soodustab kogu kooperatsiooni töö edaspidist tõusu.

Tarbijaskooperatsiooni kõigi jõudude ja võimaluste täielik ärakasutamine on sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku vööndi tähtis ülesanne.

XXII PEATÜKK

NÕUKOGUDE TARBIJASKOOPERATSIOON JA RAHVUSVAHELINE KOOPERATSIOONILIIKUMINE

1. NSV Liidu tarbijaskooperatsioon ja Rahvusvaheline Kooperatiivallianss

Revolutsioonieelse Venemaa tarbijaskooperatsioon oli 1907. a. alates 1895. a. asutatud Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi (RKA) liikmeks.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon kuulub Rahvusvahelisse Kooperatiivallianssi alates alliansi 1921. a. Baaseli kongressist. Alliansi reformistlikud juhid, nähes ette nõukogude kooperatsiooni revolutsioneerivat mõju maailma kooperatsiooniliikumisele, püüdsid kõigiti takistada tema vastuvõttu allianssi. Alles kooperatiivorganisatsioonide tungival nõudmisel võttis Baaseli kongress vastu otsuse 733 häälega poolt 464 vastu nõukogude kooperatsiooni allianssi vastuvõtmise kohta.

Rahvusvaheline Kooperatiivallianss tegutses revolutsioonieelse Venemaa tarbijaskooperatsiooni astumisel allianssi põhikirja alusel, mis võeti vastu VI kongressil 1905. a. Allianss seadis endale ülesandeks tutvustada mitmesuguste maade kooperaatoreid rahvuslike kooperatiivorganisatsioonide tööga, propageerida ühistegevuse eesmärke ning ülesandeid ja soodustada asjalike suhete sisseseadmist mitmesuguste maade kooperatiivorganisatsioonide vahel. Ühistegevust vaadeldi alliansi põhikirjas kui neutraalset pinda, millel kohtuvad mitmesuguste poliitiliste ja usuliste suundade esindajad, kusjuures allianss ei pidanud tegelema ei poliitikaga ega usuga. Alliansi juhtkond kuulus selle tegevuse esimesel perioodil konservatiivsele leerile, peamiselt «kristliku sotsialismi» järglastele. Sellepärast olid alliansi töös esiplaanil propagandaküsimused tööliste osavõtust kapitalistlike ettevõtete kasumitest, tootmisühingute organiseerimisest, kooperatiivse tootmise arendamisest jne.

Esimese Maailmasõja eel ja eriti pärast seda tugevnes Rahvusvahelises Kooperatiivalliansis parempoolsete sotsiaaldemokraatide leeri kuuluvate reformistide ja nõndanimetatud ühistegelaste Nimmes'i kooli («kooperatismi» ehk «kooperatiivse sotsialismi») esindajate mõju, kes tõrjusid kõrvale vana «kristlike sotsialistide» juhtkonna.

See oli ühest küljest seletatav tarbijate ühingute kasvava osatähtsusega kooperatsiooniliikumises, milledes parempoolsed sotsiaaldemokraadid ja «kooperatismi» esindajad olid silmapaistval kohal.

Teisest küljest mõjutas kooperatsiooniliikumist Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjul arenenud revolutsiooniline liikumine kapitalistlikes maades. Kooperatsiooniliikumise kodanlikud agendid, teenides ustavalt kapitalismi, võisid püsida üksnes varjates end «sotsialistliku» fraseoloogiaga.

Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi põhikirja uuendati korduvalt, kuid alliansi organiseerimisel vastu võetud põhikirja põhieeskirjad jäid muutmata.

Kuni XVII kongressini 1948. a. töötas Rahvusvaheline Kooperatiivallianss 1937. a. vastu võetud põhikirja alusel. Selle põhikirja kohaselt allianss «püüab täiesti iseseisvalt ja oma meetoditega asendada konkureerivate eraettevõtete süsteemi kooperatiivsüsteemiga, mis on organiseeritud kogu ühiskonna huvides ja baseerub vastastikusel abistamisel ja enda abil».

Vastavalt 1937. a. põhikirjale olid alliansi eesmärkideks ühistegevuse põhimõtete propageerimine, kaasaaitamine kooperatsiooni-

liikumise arendamisele kõigis maades, sõbralike vahekordade toetamine kõigi alliansi liikmete vahel, kaasaaitamine kaubanduslike vahekordade arendamisele kooperatiivorganisatsioonide vahel, kooperatsiooniliikumise ja tarbijate huvide kaitsmine üldse. Nende eesmärkide elluviimise meetodeiks luges allianss ühistegelaste konverentside korraldamist, ühistegeliku informatsiooni levitamist, kooperatsiooniliikumise uute probleemide tundmaõppimist, võimaluste leidmist ühiseks rahvusvaheliseks tegutsemiseks, alliansi ideede propageerimist ja muid sääraseid vahendeid.

Rahvusvaheline Kooperatiivallianss oli üles ehitatud kooperatsiooni «neutraliteedi» põhimõttele klassi- ja poliitilises võitluses. Tema asutajate — «kristlike sotsialistide» ja tema hilisemate juhtide — parempoolsete sotsiaaldemokraatide leeri kuuluvate reformistide ja «kooperatismi» esindajate tagamõtte kohaselt pidi allianss olema sotsiaalse rahu ja klasside koostöö relvaks, mille teravik on pööratud revolutsiooniliikumise ja sotsialismi vastu. Kuid kooperatsiooniliikumist haaranud klassivõitlus ei võinud jääda avaldumata alliansis. Vastandlike — väikekodanliku ja proletaarse — suundade võitlus kooperatsiooniliikumises võttis eriti terava iseloomu pärast maailma lõhenemist kaheks süsteemiks — kapitalistlikuks ja sotsialistlikuks. Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi kongressid ja selle täitevorganite istungid kujunesid nende suundade võitluse areeniks. Nõukogude kooperatsioon seisis ja seisab proletaarse, marksistlik-leninliku suuna eesotsas kooperatsiooniliikumises.

Alliansi reformistlik juhtkond, kaitstes kapitalistliku korra puutumatust, propageeris valelikku «teooriat» «demokraatliku majanduse järkjärgulisest võrsumisest» kapitalismist erakapitalistlike ettevõtete väljatõrjumise teel kooperatiivsete poolt. Nad astusid kõige teravamalt välja ühiskonna ümberkujundamise vastu revolutsioonilisel teel ja revolutsiooniliste jõudude vastu kooperatsiooniliikumises. Mida lähemale jõudis Teine Maailmasõda, seda agressiivsemaks muutus alliansi resolutsioonide toon revolutsiooniliste ja tõeliselt demokraatlike elementide vastu kooperatsiooniliikumises, kes kaitsesid kooperatsiooniliikumise lülitamist töölisklassi vabadusvõitluse ühisrindesse kapitalistliku orjuse vastu.

Rahvusvaheline Kooperatiivallianss toetas rahvusvaheliste suhete alal tungivalt inglise-prantsuse imperialistide poolt juhitavat Rahvasteliitu ja selle majanduslikku programmi, mis taotles kaitsetollide alandamist, rahvusvahelise konkurentsi nõrgendamist, «vaba kaubakäibe» sisseseadmist maade vahel, tooraine ja tarbeesemete jaotamise reguleerimist, «kontrolli» sisseseadmist rahvusvaheliste monopolide üle. Alliansil puudus oma majanduslik programm (nagu tal puudusid programmid üldse) kuni 1949. a., vaatamata nõukogude kooperatsiooni poolt esitatud korduvaile nõudmistele ja ettepanekuile. On arusaadav, et see polnud juhuslik: kindla programmi puudumine kergendas reaktsioonilistel elementidel ajada koopereerunud hulkade selja taga kodanlikku poliitikat.

Rahvusvaheline Kooperatiivallianss ei võidelnud fašismiga ja

Teise Maailmasõja kasvava hädaohuga. Reformistlik juhtkond ignoreeris kooperatsiooni ühinenud hulkade nõudmisi võitluse kohta fašismiga ja sõjaohuga. Veel rohkem, nad püüdsid varjata imperialistliku sõja ettevalmistust, varjata fašismi, desorganiseerida ja nõrgendada rahvahulkade võitlust fašismi ja sõja vastu. Alliansi reformistlik juhtkond liikus Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriikide imperialistlike ringkondade poliitika sõiduvees nende püüdluses suunata fašistliku Saksamaa ja imperialistliku Jaapani agressiooni NSV Liidu vastu.

Muud ei võinud oodatagi, kas või sellepärast, et alliansi eesotsas seisis sõjasüüdlane Tanner, parempoolne sotsialist Soomest, kes oli alliansi presidendiks Stockholmi 1927. a. kongressist alates kuni tema faktilise kõrvaldamiseni sellelt kohalt 1945. a.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon, astudes Rahvusvahelisse Kooperatiivvallianssi, seadis endale ülesandeks ühendada kooperatsiooniliikumise tõelikult demokraatlikke ja progressiivseid elemente, et värvata kooperatsiooni töövõitluse teenistusse kapitali vastu. Ta püüdis sisse seada kooperatsiooni tihedat sidet progressiivsete ametiühingutega ning töötajate teiste demokraatlike organisatsioonidega ja tõmmata kooperatsiooni aktiivsesse võitlusesse fašismiga ja sõjaohuga.

Tema seisukoht väljendus deklaratsioonis, millega esines nõukogude kooperatiivne delegatsioon 1929. a. veebruarikuus Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi Täitevkomitee sessioonil alliansi majandusliku programmi küsimuse kohta. Deklaratsioonis öeldakse:

«Tarbijaskooperatsioon ei või ja ei suuda teostada endale võetud kohustusi tema poolt ühendatud töötajate laiade hulkade ees, kui kogu tema tegevus pole allutatud töötavate hulkade ning eeskätt töölisklassi üldeesmärkidele ja ülesandeile... Kapitalistliku korra juures võib kooperatsioon etendada üksnes töölisklassi tema vabadusvõitluses kaudselt toetava organisatsiooni osa. Tarbijaskooperatsiooni osa ja tähtsus tööliste laiade hulkade suhtes on piiratud seni, kui tootmisvahendid on töötajate hulkade ekspluateerimisest huvitatud klasside käes. Kooperatsioon võib teostada oma tõelist osa — uue ühiskonna ülesehitustööst osavõtja osa — alles pärast kodanluse kukutamist, võimu ülemineku puhul tööliste ja talupoegade kätte, tootmisvahendite üleminekuga tööliste ja riigi kätte.»

«Sellepärast», — märgitakse deklaratsioonis, — «peab tarbijaskooperatsioon olema töölisliikumise koostisosaks ja peab mitte üksnes teenindama töötajate tarbimisvajadusi, vaid ühtlasi osutama aktiivset abi töölistele töötaoleku, streikide, lokautide, poliitiliste jälitamiste jms. puhul, aktiivselt toetama töölisklassi tema võitluses klassivabanemise, kapitalistliku ühiskonna hävitamise ja sotsialistliku ühiskonna loomise eest.»

Kooperatsioon, märgitakse deklaratsioonis, peab võitlema töötajate elutaseme tõusu eest. «Kooperatsioon ei või jääda kõrvale selles töölisklassi võitluses oma olukorra parandamise eest, ta ei või ja ei tohi olla neutraalne, vastupidi, ta peab kõige tihedamalt

siduma oma tegevust töölisklassi kõigi organisatsioonide tegevusega, kes võitlevad kapitalistliku kallaletungiga, seda enam, et see kapitali kallaletung töölisklassile kajastub omakorda ka kooperatsioonis.»

«Lähtudes sellest, et töötava talurahva laiu hulki ekspluateeritakse samuti kapitali poolt, peab rahvusvaheline kooperatiivalliansi vaatlema töötavat talurahvast töölisklassi liitlasena võitluses kapitalismi vastu. Allianss peab osutama toetust põllumajanduslikku kooperatsiooni kõigile püüetele, mis on suunatud finantskapitali mõju vastu tähendatud organisatsioonidele. Eriti peab allianss võtma tarvitusele abinõusid vahetute majanduslike sidemete tegelikuks sisseseadmiseks tarbijate kooperatiivide ja töötava talurahva organisatsioonide vahel, eesmärgiga kõrvaldada vahendajaid, ja vastastikku toetamiseks võitluses kapitali vastu.»

«Oma sisepoliitika alal peab allianss, eesmärgiga suurendada kooperatsiooniliikumise võimsust ja mõju, kui ka selleks, et muuta kooperatsiooniliikumist veel suutelisemaks lahendama tema ees seisvaid ülesandeid, esinema selliste töömeetodite rakendamise eest kooperatsiooni poolt, mis kindlustaksid kooperatsiooniorganitele võimalikult tihedat sidet laiade liikmehulkadega ja tarbijate, töötajate hulkadega tervikuna.»

Deklaratsioonis pöörati erilist tähelepanu võitlusele sõjaohuga. Deklaratsioon nõudis, et kooperatsioon astuks energiliselt välja «sõja ettevalmistuse vastu, imperialistlike suurriikide asumaadepoliitika vastu, asumaade täieliku sõltumatuse eest», mobiliseerides selleks kooperatsiooni poolt ühendatud töötajate miljonilised hulgad.

«Allianss peab selgitama laiadele hulkadele relvastuse kasvu, salajaste sõjaliste ning muude liitude kogu hukatuslikkust, mis viib sõjaliste kokkupõrgeteni, ja teostama süstemaatilist võitlust sõja vastu.»

«Allianss peab rakendama kõik jõupingutused selleks, et soodustada laiade hulkade mobiliseerimist imperialistlike suurriikide kõigi vaenuliste katsete vastu, majanduslike ning poliitiliste blokaadide ja sõja vastu maailma esimese tööliste riigi — NSV Liidu vastu.»

Nõukogude kooperatsiooni esindajad esitasid alliansi kongressidel, keskkomitees ja täitevkomitees järjest ettepanekuid, mille eesmärgiks oli mobiliseerida koopereerunud hulki võitluseks fašismiga ja sõjaohuga.

Need nõukogude delegatsiooni ettepanekud lükati tagasi alliansi reformistliku enamuse poolt. Nõukogude kooperatsiooni põhimõtteline seisukoht aga äratas järjest suuremat poolehoidu ja leidis toetust rajataguste kooperatiivorganisatsioonide poolt.

Teise Maailmasõja aastail katkestati Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi töö.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon kõvendas sel perioodil sidemeid hitlerivastase koalitsiooni maade kooperatsiooniliikumisega.

1944. a. külastas Nõukogude Liitu Inglise ühistegelaste delegat-

sioon. Pärast Inglismaale tagasipöördumist avaldas delegatsioon aruande, milles märkis nõukogude kooperatsiooni saavutusi, tema liikmete aktiivsust, Nõukogudemaa suurt panust sõjalisse üritusse ja kooperatiivse hariduse laialdast arengut, millele võrdset ei leidu üheski kapitalistliku maa kooperatsioonis.

Pärast Teist Maailmasõda taastatud rahvusvahelises Kooperatiivalliansis kõvenes nõukogude kooperatsiooni seisukoht seoses Nõukogude Liidu kasvanud osatähtsusega rahvusvahelistes suhetes, seoses ühistegevuse laialdase arenemisega rahvademokraatia maades ja progressiivsete elementide jõupingutustega kapitalistlike maade kooperatsiooniliikumises.

Rea rahvademokraatia maade (Poola, Tšehhoslovakkia, Bulgaaria, Rumeenia) kooperatiivorganisatsioonide vastuvõtmine Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi liikmeks aitas kõvendada imperialismivastaseid ja demokraatlikke jõudusid alliansi koosseisus. Seda soodustas ühtlasi kooperatsiooniliikumise arenemine asumaades ja sõltuvais maades Teise Maailmasõja aastail ja sõjajärgsel ajajärgul.

Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi juhtkonna enamus kuulub aga alles reaktsioonilistele reformistlikele elementidele parempoolsete sotsialistide leerist.

Kaasaegses olukorras, kus Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa imperialistid püüavad saavutada maailma valitsemist uue maailmasõja õhutamise teel, kus Ameerika Ühendriikide valitsevad ringkonnad on üle läinud agressiooni ettevalmistuselt otsese agressiooni aktidele, organiseerides interventsiooni Koreas, okupeerides Hiina saare Taivani ja teostades provokatsioonilisi kallaletunge Hiina Rahvavabariigi linnadele ja küladele, kui Lääne-Saksamaal ja Jaapanis luuakse palavikuliselt uusi agressioonikoldeid rahuarmastavate rahvaste vastu, — seisab kogu maailma kooperatsiooni ees koos kõigi demokraatlike ja progressiivsete jõududega väga vastutusrikas ülesanne: mobiliseerida kooperatsiooniliikumise poolt ühendatud mitmemiljonilisi hulkasid võitluseks sõjaõhutajate vastu, kindla rahu eest, rahvaste vabaduse ja sõltumatuse eest, maailma valitsemise ameerika-inglise pretendentide vastu. Kooperatiivorganisatsioonide ees seisab ülesanne ühendada oma jõupingutusi võitluses rahu eest teise ülemaailmse rahupooldajate kongressi poolt loodud Ülemaailmse Rahunõukogu poolt juhitavate sadade miljonite inimeste jõupingutustega.

Rahvusvaheline Kooperatiivallianss peab kujunema organisatsiooniks, mille ülesandeks on abistada rahvaid nende võitluses uue sõja õhutajate vastu, — rahu ja julgeoleku eest, töötajate hulkade majandusliku seisukorra parandamise eest. Reaktsioonilised elemendid püüavad muuta Rahvusvahelist Kooperatiivallianssi organisatsiooniks, mis abistab maailma valitsejate uusi pretendente — ameerika-inglise imperialiste, organisatsiooniks, mis võitleb imperialismivastase ja demokraatia leeriga. Need elemendid püüavad õõnestada ja lõhestada rahvusvahelist kooperatsiooniliikumist ja

sellega nõrgendada töötajate hulkade võitlust uue sõja õhutajate vastu. Nad suhtuvad metsiku vihaga Nõukogude Liitu ja rahvademokraatia maadesse, kes energiliselt ja järjekindlalt võitlevad kõigi ja igasuguste sõjaõhutajate vastu, agressiooni vastu.

Parempoolsete sotsialistide lõhestustegevus Rahvusvahelises Kooperatiivalliansis ilmnes selgelt 1948. a. maikuus Roomas toimunud alliansi täitevkomitee ja keskkomitee istungeil.

Nõukogude delegatsioon tegi ettepaneku, seoses ettevalmistustega rahvusvahelise ühistegevuspäeva läbiviimiseks 1948. a. juulikuus, vastu võtta manifest, milles kutsus üles läbi viia see päev võitluse tähise all kindla rahu ja demokraatia eest, uue sõja õhutajate vastu, võitluse tähise all tööliste seisukorra parandamise eest. Parempoolsed sotsialistid lükkasid selle kava tagasi ja võtsid «hääletusmasina» abil vastu Täitevkomitee sekretariaadi poolt välja töötatud manifesti, — manifesti, mis mingilgi määral ei mobiliseerinud kooperatsiooni kaudu ühendatud hulki tõeliseks võitluseks rahu ja julgeoleku eest.

Parempoolsed sotsialistid saavutasid Nõukogude delegatsiooni resolutsiooni tagasilükkamise Hispaania küsimuses, mis mõistis hukka fašistliku režiimi toetamist Hispaanias Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja Prantsusmaa valitsuste poolt.

Nad lükkasid tagasi Nõukogude delegatsiooni poolt esitatud rahuüleskutse projekti, milles rõhutati Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja Prantsusmaa valitsevate ringkondade poolt loodud pinevust rahvusvahelises olukorras, paljastati Lääne- ja Põhja-Atlandi liitude agressiivne iseloom ja häbimärgistati Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa häbiväärne poliitika Kreekas, mille tagajärjeks oli kreeka patriootide-demokraatide hulgalised mõrvamised.

Parempoolsed sotsialistid kinnitasid Saksamaa tükeldamist, keeldudes loomast Saksamaal ajutist konsultatiivset üldkooperatiivset organit, ja võtsid lõhestamise eesmärgiga alliansi liikmeks vastu ainult Hamburgi Hulgiostude Ühingu (Saksamaa Inglise okupatsioonitsoonist).

Nad näitasid, et nad ei soovi sisse seada tegelikku koostööd Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi ja Ülemaailmse Ametiühingute Föderatsiooni vahel.

1948. a. septembrikuus Prahas toimunud Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi XVII kongressil jätkasid parempoolsed sotsialistid oma lõhestustegevust. Alliansi Keskkomitee ja Täitevkomitee aruande puhul, kui ka küsimuse puhul kooperatsiooniliikumise ülesannete kohta, püüdsid need elemendid kindlustada «Marshalli plaanile» — Lääne-Euroopa maade orjastamise plaanile — kooperatsiooniliikumise toetust. Nad sattusid aga otsustavale vastupanule NSV Liidu delegatsiooni, rahvademokraatia maade kooperatiivorganisatsioonide ja Itaalia Kooperatiivide Rahvusliku Liiga poolt.

Nõukogude Liidu delegatsioon kritiseeris alliansi keskkomitee ja täitevkomitee tegevust võitluse küsimuses kindla rahu eest, märkides, et alliansi juhtivad organid ei võidelnud tõelikult uue

sõja õhutajatega ja ei mobiliseerinud selleks kooperatsiooniliikumisest osavõtjaid.

«Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi ja kõigi maade rahvuslike kooperatiivorganisatsioonide esmajärguliseks ja tähtsaimaks ülesandeks on,» — avaldas Nõukogude delegatsioon kongressil, — «võidelda kooperatsiooniliikumise ühtsuse eest, rahu ja julgeoleku eest. Kogu maailma kooperaatorid peavad nõudma Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi keskkomiteelt ja täitevkomiteelt aktiivset osavõttu võitlusest sõjapropaganda vastu ja loobumist poliitilisest «neutraliteedist». Kooperaatorid peavad toetama kõiki abinõusid, mis on suunatud võitluseks rahu ja demokraatia eest. Sel teel luuakse kindel baas kooperatsiooni peamise ülesande — miljonite osanike ja kogu töötava rahva elu parandamise — teostamiseks.»

Edukaks võitluseks sõjaõhutajate vastu, rahu ja demokraatia eest, — märkis Nõukogude delegatsioon, — on vajalik kooperatiivorganisatsioonide tihe koostöö töötajate teiste demokraatlike ja progressiivsete organisatsioonidega, kes võitlevad sama asja eest, ja fašistlike, fašismimeelsete ja muude reaktsiooniliste elementide kõrvaldamine kooperatsiooni organitest.

Nõukogude delegatsioon kritiseeris alliansi keskkomitee ja täitevkomitee lõhestustegevust taaselustuva Saksamaa kooperatsiooniliikumise suhtes (Hamburgi Hulgiostude Ühingu vastuvõtmine alliansi liikmeks, kes ei esinda saksa kooperatsiooniliikumist). Nõukogude delegatsioon mõistis hukka alliansi juhtkonna reformistliku enamuse poliitika Ukraina, Valgevene, Läti, Leedu ja Eesti nõukogude kooperatiivide suhtes, kelle liite mitmesugustel ettekäänetel seni pole võetud vastu alliansi liikmeks, samal ajal kui Kreeka fašistlik Põllumajanduskooperatsiooni Liitude Konföderatsioon, kes pole vääriline seisma progressiivsete organisatsioonide ridades, võeti vastu alliansi liikmeks.

XVII kongressil arutati Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi programmi küsimust. Selles küsimuses esitati Nõukogude delegatsiooni poolt (vastukaaluks alliansi keskkomitee kavale, milles välditi kooperatsiooniliikumise aktuaalseid küsimusi) järgmine kava:

Prahasse kokku tulnud Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi XVII kongress avaldab, et Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi tulevase poliitika põhilised ülesanded on järgmised:

1. Võitlus kestva demokraatliku rahu kehtestamise eest, sest kooperatsiooni eesmärke, millised seisavad võitluses laiade rahvahulkade sotsiaalse ja majandusliku heaolu kindlustamise eest, võib saavutada samuti, nagu kooperatsioon ise võib edukalt areneda ainult demokraatliku ja kindla rahu tingimustes.

Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi ülesandeks on koordineerida ja aktiviseerida rahvuslike kooperatiivorganisatsioonide tööd imperialistlike riikide maailma valitsemise püüete vastu.

2. Arvesse võttes, et fašistlik režiim oma valitsemise ajal Saksamaal, Itaalias ja Hispaanias hävitas kooperatiivorganisatsioonid, on Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi ülesandeks mobiliseerida

kooperatiivorganisatsioone kui demokraatlikke organisatsioone fašismi vastu kõigis selle vormides ja väljendustes.

3. Rahvusvaheline Kooperatiivallianss peab organiseerima kõigis maades kooperatiivorganisatsioonide osavõttu koos Ülemaailmse Ametiühingute Föderatsiooni poolt ühendatud ametiühingutega ja töötajate teiste demokraatlike organisatsioonidega võitluseks abinõude elluviimise eest, mis kindlustaksid töötajate sotsiaalseid ja majanduslikke õigusi, ning igasuguste rassist, soost, rahvusest, parteilisest kuuluvusest ja usust tingitud diskrimineerimiste kaotamist.

4. Rahvusvaheline Kooperatiivallianss peab võitlema kooperatsiooniliikumise ühtsuse eest nagu rahvuse raames nii ka rahvusvahelises ulatuses lõhestamise katsete vastu.

5. Rahvusvaheline Kooperatiivallianss peab kõvendama töötajate hulkade teadvust sellest, et kooperatiivide poolt saavutatud paremused jäävad alaliselt puudulikuks ja piiratuiks kitsaste raamidega, seni kui tootmise ja vahetuse vahendid jäävad ekspluateerijate klassi kätte, kelle ekspropriieerimine on sotsialistliku ühiskonna organiseerimise peatingimuseks.

6. Rahvusvaheline Kooperatiivallianss ja tema juhtivad organid peavad igati kaasa aitama selleks, et osanike hulgad annaksid oma hääled juhtivate kooperatiivorganite valimistel isikutele, kes on ustavad kooperatsioonile, rahu üritusele, ja suleksid juurdepääsu igasugustele fašistlikele elementidele ja kapitalistide, trustide ning monopolide agentidele kooperatsiooniorganitesse.»

Nõukogude delegatsiooni kava lükati tagasi: selle poolt anti 423 häält, alliansi keskkomitee poolt esitatud resolutsioonikava poolt aga — 526 häält.

Sel kongressil saavutas Nõukogude Liidu delegatsioon kooperatsiooni poliitilise neutraliteedi kurikuulsa punkti väljajätmise alliansi põhikirjast. Vene keel tunnistati üheks alliansi ametlikuks keeleks. Alliansi juhtkonna demokratiseerimise eesmärgil laiendati selle täitevkomitee liikmete arvu progressiivsete organisatsioonide nõudmisel — NSV Liidu, Tšehhoslovakkia ja Itaalia esindajate arvu suurendamise arvel.

Nõukogude delegatsiooni nõudmisel võeti alliansi põhikirja punkt kooperatiivide võitluse kohta kestva rahu kehtestamise ja koostöö eest demokraatlike organisatsioonidega.

XVII kongressil võeti vastu rahu üleskutse, mis kutsus üles kõigi maade kooperaatoreid võitlusele kindla rahu ja demokraatia eest, rahvusvahelise kooperatsiooniliikumise kõvendamise eest.

Peab aga märkima, et Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi juhtkonna reaktsiooniline enamus ei viinud neid otsuseid ellu. Alliansi täitevkomitee lükkas tagasi Nõukogude, Tšehhoslovakkia, Poola ja Bulgaaria kooperaatorite ettepaneku alliansi osavõtu kohta esimesest ja teisest ülemaailmsest rahupooldajate kongressist. Veel rohkemgi, tehti katset hukka mõista Itaalia Kooperatiivide Rahvus-

likku Liigat tema aktiivse osavõtu eest võitlusest kindla ja kestva rahu eest.

Üldiselt tõendas XVII kongress, et vaatamata reaktsioonilisele, parempoolsete sotsialistlike elementide enamusele Rahvusvahelises Kooperatiivalliansis, progressiivsete jõudude seisukohad alliansis kõvenevad. Nõukogude delegatsiooni toetasid alati rahvademokraatia maade kooperatsiooni ja Itaalia Kooperatiivide Rahvusliku Liiga delegatsioonid. Esimest korda kogu nõukogude kooperatsiooni Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi liikmeks olemise ajal toetasid tema ettepanekuid kongressil 40—45% delegaatidest.

1949. a. juunikuus Stockholmis toimunud alliansi keskkomitee istungil võeti vastu Nõukogude delegatsiooni poolt esitatud Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi tegevuse programm. Alliansi tegevuse keskseks ülesandeks seati: võitlus kooperatsiooniliikumise ühtsuse eest rahvuslikus ja rahvusvahelises ulatuses; kooperatiivorganisatsioonide osavõtt kõigist töötajate sotsiaalseid ja majanduslikke õigusi kindlustavaist abinõudest; igasuguse rassist, soost, rahvusest, parteilisest kuuluvusest, usust sõltuva diskrimineerimise kaotamine; aktiivsed esinemised rahu kaitseks, demokraatliku koostöö eest rahvaste vahel, fašismi vastu kõigis selle väljendustes.

Nõukogude kooperatsioonile aga ei jää märkamatuks järjest suurenev lõhestavate reaktsiooniliste elementide aktiivsus alliansis. 1949. a. novembrikuus tirisid reaktsioonilised elemendid, kasutades ära progressiivsete organisatsioonide puudumist alliansis, täitevkomitee istungil läbi põhikirja sellise «tõlgenduse» alliansi liikmeks olemise kohta, mis rikub kehtivat põhikirja ja on suunatud progressiivsete kooperatiivorganisatsioonide allianssi pääsemise vastu. Nõukogude kooperatsioon protesteeris otsustavalt sellise «tõlgenduse» vastu ja kaitses põhikirja täpset ja vankumatut täitmist.

Nõukogude kooperatsioon asetab endale rahvusvahelises kooperatsiooniliikumises suuri ja kõrgeid eesmärke:

ta võitleb rahvusvahelise kooperatsiooniliikumise ühtsuse eest ja kaitseb selle progressiivset iseloomu;

ta võitleb kindla rahu ja demokraatia eest, uue sõja õhutajate vastu, töötajate majandusliku seisukorra parandamise eest;

ta võitleb sotsialismi ideede levitamise eest koopereerunud hulkades, nende sotsialistliku teadvuse tõusu eest, sidemete kõvendamise eest kooperatiivorganisatsioonide ja Ülemaailmse Ametiühingute Föderatsiooni (ÜAF) poolt ühendatud ametiühingute ja töölisklassi teiste demokraatlike ning progressiivsete organisatsioonide vahel;

ta võitleb kooperatsiooni laialdase ligipääsetavuse eest töötajaile, rangelt demokraatliku suuna eest kooperatiivorganisatsioonide ülesehituses ja tegevuses; selle eest, et kooperatsioon osutaks abi töölisklassile ja teistele töötavatele kihtidele klassivõitluses;

ta võitleb kooperatsiooniliikumise arendamise eest asumaades ning sõltuvais maades ja sellele liikumisele abi osutamise eest.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon võitleb Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi muutmise eest tõeliselt demokraatlikuks organisatsiooniks, mis oleks orgaaniliselt seotud Ülemaailmse Ametiühingute Föderatsiooniga ja töötajate teiste demokraatlike ning progressiivsete organisatsioonidega nende vabadusvõitluses.

Nõukogude kooperaatorid peavad vahetuid sidemeid kapitalistlike maade progressiivsete rahvuslike kooperatiivorganisatsioonidega. Niisuguste sõbralike sidemete näiteks võiksid olla nõukogude kooperatsiooni suhted Itaalia Kooperatiivide Rahvusliku Liigaga. Selle Liiga esindajad külastasid 1950. a. NSV Liitu ja tutvusid nõukogude kooperatsiooni tegevusega. Nõukogude kooperatsiooni esindajad omakorda viibisid liiga XXII kongressil ja andsid üle liiga põllumajanduskooperatiividele vennaliku abi tunnusena 20 traktorit.

Nõukogude kooperaatorite poliitika leiab kasvavat toetust kooperatiivorganisatsioonidesse ühendatud miljoniliste hulkade poolt. Parempoolsete sotsialistlike elementide lõhestustegevus paljastab neid hulkade ees ja isoleerib neid.

Toetudes kooperatiividesse ühinenud töötajate laiade hulkade toetusele, kaitsevad nõukogude kooperaatorid ka tulevikus kooperatsiooniliikumise demokraatlikke põhimõtteid, kooperatsiooni lülitamist töötajate võitluse ühisesse rindesse oma vabanemise eest, kindla rahu eest.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon seisab demokraatliku ja imperialismivastase leeri esiridades.

2. Nõukogude kooperatsioon ja kooperatsiooniliikumine rahvademokraatia maades

Nõukogude kooperatsiooni ja rahvademokraatia maade kooperatsiooni ühendab tihe sõprus.

Rahvademokraatia riigid Kesk-Euroopas ja Kagu-Euroopas — Poola, Bulgaaria, Rumeenia, Tšehhoslovakkia, Ungari, Albaania — tekkisid Teise Maailmasõja, fašismi purustamise ja kapitalismi seisukohtade nõrgenemise tagajärjel. Nad tekkisid tänu Nõukogude Liidu ajaloolisele võidule fašistlike saksa röövvallutajate üle ja nende maade rahvahulkade võitlusele töölisklassi juhtimisel rahvusliku vabaduse, sõltumatuse ja sotsiaalse vabanemise eest. Rahvusliku vabadusvõitluse käigus fašistlike röövvallutajate vastu, mis oli samal ajal klassivõitluseks — töölisklassi poolt juhitava laiade töötajate hulkade võitluseks okupantidega koos töötanud ekspluateerijate klasside vastu, — haarasid võimu töötajad, eesotsas töölisklassiga ja selle kommunistliku avangardiga. Määndunud kodanlike-mõisnike režiimide asemel tekkisid Kesk-Euroopas ja Kagu-Euroopas rahvademokraatlikud vabariigid.

Nõukogude Liidu ajalooline võit Teises Maailmasõjas Jaapani imperialistide üle soodustas Korea Rahvademokraatliku Vabariigi tekkimist, Hiina rahva võitu sisemise reaktsiooni ning rahvusvahelise imperialismi üle ja Hiina Rahvavabariigi loomist. Juba varem,

1921. a., tekkis feodaalidevastase ja imperialismivastase revolutsiooni tulemusel, mille viis lõpule mongoolia rahvas võitnud vene proletariaadi abil, Mongoolia Rahvavabariik.

Kesk-Euroopa ja Kagu-Euroopa rahvademokraatia maades, Põhja-Koreas, Mongoolia Rahvavabariigis on läbi viidud põhjalikud sotsiaal-majanduslikud ümberkorraldused, millega on pandud alus sotsialismi ülesehitustööle. Tähendatud maades on läbi viidud demokraatlikud maareformid, mis kujutavad endast tõelikku agraarrevolutsiooni. Maareformi läbiviimisega likvideeriti mõisnike klass, maa läks üle talurahva kätte. Maareformid andsid ühtlasi ränga hoobi kulaklusele, nõrgendades selle mõju kehvikuile ja keskmikele. Maareformid mitte üksnes ei viinud lõpule kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülesanded, vaid lõid ühtlasi tingimused sotsialismi ülesehitamiseks. Rahvademokraatia maades on teostatud suur- ja kesktööstuse, pankade, väliskaubanduse, sisehulgikaubanduse ja transpordi põhiliste liikide natsionaliseerimine. Natsionaliseerimise tulemusena osutusid majanduse juhtivad positsioonid rahvavalitsuste käes olevaiks, kellel avanes võimalus plaanipäraselt suunata kogu rahvamajanduse tootlike jõudude kasvu, rahva kaitsevõime kõvendamise ja ainelise heaolu tõstmise huvides. Kodanluse ja väliskapitali seisukohad õõnestati põhjalikult.

Maareformi ja tööstuse ning pankade natsionaliseerimise kõrval on rahvademokraatia maades lahendatud rahvusküsimus kõigi sel maal elavate rahvaste sõbraliku koostöö vaimus. Võitluses kodanliku natsionalismi vastu kõveneb rahvaste sõprus.

Purustati vana, kodanluse ning mõisnike huvides töötav riigiaparaat, ja selle asemele loodi uus riigiaparaat, mis on suuteline teostama töölisklassi ja kõigi töötajate ülesandeid.

Nõukogude Liidu abi rahvademokraatia maade vabanemisel fašistlikest rõhujaist ja kaitsmisel rahvusvahelise reaktsiooni vastu, andis nende maade rahvastele võimaluse jäädavalt vabaneda kapitalistlikust orjusest. Rahvademokraatia maades toimunud ümberkorraldused võrduvad oma iseloomult sotsialistlikule riigipöördele. Tugevnenud rahvademokraatlikud riigid suruvad halastamatult maha ekspluataatorlike elementide vastupanu ja loovad majanduse sotsialistlikke vorme. Rahvademokraatlikud riigid kujutavad endast oma klassiolemuselt üht proletariaadi diktatuuri, töölisklassi ja selle kommunistliku avangardi poolt juhitavat töötajate hulkade võimu kuju.

Käesoleval ajal teostavad rahvademokraatia maad üleminekut kapitalismilt sotsialismile. Nende ökonoomikas esineb mitu formatsiooni: sotsialistlik (riiklikud ettevõtted ja kooperatsioon), väikekaubaline (peamiselt talurahvas, kodutööndajad), kapitalistlik (peamiselt kauplemisega tegelev linnakodanlus ja kulaklus maal). Juhtiva ja valitseva seisukohaga majanduses on sotsialistlik formatsioon (sektor). Praegu on nende maade kommunistlike ja töölisparteide ning rahvavalitsuste generaalliiniks sotsialistliku majanduse alusmüüri ehitamine.

Kasutades NSV Liidu kogemusi, teostavad rahvademokraatia maad sotsialismi aluste ülesehitamist. Nende maade tee sotsialismile viib proletariaadi diktatuuri kõvendamise, vihase klassivõitluse ja majanduse sotsialistlike kujude kinnitamise kaudu nagu tööstuses nii ka põllumajanduses. Toetudes inglise-ameerika imperialistidele, püüavad kapitalistlikud elemendid neis maades taastada kapitalistlikku korda. Nende formeerimise baasiks on väikekaubaline ja kulaklik majapidamine maal, samuti kaubandusala. Põllumajanduses on ülekaalus väike individuaalmajapidamine, mis, nagu märkis Lenin, tekitab alati kapitalismi ja kodanlust. Rahvavõim, kasutades poliitilisi ja majanduslikke vahendeid, surub maha kapitalistlike elementide vastupanu. Kulakluse, kõige suuremaarvulise ekspluateerijate klassi suhtes teostatatakse piiramise ning väljatõrjumise poliitikat; aegamööda ja hoolikalt valmistatakse ette abinõusid hulgalise kollektiviseerimise läbiviimiseks, mille alusel likvideeritakse kulaklus kui klass. Ühtlasi on käimas erakaubanduskapitali edukas väljatõrjumine kaubakäibest.

Käesoleval ajal teostatakse Euroopa rahvademokraatlikes maades kiirel tempol sotsialistlikku industrialiseerimist. Tööstustoodangu sõjaeelne tase on tunduvalt ületatud. Viiakse ellu abinõusid põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise suunas.

Suur hiina rahvas, kes saavutas ajaloolise võidu sisemise reaktsiooni ja rahvusvahelise imperialismi ühendatud jõudude üle, rajas rahvademokraatia riigi. Töölisklassi poolt juhitava Hiina Rahvavabariigi aluseks on tööliste ja talurahva liit, ta liidab kõiki demokraatlikke klasse ja kõiki rahvusi riigis. Mandžuurias ja Põhja-Hiinas on maareform juba läbi viidud, mille aluseks on pandud mõisnike maavalduse likvideerimine ja maa üleandmine maata ja vähese maaga talupoegadele. Viiakse läbi maareform Kesk- ja Lõuna-Hiinas. On moodustatud riigimajanduse sektor, millele on üle antud kuomintanglaste klikilt, Jaapani imperialistidelt ja väliskapitaliga tihedalt seotud hiina suurkodanluse ladvikult konfiskeeritud tööstus-, transpordi-, pangandus-, kaubandus- ja põllumajandusettevõtted. On alustatud rahva materiaalse ja kultuurilise taseme tõstmise programmi elluviimisega.

Sotsialismi ülesehitamise kõige tähtsamaks omapäraks rahvademokraatia maades on see, et nad toetuvad võimsale sotsialistlikule suurriigile — Nõukogude Liidule. Kindel liit NSV Liiduga ja teiste, sotsialismiteele asunud riikidega, on eduka sotsialistliku ülesehitustöö tagatiseks mistahes rahvademokraatia maal. NSV Liidu töölisklassi võitlus sotsialismi ülesehitamise eest on näiteks ja eeskujuks rahvademokraatia maadele.

Kooperatsioon on rahvademokraatia maades laialdaselt arenenud. Kodanluse ja mõisnike võimu kukutamine, põhiliste tootmisriistade ja tootmisvahendite muutmine kogu rahva varaks, igakülgne abi rahvavalitsuste poolt, lõid soodsad tingimused kooperatsiooni arenemiseks. Kooperatsioon on kujunenud üheks kõige tähtsamaks töötajate värbamise vahendiks sotsialistlikku ülesehitus-

töösse. Nende maade valitsused, kommunistlikud ja töölisparteid viivad ellu leninlik-stalinlikku kooperatsiooniplaani.

Rahvademokraatia maade arengu kaasaegsel astmel on kooperatsioon kõige laialdasemalt arenenud käibesfääris (tarbijas- ja põllumajanduslik turustus-varustus), olles võitlusvahendiks erakapitaliga ja väiketootjate ettevalmistamiseks tööndusliku koopereerimisele.

Selle juures korraldati kooperatsioon ümber vastavalt rahvademokraatia tingimustele. Viidi läbi üleminek eraldiseisvailt ja killustatud kooperatiividelt ühtsele kooperatiivsüsteemile. Viidi ellu abinõud varem kitsaid elanikkonna kihte (eeskätt jõukaid) hõlmava kooperatsiooni ümberkorraldamiseks töötajate laiade hulkade kooperatsiooniks. Kooperatiivaparaat puhastati rahvademokraatia korrale võõraist elementidest.

Reas rahvademokraatia maades areneb kooperatsioon maal ühtsete põllumajanduslike kooperatiivide kujul, kes täidavad turustus-varustus, krediteerimis- ja tootmisfunktsioone. Selle kooperatiivide kujuga asendati rahvademokraatliku korra esimese perioodi kooperatiivid, kes tihti olid kulakute valitsemise all ja piirdusid väga kitsaste ülesannetega. Ühtsete põllumajanduslike kooperatiivide tähtsaimaks ülesandeks on maa ühisharimise organiseerimise abistamine.

Käesoleval ajal kasvab kiiresti põllumajanduslik tootmiskooperatsioon. Töötav talurahvas hakkab üle minema kollektiivtootmisele. Riik osutab tootmiskooperatsiooni arenemisele igakülgset abi (eriti masina-traktorijaamade võrgu loomisega). Põllumajandusliku tootmiskooperatsiooni võimas arendamine on võetud päevakorda aktuaalse ülesandena, mille lahendamine kindlustab põllumajandussaaduste tunduvat kasvu, talurahva põhiliste hulkade heaolu tõusu ja rajab sotsialismi alused külas.

Kuivõrd maa on rahvademokraatia maades natsionaliseerimata ja kehtib maa eraomandus, areneb põllumajanduslik tootmiskooperatsioon peamiselt põlluharimise kooperatiivsete töömajandite (PKTM) näol, milles tulud jaotatakse ühelt poolt ühismajandis kulutatud töö järgi, teiselt poolt — kooperatiivile ühiskasutamiseks antud, kuid üksiktalupoja omandiks oleva maa suuruse järgi. Rahvademokraatia tingimustes on põlluharimise kooperatiivsed töömajandid ülemineku kujuks individuaaltalumajanditelt sotsialistlikule tootmisele. Iseloomustades nende majandite sotsiaalset iseloomu, ütles sm. Võlko Tšervenkov Bulgaaria põlluharimise kooperatiivsete töömajandite rahvuslikul konverentsil: «Põlluharimise kooperatiivsed töömajandid ei saa olla midagi muud, kui loodava sotsialistliku põllumajandusettevõtete omapärane kuju, milles püsivad eraomanduse, peamiselt maa eraomanduse jäänused, mis aegamööda muutub kooperatiivseks omandiks.»[1]

---

[1] V. Tšervenkov, Задачи кооперативного движения на селе и основные положения устава трудовых кооперативных земледельческих хозяйств. Ajaleht «За прочный мир, за народную демократию!» nr. 18 (78) — 5. mail 1950.

Seega on rahvademokraatia maades loodud uus kooperatsioon, mis erineb kapitalistlike maade kooperatsioonist.

See kooperatsioon on kõige tihedamalt seotud rahvariigiga, kommunistlike ja töölisparteidega, ametiühingutega ja teiste demokraatlike organisatsioonidega. Ta on üheks peamiseks majandusorganiks nende maade majanduse ümberkorraldamisel. Temale toetub rahva võim oma sotsialismi ülesehitamisele suunatud poliitika elluviimisel.

Kooperatsiooniliikumise arenemise käigust rahvademokraatia üksikutes maades kõnelevad järgmised andmed.

Poola. Teise Maailmasõja eel arvestati riigi igat liiki kooperatsioonis umbes 2,3—2,5 miljonit liiget. Kooperatsiooniliikumine oli äärmiselt killustunud rahvuslikult ja klassi tunnuselt. Sõjaeelse Poola kõige suuremaiks keskusteks olid «Põllumajanduslike ja Tööndusliike Kooperatiivide Liit» ja «Tarbijate Ühingute Liit» — «Spolem».

Saksa fašistliku okupatsiooni aastail hävitati Poola kooperatsiooniliikumine täielikult. Ta sündis taas pärast maa vabastamist Nõukogude Armee poolt. Rahvademokraatliku Poola valitsus osutas tohutut abi taassündivale kooperatsiooniliikumisele.

1948. a. loodi Poola Kooperatsiooni Keskliit, mis ühendas kõik riigi kooperatsiooni liigid. Sinna kuulusid: 1) piima-munade kooperatiivide keskus; 2) juurviljakooperatiivide keskus; 3) tarbijate ühingute keskus — «Spolem»; 4) töökooperatiivide keskus; 5) tööndusKooperatiivide keskus — «Solidarnost»; 6) kirjastuse ja raamatukaubanduse kooperatiivide keskus; 7) elamukooperatiivide keskus; 8) põllumajanduslike kooperatiivide keskus — «Krestjanskaja vsaimopomoštš»; 9) Kooperatiivmajanduse Pank. 1. jaanuariks 1948. a. ühendas Poola Kooperatsiooni Keskliit 10 581 kooperatiivi 4 285 000 liikme-osanikuga.

Kõige rohkem on Poolas arenenud tarbijaskooperatsioon ja põllumajanduslik turustus-varustuskooperatsioon.

1949. a. oli riigis 3 374 tarbijate ühingut 2 017 000 liikmega. «Krestjanskaja vsaimopomoštš'i» põllumajanduslikke kooperatiive oli 1949. a. üle 3 000; need kooperatiivid ühendasid umbes 1,8 miljonit talumajandit. Kui tarbijaskooperatsioon teenindab eeskätt linnade ja töölisasulate elanikkonda, varustab põllumajanduslik turustus-varustuskooperatsioon maad tööstuskaupadega, varub põllumajandussaadusi ja abistab tootmiskooperatsiooni organiseerimist.

Edukalt areneb põllumajanduslik tootmiskooperatsioon. 1950. a. märtsikuus oli riigis 726, 1950. a. detsembrikuus aga 2 200 põllumajanduslikku tootmiskooperatiivi, kelle käsutuses oli 13% riigi kogu ülesharitud maapinnast.

Bulgaaria. 1942. a. arvestati kooperatsiooni kõigis liikides umbes 850 000—900 000 liiget. Kõige levinenumaks olid riigis krediitühingud, keda juhtis Valitsuse Põllumajanduspank ja kes täitsid krediitoperatsioonide kõrval valitsuse agentide funktsioone põllumajandussaaduste kokkuostu alal. Tarbijaskooperatsioon oli väikesearvuline,

ta koosseisu arvestati umbes 100 väikest ühingut, kes kuulusid liidulisse keskusesse «Napred».

Pärast Bulgaaria vabastamist Nõukogude Armee poolt ja isamaarinde võimu kehtestamist korraldati kooperatsioon ümber demokraatlikel alustel ja hakkas laialdaselt arenema.

1947. a. aprillikuus loodi Kooperatsiooni Keskliit (KKL), mis hõlmas kõiki kooperatsiooniliike, rajooniliitude võrguga kohtadel. 1. jaanuariks 1949. a. ühendas Bulgaaria Kooperatsiooni Keskliit 3 490 ühtset põllumajanduslikku universaalkooperatiivi, 1 866 käsitööndusliku tööühingut, 118 tarbijate ühingut, 714 põlluharimise kooperatiivset töömajandit ja 174 muud kooperatiivühingut. Liikmete-osanike üldarv oli üle 2 miljoni isiku. Alates 1950. a. jaanuarikuust ühendab Kooperatsiooni Keskliit ainult põllumajanduslikke turustus-varustuskooperatiive, tarbijate kooperatiive ja käsitööndusliku tööühinguid.

Bulgaarias on kõige laialdasemalt levinud ühtsed põllumajanduslikud kooperatiivid. 1. maiks 1950. a. arvestati neid 3 800, liikmete üldarvuga umbes 1 300 000. Nende kooperatiivide kaudu sai bulgaaria küla 1948. a. üle 70% tööstuskaupadest. Samal aastal osteti põllumajandusliku kooperatsiooni kaudu 50% kaubalist leivavilja, 90% piima ja piimasaadusi, 100% puuvilja, juurvilja ning mune, 90% villa ning toornahku.

Kooperatsiooni Keskliidul oli 1949. a. maal ja linnas üle 10 000 magasini ja kaupluse. 1949. a. langes kooperatsioonile 55% kogu riigi jaemüügi kaubakäibest.

Üsna arenenud on kooperatsiooni tootmistegevus. Kooperatsiooni Keskliidul on 250 tööstusettevõtet. Kooperatsioon seisab silmapaistval kohal liha, juurvilja, puuvilja ja piimasaaduste töötlemisel.

1950. a. osutus murranguaastaks bulgaaria küla tootmise koopereerimise alal. Sel aastal tekkis töötava talurahva, eriti keskmike seas hulgaline tung põlluharimise kooperatiivsetesse töömajanditesse. Kui 1. jaanuariks 1949. a. oli 1 100 põlluharimise kooperatiivset töömajandit, kes ühendasid 78 900 talumajandit, 1. jaanuariks 1950. a. aga 1 600 põlluharimise kooperatiivset töömajandit, talumajandite arvuga 156 500, siis arvestati 1. novembriks 1950. a. riigis 2 562 põlluharimise kooperatiivset töömajandit, kes ühendasid 525 000 talumajandit ehk 48% riigi põllumajanditest. Põlluharimise kooperatiivsed töömajandid harisid 43,6% kogu põllumaast.

Tšehhoslovakkia. Saksa fašistliku okupatsiooni ajajärgul laostati kooperatsiooniliikumist tugevasti. 1. jaanuariks 1938. a. olnud 14 000 igat liiki kooperatiivist jäi 1942. a. lõpuks järele ainult umbes 6 000, kes virelesid haletsemisväärselt.

Pärast maa vabastamist Nõukogude Armee poolt, sündis taas Tšehhoslovakkia kooperatsiooniliikumine ja hakkas arenema tormilisel tempol. Kooperatsiooni arenemist soodustasid rahvavalitsuse abinõud töölistele ja vähekindlustatud talupoegadele kooperatiividesse ligipääsu kergendamisel ja tööliste, vähekindlustatud ning

keskmise jõukusega talupoegade osa tõstmisel kooperatiivide juhtimisel.

Kõige rohkem arenes tarbijaskooperatsioon ja põllumajanduslik turustus-varustuskooperatsioon. Käesoleval ajal ühendab tarbijaskooperatsioon linnas ja maal 2 miljonit inimest. 1949. a. lõpul oli tarbijaskooperatsioonil 18 712 magasini ja kauplust.

1949. a. arvestati 2 412 ühtset põllumajanduslikku kooperatiivi ja 1 316 ettevalmistavat komiteed ühtsete kooperatiivide loomiseks. Ühtsed põllumajanduslikud kooperatiivid täidavad mitmesuguseid funktsioone: turustus-varustuse, krediteerimise, piima töötlemise ning turustamise alal jne. Nad etendavad suurt osa talurahva varustamisel põllutöömasinatega, põllumajandussaaduste kontraheerimisel ja põllumajandussaaduste kokkuostul vabahindadega. 90% teravilja, piima ja mõningate muude saaduste kokkuostust toimub ühtsete põllumajanduslike kooperatiivide kaudu.

1949. a. oli Tšehhoslovakkias 450 talurahva kooperatiivi, kes teostasid põllutöid ühise plaani järgi. 1950. a. detsembrikuus arvestati selliseid kooperatiive juba 2 271.

1948. a. organiseeriti Kooperatiivide Kesknõukogu, mille peaülesandeks on kooperatsiooni kõigi liikide ühendamine ja hoolitsemine kooperatsiooniliikumise arenemise eest riigis.

Ungari. Pärast fašistliku režiimi likvideerimist areneb kooperatsiooniliikumine kiirel tempol. 1947. a. asutati Ungari Tarbijate Kooperatiivühingute Liit, mis ühendab põllumajanduslikke ja tarbijate kooperatiive. Peale selle tegutsesid Ungari Krediitühingute Keskinstituut, mis hõlmas krediitühinguid ja -osaühinguid, Käsitöönduslike Kooperatiivühingute Liit ja Ungari Piimakooperatiivide Assotsiatsioon. 1949. a. maikuus organiseeriti Ungari Üleriiklik Kooperatiivide Liit, mis ühendas kõiki tähendatud kooperatsiooniliike. Üleriiklik Liit arvestas 4 432 kooperatiivi 1 046 000 liikmega.

Kõige levinumaks on Ungaris põllumajanduslik turustus-varustuskooperatsioon ühtsete (üldiste) külakooperatiivide näol. Need kooperatiivid ostavad kokku põllumajandussaadusi ja varustavad talurahvast isiklike tarbeesemetega ja tootmiseks määratud kaupadega. Riigis on 3 000 ühtset (üldist) külakooperatiivi 870 000 liikmega. Külakooperatiividel on maal 4 000 magasini ja kauplust.

Ungari tarbijaskooperatsioon teenindab linnade ja töölisasulate elanikkonda.

1. juuliks 1950. a. arvestati 1 860 põlluharimise tootmiskooperatiivi, mis ühendasid 90 000 talurahva perekonda ja mille käsutuses oli umbes 350 000 ha maad ehk umbes 7% riigi haritud maapinnast.

Rumeenia. Antonescu fašistliku režiimi ajal oli riigis umbes 1,1 miljonit igat liiki kooperatsiooni liiget. Kooperatsiooni koosseisus olid enamuses krediitühingud (nõndanimetatud «rahvapangad») ja põllumajandussaaduste turustuskooperatiivid. Neisse organisatsioonidesse oli koondunud eeskätt rumeenia küla jõukas, kulaklik osa. Rahvademokraatliku korra kehtestamisega võttis kooperatsiooni-

liikumine teistsuguse, sotsiaalse iseloomu ja hakkas arenema tormilisel tempol.

Käesoleval ajal areneb kooperatsiooniliikumine Rumeenias tarbimis-turustus-, käsitööndusliike ja põllumajanduslike tootmiskooperatiivide liinis. 1949. a. oli: vastastikuse abistamise kassasid — 151, tarbijate ühinguid — 324, põllumajanduslikke turustus-varustuskooperatiive — 5 969, ühismeiereisid — 12, muid — 273. Need kooperatiivid ühendasid 4 920 000 liiget.

Põllumajandusliku kooperatsiooni kaudu teostab rahvariik põllumajandussaaduste kontraheerimist kui ka põllumajanduslike kaupade kokkuostu ja eksporti.

1949. a. keskel arvestati Rumeenias umbes 280 ühismaaharimise ühingut. Edukalt arenevad ühistatud tootmisvahenditega põllumajanduslikud tootmiskooperatiivid. Selliseid, ühispõllumajanditeks nimetatud ühendusi arvestati 1. novembriks 1950. a. üle 1000.

1949. a. loodi Kooperatsiooni Kesk-Rahvakomisjon, mis on kooperatsiooniliikumise juhtivaks keskuseks vabariigis. Sama aasta märtsikuus toimus Rumeenia vabariigi esimene tarbijaskooperatsiooni kongress, kus loodi «Tarbijaskooperatsiooni Keskliit».

Albaania. Siin asuti kooperatiivide organiseerimisele alles 1946. aastal. Kuni rahvademokraatliku korra kehtestamiseni puudus Albaanias kooperatsioon.

1947. a. arvestati 317 erinevat tüüpi kooperatiivi: tarbimis-, käsitööndusliikke, põllumajanduslikke (ühiselt maa harimiseks). 1948. aasta keskel oli juba 529 erinevat liiki kooperatiivi.

Kõige levinum on Albaanias tarbijaskooperatsioon. 1. jaanuariks 1948. a. arvestati linnas 25 tarbijate ühingut, liikmete arvuga 49 300, ja maal — 304 ühingut 67 300 osanikuga. 75% kogu linna elanikkonnast teenindatakse tarbijaskooperatsiooni poolt. Kooperatiivsektori erikaal riigi jaekäibest moodustas 1949. a. umbes 40%.

1949. a. oli Albaanias 56 põllumajanduslikku tootmiskooperatiivi, millised ühendasid 1 168 talumajandit.

Mongoolia Rahvavabariigis on tunduvalt arenenud tarbijaskooperatsioon ja kodutööndusliik kooperatsioon. On tekkinud isegi esimesed araatide ühistud — põllumajanduse tootmiskooperatsiooni alged. 1950. a. oli neid 121.

Põhja-Koreas areneb kooperatsioon tarbijate, käsitööndusliike ja põllumajanduslike kooperatiivide kujul.

Erandlikud perspektiivid on avatud kooperatsiooniliikumisele **Hiina Rahvavabariigis.** «Hiina Rahva Poliitilise Konsultatiivnõukogu üldises programmis» märgitakse, et kooperatiivsektor on kogu rahvamajanduse tähtsaks koostisosaks ja et Rahvavalitsus ergutab tema arengut ning annab talle mitmesuguseid eeliseid ja soodustusi. Hiina Rahva Poliitilise Konsultatiivnõukogu üldise programmi 38. artiklis öeldakse: «Kooperatiivid: tuleb ergutada ja abistada laiu töörahvahulki kooperatiivide loomisel vastavalt vabatahtlikkuse põhimõttele. Linnades ja külades organiseeritakse varustamis-, kaubandus-, tarbijate, krediidi-, tootmis- ja transpordikooperatiive,

kuna tööstusettevõtteis, asutustes ja õppeasutustes organiseeritakse tarbijate kooperatiive.»[1]

Käesoleval ajal areneb Hiinas intensiivselt tarbijas-, põllumajanduslik turustus-varustus- ja kodutööndusliк kooperatsioon. Vastavalt 1950. a. novembrikuus Pekingis toimunud esimesel ülehiinalisel kooperatsioonitöötajate konverentsil avaldatud andmetele arvestati Hiina Rahvavabariigis üle 38 000 kooperatiivorganisatsiooni, kes ühendasid umbes 20 miljonit inimest. On loodud Ülehiinaline Kooperatiivide Föderatsioon. Peale selle tekivad Hiina Rahvavabariigi külades kõige lihtsamad tootmisühendid, mida nimetatakse «Vastastikune abi töös». Need ühendid kergendavad vaesemate tööd ja valmistavad talupoegi ette kõrgemateks ühistöö vormideks.

Toodud andmed tõendavad kooperatsiooniliikumise suuri edusamme rahvademokraatia maades.

Kooperatsiooniliikumine areneb rahvademokraatia maades sotsialistlikus suunas. Ta omandab edukalt Nõukogude Liidu kogemusi kooperatsiooni ülesehitustöö alal. Nende maade kooperatsioon peegeldab nõukogude kooperatsiooni jooni: rahvalikkust, ligipääsetavust kõige laiemaile töötajate hulkadele, töölis-talupoegade demokraatiat kooperatiivmajandi organiseerimisel ja juhtimisel, rahvamajanduslikku suunda töös, aktiivset osavõttu sotsialismi ülesehitustööst. Kooperatsioon aitab rahvademokraatia riikidel lahendada nende ees seisvaid ülesandeid ja soodustab töötajate ainelise ja kultuurilise taseme tõusu. Käibesfääris võtab kooperatsioon osa ühiskonna uue jaotusaparaadi loomisest, erakapitali väljatõrjumisest kaubakäibest, seob sotsialistlikku tööstust individuaaltalumajapidamisega, õpetab talurahvale ühismajapidamise meetodeid. Tootmiskooperatsioon on abiks üleminekul individuaalväiketootmiselt sotsialistlikule suurtootmisele.

Kooperatsiooni areng toimub vihase klassivõitluse tingimustes. Nii näiteks tuli Poola Rahvavalitsusel ja ühendatud töölisparteil võitu saada autonoomseist kodanlikest tendentsidest mõnede kooperatiivide töötajate seas, kes püüdsid kooperatsiooni eemaldada rahvavabariigist. Sama leidis aset ka Bulgaarias, kus salakuulajalikud traitšo-kostovlikud elemendid püüdsid kooperatsiooni vastandada rahvademokraatlikule riigile. Tšehhoslovakkias katsusid reaktsioonilised elemendid muuta kooperatsiooni oma tugipunktiks; pärast tuntud 1948. a. veebruarisündmusi teostati kooperatiivaparaadi puhastus rahvademokraatlikule korrale vaenulikest elementidest. Ungaris katsusid vaenulikud elemendid ära kasutada kooperatsiooni oma kuritegelikel eesmärkidel aastail 1948—1949.

Rahvademokraatia maade valitsused, kommunistlikud ja töölisparteid takistavad otsustavalt kulaklike elementide katseid haarata oma mõju alla maakooperatsiooni all-lülisid. Võideldakse äritsemisvaimu avaldustega kooperatsiooni töös. Samuti võideldakse iga-

[1] Hiina Rahva Poliitilise Konsultatiivnõukogu üldise programmi 38. artikkel, «Правда» nr. 275 (11382) — 2. oktoober 1949. a.

suguste katsete vastu rikkuda kooperatiivi astumise vabatahtlikkuse leninlikku põhimõtet.

Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini poolt kindlaks määratud sotsialismi kujunemise üldised seaduspärasused on kontrollitud ja hiilgavalt tõestatud Nõukogude Liidu kogemustega. NSV Liidus edukalt ellu viidud leninlik-stalinlik kooperatsiooniplaan on klassikaliseks eeskujuks kõigile sotsialismi ülesehitustööle asunud maadele. Sellepärast on NSV Liidu kogemuste kasutamine sotsialismi eduka ülesehitamise vältimatuks tingimuseks rahvademokraatia maades. Nõukogude tarbijaskooperatsioon peab oma kohuseks nende kogemuste valgustamist, propageerimist ja edasiandmist. Seda eesmärki teenivad Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuzi) tihedad sidemed rahvademokraatia maade rahvuslike kooperatiivorganisatsioonidega.

Suurt tähtsust kooperatsiooniliikumise arenemisel rahvademokraatia maades omab vahetu tutvumine nõukogude kooperatiivorganisatsioonidega ja kolhoosidega kooperatsioonitöötajate ja töötavate talupoegade poolt. Rahvademokraatia maade talupoegade delegatsioonide vool Nõukogude Liitu, Nõukogude Liidu külastamine kooperatiivorganisatsioonide delegatsioonide poolt tõendavad piltlikult selle abinõu tähtsust.

NSV Liidus on viibinud Bulgaaria, Rumeenia, Tšehhoslovakkia, Poola, Albaania, Saksa Demokraatliku Vabariigi ja Hiina Rahvavabariigi kooperatiivdelegatsioonid ja tutvunud nõukogude kooperatsiooni tööga. NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni esindajad omakorda on osa võtnud rea rahvademokraatia maade kooperatiivkongressidest.

Nõukogude kooperatsiooni rikkalikud kogemused aitavad rahvademokraatia maade kooperaatoritel arendada kooperatsiooni sotsialismi suunas, õieti hinnata kooperatsiooni üksikuid vorme sotsialismi ülesehitamisel ja võidelda kõigi sotsialismi vaenlastega, kõigi töötajate vaenlastega kooperatsiooniliikumises.

NSV Liidu kogemuste põhjal veenduvad rahvademokraatia maade kooperaatorid selles, et edusamme kolhoosi tootmiskooperatsiooni alal võib saavutada ainult suure ettevalmistava töö alusel ja halastamata klassivõitluse tulemusena kapitalistlike elementidega külas.

Suur leninlik-stalinlik õpetus kooperatsioonist ja selle osast kommunistliku ühiskonna ülesehitamisel on teenäitajaks rahvademokraatia maade töötajaile ja kogu maailma progressiivsetele kooperaatoritele.

Rahvademokraatia maade edusammud põhjustavad rahvusvaheliste imperialistide vaenu ja viha. Imperialistid püüavad kõigi abinõudega nurja ajada või takistada rahvavabariikide liikumist sotsialismi poole. Eriti lootsid nad Jugoslaavias võimule tunginud Tito salakuulajate klikile, kes seal likvideeris rahvademokraatliku korra, kehtestades riigis fašistliku gestaporežiimi, ja muutis Jugoslaavia ameerika-inglise imperialistide asumaaks. Kohtuprotsessid Ungaris Rayki, Bulgaarias Traitšo Kostovi asjas tõendasid imperia-

listide sepitsuste ohtlikkust. Salasepitsused paljastati ja imperialistide plaanid kukkusid läbi.

Tito-Rankovitši fašistlik klikk Jugoslaavias kasutab kooperatsiooni kulakute majanduslike seisukohtade kõvendamiseks külas. Külas vägivaldselt loodud ja kulakute poolt juhitavad nõndanimetatud «tootmis-töökooperatiivid» on töötava talurahva ekspluateerimise uueks vormiks. Neisse «kooperatiividesse» «astumisel» on «osamaksuks» maa, tööloomad, põllumajanduslik inventar. «Kooperatiivi» osanike peatuluks on rendis. Kulakud, kelle käsutuses on maa, tööloomad, inventar, ekspluateerivad neis «kooperatiivides» vaeste talupoegade tööd veel karmimalt kui nad tegid seda oma isiklikus majapidamises. Jugoslaavia fašistid on aga end juba täielikult paljastanud. Kangelaslik jugoslaavia rahvas võitleb fašistliku Tito jõuguga ja pole kahtlust, et see võitlus lõpeb jugoslaavia rahva võiduga. Jugoslaavia muutub uuesti rahvademokraatia maaks.

*

Tarbijaskooperatsiooni ajalugu NSV Liidus on marksismi-leninismi rajajate õpetuse hiilgavaks tõestuseks kooperatsiooni osa ja tähtsuse kohta proletariaadi klassivõitluses, kommunistliku ühiskonna ülesehitamisel.

Tarbijaskooperatsiooni ajalugu NSV Liidus näitab, et kooperatsioon kui töötajate massiorganisatsioon hakkab laialdaselt arenema ja omab erilist tähtsust pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu, pärast seda, kui proletariaadi diktatuur on end kindlustanud.

Vastupidi reformistlikele utoopiatele, on töölisklassi kooperatiivorganisatsioonidele kapitalismi tingimustes määratud üsna väike osa ja nad jäävad väikesteks ripatsiteks kodanliku korra mehhanismi küljes. Mis puutub talupoegade kooperatiivkoondistesse, siis on need määratud kapitalistlike elementide kasvamiseks, mitte aga kõrvaldamiseks, ja nad kujunevad suuremas osas kapitalistlikeks ettevõtteiks. Suurkapital lämmatab ühistegevust ja tõukab kooperatiivorganisatsioone väljasuremisele, s. o. kujunema kodanlikeks aktsiaseltsideks. Sellepärast ei või olla juttugi mingisugusest kooperatsiooni ümberkujundavast tähtsusest kapitalismi suhtes.

Põhimõtteliselt teistsugune olukord kujuneb kooperatsioonile pärast proletaarse revolutsiooni võitu ja proletariaadi diktatuuri kehtestamist. Ühiskonna juhtimine töölisklassi poolt, peamiste tootmisvahendite muutmine rahva omandiks, kodanluse valitsemise likvideerimine loovad tingimused kooperatsiooni võimsaks arenguks, tema aktiivseks osavõtuks kapitalistlike suhete kõrvaldamisest ja uute, sotsialistlike tootmissuhete ülesehitamisest.

Kõneldes vajalikest tingimustest sotsialismi ülesehitamiseks NSV Liidus, märkis Jossif Vissarionovitš Stalin: «... meie maal sotsialistliku majanduse ülesehitamise peamised tegurid: proletaarne võim, suurtootmine proletaarse võimu käes, proletariaadi ja talurahva liit, proletariaadi juhtiv osa selles liidus, kooperatsioon»[1].

[1] J. V. Stalin, Teosed, 9. kd., Tallinn, 1949, lk. 116.

Lenin ja Stalin, osutades kooperatsiooni osale ja tähtsusele sotsialismi ülesehitamisel, lähtusid sellest, et proletariaadi diktatuur peab oma üleminekuperioodi majanduspoliitikas, poliitikas, mis on suunatud kapitalistlike elementide kõrvaldamisele ja sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisele, kasutama turgu, turusidemeid. Seda poliitikat hakati nimetama uueks majanduspoliitikaks (nep). Turu, turusuhete kasutamise vajadusest tekkis võidule tulnud töölisklassil vajadus omada oma kaubandusaparaati. Selle aparaadi koostisosaks võib olla ja peab olema ümberkujundatud kooperatsioon käibesfääris. Lenin ja Stalin märkisid, et talurahvast, tema põhilisi hulki, ei saa juhtida sotsialismile teisiti kui kollektiivorganisatsiooni vormide kaudu, tootmiskooperatsiooni kaudu. Lähtudes sellest, töötas Lenin välja kooperatsiooniplaani talurahva liitmiseks sotsialismi ülesehitamisega, milles nähti ette kooperatsiooni kõigi vormide kasutamist. Toetudes Lenini kooperatsiooniplaanile, töötas J. V. Stalin välja ja viis ellu põllumajanduse kollektiviseerimise teooria.

J. V. Stalin osutas kooperatsiooni suurele tähtsusele sotsialistlikus majanduses. Nagu tõendavad sotsialismi ülesehitamise kogemused NSV Liidus, on sotsialistliku korra tootmissuhete aluseks tootmisvahendite sotsialistlik ühisomandus kahel kujul — riikliku omandi (kogu rahva vara) kujul ja kooperatiivse-kolhoosliku omandi kujul (kolhooside ja kooperatiivsete koondiste omand), kusjuures riikliku omanduse osa on domineeriv ja rõhuvas enamuses. See tähendab, et sotsialistlik majandus ühendab riiklikke ja kooperatiivettevõtteid.

Loovalt arendades marksismi, näitas J. V. Stalin, et väärtusseadus ja sellega seotud kaubalis-rahalised suhted ei kao sotsialismis, vaid säilitatakse muudetud kujul, et sotsialismil on oma töö saaduste jaotamise ja vahetuse kuju — nõukogude kaubandus, mille orgaaniliseks osaks on kooperatiivkaubandus.

Need Lenini ja Stalini suured ideed tõestati hiilgavalt sotsialismi ülesehitamise kogemustega NSV Liidus.

Lenini ja Stalini poolt üles seatud ülesandeid võis lahendada ainult uus, sotsialistlikku tüüpi kooperatsioon. Nagu tõendab NSV Liidu tarbijaskooperatsiooni ajalugu, polnud võimalik sotsialistlikus ülesehitustöös automaatselt kasutada vana, kodanlikku kooperatsiooni. Vana kooperatsiooni ümberkujundamine oli aga ainult uut tüüpi kooperatsiooni loomise lähtepunktiks. Oli tarvis muuta kooperatsioon massiliseks, ta tihedalt siduda Nõukogude riigiga, riikliku tööstusega ja süstemaatiliselt jälgida tema sotsialistlikku arenemist. Kooperatsiooni tegevuse tingimuste põhjalik muutmine ja kommunistliku partei ning Nõukogude riigi töö tema sotsialistliku arendamise alal kindlustasid uut tüüpi kooperatsiooni — nõukogude kooperatsiooni loomise, mille põhilisi jooni ja ajalugu me iseloomustasime eespool.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon on etendanud suurt osa ühiskonna sotsialistlikul ümberkorraldamisel. Ta võttis aktiivselt osa

erakapitali väljatõrjumisest kaubakäibest ja aitas Nõukogude riigil luua uut kaubandust — nõukogude kaubandust, kaubandust ilma kapitalistideta ja spekulantideta. Kooperatsioon võttis aktiivselt osa meie maa sotsialistlikust industrialiseerimisest, põllumajanduse kollektiviseerimisest, stalinlike viie aasta plaanide täitmisest. Ta on paljus aidanud tõsta nõukogude rahva ainelist ja kultuurilist elutaset.

Sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ajal on nõukogude kooperatsioon tööstuskaupade peamiseks saatjaks maale ja tähtsaimaks lüliks kaubakäibe organiseerimisel linna ja maa vahel. Nõukogude tarbijaskooperatsioon töötab J. V. Stalini poolt seatud ülesande — luua ideaalselt korraldatud nõukogude kaubandus — täitmise alal.

Absoluutselt kasvult ja oma arengu tempolt (ühingute, osanike arv, käibe suurus) pole nõukogude kooperatsioonil võrdset maailma kooperatsiooniliikumises.

NSV Liidu tarbijaskooperatsioonil on silmapaistev koht rahvusvahelises kooperatsiooniliikumises. Nõukogude tarbijaskooperatsioon on Rahvusvahelise Kooperatiivalliansi kõige suurem organisatsioon: ta ühendab 32 miljonit osanikku, tema koosseisu kuulub umbes 28 000 tarbijate ühingut. Rahvusvaheline Kooperatiivallianss ühendab käesoleval ajal 30 maa kooperatiivorganisatsiooni ja tal on umbes 100 miljonit liiget; seega moodustavad nõukogude tarbijaskooperatsiooni liikmed peaaegu ühe kolmandiku sellest arvust.

Nõukogude kooperatsioon avas kooperatsiooniliikumise uued alused — sotsialistlikud alused. Praktikas on hiilgavalt tõestatud marksismi-leninismi seisukoht selle kohta, et kooperatsioon kujutab endast ajaloolist nähtust, mida tuleb vaadelda ühenduses teatud ühiskondliku korraga. Kapitalistliku majanduse ja kodanliku riigi olukorras on kooperatsioon kollektiivne kapitalistlik institutsioon. Proletariaadi diktatuuri olukorras, ühiskondlikus korras, kus peamised tootmisvahendid kuuluvad sotsialistlikule riigile, on kooperatiivettevõtted sotsialistlikku tüüpi ettevõtteiks.

Nõukogude kooperatsiooni kogemuste varal õpib sotsialismiteele asunud rahvademokraatia maade kooperatsiooniliikumine; nõukogude kooperatsiooni esindajate häält kuulevad kõigi maade progressiivsed kooperaatorid.

Kõik see osutus võimalikuks Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena, mis avas uue ajastu inimsoo ajaloos — kommunismi ajastu.

Tarbijaskooperatsiooni ajalugu NSV Liidus õpetab, et kooperatsiooniliikumine areneb teravas klassivõitluses. Sotsialistlikule ülesehitustööle vaenulikud elemendid ei loobu katsetest tungida kooperatsiooni ja kasutada seda oma kontrrevolutsiooniliseks tegevuseks ja majandusliku ülesehitustöö saboteerimiseks. Võitlus vaenulike elementidega, bolševistliku kaadri tugevdamine kooperatsiooniapa-

raadis on tähtsaimaiks tingimusteks uut tüüpi kooperatsiooni arenemisel.

Nõukogude tarbijaskooperatsioon on loodud Lenini-Stalini partei juhtimisel nõukogude rahva poolt. Kommunistlik partei on nõukogude kooperatsiooni tegevuse ideeliseks juhiks ja innustajaks. Partei igapäevane hool ja juhtimine aitasid kooperatsioonil võita puudusi töös ja edasi jõuda. Nõukogude kooperatsioon täidab edukalt oma ülesandeid sellepärast, et ta vankumatult teostab bolševike partei poliitikat — nõukogude korra elulist alust. Tema kindlustab oma autoriteeti ja tähtsust sellega, et on kõige tihedamalt seotud kõige laiemate rahvahulkadega ja toetub nende aktiivsusele, initsiatiivile ja isetegevusele.

Kommunistliku partei juhtimisel saavutab nõukogude kooperatsioon uusi edusamme ühises asjas — kommunismi ülesehitamisel

SISUKORD

Lk.

Sissejuhatus 3

ESIMENE OSA.

TARBIJASKOOPERATSIOON KAPITALISMI TINGIMUSTES

I peatükk. Tarbijaskooperatsiooni arenemine kapitalistlikus majanduses 9

II peatükk. Kapitalistlike maade kooperatsiooni tegevuse alused ja tema iseloom 26

III peatükk. Tarbijaskooperatsiooni osa ja tähtsus kapitalismi tingimustes 33

IV peatükk. Marksismi-leninismi võitlus reformismiga kooperatsiooniliikumises 40

TEINE OSA.

TARBIJASKOOPERATSIOON REVOLUTSIOONIEELSEL VENEMAAL

V peatükk. Kooperatsiooniliikumise tekkimine Venemaal 53

VI peatükk. Tarbijaskooperatsiooni arenemise algperiood Venemaal (aastad 1864—1890) 64

VII peatükk. Tarbijaskooperatsiooni arenemine aastail 1891—1904 72

VIII peatükk. Tarbijaskooperatsioon aastail 1905—1913 85

IX peatükk. Tarbijaskooperatsioon Esimese Maailmasõja perioodil 99

X peatükk. Tarbijaskooperatsioon 1917. a. Veebruari- ja Oktoobrirevolutsiooni vahel 106

KOLMAS OSA.

TARBIJASKOOPERATSIOON NÕUKOGUDE MAJANDUSSÜSTEEMIS

XI peatükk. Kooperatsioon sotsialistliku revolutsiooni võidu tingimustes 121

XII peatükk. Tarbijaskooperatsiooni osa ja tähtsus Nõukogude majanduses 133

XIII peatükk. Nõukogude tarbijaskooperatsiooni põhijooned 149

NELJAS OSA.

TARBIJASKOOPERATSIOONI ARENEMINE NSV LIIDUS

XIV peatükk. Tarbijaskooperatsioon Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni läbiviimise perioodil (Oktoober 1917. a. — 1918. a.) 161

XV peatükk. Tarbijaskooperatsioon välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja perioodil (aastad 1918—1920) . . . 171
XVI peatükk. Tarbijaskooperatsioon rahuaegsele rahvamajanduse taastamisele ülemineku perioodil (aastad 1921—1925) 183
XVII peatükk. Tarbijaskooperatsioon võitluse perioodil meie maa sotsialistliku industrialiseerimise eest (aastad 1926—1929) 202
XVIII peatükk. Tarbijaskooperatsioon võitluse ajajärgul põllumajanduse kollektiviseerimise eest (aastad 1930—1934) . . 224
XIX peatükk. Tarbijaskooperatsioon võitluse perioodil sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimise eest (aastad 1935—1940) 252
XX peatükk. Tarbijaskooperatsioon Suure Isamaasõja aastail . . . 274
XXI peatükk. Tarbijaskooperatsioon sõjajärgses sotsialistlikus majanduses 280
XXII peatükk. Nõukogude tarbijaskooperatsioon ja rahvusvaheline kooperatsiooniliikumine 324

Toimetaja L. Riikoja

Tehniline toimetaja E. Plaks

Korrektorid
E. Valdna ja H. Sinilaid

Ladumisele antud 31. III 1953.
Trükkimisele antud 19. VI 1953.
Paber 60×92 sm, 1/16. Trükiarv
4000. Trükipoognaid 22. Arvutus-
poognaid 26,33. Tellimise nr. 1340.
MB-04365. Trükikoda „Ühiselu",
Tallinn, Pikk tn. 40/42.

На эстонском языке.

Hind rbl. 14.35.



Trükivigu

		on trükitud	peab olema
lk. 215	alt 1. rida	1939	1930
lk. 308	tabeli 1. veerus 3. rida alt	72 011	27 011

Rbl. 14.35

A-196

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00359225 2